T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

SULTANIN SİLÂHLARI (1520-1566)

Doktora Tezi

Erdem SAKA

Danışman

Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER

SAMSUN
2021

TEZ KABUL VE ONAYI

Erdem SAKA tarafından, **Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER** danışmanlığında hazırlanan "**Sultanın Silâhları (1520-1566)**" başlıklı bu çalışma jürimiz tarafından 27.10.2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı **Üniversitesi** **Ana Bilim/Ana Sanat Dalı**	**İmza**	**Sonuç**
Başkan	Prof. Dr. Kenan İNAN Avrasya Üniversitesi Rektörü		☒ Kabul ☐ Ret
Üye (Danışman)	Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Rıza KARAGÖZ Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Doç. Dr. Salih DEMİRBİLEK Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Doç. Dr. Zafer KARADEMİR Cumhuriyet Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret

Bu tez Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

ONAY

… / ... / …

Prof. Dr. Ali BOLAT
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Doktora tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet etiğimi, çalışmada doğrudan ve dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmenliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi ?

Evet ☐ (Gerekli ise ekler kısmına ekleyiniz)

Hayır ☒

15/11/2021

Erdem SAKA

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı: SULTANIN SİLÂHLARI (1520-1566)

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 01/10/2021 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 8

Tek kaynak oranı : % 1 çıkmıştır.

15/10/2021

Danışman

Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER

ÖZET

SULTANIN SİLÂHLARI (1520-1566)
Erdem SAKA
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı
Doktora, Ekim/2021
Danışman: Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER

Kanunî Devri'nde Osmanlı silah üretim tesisleri hemen hemen bütün unsurlarını kendi imkânlarıyla üretebilmekteydi. Silâhları ya da silâh parçalarını devlete para mukabilinde satan yerel esnafın da savaş malzemelerinin imalatında ve üretimin gelişmesinde rolü büyüktür. Silâh üretiminde faaliyet gösteren esnaf, zanaatkâr ve resmi görevlilere vergi muafiyeti gibi bazı imtiyazlar verilmekteydi. Kanunî Devri'nde Tophâne, Tersâne ve Cebehâne gibi kurumlara ait eski bina müştemilâtı yeni yapılan binalarla geliştirilmiş ve üretim kapasiteleri artırılmıştır. Bu tesisler Kanunî'nin tahta çıkışından ölümüne kadar sürekli bir harp hazırlığı içerisinde olmuşlar ve silâh üretim faaliyetlerini kesintisiz sürdürmüşlerdir. Savaş yoksa savaşa hazırlık vardı. Kanunî bu kurumların ve üretim tesislerinin gelişim ve çalışmasını yakından takip etmiştir. Onun döneminde gelişen harp silâhları imalatı sayesinde Osmanlı İmparatorluğu küresel bir güç haline gelmiştir.

Osmanlıların siyasî, ekonomik ya da askerî açıdan ilişkili olduğu devletlere ait silâhları da bir şekilde elde ederek kullanıldıklarına dair veriler arşiv belgeleri sayesinde ortaya çıkarılmıştır. Özellikle Topkapı Sarayı'nın silâh koleksiyonu küresel bir silâh mağazası görüntüsü arz etmekteydi. Bu silâhların önemli bir kısmının diplomatik hediye olduğu kesin olmakla birlikte envanterde yer alan bazı silâhların da savaş ganimeti olduğuna dair verileri de çalışmamızda ortaya koyduk. Diğer yandan Kanunî Devri'nde Osmanlı silâhlarının; siyasî ittifak, ihracat, hibe, hediye ve kaçakçılık gibi sebeplerle dünyanın birçok farklı yerine ulaşmış olduğunu tespit ettik. Osmanlı silâhlarının çeşitli gerekçelerle dünyanın birçok yerine ulaşması Osmanlı silahlarının da devrin en iyi teknolojisine sahip olduğunu anlamamıza yardımcı olur.

Kanunî Devri'nde kullanılan silah türleri, silahların üretimi ve imalatında kullanılan hammadde ve mühimmatların temini cihan-şumul bir devletin ehemmiyetine binaen yeterince araştırılmamıştır. Çalışmamızda bu alandaki eksikliği gidermek maksadıyla öncelikli olarak Kanunî Devri silah türleri tasnif edilecektir. Silahların üretiminde kullanılan maden cevherleri ve bunların temin edildiği yerler arşiv belgelerinin sunduğu veriler doğrultusunda ele alınacaktır. Bilhassa ateşli silah mühimmatları ve üretim aşamaları tezimizde değerlendireceğimiz hususlar arasında yer alır. Çalışmamız sonunda elde ettiğimiz tespitler sayesinde Osmanlı ordusunun Kanunî Devri'ndeki gücü, kapasitesi ve gelişmişlik düzeyi ortaya çıkarılmış olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı, Süleyman, Silâh.

ABSTRACT

GUNS FOR THE SULTAN (1520-1566)
Erdem SAKA
Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies
Department of History
Ph.D., October/2021
Supervisor: Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER

Throughout the Kanunî reign of the Ottoman Empire, the war industry of the empire had the capability of manufacturing almost all weaponry domestically. There was a significant impact of local handicraftsmen on the development of the empire's war manufacturing via the government's procurements of weaponry and their pieces. Some facilitating privileges, such as tax exemptions, were given to tradesmen, artisans and officials engaged in the production of weapons. In the period of Kanunî rule, the establishments like Tophâne, Tersâne and Cebehâne were ameliorated by building new production facilities for increasing their manufacturing capabilities. These institutions were stayed ready in case of any war scenario and continued their arm production activities without any interactions from the succession of Kanunî to the Ottoman crown until his death. There was a motto for the Ottomans; if there is no war, there is preparation. Kanunî closely followed the development and work operation of these institutions. Thanks to the war manufacturing that developed during his reign, the Ottoman Empire became a global power.

The data that the Ottomans used the weapons belonging to the states with which they were politically, economically or militarily related have been revealed thanks to the archive documents. Especially the gun collection of Topkapı Palace presents the image of a global arms store. While it is certain that a significant part of these weapons are diplomatic gifts, we have also revealed in our study the data that some of the weapons in the inventory are spoils of war. On the other hand, in the Kanuni reign, Ottoman weapons; We have determined that it has reached many different parts of the world due to reasons such as political alliance, exports, grants, gifts and smuggling. The high demand for Ottoman weapons during this era originated from the abundance of mineral resources of the empire, the craftsmannship quality, diversity and strength of the arms industry. The fact that Ottoman weapons reached many parts of the world for various reasons helps us to understand that Ottoman weapons also had the best technology of the period.

In our study, particularly the types of weapons of the Kanuni period will have classified to eliminate the deficiency in this area. The ores used in the weapon production and the places they had obtained will have discussed in line with the data provided by the archival documents. In particular, firearm ammunition and production stages are other issues that we will evaluate in our thesis. The power, capacity, and level of development of the Ottoman army in the period of Suleiman the Magnificent will have revealed with the data we obtained at the end of our study.

Keywords: Ottoman, Suleiman, Gun.

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Kanunî Devri'nde Osmanlı İmparatorluğu Asya, Avrupa, Afrika ve bu kıtaları çevreleyen sularda sürekli bir harp halinde olmuştur. Kanunî'nin kendisi özellikle Avrasya derinliğindeki kara muharebelerini bizzat komuta etmiştir. Kurmayları tarafından idare edilen küçük çaplı operasyonları da eklemek gereklidir. Kanunî Devri'nde Osmanlı ordusu sıklıkla savaştığı için harp sanayisi ordunun silâh ihtiyacını temin etmek için yoğun bir şekilde çalışmaktaydı. Savaş olmadığı dönemlerde ise silâh üretim faaliyetleri yavaşlamakla birlikte sürekliliğini devam ettirmiştir. Savaş yoksa savaşa hazırlık vardı. Hal böyleyken gerek Kanunî Devrine gerekse Osmanlı tarihine dair silâhları kolektif olarak ele alan çalışma sayısı oldukça azdır.

Klasik Çağ (1300-1600) Osmanlı silâhları hakkında yazılmış olan akademik ve sair bilimsel çalışmaların azlığı bu çalışmanın orijinalliği açısından bir avantaj olduğu gibi silâhlar konusunda farklı görüşlerden mahrum olmak ise bir dezavantajdır. Diğer yandan daha önce aşina olmadığımız silâhlara dair ilk çalışmamız olması hasebiyle bazı zorluklarla karşılaşılmıştır. Harbiye Askeri Müze ve Kültür Sitesi Başkanı Yarbay Hasan Hüsnü Yıldız ve Harbiye Askeri Müze ve Kültür Sitesi Top Uzmanı Gülşen Arslanboğa bu zorlukların üstesinden gelmemiz hususunda ziyadesiyle yardımcı oldular. Kendilerine bu vesile ile şükran ve minnetlerimi arz ederim.

Tez konusunu danışman hocam Prof Dr. Mehmet Yavuz Erler'in tavsiyesi üzerine seçildi. Kendisinin silâhlara dair bilgisi ve birikimi çalışmanın ilham kaynağı oldu. Tezimin her aşamasında yardım ve desteklerini esirgemeyen ve tezin danışmanlığını yürüten danışman hocam Prof Dr. Mehmet Yavuz Erler'e şükranlarımı sunuyorum. Konunun bilimsel özgünlüğü ve benzer akademik çalışmaların az oluşu tarafımızı bu çalışmaya sevk eden diğer hususlardır. Diğer yandan tezle ilgili araştırmalara başladıktan sonra imparatorluğun her kesminde revaç bulan silâhlar, zengin silâh kültürü ve silâhlar vasıtasıyla yaşatılan geleneksel değerler çalışma konusunu cazip kılan diğer etkenlerdir. Bu yoğun süreçte çalışmalarıma eşsiz anlayışı ile destek olan eşim Rabia'ya ve oğlum Poyraz'a duyduğum minneti de zikretmeliyim.

Bu çalışmanın hedefi Kanunî Devri'nde kullanılan Osmanlı silâhlarını, bu silâhların vasıf ve mahiyetini, savaşlardaki rolünü, Osmanlı maddî ve manevî

kültüründeki yerini incelemektir. Bu amaçla merkez ve taşradaki resmî ve gayriresmî harp sanayi tesislerindeki üretim faaliyetlerini incelendiği gibi İmparatorluğun muhtelif yerlerinden harp sanayine ham ve mamul olarak temin edilen malzemeler de incelendi. Ayrıca silâhların yerel ve evrensel menşei ile Türk-İslâm tarihindeki serüvenine de kısaca değinildi. Çalışmaya konu olan zaman diliminde kaynak açısından yeterli malzeme temini noktasında müşkilât bulunmaktadır. Konumuz için en önemli bilimsel malzemeyi teşkil eden muhasebe defterlerinde bazı silâh parçalarının ya da hammaddelerinin nereden alındığına dair bilgiler eksiktir. Silâh üretimi için gerekli hammaddeler ve temin edildiği mahallerdeki idari organizasyona dair bilgiler de oldukça kısıtlıdır. Bazı silâh türlerinin ise hiç bahsi geçmemektedir. Diğer yandan devrin kaynaklarında özellikle Cebehâne'de üretilen silâhların üretim aşamalarındaki detaylara dair bilgiler de mevcut değildir. Geleneksel savaş aletleri üzerine kültürel miras taşıyıcısı ve devlet sanatçısı olan Fatih Altanay'ın silâhlara dair değerli bilgi ve birikimleri bazı sorunları aşmamda oldukça faydalı oldu. Kendisine şükran ve minnet borçluyum.

Çalışma sürecinde çeşitli vesilelerle yardımlarını esirgemeyen birçok akademisyene de şükranlarımı sunuyorum. Tez İzleme Jürisi üyesi Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mehmet Yavuz Erler, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Bölüm Başkanı Prof. Dr. Rıza Karagöz, Tez İzleme Jürisi Üyesi Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Salih Demirbilek, Tez Savunma Jüri Başkanı ve Üyesi Avrasya Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Kenan İnan, Tez Savunma Jürisi Üyesi Cumhuriyet Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Zafer Karademir, Polis Akademisi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Osman Köse, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Nuray Ertürk Keskin, Giresun Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Oktay Karaman, Pamukkale Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal, emekli Öğretim Üyesi Prof. Dr. Yılmaz Kurt, Necmettin Erbakan Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mehmet İpçioğlu, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Bölümü Dr. Araştırma Görevlisi Ali Emre İşlek, Okçuluk Vakfı Araştırmacısı Barış Can, Espiye Adliyesi Zabıt Kâtibi Doğan Kömürcü, Görele Adliyesi Teknisyeni Mesut Akça, Bayburt İl Halk Kütüphanesi Müdürü Cafer Dursun, Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi memurları İlyas Çabuk ve Cihangir Başpınar, Bayburt Üniversitesi Tarih Bölümü Dr. Öğr. Üyesi Özkan Dayı,

aynı bölümde görev yapan Araştırma Görevlileri Kurban Durmuşoğlu, Hüseyin İlhan, Fatih Mehmet Eşki, Bayburt Üniversitesi Temel Eğitim Bölümü Dr. Öğretim Üyesi Abdurrahman Sefalı, Bayburt Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü Dr. Öğretim Üyesi Tuba Akkoyun Koç, aynı bölümde Dr. Öğretim Görevlisi Ahmet Akpınar ve Meteoroloji mühendisi kardeşim Nihal Saka Bayrak başta olmak üzere çeşitli vesilelerle yardımlarını esirgemeyen herkese teşekkür ederim. Bu yoğun süreçte son olarak çalışmalarıma eşsiz anlayışı ile destek olan eşim Rabia'ya ve oğlum Poyraz'a duyduğum minneti de zikretmeliyim.

Erdem SAKA

İÇİNDEKİLER

ÖZET iii
ABSTRACT iv
ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR v
SİMGELER VE KISALTMALAR xii
TABLO VE EKLER DİZİNİ xiii
ŞEKİLLER DİZİNİ xv
GİRİŞ 1
Araştırmanın Konusu ve Problemi 6
Araştırmanın Amacı ve Önemi 7
Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları 8
Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları 9
Araştırma Bölümlerinin Tanıtımı 22
1. KANUNÎ DEVRİ SİLÂH HAMMADDELERİ VE İŞLEME SÜRECİ 25
1.1. Silâhların Metal İçerikleri ve Hammaddeler 25
1.1.1. Bakır 25
1.1.2. Kalay 33
1.1.3. Çelik 35
1.1.4. Demir 39
1.1.5. Tunç 42
1.1.6. Pirinç 45
1.1.7. Kurşun 45
1.2. Ateşli Silâh Mühimmatı 49
1.2.1. Güherçile 50
1.2.2. Kömür 56
1.2.3. Kükürt 58
1.2.4. Şeker (Şeker Kamışı, Kahverengi Şeker) 61
1.2.5. Barut 61
2. KANUNÎ DEVRİNDE KARA ORDUSUNDA KULLANILAN SİLÂH TÜRLERİ VE ÜRETİM ATÖLYELERİ 68
2.1. Savunma Amaçlı Kullanılan Giysiler 68
2.1.1. Zırh 68
2.1.2. Dizlik 78
2.1.3. Boyunluk 79
2.1.4. Kolçak 80
2.1.5. Baldırcak 83

2.1.6. Çizme 83
2.1.7. Miğfer 84
2.1.8. Kalkan 95
2.2. Kesici Silâhlar (Eslihâ-yı Câriha) 104
2.2.1. Kılıç 105
2.2.1.1. Kılıç Üretimi İçin Gerekli Hammaddeler 105
2.2.1.2. Kılıcı Oluşturan Kısımlar 106
2.2.1.3. Kanunî Devri Kılıç Üretim Merkezleri ve Personelleri 108
2.2.1.4. Kılıç Türleri 112
2.2.1.5. Kılıcın Yapım Aşamaları 117
2.2.1.6. Kılıç Kültürü ve Sosyo-Ekonomik Değerlendirme 119
2.2.2. Gaddare 133
2.2.3. Hançer 135
2.2.4. Pala 147
2.2.5. Meç 148
2.2.6. Kama 150
2.2.7. Yatağan 151
2.2.8. Balta ve Teber 156
2.3. Delici ve Atıcı Silâhlar (Eslihâ-yı Nâfize ve Râmiye) 162
2.3.1. Gönder 163
2.3.2. Harbe 166
2.3.3. Mızrak 169
2.3.4. Cirit 178
2.3.5. Ok ve Yay 180
2.3.6. Zemberek 224
2.4- Ateşli Silahlar 228
2.4.1. Havan 229
2.4.2. Humbara 230
2.4.3. Tabanca 233
2.4.4. Top 234
2.4.5. Tüfek 266
2.5- Süvari Koşumları 295
2.5.1. Eyer 302
2.5.2. Üzengi 303
2.5.3. Gem ve Dizgin 303
2.5.4. Oyan 304

2.5.5. Mahmuz 304
2.5.6. Nal 305
2.5.7. At Zırhları 305
2.5.8. Bukağı 307
2.5.9. Kırbaç 310
2.6. Muhasara Silahları 311
2.6.1. Yürür Kule 311
2.6.2. Kazma ve Külünk 312
2.6.3. Araba Kaleler 313
2.6.4. Kement 314
2.6.5. Sopa 315
2.6.6. Bozdoğan-Topuz 316
3. DONANMADA KULLANILAN SİLÂH TÜRLERİ 324
3.1. Osmanlı Bahriyesinde Deniz Donanması 324
3.2. Gemi Türleri 337
3.2.1. Baştarda 343
3.2.2. Mavna 345
3.2.3. Kadırga 346
3.2.4. Kalyete 350
3.2.5. Sandal 351
3.2.6. Göke 352
3.2.7. Barça 353
3.2.8. Firkate 353
3.2.9. Kalyon 355
3.2.10. Top Gemisi 356
3.2.11. At Gemisi 357
3.2.12. Taş Gemisi 358
3.3. Donanma Silâhları 358
3.3.1. Ateşli Silâhlar 359
3.3.1.1. Top 359
3.3.1.2. Havan 366
3.3.1.3. Tüfek 367
3.3.1.4. Yanıcı Maddeler 369
3.3.1.5. Barut 370
3.3.2. Kesici Silâhlar 371
3.3.2.1. Kılıç 371

3.3.2.2. Hançer 371
3.3.3. Delici Silâhlar 372
3.3.3.1. Ok ve Yay 372
3.3.3.2. Mızrak 374
3.4. Yardımcı Unsurlar 374
4. SONUÇ 382
KAYNAKÇA 390
EKLER 403
Ek 1: BOA. MAD.d, 23321 Nolu Defter Transkripti 403
Ek 2 : BOA. MAD. 23321 Nolu Defter Aslı 418
ÖZ GEÇMİŞ 436

SİMGELER VE KISALTMALAR

BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
DEF	: defter
D	: dosya
E	: evrak
İE	: İbnül Emin
KK	: Kamil Kepeci
MAD	: maliyeden müdevver defterler
MD	: mühimme defteri
RA	: radiyallahü anh
TS.MA	: Topkapı Sarayı Malzeme Arşivi
VR	: varak

TABLO VE EKLER DİZİNİ

Tablo 1.1. 1522-1526 Yılları Arasında Bahçe-i Âmire'ye Verilen Bakır Miktarları 31
Tablo 1.2. 1527-1528 Yılları Arasında Tophâne-i Âmire'ye Verilen Çeşitli Madenler 32
Tablo 1.3. 1522-1528 Yıllarında Tophâne-i Âmire'ye Verilen Kalay Miktarları 34
Tablo 1.4. Seferlere Götürülen ve Cebehâne'ye Alınan Demir Miktarları 40
Tablo 2.1. Hadım Ali Paşa'nın Muhallefâtı'nda Kayıtlı Olan Miğferler 90
Tablo 2.2. Hadım Ali Paşa'nın Muhallefâtı'nda Kayıtlı Olan Miğferleri 91
Tablo 2.3. Rüstem Paşa'nın Muhallefâtı'nda Kayıtlı Olan Miğferler 91
Tablo 2.4. Trablusgarp Seferi'ne Götürülen Kalkanlar 102
Tablo 2.5. 1525 Yılında Topkapı Sarayı'nda Görev Yapan Dımışki Ustaları 110
Tablo 2.6. 1558 Yılında Topkapı Sarayı'nda Görev Yapan Dımışki Ustaları 111
Tablo 2.7. Bir Bayramda Kanunî'ye Dımışki Külçe Sunan Zanaatkârlar 112
Tablo 2.8. 1525 Yılında Topkapı Sarayı'nda Görev Yapan Kılıççı Ustaları 128
Tablo 2.9. 1525 Yılında Topkapı Sarayı'nda Görev Yapan Kılıççı Çırakları 128
Tablo 2.10. 1557-1558 Yıllarında Topkapı Sarayı'nda Görev Yapan Kıncılar 133
Tablo 2.11. 1525 Yılında Topkapı Sarayda Görev Yapan Bıçakçılar 138
Tablo 2.12. 1558 Yılında Topkapı Sarayda Görev Yapan Bıçakçılar 139
Tablo 2.13. 1551 Yılında Kayıtlara Geçmiş Olan Hançer Türleri 142
Tablo 2.14. 1551 Yılında Kayıtlara Geçmiş Olan Bıçak Türleri 143
Tablo 2.15. Trablusgarp Seferi'ne Götürülen Gönderler 164
Tablo 2.16. 1540'lı Yıllarda Kayıtlı Olan Müteferrikalar ve Günlükleri 174
Tablo 2.17. Tophâne-i Âmire'de Döküm Faaliyetleri İçin Yapılan Masraflar 247
Tablo 2.18. Şikloş'un Muhasarası İçin Kalelerden Tedarik Edilen Toplar 253
Tablo 2.19. Basra Seferi'ne Götürülen Toplar 254
Tablo 2.20. Trablusgarp Seferi'ne Götürülen Toplar 255
Tablo 2.21. 4 Ocak 1523 Tarihinde Bazı Kalelerde Bulunan Topların Özellikleri 258
Tablo 2.22. 1521-1533 Yıllarında Seferlere Götürülen Tüfek Sayıları 267
Tablo 2.23. Yeniçerilere Ait Ağır Metris Tüfekleri 274
Tablo 2.24. XVI-XVII. Yüzyıllarda Yeniçeri Tüfeklerinin Özellikleri 285
Tablo 2.25. Bazı Kalelerde Bulunan Tüfek ve Kurşun Miktarları 287
Tablo 2.26. Trablusgarp Seferi'ne Götürülen Tüfekler 294
Tablo 2.27. 1558 Yılında Topkapı Sarayı'nda Görev Yapan Bozdoğancılar 322
Tablo 3.1. Gelibolu Tersanesi'nin 1530 Yılındaki Çalışan Sayıları 340
Tablo 3.2. Galata Tersanesi'nin 1528-1529 Yıllarındaki Çalışan Sayıları ve Ücretleri 341
Tablo 3.3. Basra Seferi'ne Götürülen Donanmaya Özgü Toplar ve Diğer Toplar 364

Tablo 3.4. Trablusgarp Seferi'ne Götürülen Donanmaya Özgü Toplar ve Diğer Toplar.....364
Tablo 3.5. Rodos Seferi'ne Götürülen Barut Miktarı 370
Tablo 3.6. Trablusgarp Seferi'ne Götürülen Yardımcı Lojisik Malzemeler 377

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Sokullu Mehmed Paşa'ya Ait Miğfer 429
Şekil 1.2. Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa'ya Ait Olan Zırh Gömlek 429
Şekil 1.3. Kanunî Sultan Süleyman Adına Yapılmış Tunç Top 430
Şekil 1.4. Kanunî Sultan Süleyman Adına Yapılmış Tunç Top 430
Şekil 1.5. Osmanlı İmparatorluğu'nda XV. Yüzyıla Ait Bir Göğüslük Plakası Zırhı 431
Şekil 1.6. XVI. Yüzyıla Ait Bir Osmanlı Demir Kalkanı 431
Şekil 1.7. XVI. Yüzyıl Sonu, XVII. Yüzyıl Başına Ait Çakmaklı Bir Osmanlı Tüfeği 432
Şekil 1.8. XVI. Yüzyıla ait bir Osmanlı tombak miğferi 432
Şekil 1.9. Kanunî Sultan Süleyman'a Ait Bir Kılıç 433
Şekil 1.10. Kanunî Sultan Süleyman'a Ait Bir Kılıç 433
Şekil 1.11. Kanunî Sultan Süleyman'a Ait Yatağan 434
Şekil 1.12. Tarihi Belirsiz Bir Siperlikli Osmanlı Miğferi 434
Şekil 1.13. Bir Osmanlı Gürzü 435
Şekil 1.14. XVI. Yüzyıla Ait Bir Osmanlı Kolçağı 435

GİRİŞ

Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) devri Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü dönemlerinden birini teşkil etmektedir. Bu dönemde Osmanlı nüfuzu çok geniş coğrafyalara yayılmıştı. Böyle ciddi bir güce ulaşılmasında Osmanlı ordusunun gücünün, bu gücü sağlayan kaliteli silâhların ve silâh yapım teknolojisinin rolü büyüktür. Tabi Kanunî Devri'nde sürekli olarak çalışan silâh üretim tesislerini de zikretmek yerinde olacaktır. Kanunî'nin silâh üretim faaliyetlerini sürekli olarak denetlemesi ve bazı önemli seferlerde orduyu bizzat komuta etmesi de bu başarının sırlarındandır. Bu çalışmada dönem olarak Kanunî Devri incelediği için Kanunî'nin şahsı, iktidarda olduğu dönem ve silâh mefhumu hakkında kısa bir açıklama yapmak ihtiyacı vardır.

Sultan I. Süleyman, 24 Nisan 1512 ile 22 Eylül 1520 tarihleri arasında padişahlık yapan dokuzuncu Osmanlı Sultanı I. Selim'in oğludur. Annesi Hafsa Sultan'dır. 6 Kasım 1494 tarihinde Trabzon'da dünyaya gelmiştir.[1] 30 Eylül 1520 tarihinde tahtta çıkmış ve 7 Eylül 1566 tarihine kadar tahtta kalmıştır. Sultan Süleyman, Boğdan voyvodası Constantin Cantemir'in oğlu Dimitrie Cantemir'in ilk kez XVIII. yüzyılda verdiği "Kanunî" lakabıyla da anılmaktadır. Yaşadığı dönemde batılı yazarlar tarafından takdir edilen ve kendisine atfedilen Muhteşem "Magnificent, Magnifique" ve Büyük Türk "Grand Turc" ünvanlarıyla da anılmıştır.[2]

Kanunî, kırk altı yıllık saltanatında deniz seferleri ve isyanların bastırılması haricinde kara seferlerinin hemen hepsinde ordunun başında sefere çıkmıştır. Seferlerin başarıya ulaşmasında askerin moral motivasyonunu etkileyen en önemli unsurların başında Padişah'ın ordunun başında sefere çıkması usulü gelmektedir. Kanunî'den sonra birkaç istisna haricinde Osmanlı Hükümdârları bu usulü terk etmişlerdir. 1550'lere gelindiğinde Kanunî'nin yorgun düştüğü ve ilerleyen yaşı nedeniyle bazı seferlere çıkmadığı ya da zoraki olarak çıktığını belirtmekte yarar vardır. Kanunî seferler esnasında birçok hususta hassasiyet göstermekteydi. Örneğin; sefere giderken askerlerin köylüleri rahatsız etmelerine engel olmak için ciddi

[1] M. Tayyip Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman*, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s.13; Feridun Emecen, "Süleyman I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C.37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 62; Solakzâde, Kanunî'nin 1494 yılının başında dünyaya geldiğini beyan etmektedir. Solakzâde, *Tarih,* C. II, haz. Vahit Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 111.

[2] Emecen, "Süleyman I", s. 62.

tedbirler almıştır. Askerler köylülerden bir şey satın aldıklarında yetkililer tarafından aldıklarının bedelini ödemeleri gerektiği sıklıkla telkin edilmekteydi. Ayrıca sefer lojistiği üzerinde ehemmiyetle durulmaktaydı. Sefere gidilecek yol üzerinde seferden bir yıl önce stoklar yapılmaktaydı.[3] Sefer hazırlıkları seferden 1-2 yıl önceden başlamaktaydı.

Kanunî yönetiminde gerçekleşen tek meydan muharebesi 1526 yılında yapılan Mohaç Meydan Muharebesi'dir.[4] Sonraki yıllarda Avrupa'nın en kudretli kralları olan Habsburg Hanedanı'na mensup olan Kutsal Roma-Germen İmparatoru Charles Quint ve kardeşi Avusturya İmparatoru Ferdinand, Almanya'nın içine kadar giren Kanunî'ye karşı kayıtsız kalmakla yetinmişlerdi. Mohaç'tan sonra Kanunî'nin karşısına batıda Osmanlı ile savaşa teşebbüs edecek bir güç kalmamış ve batıdaki savaşların tamamı kale muhasaraları şeklinde zuhur etmiştir. Osmanlılar için tek sınır kale surlarıydı. En büyük engel ise doğal afetler, coğrafî derinlik ve iklimsel zorluklardı. Kanunî, doğudaki seferlerinde de topyekûn olarak meydan muharebesi yapacak bir orduyu karşısında görememişti. Osmanlı seferleri öncü birliklerin küçük çatışmalarından ibaret kalmaktaydı.

Kanunî Devri'nde meydan muharebelerinde muazzam başarılar elde eden Osmanlı ordusunun kale muhasaralarında da aynı başarıyı gösterdiğinden bahsetmek mümkündür. Bu devirdeki kale kuşatmaları, XIV-XV. yüzyıl kuşatmaları ile mukayese edildiğinde Osmanlının bu alanda da başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin; Osmanlı kale muhasarasına karşı İznik (Nikea) 21 yıl, Bursa (Prusa) 11 yıl ve İzmit (Nikomedia) 16 yıl Osmanlı kuşatmasına mukavemet edebilmişti. Üstelik bu kadar mücadele sonucunda tahrip edilmiş şehirler büyük kaynaklar harcanarak ele

---

[3] Halil İnalcık, *Osmanlı Hâkimiyetinde Ortadoğu ve Balkanlar*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s. 101.

[4] 1525 yılında Fransa imparatoru I. François, Kutsal Roma Germen imparatoru V. Karl (Charles Quint)'a Pavia'da yenilip esir edilince I. François'in annesi Kanunî'den yardım istemişti. V. Karl, I. François'i yenince Avrupan'nın tek hâkimi halini almıştı. Géza Perjés, *Mohaç Meydan Muharebesi,* haz. Şerif Baştav, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 38; Kanunî için Habsburg yükselişini önlemek mühim olduğu gibi bu yardım çağrısıyla (her ne kadar I. François serbest kalmışsa da) meşru bir sebep de elde edilmişti. Diğer yandan Rodos Seferi'nden sonra 3 yıl boyunca sefer yapılmadığı için yeniçeriler ulufe (sefer bahşişleri) ve ganimetlerden mahrum kaldıkları için 1525 yılında sefer yapılmadığı gerekçesiyle ayaklanmışlardı. Colin Imber, *Ufukların Sultanları Osmanlılar,* Elips Yayınları, Ankara 2016, s. 60; 29 Ağustos 1526 tarihinde Osmanlı ordusu ile Macar ordusu Mohaç sahrasında muharebe etmişti ve savaşı iki saat içinde Osmanlı güçleri savaşı ezici bir üstünlükle kazanmıştı. Macarlar yaklaşık 25.000 kayıp vermişlerdi. Macar kralı II. Layoş ve ordu kumandanı Tomori'de ölenler arasındaydı. Buna karşılık Celalzâde Osmanlıların kaybını 150 kişi olarak yazmıştır. Celâlzâde Mustafa, *Tabakâtü'l Memâlik ve Derecâtü'l Mesâlik (Kanunî Sultan Süleyman)*, haz. Ayhan Yılmaz, Kariyer Yayınları, İstanbul 2011, s. ; Peçevi İbrahim Efendi, *Tarih,* C. I, haz. Bekir S. Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 87.

geçirilmiş ve bu şehirler ciddi masraflar yapılarak imâr edilebilmiştir.[5] Diğer yandan II. Mehmed (1444-1446/1451-1481) devrindeki –İstanbul kuşatması istisna edilirse- Belgrad ve Rodos muhasaralarının uzun uğraşlar sonunda başarısızlıkla sonuçlanıp Kanunî Devri'nde ele geçirildikleri dikkate alındığında Kanunî Devri'nde Osmanlı güçlerinin muhasara kabiliyeti daha iyi anlaşılacaktır. Kuruluş devrinde Ortaçağ Macar Krallığı, Tuna Nehri ile bu nehre karışan kollar boyunca Karpat Dağları'ndan Adriyatik'e kadar uzanan güneydeki kalelerinde gerçekleştirdiği çift sıra istihkâmlarıyla övünmekteydiler. 1521-1526 yılları arasında Kanunî'nin ordusu bu istihkâmların neredeyse tamamını ele geçirdi; sadece dört kale mukavemet edebilmişti. Bu kayıpları telâfi etmek ve yeni derinlemesine bir 'top kalesi' savunma sistemi oluşturmak üzere bir İtalyan askerî mimarlar ordusu Macaristan'a gelmişti.[6] Yine de batılılar tarfından oluşturulan müstahkem kale savunması gelişen sınırları ve kaynakları ile Osmanlı ordusunu yavaşlatmada bir nebze de olsa başarı sağlarken bu devasa savaş kapasitesini durdurmada yeterli olamadı. Tabi zamanla oturan Osmanlı askerî kurumsallaşmasının ve devletin genişleyen topraklara bağlı olarak artan maddî imkânlarının Kanunî'nin seleflerine nazaran şanslı olduğunu da göstermekte olup bu saikler askerî kabiliyetinin yanında onun başarısının diğer sırlarındandır.

Kanunî Devri lüks ve şatafatın göze çarptığı bir dönem olarak dikkat çeker. Bu şatafat, yabancı devlet temsilcileri tarafından da zikredilmiştir. Şah İsmail'in oğlu Elkas Mirza, Şah Tahmasb'a isyan edip İstanbul'a geldiğinde onun için düzenlenen resmî geçit esnasında önce üzengi ağasını daha sonra ise topçu ağasını padişah zannetmişti. Bunun akabinde yeniçeri ağası ve vezirler geçerken gördüğü süs ve azamet karşısında dehşete düşmüştü.[7] 1529 Viyana Kuşatması[8] kış mevsiminin yaklaşması sebebiyle kaldırıldığında ordunun vakit kaybetmemesi için Kanunî'nin otağı toplanmamıştı. Topkapı Sarayı'nın hiyerarşik düzenine göre kurulmuş olan

---

[5] Mesut Uyar ve Edvard J. Ericson, *Osmanlı Askerî Tarihi,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2017, s. 27.

[6] Geoffrey Parker, *Askeri Devrim (Batının Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800)*, çev. Tuncay Zorlu, Küre Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2018, s. 326; Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek,* çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 59.

[7] Peçevi, *Tarih I,* s. 192.

[8] Kanunî ordusuyla 17 Temmuz 1529 tarihinde Belgrad'a yaklaşık bir ay sonra ise Mohaç ovasına gelmişti. Yanoş, Kanunî ile burada buluşmuştu. 5 günlük muhasaradan sonra Osmanlı ordusu Budin Kalesi'ndeki Ferdinand'ın kuvvetlerini buradan çıkarmış olmakla birlikte Kanunî, Yanoş'u tekrar Macar tahtına çıkarmıştı. Perjés, *Mohaç Meydan Muharebesi,* s. 40; Eylül ayı sonlarında Viyana önlerine gelen Osmanlı ordusu Viyana Kalesi'ni kuşatmıştı; ancak kış mevsimi yaklaşmış ve doğa muhalefetiyle karşı karşıya kalınmıştı. Üstelik ordunun erzâk sıkıntısı da baş göstermişti. Viyana Kalesi'ndeki düşman askerleri Osmanlı askerlerine şiddetli mukavemet etmişlerdi. Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik,* s. 156.

kale gibi büyük ve kompleks yapıdaki saltanat çadırı (otağ-ı hümâyun) bu zarafet ve ihtişamı daha önce görmemiş olan Habsburgları şaşkına çevirmişti.[9] Sinan Çavuş, 1543 yılındaki Estergon Kalesi'nin fethini tasvir ederken Otağ-ı Hümâyun'u gökyüzüne benzetmişti.[10]

Kanunî Devri'ni refah, zenginlik ve siyasî-askerî politikalar açısından iki döneme ayırmak mümkündür. Kanunî, tahta çıktığında açık vermeyen dolu bir hazine devralmıştı. 1540-1545 yılları öncesinde Kanunî, iktidarının ilk on beş yılında savaş ganimetleri ve genişleyen topraklardan gelen vergilerle hazineyi iyice doldurmuştu. Ancak genişleyen topraklar seferleri daha maliyetli hale getirmiş, toprak genişliği imparatorluğun beşerî ve iktisadî gücüyle tasarruf edilemeyecek boyutlara ulaşmıştı.[11] Üstelik ilkbahar ve güz mevsimi arasındaki zaman dilimi uçsuz bucaksız yerlere yapılan seferlerin tamamlanmasında yeterli olmadığı gibi Kanunî'nin karşısına çıkabilecek bir güç olmadığından meydan savaşları yapılmamakta ve bunun sonucu olarak askerin ve ümeranın payına düşen ganimetler ve esirler azalmaktaydı. 1553 yılında İran'a karşı üçüncü bir harekât için hazırlanma gereği ortaya çıkınca imparatorluk, geniş bir coğrafî alana sahip olmanın sancılarını çekmeye başlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu artık insan kaynakları ve ekonomik kaynak bakımından zengin olmakla birlikte sahip olduğu zenginliği aşan oldukça geniş sınırları korumak zorundaydı.[12] Buna farklı ekonomik sorunlar da eklendiğinde durum biraz daha zorlaşmıştı. Kanunî'nin saltanatının sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda kıymetli maden darlığı hissedildiği, fiyatlarda tahavvüller olduğu bilinmektedir.[13]

---

[9] Bazı kaynaklara göre 6.000 deve tarafından taşınan çadırı gören Habsburglar, ipek, saten ve pamuklu kumaşlardan altın toplu çadır sopaları olan taşınabilir kompleks ve seyyar bir sarayı daha önce görmedikleri için çoşmuşlardı. Simmeringer Ovası'nda Binbir Gece Masalları adeta gerçek olmuştu. Bu görüntüden dolayı saray halkı ve soylular arasında oryantal moda anlayışı yayılmaya başlamış. kalalerde sahneye konulan tiyatrolarda Osmanlı temsil eden bıyıklı maskeler ve Osmanlı kıyafetleri kullanılmaya başlanmıştı. Kanunî'ye karşı duyulan korkunun yanı sıra ona bir hayranlık da duyuluyordu. Henk Boom, *Büyük Türk (Muhteşem Süleyman'ın İzinden 1494-1566),* çev. Lon Mutlu Briet ve Gül Özden, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s. 137.

[10] Sinan Çavuş, *Süleymannâme (Tarih-i Fethi Şikloş, Estergon ve İstol-Belgrad),* haz. Burak Eke, Kıvanç Akkaya ve Mehmet Çifteoğlu, TTT Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 441.

[11] Haddinden fazla büyüyüp şişen mekanizma tutukluk yapar ve genişleme akamete uğrarsa hudut bölgeleri ikmal ve iaşe ettiklerinden fazlasını tüketmeye başlayacaklarından kaynak yetersizliğinden merkezin malî birikimini emmeye başlar. Pal Fodor, *İmparatorluk Olmanın Dayanılmaz Ağırlığı,* Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016, s. 43.

[12] Nicolas de Nicolay, *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğu'nda,* çev. Menekşe Tokyay, Kitap Yayınları, İstanbul 2014. s. 27.

[13] Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 50.

Rüstem Paşa 1544'te sadrazamlığa getirildiğinde akçenin değerini düşürmüştü. Sert bir malî politika izleyerek çiçeğe bile vergi getirmişti. Kararlılığı sayesinde halkın nefretini hiçe sayarak hazineyi ve kesesini doldurdu. Köylüler şehirlere yerleşmeye ya da dağlara eşkıyalığa yönelmişti.[14] Rüstem Paşa gibi şahsiyetlerin ve yukarıda zikredilen hususların etkisiyle ortaya çıkan kötü durumun olumsuz sonuçlarına Halil İnalcık da dikkat çekmektedir. İnalcık, Osmanlı bürokratlarının "*1590'lı yılların başlangıcında yıkıcı bir değişim olarak gördükleri sosyal ve politik kurumların bozulmasınının sebeplerinin Kanunî Devri'nde başladığına dair*" kanaatlaerin sağlıklı olduğunu ifade etmekle birlikte bu bürokratların olayların etkilerine dair görüşlerine eleştirel bakmıştır.[15]

Sarıcalar, sekbanlar ve levendler askerî kariyerin cazibesinden dolayı ve vergilerin aşırılığından kaçmak için kırsal bölgelerdeki evlerini terk ediyorlardı. Ümeranın ve valilerin kapısında şanslı olanlar iş bulurdu, seferler sonrasında ise bazıları soygun ve eşkıyalıkla geçinirdi. Bu güçler, Celalî isyanlarında da yer almıştır.[16] Ayrıca Şehzâde Selim ve Bayezid'in taht kavgalarında da işsiz levent taifesi onlara maaş veren Bayezid'in safında yer almıştı. Selim-Bayezid mücadelesinde dikkat çeken husus; imparatorluğun en haşmetli devrinde işsiz levent takımının ve ayrıca sipahilerin ulufe için Bayezid'in ordusuna koşarak gidecek kadar iktisadî sıkıntı içinde olmalarıdır.[17] Bu hususun çalışmanın konusu açısından özel bir önemi vardır. Halil İnalcık'a göre; İktisadî sıkıntı içinde olup Celalîlere katılan reaya kökenli paralı birliklerin ateşli silâhlarla donatılması iktidara karşı oluşan muhalefetin güçlenmesine sebep olmuştu. Ayrıca Bosna, Arnavutluk ve Orta Anadolu'daki topraksız köylüler yeni bir yaşam seçeneği sunan silâhlara kolayca erişebiliyordu.[18] Aşağıda değinileceği üzere bu silâhlar sadece Osmanlı iç politikası açısından tehlikeli değildi; dış politikası açısından da tehlikeliydi. Çünkü Osmanlı silâhları, bu kişiler vesilesiyle Osmanlıların stratejik malzeme vermekten imtina ettikleri Safevîlerin eline geçmişti.

---

[14] Godfrey Goodwin, *Yeniçeriler*, çev. Derin Türkömer, Doğan Kitap, 5. baskı, İstanbul 2011, s. 151-152.
[15] Halil İnalcık, "Military and Fiscal Transformation", *Archivum Ottomanicum*, Leuven Peeters, Leuven 1980, s. 284.
[16] Géza David, "Osmanlı Orduları ve Savaş", *Türkiye Tarihi (1453-1603) içinde,* çev. Bülent Üçpınar, Kitap Yayınları, İstanbul 2016, s. 369.
[17] Cezar, *Levendler*, s. 29.
[18] İnalcık, "Military and Fiscal Transformation", s. 286.

Çalışmanın ana unsuru olan Kanunî Devri Osmanlı ordusunda kullanılan silâhlar hakkında da bazı tespitler yapmak mümkündür. Silâh, Arapça kökenli bir kelimedir. Osmanlı devrinde de silâh kelimesi kullanılmakla birlikte silâh kelimesinin çoğulu için "esliha", silâhlı kişi ya da şilahşör için ise "müsellâh" kelimesi kullanılmaktaydı. Silâh, insanlığın ortaya çıkışıyla birlikte insanların, avlanmak, hayatlarını ve canlarını düşman unsurlardan korumak veya belirli bir topluluğu ya da bölgeyi tahakküm altına almak için kullanılmış olan materyaldir. Esasında doğanın, insanların ve hayvanların varolma içgüdüsünün bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla silâh doğanın biyolojik bir insiyâkı şeklinde zuhur etmiştir. Ancak insanlığın tekâmülüyle birlikte modern çağda yaşama misyonunu aşan tehlikeli bir amaca da hizmet etmiştir. Cemil Meriç, "*Medeniyet dünyasının binlerce bilgini yeni ölüm vasıtaları bulmak azmiyle uykusuz*" derken Soğuk Savaş döneminde kitle imha silâhlarının hızla yaygınlaştırılmasını ve insanlığa faydası olmayan silâhlar için bilimin beyhûde çaba içerisinde olmasını eleştiriyordu.

Silâhlar açısından eşit donanıma sahip olan devlet ya da topluluklarda savaş stratejisi ve askerlerin bireysel ve ordunun ise kitlesel maharetleri öne çıkmaktadır. Dolayısıyla silâhları kullanan askerî personelin harp kabiliyeti de çok önemlidir. Bundan dolayı tarihin hiçbir döneminde tek başına "*silâhların hegemonyası*"ndan bahsetmek de mümkün değildir. Cervantes, "*Zırh giyip kılıç kuşanmakla şövalye olunmaz*" derken bunu kastetmekteydi. Ayrıca Osmanlı askerleri ordunun mevcudu itibarıyla her zaman mükemmel silâhlara sahip olamamışlardı. Busbecq, hassa süvarilerinin savaşlarda elde edilen ganimet silâhları kullandıklarını ve bunların her zaman askerin fiziki yapısına uygun olmadığını beyan etmiş ve askerlerin bu silâhları anlayış ve sükûnetle kabul ettiklerini, korkakların silâhlarına kabahat bulduğunu düşündüklerini ve her türlü şartta savaşmaya ant içtiklerini nakletmektedir.[19]

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Sultanın Silâhları (1520-1566) isimli çalışmamız; I. Süleyman (Kanunî) devrinde Osmanlı ordusunun kullandığı silâhları incelemek maksadıyla kaleme alındı. Osmanlı ordusunun yanı sıra halkın kullandığı silâhları da konu edinen bu çalışmada Kanunî'nin ve diğer ileri gelenlerin silâhlarına da değinildi. Kanunî Devri'nde kullanılan bütün yerel ve yabancı menşeili silâhların tarihine ışık tutmak

[19] Ogier Ghiselin Busbecq, *Türk Mektupları 'Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)'*, çev. Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 6. baskı, İstanbul 2019, s. 123.

için öncelikle silâhların yapımında kullanılan hammaddelerin tespiti amaçlandı. Bu silâh hammaddelerinin Osmanlı İmparatorluğu'nda ne şekilde ve nereden temin edildiği sorularına tezimizin konusu çerçevesinde cevap aranacaktır. Osmanlı ordusunda kullanılan silâhların ayrıca üretim aşamaları ve fiziksel özelliklerinın de tanımlanması tezimiz içeriğinde ele alacağımız konular arasında yer almaktadır. Kanunî'nin şehzadeliği ve hükümdârlığı döneminde savaşlara götürülen silâhların çarpışmalarda ne oranda kullanıldıkları ve savaşların seyrinde nasıl etkilerinin olduğu hususu da incelenmeyi hedeflediğimiz konular arasında yer alır. Kanunî Devri'nde Osmanlı harp malzemesi imalatının değişim ve gelişiminin yanında çeşitli askerî zümrelerin silâh kullanma ve harp kabiliyetleri de incelenen diğer hususlardandır. Kanunî Devri'nin silâhlarının tarihini ortaya koyarken silâhların tarihsel süreç içerisindeki tekâmülleri de dikkate alınmaya çalışılmıştır. Diğer yandan Osmanlı sivil hayatında revaç bulan ve gündelik hayatın parçası olan silâhların sosyal alandaki konumuna da değinilmeye çalışılacaktır.

Çalışmada ele alınan konulardan bir diğeri ise Osmanlı askerî teknolojisinin dünyanın birçok yerinden talep görmesi ve Osmanlı silâhlarının kaçakçılık vasıtasıyla yurt dışına çıkarılmasıdır. Buna ilişkin önemli tespitlerle bu husus desteklenecektir. Devlete ait silâh tesislerinde üretilen silâhların yanında Osmanlı halkının kaçak olarak atölyelerde ürettiği silâhlar da çalışmamızda ele alınacak sorunsallar arasında yer alır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Kanunî Devri'nde silâhların militarist vasıta olarak kullanılmalarına ilaveten üretim, istihdam, spor, tarih, coğrafya, edebiyat, sanat, tören ve diplomasi gibi birçok uygulama alanının yanı sıra bazı geleneksel ve kültürel teamüllerle olan yakın ilişkisinin aydınlatılması çalışmamızın amaçlarındandır. Bu bağlamda; araştırma dönemindeki Osmanlı harp sanayisinin sıhhatli bir şekilde çalışmakta olduğu tasavvur edilebilir. Osmanlı silâh üretim faaliyetlerinin yürütülmesinde görevli olan siviller için bu üretim bir istihdam ve geçim kaynağı olarak kabul görmekteydi. Osmanlı Devleti'nde silâh üretiminde görev alan bazı siviller ise vergi muafiyeti karşılığında dolaylı ve kısmî bir kâr sağlamaktaydı. Silâhların ve silâh üretim faaliyetlerinin coğrafya ile yakın ilişkisi dönemin göze çarpan özelliklerindendir. Karadeniz sahillerindeki ormanlardan donanma ihtiyacı için ağaç temini başta olmak üzere sahil kentlerinde tesis edilmiş olan tersaneler coğrafyanın rolüne tipik örnek

teşkil etmektedir. Kığı, Keban-Ergani, Samakov ve Gümüşhane gibi maden çıkarılan merkezlerde top döküm faaliyetlerinin yürütülmesi ise diğer bir örnektir. Silâhların Osmanlı Edebiyatı'ndaki yerine gelince bunlar, birçok şair için teşbih ve tasvir gibi sanatlarda ilham kaynağıydı. Öyle ki sevgilinin kirpiklerini "ok", kaşlarını yay, bakışlarını hançer, kılıç gibi silâhların delici ve kesiciliğine benzetme sanatı oldukça yaygındı. Silâhların yapımı ise başlı başına ustalık isteyen faaliyetlerden olup silâhların süslenmesi ve değerli cevherlerle tezyin edilmesi de ciddi sanatsal faaliyetlerdendir. Kanunî Devri'nde Osmanlı sarayında silâhları üreten, bakım ve onarıma tabi tutan zanaatkâr (Ehl-i Hiref) gurupların istihdam edilmesi bu savı destekler mahiyettedir. Küftegerân, hakkâkin ve zernişancı gibi zanaatkârlar kakma, çakma, kazıma gibi tekniklerle silâhları tezyin ederken hattat sayılabilecek ustalar silâhlara ayet ve hadisler yazardı. Osmanlının bütün dönemlerinde silâhlar törenlerin vazgeçilmez unsurlarındandı. Öyle ki devletin azamet ve ihtişamını halka ve yabancılara gösteren özel yapım silâhlar dosta güven düşmana korku vermekteydi. Bu ihtişamı teşhir eden silâhlar aynı zamanda kıymetli diplomatik hediyelerdendi. Bütün bunlar dikkate alındığında çalışmamızın Osmanlı askerî, siyasî, ekonomik ve sosyal tarihinin aydınlatılması açısından önemli verileri ortaya koyması hedeflenmektedir.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu çalışmanın kapsamı; Kanunî Devri'nde kullanılan Osmanlı silâhları, bu silâhların vasıf ve mahiyeti, savaşlardaki rolü, Osmanlı maddî ve manevî kültüründeki yeri ile sınırlanmıştır. Ancak bu hususlar incelenirken silâhların yerel ve evrensel menşei ile Türk-İslâm tarihindeki serüvenine de kısaca değindik. Bir konuyu aydınlatmak için ilgili konunun geçmişine vakıf olma zaruretinden neş'et eden bu husus Kanunî Devrine kadar silâhların ne şekilde kullanıldığı sorunsalına da kısaca ışık tutacaktır. Böylelikle çalışmada kullanılan Kanunî Devrine ait çeşitli bilimsel verilerin okuyucu nezdinde daha anlaşılır olması da sağlanmaya çalışılacaktır. Bundan mütevellid Kanunî Devri'nde silâh üretim faaliyetleri, tedarik yöntem ve merkezleri, savaşlara götürülen tür ve miktarları gibi hususlar çalışma kapsamında değerlendirilecektir. Bu silâhların üretim merkezleri de çalışmamızın konusu olmakla birlikte dönem itibariyle oldukça geniş olan Osmanlı coğrafyasındaki silâh üretilen kent, kasaba ve köylere de arşiv belgeleri ışığında değinildi. Kanunî döneminde Osmanlı silâhlarının çeşitli vesilelerle Uzak Doğu'dan

Afrika ve Avrupa'ya kadar ulaştıkları da bu çalışmada ortaya konulan hususlardan olup bu da çalışmanın kapsamını coğrafî anlamda evrensel bir mahiyete ulaştırmıştır. Aynı zamanda Osmanlı silâh envanterine giren yabancı devletlerin silâhları da çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir. Mezkûr dönemde çeşitli Osmanlı kalelerinde üretilen ve muhafaza edilen silâhlar da bu çalışma kapsamında değerlendirilecektir.

Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Bu çalışmada kullanılan Kanunî Devri'nin silâhlarına dair en güvenilir bilgiler şüphesiz Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde yer alan belgelerde mevcuttur. Bu belgelerde tez konusuyla ilgili oldukça kıymetli bilgiler mevcut olmakla birlikte devrin bütün özelliklerini betimlemede yeterli değildir. Çalışmaya dair en kapsamlı bilgileri Tophâne, Tersane ve Cebehâne gibi kurumların muhasebe defterlerinden elde etmek mümkün olmuştur. Bu kurumlara ait muhasebe defterlerinin hepsi Kanunî'nin saltanatının ilk on yılını ihtiva eden 1520-1530 yılları arasına aittir. Diğer yandan 1530'lu yıllardan Kanunî'nin ölümüne kadar döneme ait bu tür defterlerin günümüze ulaşamamış olması çalışmanın kapsadığı alan itibariyle ciddi bir sorun ve eksikliktir.

Gelibolu Tersanesi'nin 1530 yılına ait harcamalarına dair Kamil Kepeci tasniflerindeki 5636 nolu defterde, gemi yapımı ve bakımı için çeşitli masraflar, aylık çalışan sayısı, çalışanların günlük ve aylık mevacib toplamlarına dair önemli bilgiler bulunmaktadır.[20] Yine aynı tasnife ait 5637 nolu defterde ise; 16 Kasım 1529 ile 20 Aralık 1530 tarihileri arasında Galata Tersanesi'ndeki çeşitli gemilerin onarılması, yeni gemilerin yapılması, gemilerde kullanılacak hammadde ve mamül maddelere dair masraflar ve bu imalatta kullanılacak olan sair masraflar kayıtlıdır. Ayrıca bu defterlerde tersanede görev yapan kalafatçı, bıçkıcı, marangoz, kürekçi, makaracı, kumbaracı, üstübücü ve tamircilerin maaşlarına dair bilgiler de mevcuttur.[21] Kamil Kepeci defter tasnifine ait 5638 nolu defterde ise 1526 ile 1531 yılları arasında Süveyş'ten Cidde'ye gidecek gemilerin yiyecek, içecek, yelken, demir ve sair masraflarına dair kayıtlar bulunmaktadır.[22] Ayrıca İbnül Emin Bahriye tasniflerindeki 1/1 nolu dosyada; 1524 yılındaki Galata Tersanesi'nde peksimet, neft, yelken, çivi ve sair malzemelere yapılan masraflar kayıtlıdır. 1/2 nolu defterde ise

[20] Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Kamil Kepeci (KK), defter numarası, 5636.
[21] BOA, KK, def. nr. 5637.
[22] BOA, KK, def. nr. 5638.

Tersane'ye satın alınan çeşitli malzemelere ödenen ücretlerin yanı sıra Tersane'de görev yapan kalafatçı, marangoz, bıçkıcı, makaracı, kumbaracı, üstübücü gibi zanaat erbâbının mevacibleri kayıtlıdır.[23] İbnül Emin Askerî tasniflerindeki 1/17 nolu dosya ise Galata Tersanesi'nin 1527-1528 yılllarındaki çeşitli masraflarını ihtiva etmektedir.[24] Ayrıca Tersane ve donanma ile ilgili önemli çalışmaları olan İdris Bostan ve Emrah Sefa Gürkan gibi akademisyenlerin çalışmalarından da yararlanıldı.

Kanunî Devri'nin en önemli kaynaklarından olan mühimme defterleri ilk kez Kanunî Devri'nde tutulmaya başlanmıştı ve ilk 6 defter Kanunî Devri'nin yazışmalarını ihtiva etmektedir. Bu defterlerde barut ve barut terkibinde kullanılan güherçile ve kükürt üretimi konusunda taşraya yazılan hükümlerin yanında topların ve güllelerin sevk ve idaresinden, donanma için yelken bezi ve sair malzeme toplanmasına kadar harp sanayi ile alakalı önemli hükümler bulunmaktadır. Kanunî Devri'nden sonra 1570'li yıllara tarihlenen bazı mühimme kayıtları ise adlî suçlara konu olan bazı silâhlara ve taşınması yasak olan bazı silâhların bazı kişiler tarafından çarşı ve pazarlarda taşındığına dair hükümler ihtiva ettiği için onlara da değinildi.[25] Ayrıca İstanbul'daki kılıç üretim merkezi olan Dımışkihâne'ye dair 3 Temmuz 1584 tarihli önemli bir hüküm ihtiva eden 53 numaralı mühimme defterine de değinilme zarureti hasıl oldu.[26]

Silâhların detaylarına dair önemli bilgiler elde edinilen bir diğer kaynak ise tereke kayıtlarıdır. Özellikle bazı vezir ve paşalara ait perakende vesikalarda lüks silâhların vasıflarına dair ayrıntılar mevcuttur. Topkapı Sarayı tasniflerindeki 10 Eylül 1561 tarihli 8826 nolu defterde; Rüstem Paşa vefat edince onun cebehânesinden Cebehâne-i Âmire'ye alınması emrolunan silâhları bulunmaktaydı. Bunlar arasında 36.480 akçe değerinde 76 adet altınla süslenmiş Şam miğferi, 51.180 akçe değerinde Macar miğferi ve sair miğferler bulunmaktadır.[27] Topkapı Sarayı tasniflerindeki 20 Eylül 1560 tarihli 10163 nolu defterde; Hadım Ali Paşa'nın muhallefâtındaki çeşitli silâhlar kayıtlıdır. Bu defterde çeşitli özelliklerdeki kolçak ve kılıçların yanında Şam ve Macar usulü miğferler ve miğferlere ait çeşitli parçalar kayıtlıdır.[28] Hadım Ali Paşa'nın muhallefâtına dair bir başka belge ise Topkapı

[23] BOA, İbnül Emin (İE), Bahriye (BH), nr. 1/2,
[24] BOA, İE, Askerî (AS), def. nr. 1/17,
[25] BOA, 21 Numaralı Mühimme Defteri (MD 21), 4 Zilkade 980/8 Mart 1573.
[26] BOA, MD 53, 24 Rebiülahir 992/3 Temmuz 1584.
[27] BOA, Topkapı Sarayı Malzeme Arşivi (TS.MA), Dosya (D.), 8826.
[28] BOA, TS.MA, D. 10163, 29 Zilhicce 967/20 Eylül 1560.

Sarayı tasniflerindeki 10 Eylül 1561 tarihli 6685 nolu kayıttır. Bu kayıtta da Hadım Ali Paşa'ya ait çeşitli silâhlar kayıtlıdır. Özellikle çeşitli vasıf ve mahiyetlerdeki kolçak ve miğferlere dair zengin bilgiler mevcuttur.[29] Topkapı Sarayı tasniflerindeki 7 Eylül 1566 tarihli 2787/1 nolu defterde ise I. Selim (1512-1520)'in torunu Mora Sancakbeyi Osman Şah'ın muhallefâtındaki altın ve sair madenlerle tezyin edilmiş eyer, oyan, kılıç ve hançer gibi silâhlar mevcuttur.[30] Topkapı Sarayı tasniflerindeki 7 Temmuz 1567 tarihli 9499 nolu defterde Kanunî öldükten sonra hazineye verilen şahsi eşyaları kayıtlıydı. Kanunî'nin eşyaları arasında; değerli kolçak, cebe, cevşen, miğfer ve Kızılbaş yayları mevcut olup, bir sandık içinden dedesi II. Bayezid (1481-1512)'in yaptığı anlaşılan Bayezid yayları mevcuttu.[31] Tereke kayıtlarına Peçevi Tarihi'nde ve Gelibolulu Mustafa Ali'nin Künhü'l-Ahbâr'ında da rastlanmış bunlar olup metin içinde zikredildi. Tereke kayıtlarının kayıtlı olduğu İstanbul kadı sicillerinde ise İstanbul halkının şahsi malları arasındaki hançer ve kılıç gibi silâhlara da vakıf olma fırsatı bulduk. Diğer yandan kadı sicillerinde adlî vakalara konu olan çalıntı silâhlara ya da suç aleti olan silâhlara dair bilgiler de mevcut olup bunlar da metinde zikredilmiştir.

Topkapı Sarayı tasniflerindeki 1539-1540 tarihli 9615 nolu defterde; Cebehâne'ye ve Ahur'a 1539-1540 yıllarında muhtelif silâhlar verilmiş olup bunlar arasında kundaklı tüfek, yamık, zırh, oyan, kılıç, kama, bozdoğan vs. birçok silâh türü mevcut olup bu silâhların tezyinatlarında kullanılan kıymetli cevherlerden diğer birçok özelliklerine kadar bolca bilgi mevcuttur.[32] Topkapı Sarayı tasniflerindeki 2163 nolu defterde ise 1551 yılında Topkapı Sarayı'nda çeşitli zanaatkâr guplarına bakım ve onarıma verilen kılıç, hançer, ok, tüfek ve sopalara dair bilgiler mevcuttur. Bu silâhlar ekseriyetle lüks oldukları için devrin silâh tezyinâtlarına dair ayrıntılı bilgiler de elde ettik.[33] Yine Topkapı Sarayı tasniflerindeki 28 Şubat 1545 tarih ve 8247 nolu defterde saraydaki zernişancı ve kuyumcu gibi zanaatkârlara altın, balık dişi ve zernişanla tezyin edilmek üzere verilen ok, kılıç ve temren gibi silâhlar kayıtlıdır.[34] Ayrıca Topkapı Sarayı tasniflerindeki onlarca sayıdaki kapsamlı defterden de çeşitli vesilelerle yararlanıldı.

---

[29] BOA, TS.MA, D. 6685, 29 Zilhcce 968/13 Ağustos 1561.
[30] BOA, TS.MA, D. 2787/1, 21 Safer 974/7 Eylül 1566.
[31] BOA, TS.MA, D. 9499/1, 29 Zilhiccce 974/7 Temmuz 1567.
[32] BOA, TS.MA, D. 9615, 5 Cemaziyelevvel 946/18 Eylül 1539.
[33] BOA, TS.MA, D. 2163.
[34] BOA, TS.MA, D. 8247, 16 Zilhicce 951/28 Şubat 1545.

Sultan I. Selim zamanına ait iki defterde oldukça mühim bilgiler mevcuttur. Özellikle Ali Emiri tasniflerinde yer alan 1/10 nolu Cebehâne-i Âmire muhasebe defterinde 1513-1520 yılları arasındaki çeşitli silâhlar için yapılan masraflara dair mühim bilgiler mevcut olup bunların birçoğu metinde zikredildi.[35] Diğer defter ise Kamil Kepeci tasniflerinde olan 4726 nolu Tophâne muhasebe defteri olup ihtiva ettiği bazı bilgilere değinildi.[36] Kanunî Devrine ait 23321 nolu Cebehâne muhasebe defterinde (Maliyeden müdevver defter) de oldukça mühim bilgiler mevcuttur. 1524-1525 yıllarına ait Cebehâne muhasebesinde Cebehâne'de silâh yapımında kullanılan ana malzemelerin yapılmasından, silâhların ve çeşitli malzemelerin yapılmasında kullanılacak olan madenlere, silâh yapımında kullanılan ve imparatorluğun çeşitli yerlerinden gelen silâh parçalarına, mezkûr malzemelerin nakliyesinde çalışanların ücretlerine kadar birçok bilgi mevcuttur.[37] Bu defter, 1526 yılında meydana gelen Mohaç Seferi'ne hazırlık için yapılan Cebehâne muhasebesi mahiyetinde de olup sefer hazırlıklarının 2 yıl öncesinden başladığını göstermesi açısından da önemlidir.

Kanunî Devri'nin silâhlarına dair diğer bir önemli kaynak ise muhtelif kalelerin sayım döküm listeleridir. Bazı kalelerin silâh envanterleri ise günümüze ulaşmıştır. Topkapı Sarayı tasniflerindeki 3 Ocak 1523 tarihli 10582 nolu defterde; yeni fethedilmiş olan İstanköy, Leros, Kalimnos, St. Pierre Şatosu ve Bodrum'un fethinden sonra bu kalelerin depolarında bulunan silâhların sayım dökümleri kayıtlıdır. Bu listelerde demir ve tunçtan imal edilmiş çeşitli topların yanında barut, güherçile, kükürt, zemberek, tüfek ve harbe gibi birçok harp malzemesi mevcuttur.[38] Topkapı Sarayı tasniflerindeki 17 Temmuz 1566 tarihli ve 10581 nolu defterde; Güvere, Küpdere, Feke, Sis, Anavarza, Adana ve Tarsus kalelerindeki mühimmat envanterleri kayıtlıdır. Bu defterlerde; toplardan, madenlere, zahireden silâhlara kadar zengin bilgiler kayıtlıdır.[39]

Bâb-ı Defteri fonlarındaki Baş Muhasebe Kalemi defterlerinde 6 Nisan 1524 ile 24 Mart 1525 tarihleri arasını ihtiva eden 9 nolu Tophâne muhasebe defterinde topların yapım aşamasında lazım olan birçok malzemeye yapılan masraflara dair bilgiler mevcuttur.[40] Bâb-ı Defteri fonlarındaki Baş Muhasebe Kalemi defterlerinden

[35] Ali Emiri (AE.), Selim I (SSLM. I.), def. nr. 1/10.
[36] BOA, KK, def. nr. 4726.
[37] BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD) def. nr. 23321.
[38] BOA, TS.MA, D. 10582, 15 Safer 929/3 Ocak 1523.
[39] BOA, TS.MA, D. 10581, 29 Zilhicee 973/17 Temmuz 1566.
[40] BOA, Baş Muhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM, DEF) def. nr. 9.

bir diğeri ise 1527 yılına ait 7531/1 nolu defterdir. Bu defter ise büyük ve küçük çaplı topların güllelerinin yapım maliyetlerinden, Samakov ve Bilecik'ten getirilen top güllelerinin nakliye masraflarına, demirci ve çekiççi gibi zanaatkârlara verilen mevaciblere kadar çeşitli bilgileri ihtiva etmektedir.[41] Ayrıca Bâb-ı Defteri fonlarındaki Ruus defterlerinde mevcut olan önemli bilgilere de değinildi.

Kanunî Devri'nde seferlere götürülen mühimmatların kayıtlı olduğu belgeler devrin silâhları hakkında çok mühim bilgiler içermektedir. Kanunî Devri'nin bütün seferlerinin mühimmat kayıtları günümüze ulaşmamıştır. Topkapı Sarayı tasniflerindeki 21 Mayıs 1522 tarihli 5643 nolu defterde Mustafa Paşa'nın donanması tarafından Rodos Seferi için götürülen silâhlar kaydedilmiştir. Toplar haricindeki hemen her şeyin kayıtlı olduğu bu envanter; sefere götürülen ham madenlerden, barut ve güherçileye, tüfeklerden humbaralara kadar oldukça zengin bilgiler ihtiva etmektedir.[42] Topkapı Sarayı tasniflerindeki 13 Eylül 1522 tarihli 9876 nolu defterde Rodos Seferi'ne götürülen mühimmata takviye olarak gönderilen barut miktarına dair bilgiler mevcuttur.[43] Topkapı Sarayı tasniflerindeki 7 Temmuz 1520 tarihli 5639 nolu defterde ise 1521 Belgrad ve 1522 Rodos Seferi'ne götürülen çeşitli zanaatkârlara malzemelerini yüklemeleri üzere verilen beygirlerin miktarı yazılıdır.[44] Bizim için ehemmiyeti olan kısım ise bozdoğancı, teberdâr, okçu ve yaycılara verilen beygirlerdir ki bunlar seferin başından sonuna kadar silâhların bakım onarımlarının yapıldığını göstermektedir. Topkapı Sarayı tasniflerindeki 13 Nisan 1526 tarihli 9633 nolu defterde ise Mohaç Meydan Muharebesi'ne götürülen silâhlar kayıtlıdır. Bu defterde çeşitli savunma ve saldırı silâhları kayıtlı olmakla birlikte muhtemel kale muhasaraları için götürülen çeşitli malzemeler de kayıtlıdır.[45] Topkapı Sarayı tasniflerindeki 14 Eylül 1533 tarihli 10583 nolu defterde 1533 yılında Irakeyn Seferi için İstanbul'dan ayrılan İbrahim Paşa'nın ordusuyla götürülen harp malzemeleri kayıtlıdır. Harp malzemeleri arasında top ve tüfek kundaklarından on binlerce ok ve yüz binlerce tüfek mermisi yanında çeşitli silâhlar kayıtlıdır.[46] Topkapı Sarayı tasniflerindeki tarihi yanlış olarak 21.01.1598 verilen 7190 nolu defterde 1543 yılında yapılan Şikloş, Estergon ve İstolni-Belgrad seferlerinde kullanılmak üzere

[41] BOA, D.BŞM. D. 7531/1.
[42] BOA, TS.MA, D. 5643, 24 Cemaziyelahir 928/21 Mayıs 1522.
[43] BOA, TS.MA, D. 9876, 11 Şevval 928/3 Eylül 1522.
[44] BOA, TS.MA, D. 5639, 21 Recep 926/7 Temmuz 1520.
[45] BOA, TS.MA, D. 9633, 1 Recep 932/13 Nisan 1526.
[46] BOA, TS.MA, D. 10583, 24 Safer 940/14 Eylül 1533.

götürülen muhtelif çap, ebat ve türde birçok top kayıtlıdır.[47] Topkapı Sarayı tasniflerindeki 24 Mart 1544 tarihli 9138 nolu defterde ise Basra Seferi'ne götürülen ekseriyeti top olan mühimmatların listesi kayıtlıdır. Bu defterde hemen her türden topun savaşa götürüldüğü görülmektedir. Ayrıca bu topların kalyete, kadırga, kayık, barça, baştarda, at gemisi ve top gemisi gibi harp ve nakliye gemilerine yüklendiğine dair verilere de ulaşılmıştır.[48]

Kanunî Devrine ait en ayrıntılı mühimmat listesi 31 Aralık 1549 tarihli Trablusgarp Seferi için yola çıkan malzemeleri kayıt altına alan defterde bulunmaktadır. Dolayısıyla ilgili dönemde gemilere yüklenen mühimmat ve yardımcı malzemeler hakkında oldukça önemli bilgiler içeren Topkapı Sarayı tasniflerinde bulunan 2771 nolu dosyada; top, tüfek, kalkan, barut ve gönder gibi malzemelerin miktar ve türleri yer alır. Bu defterde; silâhların Saray-ı Âmire, Tophâne-i Âmire ve Galata Mahzenleri gibi kurumlardan alınmasından hangi gemilere yüklendiğine, silâhların türlerinden miktarlarına kadar ayrıntılı bilgiler mevcuttur.[49]

Kanunî Devri'nde Topkapı Sarayı'nda sarayın silâhlarının bakım ve onarımı saraydaki zanaat erbâbı "Ehl-i Hiref" tarafından yapılmaktaydı. El sanatları ustaları tarafından bazı silâhların sıfırdan yapıldığına dair bilgiler de mevcuttur. Kanunî Devrine ait Ehl-i Hiref defterlerinde Saray'da hemen hemen bütün silâhların bakım onarımlarını yapan zanaatkârlar mevcut olup buna dair en ayrıntılı bilgiler, Topkapı Sarayı tasniflerinde bulunan 12 Şubat 1525 tarihli 9706 numaralı defterde yer alır. Bu defterde sarayda görev yapan kılıççı (şimşirgerân), bıçakçı (kardgerân), kıncı (niyemgerân), kalkancı (siperdüzân), bozdoğancı, okçu (tirgerân), yaycı (kemangerân), topçu, tüfekçi (tüfengciyân) ve dımışkıcı (dımışkıgerân) gibi silâh yapımında çalışan usta ve çırakların nereden gelip hangi yıllarda saraya alındıklarına ve 1525-1526 yıllarındaki günlük yevmiyelerine kadar çeşitli bilgiler yer alır.[50] Sarayda görev yapan bazı silâh ustaları ve çırakları Ramazan bayramlarında Kanunî'ye özel olarak yaptıkları lüks denilebilecek silâhları hediye ederlerdi. Saraydan kendilerine para ve kaftan gibi in'âmlar verilirdi. Bu hediye ve in'âmların kayıtlı oldukları Topkapı Sarayı tasniflerindeki 4104, 6503, 8244/1-2, 9602, 9605 ve 9612 nolu defter ve evrakların hepsi teferruatlı olarak incelendi ve metne aktarılarak

[47] BOA, TS.MA, D. 7190.
[48] BOA, TS.MA, D. 9138, 29 Zilhicce 950/24 Mart 1544.
[49] BOA, TS.MA, D. 2771, 11 Zilhicce 956/31 Aralık 1549.
[50] BOA, TS.MA, D. 9706.

yorumlandı. 7668 nolu Maliyeden Müdevver Defterde; 1521-1528 yılları arasında muhtelif zamanlarda Rodos ve Kefe kalelerinden getirilen bozuk ve hurda topların Tophâne-i Âmire fırınlarında yeni toplar dökülmek üzere zikredilen kurumlardaki görevlilere teslim edilmesi, bunlara kalay ve bakır ilave edilerek yeni topların dökülmesi ayrıntılı olarak yazılmıştır.[51]

Kanunî Devrine ait kaynakların başında gelen devrin vakanüvis yazarlarının ortaya koyduğu eserlerin yanında seyahatnâmeler, silâhşörlük risaleleri ve balyos raporları da devrin aydınlatılmasında kronikler kadar tarihî ehemmiyete haizdir. Kanunî Devri bu kaynaklar açısından zengin bilgiler ihtiva etmekle birlikte silâhlara dair en önemli bilgileri Kanunî Devri müverrihlerinden Celalzâde Mustafa vermektedir. Celalzâde Mustafa'nın kardeşi Celalzâde Salih de devrin müverrihlerinden olup, Kemalpaşazâde, Bostan Çelebi, Karaçelebizâde Abdülaziz, Lütfi Paşa, Sinan Çavuş, Gelibolulu Mustafa Ali, Bahtiyarzâde Hasan ve Matrakçı Nasuh gibi Kanunî Devri'nde yaşamış birçok müverrihin yazdığı kroniklerde de devrin silâhlarına dair oldukça kıymetli bilgiler mevcuttur. Bunlardan en yetkin eseri şüphesiz ki Celalzâde Mustafa vermiştir. Celalzâde, Kanunî'nin tahta çıkışından ölümüne kadar yakınında resmi görevlerde bulunmuş olup silâhlara dair en canlı tasvirleri yaparken onun eserlerinden yararlandık. Bu eserlerden Ayhan Yılmaz tarafından hazırlanan "*Tabakâtü'l Memâlik ve Derecâtü'l Mesâlik* ", kanaatimizce en önemli Süleymannâme'dir. Kanunî'nin tahta çıkışıyla başlayan ve 1555 yılına kadar olan olayları ihtiva eden bu eser, çalışmamızda yararlandığımız Solakzâde ve Peçuylu İbrahim gibi sonraki yılların müelliflerine de kaynaklık etmiştir. Devrin siyasî olaylarına, harplerine, harp organizasyonlarına ve harp oyunlarına ve sair birçok konuya dair önemli bilgiler veren müverrih, silâhlara dair de önemli bilgilere eserinde yer vermiştir.[52] Celalzâde ve devrin diğer yazarlarının müşterek eksiği ise silâhların nerelerde ve ne şartlarda üretildiğine dair bilgileri vermemeleridir.

Devrin silâhları hakkında bilgi edinilen diğer bir kaynak ise Kemal Paşazâde tarafından kaleme alınan "*Tevarih-i Al-i Osman*"dır. Asıl adı Şemseddin Ahmed olan Kemal Paşazâde, II. Bayezid, I. Selim ve Kanunî devirlerinde çeşitli devlet kademelerinde görev yapmış olup Kanunî Devri'nin ilk yıllarında müderrislik yapmıştır. 1526 yılında ise Şeyhülislamlık görevine getirilmiş ve vefat ettiği 1534

[51] BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD) def. nr. 7668.
[52] Celâlzâde, *Tabakâtü'l Memâlik,* s. 17-365.

yılına kadar bu görevde kalmıştır.[53] Süleymannâme geleneğinin önemli örneklerinden olan *Tevarih-i Al-i Osman*'ın X. cildinde Kanunî'nin Belgrad, Rodos ve Mohaç Seferleri'nde kullanılan silâhlara dair önemli bilgiler mevcuttur.[54] Bu bilgileri değerli kılan husus yazarın eserinde bizzat silâhlara dair oldukça teferruatlı tariflerde bulunmuş olmasıdır.

Kanunî Devri silâhlarına ve harp stratejilerine dair önemli bilgiler veren kaynaklardan biri de Kanunî Devri'nde bizzat seferlere katılmış olan Sinan Çavuş tarafından yazılmış olan "*Süleymannâme* (*Tarih-i Fethi Şikloş, Estergon ve İstol-Belgrad*)" isimli kroniktir. Bu eserde Erdel Kralının Macaristan'ın önemli kentleri Budin ve Peşte'yi almak istemesi üzerine 1543 yılında Osmanlı güçlerinin bölgeye sefer yaparak Şikloş, Estergon ve İstol-Belgrad kalelerini ele geçirmesi üzerinde durulmaktadır.[55] Metin içerisinde harp organizasyonu ve muhasara taktikleri hakkında da bilgi veren Sinan Çavuş'un anlatılarında; savaşlarda ele geçirilen silâhlara dair bilgiler vermiştir. Osmanlıların ve fethedilen kalelerde bulunan düşman güçlerinin silâhlarını nasıl kullanıldıklarına dair verdiği bilgiler de oldukça mühimdir. Diğer yandan sefer esnasında silâhlara ve zırhlı birliklere dair tespitlerini teşbih sanatından da yararlanarak oldukça canlı bir şekilde tasvir etmiştir. Çalışmamızda yararlanılan vakanüvislere ait silâhlara dair tasvirler okuyucunun zihninde silâh imajı oluşturması açısından önemlidir.

Kanunî Devri silâhlarına ışık tutan önemli kronikler arasında silâhşörlük risaleleri yer almaktadır. Asıl adı Şerafeddin Musa olan Firdevsî-i Rûmî tarafından Arapçadan çevrilen "*Silâhşornâme*" adlı eser Bekir Biçer tarafından modern literatüre kazandırılmıştır. XV-XVI yüzyıllarda yaşamış bir Osmanlı edebiyatçısı ve tarihçisi olan Firdevsî-i Rûmî, eserinde; silâhların tarihi hakkında bilgiler nakletmiş olup onların harp ve tâlimlerde nasıl kullanılacağı üzerine de önemli bilgiler vermiştir. Kanunî Devri silâhlarına dair veriler ihtiva eden diğer bir silâhşörlük risalesi ise Matrakçı Nasuh tarafından yazılan "*Tuhfetü'l-Guzât"* isimli eserdir. Ümran Karadeniz tarafından modern literatüre kazandırılan bu eser; mızrak, kalkan ve bozdoğan gibi silâhların savaşlarda nasıl kullanılacağını tarif eder. Matrakçı

---

[53] Şerafettin Turan, "Kemal Paşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 238.
[54] Kemal Paşazâde, *Tevârih-i Al-i Osman X. Defter*, haz. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
[55] Sinan Çavuş, *Süleymannâme,* s. 11.

Nasuh'un silâh kullanmaktaki mahareti ve devrin silâhlarına hâkim olması eserin kıymetini bir kat daha artırmış olup çalışmamıza önemli katkılar sağlamıştır.

Seyahatnâmeler, Kanunî Devri silâhlarının tespitinde yararlandığımız diğer bir önemli kaynak türü olup bunlar, silâhlara dair mühim bilgiler ihtiva etmektedir. Sultan I. Süleyman devrinde çeşitli vesilelerle Osmanlı kentlerine ayak basan seyyah ve esirlerin devrin silâhlarına dair gözlemlerinin yanında mezkûr dönemin öncesinde ve sonrasında bölgeyi ziyaret eden diğer seyyahların notları da konunun aydınlatılmasında ufuk açıcı mahiyette olup tarafımızca dikkate alındı.

Venedik, Fransa ve Avusturya gibi Avrupa devletlerinin elçileri başta olmak üzere çeşitli vesilelerle Osmanlı ülkesine gelen kişilerin rapor, gözlem ve seyahatnâme mahiyetindeki notlarını da zikretmek yerinde olacaktır. Tufan Gündüz tarafından tercüme edilip açıklayıcı notlarla okuyucuya sunulan "*Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*" isimli eser 1470-1570 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yerlerini gezen üç seyyahın gözlemlerini içermektedir. Bunlardan ilki olan Giovanni Maria Angiolello, II. Mehmed tarafından 1470 yılında Eğriboz'a yapılan bir seferde Osmanlı güçlerine esir düşmüştü. Akabinde İstanbul'da Şehzade Mustafa'nın hizmetine verilmiş, çeşitli görevler yapmış ve Otlukbeli Savaşı'na katılmıştı. Yıllar sonra Mercidabık ve Ridaniye savaşlarına katılan Angiolello'nun diğer seyyah ve elçilerin notlarından da faydalanarak aldığı notlar bu çalışmada okuyucuya aktarılmıştır. İkincisi ise adı bilinmeyen Venedikli bir tüccardır. Halep, Bire, Diyarbakır, Urfa, Van ve Bitlis gibi kentleri gezen ve gözlemlerde bulunan seyyah Safevî topraklarına da girmiş ve Şah İsmail'i bizzat görmüştü. Üçüncüsü ise 1560-1570 yılları arasında İstanbul'a gelen Vincenzo Degli Alessandri adlı Venedikli elçidir.[56] Seyahatnâme mahiyetindeki bu eser yararlanılan çalışmalardan biridir.

Kanunî Devri'nin önemli kaynaklarından bazıları ise yabancı menşeili kaynaklardır. Bunlar arasında esir, elçi ve yabancı devlet temsilcilerinin raporları önemlidir. Bunlardan Pedro, İspanyol asıllı olup 1552 yılında Osmanlılara esir olmuş ve İstanbul'da birkaç yıl kalmış ve objektif gözlemlerde bulunmuştur.[57] Mohaç esiri Georgievic, Türk ordusunun İran'a karşı düzenlediği bir sefere katılmış ve önemli

[56] Tufan Gündüz (ed.), *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar,* Yeditepe Yayınları, 3. baskı, İstanbul 2017.
[57] Pedro de Urdemalas*, Zorunlu İstanbul Seyahati,* çev. Fuat Carım, Güncel Yayınları, İstanbul 2002.

gözlemlerde bulunmuştur.[58] 1548 İran Seferi'ne katılan Fransız elçi D'aramon, Osmanlı ordusunu ve orduda görev yapan bazı askerlerin kuşandıkları silâhlara dair bazıları abartılı olmak üzere önemli bilgiler vermiştir.[59] Kanunî Devri'nin yerli ve yabancı kaynakları arasında en yetkin eserlerden birini Avusturya Arşidükü Ferdinand'ın İstanbul'a elçi olarak gönderdiği Busbecq yazmıştır. Oldukça dikkatli bir gözlemci olan Busbecq, silâhlara dair oldukça ayrıntılı tasvirler vermiş olmakla birlikte tasvirleri devrin diğer kaynaklarıyla karşılaştırıldığında hem gerçeğe uygundur hem de oldukça zengindir.[60] 1532-1540 yılları arasında İstanbul'da bulunan İtalyan Luigi Bassano, Osmanlı İmparatorluğu'nda gündelik hayata dair bazıları abartılı bazıları yerinde önemli bilgiler sunuş olmakla birlikte silâhlara dair de önemli gözlemlerde bulunmuştur.[61] 1550'li yıllarda Fransa'nın Türkiye'deki büyükelçisi Gabriel de Luetz'in maiyetinde bulunan Nicolas de Nicolay da Osmanlıların kurumsallaşmasından bürokrasine kadar birçok alanda gözlemde bulunmuş olmakla birlikte bazı birliklerin kullandığı silâhlara dair bilgiler de vermiştir.[62]

İstanbul'da sürekli elçi bulunduran Venediklilerin İstanbul'daki elçilik bürokratlarının gözlemleri de oldukça önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bunları Erhan Afyoncu editörlüğünde derlenen Balyos raporlarından öğrenme fırsatı bulduk. İstihbarat raporları olarak da adlandırılabilecek bu raporlardan "*Kanunî ve İbrahim Paşa (Venedikli Elçilerin Raporlarına Göre)*" isimli çalışmada; Tommaso Contarini, Marco Minio, Pietro Zen, Pıetro Bragadino, Tommaso Mocenigo, Daniello de Ludovisi ve Alvise Renier adlı elçilerin 1521-1551 yılları arasındaki raporları aktarılmaktadır. Bragadino ve Renier gibi elçiler bizzat Kanunî'yi de görmüşler onun silâhlara, atlara ve harp oyunlarına karşı ilgisini de rapor etmişlerdir. Bu raporlarda silâhlara, atlara, Osmanlı ordusunun çeşitli kısımlarında çalışan görevlilere kadar niceliksel ve niteliksel bilgiler mevcuttur. Osmanlı ordusuna dair önemli bilgilerin olduğu bu çalışmada Tersane gibi harp sanayine hizmet eden sanayi kollarının faaliyetlerine dair çarpıcı bilgiler bulmak mümkün olup çalışmamızda bunlardan da

---

[58] Melek Aksulu, *Esiri Bartolomaeus Georgievic (1505-1566) ve Türklerle İlgili Yazıları,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
[59] Jean Chesneau, *D'aramon Seyahatnâmesi (Kanunî Devri'nde İstanbul Anadolu Meopotamya),* çev. Işıl Erverdi, Dergâh Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2014.
[60] Busbecq, *Türk Mektupları,* s. 3-253.
[61] Luigi Bassano, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat,* çev. Selma Cangi, Yeditepe Yayınları, 3. baskı, İstanbul 2015.
[62] Nicolay, *Muhteşem Süleyman,* s. 49-337.

yararlanıldı.[63] Erhan Afyoncu editörlüğünde derlenen "*Kanunî ve Şehzade Mustafa (Venedikli Elçilerin Raporlarına Göre)*" isimli Balyos raporları ise Bernardo Navagero, Domenico Trevisano'nun gözlemlerinin yanı sıra 1553 yılına ait anonim notlardan oluşmaktadır. Bunların ilki olan Navagero, Osmanlıların idarî ve askerî yapısına ve saray teşkilâtına dair önemli bilgiler vermektedir. 1553 yılına ait olan anonim raporda ise Halep'te görülen 2.000 Osmanlı süvarisinin üzerinde örgü zırhlarına, zırhlarının göğüs ve sırt kısımlarında yer alan tabak şeklindeki maden plakalarına ve kalkanlarının yapısına kadar canlı tasvirler bulunulmuştur.[64]

Kanunî Devri'nin öncesine dair yazılmış bazı eserlerde kullanılan Osmanlı silâhlarına ve harp vasıtalarına dair önemli bilgilere rastlanılmıştır. Bu eserler; çalışmamıza konu olan silâhların evveliyatına dair tarafımıza yol gösterici bilgiler vermektedir. Âşık Paşa tarafından 1330 yılında yazılan "*Garibnâme*" adlı eser erken dönemde Osmanlı savaşlarının aslî unsurları olan silâhların türüne, sosyal ve kültürel önemine dair bilgiler vermiştir. Silâhların muharebelerde nasıl kullanılması gerektiğine dair bilgiler de veren Âşık Paşa, devrin Alplik ve yiğitlik anlayışının savaş vasıtaları olan atlarla bağına da değinmiştir.[65]

Klasik Çağ'da silâhlara dair önemli bilgiler ihtiva eden diğer bir eser ise Mehmed Neşrî tarafından kaleme alınan "*Kitâb-ı Cihan-nümâ"* adlı eserdir. Kanunî saltanatının ilk yıllarına kadar yaşamış olan Neşrî, bir dönem devlet kademelerinde görev yapmıştır. Osmanlı kuruluş devrinde savaşlarda kullanılan ateşli silâhlardan kuşatmalarda kullanılan mancınık ve toplara dair yüzeysel bilgiler vermiştir. Bu tür bilgilerden silâhların hangi tarihlerde savaş meydanlarına çıktığına ve meydanı hangi tarihlerde terk ettiğine dair kanaatler edinmek mümkündür. Böylelikle Ortaçağ'da tarih sahnesine çıkan top ve tüfek gibi ateşli silâhların Osmanlı tarafından ilk kez ne zaman kullanılmaya başlandığına dair fikir edinme imkânına sahip olduk.[66]

Tursun Bey tarafından yazılmış olan "*Târih-i Ebül'l-feth"* isimli eser diğer önemli bir kaynaktır. Tursun Bey tarafından II. Mehmed'e ithaf edilen eser II. Bayezid hakkında da bilgiler vermektedir. II. Mehmed'in seferlerinin de anlatıldığı

---

[63] Erhan Afyoncu (Ed.), *Kanunî ve Pârgalı İbrahim Paşa (Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre),* çev. Pınar Gökpar ve Elettra Ercolino, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018.
[64] Erhan Afyoncu (Ed.), *Kanunî ve Şehzade Mustafa (Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre),* çev. Pınar Gökpar ve Elettra Ercolino, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.
[65] Âşık Paşa, *Garibnâme*, haz. Kemal Yavuz, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 2000.
[66] Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, C. I, haz. Faik Reşit Unat ve Mehmed Altan Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara 2014,

bu eser[67] savaş hazırlıkları esnasında tedarik edilen silâhlara dair bilgiler de içermektedir. Bunun yanında sefere çıkış merasimleri, harp nizamı, ordugâh tertibi ve savaş taktikleri gibi konularda kıymetli bir mahiyet arz etmektedir.[68] Deniz harp vasıtalarına dair önemli bilgiler de içeren eser Osmanlı savaş gemilerine hakkında ayrıntılı bilgiler veren ilk eserlerdendir. Eseri önemli kılan diğer bir özellik ise Tursun Bey'in II. Mehmed devrinde defterdârlık yapmış olmasıdır. Harp malzemeleri vs levâzımın resmî olarak kayıtlara geçirmiş olan kişiler doğal olarak silâhların hem niteliksel hem de niceliksel özelliklerine vakıf olmaktaydı.

Çalışmada silâhlarla alakalı tez çalışmalarından da istifade edildi. Selçuklu devrine ait olan silâhlara dair çalışmalar Osmanlı öncesinde kullanılan silâhlara dair önemli bilgiler vermektedir. Erkan Göksu tarafından yazılan "*Türk Kültüründe Silâh*" adlı yüksek lisans tezi basılmış olup Osmanlı öncesi Türk silâh kültürüne dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu çalışmada; savaş aleti olarak kullanılan çeşitli silâhlara dair önemli bilgiler verilmiş olup silâhların Türk toplumundaki maddî değerinin yanında önemli bir manevî değeri olduğu da ortaya konulmuştur. Silâhların düğünlerde, yeminlerde, definlerde, siyasî hediyeleşmelerde vs. merasimlerin ve sosyal hayatın bir parçası olduğu, Türk toplumuyla özdeşleştiğine dair sarih deliller ve örneklerle ortaya konulmuş olup bunlardan tarafımızca yararlanıldı.[69]

Selçuklu dönemi silâhlarına dair diğer bir önemli çalışma ise İbrahim Duman tarafından yazılan "*Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*" isimli doktora tezidir. Önemli bilgiler ihtiva eden basılmış nüshasında; Büyük Selçuklular, Anadolu Selçuklular ve diğer Selçuklular tarafından kullanılan silâhların üretim aşamalarından fizikî özelliklerine kadar çeşitli bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler Ortaçağ'da Türkler tarafından kullanılan silâhlara vakıf olmamıza olanak sağladığı gibi Osmanlı devrinde kullanılan silâhların evveliyatına da vakıf olmamıza vesile oldu.[70]

Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli dönemlerde kullanılan silâhlara dair tez çalışmaları da mevcuttur. Salim Aydüz'ün "*Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*" adlı tez çalışması daha sonra kitap olarak basılmıştır. Bu çalışma;

---

[67] Kenan İnan, "Fatih'in Tarihçisi Tursun Bey ve *Târih-i Ebül'l-feth Üzerine Bazı Notlar*" *Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi,* 16, İstanbul 2003, s. 6-7.
[68] Tursun Bey, *Târih-i Ebül'l-feth*, haz. Mertol Tulum, Küre Yayınları, İstanbul 2017, s. XXVII.
[69] Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silâh,* Ötüken Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2015.
[70] İbrahim Duman, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, Selenge Yayınları, İstanbul 2020.

topların üretim aşamalarından Kanunî Devri'nde kullanılan toplara kadar önemli bilgiler içermektedir. Osmanlı askerî teknoloji tarihine önemli katkıları olan bu eserde; seyyar top dökümü hakkında bilgi verilmekle birlikte İstanbul, Bursa, Edirne, Avlonya, Semendire, Nova Berde, İskenderiye, Belgrad, Budin, Erzurum, Mısır, Basra ve Birecik gibi yerlerde tesis edilen Tophânelerin çeşitli dönemlerdeki üretim faaliyetlerine dair bilgiler bulunmaktadır. Bu çalışmada Tophâne-i Âmire'de görev yapan personellere dair bilgiler de verilmiştir. Diğer yandan top dökümü için gerekli olan malzemelerin ne şekilde ve nerelerden tedarik edildiği meselesi üzerinde de durulmuş olan bu çalışma topların türleri, vasıf ve mahiyetleri hakkında da aydınlatıcı bilgiler ihtiva etmektedir.[71] Kanunî Devri topçuluk faaliyetlerine ve toplarına dair önemli bilgiler içeren bu çalışmadan da tezimizde yararlanıldı.

Giray Fidan tarafından yazılan "*Çin Kaynaklarına Göre 16. Yüzyıl Osmanlı Çin İlişkileri ve Çin'deki Osmanlı Ateşli Silâhları*" isimli doktora tezi ise "Kanunî Devri'nde Çin'de Osmanlı Tüfeği ve Osmanlılar" ismiyle kitap olarak basılmıştır. Bu kitapta; Kanunî Devri'nde Osmanlı diplomatik heyeti vasıtasıyla Çin'e ulaşan Osmanlı tüfeğinin Çinliler tarafından beğenilip üretim ve kullanımının üzerinde durulmaktadır. Buradan hareketle Osmanlı silâhlarının ve silâh teknolojinin Kanunî Devri'nde dünyadaki Osmanlı siyasî, askerî ve teknolojik nüfuzunun ne kadar geniş bir sahaya yayıldığını anlama imkânına kavuştuk.

Tülin Çoruhlu tarafından yazılan "*Osmanlı Koruyucu Silâhlarında Süslemeler ve Teknikler (Askerî Müzeden Örnekler İle)*" isimli doktora tezinde Harbiye Askerî Müzesi'nde yer alan silâhlardan 151 tanesini incelenmiştir. Çalışmasında; bu silâhların süslemeleri ve süsleme tekniklerini ayrıntılı olarak vermiştir. Silâhların özelliklerine dair önemli bilgilerin de olduğu bu çalışmasına ilaveten çeşitli silâhlara dair kısa ve öz bilgiler verdiği "*gürz, hançer, kalkan, mızrak, miğfer ve zırh*" gibi birçok ansiklopedi maddesi yazmış olup bunlar, tezimizin yazılma aşamasında tarafımıza önemli veriler sağlamıştır.

Serkan Emir Erkmen tarafından yazılmış olan "*Klasik Dönem Osmanlı Kara Kuvvetleri (Silâhları ve Teçhizatları)*" isimli doktora tezi ise Klasik dönemde Osmanlı kara kuvvetlerinin kullandığı silâhların yapısal özelliklerini ele almıştır.

[71] Salim Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Ayrıca Osmanlı askerî teknolojisi ve harp stratejisi hakkında da bilgiler verilen bu çalışmada geniş bir dönemi ihtiva eden genel bilgiler bulunmaktadır.[72]

Sultan Güneşli tarafından yazılmış olan "*Diyarbakır Arkeoloji Müzesi'nde Yer Alan Osmanlı Dönemi Silâhları*" isimli yüksek lisans tezinde silâhların hangi yüzyıla ait olduğu belirtilmemiş olup özelliklerine dair kısa bilgiler verilmiştir. Çizimleri yapılan silâhların görsellerinin de verildiği bu çalışmadaki verilerin ekseriyetle XIX. yüzyıla ait olduğu anlaşılmaktadır.[73] Hacer Arslan tarafından yazılan "*Van Müzesinde Bulunan Osmanlı Dönemi Silâhları (XVIII – XIX. Yüzyıllar)*" isimli yüksek lisans tezinde silâhlara ait bazı özelliklere değinilerek kısa bilgiler verilmiştir.[74]

Araştırma Bölümlerinin Tanıtımı

Bu çalışmaya konu olan silâhlar üç ana başlık altında incelenmiştir. Bunlardan ilki "*Kanunî Devri Silâh Hammaddeleri ve İşleme Süreci*" isimli kısımdır. Bu kısım 2 ana başlıktan oluşmakta olup "*Silâhların Metal İçerikleri ve Hammaddeler*" ilk ana başlığı teşkil etmektedir. Bu kısımda; silâhların hammaddeleri olan demir, bakır, kalay, çelik, demir, tunç, kurşun ve pirinç gibi madenlerin hangi silâhların yapımında kullanıldığı hususu incelendi. Ayrıca bu madenlerin nerden ve ne şekilde temin edildiği konusu üzerinde duruldu. Madenlerin temin edilmesinde çeşitli görevlerde çalışanlar ve maden işletmeciliğine dair idarî organizasyonlar da ele alınan konular arasında yer alır. "*Ateşli Silâh Mühimmatı*" isimli ikinci ana başlık altında ise barutun bileşenlerini teşkil eden güherçile, kömür, kükürt ve şeker gibi hammaddelerin kimyevî özellikleri belirtildi. Akabinde bu malzemelerin hangi kent ve kasabalardan temin edildiği konusu üzerinde duruldu.

Çalışmanın ikinci kısmı ise "*Kanunî Devri'nde Kara Ordusunda Kullanılan Silâh Türleri ve Üretim Atölyeleri*"dir. Bu kısım yedi alt başlık altında incelendi. Bunlardan ilki "*Savunma Amaçlı Kullanılan Giysiler*" olup bu giysiler çeşitli zırhlardan oluşmaktadır. "Zırh" kavramı üzerinde durulan kısımdan sonra boyunluk, dizlik, kolçak, baldırcak, çizme, miğfer gibi savunma amaçlı kullanılan giysiler incelendi. İkincisi ise "*Kesici Silâhlar (Eslihâ-yı Câriha)*" adı altında incelendi.

[72] Serkan Emir Erkmen, *Klasik Dönem Osmanlı Kara Kuvvetleri (Silâhları ve Teçhizatları),* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2019.
[73] Sultan Güneşli, *Dıyarbakır Arkeoloji Müzesi'nde Yer Alan Osmanlı Dönemi Silâhları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yükseklisans Tezi, Van 2008.
[74] Hacer Arslan, *Van Müzesinde Bulunan Osmanlı Dönemi Silâhları (XVIII – XIX. Yüzyıllar)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yükseklisans Tezi, Van 2008.

Kesici silâhlar sınıfından olan kılıç, gaddare, hançer, pala, meç, kama, yatağan, balta ve teber gibi silâhların fiziksel özellikleri ve yapım aşamaları ele alındı. Bu silâhların menşei, geçmişi ve gelişimine dair bilgiler verilmekte olup bunların Kanunî Devri'nde ne şekilde kullanıldığı gibi konular üzerinde de duruldu. "*Delici ve Atıcı Silâhlar (Eslihâ-yı Nâfize ve Râmiye)*" kısmı ise bu bölümün üçüncü kısmını teşkil etmektedir. Bu bölüm ise gönder, harbe, mızrak, cirit, harbe, zemberek, ok ve yay alt başlıklarından müteşekkildir. Havan, humbara, top, tüfek ve tabanca gibi alt başlıklardan oluşan "*Ateşli Silâhlar*" ise dördüncü başlıktır. Bu bölümde ateşli silâhların üretim aşamaları, fiziksel özellikleri, hangi miktarlarda savaşlara götürüldükleri, askerî devrimin oluşmasındaki rolleri gibi birçok husus üzerinde duruldu. "*Süvari Koşumları*" isimli beşinci kısımda ise savaşların olmazsa olmazı atlar üzerinde duruldu. Bu kısım; atların sevk ve idaresinde kullanılan eyer, üzengi, gem, dizgin, oyan, mahmuz, nal, at zırhı, bukağı ve kırbaç gibi alt başlıkların incelenmesi üzerine kurgulanmıştır. Bu sebeple bu malzemelerin çeşitli özellikleri ve kullanım aşamaları üzerinde duruldu. "*Muhasara Silâhları*" isimli altıncı kısımda ise kale ve kentlerin kuşatmasında kullanılan araba kale, yürür kule, kazma, külünk, kement, sopa, bozdoğan ve topuz gibi silâhlar üzerinde duruldu. Bu silâhların çeşitli özelliklerinin yanında muhasarada nasıl etkili bir şekilde kullanıldıkları hususu da aydınlatılmaya çalışıldı.

Çalışmanın üçüncü ve son ana başlığı ise "*Donanmada Kullanılan Silâh Türleri*" olup bu bölüm 5 alt başlıkta incelendi. "*Gemi Türleri*" isimli ilk başlık altında Osmanlı donanmasında askerî amaçla çeşitli görevler yapan gemi türlerinin özelliklerinin yanında bu gemilerde kullanılan silâhların özelliklerinin incelenmesi amaçlandı. "*Donanma Silâhları*" isimli ikinci kısımda ise donanmada kullanılan silâhların vasıf ve mahiyetleri üzerinde duruldu. Kara muharebelerinde kullanılan bütün silâhlar deniz muharebelerinde de kullanılmış olup deniz donanma gemilerine münhasır baş topu ve yan topu gibi silâhlar kaynaklar ışığında incelendi. Bu kısım ateşli silâhlar şeklinde olmakla birlikte özellikleri kesici silâhlar kısmında incelenen kılıç, hançer, ok, yay ve mızrak gibi silâhlar 3-4. kısımda ele alındı. "*Yardımcı Unsurlar*" isimli son kısımda ise donanmada kullanılan çeşitli malzemeler üzerinde duruldu. Bu kısımda ise kazma, kürek, küskü, balta, tabanlık, yelken bezi, matara, meşale, zift, üstübü, üstübeç, halat ipi, babafingo sereni, bezir yağı, çivi, kirpas, rişte,

resen, varya, külünk, tahta, telis ve kandil fitili gibi malzemelerden oluşan yardımcı unsurlara dair niteliksel ve niceliksel veriler ortaya konuldu.

1. KANUNÎ DEVRİ SİLÂH HAMMADDELERİ VE İŞLEME SÜRECİ

Kanunî Devri silâh üretim faaliyetleri geleneksel Osmanlı silâh imalatının bir devamlılığı niteliğindedir. Doğal olarak önceki sultanlar döneminde belirlenen silâh hammaddeleri tedarik ağı da bu devirde varlığını korumuştur. Kanunî Devri'nde ele geçirilen Macaristan coğrafyası ve burada bulunan yüksek kalite bakır madeni Osmanlı silâh endüstrisinde imalatı yapılan tunç ve bronzdan mamül ateşli silâhların üretiminde kalite standartlarını arttırdığı gibi maliyet girdisini de azaltmış olmalıdır. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nden ve devrin önde gelen seyyah ve vakanüvislerine ait eserlerden elde ettiğimiz verilerle Osmanlı silâh imalatında kullanılan hammaddeler, ateşli silâh mühimmatları ve tedarik imkânları birinci bölümde ele alacağımız konular arasında yer alır.

1.1. Silâhların Metal İçerikleri ve Hammaddeler

Osmanlı silâhlarının üretimi için kullanılan hammaddeler gelişen sınırlara bağlı olarak tamamı ülke içerisinde bulunan kaynaklar tüketilerek temin edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet Han yönetiminden ve fetihlerinden önce silâh imalatında kullanılan bakır, kalay, çelik vb. hammaddeler ülke dışından temin edilirken Fatih devrinde ele geçirilen yeni topraklardaki maden sahaları silâh imalatındaki dışa bağımlılığı da ortadan kaldırmıştır. Kanunî (1520-1566) devrinde henüz Kıbrıs'taki zengin bakır cevherine erişim sağlanamamışsa da büyük ölçüde bronz ve tunç gibi alaşımları yapacak oranda bir silâh hammaddesi tedarik zincirinin tesis edildiğini belirtmek gerekir. Osmanlı silâh imalatında kullanılan maden cevherleri bakır, kalay, çelik, demir, tunç, pirinç ve kükürt başlıkları altında incelenmiştir. Osmanlı ateşli silâhlarında kullanılan mühimmatın yani barutun terkibinde kullanılan maddeler ise güherçile, kömür, kükürt, şeker ve nihayet bu maddelerle elde edilen barut ilgili başlıklar altında ele alınmıştır.

1.1.1. Bakır

Osmanlıların madencilik tarihinin silâh tarihiyle güçlü bir bağı bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde bakır ve demir madenleri harp sanayini kendisine bağımlı hale getirmişti. Osmanlılar maden kaynakları açısından yüzyıllar boyunca kendi kaynaklarıyla kifâyet etmişlerdir. II. Selim (1566-1574) öncesi devirlerde

Osmanlıların zaman zaman kalay ve bakır ithâl ettiklerine dair bilgi bulmak mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî ve askerî açıdan en parlak olduğu dönem madenlerin en faal çalıştığı dönemlere denk gelmiştir. Şüphesiz imparatorluğu ayakta tutan en önemli unsurlardan birisi kaynakların bolluğu ve doğru kullanılmasıydı. Osmanlı ordusunun donanımını yürüten İstanbul'daki imalat merkezleri Tophâne, Tersane, Cebehâne ve Baruthâneler yerel kaynakların kullanımı ve imparatorluğun kalkınması açısından büyük roller üstlenmişlerdir. Askerî endüstriye ait bu kurumlardan bazıları başta İstanbul olmak üzere maden çıkarılan bölgelerde bulunan kent merkezlerinde ve devletin sınırlarına yakın stratejik mevkilerde kurularak, silâh imalatındaki hammadde ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Balkanlar'da Macaristan'daki Recks, Romanya'daki Balan, Kratova, Maydenek (Sırbistan); Anadolu'da Küre (Küre-i Nühas/Kastamonu), Gümüşhane ve Keban-Ergani gibi büyük maden sahaları askerî ihtiyaçların büyük oranda temin edildiği bakır madenlerine sahipti. Osmanlı siyasî erki, madenlerdeki üretim faaliyetlerinin harp zamanında bile devam ettirilmesine önem vermekle birlikte, yabancı ülkelere maden ihracını yasaklamışlar, hatta madenlerin iç piyasaya sürülmesini dahi zaman zaman engellemişlerdi. Bu maden yasakları stratejik gerekçeler ile geçici olarak uygulanmıştır. Ancak barış zamanlarında bizzat Osmanlı Devleti kendi rezervlerinden Fransa, Hindistan ve İran gibi ülkeler başta olmak üzere Doğuya ve Batıya bakır ve sair maden rezervlerini yerli ve yabancı tüccarlar vasıtasıyla ihraç etmiştir.

Diğer yandan ülke silâh üretiminin önemli bir kısmını karşılayan Tophâne-i Âmire'ye yönelik bakır tedarikleri her zaman büyük boyutlarda gerçekleştirilmekteydi. Tophâne'nin bakır, kalay, kömür ve demir ihtiyacı Gümüşhane, Küre, Keban-Ergani ve Samakov madenlerinden karşılanmaktaydı. Ateşli silâhlar ve topların kullanılmaya başlamasından önce cephe kavramı kısmen de olsa değişmeden kılıçla savaş devrinde de kalkan ve kılıç gibi savaş araçlarının hammaddesi de çelik, kalay, demir ve bakır gibi madenlerdir. Bazı zamanlarda Osmanlı merkezi idaresi mevcut bakırın yarısını alır ve gerekli harcamaların tamamını üstlenirdi. Böyle bir çözümün gerekli sermayeye sahip olan mültezimlerin bulunmadığı dönemlerde tercih edildiği ve Osmanlı idaresi adına madenleri

doğrudan idare etmek için maaşla çalıştırılan bir görevli (maden emini) atandığı varsayılabilir.[75]

Kanunî Sultan Süleyman devrinden itibaren Osmanlılar hem Avrupa ve Balkanlar'da hem de doğu topraklarıyla Mısır'da belirli merkezlerde top dökmeye başlamıştı. Bunun sebebi ise buraların oldukça zengin ulaşım imkânlarına sahip olan büyük merkezler olmaları ve bakır madenleriyle diğer madenlere yakın olmalarıdır.[76] Bakır madeni ayrıca gemi yapımında da kullanılmaktaydı. Ahşap olan gemilerin bazı parçaları öteden beri bakırdan imal edilmekteydi.[77] Bu açıdan Osmanlı Devleti; bakır, demir ve kurşun madenlerine kuruluş döneminden itibaren büyük bir önem atfetmiş ve hatta maden bölgelerinin fetihlerini dahi planlı ve hızlı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Osmanlı devrinde bakır alaşımla imal edilmiş toplar, savaşlarda mühim vazifeler görmüşlerdir. Osmanlılar, İstanbul'un fethinde bakır ile kalayın terkibinden mamül tunç ve bronzdan toplar kullanmıştır. İstanbul kuşatmasında kullanılan topların en büyüğünün içeriğinde 300 kantar[78] bakır karıştırılmıştı ve 11 kantarlık gülleler atmaktaydı. 1478 yılındaki İskenderiye muhasarasında ise en büyüğü 13 kantar gülle atan 11 adet top kullanılmıştır.[79] Bakır madeni, top yapımında bir tür alaşım maddesi olarak kullanıldığı gibi top güllelerinin imalinde de kullanılmaktaydı. 1525 yılında Babü'l-mendep Boğazı'nı geçerek Hint Okyanusu'na çıkan Selman Reis'in idaresindeki Osmanlı donanmasında, 530 tane bakırdan bacaluşka güllesi ve 900 adet bakırdan darbzen güllesi[80] bulunmaktaydı.

Bakır, İmparatorluğun çeşitli yerlerinde bulunan imalat atolyelerine ham olarak işlenmeden gönderilip buralarda kalay ile karıştırılarak top ve ateşli silâh imalında kullanılan namlu gibi sair malzemelerin imalında kullanılırdı. Örneğin 23 Nisan 1565 tarihinde Bağdat'a top dökülmek için gönderilen bakırın korunması ve Bağdat'a sağ salim ulaşması için sevkiyât güzergâhı üzerindeki kadılara hükümler

---

[75] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Devleti'nde Kentler ve Kentliler, Kent Mekânında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi (1550-1650),* çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. baskı, İstanbul 2000. s. 218.
[76] Aydüz, *Tophâne-i Âmire,* s. 49.
[77] Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s.325.
[78] Kantarın kilogram cinsinden muhtelif mikarlara denk geldiğine dair çeşitli görüşler mevcut olsa da genel kanı 44 okka = 56.449 kg denk geldiği yönündedir. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yükseklisans Tezi, Elazığ 2005, s. 51.
[79] Aydüz, *Tophâne-i Âmire,* s.25.
[80] Cengiz Orhonlu, *Habeş Eyaleti,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 14.

yazılmıştı.[81] Anlaşılacağı üzere harp sanayinde kullanılan malzemelerin temel bileşeni ve ana maddelerinden olan bakır madeni, kazanlardan toplara birçok alet ve edevâtın yapımında hayati önemde olan stratejik bir malzemeydi. Ayrıca bakır madeni, Osmanlıların ithâl ettiği malların nakdî karşılığında verdiği bir metadır. İpek ve baharat gibi ticarî ürünlerin ödemesi olarak Doğu'ya nakledilen ticarî bir emtia ve ticarî bir ödeme birimi olarak da bakırın kullanıldığına dair verilere ulaşılmıştır.[82]

Anadoluda çıkarılan bakırın asıl tüketicileri Osmanlı bakır dökümhâneleri ve özellikle de İstanbul'daki Tophâne-i Âmire idi.[83] Ayrıca ham bakırın tasfiye edilerek İstanbul'a gönderildiği maden işleme merkezlerinin en önemlisi Tokat'tır. Binlerce devenin oluşturduğu kervanlar Ergani'den ham bakırı Tokat'a getirmekteydi. Ham bakır Tokat'ta tasfiye edilmekteydi. Ergani'den çıkarılan saf bakırın bir bölümü ya karayoluyla ya da çoğunlukla Samsun'dan deniz yolu ile İstanbul'a gönderilmiştir. Tokat'ta işlenen bakırın bir bölümü ise şehirde genişlemeye devam eden bakır eşya imalatına tahsis edilmiş, arta kalanı da diğer bölgelerdeki bakırdan mamul mutfak eşyalarının imalatında kullanılmak üzere tüccara teslim edilmiştir.[84]

Tokat'ın yanında Sivas ve Amasya bakırcıları da bakırı bazı durumlarda Küre'den almaktaydı. Osmanlı merkez idaresi, doğuya bakır taşıyan kervanlara her zaman kuşkuyla yaklaşırdı, çünkü bu stratejik ehemmiyeti olan madenin İran'a kaçak yollardan ihracı mümkündü. Madenlerden bakır madeni satın almak isteyen bakırcılar iyi niyetlerini ispat etmek zorunda olup, bulundukları kentteki kadılardan getirdikleri işlerin yasallığına dair belgeyi ibraz etmek zorundaydılar.[85] Örneğin Sivas, Tokat ve Amasya kadılarına yazılan 4 Kasım 1568 tarihli bir hükümde; ilgili kazaların kazancı esnafı, kap kaçak yapmak üzere ne kadar bakır lazım olduğuna dair onlara temessük verilmesi emredilmekteydi. Bu durumdan Küre kadısının da haberdâr edildiği de vurgulanarak[86] koordineli bir bakır dağıtımı yapılmaktaydı.

---

[81] Hâliyâ Bağdâd'da mîrî top dökmek içün Dergâh-ı Mu'allam topçuları kethudâsıyla bakır irsâl olunmağın buyurdum ki: Her kangınuzun taht-ı hükümetine dahil olursa mahûf-u muhâtara olan mahallerde mezkûra kifâyet mikdârı âdem koşup emîn-i sâlim birbirinize ulaşdırup irsâl olunan bakıra zarar gelmekden ihtirâz edesiz. 22 Ramazân 972, 23 Nisan 1565, 6 Numaralı Mühimme Defteri, Hüküm nr. 1058, s.131.

[82] Palmira Brummett, *Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi,* çev. H. Nazlı Pişkin, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 218.

[83] Agoston, *Barut, Top ve Tüfek,* s.141, 190, 193, 196, 203.

[84] Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, 14. baskı, İstanbul 2017, s.284.

[85] Faroqhi, *Kentler ve Kentliler,* s. 223.

[86] 14 Cemaziyelevvel 976/4 Kasım 1568, BOA, 7 Numaralı Mühimme Defteri (MD 7), Hüküm nr. 2448, s. 893.

Böylelikle devlet alınan ve mamül olarak dolaşıma giren bakırın miktarını tespit ettiği gibi ham bakırın ticaretinin yapılmasına mani olmaya çalışıyor ve özellikle bakırın yurtdışına kaçırılmasına engel olmaya ihtimam gösteriyordu.

Toplum ve devlet nazarında önemli bir maden olan bakır, Kanunî Devri'nde hırsızlar açısından da önemli bir malzeme olup yakalananlara idam cezası gibi ağır yaptırımlar uygulandığına dair bilgiler mevcuttur. 1560 yılında Memi ve Musli adlı kişiler Bit Pazarı'ndaki kazancı (kazgancı) Nasuh adlı birinin dükkânından bir külçe altın çalmışlar ve yakalınınca suçlarını itiraf etmişlerdi. Bunun üzerinde Kazasker Efendi'nin kararıyla faillerden Musli idam (siyaset olunmak) edilmişti.[87] Kanunî Devri'nde hırsızlık (sirkat) suçuna olayın mahiyetine göre failin elini kesme gibi cezalar verildiği düşünülürse bakır hırsızlığına ölüm cezası gibi en ağır cezanın verilmesi oldukça düşündürücü olmaktadır. Bu durum devlet denetiminde dolaşıma sokulup kullanılabilen stratejik maddelerin korunması meselesinin de mühim olduğuna delil olabilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun mühim derecede bakır çıkarılan madenlerinden bir diğeri ise Keban-Ergani'de bulunmaktadır. İç ve dış pazarda önemli derecede iktisadî değere sahip olan Ergani bakır madenleri devlet tarafından aktif olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı iç pazarında harp sanayinden mutfak eşyalarına kadar mühim kaynaklar olarak vazife görmüştür.[88]

Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük maden kaynaklarından birini teşkil eden Kastamonu/Küre bakır madenleri devletin iç ve dış politikalarına bile tesir etmiştir. Osmanlı Devleti, XV. yüzyılda Küre madenlerinden önemli miktarlarda bakır çıkarmıştır. 1478 yılında 150.000 altın duka gelir elde edilen Kastamonu bakır madenleri, Anadolu'daki toplam gelirin neredeyse yarısını teşkil etmekteydi.[89] 990 (1582) yılı tahrir defterleri incelendiğinde Küre bakır madenlerinden senede 26.228 men (batman) saf bakır çıkarıldığını tespit etmek mümkündür. 1530-1582 yılları arasında, Küre'den çıkarılan ham bakırın parasal olarak değeri 2.225.381 akçeden

[87] 14 Şevval 967/8 Temmuz 1560, BOA, 4 Numaralı Mühimme Defteri (MD 4), Hüküm nr. 1000, s. 99.

[88] Fahrettin Tızlak, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

[89] Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I, Klasik Dönem (1302-1606), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 30. baskı, İstanbul 2009, s. 243.

2.752.940 akçeye çıkmıştır.[90] Kanunî döneminde Tophâne ve Tersane'nin ham bakır ihtiyacını karşılayan en önemli merkezlerden biri Küre'dir.

Küre-i mamure bakır madenlerinden elde edilen bakırın harp sanayinde kullanıldığı bilinmekle birlikte topların kalıpları, gövdeleri ve güllelerinin Küre'de döküldüğü olurdu. 1525-1526 yıllarında, bacaluşka toplarına demir gülleler yapmak üzere Küre'de bakır kalıplar dökülmüş ve bunlar için 5.800 akçe ücret ödenmiştir.[91] Ayrıca Küre'den çıkarılan bakırların İnebolu Limanı'ndan İstanbul'a sevk edildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır.[92]

Kanunî Devri'nde Küre'den çıkarılan bakırın yurtdışına çıkışını önlemek için çeşitli tedbirler alınmış ve bu tedbirler sıkı sıkıya uygulanmıştır. Öyle ki Küre Kadısı, İran'a bakır ihracını yasaklayan hükmü geç ilan ettiği için kendisine suç isnadında bulunulmuştu. Hatta ilgili hükümde kadıdan "sâbık" olarak bahsedildiği için kadının açığa alındığı anlaşılmaktadır. Daha sonra ise durumun iftirâ olduğu anlaşılmıştır.[93] Kanunî'nin ilk yıllarında da Osmanlılar, Küre bakır madenlerinden yüklü miktarda gelir elde etmişlerdir. 1524 yılında Küre'den 592.095 akçelik gelir sağlanmış olmakla birlikte bu gelir önceki yılın geliri (626.280 akçe)'ne oldukça yakındı. Ayrıca 1524 bütçesinde bakır satışından 36.781 akçelik gelir elde edildiği de anlaşılmaktadır. Küre'nin 1527-1528 yıllarında bakır satışından geliri 2,5 milyon akçeyi bulacaktır.[94]

Anadolu'nun en büyük bakır rezervleri Küre'de bulunmaktaydı. Anadolu'da yukarıda zikredilen yerlerden başka, Erzurum, Çanakkale, Murgul, Fatsa, Kayı Dağı, İpekli, Emrudeli, Elmi Dağları, Nühas, Sarıyer, Alanyurdu, Milas, Zara, Pazarsuyu, Murat Dağı, Şiro, Borga, Tepehan, Gerger, Dojik Dağı, Tevfik Madeni, Kastamonu, Çubukçur, Kazıklı ve Canik gibi yerlerde büyüklü küçüklü madenlerde de bakır çıkartılırdı.[95] Ayrıca tarihi belirsiz olan bir belgede; Elbistan Ahsendere'de, 1688 yılına ait bir belgede Kağızman'da, 1774 yılına ait bir belgede Bosna'nın Kangrad

---

[90] Faroqhi, *Kentler ve Kentliler,* s.221
[91] Aydüz, *Tophâne-i Âmire,* s. 228.
[92] Faroqhi, *Kentler ve Kentliler,* s.135.
[93] Kastamonu beğine: Diyâr-ı Acem'e bakır sattırılmaması hususundaki emri geç ilân etti diye sâbık Küre kadısı Mevlânâ Hüseyin'e iftira eden Receb'in küreğe konulmak üzere Südde-i Saadet'e gönderilmesi emredilmiştir. BOA, MD 6, Hüküm nr. 346, s. 206, 5 Rebiü'l-ahir 972, 10 Kasım 1564.
[94] Halil Sahillioğlu, "1524-1525 Osmanlı Bütçesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmûası*, 41/1-4, İstanbul 1985, s.425.
[95] Aydüz, *Tophâne-i Âmire,* s. 228.

Kazası'nda ve Buşavik Koyü'nde de bakır madenlerinin mevcut olduğu kayıtlıdır.[96] Ayrıca Gümüşhane'de de muhtelif dönemlerde bakır madeni çıkartılıp Kastamonu ve İstanbul'a gönderilmiştir. Diğer yandan Kıbrıs'ın fethedilmesinde bakır madenlerinin rolü olup, adanın fethinden sonra Osmanlı İmparatorluğu Kıbrıs bakır madenlerinden de önemli ölçüde istifade etmiştir.

Kanunî Devri'nde Kefe, Rodos ve muhtelif yerlerden bakırdan imal edilmiş kırık toplar, kilise çanları, ham bakır ve kalay gibi malzemeler İstanbul'a getirilmiş ve Tophâne-i Âmire, Darphâne-i Âmire, Matbah-ı Âmire, Bahçe-i Âmire gibi kurumlara tevzi edilmiştir. 1520-1530 yılları arasında zikredilen kurumlara verilen külliyetli miktarlardaki ham ve mamûl madenler, 7668 nolu Maliyeden Müdevver Defterde ayrıntılı olarak yazılmıştır. 1522-1526 yılları arasında aşağıda zikredilen muhtelif tarihlerde Bahçe-i Âmire'ye külçe halinde bakırlar verilmiş olup tablo halinde nakledilmiştir.[97]

Tablo 1.1. 1522-1526 Yılları Arasında Bahçe-i Âmire'ye Verilen Bakır Miktarları

Tarih	Külçe	Ağırlık
28 Ocak 1522	4.625	550 kantar (31.046,95 kg)
10 Nisan 1522	4.074	500 kantar (28.224,5 kg)
5 Eylül 1524	8.339	100 kantar (5.644,9 kg)
22 Ocak 1525	4.529	568 kantar (32.06,032 kg)
18 Haziran 1525	4.884	600 kantar (33.869,4 kg)
9 Ekim 1525	3.304	500 kantar (28.224,5 kg)
31 Aralık 1525	3.961	500 kantar (28.224,5 kg)
18 Şubat 1526	4.938	610 kantar (34.433,89 kg)

Kaynak : BOA, MAD, def. nr. 7668, s. 2.

1522 ile1526 yılları arasında Bahçe-i Âmire'ye verilen ham bakır miktarlarına bakıldığında düzenli olarak tedarik yapıldığı görülmektedir. 1524 yılı Eylül ayı istisna edilirse diğer zamanlardaki tedarik miktarı birbirine yakındır. 1524 yılındaki tedariğin diğer yılların yaklaşık iki katı kadar olmasının sebebi ise Macaristan Seferi'nin hazırlıklarının bu yıl başlamış olmasıdır.

Aynı yıllarda Topçubaşı Kasım tarafından yeni toplar dökülmek üzere eski topçubaşı Murad Ağa uhdesinden bakiye kalmış olan ham bakırdan 250 kantar ve 50 lodra[98] bakır verilmişti. Bunun 121 kantar 50 lodralık kısmı (1.040 adet külçe)

[96] Ahmed Refik, *Osmanlılar Döneminde Türkiye Madenleri (967-1200),* Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 9, 10, 37, 45, 49, 50.
[97] BOA, MAD, def. nr. 7668, s. 2.
[98] 100 lodra = 1 kantar. BOA, İbnülemin Askeri (İE. AS.) def. nr. 1/17, . 28 Cemaziyelâhir 934/20 Mart 1528.

kazancılar yedindeki eski bakırlardan karşılanmıştı. 85 kantarlık kısmı ise ham olarak tedarik edilmişti. Toplam verilen bakır 14.140,4 kg ağırlığa denk gelmekteydi.[99]

1524-1525 yıllarında ise Bahçe-i Âmire'ye eski ve değersiz darbzen topları verilmişti. 5 Eylül 1524 tarihinde 544 kantar 50 lodra (30.736,4 kg) ağırlığında 99 parça bakır, 1 Ocak 1525 tarihinde 550 kantar (31.046,95 kg) ağırlığında 100 parça bakır ve 18 Haziran 1525 tarihinde 312 (17.612 kg) kantar ağırlığında 78 parça bakır Bahçe-i Âmire'ye teslim edilmişti.[100] Görüleceği üzere eski toplar eritilip yeni döküm faaliyetlerinde hammadde olarak kullanılıp yeniden dolaşıma sokulmaktaydı.

Dergâh-ı Âlî Topçubaşılardan olan Sinan Ağa, Silâhtar cemâ'ati eminlerinden olan Mehmed Bey, Tophâne-i Âmire mahzeni kantarcılarından olan Mehmed ve Kâtip Hasan nezaretinde, 9 Haziran 1527 - 21 Şubat 1528 tarihleri arasında büyük darbzen topları dökmek için Tophâne-i Âmire'ye muhtelif miktarlarda tunç, kalay ve bakır verilmişti.[101]

Tablo 1.2. 1527-1528 Yılları Arasında Tophâne-i Âmire'ye Verilen Çeşitli Madenler

Maden Türü	Külçe	Ağırlık
Bakır	1490	201 kantar (11.346 kg)
	-	97 kantar 68 lodra (5.615 kg)
	4.639	555 kantar (31.329 kg)
	4.178	505 kantar (28.506 kg)
Kalay	3.304	28 kantar, 48 lodra (1.625 kg)
Tunç		78 kantar, 68 lodra (4.406 kg)
		94 kantar, 7 lodra (5.350 kg)

Kaynak : BOA, MAD, def. nr. 7668, s. 4.

Tophâne-i Âmire'ye 2 yıllık zaman diliminde verilen madenlerin miktarlarına bakıldığında üretim faaliyetlerinin oldukça yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca döküm için verilen bakır ve kalay ham madenden ibaretti. Bunun yanında döküm için verilen tunçların bir kısmı ham bir kısmı ise bozuk ve kırık tunç toplardan oluşmaktaydı.

Arşiv çalışmalarımız esnasında elde ettiğimiz veriler çerçevesinde mirî madenlerden elde edilen bakır cevherinin işlenerek saflık derecesinin artırıldığı ve

[99] An-nühâs-ı kürsî-i hâm ki an-yed-i Kasım hâki pâk kerde bûd ve gayruhû der-fırun nihâde ki rîhten-i tophâ-i cedîd an-tahvîl-i Murâd Ağa ser-topçuyân-ı köhne. BOA, MAD, def. nr. 7668, s. 2.
[100] BOA, MAD, def. nr. 7668, s. 5.
[101] Muhâsebe-i nühâs [ve] rûy ve kal'î ki rîhten-i darbzenhâ-i büzürg an-tahvîl-i Sinan Ağa ser-topçuyân-ı Dergâh-ı âlî ve Mehmed Bey emîn an-cemâ'at-i silâhdârân ve Hasan el-fakīr kâtib ve Mehmed mahzenî ve vezzân be-Tophâne-i Âmire an BOA, MAD, def. nr. 7668, s. 4, 9 şehr-i Ramazân sene 933 ilâ gāye-i Cumâde'l-ûlâ sene 934.

çeşitli tip ve kalibrede top imali yapılmak üzere Bahçe-i Amire ve Tophane-i Amire'ye sevk edildikleri anlaşılır.

1.1.2. Kalay

Bazı mutfak eşyalarının, bakırdan imal edilmiş kalkan ve muhtelif zırhların kalaylanması için ve tunç topların yapımında ihtiyaç duyulan kalay madeni Osmanlı topraklarında pek bulunmayan istisnai madenlerdendir. Osmanlı'dan önce Uzak Doğu ve Afganistan'dan ithal edilen kalay, Osmanlı İmparatorluğu devrinde genellikle İngiltere'den ithâl edilmiştir. İngiltere, Papa'nın Osmanlılar için koyduğu kalay ve kurşun ihracı yasağına uymayabiliyordu.[102] Osmanlıların kalay ithâl ettiği diğer bir ülke ise Venedik'ti.[103]

Kalay ve bakır, tunç topların yapımında kullanılan maddelerin başında gelmektedir. Top dökümü için hazırlanan kalıpların içlerine 40-50.000 kantar ağırlığında bakır ve maya olmak üzere eski topların kırık parçaları atılırdı. Kalay ile bakır belli bir oranda karıştırılarak husule gelen tunç top kalıplarına boşaltılırdı.[104] Yine Tunç toplar genellikle % 89,5 ile % 91,4 arasında bakır ve % 10,5 ile % 8,6 arasında kalaydan dökülürdü.[105]

Osmanlılar da devrin siyasî konjonktöründen yararlanarak kendi topraklarında çıkarılamayan kalay gibi stratejik madenleri zaman zaman Avrupa'dan temin etmiştir. Bakır, demir ve kalay madenleri Avrupa'da *merces prohibite* ya da yasaklı mal sayılıyor; bu madenlerin Hıristiyan düşmanlarına ihraç edilmesine hiçbir surette izin verilmiyordu. Diğer yandan Avrupa ülkeleri arasındaki siyasî bölünmeler sayesinde ve silâhlarla diğer savaş malzemeleri kaçakçılığından elde edilen geleneksel yüksek kârlar nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'dan bu tür malları alabiliyorlardı.[106]

Kanunî Devri'nde, muhtelif yerlerden Tophâne'ye top dökülmek üzere bakır ve kalay gibi madenler getirilmişti. Bu madenler, Tophâne ve Cebehâne gibi kurumlara taksim edilmiş ve ihtiyaç olduğunda alınmıştır. 1520-1528 yılları arasında

---

[102] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I, 1300-1600*, çev. Halil Berktay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 449.
[103] Şerafettin Turan, "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi", *Belleten*, 32/126, Ankara 1968, s. 254.
[104] Kütükoğlu, *Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapı,* s. 414.
[105] Gabor Agoston, *Osmanlı'da Ateşli Silâhlar ve Askeri Devrim Tartışmaları,* çev. Kahraman Şakul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 152.
[106] Agoston, *Ateşli Silâhlar,* s. 217.

Tophâne-i Âmire'ye top dökülmek üzere muhtelif miktarlarda kalay teslim edilmişti.[107]

Tablo 1.3. 1522-1528 Yıllarında Tophâne-i Âmire'ye Verilen Kalay Miktarları

Tarih	Ağırlık
	518 kantar, 78 lodra (29.284,6 kg)
29 Mart 1522	30 kantar (1.693,4)
17 Nisan 1522	60 kantar (3.386,8)
19 Ekim 1524	50 kantar (2.822,4 kg)
20 Haziran 1525	80 kantar (4.515,9 kg)
8 Ekim 1524-25 Şubat 1526	299 kantar 78 lodra (16.922,2 kg)
9 Haziran 1527-21 Şubat 1528	95 kantar

Kaynak : BOA, MAD, def. nr. 7668, s. 4.

Tophâne-i Âmire'ye verilen kalay miktarları Rodos ve Mohaç öncesinde artış göstermiş olup düzenli bir edarik yapılmadığı görülmektedir. Ayrıca bu madenlerin resmî kurumlar tarafından kullanımı bile sıkı denetimlere tabi tutulmuş ve madenlerin bulunduğu depoların bağlı oldukları semtlerin adlî ve idarî mercilerdeki bulunan kadılarından izin alınmıştır. Zikredilen madenlerin temininde Galata kadılarından Mustafa Çelebi, Bali Çelebi ve kadı naibi Kemal'den izin alınmıştı.

Mahzenlerde muhafaza edilen kalay madenleri, top yapımında kullanıldığı gibi kap kaçak yapımında da kullanılmıştır. Kanunî Devri'nde Topkapı Sarayı'ndaki mutfağa "Matbah'ı Âmire" kap kaçak yapımında ve muhtemelen bakır kapların kalaylanmasında kullanılmak üzere 1524-25 yıllarında 5 kantar (282,2 kg) ağırlığında kalay verilmişti. 1522-1528 yılları arasında Top dökümü için Tophâne-i Âmire'ye ve kap kaçak yapımı için Matbah'ı Âmire'ye verilen kalaylar dışında 95 kantar (5.362,6 kg) ağırlığındaki 31 külçe kalay artmıştı.[108]

Kanunî'nin tahtta olduğu yıllarda seferlere tunç top yapılmak üzere bakır, demir ve kalay gibi madenler götürüldüğünü zikretmiştik. 1522 Rodos Seferi[109] için götürülen envanter içinde 30 kantar (1.693,4 kg) kalay bulunmaktaydı. 1526 yılında

[107] BOA, MAD, def. nr. 7668, s. 4, 27.
[108] Be-cihet-i kal'î-kerden-i evânî-i matbah-ı âmire, Kal'î (kalay) 5 kantar, BOA, MAD d 7668, s. 28.
[109] Kanunî, Belgrad'ın fethinin ardından 1521 yılının Ekim ayında İstanbul'a dönmüş ve seferlerin yönünü Akdeniz'e çevirmişti. Rodos şövalyelerinin XI. yüzyılda Kudüs'te kurmuş oldukları tarikatın mensuplarını Selahattin Eyyübî Kudus'ten çıkarmıştı. Daha sonra Akka'ya yerleşmişler, XIV. yüzyılın başlarında ise Rodos'u ele geçirmişlerdi. Rodos'a hâkim oldukları sürece Avrupa'nın bilhassa Papa'nın desteğiyle hareket etmekteydiler ve Rodos Avrupa'nın Akdeniz'deki ileri karakolu mahiyetindeydi. Üstelik II. Bayezid devrinde Cem Sultan'ı da himaye etmişlerdi. I. Selim'in Filistin, Suriye ve Mısır'ı ele geçirmesiyle Rodos'un Osmanlıların en önemli deniz yolu üzerindeki konumuyla stratejik ehemmiyeti artmıştı. Machıel Kıel, "Rodos", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 156; Osmanlı ordusu yaklaşık 6 aylık bir muhasaradan sonra 21 Aralık 1522 tarihinde Rodos ve çevresindeki adaları amannâme ile teslim almıştır.

Mohaç Meydan Muharebesi için götürülen envanter içinde ise 1 yük kalay kayıtlıydı.[110]

Kalayın kullanıldığı kurumlardan bir diğeri ise Cebehâne'dir. 30 Kasım 1513 ile 16 Haziran 1517 tarihleri arasında Cebehâne'ye her kantarı 1600 akçe olmak üzere toplam 6960 akçe değerinde 4 kantar 35 lodra (245,5 kg) ağırlığında kalay alınmıştı. Ayrıca zırh çivi ve halkalarını kalaylayacak olan kalaycılara 323 akçe ücret ödenmişti.[111] Bazı silâhların kalaylanmasında kullanılan bu maden, silâhları oksitlenme gibi kimyasal bozulmalardan muhafaza etmekteydi.

18 Mayıs 1524 ile 7 Mayıs 1525 tarihleri arasında Cebehâne'ye alınan malzemeler arasında kalay taşımak için 150 tane demir teneke vardı. Bunların 100 tanesi 400 akçe (tanesi 4 akçe), 50 tanesi ise 150 akçe (tanesi 3 akçe) olmak üzere 150 tane tenekeye toplam 550 akçe ödenmişti.[112] 31 Ekim 1517 ile 29 Haziran 1518 tarihleri arasında ise Cebecibaşı Mehmed Bey ve Kâtip Mehmed nezaretinde yapılan sayımlarda Cebehâne'de 1 kantarı 1.300 akçe değerinde olan 5 kantar (282,2 kg) kalay kaydedilmişti.[113]

Osmanlı toprakları tunç, bronz ve pirinç topların yapımında önemli bir alaşım maddesi olan kalaydan mahrum olmakla beraber ihtiyaca cevap verecek oranda kalay rezervlerine Suriye coğrafyasında ulaşılabilmekteydi. Ancak Antik Mısır ve Roma devrinde fazlasıyla tüketilen bu bölgedeki rezervler Osmanlı silâh imalatını destekleyecek boyutta değildi. Bu yüzdendir ki bilhassa kalay rezervi bol olan İngiltere ile ticari ilişkilerin üst düzeyde tutulmaya özen gösterildiğini düşünmekteyiz. Bu sayede Osmanlı ateşli silâh imalatı sürdürülebilir bir imalat alanına kavuşmuştu.

1.1.3. Çelik

Çelik, demirle karbon bileşiminden oluşan sağlam bir metaldir. İçinde % 1,5 oranına kadar karbon bulunan ve demir-karbon alaşımı olan çelik, demir ve tunçtan daha sert ve sağlam bir metal olmakla birlikte yüksek sıcaklıktan hızla soğutulmak suretiyle elde edilirdi.[114] Aydüz karbon oranını % 1,5 olarak verse de bu oran

---

[110] BOA, TS.MA, D. 9633, s. 3; Feridun Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş,* Timaş Yayınları, 4. baskı, İstanbul 2015. s. 215.
[111] BOA, AE, SSLM, def. nr. 1/10, s. 5, 9.
[112] BOA, MAD, def. nr. 23321, s. 7.
[113] BOA, AE, SSLM, def. nr. 1/10, s. 26.
[114] Aydüz *Tophane-i Amire,* s.238.

değişebilmektedir. Örneğin bulat çeliği %1,6 ve bunun da üzerinde bir karbon içeriğinden oluşmaktadır. Karbon oranı % 0,8'den aşağı olan demir-karbon terkibi çelik olarak vasıflandırılamaz. Demir ve kömür tozu olarak bilinen karbon 1500-1550 derece ve üzeri sıcaklıkta birbirine karışmaktadır. Çelik, dayanıklılığı sebebiyle kadimden beri revaç bulan bir metal olmuştur. Doğal olarak harp malzemesi imalatında tercih sebebi olan ve kayıtlarda genellikle pulad/polad şeklinde zikredilen çelik, Kanunî döneminde ekseriyetle kesici silâhların yapımında kullanılmıştır.

Silâhların yapımında kullanılan çeliğe Farsça "polat" kelimesinden mütevellid "bulat" denmekteydi. Karahorasan, Horasan, Kırkmerdiven, Taban ve Şam olmak üzere 5 çeşit çelik bulunmaktaydı. Bu çelik türlerinin en önemli farkı içeriklerinde bulunan % 0,8 ile %, 1,8 oranları arasında değişen karbon miktarlarıydı. Karbon miktarı bu oranları aştığı taktir de ortaya çıkan silâh çok makbul olmazdı. Osmanlılar, muhtelif dönemlerde bunlardan "dımışki" denilen Şam ve "daban/taban" çeliğini kullanmaktaydı. Hilmi Aydın kılıcın gövde kısmını "taban" olarak nitelese[115] de "taban" bir çelik türüdür ve kılıç gövdelerinin "taban" ve "dımışki" çeliğinden yapıldığını söylemek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Ayrıca kılıç ve bıçak türünden olan silâhların gövdelerine namlu denilmektedir.

Çeliğin en çok kullanıldığı kurumlardan biri Cebehâne'dir. 30 Kasım 1513 ile 16 Haziran 1517 tarihleri arasında Cebehâne'ye 6 kantar 25 kıyye 240 dirhem ağırlığında 5.605 akçe değerinde çelik alınmıştı. 31 Ekim 1517 ile 29 Haziran 1518 tarihleri arasında Cebehâne'de yapılan sayımlarda ise 1 kantarı 707 akçe değerinde olan 9 kantar 5 lodra (510,8 kg) ağırlığında toplam 6.371 akçe değerinde Avrupa (Frenk) çeliği kaydedilmişti.[116] Kanunî Devri'nde çeliğin kullanıldığı bir diğer kurum ise Tophâne'dir. 6 Nisan 1524 ile 25 Mart 1525 tarihleri arasında Tophâne'ye 12.315 akçe değerindeki 14 kantar 23 kıyye ağırlığında Frengi[117] çeliği satın alınmıştı.[118] Mezkûr dönemlerde Avrupa çeliğinin oldukça makbul olduğu görülmektedir.

Silâh yapımında kullanılmak üzere seferlere götürülen mühimmat kayıtlarında da çeliğe rastlamak mümkündür. 1522 yılında Rodos Seferi'ne 53,5 kantar (3.020

---

[115] Hilmi Aydın, *Sultanların Silâhları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2. baskı, Ankara 2012, s. 32.
[116] BOA, AE, SSLM, 1/10, def. nr. s. 5, 26.
[117] Frenk kelimesinin Fransızlara, Venediklilere ya da Avusturyalılara atfedildiği yönünde çeşitli kanaatler olmakla birlikte genel olarak Avrupa şeklinde kullanılmasını uygun gördük.
[118] BOA, D.BŞM, def. nr. 9, s. 2.

kg) çelik götürülmüştü.[119] 1526 yılında ise Mohaç Meydan Muharebesi'ne 14 kantar çelik götürülmüştü.[120] Kanunî döneminde seferlere; ham çeliğin yanında çelikten üretilmiş kalkanlar, zırhlar, at zırhları, namlusu çelikten yapılmış tüfekler, kılıç ve hançer gibi silâhlar da götürülmüştür. Rodos Seferi'ne götürülen malzemeler arasında 48 adet çelik kalkan[121] bulunmaktaydı. Mohaç Meydan Muharebesi için götürülen mühimmat arasında ise; 219 adet yuvarlak çelik kalkan, 100 adet çelik at giyimi ve 14 kantar (790,2 kg) çelik[122] bulunmaktaydı. Ayrıca süs ve gösterişe yönelik olan bazı silâhlarda da çelik kullanıldığı anlaşılmaktadır. 1563 yılında, Şehzâde Selim'e gönderilen eşyalar arasında 1 adet çelik kabzalı, çelik kınlı ve yakut taşlı zernişan hançer[123] bulunmaktaydı.

Kanunî döneminde Osmanlıların ürettiği çelik dünyanın en kaliteli çeliklerinden biriydi. Özellikle Şam çeliği oldukça meşhurdu. 1535 yılında Şam'da 12.000 akçelik müşebbek çelik üretilmişti.[124] Mezkûr dönemde revaçta olan Şam çeliğinden üretilmiş silâhlar da oldukça yaygındır. Rüstem Paşa vefat edince onun silâhları arasında Cebehâne-i Âmire'ye alınması ferman olunan 36.480 akçe değerinde 76 adet altınla süslenmiş Şam yapımı miğfer[125] mevcuttu.

Şam çeliğinden üretilen tüfek namluları, Osmanlı tüfeğini dünya ölçeğinde cazip kılmıştı. Osmanlı tüfek namlularının gücü ve dayanıklılığı yapım tekniğine bağlanmaktadır. Bu teknikte düz olan çelik levhalar dürülerek sarmal hale getirilirdi. Osmanlılarda üretilen Şam dürümü namlular XVI. yüzyıldan beri Avrupa'da pek rağbet görmüş ve kullanılmıştır. Osmanlı tüfekleri ayrıca Safevî İranı'nda, Babür Hindistanı ile Ming Çin'inde revaçtaydılar.[126]

Kanunî Devri'ndeki bazı kayıtlarda farklı isimlerde çelik türlerinin revaçta olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin; Trablusgarp Seferi'ne giden donanmada bulunan Pircan Reis'in kadırgasına Tophâne-i Âmire'den verilen mühimmatlar arasında 5 kantar Tahtakale çeliği bulunmaktaydı.[127] Dolayısıyla tahmin edileceği üzere İstanbul'da da kaliteli çelik imalatı yapan silâh üretim atolyeleri mevcuttu.

---

[119] BOA, TS.MA, D. 5643, s. 3.
[120] BOA, TS.MA, D. 9633, s. 3; Emecen, *Klasik Çağda Savaş,* s. 215.
[121] BOA, TS.MA, D. 5643.
[122] BOA, TS.MA, D. 9633.
[123] BOA, TS.MA, D. 10021/1, 29 Zilhiccce 970/19 Ağustos 1563.
[124] BOA, 401 Numaralı Tapu Tahrir Defteri (TTD, def. nr. 401), s. 52.
[125] BOA, TS.MA, D. 8826, 9 Zilhicce/ 968/2 Ağustos 1561.
[126] Agoston, *Askeri Devrim*, s. 66.
[127] BOA, TS.MA, D. 2771, s. 9.

Kanunî dönemindeki çeliğin kalitesi daha sonraki yüzyıllarda Avrupa çeliğinin kalitesinin gerisine düşmüştür. IV. Murad (1623-1640) döneminde Avrupa'da üretilen kılıçların çeliği de Şam çeliğinden çok daha üstün olmuştu.[128] Avrupalılar, Haçlı Seferleriyle tanıştıkları ve onlar için efsane olan Şam çeliğinin sırrını asırlarca çözememişlerdi; ancak XVII. yüzyıla gelindiğinde bunu başarmışlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kaleler, askerî ve siyasî stratejilerin uygulanmasında mühim vazife gördükleri için lojistik destek merkezleri olarak kullanılırdı. Özellikle hudut boylarında olan kaleler, imparatorluğun sınır kalkanları hüviyetindeydi. Bundan dolayı önemli miktarlarda silâh ve maden depoları bulunurdu. Örneğin; XV. yüzyıl sonunda kayıtlı olan ancak arşiv kayıtlarında 29 Zilhicce 973/17 Temmuz 1566 tarihli olan Güvere, Küpdere[129], Feke, Sis, Anavarza,[130] Adana ve Tarsus kalelerindeki mühimmat envanterleri de günümüze ulaşmıştır. Bu kalelerde muhtelif madenler arasında çelik madeni de muhafaza edilmekteydi: Güvere Kalesi'nde 0,5 kantar, Sis Kalesi'nde 1 kantar, Anavarza Kalesi'nde 0,5 kantar ve Tarsus Kalesi'nde 1,5 kantar çelik bulunmaktaydı.[131] Osmanlıların kendi çeliklerini ürettikleri bilinmekle birlikte çelik ithâl ettiklerine dair bilgiler de mevcuttur. Hindistan'dan Basra yoluyla Osmanlıların ithâl ettikleri mallar arasında demir ve çelik bulunmaktaydı. Tavernier, Şam çeliği diye bilinen çeliğin aslında Hindistan'dan geldiğini iddia etmekteydi.[132] Ayrıca yukarıda ifade edildiği üzere kaliteli Avrupa çeliği de Osmanlı harp sanayinin vazgeçilmezlerindendi.

Osmanlı silâh üretimindeki Kanunî Devrine ait en önemli gelişme belki de babası I.Selim zamanında Osmanlı topraklarına kazandırılan Şam topraklarında tesis edilen çelik üretim imalathaneleriydi. Belki de Osmanlı öncesi kadim bir üretim tekniği Osmanlı sayesinde daha da geliştirilmiş ve ateşli silâhlara da uyarlanarak güçlü bir ordunun silâh imalatı en kaliteli ürünlerle temin edilmişti. Elbette ki Şam, Tahtakale, Karahorasan, Horasan, Taban ve dahi bilahare Bağdat çelikleri arşivlerimizde tespit edebildiğimiz demirin işlenmesi ile elde edilen çelik türleriydi.

---

[128] Goodwin, *Yeniçeriler,* s. 159.
[129] Güvere ve Küpdere kaleleri, Adana civarında olduğunu tahmin ettiğimiz, ancak haklarında bilgi edinemediğimiz kalelerdir.
[130] Anavarza ve Sis günümüzdeki Adana sınırları içinde yer alan Asurlular döneminde kurulmuş antik kaleler ve yerleşim birimleridir. Günümüzde Adana sınırları dahilinde olan Feke ise 1517-1536 yıllarında sadece kale olarak kayıtlı olup idarî bir birim teşkil etmemiştir. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü,* Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2017, s. 39, 267.
[131] BOA, TS.MA, D. 10581, s. 1-6.
[132] İnalcık, *Ortadoğu ve Balkanlar*, s. 223.

Kanunî Devri'nde olduğu kadar diğer sultanların hüküm sürelerinde de savaşlara çelik cevherinin götürüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca kale depolarında da bilhassa çelik stoklanmaktaydı. Bu durum cenk meydanında ya da serhat kalelerinde tamir amaçlı atölyelerin kurulduğu ve Osmanlı ordusunda silâhların işlerliğinin her türlü zorlu koşul altında dahi temin edildiği şeklinde değerlendirilebilir.

1.1.4. Demir

İnsanlar, besin kaynaklarının temini noktasında ziraî faaliyetlere ihtiyaç duymaları münasebetiyle demir madenini işlemiş ve ziraat aletleri haline getirmişlerdir. Bu açıdan insanlığın tarım faaliyetleri ile birlikte ortaya çıkışıyla var olduğu tahmin olunan demir, birçok medeniyetin silâhlarından ziraat aletlerine kadar birçok alanda hayat damarlarından birini teşkil etmiştir.

Türk kültüründe de demir madeninin mühim bir yeri vardır. Türkler ülkelere, bölgelere ve kıtalara hükmederken demire de hükmediyordu. Savaşmakta ve silâh yapımında mahir bir millet olan Türkler, ilk olarak icat ettikleri üzengiyi ve muhtelif silâhları demiri işleyerek üretmişti. Türkler, kadim dönemlerde zengin maden bölgelerine hükmetmişti. Altaylar'da ve Yenisey Nehri'nin kaynak bölgelerindeki demir madenleri oldukça zengindir. Altaylılar da çok eskiden beri mâhir madenciler olarak tanınmıştır.[133] Türkler, Anadolu'ya kadimden gelen karakteristik mesleklerini ve atalarından tevarüs ettikleri demircilik, savaşçılık ve teşkilatçılık gibi büyük meziyetlerini de getirmişti. Osmanlıları siyasî bir teşekkül haline getirip, Afroavrasya'ya hâkim kılan saiklerde bu dinamiklerden neş'et etmiştir.

Diğer yandan kadim Türk kültüründe demirciliğe kutsiyet atfedilmiştir. Bir yakut atasözünde "*demirciler ve şamanlar aynı yuvadan çıkmadır*" denmekteydi. Bu atasözü kuşkusuz Şamanizm ile demircilik arasındaki mevcut sıkı ilişkilerin çok eskiden beri bilindiğini göstermektedir.[134] Demircinin önemli aletleri olan kerpeten, örs, çekiç ve körük gibi alet ve edevât da kutsal sayılırdı.[135] Kadim dönemlerdeki Türkler demiri "gök metal" olarak adlandırmışlardır. Kanunî Devri'nde de aynı anlayışa rastlanmaktadır. Türklerde demir mitlere ve efsanelere dahi konu olmuştur. Türkler Ergenekon destanlarında, demircilik bilgileri sayesinde Demir Dağ'ı eriterek esaretten kurtulduklarına inanmışlardır. Herhalde Türklerin dünyaya hâkim

---

[133] Göksu, *Türk Kültüründe Silâh,* s. 383.
[134] Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini,* çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul 1994, s. 64.
[135] Bahaaddin Ögel, *Türk Mitolojisi I,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. baskı, Ankara 2014, s. 77.

olmalarının sırrı, yalnız yılkıcılıkta değil aynı zamanda Aryaniler batıdan gelmeden önce "çeliğe bürünmüş bir millet" olmalarından ileri gelse gerektir.[136]

Demir, İslam kültüründe de önemli bir yere sahiptir. Taberî'nin rivayetlerine göre Hz. Âdem, topraktan demir çıkarmayı, demiri dövüp işlemeyi ve işlenmiş demirle ekip biçmeyi Cebrail'den öğrenmişti.[137] Her şeyden önce Allah'ın emrini ve Peygamber'in sünnetini ihya etmek ve İslâm'ın bekasını temin etmek için silâhlara ve silâhların en önemli hammaddesi olan demir madenine ihtiyaç vardı. Bundan mütevellid İslâm dini, demir madenine kutsiyet atfetmektedir. "*Biz demiri indirdik ki onda büyük bir güç ve insanlar için faydalar vardır*" şeklindeki ayet demirin kutsiyetini göstermektedir.[138]

İslam hukukunu konu alan kitabında Fatih Sultan Mehmed'in meşhur şeyhülislamı Molla Hüsrev silâh, at ve demiri barış zamanında bile yasak mal addetmekteydi, çünkü bu mallar imparatorluğun düşmanlarının elinde Müslümanlara karşı savaş yürütmek için kullanılabilirdi.[139] Zaten dünya üzerinde askerî devrimin en önemli aktörü olan Fatih Sultan Mehmed ateşli silâhları geliştirmekle birlikte ham demiri savaş esnasında döküm yapmak üzere hazır bulunduruyordu. Osmanlılar, ham demiri İstanbul'da muhtelif ambarlarda stok yaptıkları gibi lojistik destek merkezi olarak kullandığı birçok kalede de işlenmiş, hurda ve ham demir stokları mevcuttu. Örneğin; Güvere Kalesi'nde 1 kantar (56,4 kg), Sis Kalesi'nde 10 kantar (564,9 kg), Küpdere Kalesi'nde 2 kantar (112,8 kg), Anavarza Kalesi'nde 4 kantar (225,6 kg) ve Tarsus Kalesi'nde 15 kantar (846,7 kg) demir bulunmaktaydı.[140]

Kanunî döneminde savaşlarda döküm ve kaynak yapmak gibi muhtelif amaçlarda kullanılmak üzere seferlere demir madeni götürülürdü. Sefere götürülmek üzere Cebehâne'ye demir temin edildiğine dair kayıtlar da mevcuttur. Buna savaş filolarına yüklenen ham ve mamül demiri de ilave etmek gerekli olup aşağıdaki tablo bu tür verileri ihtiva etmektedir.

Tablo 1.4. Seferlere Götürülen ve Cebehâne'ye Alınan Demir Miktarları

Seferin İsmi	**Sefere Götürülen Demir Miktarı**	**Değeri**

[136] A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 45.
[137] Ebu Cafer Muhammed bin Taberî, *Tarih-i Taberî,* C. I, çev. Ömer Faruk Gürtunca, Sağlam Yayınevi, İstanbul 2007, s. 97.
[138] Kur'an-ı Kerim, *Hadid*, 25.
[139] Agoston, *Barut, Top ve Tüfek,* s. 221.
[140] BOA, TS.MA, D. 10581, s. 1-6.

Rodos Seferi	182,5 kantar (10.301,9 kg)	
Mohaç Seferi	59 kantar (5.390,8 kg)	
Süveyş-Cidde	6.899 kantar, 15 lodra (389.441 kg)	
Irakeyn Seferi	7 kantar	
	Satın Alınan Demir Miktarı	
Mohaç Seferi Hazırlığı İçin	95,5 kantar (5.390 kg) (Cebehâne'ye alınan)	8.117 akçe
Süveyş-Cidde Seferi İçin	95 kantar (5.362 kg) (Filoya alınan)	7.410 akçe

Kaynak : BOA, TS.MA, D. 5643, s. 3; TS.MA, D. 9633, s. 3; Emecen, Klasik Çağda Savaş, s. 215; MAD, def. nr. 23321, s. 20; KK, def nr. 5638, s. 2, 4.

1533 yılında Irakeyn Seferi'ne götürülen mühimmat içinde 7 kantar ham demir vardı. Ayrıca demirden imal edilmiş birçok malzeme de mevcuttu: 24 adet demir küskü,[141] 390 adet demir kürek, 25 adet demir varya,[142] bir yük tutarında 30 adet demir çivi ve sandıklarda bulunan demir aletler bunlardan bazılarıdır.[143]

Kanunî Devri'nde demir madeni, imparatorluğun muhtelif yerlerinde çıkarılıp işlenmekteydi. Bu dönemde kullanılan silâhların hemen hemen hepsinin demirden imal edilmiş çeşitleri mevcuttu. Bu dönemde demir çıkarılıp işlenen yerlerden biri Şam vilayetine bağlı Cebel-i Kisrevan Nahiyesi'ne bağlı Mercebe Mezrası'nda bulunmaktaydı. 1535 senesinde buradaki 5 maden ocağından 5000 kantar (282.245 kg) demir çıkarılmıştı.[144]

Kanunî Devri'nde, silâh ve harp sanayinde kullanılacak çeşitli malzemelerin hammaddesi olarak demir kullanıldığı herkesçe bilinmektedir. Tophâne, Tersane ve Cebehâne'deki demir karhânelerinde muhtelif demir aletler ve silâhların yapıldığı ve bunlara yapılan masraflara dair bazı bilgiler mevcuttur. 1524-1525 yıllarına ait Cebehâne muhasebesinde Cebehâne'de lazım olan malzemelerin yapılması için 184 akçe harcandığı kayıtlıdır.[145]

Cebehâne'de zaman zaman muhtelif miktarlarda demir verildiği kayıtlarda geçmektedir. 18 Mayıs 1524 tarihinde Cebehâne'ye 131 kantar 36 vukiyye (7.415,1 kg) ağırlığında ham demir ve 99 kantar 38 vukiyye (5.609,9 kg) ağırlığında demir teneke alınmıştır. Kanunî Devri'nde Tophâne ve Cebehâne gibi tesislerde işlenmiş

[141] Bir ucu yassı, diğer ucu sivri olan büyük demir çubuk.
[142] Balyoz, büyük çekiç.
[143] BOA, TS.MA, D. 10583, s. 1-2.
[144] BOA, TTD, def. nr. 401, s. 399.
[145] BOA, MAD, def. nr. 23321, s. 19.

bakır malzemelerin yeniden eritilip kullanıldığı gibi işlenmiş demir ürünler de yeniden eritilip döküm yapılarak dolaşıma sokulurdu.[146]

Osmanlı Arşivi'nden elde ettiğimiz veriler sayesinde gerek cebehâne gerekse askeri kale gibi birimlere intikal ettirilen demir miktarlarının kayıt altına alındığı tespit edilmiştir. Bu durum Osmanlı ordusunda merkezi üretim sahalarından yanında taşra askeri birimlerinde de silâh üretim atolyelerinin varlığına delalet eder. Osmanlı kaleleri kırsal silâh üretim merkezleri olarak madenlerden elde edilen demire ihtiyaç duymuşlardı. İstanbul tarafından denetlenen demir madenleri ve üretilen demir yine İstanbul'un atadığı görevliler vasıtasıyla kalelere nakledilirdi. Osmanlı Devleti'nin seferlere bir miktar ham demiri de nakletmesi sefer ya da kuşatma esnasında silâh imalat ya da onarımının yapılmasına olanak sağlayan bir durum olarak değerlendirilmelidir.

Osmanlı topraklarında bilhassa oksitlenmesi nedeniyle kırmızı toprak ihtiva eden yerlerden elde edilen demir cevheri odun kömürü kullanılarak eritilip işlenmeye hazır külçe çubuklar halinde değerlendirilirdi. Bingöl, Sivas, Şam ve Mora yarımadası gibi bölgelerde ise külliyatlı demir cevheri çıkartılıp bunlar, yüksek kalitede olduğundan çelik imalatında da kullanılmıştı.

1.1.5. Tunç

Bakır ve kalayın tunç topların yapımında kullanılan ana malzemelerden olduğunu nakletmiştik. Osmanlı İmparatorluğu'nda topların çoğu -prangı, eynek, saçma ve benzerleri gibi en küçük çaplılar hariç- ana bileşeni bakır olan tunçtan dökülmekteydi.[147] Tunç topların aynı çaptaki dökme demir toplardan çok daha pahalı olmalarına rağmen, bunların çok daha güvenli ve kaliteli oldukları düşünülüyordu. Avrupa'nın aksine Osmanlılar büyük ve orta boy toplarını demirden dökmüyorlardı. Bununla birlikte genellikle donanmaları, özellikle de ince donanmalar ve kaleler için bu metali kullanarak yüzlerce küçük top dökmüşlerdi.[148]

Darbzen topları dökmek için bozuk toplar ve muhtelif yerlerdeki bakır ve tunç Tophâne-i Âmire'ye teslim edilmişti. Yukarıda da zikredildiği üzere Dergâh-ı Âlî Topçubaşılardan Sinan Ağa, Kâtip Hasan, Silâhtar cemâ'ati eminlerinden olan Mehmed Bey ve Tophâne-i Âmire mahzeni kantarcılarından olan Mehmed

[146] BOA, MAD, def. nr. 23321, s. 3.
[147] Agoston, *Barut, Top ve Tüfek*, s. 224.
[148] Agoston, *Barut, Top ve Tüfek,* s. 245.

nezaretinde, 9 Haziran 1527 - 21 Şubat 1528 tarihleri arasında Tophâne-i Âmire'de büyük darbzen topları dökmek için muhtelif miktarlarda tunç ve bakır verilmişti. Önceki seneden bakiye kalan 374 kantar ve 68 lodra (21.150,3 kg) bakır ve tunç miktarından 78 kantar ve 68 lodra tunç tekrar kayıt altına alınmış ve Tophâne-i Âmire'ye teslim edilen bozuk toplardan kalan 94 kantar ve 7 lodra ağırlığında tunç top dökümü için Tophâne-i Âmire'ye teslim edilmişti.[149]

Rodos Kalesi ve başka yerlerden gemilerle getirilen 5.126 kantar ve 11 lodra ağırlığındaki bozuk tunç toplar "Dergâh-ı âlî Topçubaşılarından Murâd Ağa ve Sinan Ağa tarafından Tophâne-i Âmire'de top dökülmek üzere" Bahçe-i Âmire'ye teslim edilmiştir. Bu tunç toplar muhtelif tarih ve miktarlarda Bahçe-i Âmire'ye teslim edilmiştir.[150] 5 Eylül 1524 tarihinde 99 adet 544 kantar ve 50 lodra ağırlığında eski ve bozuk darbzen topları, 22 Ocak 1525 tarihinde 550 kantar ağırlığında 100 adet darbzen topu, 18 Haziran 1525 tarihinde 312 kantar ağırlığında 78 adet darbzen topu muhtelif zamanlarda eritilip yeniden dökülmek üzere getirilen eski ve bozuk toplardır. Ayrıca 1.777 kantar 82 lodra ağırlığındaki bozuk darbzenler Bahçe-i Âmire'ye teslim edilmiş oradan da Tophâne-i Âmire'ye gönderilmişti. Bundan başka 1.406 kantar 50 lodra ağırlığında 277 adet eritilmiş tunç top Bahçe-i Âmire'ye teslim edilmiştir.[151]

Aynı tarihlerde 571 kantar ve 38 lodra ağırlığında 104 adet bozuk eskimiş tunç darbzen ve 623 kantar ve 17 lodra ağırlığında bozuk ve eskimiş tunç darbzen gemi reislerine teslim edilmiş ve bunlar yeni toplar dökülmek üzere Tophâne-i Âmire fırınlarına atılmıştır. Bu tunç toplar da muhtelif tarih ve miktarlarda Bahçe-i Âmire'ye teslim edilmiştir. 5 Eylül 1524 tarihinde 135 kantar ve 94 lodra (7.674,4 kg) ağırlığında 199 adet tunç top, 17 Ocak 1525 tarihinde 93 kantar ve 64 lodra (5.285,8 kg) ağırlığında 284 adet tunç top, 18 Haziran 1525 tarihinde 30 kantar ve 23 kıyye (1.706,4 kg) ağırlığında 38 adet tunç top Tophâne-i Âmire fırınlarına atılmak üzere Bahçe-i Âmire'ye teslim edilmiştir. Ayrıca Tophâne-i Âmire'ye teslim edilmek

---

[149] Muhâsebe-i nühâs [ve] rûy ve kal'î ki rîhten-i darbzenhâ-i büzürg an-tahvîl-i Sinan Ağa ser-topçuyân-ı Dergâh-ı âlî ve Mehmed Bey emîn an-cemâ'at-i silâhdârân ve Hasan el-fakīr kâtib ve Mehmed mahzenî ve vezzân be-Tophâne-i Âmire an 9 şehr-i Ramazân sene 933 ilâ gāye-i Cumâde'l-ûlâ sene 934. MAD, def. nr. 7668, s. 4.

[150] An-rûy-i tophâ-i mütenevvi'a ki an-bağçe-i âmire teslîm kerdend ma'a tophâ an-yed-i reîsân-ı keştîhâ-i donanma âverde end ve an-kal'a-i Rodos ve gayruhû ki sakîm bûd der-Tophâne-i Âmire teslîm kerde bûde an-tahvîl-i Murâd Ağa ve Sinan Ağa ser-topçuyân-ı Dergâh-ı âlî, 5.126 kantar ve 11 lodra. BOA, MAD, def. nr. 7668, s. 5.

[151] BOA, MAD, def. nr. 7668, s. 5.

üzere Rodos'tan getirilen 263 kantar ve 36 lodra (14.859 kg) ağırlığında 372 adet eskimiş topu da zikretmek yerinde olacaktır.[152]

Diğer yandan tunç toplarla atılan gülleleri taşımak için lazım olan taş arabalarına dair de bilgiler mevcuttur. Ayrıca işe yaramaz hale gelmiş olan 357 kantar ve 80 lodra (20.197,4 kg) ağırlığında 104 parça tunç darbzen arabaları da top dökümünde eritilip kullanılmak üzere donanma reisleri marifetiyle Tophâne-i Âmire'ye teslim edilmiştir.[153] 1524-1525 yıllarında, Tophâne-i Âmire'de, darbzen toplarına kurşun gülle dökmek için 4 adet tunç kalıp yapılmış ve her birine otuzar akçeden toplam 120 akçe ödenmiştir.[154]

Sinan Çavuş, 1543 tarihli Macaristan Seferi'ne dair yazdığı vakayinâmede, 20 okkalık gülleler atan 18 karış uzunluğundaki bir bacaluşkadan bahsetmektedir. Bu top Tebrizli bir Acem top dökücüsü tarafından Budin'de 10 günde dökülmüştü. Topun dökümünde 3,2 ton tunç, kırık çanlar ve tunç sütun başları kullanılmıştı.[155]

Osmanlılar, kaliteli Macar bakırını da kullanmaktaydılar. Olağanüstü yüksek kalitede bakır çıkarılan Macar bakır madenleri Osmanlı Macaristanının dışında kalıyordu ve Budin'de ne zaman tunç top dökülse bakır genellikle İstanbul'dan gönderilmek zorundaydı. Ne var ki Macaristan'ın maden kaynaklarını Osmanlılardan tümüyle uzak tutmak mümkün değildi ve Osmanlılar zaman zaman önemli miktarlarda bakır ele geçirmeyi başarmışlardı ki bu durum Osmanlıların 51.891 kg (882,5 mazsa veya Macar kentali) bakır aldıkları 1559 tarihli bazı işlemlerin kayıtlarında görülmektedir.[156]

Osmanlı Arşivleri'nde her ne kadar savaş sahalarından ele geçirilen silâhların geri dönüşümlü olarak kullanıldıklarına dair veriler yer alsa da asıl silâh imalatında kullanılan maden cevherleri ülke sathına yayılan maden ocaklarının işletilmesi ile elde edilmekteydi. Bakır açısından Kastamonu-Küre bakır madenleri, Elazığ'da bulunan Maden ve Ergani, Artvin'deki Murgul, Kıbrıs ve nihayet Macaristan coğrafyasında bol miktarda maden cevheri işlenerek külçelenip başta İstanbul olmak üzere silâh imalatı yapan üretim merkezlerine sevkedilmişlerdi.

---

[152] BOA, MAD, def. nr. 7668, s. 5.
[153] BOA, MAD, def. nr. 7668, s. 5.
[154] BOA, D.BŞM, def. nr. 9, s. 3; Aydüz, *Tophâne-i Amire*, s. 240-41.
[155] Agoston, *Ateşli Silâhlar,* s. 136.
[156] Agoston, *Barut, Top ve Tüfek,* s. 225.

1.1.6. Pirinç

Pirinç, çinko terkibinden bakır alaşımı olup tunç kadar sert ve sağlam bir metaldir. Kanunî Devri'nde Tophâne ve Cebehâne gibi kurumlarda kullanılan stratejik malzemelerdendir. Kanunî Devri'nde topların bazı aksamları pirinçten imal edilmekle birlikte XVIII. ve XIX. yüzyıllarda top dökümünde yoğunlukla kullanılan bir madendir. Diğer yandan Kanunî Devri'nde üzengi yapımında da sıklıkla pirinç kullanılmaktaydı. 20 Eylül 1560 tarihinde Istlab-ı Âmire'ye teslim olunan malzemeler arasında 3 çift (zevc) pirinç yaldızlı üzengi[157] mevcuttu.

Prinç madeninin tercih edilmesinin başlıca sebebi paslanmaz oluşuydu. Henüz krom madeninin demir üzerindeki oksitlenmeyi gideren koruyucu bir metal olarak değerlendirilemediği Kanunî Devri'nde pirinç madeni gösterişli silâh aksamlarında tercih edilmişti. Ancak bu alaşım, metalin kırılgan olması sebebiyle ateşli silâhların namlu kısımlarında kullanımlarını imkânsız hale getirmekteydi. Yine de kabza, kundak, tetik, harbi gibi tali parçalarda paslanmaz olması nedeniyle tercih edilen bir metal alaşımdı.

1.1.7. Kurşun

Osmanlı İmparatorluğu'nda kurşun madeni, genellikle gümüş madenlerinden elde edilmekteydi. Gümüş madenlerinde elde edilen kurşundan yapılmış top güllesi ve fındık denilen tüfek mermisi üretilmiştir. Kanunî, 1534 Doğu Seferi'nde Gümüşhane Darphânesi'nde basılan gümüş ve bakır sikkelerle seferin masraflarını karşılamıştır. Ayrıca Osmanlıların İran, Dağistan ve Gürcistan seferlerinde, askerlerin kullandıkları tüfek mermileri ile top gülleleri bölgedeki madenden çıkarılan bakır ve kurşunla üretilmiştir.[158] Diğer yandan Cebehâne'de de tüfek mermisi üretildiğine dair harcamalar kayıtlıdır. Mohaç Muharebesi öncesinde Cebehâne'ye tüfek kurşunu dökümünde kullanılmak üzere tanesi 5 akçeden toplam 500 akçe değerindeki 100 adet kepçe alınmıştı. Bu kurşunların muhafaza edilmesi için toplam 8.358 akçe değerinde kurşun sandığı alınmıştı.[159]

İmparatorluğun gümüş madenleri, en büyük kurşun tedarikçileriydi. Balkanlar'da ciddi derecede kurşun cevherlerine sahip olan maden merkezleri

---

[157] BOA, TS.MA, D. 7434/1, 29 Zilhicce 967/20 Eylül 1560.
[158] Adnan Güngör Üçüncüoğlu ve Eren Kömürlü, "Osmanlı Dönemi Gümüşhane İli Madencilik Tarihine Genel Bir Bakış", *Yer Altı Kaynakları Dergisi*, sy. 9, Ankara 2016, s. 98-99.
[159] BOA, MAD, def. nr. 23321, s. 15, 20.

Srebreniçe ile Olovo'da (Saraybosna'nın kuzeyinde) Banyaluka'da ve bazı küçük madenci köylerinde bulunmaktaydı. Sırbıstan'da Rudnik, Nova Berde, Kratova ve Kuçanya'da bolca kurşun cevheri çıkarılmaktaydı. Ayrıca Sidrekapsi'nde de kurşun çıkarılmaktaydı. Anadolu'da Gümüşhane, Ergani ve Keban madenlerinin yanı sıra Toros Dağları'ndaki Bulgar madeni ile Hakkâri'den de kurşun elde edilmekteydi.

Osmanlılar aynı zamanda sefer yapılan yerlerin yakınında her nevi mühimmat dökmek için yanlarında ham maden götürürlerdi. Bunlardan biri de kurşun madenidir. Kritovulos, II. Mehmed'in Poleponnesos (Mora) Seferi'ne silâh ve toplara ilaveten top dökmek üzere kurşunla demir götürdüğünü ifade etmiştir.[160] Seferlere maden götürülmesi Kanunî döneminde de görülmektedir. Kanunî'nin ilk seferlerinden Rodos Seferi'ne götürülen malzemeler arasında 50 kantar (2.822,4 kg) kurşun bulunmaktaydı.[161] Rodos fethedilince kalenin çevresindeki muhtelif kalelerde de ihtiyaç halinde kullanılmak üzere kurşun bulundurulmaktaydı. 1523 Ocak ayında İstanköy adasının mahzenindeki malzemeler arasında 6 külçe kurşun kayıtlıdır.[162]

Kanunî Devri'nde yapılan bütün seferlerde tüfek kullanılmış olmakla birlikte seferlere külliyetli miktarda kurşun götürüldüğü kayıtlarda sabittir. Suriye Seferi'nden dönüşünden beri hareket emrini beklemekte olan ve ordugâhını İpsala'da kurmuş olan Ferhâd Paşa, Belgrad Seferi[163]'nde kullanılmak üzere kurşun, barut ve diğer harb malzmelerini taşımakta olan 3.000 deve göndermiş ve kendisi de Sofya'da Padişâh'ın ordusuna katılmıştı.[164]

Estergon Muhasarası esnasında Osmanlı topçuları 9544 adet demir ve 200.000 adetten fazla kurşun gülle atmıştı; ilk güllelerden herhangi birini getiren her nefere kişi başı 20 akçe verilirdi.[165] Ayrıca 1544 yılında, sefere gönderilmek üzere gemilere verilen yeterli miktardaki kurşun mermi haricinde 41.000 adet kurşun mermi de sefere götürülmüştür.[166] Sakız Beylerbeyi'ne yazılan 12 Mayıs 1560 tarihli bir

---

[160] Mikhael Kritovulos, *Tarih (1451-1467),* çev. Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2018, s. 143.
[161] BOA, TS.MA, D. 5643.
[162] BOA, TS.MA, D. 10582.
[163] Kanunî, ilk seferini 1521 yılında Belgrad üzerine yapmıştır. Belgrad, Macaristan'ın güney karakolu mahiyetinde olup stratejik bir mevkide bulunduğu için kuruluş devrinden itibaren Osmanlıların hedeflerinden biri olmuştur. Kanunî, Belgrad'a sefer yapmak üzere 19 Nisan 1521 tarihinde ordusuyla birlikte İstanbul'dan harekete geçmiştir. Belgrad Kalesi 30 Ağustos 1521 tarihinde fethedilmiş, kulelerdeki çanlar sökülmüş ve azan okunmuştu. 31 Ağustos 1521 tarihinde ise Kanunî Cuma namazını burada kılmıştı. Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik,* s. 38-50.
[164] Loseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi,* C. V, MMP Baskı, İstanbul 2010, s. 18.
[165] Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi,* C. 5, s. 272.
[166] BOA, TS.MA, D. 9138.

hüküm de ise Selanik'ten Silifke'ye 3500 kantar (197.571,5 kg) kurşun gönderilmesi için iki gemi tedarik edilmesi hususunda emir gönderildiği kayıtlıdır.[167]

Osmanlılar, kurşun madenine diğer bazı madenlerle birlikte stratejik bir önem atfetmişler ve kurşunun yurtdışına çıkarılmasını yasaklamışlardır. Basra Beylerbeyi'ne yazılan bir hükümde; Dârülharbe harp âletleri, at, demir, kurşun, zahîre ve yiyecek maddeleri verilmesi yasak olduğu halde Basra'da bu yasağa uyulmadığı duyulduğundan, bundan böyle sınırların bu yasağın uygulanacağı şekilde korunması ve bu maddelerin vilâyet dışına çıkışına engel olunması; emre uymayanların yakalanıp hapsedilmesi emredilmiştir.[168]

Kanunî Devri'nde bütün seferlere tüfek götürülmüş olmakla birlikte bu tüfeklerde kurşun mermiler kullanılmıştır. Rodos Seferi'ne götürülen mühimmat içinde 1000'i uzun tipte metris tüfeği ile bunun 1000 adet ayağı ile elle tutulabilecek ve omuza dayalı olarak ateşlenebilecek 4005 adet tüfek kayıtlıdır. Ayrıca, bunlara ait 4.800 adet kurşun, 150 bin uzun tüfek kurşunu da kayıtlara geçmişti.[169] İran Seferi'nde (1553) ise kullanılan tüfekler, kurşundan dökme 15 g (5 dirhem) ağırlığında mermiler atmaktaydı ve 88 cm (4 karış) ile 110 cm (5 karış) uzunluğundaydı. Kaynaklar 12 ve 15 gramlık kurşun mermiler atan yeniçeri tüfeklerine değinmektedir ki bunlar sırasıyla 13 ve 14 mm'lik çapa tekabül etmektedirler.[170] Kurşun, top güllesi yapımında kullanılmakla beraber, bazen top yapımında da kullanılırdı. Kurşun gülleler ilk olarak XIV. yüzyıl ortalarında kolomborna toplarında kullanılmıştır. Osmanlılar granit, mermer, taş ve demir gibi maddelerden yapılan gülleler yanında kurşun gülle de kullanmışlardır.[171]

1526-1527 yıllarında Petrevaradin ve civarında bulunan kaleler üzerine yapılacak sefer için hazırlanan büyük ve küçük darbzen toplarında kullanılmak üzere Tophâne-i Âmire'de 34.236 adet kurşun fındık dökülmüştü. Bu fındıkların dökülmesi için hazırlanan 8 adet tunç kalıba 220 akçe, satın alınan 520 kantar 36 vukiyye kurşuna 45.708 akçe, bunların taşınmaları için alınan iki fıçıya 140 akçe, ücret ödenmiştir. 34.236 adet merminin 18.104 tanesi büyük olup toplam ağırlığı 446 kantardır. Bunlar, her bir kantarı 6 akçeden olmak üzere toplam 2.676 akçe

[167] BOA, MD 3, Hüküm nr. 1320, s. 584-585, 16 Şa'ban 967/12 Mayıs 1560.
[168] 67 11 Muharrem 973 (8 Ağustos 1565) BOA, MD 5, Hüküm nr. 67, s. 13.
[169] BOA, TS.MA, D. 5643; Nicolas Vatin, *Rodos Şövalyeleri*, çev, Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 451; Emecen, *Klasik Çağda Savaş,* s. 41.
[170] Agoston, Ateşli Silâhlar, s. 65.
[171] Aydüz, *Tophâne-i Amire*, s. 239.

tutmuştur. Küçük mermilerin sayısı ise 13.132 olup 183 kantar gelmekte ve bunların her bir kantarına da 8 akçeden toplam 1.464 akçe ücret ödenmiştir. Fındıklar peremelerle Bâb-ı Yahudiyân iskelesine taşınmıştır. 23 peremeciye (her birine beşer akçeden) 115 akçe ödenmiştir. İskeleye gelen gülleler Cebehâne-i Âmire ve Top Tekerleği Kârhânesi'ne (Kârhâne-i Tophâ-i Acele) hamallar vasıtasıyla taşınmıştır. Bunlara da 434 akçe ücret ödenmiştir. Netice olarak 34.236 adet fındık için toplam 51.037 akçe ücret ödenmiştir ki gülle başına maliyet, ortalama 1,5 akçedir.[172]

1566 yılında Koçanya'da kurşun gülle imal edilmekteydi. Basra taraflarında bulunan kalelerin ve donanma toplarının kurşun gülleleri de burada dökülmekteydi.[173] Koçanya ve Rudnik kadılarına Koçanya ve Rudnik madenlerinde dökülmesi emredilen kurşun fındıklardan, dökülmüş olanların acilen Belgrad'a gönderilerek ne kadar gönderildiği ve geriye ne kadar kaldığının bildirilmesi; kalanların da bir an önce dökülüp gönderilmesi emredilmişti.[174] Doğuda ise Van'da kurşun çıkarılıp top güllesi ve tüfek mermisi imal edilmekteydi. Van Beylerbeyi'ne gönderilen bir hükümde Basra Kalesi Ambarı'nda kurşuna ihtiyaç olduğu ve bu diyardaki kalelerde ve donanmalarda sarf olunmak için 1.000 kantar (56.449 kg) kurşun temin edilmesi ve kurşun güllerinin çapına göre tasnif edilerek Basra'ya gönderilmesi[175] emredilmiştir.

Kurşun, daha ziyade gülle yapımında kullanılan bir metal olmasına rağmen top yapımında da kullanıldığına dair bazı kayıtlar bulunmaktadır. XVI. asrın ilk yarısında Atina Kalesi'nde on iki adet kurşun darbzen topu ve bu toplar için 334 adet kurşun fındık bulunduğu görülmektedir.[176]

Osmanlı ordusunda ateşli silâhların mermi mühimmatını oluşturan kurşunlar zamanla ve bilhassa Kanunî Devri'nde okun yerini almıştır. Kurşun metalinin bakır ya da çeliğe nazaran daha yumuşak olması namlu üzerinde aşındırma yapmayarak silâhların namlu ömrünü uzatmaktaydı. Ayrıca düşman ordusunda deri ya da keçeden mamul giysiler bir anlamda zırh görevi görmekteydi. Kurşun mermiler aşırı ısındığı için bu keçe ve deriden mamul oklar için bir zırh görevi gören giysiyi yakarak delmekte ve öldürücü bir etki oluşturmaktaydı. Osmanlı topraklarının gerek Balkan

---

[172] BOA, D.BŞM. dos. nr. 7531/1, s.2-3; Aydüz, *Tophâne-i Amire,* s.241.
[173] Aydüz, *Tophâne-i Amire,* s. 242.
[174] 5 Numaralı Mühimme Defteri (MD 5), Hüküm nr. 1737, s. 273, 10 Zilkâde 973/29 Mayıs 1566.
[175] BOA, 12 Numaralı Mühimme Defteri (MD 12), Hüküm nr. 131, s. 134, 13 Şevval 978/10 Mart 1571.
[176] Aydüz, *Tophâne-i Âmire,* s.330.

gerekse Anadolu cihetinde yer alan gümüş madenleri ve bilhassa simli kurşun madenleri Osmanlı ateşli silâh gücünün ihtiyacı olan mermi hammaddesine kolayca erişme imkân vermiştir.

1.2. Ateşli Silâh Mühimmatı

Ateşli silâhları binlerce yıllık geçmişi olan geleneksel silâhlardan ayıran temel fark baruttur. Barut mekanik sistemlerle fırlatılabilen silâh unsurları daha hızlı ve etkili bir şekilde fırlatma olanağı sağlamakla birlikte silâhı kullanan kişilerin enerji harcamadan savaşmalarına da imkân sağlamaktaydı. Barut ve ateşli silâh bilgisi Avrasya'da Çinlilerle doğrudan temas ve ticaret yoluyla hızla yayılmıştı. Moğollar 1230'lardan başlayarak, barut ve barut-temelli gereçlere aşina idiler ve XIII. yüzyılın ortalarından başlayarak bunları Orta Asya, İran, Irak ve Suriye'ye getirdiler.[177] Daha sonra Türk-İslâm âlemi vasıtasıyla batıya geçen barut, batılı ülkelerde ateşli silâhlarda kullanılmıştır. Peçevi, kara barutu Nemçeli ustalardan Bertoloş adında birinin 1370 yılında icat ettiğini ve bunu batılı kaynakların yazdığını belirtmiştir.[178] Peçevi, Avrupa'da barutu ilk kez bulduğu düşünülen rahip Friburglu Berthold Schwartz'tan bahsetmekteydi. Ancak barutun Çin ile ticari ilişkiler kuran Endülüs Emevileri tarafından İspanya yani Avrupa topraklarına taşındığını belirtmekte yarar vardır. Daha 7-8. yüzyıllarda Geber adlı Arap simyacı barutun terkibi ile ilgili çalışmalar yapmıştı. Dünya tarihinde barutla ilgili daha kapsamlı tarifin yine bir Arap bilim insanı olan Suriyeli Hasan el- Rammah tarafından 1260'lı yıllarda yapıldığını belirtmek gerekir.[179]

Osmanlılar, ateşli silâhlarla birlikte bu silâhların yakıtı mahiyetinde olan barutun üretimi üzerinde önemle durmuşlardı. Yeterli ve sağlıklı barut muhafaza edilmemişse ateşli silâhlar önemini yitirmekteydi; dolayısıyla muharebelerin kazanılması mümkün olmayabilirdi. Örneğin; Piri Paşa I. Selim'i Rodos'un fethine ikna etmeye çalışırken I. Selim, kale fethinin başlıca dayanağının yüklü barut stokları olduğunu söyleyip, muhasara için ellerinde kaç aylık barut olduğunu sormuş ve 4 aylık barut olduğunu öğrenince hiddetlenmişti.[180]

---

[177] Agoston, *Top Tüfek ve Barut*, s. 33.
[178] Peçevi, *Tarih I*, s. 83.
[179] Johann Beckman, v.d., *A History of Inventions, Discoveries and Origins*, Volume II, Printed by. Red Lion Court, London 1846, S. 506-507; J.R. Partington, *A History of Greek Fire and Gunpowder*, The Johns and Hopkins University Press, London 1999, s. 204.
[180] Vezirler, "*4 aylık barut olduğunu ve bunun muhasara için yeterli olacağını*" söyleyince, Sultan Selim, "*Ulu atam Mehmed Han zamanında Rodos muhasarası başarısızlıkla sonuçlanmıştı ve onun*

Bu bölümde ateşli silâhların yakıtı mahiyetinde olan barut ve barut terkibinde kullanılan güherçile, kükürt, kömür ve şeker gibi maddelerin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda zikredilen bileşenlerin öncelikle kimyevi eczasına değinildikten sonra kısaca evrensel tarihine de değinilecektir. Akabinde ise Kanunî öncesinde Osmanlıların bunları nasıl öğrendikleri, nasıl ürettikleri ne şekilde kullandıkları hususları incelenecektir. Kanunî Devri'nde barut ve terkiplerinin üretim faaliyetleri, tedarik yöntem ve merkezleri, savaşlara götürdükleri barut miktarları ve ateşli silâhların savaşlarda hangi derecede ve şekilde etkili olduklarına değinilecektir.

1.2.1. Güherçile

Güherçile, barut yapımında kullanılan ana malzemelerdendir. Göçebeler tarafından ilk kez Çin ve Hindistan'da kalsiyum ve potasyum içeriği yüksek topraklar üzerinde yakılan kamp ateşi sonucunda bulunmuştur. Güherçile, potasyum nitrat (KNO3), sodyum nitrat (NaNO3) ve kalsiyum nitrat (Ca [NO3]2) maddelerinin birleşiminden meydana gelmiştir.[181] Ancak barutun bileşenlerinden olan güherçilenin barut yapımında ilk kez kullanımı ise Çin'de olmuştur. Barut yapımında kullanılan malzemenin genellikle % 75'i güherçileydi.

Güherçile yapılacak toprak tedrici olarak çeşitli işlemler görürdü. Uzun ve meşakkatli işlemlerin başında güherçilenin topraktan ayrıştırılması işlemi gelmekte olup bu süreci Mübahat Kütükoğlu şöyle anlatmaktadır:

> Öncelikle güherçile yapılacak toprak bol su ile defalarca yıkanıp ve kaynatılırdı. Toprağın yıkandığı su 18 derece sıcaklıkta olup, 4 ayrı havuzda yıkama yapılırdı. Yıkama yapıldıktan sonra büyük kazanlarda 60-70 derecede kaynatılan malzemeler, tulumbalarla güherçilenin dondurulacağı havuzlara nakledilirdi. Birinci havuzda 30-35, ikinci havuzda 20-25 dereceye kadar çalkalanan güherçile şerbet havuzundan sonra kazanlarda tekrar kaynatılıp tuzu çıkarılırdı. Suyu buharlaştırılan güherçile fıçılara doldurulup yıkanır kalhânede hamlığı geçene kadar eritilip kalıplara boşaltılırdı.[182]

Güherçile üretiminde bol miktarda potasyum nitrata ihtiyaç olup Kanunî Devri'nde bu ihtiyaç imparatorluğun muhtelif yerlerindeki topraklardan karşılanmaktaydı. Diğer yandan potasyum nitratın güvercin dışkısında da bol

---

utancı henüz geçmemişken aynı utancı tekrar mı yaşayalım? Öyle olursa hiçbirinizi sağ bırakmam, 8 ayda kale düşürülürse o bile başarı sayılır. Bu kadar hazırlıkla ben sefere çıkmam." diyerek Rodos'a sefere çıkmayı reddetmişti. Hoca Sadettin, *Tacü't Tevarih*, C. IV, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 353-354; Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007, s. 41.

[181] Yunus İnce, "Karhâneden Baruthâneye Karamanda Güherçile Üretimi (18.-19. Yüzyıllarda)" *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 13/1, 2011, s. 11-12.

[182] Mübahat S. Kütükoğlu, "Baruthâne-i Âmire", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 98.

miktarda olduğu ve muhtelif dönemlerde güvercin dışkısından güherçile üretildiği bilinmektedir. Ancak Kanunî Devri'nde güvercin gübresinden güherçile üretildiğine dair bilgi ve belge olmamasına rağmen hayvan kalıntılarının olduğu topraklardan güherçile üretildiği düşünülürse dolaylı bir bağ olduğu söylenebilir. Güherçile, insan ve hayvanlara uzun süre yaşam alanı olmuş, kireç, azot ve potasyum bakımından zengin topraklarda, organik özelliği nedeniyle gübre çukurlarında, iç göllerin balık kalıntıları bakımından zengin balçıklarında, mahzen ve mağara duvarlarında, tuvaletlerde cüruf yığınlarında, ahırlarda, üretim potansiyeli devletin ilgisine mazhar olabilmekteydi.[183] Osmanlılar güherçile temini konusunda çeşitli yöntemler kullanmışlardı. En önemli iki yöntem, çoğu kez mirî imalathânelerin iltizam sistemi dahilinde işletilmesi ile vergi muafiyeti karşılığı ocaklık köylerinin güherçile üretmesi idi.[184] Örneğin; Budin Beylerbeyine yazılan 16 Temmuz 1560 tarihli bir hükümde; Budin'de bazı köy halklarının güherçile işlemeye tayin olunmasından dolayı köy mutasarrıflarına bedellerinin ödenmesi emredilmişti.[185]

Güherçile toprağı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu, Balkanlar ve Ortadoğu coğrafyası başta olmak üzere hemen her yerinde bulunmaktaydı. Kanunî Devri'nde de mezkûr yerlerin hepsinde güherçile işletmeleri mevcuttu. Diğer yandan yeni karhâneler açılıp güherçileye uygun olup olmadığına dair toprak analizleri yapılırdı. Genellikle özel girişimciler ya da mültezimler eliyle yapılan tetkikler ve deneyler sonrası ilgili bölge toprağının güherçile üretmeye uygun olduğu tespit edilirse orada üretim faaliyetleri başlardı. Kanunî Devri'nde Basra, Bağdat, Karaman, Kayseri, Aydın, Biga, Andranos, Hama, Birecik, Şehrizol, Trablus, Mora, Budin, Üsküp, Sisam Adası, Erciyes, Kahire, Lazkiye, Gököyük vs. birçok yerde güherçile üretimi yapılmaktaydı. Bunların bazıları Kanunî'nin son dönemlerinde faaliyete geçirilmişti. Osmanlılar, barut fabrikaları ve top dökümhaneleri için gerekli hammaddeleri zamanında ve yeterli miktarda temin edebilecek örgütsel, endüstriyel ve mali yapıları yaratmakta başarılı olmuşlardı.[186] Kanunî Devri'nde sefer lojistiğinin sağlandığı en önemli kent İstanbul olduğu için güherçile ve barut üretilen en önemli yerlerden biri de İstanbul'du. İstanbul'da güherçile ve barut Yedikule'de üretilir ve burada muhafaza edilirdi. Sefer zamanlarında ise barut ve güherçile ikmâli buradan

[183] İnce, "Karhâneden Baruthâneye", s. 17, 19.
[184] Agoston, *Top Tüfek ve Barut*, s. 146.
[185] BOA, MD 3, Hüküm nr. 1343, s. 449, 22 Şevval 967/16 Temmuz 1560.
[186] Agoston, *Top Tüfek ve Barut*, s. 31.

yapılırdı. Gündelikçilere ek olarak yardımcı askerî kuvvetler (yaya ve müsellem) de güherçile karhânelerinde istihdam edilmekteydi. 1566 ilkbaharında, Kanunî Sultan Süleyman'ın Macaristan Seferi için hazırlıklar sürerken, Aydın müsellemlerine Bilecik madenlerinde çalışmaları emredilmiş, yayalar ise köprü inşaatına katılmakla mükellef tutulmuşlardı. Ancak anlaşıldığı kadarıyla güherçile ve barut üretimi öncelik taşıyordu ve görevdeki müsellemlerden 50 kişi ile Aydın yayalarından 100 kişi geleneksel altı aylık iaşeleri ile birlikte Güzelhisar'daki güherçile işletmelerine gönderilmişti.[187]

Güherçile üretiminde kullanılan bir diğer grup ise emekli sipahiler ve sipahilerin oğulları (mütekaid sipahiler ve sipahizâdeler) idi. Müsellem ve mütekaid sipahilerin kullanılmasının nedenlerinden biri maliyetleri kısmaktır. 1566 yılında Dulkadir Eyaleti'nde güherçile üretimi yapılması ele alınırken deneme üretimi eğer ücretli emek kullanılırsa güherçilenin kantarının 135 akça olacağını göstermişti. Eğer iş müsellemler ve mütekaid sipahiler tarafından yapılırsa maliyet 90 akçe olmaktaydı. Babıâli doğal olarak ikinci seçeneği tercih etti.[188] Karaman'ın güherçile işletmelerini finanse etmek için kullanılan yönteme ocaklık adı verilmektedir. Üretim maliyetlerini karşılamak için eyaletteki belirli vergiler ocaklık adı verilen ayrı bir nakit fonu oluşturulmak için kullanılmaktaydı.[189]

Kanunî döneminde güherçilenin bir girişimci eliyle üretim maliyetinin araştırıldığı yerlerden biri de Üsküp'tü. Üsküp Kadısı'na yazılan 16 Mayıs 1565 tarihli bir hükümde; Üsküp Kazâsı'ndan Osman adlı birinin güherçile işletme talebinde bulunduğu belirtilmişti. Osman, güherçile işlemek için kazanlarını hazır ettiğini ve devlet hazinesi için para mukabilinde güherçile üretebileceğini belirtmişti. Bu talep üzerine konuya vakıf olanlardan eskiden Üsküp'te güherçile işletildiği öğrenilmişti. Osman, güherçilenin kantarını 150 akçeye üreteceğini, ücretli adam çalıştıracağından onlar için de 80 akçe vereceğini, odunun, suyun ve toprağın ise reaya tarafından getirilmesini istemişti. Elbette ki bu çok daha maliyetliydi. Zaten idare reayanın taşıma ücretini devlet verecekse ne diye ek ücret aldığını merak etmiş ve talebi çok bulmuştu. Diğer yandan güherçile üretimi çok önemli olduğundan konunun sağlıklı bir şekilde araştırılması istenilmişti. Bu sebeple odun, su ve toprak devlet eliyle (vergi muafiyeti karşılığında halka taşıtılmak) hazır edilirse güherçile

[187] Agoston, *Top Tüfek ve Barut*, s. 157.
[188] MD 5, Hüküm nr. 1259; Agoston, *Top Tüfek ve Barut*, s. 158.
[189] Agoston, *Top Tüfek ve Barut*, s. 151.

işletilmesinin gerçek maliyetinin halk içinden güvenilir bilirkişilerden soruşturulup merkeze bildirilmesi emredilmişti.[190]

Aydın müsellemleri beyine yazılan 29 Nisan 1566 tarihli bir hükümde; Aydın Sancağı'nda yayaların güherçile işlemekle görevlendirildiği ancak yayaların yeterli olmadığı belirtilmiştir. Bundan dolayı müsellemlere de ihtiyaç duyulduğu için söz konusu hizmet için müsellem tayin edilip gönderilmesi emredilmişti.[191] Budin Beylerbeyi'ne ve Defterdârı'na yazılan bir hükümde ise; güherçile işlemek için belirlenen köylerin muafiyetlerinin ne zaman verildiğinin bildirilmesi istenilmişti. Ayrıca, güherçile işlemek için Havâss-ı Hümâyun'un yarar köylerinden değil, yaramayan köylerinden görevli alınması ve güherçile işlenmesi için ihtiyaç duyulan kükürtün daha sonra gönderilmesi emredilmişti.[192]

Kanunî döneminde Bağdat, Mora, Basra, Çanakkale ve Bursa gibi yerlerde güherçile üretim faaliyetleri yürütülmekteydi. Bağdat Beylerbeyi'ne yazılan 17 Ekim 1565 tarihli bir hükümde; Bağdat'ta güherçile ve barut işlenmesi için azamî gayretin gösterilmesi ve bugüne kadar ne kadar güherçile ve barut işlendiğinin ve daha ne kadar işleneceğinin bildirilmesi emredilmişti. Ayrıca Basra Beylerbeyi'nin göndereceği barutun teslim alınıp Bağdat'ta hazırlananlarla birlikte develere yükletilip Halep Dizdârı'na gönderilmesi emredilmişti.[193] Mora Beyi'ne yazılan 25 Kasım 1565 tarihli bir hükümde; daha önce işlenmesi istenen güherçilenin işlenmeye başlanıp başlanmadığının, başlandı ise ne kadar güherçile işlendiğinin ve nasıl tedarik edildiğinin bildirilmesi emredilmişti.[194] Basra Beylerbeyi'ne yazılan 27 Kasım 1565 tarihli sonraki hükümde; daha önce kendisine emredildiği üzere bol miktarda güherçile üretip Halep ve Bağdat'a göndermesi emredilmişti. Ayrıca o güne değin ne kadar güherçile üretilip gönderildiğini ve daha ne kadar işleneceğini bildirmesi emredilmişti. İran'a, ihracı yasaklanmış olan silâh vs. stratejik malzemelerin gönderildiği haber alındığından, İran'a kaçırılan malzemelere engel olunması için de gerekli tedbirlerin alınması da ilave edilmişti.[195] Biga[196] ve

---

[190] BOA, MD 6, Hüküm nr. 1071, s. 492, 15 Şevval 972/16 Mayıs 1565.
[191] BOA, MD 5, Hüküm nr.1504, s. 550, 9 Şevval 973/29 Nisan 1566.
[192] BOA, MD 5, Hüküm nr, 1205, s. 450, 2 Muharrem 973/30 Temmuz 1565.
[193] BOA, MD 5, Hüküm nr. 393, s. 164, 22 Rebiülevvel 973/17 Ekim 1565.
[194] BOA, MD 5, Hüküm nr. 590, s. 230, 2 Cemaziyelevvel 973/25 Kasım 1565,
[195] BOA, MD 5, Hüküm nr. 598-599, s. 230, 4 Cemaziyelevvel 973/27 Kasım 1565.
[196] 1521-1539 tarihleri arasında Hüdâvendigâr eyaletine bağlıdır. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü,* s. 70; Günümüzde ise Çanakkale'ye 90 km. uzaklıktaki ilçesidir.

Andranos[197] kadılarına yazılan 27 Ocak 1566 tarihli bir hükümde Biga ve Andranos bölgelerinde eskiden güherçile işlenen yerler bulunduğundan, bu yerlerin ve bu işten anlayan kişiler araştırılıp mevcut durumlarının arz edilmesi istenilmişti.[198] Görüleceği üzere bazı bölgelerde yeni etütler yapılmaktaydı. Bazı bölgelerde ise eski çalışmalar takip edilmekteydi. Kanunî, her hâlükârda güherçile üretim faaliyetlerinin devamlılığını arzu ettiği gibi bazı bölgelerdeki üretim kapasitesini de artırmayı arzu etmekteydi.

Kanunî döneminde güherçile üretilen yerlerden biri de Kanunî'nin Irakeyn Seferi ile Osmanlı topraklarına kattığı Şehrizor[199] yöresidir. Şehrizor Beylerbeyi'ne yazılan 27 Haziran 1565 tarihli bir hükümde; Şehrizor'da güherçile işlenmek üzere harâbe köylerden numunelik güherçile toprağı alınarak tahlil ve tetkik edilmesi emredilmişti. Ayrıca güherçile işleme maliyetinin de araştırılıp merkeze bildirilmesi istenilmişti.[200] Osmanlılarda harabe köy kalıntıları, gübreli topraklar veya terk edilmiş yerleşim birimleri potansiyel güherçile kaynakları olduğu için bu gibi yerlerin tespiti hususunda yerel yöneticilerden gerekli araştırmanın yapılması talep edilmekteydi.[201] Kanunî Devri'nde de insan ve hayvan kalıntıları olan harabe ve terk edilmiş yerleşimlerde güherçile kaynakları araştırılmaktaydı.

Kanunî döneminde Kayseri yöresinde de güherçile üretim faaliyetlerine girişilmişti. Kayseri Beyi'ne yazılan 30 Haziran 1565 tarihli bir hükümde; daha önce kendisine güherçile işlemesi emredildiği belirtilmiş ve çalışmaların ne aşamada olduğu sorulmuştu. Eğer çalışmalar başladıysa ne kadar güherçile üretildiği ve daha ne kadar üretilebileceği sorulmuştu. Ayrıca 1 kantar güherçilenin ne kadara mal olduğunun da bildirilmesi istenilmişti.[202] İlgili hüküm 1565 yılında verilmiş olmakla birlikte Kayseri'de güherçile üretiminin bu yıllarda başladığı anlaşılmaktadır.

Kanunî Devri'nde Mısır'da imal edilen güherçileye yurtdışından da talep olduğu anlaşılmaktadır. Fransa büyükelçisi D'aramon, Marsilyalılar vasıtasıyla Kahire'de çıkarılan güherçileyi Fransa'ya göndermeye çalışmaktaydı. İkinci İran

---

[197] Bursa ve çevresinde teşekkül etmiş olan Hüdâvendigâr eyaletine bağlı Atranos, Adranos şeklinde de geçen günümüzdeki Orhaneli ilçesidir.
[198] BOA, MD 5, Hüküm nr. 878, s. 334, 6 Receb 973/27 Ocak 1566.
[199] Şehrizor (Şehrüzûr, Şehrezûr, Şehrizol) Kuzey Irak'ta Cibâl bölgesindeki verimli bir ovadır. Ahmet Gündüz, "Şehrizor", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 473.
[200] BOA, MD 6, Hüküm nr. 1314, s. 598, 28 Zilkade 972/27 Haziran 1565,
[201] İnce, "Karamanda Güherçile Üretimi", s. 17, 19.
[202] BOA, MD 6, Hüküm nr. 1324, s. 601, 1 Zilhicce 972/30 Haziran 1565.

Seferi'nden İstanbul'a dönmekte olan Kanunî'ye mektup yazarak güherçile satın almak için izin istemiş ancak olumsuz cevap almıştır.[203] Çünkü Kanunî, imparatorluğun kendisine yetmeyen güherçile ve barut üretim kapasitesini artırmaya çalışmaktaydı.

Kanunî Devri'nde kaleler barut, güherçile vs. her türlü mühimmatın lojistik merkezleri olduğu gibi kalelerde güherçile de üretilmekteydi. Günümüzde Kayseri'nin Melikgazi İlçesi'nde bulunan Zamantı[204] Kalesi bunlardan biridir. Kanunî'nin ölümünden birkaç ay sonrasında mezkûr kaledeki 54 adet muhafızdan 42'sinin başka kalelerde görevlendirilmeleri nedeniyle kalede 12 nefer kaldığı ve bunların güherçile işlemeye yetmediği bildirildiğinden, Maraş Kalesi'nde görevlendirilen 8 askerin geri gönderilmesi istenilmişti.[205] Kanunî Devri'nde kale savunmalarında, talimlerde ve muharebelerde kullanılmak üzere kalelerde güherçile, kükürt ve barut bulundurulurdu. Rodos ve çevresindeki İstanköy, İleröz, Kalimoz ve Bodrum Kaleleri 1522 yılında fethedilince 1523 Ocak ayı envanter sayımlarında muhtelif silâhlar ve harp malzemeleri kaydedilmişti. İstanköy Kalesi'nde 6 varil güherçile kayıtlara geçmiştir.[206] Halep Beylerbeyi'ne yazılan 13 Aralık 1565 tarihli bir belgede; Birecik ve Rumkale'de işlenmiş güherçile bulunduğu haber alındığından, hazırda bulunan güherçilenin Trablus'a gönderilmesi emredilmişti.[207]

Güherçile üretiminin kış mevsiminde zor olduğuna dair kayıtlar mevcuttur. 17 Kasım 1567 tarihli bir belgede; Lazkiye ve Gököyük (Denizli)'te kış mevsiminin yaklaşmasından dolayı güherçile işlenmediği ve yörüklerin güherçile madenlerinde kışlayıp madenlere zarar verdikleri bildirildiğinden, güherçile kuyularının sağlam bir şekilde kapattırılması ve madenlere güvenilir bekçi tayin edilip yörük tâifesiyle başkalarının kuyulara zarar vermelerinin önlenmesi emredilmişti.[208]

Kanunî Devri'nde seferlere barutun yanında barut yapımında kullanılacak kükürt ve güherçile gibi malzemeler götürülmekteydi. 1522 yılında Rodos'un fethi için götürülen envanter listesinde 20 kantar (1.128,9 kg) güherçile kayıtlıydı.[209] Mohaç Meydan Muharebesi'ne götürülen malzemeler arasında 28 kantar ak

---

[203] Chesneau, *D'aramon Seyahatnâmesi,* s. 86.
[204] Günümüzde Kayseri'nin Melikgazi İlçesi'nde yer alan Zamantı, Kanunî devrinde Dulkadir (Maraş) Eyaleti'nin idari taksimatında yer almaktaydı.
[205] BOA, MD 7, Hüküm nr. 95, s. 32, 13 Safer 975/19 Ağustos 1567.
[206] BOA, TS.MA, D. 10582.
[207] BOA, MD 5, Hüküm nr. 655, s. 256, 20 Cemaziyelevvel 973/13 Aralık 1565.
[208] BOA, MD 7, Hüküm nr. 248, s. 94, 15 Rebiülevvel 975/17 Kasım 1567.
[209] BOA, TS.MA, D. 5643.

güherçile mevcuttu.[210] Irakeyn Seferi için 1533 Ekim ayında İstanbul'dan Kanunî'den önce ayrılan İbrahim Paşa'nın ordusuna Cebehâne'den verilen mühimmat içinde 11 kantar (620,9 kg) güherçile bulunmaktaydı.[211] Görüleceği üzere savaşlara sadece barut götürülmememkteydi; barut terkibinde kullanılan malzemeler de götürülmekteydi.

Özetle Osmanlı güherçilesinin önceleri "güherçile toprağı" adı altında kendiliğinden doğal yollarla oluşan nitratlı toprakların işlenmesi ile elde edildiği anlaşılmaktadır. Bu devirde çoğunlukla diğer dünya devletlerinde de benzer bir yöntemin kullanıldığını belirtmek gerekir. Dünya üzerinde bolca nitratlı toprağa sahip olan Hindistan ve Şili bu devirde önemli oranlarda güherçile üretiminin yapılıp diğer ülkelere sevk edildiği bölgeler olarak kabul edilir. Ancak Osmanlı topraklarında da arşiv belgelerinden elde ettiğimiz veriler doğrultusunda Üsküp, Aydın, Basra, Bursa, Denizli, Göynük, Kayseri, Karaman, Şehrizor, Çanakkale, Mısır, Bağdat, Mora v.d. bölgelerde güherçile toprağının bulunduğu ve işletmelerle barut imalinde kullanılacak hale getirildiğini belirlemek mümkün olmuştur.

1.2.2. Kömür

Kömür, eski Türkçede yanmak anlamına gelen "kön" kökünden "mlr" yapım ekiyle türetilmiştir. " Köz" ve "kor" gibi kelimeler de aynı kökten gelmektedir.[212] Kömür ağırlıkla carbon elementinden oluşmakla birlikte hidrojen, oksijen, kükürt ve azot gibi elementleri de bünyesinde barındırmaktadır. Barut üretiminde kullanılan maddeler Eski Çin'de, günlük yaşamın birçok alanında kullanılmaktaydı. Çinliler çok erken zamanlardan beri odun kömürü (Mu tun) üretmeyi biliyorlardı.[213] Osmanlılar, kömürü barut yapımında hammadde olarak, harp sanayinde ise yakıt olarak tercih etmekteydi. Barut terkibinde muhtelif dönemlerde %10-15 oranında kömür kullanılırdı.

Kömür, Osmanlılar döneminde barut yapımında, Cebehâne'deki karhânelerde, Tophâne'de, Tershâne'de, madenlerin eritilip ayrıştırılmasında vb. birçok alanda yakacak olarak kullanılmaktaydı. Kritovulos, İstanbul'un fethinde top dökülürken

---

[210] BOA, TS.MA, D. 9633.
[211] BOA, TS.MA, D. 10583, s. 1.
[212] Htttps://www.etimolojitürkce.com/kelime/k%C3%B6mk%C3%BCr
[213] İnce, "Karamanda Güherçile Üretimi", s. 12.

bakır körüklü ocaklarda yakılan kömür ve odun sayesinde eritilen madenlerin iki kalıp arasındaki boşluğa döküldüğünü nakletmiştir.[214]

Osmanlılar Dönemi'nde İstanbul'da kömürcü esnafı olduğu bilinmektedir. Osmanlılar muhtelif kurumlara lazım olan malzemeleri devlet eliyle temin ettiği gibi, gerekli levâzımâtı özel sektörden de para mukabilinde temin ederdi. Hazerfen Hüseyin Efendi, XVII. yüzyılda Cebe Ali ve Ayazma Kapısı'nda kömürcüler kethüdası olduğunu ve Çardak'ta bir akçeye numûne kömür sattıklarını ifade etmiştir.[215] Bu esnafın Kanunî Devri'nde de mevcut olduğu anlaşılmaktadır. 1524 yılında örs, çekiç, çakı, eğe, törpü ve başka malzemelerin tamirinde yakılacak ocaklarda kullanılmak üzere Cebehâne-i Âmire'ye 14.500 akçe değerinde kömür alınmıştı.[216] Kömür, Osmanlı harp sanayinin önemli yakıtlarından olduğu gibi Osmanlılar kömürü barut terkibinde ana bileşen malzeme olarak kullanmaktaydılar. Osmanlılar, barut üretiminde kullanılan odun kömürü için ak söğüt çubuğu tercih edilirdi.[217]

Osmanlılar, seferlere çeşitli ateşli silâhlarda kullanılmak üzere bol miktarlarda barut götürürlerdi. Bazen de barutu oluşturan güherçile, kükürt ve kömür gibi maddeler ayrı ayrı götürülüp muharebe ve muhasara alanlarında barut yapılırdı. 1522 yılı Mayıs ayında Mustafa Paşa'nın donanması tarafından Rodos'un fethi için götürülen envanter listesinde 17 hime (kütük) kömür bulunmaktaydı.[218] Rodos Seferi'ne daha sonra (1522 yılı Eylül ayında) götürülen mühimmatlar içinde bol miktarda barut mevcut olup, barut haricinde 2.000 kese ak kök götürülmüştü.[219] Bu muhtemelen ak söğütten imal edilmiş kömürdü. Trablusgarp Seferi'ne götürülen mühimmat içinde 0,5 kantar söğüt kömürü (Engişt-i söğüd) bulunmaktaydı.[220]

Kömür, Tophâne-i Âmire'de ocak ve fırınların yakılması ve madenlerin ergitilmesinde de kullanılmaktaydı. 6 Nisan 1524 ile 25 Mart 1525 tarihleri arasında Tophâne'ye toplam 1.078 akçe değerindeki 138 sepet kömür satın alınmıştı.[221]

---

[214] Kritovulos, *Tarih,* s. 53-54.
[215] Hazerfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âli Osman*, haz. Sevim İlgürel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 252.
[216] BOA, TS.MA, D. 23321, s. 3.
[217] Kütükoğlu, "Baruthâne-i Âmire", s. 98.
[218] BOA, TS.MA, D. 5643.
[219] BOA, TS.MA, D. 9876.
[220] BOA, TS.MA, D. 2771, s. 10.
[221] BOA, D.BŞM, def. nr. 9, s. 2.

1.2.3. Kükürt

Kükürt, Farsça kökenli "gûgird" kelimesinden türemiş[222] olup Farsça'da "yanıcı bir madde" anlamına gelmektedir. Kükürt, kadimden beri sağlıktan harp sanayine kadar birçok alanda kullanılan yanıcı ve patlayıcı özelliği de bulunan endüstriyel bir madendir. Kükürt kadim dönemlerde Çin'de (Lin huang), çıban ve safra rahatsızlıklarının tedavisi ile bambu çubukları üzerindeki zararlılarla mücadelede kullanılıyordu.[223] Kükürt, Osmanlı topraklarında az bulunan madenlerdendi. Barutun ana malzemelerinden olan bu madde, barut terkibinde muhtelif zamanlarda %10-15 civarında kullanılmıştı.

Barutun ikinci ana bileşen maddesi olan kükürt, kısmen Erciş, Ahlat ve Lut Gölü civarından çıkarılır, büyük bir kısmı da ithâl edilirdi.[224] Avrupa'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nda kükürt elde etmek için en yaygın şekilde kullanılan yöntem "israflı calcaroni" metoduydu. İmparatorluğun Avrupa'daki topraklarında Makedonya'da özellikle Ohri yakınlarında işletilen kükürt madenleri İstanbul ve Selanik'teki Baruthânelere kükürt temin ediyordu. Ayrıca Ölü Deniz, Van, Hakkâri, Kastamonu, Boğdan ve Melos adası civarlarından da kükürt temin ediliyordu.[225]

Osmanlılar, Macaristan'ındaki baruthâneler için lazım olan kükürtü Budin'den de getirtiyorlardı. 1565 sonlarında, Kanunî'nin son seferi için hazırlıklar sürerken Budin'de üretilecek barut için Belgrad'dan kükürt getirilmişti. Budin Beylerbeyi'ne yazılan 15 Aralık 1565 tarihli bir hükümde: Budin'de işlenmesi emredilmiş olan barut için Belgrad'dan 40 sandık kükürt gönderilmesi hususunda Semendire Beyi'ne emir verildiği; söz konusu kükürt getirilip teslim edildiğinde derhal işletilmeye başlanması ve bu hususta gereken ihtimamın gösterilmesi emredilmişti.[226]

Osmanlılar muhtelif seferlere barut götürdükleri gibi barutu oluşturan güherçile, kömür ve kükürtü ayrı ayrı da götürmüşlerdi. Kanunî'nin ilk seferlerinden itibaren seferlere götürülen mühimmat içinde kükürt bulunmaktaydı. Rodos'un fethi

---

[222] Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lûgat*, s. 293.
[223] İnce, "Karamanda Güherçile Üretimi", s. 12.
[224] Kütükoğlu, "Baruthâne-i Âmire", s. 98.
[225] Agoston, *Top Tüfek ve Barut*, s. 140, 210.
[226] BOA, MD 5, Hüküm nr. 666-667, s. 261, 22 Cemaziyelevvel 973/15 Aralık 1565; *Agoston, Top, Tüfek, Barut*, s. 142.

için götürülen envanter listesinde 16,5 kantar (931,4 kg) kükürt bulunmaktaydı.[227] Mohaç Meydan Muharebesi'ne götürülen harp malzemeleri arasında ise 20 kantar kükürt mevcuttu.[228] Irakeyn Seferi için 1533 Ekim ayında Kanunî'den önce İstanbul'dan ayrılan İbrahim Paşa'nın ordusuna Cebehâne'den verilen mühimmat içinde 10 kantar 12 vukıyye (564,4 kg) kükürt bulunmaktaydı.[229]

Kükürt, Kanunî Devri'nde kalelerde de benzer amaçlarla muhafaza edilirdi. Rodos ve çevresindeki İstanköy, İleröz, Kalimoz ve Bodrum kaleleri 1522 yılında fethedilince 1523 Ocak ayı envanter sayımlarında muhtelif silâhlar ve harp malzemeleri kaydedilmişti. İstanköy Kalesi'nde 2 fıçı 7 varil kükürt kayıtlara geçmiştir.[230] Avrupa coğrafyasında yürütülecek muharebelerde barut yapımında kullanılmak üzere de Belgrad ve Semendire gibi stratejik kalelerde de kükürt stokları mevcuttu. Semendire Kalesi dizdârına yazılan 22 Ekim 1565 tarihli bir hükümde; Belgrad'da sandıklarda muhafaza edilen kükürtün hemen Budin'e gönderilmesi ve gönderilen kükürtün teslim edildiğine dair temessük aldırılması emredilmişti.[231] Semendire beyine yazılan 12 Haziran 1566 tarihli bir hükümde: Kükürte ihtiyaç duyulduğundan her kimde kükürt varsa akçe karşılığında satın alınması emredilmişti.[232] Bundan üç gün sonra yine Semendire Dizdârı'na yazılan diğer bir bir hükümde ise kalede bulunduğu bildirilen 20 kantar güherçile (1.128,9 kg) ve 20 kantar kükürtten on beşer (846,7 kg) kantarının Tuna gemilerine kaptan tayin olunan Kocaeli Beyi Ali'ye verilmesi emredilmişti.[233] Semendire beyine yazılan 12 Haziran 1566 tarihli bir hükümde: Kükürte ihtiyaç duyulduğundan her kimde kükürt varsa akçe karşılığında satın alınması emredilmişti.[234] Bu hükümden bölgede kükürt madeni bulunduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Osmanlı idaresi madenlerde istihdam ettiği madencileri vergiden muaf tutardı; ama belirli bir miktar maden çıkarmaları karşılığında. Diğer yandan vergi muafiyeti karşılığında çıkarılacak madenden fazlasını da madencilerden satın alırdı. Bundan mütevellid idare, yöre halkının kendi tasarrufunda kükürt muhafaza ettiğini de nazara almaktaydı ve şahısların uhdesindeki madenleri para mukabilinde talep etmekteydi.

---

[227] BOA, TS.MA, D. 5643, s. 3,
[228] BOA, TS.MA, D. 9633.
[229] BOA, TS.MA, D. 10583, s. 1.
[230] BOA, TS.MA, D. 10582.
[231] BOA, MD 5, Hüküm nr. 431, s. 176, 27 Rebiülevvel 973/22 Ekim 1565.
[232] BOA, MD 5, Hüküm nr. 1868, s. 665, 24 Zilkâde 973/12 Haziran 1566.
[233] BOA, MD 5, Hüküm nr. 1897, s. 676; 27 Zilkâde 973/15 Haziran 1566.
[234] BOA, MD 5, Hüküm nr. 1868, s. 665, 24 Zilkâde 973/12 Haziran 1566.

Kükürt, kale muhasaralarında kale duvarlarını yıkmak için lağımcılar tarafından duvarların altına konulan patlayıcı maddelerdendir. Mohaç Meydan Muharebesi'ne lağım işlerinde lazım olabilir diye 20 kantar kükürt götürüldüğünü zikretmiştik. Bu bize muharebenin meydan muharebesi şeklinde olacağının kesin olmadığını ve muhtemel kale muhasaraları için de hazırlık yapıldığını gösterir mahiyette olduğu fikrini vermektedir.

Kanunî'nin ölümünden birkaç yıl sonra Hakkâri ve Erciyes civarında kükürt çıkarıldığı mühimme defterlerinden anlaşılmaktadır. Van Beylerbeyi'ne yazılan 10 Haziran 1571 tarihli bir hükümde; Hakkâri ve Erciyes'teki madenlerden kükürt çıkarılması ve gönderilmesi işi için İran sınırındaki Karakü isimli yerde Kızılbaş zamanında işletilen kükürt madeninin yoklanması için adam gönderildiği ve kükürtün nakliye ücretini beyan eden yazısına cevaben Hakkâri'den nasıl kükürt çıkarılacağını ve Karakü'deki madenlerin sınır dahilinde olup olmadığını öğrenip bildirmesi emredilmişti.[235]

1570'li yıllarda Hakkâri'de kükürt çıkarıldığı gibi İran taraflarından da kükürt ithâl edildiği mühimme kayıtlarından anlaşılmaktadır. Çıkarılan kükürt, Erciş ve Erciyes'te işlenmekteydi. Hakkâri Beyi Zeynel'e yazılan 14 Ağustos 1571 tarihli bir hükümde; Hakkâri'deki kükürt madeninden gönderilen kükürt örneklerinin, daha önce İran tarafından getirilip Erciş'te işlenen kükürtten daha kaliteli olduğu tespit edildiğinden, âcilen 2.000 kantar (112.898 kg) kükürt hazırlanarak Van Beylerbeyi vasıtasıyla Trabzon üzerinden İstanbul'a gönderilmesi emredilmişti.[236]

Osmanlıların önemli kükürt madenlerinden biri de Ohri civarında yer almaktaydı. Kanunî döneminde Ohri'den kükürt elde edildiğine dair elimizde kayıt olmasa da 1570'li yıllara ait kayıtlar mevcuttur. İstanbul'da Hassa Harç Emini Ali'ye gönderilen 31 Aralık 1571 tarihli bir hükümde; Ohri tarafından gönderilen kükürtün henüz gelmediği, ancak Selanik mahzenlerinde bulunan kükürtten Hızır Reis'in gemisiyle 464 kantar 9 lodra (26.243,1 kg) gönderildiği, 1 kantar kükürt için 7 akçe nakliye verildiği ifade edilmişti.[237]

---

[235] BOA, MD 10, Hüküm nr. 39, s. 28, 16 Muharrem 979/10 Haziran 1571.
[236] BOA, MD 12, Hüküm nr. 832, 22 Revvel 979/14 Ağustos 1571.
[237] BOA, MD 10, Hüküm nr. 314, s. 206, 13 Şaban 979/31 Aralık 1571.

1.2.4. Şeker (Şeker Kamışı, Kahverengi Şeker)

Şeker kamışından şeker yapımı dünya tarihinde ilk kez MÖ IV. yüzyılda Hindistan'da başlamış, sonraki yüzyıllarda Mısır ve Kıbrıs'a ulaşmış ve XVI. yüzyılda uluslararası ticarete konu bir meta olmuştur. Osmanlılar ise kuruluş döneminde şekerle tanışmışlar ve II. Mehmet devrinde Kıbrıs şekerinin müşterisi olmuşlardı.[238] Şeker kadimden beri önemli bir gıda maddesi olduğu gibi barut terkibinde de kullanılmaktaydı. Osmanlılar şekeri savaşlarda ganimet olarak da ele geçirmekteydi. I. Selim, Mercidabık Muharebesi'nden sonra Halep Kalesi'ni ele geçirince kaledeki birçok ganimet arasında ambarlarda muhafaza edilen yüklü miktarlarda kamış şekeri de ele geçirilmişti.[239] Ele geçirilen şekerin gıda için mi yoksa barut için mi kullanıldığını bilmiyoruz. Diğer yandan Kanunî Devri ve öncesinde şekerin Osmanlı harp sanayinde kullanıldığına dair bir kayda rastlamadık. Yine de arşiv belgelerinde barut terkibi olarak kullanılan kükürt, kömür ve güherçile karışımı birbiri ile bağlanması bir hayli güç katı maddelerdir. Bu maddeler arasında bir yapışkan bağlayıcı maddeye gerek vardır ki bu madde stratejik açıdan belgelerde netlikle belirtilmemekle beraber "kahverengi şeker" olmalıdır. Bilhassa barut imalatında kullanılan hammaddelerin stoklarında "kahverengi şeker" stoklarının belirtiliyor olması terkibi gizli ama stoklarda var olan bir ürünü ortaya çıkarmamıza vesile teşkil eder.

1.2.5. Barut

Barut; güherçile, kükürt ve odun kömürü karışımından oluşmaktadır. Bu karışımda kullanılan malzemelerin ayrı ayrı fonksiyonu vardır. Güherçile (potasyum nitrat), kükürt ve kömürün yanması için gerekli olan oksijeni (oksitlenme sayesinde) sağlar. Barut ilk önce XIII. yüzyılda Çin'de üretilmişti. Ancak Çinlilerin barutu ateşli silâhlarda değil maytap veya bir şenlik fişeği olan "kestane fişeği" yapımında kullanılmıştı. Barut, yapımında kullanılan güherçile, kükürt ve odun kömürü barut yapılırken yeniden işlenirdi. Bu üç madde dibek ve çarhlarda ayrı ayrı öğütülüp perdahtlandıktan sonra belli oranlarda karıştırılırdı.[240] Kara barutun ana bileşenlerinden güherçilenin % 75, kükürtün %12,5, odun (söğüt) kömürünün ise % 12,5 oranında kullanıldığı söylense de bu oranlar dönemlere göre farklılık

---

[238] Zafer Karademir, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Şeker Üretim ve Tüketimi (1500-1700)", *OTAM/37*, 2015, s. 182-183.
[239] Hoca Sadettin, *Tacü't Tevarih*, s. 291.
[240] Kütükoğlu, "Baruthâne-i Âmire", s. 97.

göstermekteydi. Bu oranlar XVII. yüzyıldan sonrasına ait olmakla birlikte XVI. yüzyılda güherçilenin % 70 oranlarında kullanıldığı bilinmektedir. Zaten güherçilenin yıkıcı derecede müessir olması için % 50-60 oranında kullanılması yeterli değildir.

Barutun elde edilmesi için gerekli olan malzemelerin birkaç aşamadan geçmesi gerekirdi ve bunu farklı alanlarda uzmanlığı olan baruthâne işçileri yapardı:

> Baruthânedeki işçiler yaptıkları işlere göre farklı gruplara ayrılırdı. Güherçile, kömür ve kükürtü çarhlarda işleyen çarhçılar, barutu kurutmakla görevli sergiciler, güherçileyi eritip barut yapımında kullanılır duruma getiren kalcılar ve silindirci, tekneci, keskici, elekçi ve kalburcu gibi birçok sanat erbabı mevcuttu. Ayrıca modern tekniklerin uygulanmasından önce barut yapımında çarhların döndürülmesi hayvan gücüne bağlı olduğundan, çarhları döndüren hayvanların bakımıyla uğraşan seyisler grubu da mevcuttu.[241]

Kanunî Devri'nde ağırlıkla kara barut kullanılmış olup beyaz barutun da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kara barutun gaz basıncı yüksek olduğu için top ve tüfeklerde yoğun duman çıkarır ve geri tepme şiddeti fazla olurdu. Ayrıca tüfek atışı yapan askerin gözlerini yakardı. Diğer yandan kara barut kullanan topçu ve tüfekçi mevzileri aşikâr değilse çıkardığı yoğun sis ve duman nedeniyle tüfek ve topların yeri düşman unsurlar tarafından kolaylıkla tespit edilebilirdi. İbrahim Sezgin kara barutun sakıncalarını muhtelif kaynaklardan elde ettiği bilgilerle detaylı olarak nakletmiştir: Dumansız barutla yapılan atışta merminin daha hızlı olması ve daha uzak mesafeye ulaşabilmesi, kara barutun 1/3 oranındaki dumansız barutla aynı verimin elde edilebilmesi, dumansız barutla doldurulan mermi kovanlarının daha hafif olmasından dolayı askerin daha fazla kurşun taşıyabilmesi bunlardan bazılarıdır.[242] Bu sebeple geç dönemlerde Osmanlılarda ve Avrupalı devletlerde dumansız barut üretme çabaları baş göstermiştir. Beyaz barut, daha az duman çıkarmakla birlikte esasını pamuk barutu teşkil ederdi ve yapımında nitrik sülfürik asit kullanılırdı. Pamuk barutu, çekirdekleri çıkarılmış ve hallaçlanmış pamuğun suyla yıkanıp, temizlendikten sonra bir süre nitrik sülfirik asit içinde bekletilip daha sonra ise kurutulamasıyla elde edilirdi.[243] Ancak beyaz barutun imalı için kullanılan sülfürik asit ve nitrik terkibinin bilinen keşfi ve yaygın kullanımı için 1710'lu yıllara kadar bir sürece ihtiyaç duyulmuştur.

---

[241] Kütükoğlu, "Baruthâne-i Âmire", s. 97.
[242] İbrahim Sezgin, " Osmanlı İmparatorluğu'nda Dumansız Barut Üretme Çabaları", *Eski Çağdan Modern Çağa Ordular içinde*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 332.
[243] Kütükoğlu, "Baruthâne-i Âmire", s. 98.

Barutun icadıyla birlikte ateşli silâhlar icat edilmeye başlamış ve insanlığın binlerce yıllık muharebe tecrübesi kısmen sarsılmış ve yeni bir aşamaya girilmişti. İlkçağ ve Ortaçağ'ın savunma ve taarruz telakkisi yeni stratejiler üzerine tesis edilmeye başlanmıştı. Ateşli silâhlarla birlikte ok, yay, kılıç, mızrak ve mancınık gibi birçok savaş aletinin önemi ateşli silâhlardaki modernleşme hızına bağlı olarak tedrici olarak zayıflamaya başlamıştı. Ateşli silâhlar önem kazanırken diğerleri kaybediyordu. Hem ateşli silâhlar hem de ateşli olmayan silâhlar, XIV-XVI. yüzyıllarda bütün ordular tarafından kullanılmakla birlikte XVI. yüzyılın sonlarından itibaren ateşli olmayan silâhların sayısında azalmalar olmuş ve ateşli silâhların bariz üstünlüğü gözlenmeye başlanmıştı.

Ateşli silâhların yakıtı olan barutun icadı savaş ve cephe kavramlarında değişmelere yol açtığı gibi Ortaçağ'ın da sonunu hazırlamıştı. Barut, kalın surların "yıkılmazlık miti"ni yıkmış, savunma halindeki devletleri yeni istihkâmlar yapmaya sevk etmiş ve savaşların süresini azaltmıştır. Barut, hem feodal istihkâmları hem de bu tahkimatın sahiplerinin fikriyatını berhevâ etti.[244]

Barut, Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtelif yerlerindeki baruthânelerde ve kalelerdeki imalâthânelerde üretilirdi. Barut, hem Osmanlı hem de Macar kalelerinde bulunabilecek daha küçük barut değirmenlerinde üretilmiş olabilir. Bu barut değirmenleri, Eğri ve Zigetvar örneklerinde olduğu gibi, Macar kalelerinde hayvan veya insan gücüyle döndürülüyorlardı. Turgut Işıksal 1567'de Budin'de toplam 20 havanlı 10 tane barut değirmeni olduğunu ifade etmiştir.[245]

Osmanlılarda bilinen ilk baruthâne, II. Mehmed döneminde Atmeydanı semtinde kurulmuş ve 1490 yılında yıldırım isabet etmesi sonucu yanmıştı. Daha sonra ise Kağıthane'de yenisi yapılan baruthâne, Sultan İbrahim döneminin sonlarına kadar üretim faaliyetlerini sürdürmüştür.[246] XVI. yüzyılda İstanbul, Kahire, Bağdat, Halep, Yemen, Budin, Belgrad ve Temeşvar'da önemli Baruthâneler faaliyet halindeydi. Anadolu'da Erzurum, Diyarbakır, Oltu ve Van'da Macaristan'da Estergon ve Peç'te daha küçük barut imalât merkezleri bulunmaktaydı.[247] XVII. yüzyılda yeni ihtiyaçlara binaen Şehremini semtinde de baruthâne kurulmuştu. Ancak orada depolanan barut, yangınlar nedeniyle Baruthâne'nin tahribine sebep

---

[244] Agoston, *Ateşli Silâhlar*, s. 31.
[245] Agoston, *Ateşli Silâhlar,* s. 226.
[246] Kütükoğlu, "Baruthâne-i Âmire", s. 98.
[247] Agoston*, Top Tüfek ve Barut*, s. 174.

olmuş ve Osmanlı yetkililerine şehir surları içinde Baruthâne bulundurma ve çalıştırmanın tehlikesini hatırlatmış oldu. Yeni fabrika Marmara Denizi kıyısında, Bakırköy'ün ilerisinde İskender Çelebi'nin bahçesinde inşa edilerek Bakırköy Baruthânesi adını aldı.[248] Osmanlılar İstanbul'da birkaç baruthâneyi faal halde tutuyorlardı. Şehir barut imalâtı ve saklanması için ideal bir konuma sahipti. Sadece hükümet merkezi değil, ayrıca askerî seferler için doğal bir lojistik merkezdi. Merkeze bağlı askerî birliklerin çoğu burada olduğu gibi askerî seferlerden önce vilayetlerden gelen askerlerde burada toplanıyor ve ayrıca Osmanlı donanmasının ana üssü burada bulunuyordu.[249]

Avrupa eyaletlerindeki en uzak barut fabrikası 1541 ile 1586 arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun en batıdaki sınır eyaleti olan Budin'de kurulmuştu. Budin Beylerbeyi Arslan Paşa'nın valiliği (1565-1566) sırasında işler durumdaki bir un değirmeninin dönüştürülmesiyle kurulan Budin Baruthânesi'nin Macaristan eyaletinin barut ihtiyacını karşılaması umulmaktaydı.[250] Budin baruthânesi'nde 2 Kasım 1567 tarihinde yangın çıkmış ve baruthânenin kurucularından Hasan usta ile 2 usta yanmıştı. Bunun üzerine diğer işçiler korkup işi bırakınca yeniden daha fazla ücretle işçiler alınmıştı. Yangının hammadelerin ezilip toz haline getirildiği havanlardan çıktığı anlaşılmakla birlikte, yangına büyük olduğu gerekçesiyle sebep olan havanların küçültülmesi yoluna gidilmişti.[251]

Yeterli miktarda, iyi kalitede, iyi depolanmış ve saklanmış barutun olmaması halinde topların tesiri her hâlükârda eksiliyordu. Böylece, son sistem silâhlardan bile optimal sonuç alınması sadece bir tasarım meselesi değil, fakat bunların kullanımıyla görevlendirilen kişilerin piroteknik konularında uzmanlıkları ile metalurji prensiplerine aşina olmalarına bağlı bir hususdu.[252] Dolayısıyla patlayıcı özelliğini kaybetmemesi için barutu nem gibi önemli tehdit unsurlarından korumak elzemdi. Ayrıca barutu fıçılar ve keseler içinde de doğru muhafaza etmek gerekmekteydi. Zira İstanbul'da teknik hatalar ve doğal afetler dolayısıyla birkaç kez baruthâne infilâk etmişti.

---

[248] Kütükoğlu, "Baruthâne-i Âmire", s. 98.
[249] Agoston, *Top Tüfek ve Barut*, s. 174.
[250] Agoston, *Top Tüfek ve Barut*, s. 183.
[251] BOA, MD 7, Hüküm nr. 433, 9 Cemaziyelevvel 975/2 Kasım 1567.
[252] Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. M. Tanju Akad, Homer Yayınları, İstanbul 2007, s. 36.

Kanunî Devri seferlerine ondan önceki dönemlerde olduğu gibi yüklü miktarlarda barut götürülürdü. Mohaç Meydan Muharebesi'ne 28 kantar ağırlığında ak güherçile, her kesesi 15 vukiyyelik toplam 82.500 vukiyye ağırlığında olan 5500 kese barut ve her kesesi 15 vukiyye olan toplam 6.000 vukiyye ağırlığında 400 kese fitil otu götürülmüştü.[253] Irakeyn Seferi için 1533 Ekim ayında İstanbul'dan Kanunî'den önce ayrılan İbrahim Paşa'nın ordusuna Cebehâne'den verilen mühimmat içinde 1500 kese barut bulunmaktaydı.[254] Malta Kuşatması (1565) için ise 35.000 kantar (1.975.715 kg) barut hazırlanması istenilmişti.[255] 1551 yılı Trablusgarp Seferi'ne gönderilmek üzere muhtelif reislerin idaresindeki gemi, kadırga ve filikalara Galata Mahzeni'nden muhtelif miktarlarda barut verilmişti. Gemilere yirmi beşer varil, kadırgalara yirmişer varil ve filikalara onar varil barut yüklenmişti. İlgili sefere toplamda 594 varil barut götürülmüştü.[256]

İmparatorluğun çeşitli yerlerinde bulunan kaleler lojistik destek merkezleriydi. Bazılarının envanter listeleri günümüze ulaşmış olup bu listelerdeki barut miktarları da kayıtlıdır. Rodos ve çevresindeki İstanköy, İleröz, Kalimoz ve Bodrum Kaleleri'nin 1523 Ocak ayı envanter sayımlarında muhtelif silâhlar ve harp malzemeleri kaydedilmişti. İstanköy Kalesi'nde 29 varil barut, İleröz Kalesi'nde 4 varil barut, Kâlimôz Kalesi'nde ise 5 varil barut kayıtlara geçmiştir.[257] Güvere Kalesi'nde 10 kese, Sis Kalesi'nde 90 kese, Küpdere Kalesi'nde 10 kese, Feke Kalesi'nde 9 kese, Anavarza Kalesi'nde 30 kese, Adana ve Tarsus Kalesi'nde 150 kese barut muhafaza edilmekteydi.[258]

Barutun nemden uzak sağlıklı bir ortamda muhafaza edilmesi gerektiğine değinmiştik. Kanunî Devri'nde muhtelif sebeplerle bozulmuş olan barutun ıslah edilerek yeniden kullanıldığı anlaşılmaktadır. Semendire Beyi'ne yazılan 24 Aralık 1565 tarihli bir hüküm de; Belgrad Kalesi'nde düşman zamanından kalan çok miktarda barut mevcut olduğu, söz konusu barutun Mohaç Kaptanı Mehmed ile beraber görülüp incelenmesi; barut eğer bozulmuşsa güherçile ilavesi veya başka bir yolla ıslah edilmesi emredilmişti.[259]

---

[253] BOA, TS.MA, D. 9633.
[254] BOA, TS.MA, D. 10583, s. 1.
[255] Osman Öndeş, *Malta Kuşatması,* Timaş Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2011, s. 79.
[256] BOA, TS.MA, D. 2771, s. 1-16.
[257] BOA, TS.MA, D. 10582.
[258] BOA, TS.MA, D. 10581, s. 1-8.
[259] BOA, MD 5, Hüküm nr. 702, s. 275**,** Gurre-i Cemaziyelahir 973/24 Aralık 1565.

Kanunî döneminin sonlarında yetkililerin lazım olan barut ihtiyacını yerel kaynaklardan karşılamakta zorlandığı anlaşılmaktadır. Bunun için bir yandan barut üretim merkezlerinin üretim kapasitelerini artırması istenilirken, diğer taraftan Mora, Kayseri, Şehrizol, Van ve Şam gibi yerlerde yeni güherçile ocaklarının açılması ve barut yapılması istenilmekteydi. Kanunî Devri'nde Mısır ve Mısır'ın muhtelif kentleri barut üretilen önemli yerlerdendir. Mısır'da üretilen barut özellikle donanmada kullanılmaktaydı. Akdeniz, Hint Okyanusu ve Arap Yarımadası'nda ihtiyaç duyulan barut, ağırlıkla Mısır başta olmak üzere İstanbul ve sair yerlerden tedarik edilmekteydi. Mısır Beylerbeyi'ne yazılan 2 Temmuz 1565 tarihli bir hükümde: Daha önce Donanma-i Hümâyun için barut istenildiği, aynı hükmün aynen geçerli olduğu, imparatorlukta ciddi barut sıkıntısı çekildiği beyan edilmiş ve 4.000-5.000 kantar barutun acele şekilde tedarik edilip gönderilmesi emredilmişti.[260]

1565 yılına ait başka bir hükümde ise, Mısır tarafında bulunan düşman gemilerinin defedilmesi için gönderilecek Osmanlı donanmasına Mısır'dan yeterli miktarda güherçile tedarik ettirilerek İstanbul'a gönderilmesi, ayrıca yeteri kadar barut işlettirilerek gelen gemilere teslim olunması emredilmişti.[261] Mısır, Kanunî Devri'nde önemli bir lojistik üs olup imparatorluğun en önemli barut üretim merkezlerindendi.

Kanunî dönemi sonunda barut üretilmesi istenilen yerlerden biri de Van'dı. Van Beylerbeyi'ne yazılan 19 Aralık 1565 tarihli bir hükümde; Barut üretimi için gerekli levazımın tedarik edilip Van'da barut işlenmeye başlanması ve eğer ilgili yerde güherçile ustası bulunamazsa Halep'ten iki usta getirilerek işlettirilmesi emredilmişti.[262] Yukarıdaki hükümde anlaşılacağı üzere Kanunî dönemi sonunda barut üretilen yerlerden biri de Halep'ti. Halep Beylerbeyi'ne yazılan 17 Şubat 1566 tarihli bir hükümde; Halep, Birecik, Hama ve Trablus taraflarından güherçile toplanarak barut yapılması, işlenen barutun miktarının bildirilmesi ve barut işlettirilmeye devam edilmesi emredilmişti.[263]

24 Şubat 1566 tarihli bir hükümde ise: Halep Vilâyeti'nde işlenen ve kalelerden temin edilen güherçile ve 646 kantar 17 vukıyye 44 dirhem ağırlığındaki siyah barutun miktarı hakkında gönderilen bilginin alındığı, siyah barut işletilmesine

[260] BOA, MD 6, Hüküm nr, 1336, s. 605, 3 Zilhicce 972/2 Temmuz 1565.
[261] BOA, MD 6, Hüküm nr. 433, s. 201.
[262] BOA, MD 5, Hüküm nr. 681, s. 266, 26 Cemaziyelevvel 973/19 Aralık 1565.
[263] BOA, MD 5, Hüküm nr. 1059, s. 399, 27 Receb 973/17 Şubat 1566.

devam edilmesi, kalelerden alınan güherçile ve siyah barutun yerine yeterince barut konulması emredilmişti. Ayrıca barut bulunması ihtimali olan Rumkale ve Birecik kalelerinde bulunabilecek barutun fazlasının İstanbul'a götürülmesi emredilmişti.[264]

[264] BOA, MD 5, Hüküm nr. 1126, s. 423, 4 Şaban 973/24 Şubat 1566.

2. KANUNÎ DEVRİNDE KARA ORDUSUNDA KULLANILAN SİLÂH TÜRLERİ VE ÜRETİM ATÖLYELERİ

Kanunî Devri Osmanlı harp sanayinin en yoğun çalıştığı dönemlerden biridir. Bilhassa II. Mehmet ve I. Selim devrinde Osmanlı ordusunu muzaffer eden ateşli silâh teknolojisi ve Osmanlı silâh imalat teşkilâtı Kanunî ile birlikte daha da gelişmişti. Kanunî, İstanbul'da olduğu zamanlarda harp malzemeleri üreten tesisleri sürekli denetlemekteydi. Sefer zamanında ise orduyu bizzat komuta etmekteydi. Dolayısıyla ordunun savunma ve taarruza yönelik silâh ve giyim ihtiyacının eksiksiz tamamlanmasına dikkat etmekle kalmaz bunların askerlere dağıtımına bile nezaret ederdi. Bu bölümde Osmanlı ordusunun kullanmış olduğu gerek ateşli gerek soğuk silâh[265] olsun savunma ve taarruz amaçlı kullanılan silâhların üretim faaliyetlerinden ne şekilde kullanıldıklarına kadar birçok hususun başta arşiv belgeleri ve vakanüvislere ait eserler olmak üzere çeşitli kaynaklar ışığında aydınlatılması amaçlanmaktadır.

2.1. Savunma Amaçlı Kullanılan Giysiler

Savunma amaçlı üretilen askeri malzemenin ağırlıklı olarak savaşa katılan savaşçıların ve savaş hayvanlarının bedenlerini korumaya yönelik araçlar olduğu anlaşılır. Arşiv kaynaklarında ve vakanüvislere ait eserlerde tespit ettiğimiz muhafaza amaçlı kullanılan giysiler zırh, dizlik, boyunluk, kolçak, baldırcak, çizme, miğfer ve kalkan başlıkları altında incelenecektir.

2.1.1. Zırh

Zırh kelimesi Farsça kökenlidir. Zırh, eski Türkçe'de "yarık", Moğolca'da "cebe" Latince'de Lorica, Arapça'da "dir', le'me" Farsça'da "cevşen, zırıh" ve

[265] 19. Yüzyılda yaşayan ünlü silâh uzmanı ve tarihçisi Avusturyalı Wendelin Boeheim tarihte "beyaz" (demir) olarak adlandırılan silâhlara "soğuk" ismini vermiştir. B. E. Frolov, *Holodnoe Orujie Kubanskih Kazakov,* Krasnodar, Diapazon-v, 2009, s. 4.; Mesela Rus soğuk silâhları 16-19. Yüzyıllar arasında 3 temel gruba ayrılırdı. Birinci "Beyaz" grup içerisine kılıçlar, kısa kılıçlar, kama ve hançerler ile bıçaklar; ikinci "Saplı" grup içerisine mızraklar, sapanlar, baltalar, sopalar v.b; üçüncü "Vurucu" grup içerisinde ise topuzlar, küçük baltalar, bozdoğanlar, külünkler v.b. girerdi. B. E. Frolov, *Kubanskih Kazakov,* s. 4.; Soğuk silâh kavramı ve sınıflandırması için bkz. Wendelin Boeheim, Handbuch der Waffenkunde: das Waffenwesen in seiner historischen Entwicklung vom Beginn des Mittelalters bis zum Ende des 18. Jahrhunderts, Leipzig, 1890; "Soğuk silâh" kavramının barutla kullanılmayan (ateşli olmayan) silâhları tasvir etmek için kullanılmış olduğunu tahmin etmekteyiz. "Soğuk silâh" Rusçada "holodnoe orujie", Almancada "katle waffe", İngilizcede "could weapon", Fransızcada "arme froide" Kazakçada "suık karu" Azericede ise "soyuq silâh" şeklinde kullanılmaktadır.

Ortaçağ Avrupası'nda "armour" kelimeleriyle ifade edilmiştir.[266] Zırhlar, binlerce yıllık geçmişi olan savunma silâhlarıdır. Düşman unsurlara karşı savunma yapmak ve onların silâh darbelerinden korunmak amacıyla demir, bakır, çelik, pirinç, ağaç, deri vs. muhtelif malzemelerden yapılan koruyucu savaş aletleridir. Zırhlar, baş boğaz ve gövde gibi hayati uzviyetleri korumakta birinci derecede ehemmiyete sahiptir. Ayrıca süvarilerin kullandıkları atların baş ve gövdelerini korumak amacıyla at zırhları da Osmanlılar tarafından kullanılmaktaydı.

Zırhlar Türkler tarafından MÖ kullanılan savunma silâhlarındandır. Türklerin maden sanayinde ve metal işçiliğindeki maharetleri harp sanayindeki bu başarılarının temel sebeplerindendir. Kazakistan'ın Yedisu Bölgesi'nde 1969 yılında bir inşaat kazısı sırasında bulunan bir kurganda MÖ 500'lü yıllara ait olduğu anlaşılan ve "altın elbiseli adam" ismi verilmiş olan zırhın bir Türk kağanı ya da tiginine ait olduğu düşünülmektedir. "Altın elbiseli adam" yakıştırması zırhın üzerinde 3.000'den fazla altın işlemeli plaka olmasından kaynaklanmaktadır. Bu altın plakalar üzerine leopar, kartal, pars, koç, geyik, dağ keçisi, at ve kuş gibi Türk kültüründe ehemmiyet atfedilen hayvan figürleri de işlenmiştir. Ana gövdeyi koruyan kısa bir kaftan formunda olan zırhın 65 cm uzunluğundaki başlığının yüz kısmı açık şekilde boyun kısmı ise kapalı şekilde imal edilmiştir. Kalpak üzerinde güneş tanrısını simgeleyen 2 kanatlı at motifiyle dünya hâkimiyetini simgeleyen 4 ok bulunmaktadır. "Altın elbiseli adamın" mühür formunda yapılmış olan yüzüğü, kaftanının altındaki süvari pantolonu ve yumuşak çizmeleri bulunmakla birlikte altın kakmalarla tezyin edilmiş kılıcı, deri ve metalden yapılmış hançeri ve kamçısı bulunmaktadır. İskitlere ait olduğu anlaşılan bu zırh, Türklerin binlerce yıl önceki metalurji maharetlerini, sanat anlayışlarını, duygu-düşünce dünyalarını, hâkimiyet anlayışlarını ve cennet-cehennem inancını yansıtmaktadır.

Osmanlılar Devri'nde, silâhlar üzerindeki bu estetik zarafetin devam ettiği görülmektedir. Kanunî Devri'nde altın, gümüş ve sair cevherlerle işlenmiş zırhların sonraki yüzyıllarda da var olduğu bilinmektedir. III. Mustafa (1757-1774)'nın Topkapı Sarayı'ndaki tören zırhı bu argümanı destekleyen sarih delillerdendir. Zırh dizlere kadar uzanan çelik halkalardan örgü şeklinde imal edilmiştir. Miğfer kısmının tepesi sivri olmamakla birlikte etek kısımları da dar olup kulakları kapatmayacak

[266] Aydın Usta, "Zırh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 391.

kadar dar kalpak şeklindeki kısmın tepesinde altın işlemeler olup sorguç kısmı, yakut ve elmaslarla tezyin edilmiştir. Miğferin etek kısımlarından itibaren çelik örgüler gözleri, boynu ve omuzları kapayacak kadar uzun olup uç kısımları altın halkalarla örülmüştür. Miğferin örgülerinin uç kısımları geniş şekilde altınla örüldüğü gibi kaftanın uç kısımları da altın halkalarla örülmüştür. Kaftanın üzerinde elmas, yakut ve incilerle tezyin edilmiş altın madalyonlar bulunmaktadır. Kollarının dirsekten aşağı kısmı da altın halkalarla örülmüş olup, zırhın el ve gövde kısımları da altın ve sair cevherlerle süslenmiştir. Zırhın üzerine balçak, kabza ve kısmen de kını altın olan, altın bir kılıç kuşatılmıştır. Osmanlılarda gerek silâhşörlük, gerek silâh üretimi, gerek silâhlar üzerindeki hâkimiyet emareleri ve kutsal değerler eski Türk devletlerinin askerî, siyasî ve içtimâi değerlerinin yaşatıldığını göstermektedir.

Kanunî Devri'nde zırhlar Cebehâne ve onun yanındaki zırh gömlek atölyesinde imal edilmekteydi. 25 Aralık 1535 tarihli bir vakfiyede; Babü's-saaede Ağası İbrahim Ağa'nın İstanbul'da Kur'an Kursu inşa etmek için şeçtiği yer, Ayasofya Camii bitişiğinde ve "zırh gömlek imalâthanesi" karşısında şeklinde tasvir edilmişti.[267] Zırh gömlek imalâthânesi mezkûr dönemde Cebehâne'den bağımsız zikredilmiş olsa da zırhların bir kısmı birçok silâhın üretildiği kompleks bir harp üretim tesisi konumunda olan Cebehâne'de üretilmekteydi. Cebehâne'nin ne zaman kurulduğu kesin olmamakla birlikte Uzunçarşılı Fatih devrini işaret etmektedir. Ona göre II. Mehmed, Ayasofya çevresinde yer alan bazı Bizans yapılarını Cebeci Ocağı'na tahsis etmiş; ilaveten de yeni kışla binaları yaptırmıştı. Cebeci Ocağı kapatılıncaya değin Cebeciler bu mekânda yaşayacaklardı.[268]

Cebeci Ocağı yine Cebehâne yanında yer almakla birlikte buranın zırh gömlek imalâthânesi olduğu anlaşılmaktadır. Cebeci Ocağı, Osmanlılar döneminde silâhların imal edildiği yerlerden biri olmakla birlikte Kapıkulu askerlerine zırh temin etmekteydi. Ayrıca ocağın Cebehâne ile yan yana olması üretim, bakım ve onarım faaliyetlerini beraber yürüttüklerini göstermektedir. Zırhların üretimi için gerekli olan malzemelerin "mühimmat akçesi" adıyla anılan masrafı devlet hazinesinden

[267] BOA, TS.MA, D. 6983, 29 Cemaziyelahir 942/25 Aralık 1535.
[268] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 4, 11

tahsis edilirdi. Gerekirse ocak dışındaki esnaftan da ücret karşılığında malzeme temin edilirdi.[269] Zırhların askere dağıtımını Cebecibaşı yapardı.

Kanunî Devri'nde ve öncesinde Cebehâne'de zırhların montaj yapıldığını söylemek de mümkündür. Bu kanaati zırh gömleklerin özel bir imâthanesinin olması, zırh yakalarının, demir eldivenlerin ve tokalarının muhtelif yerlerden satın alınıp Cebehâne'ye getirilmesi desteklemektedir. Örneğin; 26 Ekim 1512 ile 30 Ekim 1513 tarihleri arasında Cebehâne'ye 10 akçe değerinde 1 çift demir eldiven alınmıştı. Ayrıca her çifti 10 akçe olmak üzere toplam 160 akçe değerindeki 16 çift Avrupa tarzı (Frengi) demir eldiven alınmıştı.[270]

Kanunî Devri'nde zırhlar için, cebe, cevşen ve bekter gibi isimler kullanılmaktaydı. Cebe, örgü zırhlara denilmekteydi. Genellikle çelik tellerin halka şeklinde ilmek ilmek birbirine geçirilmesi suretiyle cebeler yapılmaktaydı. Cebe yapımında kullanılan çelik halkalar diğer maddelere nazaran hem daha dayanıklıdır hem de daha hafiftir. Ayrıca oldukça küçük halkalardan oluştuğu için esneklik sorunu yoktu ve bir kumaş elbise gibi vücudun şeklini almaktaydı. Vücudu metal örgülerin sertliğinden muhafaza etmek için cebelerin iç kısımlarında astarlar kullanılmaktaydı. 1528 yılında donanmada kullanılacak cebelere astar dikilmek üzere Galata Tersanesi'ne 133 kangal iplik alınmıştır. 218 kantâr, 19 lodra ağırlığında olan bu ipliklere her kantarı 200 akçe olmak üzere toplam 43.638 akçe ödenmişti.[271]

Cevşen ise karın, göğüs ve sırt bölgeleri maden plakalardan oluşan örgü zırhlara denilmekteydi.[272] Cevşenler, cebelerin daha gelişmiş versiyonu olarak addedilebilir. Örgü zırhların bir ok temreninin ya da başka bir delici silâhın sığabileceği kadar geniş boşlukları yoktu; ancak bu zırhlardaki küçük boşluk veya gedikler temrenler için girişi kolaylaştırıyordu. Bundan dolayı örgü kısımlarının üstüne döküm teknikleriyle elde edilmiş madeni plakalar eklenmekteydi. 1553 yılına ait Venedikli birine ait olan anonim bir raporda; Venedikli tanık, Halep'te gördüğü 2.000 Osmanlı süvarisinin üzerinde örgü zırhlarının olduğu ve zırhların göğüs ve sırt kısımlarında tabak şeklinde maden plakaların olduğunu gözlemlediği yazılıdır.[273] Ayrıca bu tür zırhların piyade ve süvariye mutlak bir koruma sağlamadığını da

---

[269] Yasemin Kılıçarslan, "Cebeci", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 183.
[270] Bahâ-i destvâne be-cihet-i pençe-i âhen. BOA, AE, SSLM, def. nr. 1/10, s. 2, 6.
[271] BOA, İbnül Emin Askeri, (İE, AS), nr. 1/17.
[272] bkz. şekil 1.2.
[273] Afyoncu, *Kanunî ve Şehzade Mustafa,* s. 93.

belirtmek gerekir. Çünkü zemberek ve tüfekler belirli mesafeden bu tür zırhları da delebiliyordu. Ancak örgü üzerine madeni plaka kullanılması zırhlar delinse bile güçlü bir darbe emici özellik sağlayarak küçük yaralarla kurtulma avantajı da sağlayabilirdi.

İmber, Kaldy-Nagy'den naklettiği 1515 tarihli bir belgede; baharda yapılacak askerî seferde miğferi olmayan askerin boynunun vurulacağı, kolluğu olmayan askerin ise kolunun kesileceği yazılmış olup aynı kanunda sipahinin kendi atının zırhını da getirmesini emredildiğini ifade etmiştir.[274] Kanunî Devri'nde de tımarlı sipahilerin cebe ve cevşenleriyle orduya katılmaları istenilmekteydi. Bütün savaşların öncesinde ilgili kadılara gönderilen hükümlerde; sipahilerin "*harb ü darba kadir mürettep ve mükemmel*" bir şekilde gerekli silâhlarla eksiksiz olarak donanmış olarak orduya katılmaları emredilmekteydi.

Diğer bir zırh türüne ise "bekter ya da baktır" denilmekteydi. Pakalın, "bekter" zırhın XV. yüzyıl sonlarında ve XVI. yüzyıl başlarında cebe yerine kullandığını iddia etmiş[275] ise de bekter; küçük küçük dikdörtgen plakaların metal halkalarla birbirine tutturulduğu zırhlardır. Diğer yandan "bekter" kelimesinin "sert, güçlü" anlamlarını ihtiva eden "pek" kökünden gelmiş olması muhtemeldir. Şîrî, Ridaniye Muharebesi'nde atların "bekter" nalları olduğundan bahsetmektedir.[276]

Cebehâne, Osmanlı Devleti'nin resmi zırh imalathânesidir. Ayrıca İmparatorluğun farklı yerlerinde Cebehene'den bağımsız zırh dükkânlarında tımarlı sipahiler için zırhlar üretilmekteydi. Bu açıdan imparatorluğun her yerinde yerel harp imalat tesisleri olduğunu söylemekte beis yoktur. Çünkü savaş dönemlerinde imparatorluğun hemen her yerinden gelen sipahiler kendi silâhlarını ve zırhlarını kendileri yerel sanayiden temin ediyordu. Diğer yandan önemli sanayi kentlerinden satın aldıkları da tahmin edilmektedir. 1502 tarihli bir kanunnâme, Edirne'de ok, yay, hançer, kılıç ve akıncı eğeri denilen düşük kalitedeki eğerlerin üretildiğini göstermektedir. Bu durum tımarlı sipahilerin ve akıncıların gerekli donanımlarını şehir pazarından aldığını göstermektedir.[277]

---

[274] Imber, *Ufukların Sultanları Osmanlılar*, s. 321.
[275] Pakalın, *Tarih Deyimleri Sözlüğü I,* s. 202.
[276] *Zemin na'lından atun geydi bekter.* Şîrî, *Târîh-i Feth-i Mısır (Şîrî'nin Şâhânenâmesi),* haz. Alaattin Aköz ve Orhan Yavuz, Palet Yayınları, Konya 2019, s. 196.
[277] Imber, *Ufukların Sultanları Osmanlılar*, s. 320-321.

Zırhların, birbirine muhtelif madenlerden yapılmış olan halkalardan oluşan örgü zırh, deri veya keten üzerine muhtelif malzemelerin kısmen üst üste gelecek pulların yapıştırılmasıyla elde edilen pullu zırh ve deri veya metal plakaların deri iplerle bir birine bağlanmasıyla edilen plaka zırhlar olmak üzere üç türü vardır.[278] Balık pulu biçimindeki demir parçalardan oluşan zırhlar deri tuniklere bağlanarak imal edilirdi ve birçok millet tarafından kullanılmıştı. Broquiêre, Osmanlı askerlerinin pul şeklindeki oynak demir parçalarının deriye tutturulması sonucunda ortaya çıkarılmış olan zırh gömlekler ve kol zırhları giydiklerini ve bu zırh gömleklerin kalçanın yarısına kadar indiğini gözlemlemişti.[279] Osmanlılar tarafından kullanıldığını bildiğimiz bu tür zırhlara Kanunî Devri kaynaklarında sıklıkla rastlanmamaktadır.

Örgü zırhlar, Keltler tarafından icat edilmiştir.[280] Örgü zırh, kullanan kişinin hareket kabiliyetini kısıtlamadığı gibi ok ve mızrak gibi delici silâhların yanında kılıç, hançer, meç ve kama gibi silâhların uçları da onu delebilirdi. Bu sebeple hayatî uzviyetlerin bulunduğu sırt ve göğüs kısımlarına örgünün üzerine madeni plakalar da ilave edilirdi. Örgü zırhların yapımının oldukça zahmetli olması ve maliyetlerinin fazla olması sebebiyle genellikle komutanlar ve kapıkulu süvarileri tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin; 1548 İran Seferi'ne katılan Fransız elçi D'aramon, Osmanlı ordusunu anlatırken örme zırhtan gömlekleri olan asker sayısının çok az olduğunu nakletmektedir.[281]

Bağlama yerleri belirsiz olan zırhlara "*Davud zırhı*" denilirdi. Bunun sebebi Hz. Davûd'un mahir bir demirci olması ve demiri ateşe koymadan işleyebilmesiydi.[282] Bununla ilgili nazil olan ayette "*Geniş zırhlar yapması için demiri ona hamur gibi yumuşak ettik.*"[283] denilmekteydi.

Celalzâde, Mohaç'ta Kanunî'nin ve Osmanlı süvarilerinin çelik zırhlarını, padişahın ise çelik halkalı zırhını giydiğini ve sarığının ön tarafına hüma kuşu kanadından bir tüy diktiğini nakletmiştir. Ayrıca Bali Bey'in, çelik zırhlı

---

[278] Usta, "Zırh", s. 391-392.
[279] Bertrandon De La Broquiêre, *Seyahatnâme*, çev. İlhan Arda, Eren Yayınları, İstanbul 2000, s. 266.
[280] William Weir, *Dünyayı Değiştiren 50 Silâh*, çev. Beyza Köseoğlu ve Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2010, s. 33.
[281] Chesneau, *D'aramon Seyahatnamesi*, s. 67.
[282] Taberî, *Tarih-i Taberî*, s. 58.
[283] Sebe, 34/10-11.

süvarileriyle müthiş saldırılar yaparak düşman piyadesini arkadan vurduğunu da nakletmiştir.[284]

Osmanlılar, fethettikleri kalelerdeki zırhları kayıt altına alarak muhafaza edip gerektiğinde kullanmaktaydılar. Sinan Çavuş, Estergon 1543 yılında fethedilince Estergon Kalesi içerisindeki onlarca topun, yüzlerce tüfeğin ve birçok silâhın yanında 58 adet zırhı, 15 adet zırh kolunu, 204 adet demir miğferi ve 37 adet zırhı defterdârın deftere kaydettiğini nakletmişti.[285]

Osmanlılar, savaşlarda ganimet olarak elde edilen zırhlar da kullanılıyordu. Kanunî Devri'nde her savaşta ganimetler elde edildiği de bilinmektedir. Mustafa Ali, Kanunî'nin Budin'i ilhâkından sonra birçok ganimetin yanı sıra toplar, zırhlar ve miğferlerin de ele geçirildiğini ve bunların Cebehâne'ye götürüldüğünü ifade etmiştir.[286] Muharebe meydanlarında ve kalelerde düşman unsurlardan alınan zırhlar ve muhtelif silâhlar Cebehâne'ye götürüldükten sonra bakım ve onarımları yapılarak Osmanlı askerlerine tevzi edilir ve böylece tekrardan dolaşıma sokulurdu. Kanunî Devri'ndeki savaşlar sonucunda yıpranan, zamanla paslanan ve deforme olan zırhlar da Cebehâne'de bakım ve onarıma tabi tutulurdu. Örneğin; 1539-1540 yıllarında Cebehâne'ye bakım ve onarım için muhtelif silâhlar verilmiş olup bunlar arasında 1'i gümüş düğmeli 4 adet hüsrevânî cebe mevcuttu.[287]

Rodos ve çevresindeki İstanköy, İleröz, Kalimoz ve Bodrum Kaleleri 1522 yılında fethedilince 1523 Ocak ayı envanter sayımlarında muhtelif silâhlar ve harp malzemeleri kaydedilmişti. İstanköy Kalesi'nde 24 adet çelik zırh ve 26 adet Meşin üzere mıhlâmâ cevşen, İleröz Kalesi'nde 50 adet cevşen, Kâlimôz Kalesi'nde 1 adet cevşen, Bodrum Kalesi'nde 69 adet cevşen kayıtlara geçmiştir.[288] Muhtelif kalelerde yeniçeri cebesi olarak kayıtlı zırhlar da mevcuttur. Güvere Kalesi'nde 35, Sis Kalesi'nde 130, Küpdere Kalesi'nde 10, Feke Kalesi'nde 30, Anavarza Kalesi'nde 20, Adana Kalesi'nde 200 adet yeniçeri cebesi kayıtlıdır.[289]

Kanunî döneminde Osmanlılarda zırhların yapımı, kullanımı ve muhafazası önemli olduğu gibi doğuda ve batıda mücadele edilen düşmanların da demir ve çelik

---

[284] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 116,119.
[285] Sinan Çavuş, *Süleymannâme*, s. 437.
[286] Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbâr*, haz. Ali Çavuşoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 621-622.
[287] BOA, TS.MA, D. 9615, s. 18.
[288] BOA, TS.MA, D. 10582.
[289] BOA, TS.MA, D. 10581, s. 1-8.

zırhlar kullandıkları kaynaklardan anlaşılmaktadır. Celalzâde, Mohaç Meydan Muharebesi'nden sonra çelik zırhlı düşman askerlerinin yakalandığını, 1552 yılındaki Segedin'deki Mihael Toth ve Ali Paşa arasındaki mücadelede Ali Paşa'nın düşmanlarını yendiğini, yere serilen zırhlı düşmanların demir ve çelik sergisini andırdığını nakletmektedir.[290] Zaten Avrupaî çeliğin Osmanlılar nezdinde kıymetli olduğunu zikretmiştik.

Kanunî Devri'nde üst düzey devlet adamlarının cebehânelerinde bulunan özel yapım zırhlar, bu kişilerin ölümünden sonra muhallefât kayıtlarına geçmiştir ve bazı kayıtlar günümüze ulaşmıştır. Kanunî'nin kendisi vefat edince onun zırhları da kayıtlara geçmiştir. Kanunî öldükten sonra hazineye verilen şahsi eşyaları arasında bir sandık içinde kadife yakalı zırhlar ve bir sandık içinde cebe ve cevşenler vardı.[291]

Rüstem Paşa, vefat edince 2.000 adet cebe ve zırh onun muhallefât kayıtlarına geçmişti[292] ve bunların özel yapım kıymetli zırhlar olduğunu tahmin etmek mümkündür. Hadım Ali Paşa vefat edince muhallefâtında; her biri 41 altınlı olan ve toplam 4920 akçe değerinde 2 adet Alman zırhı, her biri 500 akçe değerindeki yaka kısımları da bulunan toplam 1.000 akçe değerindeki 2 adet güregü? cinsi zırh ve her biri 6 adet altınlı toplam 1.080 akçe değerinde olan 3 adet Frengi zırhı kayıtlıydı.[293] Diplomatik hediye olması muhtemel olan bu Avrupa zırhlarının fiyatlarından da anlaşılacağı üzere bunların oldukça lüks olduğu anlaşılmaktadır. Alman ve Macar zırhlarının üst düzey devlet adamlarının özel silâhları arasında yer alması ise bunların oldukça kaliteli olduğunu da göstermektedir.

Zırhlar, diğer harp malzemeleri gibi zaman zaman bakım ve onarıma tabi tutulurdu. Kanunî döneminde zırhlar Cebehâne'de tamir edilirdi. 29 Kasım 1551 yılında Cebehâne'ye tamire verilen muhtelif harp aletleri içinde 2 çift göğüs zırhı mevcuttu.[294] Mohaç Meydan Muharebesi'ne yeniçeriler için muhtelif tür ve miktarlarda zırhlar götürülmüştü. Mohaç envanterinde; oldukça kaliteli olduğu yazılmış olan 66 adet "Cebe-i Bihter", 576 adet süvari zırhı, 4111 adet normal zırh, 124 adet "hüsrevânî" denilen birinci sınıf zırh, 701 adet "derbendî" denilen demir zırh, 3286 adet "Frengî ve Engürüsî" denilen Avrupa tarzı zırhlar götürülmüştü.

---

[290] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 120, 298.
[291] BOA, TS.MA, D. 9499/1.
[292] Peçevi, *Tarih I*, s. 18.
[293] BOA, TS.MA, D. 6685.
[294] BOA, TS.MA, D. 2163, s. 13.

Ayrıca 430 adet zırh yakası, 378 adet yeniçeri cebesi, 200'ü paşaya ait olmak üzere 2038 çift "cebe-i âyine", 705 adet kaliteli ve sıradan cevşen götürülmüştü.[295] Görüleceği üzere Osmanlı seçkin birlikleri savaşlarda her türlü zırhla donatılmaktaydı. İbrahim Paşa tarafından Irakeyn Seferi'ne götürülen mühimmat içinde 616 adet zırh mevcuttu. Bunların 1 yük tutarındaki 12 tanesi "hüsrevânî" denilen birinci sınıf zırhlar, yine 1 yük tutarındaki 12 tanesi "derbendî" denilen demir zırhlar ve kalan 37 yük tutarındaki 592 tanesi "frengî" zırhlardı.[296]

Zırhlar, kalelerin depolarında da muhafaza edilmekte olup bazılarının kayıtları günümüze ulaşmıştır. 1520 tarihinde Kemah Kalesi envanterinde muhtelif silâhlar arasında 120 adet süvari zırhı, 313 adet piyade zırh kabzası, 150 adet zırh, 100 parça miğfer, 198 parça çizme (topkun), 124 parça kolçak, 1000 adet zırh tokası, 500 adet zırh kuşağı, 200 adet bend-i cebe, 50 adet bend-i kuşak, 135 adet demir pazılık (kolluk) mevcuttu.[297] Rodos ve çevresindeki İstanköy, İleröz, Kalimoz ve Bodrum kaleleri 1522 yılında fethedilince 1523 Ocak ayı envanter sayımlarında muhtelif silâhlar ve harp malzemeleri kaydedilmişti. İstanköy Kalesi'nde 48 adet ciğerlik, 21 adet ellik, 24 adet çelik zırh, 22 çift ayaklık ve 22 adet meşin üzere mıhlâmâ cevşen kayıtlara geçmiştir. İleröz Kalesi'nde 50 adet cevşen, Kalimnoz Kalesi'nde 1 adet cevşen ve Bodrum Kalesi'nde 20'si köhne olmak üzere 89 adet cevşen kayıtlıydı.[298]

Kanunî Devri kaynaklarında zırhlı askerler "*gök demire bürünmüş, gömgök demire müstağrak ve gök demire gömülü*" gibi ifadelerle tasvir edilmiştir. Sinan Çavuş, Estergon Muhasarası'nda Osmanlı askerlerini "*zırhlara bürünmüş aslanlar ve demir göğüslü yiğitler*" şeklinde tasvir etmişti.[299] Peçevi, Nahcivan Seferi'ne katılan Rumeli Beylerbeyi Mehmet Paşa'nın askerlerini "*tekne kalkanlı, gök demire gömülü, elleri kostayniçeli*" şeklinde tasvir ederken; Solakzâde, aynı askerleri "*ol gün kurt derisi taçlı, birer karış mahmuzlu, tekne kalkanlı, gömgök demire müstağrak, al kızıl bayraklarla areste*" şeklinde tasvir etmekteydi.[300] Demire "gök" sıfatının yakıştırması, demirin İslâm öncesinden beri Türk kültüründe kutsal sayılmasından ileri gelmekteydi.[301] Ayrıca aynaya benzemelerinden dolayı "ayine" şeklinde tasvir

[295] BOA, TS.MA, D. 9633, Emecen, *Klasik Çağda Savaş,* s. 217.
[296] BOA, TS.MA, D. 10583.
[297] Miroğlu, *Kemah Sancağı,* s. 177-178.
[298] BOA, TS.MA, D. 10582.
[299] Sinan Çavuş, *Süleymannâme*, s. 427.
[300] Peçevi, *Tarih I,* s. 219.
[301] Tülin Çoruhlu, "Zırh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 395.

edilen parlak madenî plakalardan oluşan cevşen zırhları giyen ordunun tasviri de bu şekilde olup kaynaklarda sıklıkla geçmektedir.

İmparatorluğun çeşitli kentlerinde zırhların üretildiği bilinmekle birlikte en meşhurları Şam çeliğinden yapılmış olan zırhlardır. Kanunî Devri'nde ve öncesinde Şam yapımı zırh, miğfer, kılıç ve hançer gibi çeşitli silâhlar oldukça popüler olup kaynaklarda sıklıkla zikredilmişlerdir. Şam zırhları Türkistan coğrafyasından Afrika'ya, Anadolu'dan Avrupa'ya kadar dünyanın birçok yerinde revaç bulmuştur. Suriye, Anadolu ve Balkan coğrafyasında oldukça objektif gözlemlerde bulunmuş olan Bertrandon De La Broquiêre, 1430'lu yıllarda Şam'da çelik aynalar (çelik parlak plakalar) yapıldığını ve bunların alev alev parladığını yazmıştı.[302] Osmanlılar Şam zırhlarını kullanmış olduğu gibi zaman zaman Şam zırhlarıyla donanmış düşman unsurlarla da mücadele etmekteydi. Örneğin; Osmanlı askerleri Mercidabık Muharebesi'nde Şam zırhları giyen Memlük askerleri ile muharebe etmişti.[303] Zaten Osmanlı harp envanterinde Şam yapımı silâhların zenginliği göze çarpan hususlardandır. Zırhlardan kılıçlara miğferlerden hançerlere kadar kaliteli çelikten imal edilen çeşitli silâhlar Kanunî Devri'nde ordunun en cazip silâhlarındandı. Halep ve Şam'da yapılan zırhların, Avrupalı bazı güçlerin nezidinde de cazip silâhlar olduğuna dair kayıtlar bulunduğunu da zikredelim. Kanunî Devri'nde genel olarak Osmanlı silâhları kaçakçılar ve casuslar vasıtasıyla Avrupa'ya da kaçırılmaktaydı. Halep Beylerbeyi'ne, Kadısı'na ve Şam Beylerbeyi'ne yazılan 1 Eylül 1565 tarihli bir hükümde; Kıbrıs'tan ticaret için Halep'e gelen Fransis adlı birinin piyasadaki cebe, cevşen, zırh, giyecek gibi harp âletlerinin ve atların tamamını satın alarak bunları kâfir memleketlerine gönderdiği ifade edilerek silâh kaçakçısının ve ona yardım ve yataklık edenlerin yakalanıp hapsedilerek isimlerinin kaydedilmesi ve kürek cezasına[304] çarptırılmak üzere İstanbul'a gönderilmesi ve harp âletlerinin memleket dışına çıkmasına engel olunması emredilmişti.[305] Bu olayın 1565 yıında meydana gelmesi aynı yıl Malta Muharebesi'nde Avrupalı güçlerin mühimmat darlığını gidermek amacıyla kaçakçılık yaptırmış olabileceklerini akla getirmektedir. Bu olay, Halep ve Şam'da özel atölyelerde çeşitli silâhlar üretildiğini ve bir şekilde

[302] Broquiêre, *Seyahatnâme*, s. 147.
[303] Hoca Sadettin, *Tacü't Tevarih*, C. IV, s. 285-286.
[304] Kürek cezası, suç işleyenlerin gemilerde kürekçi olarak çalıştırılması suretiyle cezalandırılmasını öngören örfî bir uygulamadır. Ayrıca savaş esirleri de kürek cezasına çarptırılırdı. Bu uygulamaya Kanunî Devri'nde batılı devletlerde de rastlanmaktadır.
[305] BOA, MD 5, Hüküm nr. 198, s. 85, 3 Safer 973/1 Eylül 1565.

piyasaya arz edildiğini göstermektedir. Demek ki Osmanlı resmî harp sanayisi dışında devletin ihtiyaç halinde silâh temin ettiği özel silâh sektörü oldukça fazla silâh üretmeye muktedirdi. Ayrıca Kanunî Devri'nde yerel silâh üreticisine yönelik bir kota ya da kısıtlama olup olmadığını kesin olarak söylemek mümkün olmasa da imparatorluğun muhtelif yerlerindeki toplar gibi ağır silâhlar haricindeki silâhların üretiminin devletin tekelinde olmadığını söylemek mümkündür. Osmanlı silâhlarının yabancı ülkelere ulaşmasında bir diğer etken ise ticarettir. Osmanlıların Venedik'e silâh sattığına dair kayıtlar olmakla birlikte silâh ticaretinden gelir sağlandığı da anlaşılmaktadır. 1551 yılında gemi kaptanı Sinan Reis, kendi gemisi ile Venedik'e silâh götürmüş ve bunları rahatça satmıştı.[306] Demek ki stratejik harp aletlerinin satışı ya zaman zaman serbestti ya da nüfuzlu kişiler bu yasakları delebiliyordu.

2.1.2. Dizlik

Dizlik, Orhun Yazıtları'nda geçen ve Türkçe bacak eklemi anlamına gelen "tiz" kelimesinden türetilmiş bir kelimedir.[307] Savaşlarda dizleri muhtelif silâhların darbelerinden korumayı amaçlayan bir zırh türüdür. Kanunî Devri kayıtlarında "dizçek" olarak geçen diz zırhları, demir, bakır, çelik gibi malzemelerden hafif derinlikli yuvarlak bir tas şeklinde yapılırdı. Dizlerin şeklinde üretilen dizçekler, kenar kısımlarından açılan deliklerden kancalar geçirilerek bunlardan bazen zincir formunda metal örgüler asılarak bazen de bacağın uyruk ve baldır kısımlarını koruyacak şekilde yapılan zırhlara eklenerek kullanılırdı.

Kanunî Devri kayıtlarında "dizçek" olarak geçen diz zırhları, savaşlara götürülen lojistik malzemeler içinde yer almaktaydı. Mohaç Meydan Muharebesi'ne yeniçeriler için götürülen zırhlar içinde kaliteli ve sıradan dizliklerden oluşan 480 çift dizlik mevcuttu.[308] Dizliklerin miktarı diğer silâhlarla mukayese edildiğinde lüks olduklarını düşünmek kabil olsa da yeniçerilerin dizliklerini giyinmiş olarak İstanbul'dan ayrılmış olması muhtemeldir. Dolayısıyla bunların yedek olma ihtimali de bulunmaktadır.

Dizlikler Cebehâne'de muhafaza edilmekteydi. Ancak bunlar ihtiyacı karşılamaya yetmediği zamanlarda özel sektörden de satın alma yoluyla dizlik temin edilmekteydi. 30 Kasım 1513 ile 16 Haziran 1517 tarihleri arasında Cebehâne'ye 542

---

[306] Turan, "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi", s. 253-254.
[307] https://www.etimolojiturkce.com/kelime/diz, 01/01/2016.
[308] BOA, TS.MA, D. 9633.

akçe değerinde 44 çift dizlik alınmıştır. Bunların kaliteleri faklı olmakla birlikte çift ücretleri 8 akçeden 30 akçeye kadar değişmektedir. 3 çifti 90 akçeye, 8 çifti 80 akçeye, 18 çifti 198 akçeye, 2 çifti 16 akçeye alınmıştı.[309]

Savaşlarda elde edilen ganimetlerden de Cebehâne'ye verilen dizliklere kaynaklarda rastlanmaktadır. Örneğin I. Selim devrinde 1515 yılında Dulkadiroğulları ile yapılan Turnadağ Savaşı'nda toplam 150 akçe değerindeki 3 adet tuğluk, 1 adet cevşen ve 1 çift dizlik Cebehâne'ye verilmişti.[310] Dizlikler, diğer harp malzemeleri gibi zaman zaman bakım ve onarıma tabi tutulurdu. Kanunî döneminde dizlikler Cebehâne'de tamir edilirdi. Örneğin; 29 Kasım 1551 yılında Cebehâne'ye tamire verilen harp aletleri içinde 2 çift dizlik mevcuttu.[311]

2.1.3. Boyunluk

Boyunluk, Türkçe kökenli olan "boyun" kelimesinden türemiştir. Boyunluklar, Kanunî Devri'nde boyun ve boğaz kısmını düşman unsurların darbelerinden korumak için kullanılan zırhlardır. Boyunluklar, miğferin ve zırhların boyun ve boğaz kısımlarının zaafiyetlerini gidermek ve zırhların eksiklerini ikmal etmek için üretilmiş parçalardır. Diğer yandan gövdeyi korumak için imal edilmiş zırhlar genellikle yakalı olduğu için daha çok miğferlerin tamamlayıcısıdır. Ancak etek kısmına açılan deliklerden takılan örgülerin yapıldığı peçelikli miğferler omuzlara kadar indiği için bu tür miğferlerde boyunluğa gerek duyulmazdı. Ayrıca boyunluk mahiyetinde olan omuzluklar da Osmanlı askerleri tarafından kullanılmaktaydı. Omuzluk, omuzun üst kısmını, arka kısmını ve ense kısmını koruyan tek parça veya birkaç parçadan teşekkül etmiş zırhlardır.

Boyunluklar doğal olarak tek parça madeni plakadan üretilmedikleri ve örgü şeklinde oldukları için vücudun şeklini alırlardı. Bundan dolayı boyunluk takan askere batma yapmazdı ve askerin kasılmasına sebep olmazdı. Kanunî Devri'nde boyunlukların kullanıldığına ve Cebehâne'de tamire verildiğine dair kayıtlar mevcuttur.[312] Cebehâne'ye 1539-1540 yıllarında muhtelif silâhlar verilmiş olup bunlar arasında 6 murassa boyunluk mevcuttu.[313]

---

[309] BOA, AE, SSLM, def. nr. 1/10, s. 8.
[310] BOA, AE, SSLM, def. nr. 1/10, s. 8.
[311] BOA, TS.MA, D. 2163, s. 13.
[312] BOA, TS.MA, D. 2163, s. 13.
[313] BOA, TS.MA, D. 9615, s. 18.

2.1.4. Kolçak

Kolçak, Türkçe "kol" kelimesinden türemiş olup savaşlarda kolları düşman unsurlarının her türlü silâh darbelerinden koruyan bir çeşit zırhdır. Kolçakların Kanunî Devri'nde Osmanlı muharip unsurları tarafından kullanıldığı savaşlara götürülen mühimmatlardan anlaşılmaktadır. Mezkûr dönemde en önemli kolçak üretim merkezleri ise Halep ve Şam'dır. Halep ve Şam yapımı kolçaklar İstanbul'a getirildiğinde Cebehâne'de muhafaza edilirdi. Cebehâne'de muhafaza edilen kolçakların Cebehâne'deki uzmanlar ve saraydaki Ehl-i Hiref mensupları tarafından ihtiyaca binaen bakımı, onarımı ve tezyinâtı yapılırdı.

Kolçaklar genellikle insan kolunun dirseğe bağlı 2 ana parçasına göre yapılırdı. Savaş esnasında insan uzviyetinin en önemli unsurlarından olan kollar bilek, dirsek ve omuz sayesinde her türlü hareketin icra edildiği organlar olduğu için kolçakların bütün kolu muhafaza edecek tek parça maden plakadan yapılması mümkün değildi. Bu sebeple dirseğin her iki yanına iki ayrı zırh yapılırdı. Omuzdan dirseğe kadar olan kısma pazı kelimesinden mütevellid genellikle "kolçak-ı bazucek" denilirken, dirsekten el bileğine kadar olan kısma ise "kolçak" denilirdi. Diğer yandan gömlek şeklindeki örgü zırhlarda kolların da zırhın parçası olması münasebetiyle kolçaklara gerek kalmıyordu. Üstelik küçük halkalardan oluşan örgü zırhlar gövdeyle birlikte kolların esnekliğine hiçbir engel teşkil etmiyordu. Ağırlık açısından her iki tür de yorucu unsur teşkil ederdi.

Kolçaklar, demir, çelik, pirinç, bronz ve bakırdan imal edilmekteydi. Kolçaklar, kolun dış yüzeyini darbelerden koruyacak olan dikey bir maden plakanın yanlarından eklenmiş olan 2 ayrı maden plakadan yapılırdı. Yanlardaki plakalar daha dar olup kolun iç kısımlarını da korumaları için yapılırdı. Bunlar menteşe görevi gören mıh kalınlığındaki küçük halkalarla ana plakaya tutturulurdu. Böylece 3 dikey parçadan teşekkül eden kolçak dikey plakaların kenar kısımlarına perçinlenmiş halkalardan bağlanarak kola tutturulurdu.

Kolçakların Kanunî döneminde üretildiğine ve bazı işlemler için yapılan masraflara dair kayıtlar mevcuttur. Örneğin 1524 ile 1526 tarihleri arasında Cebehâne'de "hâs" diye nitelendirilen kaliteli kolçakların kakma ve çakma tekniğiyle süslenmesi için 300 akçe harcanmıştı. Ayrıca terlemeyi önleyen kolçak bağları ve 17 dirhem ağırlığında 32 adet gümüş mıh alınmıştı. Kolçakları yaldızlamak için ise 3

kırat ağırlığında 10 akçe değerinde altın mıh ve 15 akçe değerinde 20 adet mıh alınmıştı. Ayrıca 235 akçe değerinde ipek bağlar ve metal kancalar alınmıştı.[314] Yapılacak kolçağın bazı malzemelerinin altın ve gümüş olması ve "hâs" nitelendirilmesi üst düzey birisi için yapıldığını göstermektedir. Diğer yandan Kanunî Devri'nde askerler için yapılan kolçaklar sade olabildiği gibi seçkinler için yapılan kolçaklar genellikle kuyumcular, küftegerânlar, hakkâkinler ve zernişancılar tarafından kakma, yaldızlama ve sair yöntemlerle tezyin edilirdi. Ayrıca üzerlerine ayetler, Allah'ın sıfatları ve fetihlere dair övgü dolu sözler yazılırdı.

Kolçaklar diğer harp malzemeleri gibi zaman zaman bakım ve onarıma tabi tutulurdu. Kanunî döneminde kullanılan kolçakların Cebehâne'de zeytinyağı vs malzemeler yardımıyla pasları giderilir ve deforme olan kısımları tamir edilirdi. 29 Kasım 1551 yılında Cebehâne'ye tamire verilen muhtelif harp aletleri içinde 2 çift kolçak mevcuttu.[315] Lala Mustafa Paşa tarafından Hazine-i Hümâyun'a gönderilen muhtelif eşyalar ve silâhlar içinde 14 kolçak (kolçak-ı bazucek) bulunmaktaydı.[316]

Kanunî Devri'nde önemli devlet adamlarının cebehânelerinde ve öldükten sonra muhallefâtlarında çeşitli özelliklerde ve değerlerde kolçaklar ve sair silâhlar bulunmaktaydı. Örneğin; Osman Şah[317]'ın muhallefâtından Saray-ı Âmire'ye gönderilen muhtelif eşyalar içinde 1 adet murassa pafta göğüslük mevcuttu.[318] Kanunî öldükten sonra hazineye verilen şahsi eşyaları arasında bir sandık içinden murassa, sade ve zernişan kolçaklar çıkmıştı.[319] Hadım Ali Paşa'nın muhallefâtında; 720 akçe değerinde 2 adet dımışki mükemmel kolçak, 120 akçe değerinde 1 adet dımışki (eksiği olan) kolçak, 3.120 akçe değerinde 15 adet kolçak, 1080 akçe değerinde 3'ü altından 6 adet kalemkâri yaldızlı Halep kolçağı ve 240 akçe değerinde 4 adet Arap usulü kolçak bulunmaktaydı.[320] Hadım Ali Paşa'nın muhallefâtına dair vesikalar perakende olup 20 Eylül 1560 tarihli bir belgede de ona ait 5 adet altın yaldız kolçak, 3 adet dımışki kolçak, 1 adet alacalı, altın yaldızlı ve gümüşlü kolçak, 1 adet altın yaldız dımışki kolçak ve 1 adet dımışki eksiği olan kolçak kayıtlıdır.[321]

---

[314] BOA, MAD, def. nr. 23321, s. 18.
[315] BOA, TS.MA, D. 2163, s. 13.
[316] BOA, TS.MA, D.1/1, 21 Safer 974/7 Eylül 1566.
[317] Kara Osman Şah, Yavuz Sultan Selim'in kızlarından Hanım Sultan'ın İskender Paşa ile olan evliliğinden olan oğludur. Mehmet Ali Ünal, "Evliya Çelebi'ye Göre Tırhala'da Osman Şah'a Ait Eserler", *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi,* Saraybosna 2015, s. 30.
[318] BOA, TS.MA, D. 2787/1.
[319] BOA, TS.MA, D. 9499/1, 29 Zilhiccce 974/7 Haziran 1567.
[320] BOA, TS.MA, D. 6685.
[321] BOA, TS.MA, D. 10163.

Kolçak türlerine bakıldığında Kanunî Devri'nde Halep ve Şam yapımı kolçakların ön planda olduğu görülmektedir. Ayrıca altın ve gümüşle tezyin edilen kolçakların seçkinlere hitap eden lüks silâhlar olduklarını da söylemek mümkündür.

Kanunî Devri'nde seferlere götürülen savunma silâhları içinde kolçaklar da mevcuttur. 1522 yılında Rodos'un fethi için götürülen envanter listesinde 1130 çift kolçak bulunmaktaydı.[322] Mohaç Meydan Muharebesi'ne götürülen silâhlar arasında 1960 adet hâs (kaliteli) ve harcî (sıradan) kolçak, 400 çift hâs ve harcî baldırcak mevcuttu.[323] Irakeyn Seferi için yola çıkan İbrahim Paşa'nın ordusuna Cebehâne'den verilen mühimmat içinde 480 çift kolçak bulunmaktaydı.[324] Seferlere götürülen kolçakların miktarına bakıldığında kolçakları seçkinlerin yanında mevcudu itibarıyla kalabalık seçkin birliklerden olan yeniçerilerin de kullandığı anlaşılmaktadır.

Kolçaklar olası muharebeler için kalelerdeki askerlerin kullanması için kalelerde de muhafaza edilmekteydi. Rodos ve çevresindeki İstanköy, İleröz, Kalimoz ve Bodrum Kaleleri 1522 yılında fethedilince 1523 Ocak ayı envanter sayımlarında muhtelif silâhlar ve harp malzemeleri kaydedilmişti. İstanköy Kalesi'nde 41 çift kolçak kayıtlara geçmiştir.[325] Bu kalelerin fethinden bir iki ay sonra kalede bulunan silâhların sayım ve dökümü yapılmış olmakla birlikte bunların kalelerin önceki sahibi Rodos Şövalyeleri'nden kalmış olabileceğini de göstermektedir. Kale kayıtlarına geçmesi ise kayıt tarihinden sonra da kelede kullanılacağını göstermektedir.

Koçaklar Padişah nezdinde kıymetli hediyelerdendir. Kanunî'ye Ehl-i Hiref tarafından bayramlarda hediye edilen özel yapım ürünler arasında kolun pazı kısmını koruyan kolçaklar bulunmaktaydı. Örneğin 1530'lu yıllarda bir bayramda Emir, Mercan ve Murat isimli kuyumcular Kanunî'ye birer altın kolçak hediye etmişti.[326] Kanunî ve üst düzey kişilere ait olan kolçaklar zaman zaman onarılmak üzere kuyumcuya verilmekteydi. Örneğin 1551 yılı Aralık ayında kuyumcuya 1 adet kenarları altından yapılmış çelik kolçak, 1 adet sürh kadife bançlı gümüş ve zernişan işlemeli kolçak ve 1 adet zernişan zerreli kolçak verilmişti.[327] Arşiv kayıtlarından derleme imkânına sahip olduğumuz kolçak fiyatlarına da rastlanmıştır. Örneğin; 30

[322] BOA, TS.MA, D. 5643.
[323] BOA, TS.MA, D. 9633.
[324] BOA, TS.MA, D. 10583, s. 1.
[325] BOA, TS.MA, D. 10582.
[326] BOA, TS.MA, D. 8244/2, s. 3; TS.MA, D. 9602, s. 1-4.
[327] BOA, TS.MA, D. 2163, s. 4-5.

Kasım 1513 ile 16 Haziran 1517 tarihleri arasında Cebehâne'ye toplam 254 akçe değerinde 20 çift kolçak alınmıştı. Bunların 2 çifti toplam 40 akçeye, 4 çifti toplam 45 akçeye, 5 çifti toplam 60 akçeye, 3 çifti toplam 29 akçeye ve 1 çifti 10 akçeye alınmış olmakla birlikte çift fiyatları 9 akçe ile 20 akçe arasında değişmektedir. 29 Haziran 1518 ile 18 Ocak 1520 tarihleri arasında ise Cebecibaşı Mehmed Bey ve kâtip Mehmed Çelebi nezaretinde Cebehâne'den süvari cevşenleri, tekerler ve kaliteli kolçakların tamirâtı için toplam 3.634 akçe harcanmıştı. Aynı tarihlerde çeşitli silâhlar ve sıradan kolçaklar için toplam 5.557,5 akçe ödenmişti.[328]

2.1.5. Baldırcak

Baldır, bacağın diz kısmıyla ayak bileği kısmı arasındaki kemiğe verilen isimdir. Osmanlılar askerin baldır kısmını muhtemel darbelerden korumak için de zırhlar yapmışlardır. Bu zırhlar, çeşitli metallerden ve deriden imal edilmiştir. Baldır kısımları bazen de uzun çizmelerle korunmuştur. Baldırcakların nerede üretildiği kayıtlara geçmemiş olmakla birlikte bakım ve onarımlarının Cebehâne'de yapıldığı kayıtlıdır. Ayrıca muhafaza edildikleri yer de Cebehâne'dir. 30 Kasım 1513 ile 16 Haziran 1517 tarihleri arasında Cebehâne'de önceki yıldan kalan silâhların sayım dökümünde 50 akçe değerinde bir adet baldırcak, toplam 143 akçe değerindeki 12 adet baldırcak, toplam 70 akçe değerindeki 5 çift baldırcak ve toplam 79 akçe değerindeki 12 adet baldırcak kaydedilmişti.[329] Baldırcak sayılarının azlığına bakılacak olursa bunların seçkin zümreye ait olduğu ya da ganimet olarak ele geçirildiği tahmin edilebilir.

2.1.6. Çizme

Çizme, Kanunî Devri'nde ve öncesinde genellikle "topkun, topgun" şeklinde yazılıp telaffuz edilmekteydi. "Topkun" kelimesi Türkçe "topık" kelimesinden türemiş olup ayak topuğunu koruyacak giyim malzemesine verilen isimdir. Çizmeler zırhların bir parçası olarak da vazife görmüşlerdir. Çizme, Türklerin icat edip dünyadaki medeniyetlere armağan ettiği bir giyim eşyasıdır. Türkler ata binerken çizme giymişlerdi. İskitlerden beri Türkler genellikle deri çizmeler tercih etmekte olup bu konuya "koşum takımları" kısmında da değinilecektir.

---

[328] BOA, AE, SSLM, def. nr. 1/10, s. 8, 27.
[329] BOA, AE, SSLM, def. nr. 1/10, s. 7-8.

Zırhların ve koşum takımlarının parçası olan çizmeler Kanunî Devri'nde savaşlara götürülmekteydi. Mustafa Paşa'nın donanması tarafından Rodos'un fethi için götürülen envanter listesinde 2025 adet çizme (Tobkunhâ-ı mütenevvi'e) mevcuttu.[330] Mohaç'a götürülen envanterde 980 adet kaliteli ve sıradan çizme (Topkun-ı hâs ve harcî) mevcuttu.[331] Celalzâde, Mohaç'ta Osmanlı askerlerinin, hünnap, kızılcık, söğüt ve bakkam gibi ağaçlardan yapılmış olan miğferlerini başlarına, çizmelerini ayaklarına geçirdiğini ve kalkanlarını arkalarına aldıklarını nakletmiştir.[332]

Çizmeler tahmin edilebileceği üzere imparatorluğun birçok yerinde yerel esnaf tarafından da üretilmekteydi. Canaye, 1573 yılında Büyük Bedesten'de boyanmış sırmalı çizmelerin satıldığını görmüştü.[333] Tabi, Kanunî Devri'nde ordunun ve halkın ihtiyacı öncelikli olduğu için yerel esnaf mirî imalathânelerin yan sanayisi gibi çalışmakta ve devlete sattığı ürünlerden de gelir elde etmekteydi. Devlet ise kamu işletmelerinde yetiştiremediği harp malzmelerini özel sektörden satın almaktaydı.

2.1.7. Miğfer

Miğfer, Arapça "gafr" kökünden türemiş bir kelime olup "örtmek" anlamına gelmektedir. Miğfer, binlerce yıllık mazisi olan ve muhtelif ulusların elinde muhtelif formlarda üretilmiş kadim bir savunma silâhıdır. Başın her tarafıyla birlikte boyun ve boğaz kısımlarını da muhafaza etmek maksadıyla üretilen miğfer, kadim Türk toplumlarında kullanıldığı gibi İslam devletlerinde de kullanılmıştı. Milattan önce VI. yüzyılda Tomris Hatun'un başında da Malazgirt'te Alparslan'ın başında özgün miğferler vardı. İslam Devleti'nin teşekkül edildiği erken tarihlerde kullanılan silâhlar arasında miğfer bulunmaktaydı. Hz. Muhammed'in "sebuğ" ve "müveşşah" adı verilen iki miğferi vardı. Mekke, İslam askerleri tarafından fethedilince Hz. Peygamber'in şehre miğferle girdiği kaynaklarda zikredilmektedir. Hatta Uhud Gazvesi'nde miğferinin halkalarından ikisi yüzüne batmıştır.[334] Ebu Ubeyde bin Cerrah saplanan miğfer parçalarını dişleriyle çıkarmıştı.

Kadim Türklerden Osmanlılara kadar intikal eden ve literatürde kendine yer bulan kelimelerden biri de kayıtlarda "toğulga, tulga" şeklinde kayıtlı olan ve miğfer

---

[330] BOA, TS.MA, D. 5643, s. 1.
[331] BOA, TS.MA, D. 9633, s. 1.
[332] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 116.
[333] Canaye, *Seyahatnâme*, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s. 68.
[334] Tülin Çoruhlu, "Miğfer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 21.

yerine kullanılan kelimedir. Hüseyin N. Orkun, Çinlilerin yazılı kaynaklarında Türk kelimesinin "tulga" dan geldiğini ve bunun da Türklerin Altay Dağları'nda tulga şekline benzeyen bir altın dağda demircilik yapmasından mütevellid bu ismi aldığını ifade etmiştir.[335]

Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan silâh formlarının Osmanlıların etkileşimde olduğu devletlerin silâhlarıyla karşılıklı etkileşim içinde olduğu bilinmektedir. Örneğin Rus, Alman, Bulgar, Romen ve Macar miğferlerinin bazı özelliklerinin Osmanlı miğferlerine has olduğu anlaşılmaktadır. Bu miğferler ilgili ülkelerin literatürüne "Türk tipi" olarak girmiş olmakla birlikte kökenlerinin daha eskilere gittiği anlaşılmaktadır.[336] Diğer yandan Osmanlı silâhları arasında Frengi ve Macarî gibi miğfer ve çeşitli silâh tipleri de mevcuttur. Osmanlıların kullandıkları miğfer türleri üç sınıfa ayrılmaktadır.

Birincisi külâh şeklindeki peçelikli miğferlerdir. Bunların şişkin karınlı etek kısmından sonra birden daralan yalma kısmından oldukça sivri tepelik yükselir. Kanunî Devri'nden günümüze ulaşan örnekler ve kayıtlarda geçen miğferler nazara alındığında bu türün o dönemde çok yaygın olmadığını söyemek mümkündür.[337] Hadım Ali Paşa'nın 20 Eylül 1560 tarihli muhallefâtında kayıtlı miğferler haricinde 7 adet yüz peçeliği mevcuttu.[338] Osmanlılar döneminde askerî zümreler tarafından kullanılan miğferlerden birisi siperlikli olanlardı. Kanunî Devri'nde genellikle törenlerde kullanılan ve günümüze de örnekleri ulaşan tombak miğferler de bu formdadır. Tombak miğferler genellikle bakır üzerine altın işlenerek özgün bir forma kavuşturulmuştur.[339] Tombak miğferlerin pirinçten imal edildiği de bilinmektedir. Harbiye Müzesi'nde 7950, 1090 ve 7947 envanter numaralı tombak miğferler mevcut olup bunlar da bakır gövde üzerine altın kaplama şeklinde imal olunmuştur.

İkinci tür ise siperlikli miğferlerdir. Siperlikli miğferlerin tepe kısımları basık, gövde kısımları konik olup etek çevresi enli bir bordür oluşturacak şekilde düzdür. Siperlikli miğferlerde de genellikle ana gövde tek maden plakadan imal edilmiş olup kulakları korumak için 2 adet kulak siperliği, 1 adet güneşlik alın siperliği ve 1 adet

---

[335] Hüseyin N. Orkun, *Türk Sözünün Aslı,* Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara 2011, s. 24.
[336] Çoruhlu, "Miğfer", s. 23."
[337] Çoruhlu, "Miğfer", s. 22.
[338] BOA, TS.MA, D. 10163.
[339] bkz. şekil 1.8.

de ense siperliği ana gövdeye eklenmiştir.[340] Bunlar, Kanunî Devri'nde ve öncesinde Osmanlılar tarafından en çok kullanılan miğferlerdir. XV. yüzyılın ikinci çeyreğinde Osmanlı topraklarını ziyaret eden Broquiêre, Osmanlı askerlerinin harplerde; ensesinde, önünde ve kulak kısımlarında birer madenî siperlik (pul) bulunan ve bu siperlikler sayesinde enseyi, yüzü ve yanakları koruyan yuvarlak miğferler kullandığını ifade etmiştir. Ayrıca bu tür siperliklerin Fransa'da da kullanıldığını ilave etmiştir.[341] Bu tür miğferlerin günümüze ulaşan örnekleri bulunmaktadır.[342]

Üçüncü grup miğferler ise zırh külâhlardan oluşmaktadır. Zırh külâhlar, başın üst kısmını örtecek hafif yuvarlak disk şeklindeki bir metal parça ve bu metal kısma perçinlenmiş peçelikten ibarettir. Bu miğferlerin tas şeklindeki kısmı haricinde kalan gözler, kulaklar ve boyun kısımları peçelik marifetiyle muhafaza edilebilmekteydi. Bunlar genellikle zırh gömleklerin tamamlayıcısı gibi olup onlarla birlikte kullanılırdı.[343]

XIV. yüzyıl sonu ve XV. yüzyılda Osmanlı miğferlerinin göz kısımları siperli ve gövde kısımları ince ve sivridir. XV. yüzyılın sonlarına doğru gövdenin inceliğini kaybettiği ve dışa doğru şişkinleştiği, tepeliğin ise küçülerek kısaldığı görülmektedir. Tepeliğin kısalması ağırlığın azalması ve hacmin daralmasıyla askerin manevra kabiliyetini artırmıştır.

Miğferlerin muharebelerdeki en önemli işlevi baş ve boyun gibi hayatî uzviyetleri korumak olduğu gibi miğferi kullanan kişinin düşman unsurları ve çevreyi görebilmesinde miğferin şekli hayatî önem arz etmekteydi. Bu yüzden zikredilen miğfer türleri muharip askerlerin görüş açısını daraltmayacak şekilde imal edilmişlerdir. Savaççılar, görüş açısı darlığından dolayı sadece karşıdan gelen saldırıları değil aynı zamanda yanlardan gelen saldırıları algılayamazsa başındaki miğfer kendisi için büyük tehlike teşkil edebilmekteydi.

Miğferler, demir, çelik, bakır, altın ve gümüş gibi madenler ile hünnap, kızılcık, bakkam ve söğüt gibi ağaçlardan yapılmaktaydı. Miğferler, Kanunî dönemi kaynaklarında tağulka, toğulga, tolga, tulga veya tabulka gibi isimlerle zikredilmektedir. Kanunî dönemine ait miğferler tek parça veya birçok parçadan imal edilmekteydi. Tek parçadan imal edilecek miğferin tek parçalık madeni plakası, içi

[340] Çoruhlu, "Miğfer", s. 22.
[341] Broquiêre, *Seyahatnâme*, s. 266.
[342] bkz. şekil 1.12.
[343] Çoruhlu, "Miğfer", s. 22.

miğferin iç şeklinde olan madenî kalıpların üzerine konularak dövülürdü. Ustalar tarafından sırayla dövülerek maden plakanın kalıbın şeklini alması sağlanırdı. Daha sonra yumuşaması için tekrar ısıtılan levha, miğfer formu ortaya çıkana kadar tekrar dövülürdü.

Parçalı miğferlerde ise birleştirilecek parçalar benzer işlemlerle yapıldıktan sonra bir araya getirilip lehimle birbirine kaynak yapılırdı. Bazen de parçalar birbirine menteşe ile tutturulurdu. Miğferler tek parça maden plakalardan yapıldıkları gibi ayrı ayrı parçalar halinde yapılıp sonradan da birleştirilebilirlerdi. Genellikle gövde kısmı tek parçadan çıkarılır, buna kulaklık, enselik, alın siperliği ve tuğ yuvaları perçinlenirdi.[344]

Kanunî Devri ve öncesinde miğferlerin kılıfları dışarıdan satın alınmaktaydı. 12 Haziran 1517 ile 31 Ekim 1517 tarihleri arasında Cebecibaşı Mehmed Bey ve kâtip Nasûh nezaretinde Cebehâne'ye miğferler için Selanik abasından yapılmış 22 akçeden 38 adet kılıf alınmış ve bunlara toplam 836 akçe ödenmişti.[345] Buradan anlaşılacağı üzere Selanik'te faaliyet gösteren bazı esnaflar harp imalatının yan ürünlerini tedarik etmekteydi. Miğferleri muhafaza etmek için Cebehâne'de meşin (deri) kılıflar da yapılmaktaydı ve bunlar da özel imalatçılardan tedarik edilmekteydi. 1526 yılında miğfer kılıfı yapılmak üzere tanesi 5 akçe olan toplam 630 akçe değerinde 126 adet meşin alınmıştı.[346]

Kanunî Devri'nde Cebehâne'ye "yumuşaklık" diye tabir edilen ve miğferlerin iç kısmına kullanacak kişilerin başını miğferin sertliğinden veya soğuktan muhafaza etmek üzere kullanılan bez ya da deri olması muhtemel ürünler alınmaktaydı. Zırhların içine işlenen içi pamukla doldurulmuş olan bağırdak denilen bir çeşit kalın astarların miğferlerde de kullanıldığı bilinmektedir. 1525 senesi Mayıs ayında Cebehâne'ye 19.138 akçe değerinde 2.734 adet yumuşaklık alınmıştı. 18 Mayıs 1524 ile 7 Mayıs 1525 tarihleri arasında Cebehâne emini Piri Çelebi 840 akçe değerinde 120 adet yumuşaklık almıştı.[347]

Miğferler ve boyunluklar diğer harp malzemeleri gibi zaman zaman bakım ve onarıma tabi tutulurdu. Kanunî döneminde miğferler ve boyunluklar Cebehâne'de tamir edilirdi. 29 Kasım 1551 yılında Cebehâne'ye tamire verilen muhtelif harp

[344] Aydın, *Sultanların Silâhları,* s. 107.
[345] BOA, AE, SSLM, def. nr. 1/10, s. 15.
[346] BOA, MAD, def. nr. 23321, s. 7, 16-19.
[347] BOA, MAD, def. nr. 23321, s. 7, 16-19.

aletleri içinde 2 çift miğfer ve 3 adet boyunluk mevcuttu.[348] Kanunî Devri'nde Cebehâne'de görev yapan muhtelif dallardaki silâh erbabına dair bilgi olmamakla birlikte 2 Numaralı Mühimme Defteri'nde miğfer üstadlığı için Cebecibaşı'nın arzı ile Cebeciler'e katılanlara dair bir hüküm mevcuttur. İlgili hükümde; Cebecibaşı, Cebehâne'de miğfer kılıfları işinde görev yapan ustaların ölmeleri sebebiyle yeni ustalara çok ihtiyacının olduğunu, bunların yine miğfercilerden alınacağı, onların miğferle alakalı her işi layıkıyla yapacağını saraya arz etmiş ve yeni miğfer ustaları Cebehâne'ye işe alınmıştı.[349] Anlaşıldığı kadarıyla devletin miğfer ustaları ölünce özel sektörden miğfer ustaları Cebehâne'ye dahil edilerek devletin resmî çalışanları olmuşlardı.

XVI. yüzyıla ait bazı miğferler günümüze ulaşmıştır. Topkapı Sarayı 2/1187 envanter numaralı miğfer XVI. yüzyıla ait olup, 28 cm yüksekliğinde 23,5 cm çapındadır. Konik formda yapılmış olan miğferin alın, burun ve ense siperi vardır. Yüzeyi yarım ve tam şemse formunda altın paftalarla süslenmiştir. Bu paftalar kabartma dal ve çiçeklerle tezyin edilmiştir. Ayrıca üzerinde dilimli ve çiçek yuvalı formlar olup yuvalara firuze ve altın taşlar yerleştirilmiştir. Burun siperliği sürgülü olup üzerinde Rumî motifli altın kakmalar yapılmıştır. Siperin üst kısmında aşağıya tam inmesini engellemek üzere yapılan 1-2 cm'lik çıkıntı vardır. Çıkıntı üzerinde ise tek bir yuva ve yuva içinde firuze taş mevcuttur. Miğferin tepesi, üstten aşağıya doğru ve yatay halkalar şeklinde dilimlenmiş olup halkalar arasına yerleştirilmiş yuvalara altın ve firuzeler özenle yerleştirilmiş estetik görüntü arz etmektedir.

Kanunî Sultan Süleyman dönemine ait olan miğferlerden günümüze ulaşanlar olmakla birlikte savaşlara götürülen bazı envanter listelerinde miğferler de kayıtlıdır. Mustafa Paşa tarafından 1522 yılında Rodos'a götürülen envanterde 595 adet derbendî miğfer, 84 adet hüsrevânî miğfer ve 1.160 adet frengi miğfer kayıtlıdır.[350] Mohaç meydan Muharebesi'ne götürülen harp malzemeleri arasında 3.016 adet Şam yapımı (tolga-i Şami) derbendî miğfer mevcuttu.[351] Derbendi miğferler demirden imal edildikleri için yeniçerilerin genellikle demir miğferler kullandığı anlaşılmaktadır.

---

[348] BOA, TS.MA, D. 2163, s. 13.
[349] BOA, MD 2, Hüküm nr. 2026, 15 Rebiülahir 964/15 Şubat 1557.
[350] BOA, TS.MA, D. 5643, s. 1.
[351] BOA, TS.MA, D. 9633, s. 1; Emecen, *Klasik Çağda Savaş,* s. 213.

Celalzade, Mohaç'ta kullanılan miğferlerin nelerden imal edildiğine dair mühim bilgiler vermektedir. Mohaç'taki Osmanlı askerlerini yukarıda zikredildiği üzere, "*Hünnap, kızılcık, söğüt ve bakkam gibi sert ağaçlardan sepet ve çanak gibi yapılan tağulka veya tabulka denilen siperlerini başlarına ve çizmelerini ayaklarına geçirmiş ve kalkanlarını arkalarına almışlardı.*" şeklinde tasvir etmiştir.[352] Celalzâde'nin beyanlarında "sepet gibi" ibaresinin olması kalkanlarda olduğu gibi büyük ağaç plakalardan ziyade ince dalların örülmesi şeklinde imal edildiği anlaşılmaktadır.

Miğferlerin savaşlarda kullanıldığına dair kayıtlar günümüze ulaşmıştır. Örneğin; İbrahim Paşa Mohaç'ta zırh gömleğini giyerken Kanunî, bu miğferlerin ve kalkanların dağıtımına nezaret etmişti.[353]Sinan Çavuş, 1543 yılındaki Estergon Kalesi kuşatması esnasında Osmanlı ordusunu çeliğe bürünmüş coşkun bir sele benzetmiş ve başlarında yaldızlı miğferlerin olduğunu nakletmiştir.[354]

Kanunî döneminde altın ve gümüş miğferlerin seçkinler tarafından kullanıldığına dair kayıtlar olmakla birlikte düşük rütbeli görevliler ve askerlerin kullandığına dair kayıtlar da mevcuttur. Celalzâde, Preveze öncesinde saraya gelen Hayreddin Paşa'nın adamlarının başlarında altın miğferler olduğunu nakletmiştir.[355] Altın miğferin askerler için çok lüks olduğunu düşünmek normal olsa da altın ve gümüş işlemenin kısmen lüks olduğu söylenebilir. Kanunî döneminde İstanbul'a esir olarak getirilen Pedro, askerlerin gümüşe bezenmiş miğfer kullandıklarını ifade etmiştir.[356] Diğer yandan kaynaklara altın ve gümüş miğfer şeklinde geçen miğferlerin ana gövdelerinin altın ve gümüş olmadığını, ana gövde üzerine altın ve gümüş paftalar yapıldığını söylemek doğru olacaktır.

Kanunî Devri'nde üst düzey askerî ve sivil bürokratların muhallefâtlarında çeşitli cevherlerden istihsâl edilmiş muhtelif miktarlarda miğferlere rastlamak mümkündür. Azamet ve ihtişamın nişanesi olan altın ve gümüş tezyinâtlı miğferler genellikle törenlerde kullanılan, yabancı devlet temsilcileri ve halka devletin "büyük bir kudreti olan siyasî ve askerî teşekkül" imajını veren savunma silâhlarındandır.

---

[352] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik,* s. 116.
[353] Goodwin, *Yeniçeriler,* s. 139.
[354] Sinan Çavuş, *Süleymannâme*, s. 405.
[355] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 226.
[356] Pedro, *Zorunlu İstanbul Seyahati,* s. 133.

Kanunî, Zigetvar Seferi'nde vefat edince ona ait savaş aletleri içinde bir sandıktan zernişan ve sade hassa miğferleri çıkmıştı.[357]

Miğferlerin hemen her türlüsüne Kanunî'nin sadrazamlarının günümüze ulaşan muhallefâtlarında rastlamak mümkündür. Kayıtlardan anlaşıldığı üzere hepsinin büyük askerî birlikleri donatacak kadar lojistikleri mevcuttur. Celalzâde, Kanunî'nin sadrazamı Ahmed Paşa'nın Nahcivan Seferi'nde sahip olduğu askerî kuvvet, silâh ve mühimmatla bütün İran'ın fethedebileceğini iddia etmişti. Diğer yandan bu önemli kuvveti rasyonel bir şekilde kullanamadığını da ilave etmişti.[358]

Kanunî döneminde ihtişam nişanesi olarak kullanılan miğferlere ilk Mısır Beylerbeyi olan Hayır Bey'in muhallefâtında rastlamak mümkündür. Hayır Bey'in altın ve gümüş miğferleri olmakla birlikte bu miğferlere ait 1 altınlı katvez,[359] 1 gümüşle tutturulmuş katvez ve 11 adet gümüş katvez başları mevcuttu.[360] Ayrıca miğferlerin üzerine sarık sarılıp, üzerine kuş tüyünden yapılan sorguçlar takılırdı. Heredot, sorgucu Karialıların bulduğunu ifade etmiştir.[361] Hadım Ali Paşa'nın Muhallefâtı'nda 14.740 akçe değerinde 3 top siyah balıkçıl sorgucu mevcuttu. Ayrıca her birinin içinde 472 tüy (tel) olan toplamı 9.445 akçe değerinde 2 top sorguç ve 5.300 akçe değerinde içinde 530 tüy olan 1 top sorguç mevcuttu.[362] Hadım Ali Paşa'nın Muhallefâtı'nın kayıtlı olduğu başka bir belgede ise altın ve gümüş miğferler olup aşağıda bazıları listelenmiştir:[363]

Tablo 2.1. Hadım Ali Paşa'nın Muhallefâtı'nda Kayıtlı Olan Miğferler

Sayısı	**Özelliği**	**Değeri (Akçe)**
1	Kenarı gümüşlü küftesiz mükemmel dımışki miğfer	1.280
1	Küftekâri nâ-temâm dımışki miğfer	90
5	Kenarı küfteli nâ-temâm miğfer	3000
25	Kalemkâri yaldızlı mükemmel Halep miğferi	12.000
15	Kalemkâri yaldızlı nâ-temâm Halep miğferi (6 tanesi altın)	5.400
6	Dımışki sade hicranlı miğfer	1.440
2	Gümüş miğfer	900

Kaynak : BOA, TS.MA, D. 6685.

[357] BOA, TS.MA, D, 9499/1.
[358] Celalzâde Mustafa, *Tabakatü'l Memâlik*, s. 347.
[359] Katvez, kavnes ve kotaz gibi kelimeler miğfer, miğfer tepesi gibi anlamlara gelmektedir.
[360] Aslen Çerkez olan ve muhtemelen 1464-1465 yıllarında Kerac yakınlarındaki Samsum adlı köyde doğmuş, 1517 yılında Mısır'ın ilk Osmanlı Beylerbeyi olmuş, Kanunî 1522 Rodos Seferi'ndeyken ölmüştü. Kürşat Çelik, "Mısır Beylerbeyi Hayır Beyin Muhallefatı (1517-1522)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33/55, Ankara 2014, s. 166-168, 172.
[361] Heredotos, *Tarih*, çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 15. baskı, İstanbul 2019, s. 92.
[362] BOA, TS.MA, D. 10059, 29 Zilhicce 968/10 Eylül 1561.
[363] BOA, TS.MA, D. 6685.

Hadım Ali Paşa'nın uhdesinde olan miğferlerde altın ve gümüş kullanılmış olup miğferlerin Halep ve Şam'da üretildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca miğferlerin çoğunun tek parça maden plakalardan üretildiği görülmekle birlikte 1,440 akçe değerindeki 6 adet miğferin "hicranlı" diye kaydedilmiş olmakla bunların parçalı olduğu anlaşılmaktadır. Kulaklık, burunluk veya enselik gibi kısımları ayrı üretilmiştir. Ayrıca "nâ-temâm" şeklinde tasvir edilen miğferler parçalı olup kulaklık ve burunluk gibi parçalar bazen ayrı olarak kayıtlara geçmiştir. Hadım Ali Paşa'nın muhallefâtına dair 20 Eylül 1560 tarihli bir belgede de ona ait miğferler ve miğfer parçaları kayıtlı olup listesi aşağıdaki gibidir.[364]

Tablo 2.2. Hadım Ali Paşa'nın Muhallefâtı'nda Kayıtlı Olan Miğferleri

Miktarı (Adet)	Özelliği
1	Dımışki miğfer, bervari gümüş
6	Dımışki miğfer nâ-temâm müzehhep
6	Dımışki miğfer nâ-temâm
22	Altın yaldızlı yeni miğfer
2	Macari miğfer bervari gümüş
3	Altın yaldızlı miğfer
14	Altın yaldızlı nâ-temâm miğfer
1	Simli müzehheb bâ-kise-i miğfer
14	Altın yaldız miğfer kulağı
9	Miğfer kafası
7	Miğfer nikabı (yüz peçeliği)
6	Miğfer burunluğu

Kaynak : BOA, TS.MA, D. 10163.

Paşa'nın Muhallefâtı'nın kayıtlı olduğu aynı belgede 54 adet miğfer ve 1 adet müzehhep miğfer kesesi, 14 adet altın yaldızlı miğfer kulağı, 6 adet miğfer burunluğu, 7 adet yüz peçeliği ve 6 adet miğfer burunluğunun mevcut olması miğferlerin siperlikli olduğunu göstermektedir. Çeşitli tür ve özelliklerde miğferleri olup kayıtlarının günümüze ulaştığı bir diğer isim ise Rüstem Paşa'dır. Rüstem Paşa'nın vefatından sonra 10 Eylül 1561 tarihinde onun cebehânesindeki 132.720 akçe değerindeki 376 adet miğfer hazineye alınmış olmakla birlikte cins ve türleri aşağıdaki gibidir:[365]

Tablo 2.3. Rüstem Paşa'nın Muhallefâtı'nda Kayıtlı Olan Miğferler

Sayısı	Özelliği	Değeri (Akçe)
76	Sekizer sikke altınlı Şam tolgası	36.480
68	Yaldızlı kalemkâri Çelebi tolga	31.200
60	Sekizer sikke altınlı ve bir cins tüylü	28.800
8	Beşer sikke altınlı 1'i karpuzî vaz'ından	2.400

[364] BOA, TS.MA, D. 10163.
[365] BOA, TS.MA, D. 8826, s. 1.

Macarî Miğferler		
50	Onar sikke altınlı, umumen yaldızlı ve kalemkâri	3.000
21	Sekizer sikke altınlı, bazıları yaldızlı	10.080
33	Sade demir	6.600
30	Ve gayri sade demir, Macarî üslubunda olup İstanbul'da işlenmiştir.	4.500
Bakır Miğferler		
30	Yaldızlı bakır miğferler 11 tanesi altışar sikke altından yeni imal edilmiştir. 19 tanesi ise yeni olmayıp beşer sikke altından imal edilmiş olup kullanılır durumdadır.	9.660

Kaynak : BOA, TS.MA, D. 8826.

Macarî miğferler 134 adet olub toplam 24180 akçe, bakır miğferler 30 adet olup toplam 9.660 akçe, diğer miğferler ise 212 adet olup toplam 98.880 akçe değerindedir. Listede yerli miğferler haricinde Şam ve Macar miğferlerinin bol miktarda bulunması bunların Kanunî Devri'nde oldukça revaçta olduğunu göstermektedir. Ayrıca Macar usulü miğferlerin İstanbul'da işlendiği de kaydedilmiş olup yerli imalathânerlerde muhtelif miğfer türlerinin üretildiğini de göstermektedir. Esasında Macar miğferlerinde ciddi bir Osmanlı etkisini görmek mümkündür. Çünkü Macarî miğferler tepe kısımları basık, gövde kısımları daha konik olup etek çevresi enli bir bordür oluşturacak şekilde düz olan siperlikli miğferlerdir ve bu şekildeki miğferler Macarlardan önce Osmanlılar tarafından kullanılmaktaydı. Miğferlerin ana iskeletleri ise bakır, demir ve çelikten imal edilmiş olup yüzeylerindeki katmanların ağırlıkla altından olduğu anlaşılmaktadır.[366] Diğer yandan Peçevi, Rüstem Paşa'nın muhallefâtında da değerli cevherlerle tezyin edilmiş külliyetli miktarlardaki silâhın arasında 1500 adet altın kakmalı miğfer bulunduğunu yazmıştır.[367] Elimizdeki vesikanın kısmî bir kayıt olması muhtemeldir. Yukarıda zikredilen miğferlerin yapımında kullanılan ağırlık birimi "sikke" olan altınların ağırlığı II. Mehmed devrinden itibaren standart olarak 3,40 gramdı. İbrahim Artuk, Kanunî Devrine ait altın sikkeleri ortalama 3,40 gram ağırlığında[368] tespit etmiştir. Bu miğferlerde toplam 1957 adet sikke altın kullanılmıştır. Miğferlerin ez az beşer en fazla onar sikke altınlı olması en az 17 gram en fazla ise 34 gram altınla tezyin edildiklerini göstermektedir. Paşa'nın miğferlerinde toplam 6.653,8 gram altın kullanılmıştı.

Osmanlı padişahları, Cülus, bayram, düğün ve sair merasimler ya da Cuma selamlığı gibi alayla halk içine çıktıkları zaman başlıkları üzerinde mücevherli veya

[366] BOA, TS.MA, D. 8826, s. 1.
[367] Peçevi, *Tarih I*, s. 18.
[368] İbrahim Artuk, *Kanunî Sultan Süleyman Adına Basılan Sikkeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2000, s. 60-62.

tüylü sorguçlar bulunurdu.[369] Padişahların yanında önde gelen devlet adamlarının kullandıkları sorguçlar da mevcuttur. Yavuz Sultan Selim'in torunlarından Osman Şah'ın muhallefâtından Saray-ı Âmire'ye gönderilen muhtelif eşyalar içinde 3 balıkçıl sorguç mevcuttu. Bu sorguçların yünlük diye kayıtlı altın yuvaları da mevcuttu.[370] Sorguçlara Kanunî dönemi kayıtlarında sıklıkla rastlanmaktadır. Örneğin; Mohaç Meydan Muharebesi'ne götürülen silâhlar arasında çeşitli miktarlarda sorguçlar mevcuttu. 278 takım hıtâyî sorguç, 314 takım çardak sorguç, 126 takım tüylü balıkçıl sorguç, 16 takım Acem usulü sorguç ve 444 takım mücevher sorguç olmak üzere toplam 1178 takım sorguç götürülmüştü. [371] Mohaç'ta Kanunî'nin kullandığı miğfer ve sorguç da kayıtlara geçmiştir. Padişah çelik halkalı zırhını giyinmiş ve sarığının ön tarafına hüma kuşu kanadından bir tüy dikmişti.[372]

Kanunî Devri'nde seferlere götürülen miğferler onarılmak ve bakım yapılmak üzere Cebehâne'ye verilirdi. Ayrıca Kanunî'nin ve şehzâdelerin miğferleri sefer dönüşlerinde muhafaza ya da tamir için cebehâneye verilirdi. 3 Ağustos 1539 tarihinde cebehâneye 3 murassa tepelikli kotaz verilmişti. 23 Mart 1540 tarihinde ise cebehâneye 25 adet miğfer verilmişti.[373]

Kanunî Devri'nde Osmanlı miğferlerini Safevîler'in satın aldıkları ve kullandıklarına dair kayıtlar mevcuttur. Osmanlı İmparatorluğu stratejik harp malzemelerinin ve bu malzemelerin hammaddesi olan madenlerin dışarıya verilmesine ya da satılmasına genellikle engel olmuş olup olağan zamanlarda bu durumun istisnaları da görülmüştür. Safevî'lere ticaret yapmak ve stratejik malzemeler verme hususunda Sultan I. Selim döneminde sıkı ambargolar uygulanmış ise de Kanunî Devri'nin ilk yıllarında daha esnek davranılmıştır. Ancak Safevîlerin Anadolu'daki Şiilik faaliyetleri ve doğu sınırlarını sıklıkla yağmalamaları nedeniyle 1530'larda başlayan siyasî ve askerî mücadeleler 1555 yılında imzalanan Amasya Anlaşması'na kadar devam etmiştir.

Amasya Anlaşması'ndan sonra bölgeye uzun süreli sükûnet hâkim olmakla birlikte ticarî faaliyetlerde yumuşama olduğu anlaşılmaktadır. 7 Eylül 1566 tarihli bir belgede: İran Şahı'nın Halep ve Sivas yörelerinden at ve miğfer satın almasına

---

[369] Zeynep Tarım Ertuğ, "Sorguç" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005. s. 379.
[370] BOA, TS.MA, D. 2787/1.
[371] BOA, TS.MA, D. 9633.
[372] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 116.
[373] BOA, TS.MA, D. 9615, s. 18.

Kanunî'nin izin verdiği ve Şah'ın adamlarına yardımcı olunması hususunda Şehzâde II. Selim'in haberdar edildiği beyan edilmişti. Şehzâde Bayezid, İran Şahı'na cevabında; "*Bölgede seferler ve savaşlar dolayısıyla atların çoğunun helak olduğunu, at aranan yerlerde bile yarar ata fevkalade ihtiyaç olduğunu, ama padişahın emri gereğince işlem yapılacağını ve istenilen kadar bulunmazsa da bir miktar at temin edilip gönderileceğini*" ifade etmiş olup, istenilen miğferlere dair bir şey söylememiştir. Ayrıca, Sivas ve Halep idaresine durum bildirilip, gelen adamlara klavuzlar verilerek onlara yardımcı olunması emredilmişti.[374]

Osmanlı İmparatorluğu'nda kale mahzenleri ve Cebehânelerinde olağanüstü dönemlerde kullanılmak üzere miğferler muhafaza edilirdi. Örneğin Güvere, Sis ve Tarsus Kaleleri'nde; ellişer adet harcî miğfer, kılıf ve külâh, Küpdere Kalesi'nde 10 adet harcî miğfer, Feke Kalesi'nde 18 adet harcî miğfer ve Anavarza Kalesi'nde 10 adet harcî miğfer mevcuttu.[375] İstanköy Kalesi'nin 1522 yılında fethinden sonra 3 Ocak 1523 tarihinde yapılan sayımında 57 adet miğfer kayıtlıydı. Bodrum Kalesi envanterinde ise 1 adet miğfer kayıtlıdır.[376]

Hangi sefere götürüleceği belli olmayan tarihsiz bir belgede (Kanunî Devri'nde ya da ona yakın bir dönemde); 65 adet tamire muhtaç, 65 adet eksiği bulunan toplam 130 adet demir miğfer kayıtlıdır. Başka bir envanterde ise 6 yük tutarında 250 adet sıradan (harcî), 2 yük tutarında 50 adet kaliteli (has) miğfer olmak üzere toplam 300 adet çeşitli miğfer kayıtlıdır.[377]

Miğferler Kanunî ve kurmayları tarafından ihtişam nişanesi olarak kullanıldığı gibi yabancı devlet temsilcilerine diplomatik bir mesaj vermek amacıyla da kullanılmıştı. Kanunî, Büyük İskender kadar azametli bir hükümdâr olduğunu vurgulamak için Venedikli kuyumculara özel bir miğfer yaptırmıştı. İbrahim Paşa, Avrupalı diplomatlara Büyük İskender'in merasim miğferini kendi hükümdârı olan Kanunî'nin kullandığını beyan etmekteydi. Kademeli olarak bir roket gibi yükselen

---

[374] Kanunî bu belgenin tarihinden bir gün önce ölmüştür. Ancak Şehzade Selim Kanunî'nin ölümünden 8 gün sonra haberdar olacaktır. BOA, TS.MA, E. 484/25, s. 1-2, 21 Safer 974/7 Eylül 1566.
[375] BOA, TS.MA, D. 10581, s. 1-8.
[376] BOA, TS.MA, D. 10582, s. 1-2.
[377] Bu belgeler H. 13.06.1008/31.12.1599 olarak tarihlendirilmiş ise de belge üzerinde bu tarih yazılı değildir ve "TS.MA, D. 7190" gibi bazı belgelerde böyle tarihlendirilmiş olup Kanunî devrine ait oldukları anlaşılmıştır. Diğer yandan TS.MA, D. 10581, 10582, 10583 nolu belgeler de Kanunî devrine ait olup ardışığında olan bu belgelerin de Kanunî devrine ait olduğu düşünülmektedir. BOA, TS.MA, D. 10584, s. 1; 10585/1, s. 1; 10585/2, s. 1.

altın miğfer 27 zümrüt, 47 yakut, 50 elmas ve 49 incinin işlendiği 7 halkadan oluşmaktaydı.[378]

2.1.8. Kalkan

Dîvân-ı Lügâti't-Türk'te "kalkang" şeklinde yazılan ismin "koruma, müdafaa, himaye kollama" anlamı taşıyan kalka kelimesinden türediği kabul edilmektedir.[379] Osmanlılar döneminde ise Farsça kökenli arkasına sığınılacak şey anlamındaki "siper" kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir. Kalkan, kadim dönemlerde yakın dövüşlerde kılıç ve mızrak gibi silâhların darbelerinden korunmak için icat edilmiş bir savunma silâhıdır. Kalkanlar çeşitli hayvan derileri, ağaçlar ve metallerden imal edilmekteydi.

Kalkan, kadim dönemlerde kullanılmaya başlanan savunma silâhlarından olup kalkanın ortaya çıkışı hakkında şilahşörlük risalelerinde efsanevî bilgiler mevcuttur. Rûmî'ye göre, Rüstem'in atalarından Kişşasb, efsanevî dev Kam Kam ile mücadele ederken onun efsanevî kılıcına karşı koymak için çelik çubuktan bir kalkan yapmış ve meşhur kılıcın darbelerine mukavemet ederek rakibini alt etmişti.[380] Bununla birlikte Heredot, kalkanların üzerine kazınan işaretlerin ve kalkanı tutmak için yapılan kulpların ilk kez Karialılar tarafından yapıldığını ifade etmiştir.[381]

Kalkan, kadim Türk Devletleri tarafından kullanılan bir savunma silâhı olup Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş devrinde kullanılmaya başlanmıştır. 1448 yılındaki II. Kosova Savaşı'nda Sultan II. Murad, oğlu II. Mehmed'i birlikleriyle birlikte ordunun önüne getirip topları, tüfekleri ve şişli kalkanları dizmişti.[382]

Ateşli silâhlarla birlikte kalkanın önemi azalsa da XVI. yüzyılın sonuna kadar yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Kanunî Devri'nin sonlarında bile seferlere binlerce kalkan götürülmüş olması ateşli silâhlarla kalkanın tamamen önemini kaybettiği tezini çürütmektedir. Ancak XVI-XVII. yüzyıllarda kalkanın ateşli silâhlara mukavemet etmekte zorlandığı söylenebilir. Sinan Çavuş, Estergon

---

[378] Bu miğfer 1532 yılında Venedikli kuyumculara sipariş edilmişti. Piramit şeklinde yapılmış olan miğferin yapımında 50 adet elmas 27 adet zümrüt ve 49 adet incinin işlenmiş olduğu 7 adet halkadan oluşmaktaydı. Boom, *Büyük Türk,* s. 140-141.

[379] Tülin Çoruhlu, "Kalkan" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 260.

[380] Firdevsî-i Rûmî, *Müsellahnâme*, haz. Bekir Biçer, Çizgi Yayınları, Konya 2011, s. 22-23; Matrakçı Nasuh, *Tuhfetü'l-Guzât,* haz. Ümran Karadeniz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 71.

[381] Heredotos, *Tarih*, s. 92-93.

[382] Oruç Bey, *Tevarih-i Al-i Osman, (Osmanlı Târihi 1288-1502)*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009, s. 169.s. 85.

Muhasarası sırasında "kale içindeki düşmanların, savaş meydanındaki Osmanlı askerlerinin çelik kalkanlarını top atışıyla pamuğa çevirip miğfer ve zırhlarını yün gibi dağıttıklarını" nakletmektedir. Düşman kalkanlarının ise "Osmanlı askerlerinin ok ve mızrak darbeleriyle delik deşik olduğunu" nakletmektedir.[383] Özellikle XVII. yüzyıldaki tüfeklerin oldukça etkili olması kalkan ve zırhın önemini yitirmesine sebep olmuştur.

Kanunî Devri'nde kalkanların tam olarak can güvenliği sağladığı söylenemese de kalkanlar bir çeşit darbe emici özelliğe sahipti. Yani delinse bile darbeyi oldukça yavaşlatmış oluyordu. Zaten savaşlarda yüz yüze çarpışmalarda düşman unsurların kullandığı zırh ve kalkan delinebilecek surette ise kılıç türü silâhlar yeterliyken, düşman ağır ve güçlü zırh ve kalkanlar kullanıyorsa onları delmek ve parçalamak için balta türü silâhlar tercih edilmekteydi. Kalkanlar, göbeklik, gövde ve eteklik olmak üzere 3 ana kısımdan oluşmaktadır. Diğer kısımlar ise göbek rozeti, etek rozeti, pamuklu kumaştan yapılmış kol yastığı, kola takılacak bant ve kaytan, yıldız ve çiçek formlu rozet gibi bölümlerden oluşmaktadır.[384] Göbek kısmı, kalkanın kubbe şeklindeki orta kısmıdır. Göbeklik rozetleri, kalkanın tutulmasını ya da kola geçirilmesini sağlayan kayışların kalkana monte edilmesini sağlayan aksamlardır. Deri ve agaç kalkanlarda bu kısımlara metalden yapılmış plakalar veya madalyonlar monte edilebilirdi. Etek kısmı ise kalkanın uç kısımlarındaki 10-15 cm genişliğindeki etek kenarlarına denilmektedir. Göbek kısmının bitişinden kalkanın uç kısımlarındaki etek kısmına kadar olan geniş kısım ise kalkanın gövde kısmını teşkil etmektedir. Genellikle onlu sisteme göre yerleştirilmiş olan dış yüzeyi rozet formunda olan çivilerin 4 tanesi göbek çevresinde olduğu gibi 6 tanesi ise eşit aralıklarla gövde üzerindedir.[385]

Kanunî Devri'nde kullanılan kalkanlar yuvarlak, konik ve dikdörtgen biçimli olabilmekteydi. Kalkanın biçimi muharebe esnasındaki mücadele tarzına göre değişebilmekteydi. Yuvarlak kalkanlar bireysel mücadelelerde daha etkili olup hareket kabiliyeti itibariyle en çok süvariler tarafından kullanılmaktaydı. Broquêre, Türk süvarilerin kalkanlarının tahtadan imal edildiğini, şekillerinin yuvarlak olduğunu, süvarilerin bu kalkanları iyi kullandıklarını ve düşman oklarına karşı

---

[383] Sinan Çavuş, *Süleymannâme*, s. 397, 561.
[384] Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 150.
[385] Ahmet Ayhan, *Topkapı Sarayı Müzesi Silâh Koleksiyonu,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2012, s. 222.

kendilerini bu kalkanlarla koruduklarını ifade etmiştir.[386] Yuvarlak kalkanların piyadeler tarafından yakın dövüşlerde kullanılmasına hiçbir mani yoktu. Celalzâde Salih, Almanya Seferi'nde Osmanlı askerlerinin uzun ve geniş (ariz-i amik) kalkanlar kullandıklarını nakletmektedir.[387] Celalzâde'nin bahsettiği dikdörtgen biçimli kalkanlar uzun oldukları için, düşmanın yayılım ateşine ya da süvari akınına karşı askerî boylu boyunca korumaya daha müsaitti. Ayrıca bu tür kalkanları Osmanlı piyadeleri kullanmaktaydı. Osmanlı piyadeleri, bu tür büyük kalkanları kesintisiz bir hat oluşturacak şekilde kullanmakla birlikte düşman süvarilerini durdurmak için en önemli silâhlardandı. Tabi kalkanla saldırıyı durdurup mızrakla süvariyi alaşağı etmek kaydıyla... İdris-i Bitlisî ise yeniçerilerin sineyi kapatacak şekilde kare kalkanlarının olduğunu, bu kalkanlarla kendilerini müdafaa ederken ellerindeki mızraklarla düşman süvarilerini düşürdüklerini ifade etmiştir.[388] Bitlisî'nin ifadeleri Celalzâde Salih'în ifadelerinin teyit eder mahiyettedir. Zira tasvir edilen kalkanlar, piyadenin kullanımına uygun büyük kalkanlardır ve mızraklı birliklerin kullanımına uygundur. Bu kalkanı muhafaza etmenin en önemli yolu uzun mızrak kullanmaktır. Bu yöntem Yunan, Sparta ve Roma ordularının tarihin kadim dönemlerinde başvurdukları savunma ve saldırı metotlarındandır.

Türklerin süvari silâhları olan kavisli kılıçları, bileşik yay ve kısa mızrakları kullanmaktaki becerilerine yetişecek rakip bir millet yoktu.[389] Diğer yandan Osmanlı piyadelerinden meydan muharebelerinde tüfekçi olarak görev yapan yeniçeriler meydan muharebelerinin önemli muharip unsurlarındandı. Ancak Douglas E. Streusand, meydan muharebelerinde süvarileri piyadelerden önemli görmekle birlikte kuşatmalarda atlarını kullanamayan süvarilerin inşaat işleri gibi bazı hizmetleri ifa ettiklerini ve kuşatmalarda piyadelerin süvarilerden önemli olduğunu ifade etmiştir.[390]

Kanunî Devri'nde kalkanların Cebehâne'de yapıldığına dair bir kayıt olmamasına rağmen savaşlarda ve normal zamanlarda tahrif olan kalkanların Cebehâne'de bakım ve onarıma alındığına dair kayıtlar mevcuttur. 18 Mayıs 1524 ile

---

[386] Broquiêre, *Seyahatnâme*, s. 268.
[387] Celalzâde Salih, *Tarîh-i Sefer-i Zafer Rehber- Alaman (Kanunî Devri'nde Alaman Seferi 1532),* haz. Fatma Kaytaz, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016, s. 31.
[388] İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt VII. Ketîbe*, haz. Muhammed İ. Yıldırım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara 2019, s. 46-47.
[389] John Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, çev. Selma Koçak, Say Yayınları, İstanbul 2019, s. 63.
[390] Douglas E. Streusand, *Osmanlılar Safevîler Babürlüler*, çev. Bahar Fırat, Ufuk Yayınları, İstanbul 2013, s. 130.

7 Mayıs 1525 tarihleri arasında tutulan muhasebe defterinde; Cebehâne'deki kalkanları tamir etmek ve kalkanlar üzerindeki çivi, halka ve saireyi gizlemek için alınan ipek ve gömleklere 1.238 akçe harcandığı kayıtlıdır.[391] Kanunî Devri'nde kalkanların yapım aşamasındaki ayrıntıları mevcut değildir. Bundan dolayı kalkanların üretim bilgilerini ve özelliklerini günümüze ulaşan silâhlardan ve savaşlara götürülen mühimmatların listelerinden kısmen öğrenebilmekteyiz.

Kanunî Devri'nde kullanılan bir diğer kalkan türü ise "dolabî" olarak isimlendirilen kalkanlardır. Tülin Çoruhlu dolabî kalkanları, bir tarafı dörtgen şeklinde uzayan ve bundan dolayı kanatlı kalkan olarak bilinen kalkan olarak tahmin etmektedir.[392] Ancak bunu teyit edecek bir veriyi tam olarak tespit edemedik. Kanunî'nin şehzâdeliği dönemine ait bir Hazine-i Hümâyun defterinde 30 adet kılıflı dolabî kalkan kayıtlıydı.[393] Kanunî Devri'nin ilk yıllarında 23321 nolu Cebehâne muhasebe defterinde; 25.408 akçe değerinde olan cevşen plakaların muhafaza edildiği sandıklar, dolabî kalkanlar, harbeler, vezneler ve sair şeylerin miktarı 237 çift olarak kaydedilmişti.[394] 1563 yılında Kanunî tarafından Şehzâde Selim'e gönderilen hediyeler arasında 18 adet dolabî kalkan mevcuttu.[395]

Deri kalkanlar zikredildiği üzere çeşitli derilerden üretilmekteydi. Kalkanlar kılıç, ok, mızrak ve sair delici silâh darbelerinden korunmak için üretildiklerinden deri kalkanların yapımında fil ve timsah gibi hayvanların derileri tercih edilmekteydi. Derilerle yapılan silâh teçhizatlarında; kalın derileri ıslatarak şekil verme, mukavva ve ahşap malzemelerden oluşan iskelet üzerinde ıslak deriyi gererek kaplama, derileri birbirine dikerek birleştirmek çoğunlukla kalkan yapımında kullanılan yöntemlerdir.[396]

Deri kalkanlar Kanunî Devri'nde savaşlarda kullanılan mühimmatlardandır. Peçevi'nin, "tekne kalkanlı" olarak tasvir ettiği Nahcivan Seferi'ne katılan askerlerin deri kalkanlar kullandıkları anlaşılmaktadır. Deri kalkanların XVII. yüzyılda da kullanıldığı Evliya Çelebi'nin ifadelerinden anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi, XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde delileri ve gönüllüleri tasvir ederken çeşitli silâhlarının

---

[391] BOA, MAD. def. nr. 23321, s. 23.
[392] Tülin Çoruhlu, *Osmanlı Koruyucu Silâhlarında Süslemeler ve Teknikler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995, s. 297.
[393] BOA, TS.MA, D. 10026, s. 13.
[394] BOA, MAD. nr. 23321, s. 14.
[395] BOA, TS.MA, D. 10019, s. 3, 29 Zilhicce 970/19 Ağustos 1563.
[396] Halide Sarıoğu ve Melda Özdemir, "Savunma Silâhlarından Deri Kalkanlar (Harbiye Askeri Müze Koleksiyonu)", *Sanat Dergisi*, 2012, s. 95.

yanında sırtlarında tekne kalkanları olduğundan ve bunların Halep'te timsah, fil, gergedan ve boğa gibi hayvanların derilerinden yapıldığını nakletmiştir.[397] Tekne kalkanlar sol elle tutulup kullanılmaya müsaitti. Bundan dolayı sağ elle silâh kullanmaya uygun olacak şekilde tasarlanmıştı. Kalkanın alt kısmı bir dikdörtgeni andırır ve hafif oval olmakla sol kenarı yaklaşık 80-90 cm uzunluğundaydı ve düz bir hatla uzanırdı. Sağ tarafı ise silâhın rahat kullanılabilmesi için kenarın yaklaşık 40 cmlik kısmından sonra içe eğimli olarak sağ tarafa doğru çapraz tasarlanmıştı. Sol üst köşe sivri bir görüntü arz etmekle kullanan askerin baş kısmına kadar koruma sağlayabilirdi. Kesik olan sağ tarafa denk gelen açık kısım ise maharetle kullanıldığı taktir de sağ eldeki silâhın korumasındaydı.

Ağaç kalkanlar ise İslam öncesi Türk toplumlarında kullanılmakta olup Osmanlılar döneminde de kullanılmaktaydılar. Ağaç kalkanlar Osmanlılar döneminde sağlam ve hafif olan incir ve söğüt gibi ağaçlardan yapılmaktaydı. Bunlardan söğüt kalkanlar en kullanışlı olanlarıdır ve "çiçekli kalkanlar" diye anılmaktadır.[398] Ağaç kalkanlar bükülerek ibrişim ya da dayanaklı sicimlerle birbirine bağlanan dalların göbek kısımlarına perçin vazifesi de gören bakır veya demir yuvarlak metal levhaların raptedilmesiyle meydana getirilir; içleri ise deri veya çuha ile kaplanırdı.[399] Ağaç kalkanlar Kanunî Devri'nin savaşlarında kullanılan mühimmatlar arasındadır.

Metal kalkanlar demir, çelik ve bakır gibi metallerden imal edilmiş olup tören ve gösteriş için altın ve gümüşten yapılmış kalkanlara da rastlamak mümkündür. Altın ve gümüş gibi değerli madenler özellikle kakma veya kazıma gibi tekniklerde süsleme amaçlı kullanılırdı. Metal kalkanlar dökme ve sıvama gibi tekniklerle ve genellikle yuvarlak formda yapılmaktaydı. Yuvarlak formdaki kalkanların her birinin farklı bir ölçüsü olmakla birlikte genel olarak metal kalınlığı 1-3 mm, tepelik çap arası dikey derinlikler 30-130 mm, daire çapları 250-550 mm ve ağırlıkları 500-3500 gr arasında değişmekteydi.[400]

XVIII. yüzyılın sonuna kadar kullanılan çelik kalkanların en iyileri Halep, Diyarbakır, Antep, Dağıstan ve Kafkasya'da üretilmekle birlikte çelik kalkanlar demir kalkanlardan daha ince ve darbelere karşı daha dayanıklıdır. Demir kalkanlara

---

[397] Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. V/1, s. 366-367.
[398] Aydın, *Sultanların Silâhları,* s. 93.
[399] Çoruhlu, "Kalkan", s. 261.
[400] Eralp, *Türk Toplumunda Silâh*, s. 151.

göre daha hafif olan göbekli yuvarlak bakır kalkanlar süvariler tarafından tercih edilmekteydi. Bakır kalkanlardan günümüze ulaşan kalkanların tamamı tombaklıdır.[401] Tombak kalkanlar Kanunî Devri'nde yoğunlukla kullanılmış olup altını andıran parlak renklerinden dolayı estetik bir görüntü arz etmektedir.[402]

Kanunî Devri'nde Osmanlı ordusunun kullandığı kalkanların ihtişamlı olduğu ve estetik bir görüntü arz ettiği kaynaklarda zikredilmektedir. Busbecq, Osmanlı ordusunu "*Hiç görmediğim parlak renklere boyanmış kalkanları, murassa palaları, mızrakları, rengârenk sorguçları, bembeyaz sarıkları al yeşil renkte süsleri, güzel atları ve zarif takımları olağanüstü güzel bir manzara teşkil ediyordu.*" şeklinde tasvir etmişti.[403] Sinan Çavuş, Estergon Seferi'ne katılan Osmanlı askerlerinin kollarındaki parlak kalkanların ve yaldızlı miğferlerin alev alev parladığını nakletmiştir.[404]

Kanunî Devri'nde kalkanlar Cebehâne'de montaj yapılıp onarılmakla birlikte Topkapı Sarayı'nda da sultan, hanedan ve üst düzey görevliler için yapılan kalkanların tamir ve tezyinâtı yapılmaktaydı. Sarayın kalkancıları "*Cemâ'at-i Siperdüzân-ı Hassa*" isminde olup onların yaptığı ve süslediği özel kalkanlar genellikle törenlerde kullanılmaktaydı. 1525 yılında kalkancıların bazı bilgileri ve maaşları mevcut olup bu bilgiler şöyledir:

Tebriz'den sürgün olarak Amasya'ya gelmiş ve ilk zamanlar ulufesini İstanbul hassa harcından almış olan Mervli Abdüllatif 9 akçe mevacib almaktaydı. 1530'larda bir Ramazan Bayramı'nda Kanunî'ye 1 adet özel yapım kalkan sunmuştu ve saraydan kendisine 2.000 akçe in'am verilmişti. Tebriz'den sürgün olarak Amasya'ya gelmiş ve ilk zamanlar ulufesini İstanbul hassa harcından almış olan Mervli Hacı Muhammed 8 akçe mevacib almaktaydı. 1530'larda iki ayrı Ramazan Bayramı'nda Kanunî'ye 2 adet özel yapım sade kalkan sunmuştu ve bu bayramların birinde saraydan kendisine 1.500 akçe in'am verilmişti. Tebriz'den sürgün olarak Amasya'ya gelmiş ve ilk zamanlar ulufesini İstanbul hassa harcından almış olan Horasanlı Abdürrahim 6 akçe mevacib almaktaydı. 1530'larda iki ayrı Ramazan

[401] Çoruhlu, "Kalkan", s. 261.
[402] Tombak kalkanlarla ilerleyen Osmanlı askerleri, Avrupa'nın kalbine sızan altından orduları çağrıştırıyor; Türk'e karşı duyulan o tarif edilmez korkuyu estetiğin zaferine ve görkemin eziciliğine yenilen bir kavrama "fetheden" ve "fethedilen" arasındaki dengeleri bozan o ilişkiye bırakıyordu. Özlem Kumrular, *Türk Korkusu,* Doğan Yayınları, 10. baskı, İstanbul 2016, s. 223.
[403] Busbecq, *Türk Mektupları*, s. 8.
[404] Sinan Çavuş, *Süleymannâme*, s. 405.

Bayramı'nda Kanunî'ye 2 adet özel yapım sade kalkan sunmuştu ve bu bayramların birinde saraydan kendisine 1.500 akçe in'am verilmişti ve 1557-1558 yıllarında hayatta ve sarayda olan Abdürrahim usta 7,5 akçe mevacib almaktaydı. Tebriz'den sürgün olarak Amasya'ya gelmiş ve ilk zamanlar ulufesini İstanbul hassa harcından almış olan Horasanlı Şah Hüseyin 5 akçe mevacib almaktaydı. 1530'larda bir Ramazan Bayramı'nda Kanunî'ye 1 adet özel yapım sade kalkan sunmuştu ve saraydan kendisine 1.500 akçe in'am verilmişti. 24 Ekim 1523 tarihinde sanatkâr olarak saraya alınmış olan Perende Carullah 6 akçe mevacib almaktaydı. 1530'larda bir Ramazan Bayramı'nda Kanunî'ye 1 adet özel yapım sade kalkan sunmuştu; ancak saraydan kendisine verilen in'am kayıtlara geçmemiştir. 1557-1558 yılında hayatta ve sarayda olan Carullah 13,5 akçe mevacib almaktaydı. I. Selim zamanında Gürcistan'dan gelmiş olan Gürcü ve Yahudi olan Toro[s] 12 akçe mevacib almaktaydı. 1530'larda bir Ramazan Bayramı'nda Kanunî'ye 1 adet özel yapım kalkan sunmuştu; kendisine 2.000 akçe in'am verilmişti. I. Selim zamanında Gürcistan'dan gelmiş olan Gürcü ve Yahudi asıllı olan Simon 7 akçe mevacib almaktaydı. 1530'larda bir Ramazan Bayramı'nda Kanunî'ye 1 adet özel yapım 1 adet kafirî kalkan sunmuştu; ancak saraydan kendisine 1.000 akçe in'am verilmişti. I. Selim zamanında Karabalioğlu isimli biri olan ve beğliğe 8.000 akçeye satılmış olan Arnavud İlyas 3 akçe mevacib almaktaydı. İlyas, 1557-1558 yıllarında da sarayda görevine devam etmekte olup 7,5 akçe mevacib almaktaydı.[405]

Kalkanlara hazine kayıtlarında, muhallefât kayıtlarında ve üst düzey yöneticilerin cebehânelerinde rastlamak mümkündür. Örneğin; 1514 yılına ait bir hazine defterinde 16 adet çelik kalkan kayıtlıydı.[406] Mustafa Paşa tarafından Hazine-i Hümâyun'a gönderilen muhtelif eşyalar ve silâhlar içinde 42 adet kalkan bulunmaktaydı.[407]

Cebehâne'ye ve Ahur (Istabl-ı Âmire)'a bakım ve onarım için 1539-1540 yıllarında muhtelif silâhlar verilmiş olup bunlar arasında sade kırmızı nakışlı göbeği zernişan 1 adet kalkan, daha sonra ise göbeği zernişan 1 adet gümüş kalkan bulunmaktaydı.[408] Kalkanlar, Cebehâne'de bakım ve onarıma alındığı gibi Galata ve

[405] BOA, TS.MA, D. 8244/2, s. 2; 9602; 9605, s. 2-3; 9612, s. 5; 9706, s. 13-14; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref Defterleri", Belleten, 11/15, 1981, s. 4-45.
[406] BOA, TS.MA, D. 5, 11 zilhiccce 919/7 Şubat 1514.
[407] BOA, TS.MA, D. 1/1, 21 Safer 974/7 Eylül 1566.
[408] BOA, TS.MA, D. 9615, s. 18.

Gelibolu Mahzenleri'nde muhafaza edilir ve sefer zamanlarında ilgili görevlilere teslim edilirdi.

Mustafa Paşa'nın donanması tarafından 1522 yılında Rodos'un fethi için götürülen envanter listesinde 2640 adet yeniçeri kalkanı (siperhâ-i Eflak), 504 adet değme[409] kalkan ve 48 adet iç kısmı ipekle kaplanmış çelik kalkan bulunmaktaydı.[410] Rodos Seferi'ne toplam 3192 adet kalkan götürülmüş olup bunun 48 tanesi ipekle kaplanmış çelik olup bunların üst düzey komutanlar için götürüldüğü ve lüks silâhlar oldukları anlaşılmaktadır.

Mohaç Meydan Muharebesi'ne götürülen silâhlar arasında 235 adet yuvarlak ibrişim hezarân (bükülmüş kamıştan imal edilmiş) kalkan, 219 adet parlak ve yuvarlak (musaykal) çelik kalkan, 2084 adet yeniçeri kalkanı, 1000 adet deri (dikme) kalkan ve 687 adet balık derisinden yapılma Hint usulü uzun kalkan (uzun Hindî şâbita) mevcuttu.[411] Mohaç'a toplam 4.225 adet kalkan götürülmüş olup bunların arasında deri, ağaç (söğüt ya da incir) ve çelik olmak üzere her türden kalkan vardı. Ayrıca eflâk kalkanı denilen yeniçeri kalkanlarının demirden yapılmış olma ihtimali kuvvetlidir. Bazı kaynaklarda hezârân kalkanların da Hint usulü olduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır. 1553 yılında Venedikli birine ait olan anonim bir raporda; Nahcivan Seferi'ne gidilirken Halep'te konaklayan Osmanlı ordusuna mensup olan Anadolu askerlerinin Hint kamışından imal edilmiş bir parmak kalınlığındaki üzeri ipekle kaplı yuvarlak tabak şeklinde bir şey [kalkan] kullandıkları kayıtlıdır. Kumaşın bu kamışları bir arada tuttuğunu ve kamışların ok darbelerine oldukça dayanıklı olduğu da rapor edilmişti.[412]

1551 yılındaki Trablusgarp'ın fethi öncesinde seferi için hazırlanmış olan gemi, mavna, kadırga ve filikalara Galata ve Gelibolu Mahzenleri'nden kalkanlar verilmişti. Sefer için donanmaya verilen bütün vasıtalara toplam 4.166 adet kalkan yüklenmiş olup listesi aşağıdaki gibidir.[413]

Tablo 2.4. Trablusgarp Seferi'ne Götürülen Kalkanlar

Gemi Kaptanı	**Kalkan Miktarı**	**Gemi Kaptanı**	**Kalkan Miktarı**
Gemi			
Arap Ali	120	Yusuf	130

[409] Adi, sıradan. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî,* s. 615.
[410] BOA, TS.MA, D. 5643, s. 1,
[411] BOA, TS.MA, D. 9633, s. 2, 1 Recep 932/13 Nisan 1526.
[412] Afyoncu, *Kanunî ve Şehzade Mustafa*, s. 93.
[413] BOA, TS.MA, D. 2771, s. 1-16.

İzmirli Mehmed	Galata'dan 140 Gelibolu'dan 341	Seydi Bey	Galata'dan 130 Gelibolu'dan 345
Durak	120	Ereğlili Yusuf	100
Bolayırlı Ali	100	Kizir Hamdi	120
Mavna			
Mustafa	200		
Kadırga			
Burak Reis	150	Yeniçeri Musa	120
Kiremitçi İlyas Ağa	120	Hacı Ömer	150
Mustafa (ser-nize)	150	Pircan Reis	150
Muhammedî (zerd)	150	Ahmed Reis	120
Arap Hacı Ahmed	150	Trabzonlu Hamza	150
Kethûda Yakub Reis	150	Çarhî oğlu Yakub	120
Cüllâh İsa Reis	120	Kasap Yusuf Reis	150
Sipahi Yusuf	150	Aydıncıklı Mustafa	150
Filika			
Derviş Ali Reis	60	Vanlı Halil	70
Danişmendli Ali	70		

Kaynak : BOA, TS.MA, D. 2771, s. 1-16.

Galata ve Gelibolu Mahzenleri'nden toplam 4.166 adet kalkan yüklenmiş olup bunların 686 tanesi Gelibolu Mahzenleri'nden kaptan İzmirli Mehmed'in gemisine yüklenmişti. Mühimmatlar genellikle gemi ve kadırgalarla taşınmış olmakla birlikte mavna ve filikalar da kullanılmıştır. Ayrıca kalkanların türleri belirtilmemiş olup bunların yeniçerilerin kullandığı eflâki denilen kalkan türü olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu sefer lojistiği, Galata ve Gelibolu Tersaneleri'nin mahzenlerinde kalkanların da muhafaza edildiğini göstermektedir. Bunun yanında kale mahzenlerinde de kalkanlar depolanmaktaydı. Rodos ve çevresindeki İstanköy, İleröz, Kalimoz ve Bodrum Kaleleri 1522 yılında fethedilince 1523 Ocak ayı envanter sayımlarında muhtelif silâhlar ve harp malzemeleri kaydedilmişti. İstanköy Kalesi'nde 125 adet kalkan, İleröz Kalesi'nde 25 ve Bodrum Kalesi'nde 44 adet kalkan kayıtlara geçmiştir.[414]

Kanunî Devri'nde harp oyunları ve sünnet düğünleri gibi eğlencelerde kullanılan silâhlardan birisi de kalkandı. Kalkan bu tür faaliyetlerde fiilen kullanıldığı gibi matrak oyunlarında kalkan vazifesi gören yastıklar da kullanılmaktaydı. Kanunî dönemindeki askerleri zinde tutmak için zaman zaman savaş tatbikatları yapılırdı. Bu tatbikatlar sefer esnasında ordunun dinlendiği menzillerde yoğunlaşırdı. Örneğin Nahcivan Seferi sırasında ordu, levâzım işlerinden sorumlu olan Aydın Sancakbeyi Musa'nın erzak getirmesini beklerken koşu ve atış müsabakaları yapılmıştı. Bu talim ve tatbikatlar özellikle at üzerinde yapılmış ve

[414] BOA, TS.MA, D. 10582.

hedefler okla vurulmaya çalışılmıştı. Bazı askerler ise at koştururken kalkan vaziyetini değiştiriyor ve kendilerini korumaya çalışıyordu.[415]

Kanunî'nin şehzadeliği ve hükümdârlığı döneminde kalkanların başta Yanbolu olmak üzere çeşitli yerlerde üretildiği ve Cebehâne'de bazı aksamların eklendiği ve bakımlarının yapıldığı anlaşılmaktadır. Kanunî'nin şehzâdeliği ve hükümdârlığı döneminde Cebehâne'de kalkanlar için yapılan bazı masraf kayıtları elimizde bulunmaktadır. 26 Ekim 1512 ile 30 Ekim 1513 tarihleri arasında Cebehâne'ye sıradan kalkanlarda kullanılmak üzere toplam 240 akçe değerindeki 6.000 adet çivi/mıh alınmıştı. Ayrıca yeniçeri kalkanlarını tamir eden saraçlara[416] her kalkan için 1 akçe olmak üzere 386 kalkan için 386 akçe tamirât ücreti ödenmişti. Aynı yıllarda Yanbolu'dan yeniçeri kalkanlarını Cebehâne'ye getiren arabacılara 1.200 akçe nakliye ücreti ödenmişti. 29 Haziran 1518 ile 18 Ocak 1520 tarihleri arasında ise yine Yanbolu'dan yeniçeri kalkanlarını Cebehâne'ye getiren arabacılara 1 tanesinin ücreti 1 akçeden toplam 1.240 akçe nakliye ücreti ödenmişti.[417] Her ne kadar muhtelif kaynaklarda kalkan üretim merkezleri arasında Yanbolu bulunmasa da Cebehâne defterlerinden anlaşıldığı üzere Kanunî Devri'nde kalkanların ana koruyucu gövdeleri Yanbolu'da üretilmekteydi.

2.2. Kesici Silâhlar (Eslihâ-yı Câriha)

Kesici silâhlar düşman unsurları kesmek suretiyle etkisiz hale getirmek için kullanılmaktaydı. Kesici silâhların tamamı dövme teknikleriyle elde edilirdi. Kılıçlardan hançerlere kadar bütün silâhlar aynı teknikle üretildiği için hepsini aynı başlık altında incelemek uygundur. Osmanlı toplumunun bütün kesimleri tarafından çeşitli maksatlarla taşınan ve kullanılan kesici silâhlar hakkındaki çalışmalar Osmanlı ateşli silâhlarına nazaran oldukça azdır. Bu silâhların yapım aşamalarına dair teferruatlı bir bilgi de mevcut değildir. Bazı bilgiler oldukça sığ ve yanlış olup tashihe muhtaçtır. Silâhların kılıç ve hançer olarak tasnifi bile tam anlamıyla yapılamamıştır. Bu çalışmada zikredilen eksiklerin ikmâli ve yanlışların tashihi amaçlanmaktadır. Arşiv kaynakları ve devrinde vücuda getirilmiş birinci elden kaynakların ışığında Kanunî Devri kesici silâhlarına dair mühim bilgiler verilmekte olup bu silâhların evveliyatına ve sonraki kullanım alanlarına değinildi.

---

[415] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 315.
[416] Saraç atların koşum ve eğer takımlarını yapan kimse.
[417] BOA, AE, SSLM, def. nr. 1/10, s. 2, 29.

2.2.1. Kılıç

Kılıç, bütün Türk lehçelerinde "kılıç" olarak kullanılmakla birlikte istisnaî olarak kılınç, kilic, kilis ve kiliş şeklinde de telaffuz edilmiştir. Arapça'da "helak etmek" anlamında kullanılan "seyf", Farsça'da ve Osmanlıca'da ise kılıç ve şemşir olarak telaffuz edilmiştir.[418] Kanunî Devri kaynaklarında sarayın kılıççı esnafı "cemâ'at-ı şemşirgrân" şeklinde telaffuz edilirken kılıç kelimesi de sıklıkla kullanılmıştır. Kılıç; namlu, kabza ve balçak olmak üzere 3 ana unsurdan oluşmaktadır. Kılıçların muhafaza edildiği kınlar da kılıcın önemli yan unsurudur. Kesici silâhlar düşman unsurları kesmek suretiyle etkisiz hale getirmek için kullanılmaktaydı. Kesici silâhların tamamı dövme teknikleriyle elde edilirdi. Kılıçlardan hançerlere kadar bütün silâhlar aynı teknikle üretildiği için hepsini aynı başlık altında incelemek uygundur.

2.2.1.1. Kılıç Üretimi İçin Gerekli Hammaddeler

Kılıç yapımında kullanılan ana malzeme "yumurta" denilen çeşitli ağırlıklarda olabilen çelik külçelerdir. Bu ağırlık 1 kg civarında olabildiği gibi 3-4 kg da olabilirdi. Bu külçeler Pota çeliği denen potalarda demir ve % 0,8-1,5 oranındaki karbonun karıştırılarak belirli bir sıcaklıkta sıvı hale getirilmesinden sonra elde edilmekteydi. Bu işlemle ham demir temiz ve sade bir hal almaktaydı. Bu işlem yapılmadığı taktir de demir cüruf tortusundan arındırılmamış olurdu. Bu durumda ise namlunun muhtelif yerlerinde kırık ve çatlak potansiyeli olan hatlar ortaya çıkar; bu hatlar muharebe esnasında kılıcı kullanan kişiyi ölümcül bir tehditle karşı karşıya bırakabilirdi. Potada eritilip yeni bir birleşim olarak elde edilen sıvı madenden ise kılıç yumurtası olacak miktarlardaki sıvı maden damlaları başta su olmak üzere soğuk sıvılara damlatılarak şoklanır ve yumurta şeklinde yeni çelik kütlesi elde edilirdi. Bu kütle ise aşağıda detayları izah edileceği üzere belirli ısılarda dövülerek namlu formuna ulaştırılırdı. Osmanlı kılıç yapımında kullanılan ana madde olan çelik yumurta, demir ve karbon birleşimden oluşmakla birlikte kılıç terkibinde farklı malzemelerde ilave edilirdi. Kemankeş Mustafa Efendi'ye göre kılıcın kimyevi eczası; 0,5 okka Bervekül Ermeni (Na-ca-soda), 1 okka sönmemiş kireç (CaO), 0,5 okka sarı zırnık (Ass-Arsenik Sülfür), 0,5 okka pelit külü (Valenet gland), 1 okka yaban soğanı suyu (Alium Staum), 1 okka Katran (Govdron), 0,5 okka Cenkâr (balık

[418] Nebi Bozkurt, "Kılıç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 405.

çalığı) ve 2 okka turp suyu (Raphanus Satium) gibi malzemelerin terkibinden oluşmaktadır.[419]

Kanunî Devri'nde kılıç üretimi için gerekli hammaddeler ve temin edildiği mahallerdeki idari organizasyona dair kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut olmamakla birlikte bu dönemde madenlerde bazı vergilerden muafiyet karşılığında ekseriyetle gayr-i müslimlerin istihdam edildiğini belirtmek gerekmektedir.

2.2.1.2. Kılıcı Oluşturan Kısımlar

Kılıçlar namlu, balçak, kabza ve kın olmak üzere 4 ana kısımdan oluşmaktaydı. Namlu, kılıcın en hayati unsurudur. Namlunun keskinliğinden, eğrilik derecesine, esnekliğinden, yapıldığı metale kadar her özelliği oldukça önemliydi ve yapımında titizlikle üzerinde durulmaktaydı. Kanunî Devri kılıçlarının namluları çoğunlukla kavisli formda üretilmiştir. Busbecq, Kanunî Devri'nin sipahilerinin tasvir ederken değerli taşlarla süslenmiş kavisli kılıçları olduğunu nakletmektedir.[420] Kavisli namlular düz namlulara göre oldukça avantajlıydı. Bu avantajlardan ilki kavisli namluların hamle yaparken daha iyi ivme kazanmış olmasından dolayı daha keskin olmalarıdır. İkincisi ise kavisli bir namlunun yalmanı daha uzundur. Dolayısıyla keskin kısım daha fazladır. Bir diğer husus ise dar alanda kavisli kılıcı kınından çekmek, düz kılıcı çekmekten daha kolaydır.

Namluların keskin kısımlarına yalman denilmektedir. Yalman, kılıcın en önemli aksamlarından biridir ve kılıcı kullanan için hayati derecede mühimdir. Yalman kısmı ne kadar sağlam olursa olsun muharebede ilk darbeyi vuran ya da ilk taarruzu karşılayan kısım olduğu için aynı zamanda kılıcın en çok zarar gören kısmıdır. Yalmanların savaş sonrasında gördüğü zararlara dair kayıtlara rastlamak mümkündür. Şükrullah, I. Murad (1362-1389)'ın Karaman Seferi sonunda silâhların durumunu tasvir ederken; kargıların kırıldığını, kalkanların paramparça olduğunu ve kılıçların çentik çentik olduğunu ifade etmiştir.[421] Celalzâde, Rodos Muhasarası sırasında şiddetli savaşmaktan dolayı kılıçların ağızlarının parçalandığını ve testere ağzına benzediğini nakletmektedir.[422] Namluların ağız kısmı tamamen keskin formda yapılmalarına rağmen iç kısımları uçtan itibaren yaklaşık 2 karış kadar keskin imal

---

[419] Aydın, *Sultanların Silâhları,* s. 69.
[420] Busbecq, *Türk Mektupları,* s. 154.
[421] Şükrullah, "Behcetü't-Tevârîh" *Üç Osmanlı Tarihi içinde,* haz. Hüseyin Nihal Atsız, Ötüken Yayınları, 7. baskı, İstanbul 2020, s. 212.
[422] Celalzâde Mustafa, *Rodos Fetihnâmesi,* haz. Murat Yıldız, Libra Kitabevi, İstanbul 2013, s. 149.

edilmiştir. Bu da kullanan kişinin hamlesinin boşa çıkması durumunda kolunu tekrar hamle yapacak şekilde geriye çekerken iç kısmıyla da hamle yapmaya yarıyordu. Böylece düşman ilk hamleden kurtulsa bile rahatlıkla hamle yapamazdı.

Kılıcı oluşturan diğer bir kısım ise kabzadır. Arapça bir kelime olan kabza, kılıcın tutma yerine denilmektedir. Kanunî Devri Osmanlı kılıçlarının ve hançerlerinin kabzaları kemik, abanos, şimşir (çimşir), balık dişi, fildişi ve sandal gibi ağaçların yanında demir ve çelik gibi metal malzemelerden yapılmaktaydı. Ayrıca değerli kılıçların kabzalarında altın, gümüş ve yeşim gibi değerli malzemeler kullanılmakla birlikte kabzalara, zernişan, murassa ve kalemkârî işlemeler de yapılmaktaydı.

Balçaklar, Kanunî Devri'nde demir ve çelik gibi malzemelerden üretilmekteydi. Lüks kılıçların balçaklarında altın ve gümüş işlemeler de bulunmaktaydı. Balçak, savaşlarda eli muhtemel kılıç darbelerden koruyan el zırhıdır. Balçak, kılıçların ana unsurlarından olmakla birlikte balçaksız bazı bıçaklar namlu uzunlukları nedeniyle yanlış bir şekilde kılıç sınıfından sayılmaktadır. Bir silâhın kılıç sınıfına dahil edilebilmesi için balçağının olması şarttır.

Kılıçların kınları genellikle "sağrı" denilen derilerden yapılmakla birlikte lüks kılıçların kınlarında sürh, kadife, sırmayî, seraser ve altın gibi kıymetli malzemeler kullanılmıştır. Sıradan kılıçların bentlerinde demir ve çelik gibi malzemeler kullanılırken lüks sayılan aristokrat kesimin kılıçların bentlerinde: elmas, yakut, gök yakut, firuze, altın, yeşim, lal ve sedef gibi kıymeti harbiyesi yüksek malzemeler kullanılmıştır.

Kılıçlarda ve hançerlerde Kanunî Devri kaynaklarında "bend [bent]" olarak tesmiye olunan kısım kının ağızlık kısmına yakın olan metal şerittir. Modern terminolojide "taşıma halkası" olarak da adlandırılan bu kısım kenarındaki halka ile kını kuşağa, kemere ya da kılıç bağı olarak adlandırılan hamaile bağlayan önemli bir kısımdır. Kının ağız kısmına yakın bir yere geçirilen bent kısmı balçağa da yakın olmakla birlikte kının ve içindeki kılıç ya da hançerin ağırlığının "bent" kısmının aşağısında kalacağı şekilde tasarlanmaktaydı. Böylece kuşananı rahatsız etmediği gibi çok fazla da hareket etmezdi. Ancak bunun kılıcın ya da hançerin kolayca çıkmasını engellediği şeklinde bir algı olmaması gerekmektedir. Çünkü kınlar silâha göre yapılırdı ve kına giren silâh zaten ağız kısımları deforme olmayacak şekilde

belli ölçü de sıkışırdı. Diğer yandan kının ağızlık kısmı kının balçağa en yakın olan giriş kısmıdır. Bu kısım genellikle metalden imal edilmekle birlikte gümüş ve altın gibi kıymetli cevherlerden de imal edilmekteydi. Kınların uç kısımlarındaki çamurluk ve bilezikler ise kınların diğer kısımlarıdır. 1539-1540 yıllarında bakım ve onarım için Cebehâne'ye muhtelif silâhlar verilmiş olup bunlar arasında 5 adet demir bentli kılıç vardı.[423]

Kılıçların diğer bir önemli parçası ise "kan oluğu"dur. Kan oluğu, kaynaklarda kanın dışarı çıkmasını kolaylaştıran bir kısım olduğu iddia edilse de gerçek işlevi bu değildir. Kan oluğu namluyu hafifletmek ve namluya esneklik katmak üzere yapılmış bir kısımdır. Hançer ve kama tarzı silâhlarda da bulunan kan oluğu estetik bir görüntü de arz etmektedir.

Lüks kılıçlarının namlularına, kınlarına ve bentlerine murassa, zernişan ve kalemkârî işlemeler yapılmıştır. Diğer yandan zengin tezyinâtlı lüks kılıçların törenler ve aristokrat hediyeleşmeler dolayısıyla kullanıldığı bilinmekle birlikte süs ve gösterişe yönelik kullanılan bu kılıçların savaşlarda kullanılmadığı, kullanılmaya da pek elverişli olmadığını belirtmek gerekir. Ancak bazıları savaşa uygun imal edilmiş olup II. Mehmed'in Topkapı Sarayı'ndaki kılıcı gibi bazı istisnaları da mevcuttur.

2.2.1.3. Kanunî Devri Kılıç Üretim Merkezleri ve Personelleri

Kanunî Devri'nde hemen hemen imparatorluğun bütün kent merkezlerinde kılıççı esnafı mevcut olmakla birlikte bunların çoğu XX. yüzyılın başlarına kadar üretim ve bakım-onarım faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu dükkânlarda üretilen kılıçlar ekseriyetle yerel ihtiyaçları karşılamakta olup Osmanlı ordusunun ihtiyaçları Şam ve İstanbul gibi merkezî silâh yapım kentlerinde üretilen kılıçlardan karşılanmaktaydı. Evliya Çelebi'ye göre, Tophâne kasabası üstünde Galatasaray denilen padişah sarayının altında eski İstanbul diye anılan bir demir madeni vardı ve Sultan II. Bayezid döneminde buradan demir çıkarılmakta idi. II. Bayezid orada medrese ve şifa evi yaptırmıştı. Evliya, gençliğinde (1620'ler) II. Mehmed tarafından kurulmuş olan Kurşunlu Mahzen ile Topkapı arasında Dımışkihâne (Kılıçhane) olduğunu ve Sultan II. Mehmed'in, mezkûr madenden demir çıkarttırıp buradaki ustalara kılıç yaptırdığını bildiğini ve Sultan IV. Murad'ın Kılıççıbaşısı Davut Ağa'yı burada

[423] BOA, TS.MA, D. 9615, s. 18.

çalışırken gördüğünü de nakletmektedir. Ondan sonra Sultan I. İbrahim zamanında Gümrük Emini Ali Ağa bu Dımışkihâne'yi devletten alıp Yahudi evleri yaptırmıştır.[424] Evliya Çelebi'nin ifadelerini 1584 yılına ait bir hüküm teyit etmektedir. İlgili hükümde; Galata Kalesi'nde bulunan bir dımışkihâneden bahsedilmesi[425] buradaki kılıç yapım atölyesinin II. Mehmed devrinden itibaren faaliyette olduğunu göstermektedir. Oldukça önemli olan bu bilgilerden Kanunî Devri'nde kılıçların Galata Kulesi civarındaki demir madeninde imal edildiğini göstermektedir. Kanunî Devri'nde Cebehâne'de kılıç üretildiğine dair kayıt olmayıp, kılıçların pasını silmek ve bilemek gibi işlemlerin yapıldığına dair kayıtlar mevcuttur. Ayrıca İstanbul'da Süleymaniye semtindeki Ağa kapısında bulunan odalarda 45 ayrı meslekten çırak grupları çalışırdı. Şemşîrgerân (kılıççılar), niyemgerân (kıncılar), tîrgerân (okçular), kemangerân (yaycılar) ve siperdüzân (kalkancılar) buradaki silâh yapımcılarıdır.[426]

Kanunî Devri'nde Cebehâne'de kılıç üretildiğine dair kayıt mevcut değildir; ancak kılıçların muhafaza edildiği sandıklara dair kayıtlar mevcuttur. Cebehâne'ye Cebecibaşı Mehmed Bey ve kâtip Mehmed Çelebi nezaretinde 29 Haziran 1518 ile 18 Ocak 1520 tarihleri arasında 91 adet yazı tahtası alınmıştı. Bu tahtalar; kılıç, meç ve bozdoğan türü silâhların muhafaza edilmesi için kullanılan sandıklara isimlik olarak kullanılacaktı. Bu tahtalara tanesi 6,5 akçeden olmak üzere toplam 591,5 akçe ödenmişti.[427]

Kanunî Devri'nde ve öncesinde Dımışkihâne'ye dair bilgilerimiz bunlarla sınırlı olmakla birlikte Dımışkihâne'deki idarî organizasyona ve ustalara dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Diğer yandan Kanunî Devri'nde Osmanlı sarayında Şam'a ithafen "Dımaşk" kelimesinden mütevellid "dımışkici" denilen Ehl-i Hireften zanaatkâr grubu mevcuttu. Dımışkici esnafı kılıç yapımında kullanılan "yumurta" denilen çelik külçeleri Sultan Süleyman'a bayramlarda hediye olarak sunardı.[428] Bu çelik yumurtalar, başta kılıç olmak üzere kesici silâhların yapımında kullanılırdı. Ayrıca bu zanaat erbabı ustalar Kanunî dönemi öncesinde ve sonrasında da sarayda faaliyet göstermekteydiler. Zaten Kanunî Devri'nde sarayda faaliyet

---

[424] Aydın, *Sultanların Silâhları*, s. 66.
[425] BOA, MD 53, Hüküm nr. 232 s. 85,
[426] Ünsal Yücel, *Türk Okçuluğu,* Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2. baskı, Ankara 2015, s. 361.
[427] BOA, AE, SSLM, def. nr. 1/10, s. 26.
[428] Eralp, *Türk Toplumunda Silâh,* s. 61.

gösteren kılıç ve çelik işçilerinin çoğunluğu II. Bayezid ve I. Selim döneminde işe alınmıştı.

Bir mücevher kıymetinde olan Şam çeliğini Osmanlı sarayında kılıç yapan zanaatkârların haklarındaki bazı bilgiler ve bayramlarda Kanunî'ye sundukları hediyeler ve kendilerine saraydan verilen maaş ve in'âmlar şöyledir:[429]

Tablo 2.5. 1525 Yılında Topkapı Sarayı'nda Görev Yapan Dımışki Ustaları

İsmi	**Memleketi**	**Kökeni**	**Günlüğü (akçe)**	**Maaşının Ödendiği Gelir Kalemi**
Murat	-	-	17,5	İstanbul Hassa Harcı
Musa (Murat'ın kardeşi)	-	-	7,5	İstanbul Hassa Harcı
Ferhad	-	-	5	İstanbul Hassa Harcı
Kasım	Selanik	-	4	İstanbul Hassa Harcı
Mahmud	Mora	Devşirme	4	İstanbul Hassa Harcı
Üveys	Avlonya	Devşirme	3,5	
Ahmed	Atina	-	3	
Mehmed	Bosna	Devşirme	1	
Ahmed	Hersek	-	1	
Hüsam	-	Devşirme	10	
Mustafa	Kayseri	Devşirme	2	
Süleyman	İzvornik	Devşirme	1,5	
Mustafa	İzvornik	-	2	
Hamza	Bosna	-	1,5	
Mustafa	İskenderiye	-	1-5	
Ahmed	Akkirman	-	8	
Yusuf	Rus	Devşirme	5,5	
Kasım	Mora	-	4	
Haydar	Badra[430]	Devşirme	3,5	
Haydar	Gördüs (Korinthos)	Devşirme	3,5	

Kaynak : BOA, TS.MA, D. 9706, s. 18, 19; Uzunçarşılı, "Ehl-i Hiref", s. 51-52.

Tablodaki dikkat çekici hususların başında maaş farkları gelmektedir. Şüphesiz maaş farklarındaki ana etken mesleki ihtisas derecesindeki farklılıktır. Örneğin; 17,5 akçelik günlüğüyle en çok maaş alan Murat usta II. Bayezid zamanında sanatkâr olarak saraya alınmıştı. 4 ile 7,5 akçe arasında değişen günlükleriyle Musa, Ferhad, Kasım ve Mahmud ustalar ise I. Selim devrinde işe alınmışlardı. Bu belgileri elde ettiğimiz ilgili kaynaklarda diğer ustaların ne zaman işe alındığına dair ibare olmamakla birlikte diğer kayıtlar da nazara alındığında 1-1,5 akçelik günlüğü olanlar Kanunî Devri'nde 1524-1525 yıllarında işe alınan çıraklar olduğu anlaşılmaktadır. Dikkat çeken bir diğer husus ise dımışki yapım ustalarının etnik kökenleridir. Bosna,

[429] BOA, TS.MA, D. 9706, s. 18; Uzunçarşılı, "Ehl-i Hiref", s. 51-52.
[430] Badracık olması muhtemel olan Kanunî Devri'nde Rumeli Eyaleti'nin Tırhala Sancağı'na bağlı nahiyesidir. Sezen, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, s. 77.

Sırbistan ve Macaristan gibi maden bolluğu olan bölgelerde kılıç ve hançer gibi madenî silâhların yapımında ileri derecede oldukları da gerçektir.

1525 yılında saraydaki "dımışkici" esnafı bu şekilde olmakla birlikte 1558 yılındaki Ehl-i Hiref'in mevacib defterin de "dımışkici" esnafı mevcuttur. 9612 nolu mevacib defterindeki "dımışkiciler" 2 bölük olarak kayıtlara geçmiştir. Bunların ayrıntısı şöyledir:[431]

Tablo 2.6. 1558 Yılında Topkapı Sarayı'nda Görev Yapan Dımışki Ustaları

	İsmi	**Memleketi**	**Günlüğü (akçe)**
1.Bölük	Ferruh (Dımışkicibaşı)	Bosna	13
	Akkirman	Mehmed	8,5
	Ferhad	Hırvat	11
	Hüseyin	Gördüs	10
	Nasuh	Bosna	6,5
	Kurd	-	4,5
	Hasan	Arnavut	5,5
2.Bölük	Mustafa (Dımışkicibaşı)	Kayseri	9
	Ahmed	Manastır	9,5
	Hasan	Samakov	6
	Hasan	Bosna	4

Kaynak : BOA, TS.MA, D. 9612, s. 6.

Görüleceği üzere ustaların günlükleri 4 akçe ile 13 akçe arasında değişmektedir. Ustalar tıpkı 1520'li yıllardaki gibi Balkan coğrafyasındandır. Demek ki bu coğrafyadan getirilen çocuklardan düzenli olarak zanaatkâr esnaflarına alım yapılmaktaydı. 1525 yılına göre maaşların fazla artmadığı da dikkat çekmektedir. Ancak 1550'li yıllarda enflasyonun artmış olması zanaatkâr erbabının ekonomik durumlarının da kötüleştiğinin göstergesidir. 1558 yılında dımışkıci olarak çalışanların sayısına bakıldığında 1525 yılına göre azalma söz konusudur. Zaten 1-2 akçe günlük alan çırak bulunmaması devletin içinde bulunduğu ekonomik buhranın da etkisiyle bu bölüklere son yıllarda yeni eleman alınmadığını göstermektedir. 1558 yılında durum böyleyken biraz geriye gidecek olursak 1550'li yılların başında bölüğe çırak alındığı kayıtlıdır. Örneğin; 1551 yılındaki bir in'âm kaydında Ferruh usta ve çıraklarının saraya dımışki hediyeler sunduğu sabittir. Bunların sundukları hediyeler belli olmamakla birlikte aldığı in'âmları da böylelikle zikredelim. Ferruh usta ve çıraklarının 1551 Ramazan Bayramı'nda saraya sundukları dımışki hediyeler sebebiyle Ferruh ustaya 1500 akçe, çıraklarına ise toplam 2.000 akçe in'âm

[431] BOA, TS.MA, D. 9612, s. 6.

verilmişti. Bunlar haricinde mevacib defterlerinde rastlamadığımız Vidinli Ferhad ustaya 1.000 akçe, Muslihiddin ustaya ise 1.500 akçe in'âm verilmişti.[432]

Bunun haricinde tarihlerini bilmediğimiz bayramlarda da saraya hediye sunan ve in'âm verilen dımışki ustalarına ve çıraklarına belgelerde rastlanılmaktadır. Bunların isimleri, sundukları hediyeler ve hediyeler karşılığında aldıkları in'âmların listesi şöyledir:[433]

Tablo 2.7. Bir Bayramda Kanunî'ye Dımışki Külçe Sunan Zanaatkârlar

İsmi	**Hediye Edilen Çelik Yumurta Miktarı (Adet)**	**Verilen İn'âmlar (Akçe)**
Murad	6	
Murad Ustanın Çırakları	5	
Hüseyin	5	
Murad	5	
Murad Ustanın Çırakları	5	2.000
Hüseyin	5	
Hüseyin Ustanın Çırakları	6	
Bali		2.000
Murad	10	
Hüseyin	5	

Kaynak : BOA, TS.MA, D. 6503, s. 2; 8244; 9602; 9605.

Bazı ustalara verilen in'âmlar kayıtlı olmakla birlikte bunlar dikkate alındığında dımışki yumurtaların oldukça kıymetli hediyeler olduğu anlaşılmaktadır. Kanunî'nin nezdinde bile gözde hediyeler olarak kabul gören bu çelik külçeler kılıç ve yatağan türünden bıçakların yapımı için muhtemelen diğer ustalara verilmekteydi.

Ehl-i Hiref, sonraki yüzyıllarda da varlığını sürdürmüş olmakla birlikte Topkapı Sarayı'nda istihdam edilen Ehl-i Hiref mensuplarının XVII. yüzyılda Kadızâdelilerin etkisiyle sayılarının azaldığı bilinmektedir. IV. Murad dönemine ait bir Ehl-i Hiref defterinde 3 dımışkici mevcut olmakla birlikte sayılarının Kanunî dönemine nazaran düştüğü gözlemlenmektedir.[434]

2.2.1.4. Kılıç Türleri

Çağlar boyunca dünya üzerinde birçok devlet çeşitli kılıçlar kullanmış olmakla birlikte bazılarının kullandığı kılıçların şöhreti günümüze kadar ulaşmıştır. Kaynaklarda Türk-İslam devletlerinin yapmış ve kullanmış olduğu çeşitli kılıçlara dair bilgiler bulunmaktadır. İbrahim Duman çeşitli kaynaklardan derlediği bu

[432] BOA, TS.MA, D. 4104; Uzunçarşılı, "Ehl-i Hiref", s. 75.
[433] BOA, TS.MA, D. 6503, s. 2; 8244; 9602; 9605.
[434] BOA, TS.MA, D. 9604, s. 6; 29 Zilhicce 1042/7 Temmuz 1633.

kılıçların isimlerine ve özelliklerine dair önemli bilgiler vermektedir: Hindî, Yemânî, Süleymanî, Kala'î, Mısrî, Dımaşkî, Bahrî, Hanîfî, Karâcûrî, Nermâhen, Rûmî, Rûsî, Hazarî, Şâhî, Çînî, Frengî, Keşmîrî, Alâî türü kılıçlar Ortaçağ'da kullanılan başlıca kılıçlardır.[435] Bu kılıçların bazıları Türk-İslam unsurlara ait olmamakla birlikte Türk-İslam unsurlar tarafından da kullanılmıştır. Duman'ın kılıç türleri hakkında verdiği önemli bilgileri tamamlayan bazı bilgilerin yanında kılıç formlarına dair ayrıntılı bilgiler vermemektedir. Büyük Selçuklular tarafından kullanılan Hint kılıçları Osmanlılar tarafından da kulanılmıştır. Bunlar, Ortaçağ'ın en keskin ve en iyi kılıçlarından olmakla şöhret bulmuştu. Hint kılıçlarının belârek, rûhînâ, bâhrî, mevn, el-ûmrânî, cermûn, nîle-bend, terâvete, makberûmân, per-meges, sûrmân ve tûrmân gibi çeşitleri bulunmaktaydı. Bunlar haricinde Yemen kılıçları da kullanılmaktaydı. Karâcûrî, kılıcı ise süvari kılıcı olup Şemşîr kılıcından uzun ve eğriydi. Selçuklu süvarilerinin yanında gûlamlar da kılıç talimini bu kılıç ile yapmaktaydı. Karâcûrî kılıcı Abbasiler devrinde Türk gûlamlar tarafından Orta Asya'dan İran ve Yakındoğu'ya getirilmişti. Şam kökenli Dımışkî kılıcının ise Büyük Selçukluların batı kanadında yani Arapların kültür havzasına yakın bölgede kullanıldığı düşünülebilir.

Dünya tarihinin en önemli kılıçlarından birini Japonlar üretmişlerdir. Katana kılıcının kökeni Japonların "Tachi" isimli antik bıçağına kadar uzanmaktadır. Japon şövalye sınıfı sayılan samuraylar "Tachi"leri kemerlerinden asmaktaydı. Bu bıçak ilk kez piyasaya çıktığında kavisli bir formda olup daha sonra düz bir forma ulaşmıştı. Katana, dünya askeri tarihinde en keskin kılıç olarak kabul görmektedir.[436]

Avrupa'da kullanılan kılıçlar genellikle düz namlulu olarak imal edilmekteydi. Avrupa kılıçlarının düz formda üretilmelerinin en önemli sebebi delici özelliklerinin ön planda tutulmasıdır. Çünkü Avrupa orduları ekseriyetle ağır zırhlı olarak savaştıkları için kılıçların düşman unsurlara kesmek suretiyle tesir etmesi oldukça zordu. Bu sebeple kılıçlar zırh delici olarak tasarlanmaktaydı. Osmanlılar ağır zırhlı Avrupa birlikleriyle karşılaştıklarında kavisli kılıçların pek az işe yaradıklarını görmekte ve harp esnasında hızlı karar alarak ağır zırhları delebilecek silâhları kullanmaktaydılar. Hasılı, Avrupa orduları genellikle düz namlulu kılıçların türevlerini kullanmaktaydılar.

---

[435] Duman, *Büyük Selçuklu Savaş Aletleri*, s. 100.
[436] Stephen Turnbull, *Katana: The Samurai Sword,* Osprey Publising, Oxford 2010, s. 5.

Dünya tarihinin en önemli imparatorluklarından biri olan Roma'nın kılıçları düz ve kısa formda imal edilmişlerdi. Romalı askerlerin kullandıkları kısa ve düz bıçak günümüzde "Gladius Hispaniens" olarak bilinmektedir. Kaynaklarda kılıç olarak geçen bu silâh balçaksız olduğu için bıçak sınıfında değerlendirilmelidir. Romalı askerler bu silâhı İspanyollarda görmüş ve etkilenerek kendileri de kullanmaya başlamışlardır. Gladius, yakın dövüş silâhı olmakla birlikte kesici bir silâh olarak tasarlanmamıştı. Delici özelliği ön plandaydı. Arkeolojik kazılarda bulunan ve MÖ tarihlenen Gladius ortalama uzunlukları 69-76 cm enleri ise 4-6 cm arasında değişmektedir. Romalı askerler Keltlerden alındığı düşünülen ve Gladius'ten biraz daha uzun kılıçlar da kullanmaktaydı. Bu tür kılıçları Romalı süvariler piyadeleri etkisiz hale getirmek için kullanmışlardır.[437]

XIV. yüzyılda Fransa'da oldukça revaçta olan Fransız kılıcı zırhları delebildiği için revaç bulmuştu. Her iki ağzı da keskin olan bu kılıç, ortalama 86 cm boyunda ve 1.160 gr ağırlığındaydı. Alman kökenli çift taraflı kılıçlar ise 1.950 gr ağırlığında ve 82 cm boyundaydı. Ağır kesici etkisiyle ön plana çıkan bu kılıç, yuvarlak bir tepeliğe ve geniş bir namluya sahiptir. İngiltere kökenli baştard kılıcı ise 1.540 gr ağırlığında ve 119 cm uzunluğundadır. Uzun ve düz balçağı olan bu kılıcın kabza kısmı da uzundur. XV. yüzyılda İtalyanların aristokratları arasında revaç bulan "Cinquedea" beş parmak genişliğinde olan namlusu nedeniyle "beş parmak" anlamına gelmekteydi. Uzunluğu 25-71 cm arasında değişen "Cinquedea" kalça üzerinde taşınmaktaydı. Ortaçağın sonunda Avrupa'da düz formda olan kılıç türleri XVI-XVIII. yüzyıllarda da popüler olmuşlardır. Düz namlulu kılıçlar ve uzun düz formlu meçler bu dönemlerde Avrupa'daki kılıç türünden olan kesici silâh türlerinin belirleyici özellikleridir.[438] Düz namlulu kılıçlar XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı kılıçlarının etkisiyle kavisli formda üretilmeye başlanmıştı. XVIII. yüzyıl Polonya, Rusya ve Avusturya kılıçlarında Osmanlı etkisini görmek mümkündür. Ayrıca Ukrayna bölgesindeki Rus kazaklarının giyim-kuşamlarından silâhlarına kadar birçok kültür unsurunda Osmanlıların etkisini görmek mümkündür. Örneğin; Kazakların IV. Mehmed (1648-1687)'e mektup yazdığı sahneyi tasvir eden

[437] M. C. Bishop ve J. C. N. Coulston, *Roma Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, çev. Samet Özgüler, Selenge Yayınları, İstanbul 2020, s. 83-85, 113.
[438] Hürü Sağlam Tekir, "Tarihsel Süreçte Avrupa Kılıçlarına Bir Bakış" *Tarihe Yön Veren Silâh Kılıç içinde*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 280-283.

Ukraynalı ressam İlya Repin'in tablosunda Kazakların kılıçlarından şalvarlarına kadar birçok eşyasının Osmanlıların eşyalarına çok benzediği aşikârdır.

Kanunî Devri'nde kullanılan en ünlü kılıçlardan biri İranlılara ait olan ve kökeni Pers hanedanlarına kadar uzanan Şimşir (Shamshir) adlı kılıçtır. İran'ın 631 yılında İslam güçleri tarafından fethinden önce İran'da kullanılan kılıçların tamamı düz formdaydı. İran'da kavisli kılıçların ortaya çıkması Selçukluların İran bölgesine gelişiyle birlikte olmuştur. Tedrici olarak gelişen ve oldukça kavisli olarak ortaya çıkan Şimşir adlı kılıç ise XVI. yüzyılda asıl formuna kavuşmuştur. Ancak XIV-XV yüzyıllarda da İran'da kavisli kılıçlar kullanıldığına dair kayıtlar bulunmaktadır.[439] Osmanlı kılıçlarından daha kavisli olan İran kılıçları savaşta en az Osmanlı kılıcı kadar verimliydi. Üstelik Osmanlı Sarayı'ndaki Ehl-i Hiref bölükleri arasında yer alan "Cemâ'at-i Şemşirgerân" adlı kılıççı esnafı Osmanlı-Safevî kılıcının ortak bir değer olabileceğine de işaret etmektedir. Çünkü sarayda Tebrizli kılıç ustaları da istihdam edilmekteydi ve kılıçların formu birbirine benzemekteydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda da çeşitli zümreler tarafından çeşitli kılıçlar kullanılmaktaydı. Osmanlılarda kullanılan silâhlar, devletin bulunduğu kültürel havza, coğrafî konum, siyasî-askerî ilişkiler vs sebeplerin etkisiyle evrensel bir mahiyet arz etmekte olup bunu kılıç türlerinde de görmek mümkündür. Hindistan'da kaliteli çelikten yapılan Hindî kılıç ve Hint menşeili dımışki denilen üstün kaliteli Şam yapımı kılıç bunların başında gelmektedir. Mısır'da yapılan ve sağlamlığıyla meşhur olan Mısrî kılıç bir diğeridir. İran'ın Kirmân şehrinde üretilen Kirmanî kılıç, Hz. Muhammed'in kılıçlarından biri olarak bilinen Samsam kılıcı ve Zülfikâr kılıcı Arap ve Fars menşeili kılıçlar olmakla Osmanlılarda çeşitli kesimler tarafından kullanılmaktaydı. Geniş ağızlı bir kılıç türü olan Gaddare de Ortaçağ kılıçlarından olup Kanunî Devri'nde kullanılan silâhlardandır. Süs ve tezyinâtyla ön planda olan Cevherli kılıç, genellikle hediye olarak kullanılan altın kaplamalı ya da işlemeli Altın kılıç ve kabzası, namlusu ya da balçağı kıymetli cevherlerle işlenmiş Murassa kılıç ise genellikle Osmanlı seçkinlerinin kullandığı lüks silâhlardandır. Mavi çelikten yapılmış olan Tîg-ı Siyeh tâb, sadece demir madeninden imal edilen Ahen kılıç, Pulat (çelik) kılıç, namlusu keskin olan çelik kılıçlar için kullanılan çelik kılıç,

[439] Manouchehr Moshtagh Khorasani, İran Shamsir'inin (Şimşir) *Tarihe Yön Veren Silâh Kılıç, içinde*, s. 246-253.

Frengi kılıç, Belârek kılıç ve Kara kılıç[440] Osmanlı toplumunun bütün kesimleri tarafından kullanılan diğer kılıçlardandır.

Osmanlıların en iyi kılıçları dımışki dedikleri Şam işi çelik yumurtadan ürettikleri çelik namlulu kılıçlar olup bunlar Ortaçağ'da da çok rağbet görmekteydi. Hatta Şam'da üretilen kılıçların şöhretinden dolayı Timur burayı işgal edince buradaki ustaları Semerkand'a götürmüştür.[441] Şam çeliğinden üretilen kılıçlar Osmanlılar döneminde de oldukça cazip silâhlar olmakla birlikte aynı zamanda en makbul hediyelerdendi. Şam işi kılıçlar Kanunî Devri'nin hediyeleri ve kıymetli eşyaları arasında yer almaktadır. Mustafa Paşa tarafından Hazine-i Hümâyun'a gönderilen muhtelif eşyalar içinde 180 adet çeşitli kılıcın yanında 25 adet Şam kılıcı bulunmaktaydı.[442]

Şam işi kılıçların Osmanlı sivil toplumunda da revaçta olduğu bazı adlî vakalardan anlaşılmaktadır. 1563 yılında Abdullah oğlu Mahmud'a ait olan Şam yapımı olan bir kılıç çalınmış ve daha sonra bulunmuştu. Şahitler huzurunda Mahmud'a ait olduğu ispatlanan kılıç sahibine teslim edilmişti. Görüleceği üzere sivil halkın evinde muhafaza ettiği Şam kılıçları hırsızlar açısından da cezbedici eşyalar arasındaydı. Diğer yandan kadı sicillerinde Şam kılıçlarının fiyatına dair bilgi mevcuttur. 1563 yılında Süleyman adlı birisi Yakup adlı birine 4.340 akçe değerinde gümüşlü dımışki bir kılıç satmış ancak ücretini almadan Yakup vefat edince alacağını temin için varisi ve eşi olan Ruşen'i mahkemeye vermiş, tanıklarıyla alacağını ispat etmiş ve alacağının bir kısmını alarak davadan feragat etmişti.[443]

Şam yapımı kılıçların gümüş kaplamanın da etkisiyle fiyatlarının oldukça yüksek olmasına rağmen sıradan kılıçların fiyatları oldukça düşük olabilmekteydi. Örneğin; Kanunî'nin tahta çıktığı 1520 yılına denk gelen tereke kayıtlarındaki sıradan kılıçlar 10-15 akçe değerindeydi. 1520 yılının ortalarına denk gelen Abdullah oğlu Ali'ye ait bir tereke kaydında 8 akçe değerinde 1 adet kılıç, Mehmed Bey isimli birine ait 135 akçe değerinde 1 adet kılıç, Abdullah oğlu Ahmed'e ait 16 akçe değerinde 1 adet kılıç ve onar akçe değerinde 2 adet eski kılıç mevcuttu. İshak isimli birinin terekesinde ise 20 akçe değerinde kınıyla birlikte 1 adet kılıç mevcuttu.

---

[440] Halil Sercan Koşik, "Divan Şiirinde Farklı Türleriyle Yer Alan Bir Savaş Aleti: Kılıç" *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi,* 8/ 20, 2021, s. 15-33.
[441] Göksu, *Türk Kültüründe Silâh,* s. 196.
[442] BOA, TS.MA, D. 1/1.
[443] Coşkun Yılmaz (ed.), *İstanbul Kadı Sicilleri Balat Mahkemesi 2 nolu sicil, (H.970-971/M.1563),* İsam Yayınları, İstanbul 2011, s. 82, 190-191.

Mehmed oğlu Abdullah'ın terekesinde ise 400 akçe değerinde 1 adet gümüşlü kılıç mevcuttu.[444]

Şam kılıcı Kanunî döneminde revaçta olduğu gibi kılıcın üretildiği "dımışki" denilen çelik yumurta bile oldukça kıymetliydi. Çünkü çelik, demir madenine karbon emisyonu yapılarak üretilmekteydi ve bu işlem oldukça zahmetliydi. Şam çeliğinden üretilen kılıçlar Osmanlı toplumunda cazip bulunduğu için Kapalı Çarşı'da satılmaktaydı. Breüning, Kapalı Çarşı'da Şam çeliğinden yapılmış kabzaları altın ve gümüşle bezenmiş olan harika kılıçların satıldığını müşahede etmişti.[445]

2.2.1.5. Kılıcın Yapım Aşamaları

Türk kılıcı, 1-5 kg ağırlığında, 5-8 cm çapında, 8-12 cm yüksekliğinde "kılıç yumurtası" denilen çeliğin dövülmesi suretiyle yapılırdı. Ham madenin kılıç formuna ulaşması için büyük bir ustalık, sabır ve meşakkat isteyen birçok aşamadan geçmesi gerekmekteydi. Öncelikle kılıç yapılacak çelik elde edilmek için karbon olarak bilinen kömür tozu ile ham demir bir potada eritilirdi. Isı 1500 derecelere kadar ulaşınca sıvı hale geçen karbon ve demir birbirine karışırdı. Daha sonra ocaktan külçe olarak çıkan çelik yumurta dövülerek kılıç namlusunun ilkel hali elde edilirdi. Pieerre Belon bu aşamaya şahit olmuştu. Belon "*kılıcın yumurtası dövülüp namlu formuna kavuşturulduktan sonra nişadır, sirke ve bakır asetat dolu bir tekneye dik vaziyette koyularak karışımın demir ve çelik namlular tarafından emildiğini, bundan sonra ise namlunun üzerinde işlemelerin yapılıp perdahtlandığını ve namlunun oldukça güzel bir görüntüye kavuştuğunu*" ifade etmiştir.[446]

Daha sonra ise namlunun pürüz ve dalgalarının giderilmesi için eğe ile zımparalanması işlemine geçilmektedir. Bu işlem yapılırken namlunun esnememesi ya da oynamaması için sabit ve sağlam bir zemine yerleştirilmesi gerekirdi. Bu zemini sağlam bir tahta veya demir de sağlardı. Sağlam zemine oturtulan namlunun pürüzleri çelik rendesi ya da eğe ile aşındırılarak giderilirdi. Aşındırma işlemi ile konturların giderilmesi işlemine Bertrandon De La Broquiêre 1430'lu yıllarda Şam'da tanık olmuştu. Bertrandon, "*kılıca su verilmeden önce namlunun bir tahta parçasının üzerine koyulduğunu ve bir ağaç parçasının rendelendiği gibi eğelenerek*

---

[444] Coşkun Yılmaz (ed.), *Üsküdar Mahkemesi 2 nolu sicil (H.924-927/M.1518-1521),* İsam Yayınları, İstanbul 2010, s. 290, 382, 384, 393, 402, 423, 474,

[445] Bouchenbach H. J. Breüning, *Seyahatnâme*, çev. Selma Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2020, s. 164.

[446] Pierre Belon, *İstanbul ve Anadolu Gözlemleri (1543-1546),* çev. Hazal Yalın, Kitap Yayınevi, İstanbul 2020, s. 59.

düzeltildiğini ve keskinleştirildiğini" gözlemlemişti.[447] Bertrandon'un bahsettiği işlemden sonra birçok işlem olup kılıcın keskinleşme işlemine daha çok aşama vardır. Ancak bu aşamada kabaca yalman denilen ağız kısmı ortaya çıkardı. Perdahtlama olarak da bilinen tesviye aşamasından sonra kenar konturları ve kan olukları düzgün bir forma kavuşturulurdu. Bundan sonra ise namlu yeniden ateşe koyularak 800-850 dereceye kadar ısıtılırdı. Bu ısıdayken ocaktan alınan namlu aniden soğuk suya sokularak soğutulurdu. Bu işleme "su verme" denilmekteydi. Su verme işlemi iki kez yapılmaktaydı ve "çift su verilmiş" olarak tabir edilen kılıçlar daha sağlam olmaktaydı. Kılıca ilk su verildiğinde kılıç oldukça kırılgan olurdu; ama ilk sudan sonra kimyasal tepkimenin etkisiyle namlu atomik olarak daha düzenli bir forma ulaşır ve şertleşirdi. Kırılganlık derecesinin fazla olması ise yüksek dereceli ısıdayken aniden su verilmiş olmasındandır. Daha sonra ise usta namluyu temizler ve tekrar ocağa koyarak 200-250 dereceye kadar ısıtırdı. 200-250 dereceye kadar ısınan namlu ocaktan alınarak suya temas ettirilmeden soğumaya bırakılırdı. Bu işleme menevişleme denilmekteydi. Çifte su verme işlemi böyledir ve "ikinci su verme" işlemi esasında susuz soğutmadır. Su verme işlemi "soğutma" işlemine denilmektedir ki mesele namlunun bir şekilde soğutulmasıdır. Bu işlemle birlikte namlu sert olduğu gibi düşük sıcaklığa maruz kalması ve havada soğuması nedeniyle kırılgan olmaz ve esneklik kazanır. Bundan sonra ise daha önce kabaca ortaya çıkmış olan ağız eğe ile inceltilirdi. Bileme işlemi yapılan ve yalman kısmı da tamamlanan namlu parlatılarak nihai form ve görüntü elde edilirdi. Modern terminolojide "polisaj" olarak adlandırılan "parlatma" işlemiyle namlu estetik bir zarafet kazanırdı. Keşkinleştirilmiş ve nihai formuna kavuşmuş olan namlulara artık balçak ve kabza takılma işlemine geçilirdi. Namlunun yapım aşamaları gaddare, yatağan ve hançer gibi diğer kesici silâhlarda da aynıydı. Bundan dolayı tekraren zikretmeye gerek görülmedi.

Balçak kısmı metalden imal edilmekteydi. Balçağın namlu ve kabzaya dikey uzanan ve elleri koruyan kısımlarına kol denilirken namlu ve kabzaya paralel uzanan kollardan daha kısa olan kısımlarına ise kulak denilmekteydi. Kulakların namlu tarafında olan kısmı kının içinde kalırken diğer tarafı kabzanın içinde kalmaktaydı. Daha doğrusu kabza ona göre yapılır ve yerleştirilirdi. Kabza ve sonraki kısımlar ise marangoz ve zernişancı gibi ustalar tarafından yapılmaktaydı.

---

[447] Broquiêre, *Seyahatnâme*, s. 147.

2.2.1.6. Kılıç Kültürü ve Sosyo-Ekonomik Değerlendirme

Kılıç, insanların kullandığı en eski silâhlardandır. Bazı kaynaklarda ilk kez kılıç kullanan insanın Hz. Adem'in oğlu ve ondan sonraki ikinci peygamber olan Hz. Şit'in olduğu yönündedir. Rivayetlere göre Şit as. Kabil'in sapkın oğullarını Allah'a ibadet etmeye davet etmiş onlarda kabul etmeyince onlara karşı yaptığı savaşta ilk kez kılıç kullanmıştı.[448]

Türkler, eski zamanlarda kılıcı usta bir maharette kullandıkları gibi kılıcın yapımında da oldukça ustaydılar. Câhız Türklerin kılıç yapım yapım maharetini şöyle açıklamaktadır:

> Kılıcın demirini eriten, onu kalıba döken, saf ve düzgün hale getiren, onu uzatıp döven, onu kılıç şekline sokan, kılıca su veren, bileyen, kabzasını yapan, kabzaya demir takan, onu çivileyen, kına giren kısmın sonundaki çıkıntıları yapan, kınını yapan, kılıfını tabaklayan, kını süsleyen, ucuna demir kısım takan, hamailini diken ayrı ayrı kişilerdir. Türklerde ise bunların hepsi tek kişi tarafından yapılır.[449]

İslam kültüründe gaza ve cihad anlayışını tesis etmek için gereken birçok harp aleti kutsal addedilmekteydi. İslâm kültüründe savaşmak din ve devlet meselesi olarak addedildiği için harplerin vazgeçilmez silâhlarından olan kılıca da kutsiyet atfedilmişti. Hz. Muhammed, "Cennet kılıçların gölgesindedir" demiş ve bu kutsiyete vurgu yapmıştır. Kendisi de savaşlarda kılıç kullanmaktaydı. Böylece insanları kılıç kullanmaya ve Allah yolunda cihad yapmaya teşvik etmekteydi. İslâm kültüründe Türklerin hâmî rolünden mütevvellid Türk kılıcı da Türklerin hâmî rolünü temsil etmekteydi. İmam-ı Azam "*Kılıç Türk'ün elinde oldukça senin dinine zeval yoktur*" demekteydi. Ortaçağ'da Türk İslâm âleminde kılıç kuşanmak tahta çıkacak sultan adayı için dinî ve hukukî meşruiyet edinmek anlamına gelmekteydi. Abbasi halifeleri, Sunni İslam hükümdârlarının meşrûiyetlerini onaylamak üzere düzenlediği hil'at giyme törenlerinde Halife bizzat Sultana kılıç kuşatmış ve kılıç bir hâkimiyet sembolü olarak ortaya çıkmıştır.[450]

Kılıç, muhtelif dönemlerdeki efsanelerde dünya hâkimiyeti fikrini temsil eden silâhtır. Bu inanışın en tipik örneği Avrupa Hun Devleti hakanı Atilla'nın kudretini ilahî bir güçle anlamlandırma çabasından neş'et etmişti. Çünkü o devirde Atilla'ya karşı koyacak hiçbir güç kalmamıştı. Bunun Avrupa toplumları arasındaki psikolojik

---

[448] Firdevsî-i Rûmî, *Müsellahnâme*, s. 17; Matrakçı Nasuh, *Tuhfetü'l-Guzât,* s. 61.
[449] Câhız, *Türklerin Faziletleri*, haz. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 112-113.
[450] Göksu, *Türk Kültüründe Silâh,* s. 356.

belirtisi, savaş tanrısı Ares'in kayıp olan kutsal kılıcının bir Hun çobanı tarafından bulunup Atilla'ya teslim edildiğine ve onun Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak yeryüzünü yönetme yetkisinin Tanrı tarafından Atilla'ya verildiği inanışıydı.[451] Atilla'nın kılıç efsanesi Kanunî dönemi öncesinde yeniden zuhur etmişti. Efsaneye göre Büyük İskender zamanında bir krala ait büyük bir kılıç Tuna Nehri'ne düşmüş ve Türk fetihleri döneminde bulunmuş ve Macar kralı onu Sultan II. Bayezid'e hediye etmişti. Böylece Macaristan'ın Osmanlı kılıcıyla fethinin işareti olarak Hun hükümdârının cihan hâkimiyeti fikri bu kılıçla Osmanlılar'a intik'âl etmiş oluyordu.[452]

Cihan hâkimiyeti fikri Kanunî'nin bizzat kendisi tarafından da vurgulanmaktaydı. Kanunî, İbrahim Paşa'yı Başkomutan olarak atamış ve 1528 yılında buna dair merasim düzenlenmişti. Merasimden önce İbrahim Paşa için Celalzâde'ye yazdırdığı Başkomutanlık Beratı'nda kılıç, Türk cihan hâkimiyetinin cismanî bir sembolü olarak hayat bulmuştu. Kanunî, bunu "*O (Allah), saltanat kılıcını avucumuza vermiş ve dünyanın düzenini, intizamını ve mukadderatını bize bırakmıştır."* şeklinde ifade etmekteydi.[453]

Osmanlı İmparatorluğu'nda kılıç kuşanmak cesareti temsil ediyordu. Çünkü kılıç eskiden beri Türk kültüründe nefsi müdafaa, Allah yolunda savaşmak, ülkeler fethedip cihana hâkim olmak, devletin bekasını temin etmek ve adaleti tesis etmek gibi birçok amacı yerine getirecek yegâne vasıtaydı. Bu anlayış Kanunî Devri'nde de carî idi. Kanunî Devri'nin devlet adamlarından Lütfi Paşa "Ölümden korkanlara kılıç kuşanmak reva değildir" demekteydi.[454]

Kılıç, Kanunî Devri'nde Osmanlı halkı tarafından da kullanılan silâhlardandır. Çeşitli kılıçlara sivillerin terekelerinde rastlandığına değinmiştik. Kanunî Devri'nde sivillerin terekelerinde rastlanan kılıçlara adlî vakalarda da rastlamak mümkündür.

---

[451] Ahmet Taşağıl, *Gök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 14. baskı, İstanbul 2018, s. 253.

[452] Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi,* Ötüken Yayınları, 19. baskı, Ankara 2003, s. 314.

[453] *O (Allah), saltanat kılıcını avucumuza vermiş ve dünyanın düzenini, intizamını ve mukadderatını bize bırakmıştır. Biz, devlet ile ikbâle ait rütbelerin en yükseğine mâlikiz. Çünkü sultan, Tanrı'nın yeryüzünde gölgesidir. Kur'ân'da buyuruluyor ki: 'Biz bazılarınızı derecelerle diğerlerine üstün kılmışız'. Bu derecelere Tanrı'nın bizi de dahil ettiğini kimse inkâr edemez. Bunun müeyyidesi hilafet ve saltanatımızın parlaklığıdır. Allah'a şükürler olsun ki, saltanatımız, ülkemiz ve mülkümüz çok genişledi. Şüphe yok ki Yüce Allah'ın uğurlu ve sonsuz yardımları günden güne artıyor.* Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik, s*. 147.

[454] Lütfi Paşa, *Tevârih-i Al-i Osman*, haz. Kayhan Atik, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Başkanlık Basımevi, Ankara 2001, s. 203.

Örneğin; 1524 yılının Eylül ayında yeniçeri Mehmed'in 300-400 akçesi, çeşitli elbise ve eşyaları haricinde bir adet gümüşlü kılıcı çalınmıştı.[455] 10 Ocak 1561 tarihinde ise Semoyil v. Mayil, Salamon v. Mosi, Yasef v. Nikola, Hanna isimli Yahudiler evlerinde öldürülmüştü. Tanık beyanlarıda göre altın ve sair eşyaları almak için gelen şüphelilerin hepsi, zikredilen kişileri öldürürken kılıç kullanmışlardı.[456]

Kılıç, hâkimiyet ve meşruiyet sembolü olarak addedildiği gibi bir devletlin kolektif gücünü ve kazandığı zaferleri de temsil etmekteydi. 1528'de dostluk anlaşması için İstanbul'a gelmiş olan Zapolya'nın elçisi Hiyeronimos Laski, Budin'in kendilerine ait olduğunu beyan edince İbrahim Paşa onu azarlamış ve "*Krallık taçla değil kılıçla olur, hüküm süren kılıçtır. Kılıçla fethedilen kılıca itaat etmelidir*" demişti.[457] Zaten Osmanlılarda kılıçla fethedilen yerlerin aidiyeti meselesi mevzu bahis olmazdı; çünkü kılıç gücüyle temellük edilen toprak "kılıç hakkı" olarak ebediyen Osmanlı Sultanına ait olurdu ve sultan kılıç hakkını istediği gibi tasarruf ederdi.

Osmanlılar döneminde de hükümdârlık alametlerinden olan kılıç kuşanma merasimi Osmanlı sarayının en önemli merasimlerindendir. Kaynaklara göre Osmanlı padişahlarından kılıç kuşanma merasimi yapılan ilk padişah, Yıldırım Bayezid'dir. 1396 yılında Yıldırım Bayezid Haçlılara karşı muzaffer olunca zafer münasebetiyle Kahire'de bulunan Abbasi Halifesi Mütevekkil-Alellah, Yıldırım Bayezid'e bir adet kılıç göndermiş ve "Sultânü'r-Rûm" ünvanını tevcih etmişti. Yıldırım Bayezid bu kılıcı devrin büyük mutasavvıflarından Emir Sultan eliyle kuşanmıştır.[458] Mevcut kaynaklara göre II. Mehmed (Fatih)'e Akşemseddin kılıç kuşatmıştır. I. Selim (Yavuz)'den itibaren tahta çıkış merasimlerinde kılıç alayı İstanbul'da Eyüp Sultan Türbesi'nde yapılmaya başlanmıştı.[459] Evliya Çelebi, Kanunî Sultan Süleyman'a da Abbasi Halifesi III. Mütevekkil-Alellah'ın Eyüp'te kılıç kuşattığını nakletse de kaynaklarda buna dair bilgi ve belge yoktur.[460] Henk Boom ise Kanunî'nin saltanatının meşruiyet kaynaklarına değinirken onun mutlak

---

[455] Yılmaz, *Üsküdar Mahkemesi 1* s. 134.
[456] Coşkun Yılmaz (ed.), *İstanbul Mahkemesi 2 nolu sicil, (H.966-968/M.1558-1561),* İsam Yayınları, İstanbul 2019, s. 302.
[457] Boom, *Büyük Türk,* s. 125.
[458] Abdülkadir Özcan, "Kılıç Alayı" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 408.
[459] Oktay Kızılkaya, "Hâkimiyet ve Güç Sembolü Olarak Kılıç", *Kılıç içinde*, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 75.
[460] Özcan, "Kılıç Alayı", s. 408.

salahiyetini 1520 yılındaki cülus töreninde kuşandığı Hz Muhammed'in kılıcına borçlu olduğunu ifade etmektedir.[461]

Kanunî Devri'nde kılıç adaletin gücünü temsil etmekteydi. Kılıcın keskinliği adaletin her türlü zulmü kesmeye muktedir olduğuna delalet etmekle birlikte kılıç hediyesi hediye edilen kişiye adaleti telkin etmekteydi. Kanunî'nin kendisi de buna önem vermekteydi. Pedro, Kanunî'nin İran Seferi'ne çıktıktan sonra İstanbul'da vekil olarak bıraktığı Sinan Paşa'ya ay da bir ya da iki ayda bir kuşandığı kılıcını ve ekmek gönderdiğini ifade etmiştir. Kılıçla adaletten ayrılmamasını ekmekle ise sevgi ve teveccühünü hatırlattığını da eklemişti.[462]

Kanunî diğer Osmanlı hükümdârları gibi kendine bağlı ya da bağımsız olan kral olarak tanıdığı kişilere hükümdârlık alameti olarak kılıç göndermekteydi. Kanunî 1541 yılında Budin sahrasına geldiğinde kraliçe ve kral olacak bebeğe altın zincirli altın kılıç ve sair hediyeler göndermişti.[463] Diğer yandan şehzâdelerden komutanlara kadar devletin üst düzey kademesine de mevkilerine göre özel yapım değerli kılıçlar göndererek onları da taltif etmekteydi.

Kanunî, Trablusgarp'ın fethi öncesinde Turgut Reis'e Mushaf-ı Şerif ve altın kılıç göndermişti.[464] Böylelikle 2 sene boyunca Osmanlılarla ilişkisini kesmiş olan Turgut Reis'in gönlünü alarak onun sefere katılmasına vesile olmuştu. Ayrıca zafer kazanan komutanlara da kılıç gönderilerek zafer kazandığı yerde kurulan divan da "kılıç kuşatılma" merasimi yapılırdı. Örneğin 1560 yılında Cerbe zaferi dolayısıyla Kanunî, Piyale Paşa'ya zîbâ ve dîbâ 2 adet hilat ve 1 adet murassa kılıç göndermiş ve savaş alanında toplanan divanda bu kılıç Paşa'ya takdim edilmiştir. Nasuh Ağa Kanunî'nin hayır dualarını ilettikten sonra kılıcı kuşatıp hilati giydirmiştir.[465]

Kılıçların zafer nişanesi olarak telakki edilmesinde diğer bir husus ise "kılıcı arşa asma" geleneğidir. Savaş sonrasında muharebe alanına yakın bir yerde "arş" adı verilen otağ kurulurdu. Savaşı kazanan komutan kılıcını arşın en yüksek yerine (arş-ı

---

[461] Boom, *Büyük Türk,* s. 251.
[462] Pedro, *Zorunlu İstanbul Seyahati*, s. 149.
[463] Peçevi, *Tarih I,* s. 167.
[464] Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbar*, s. 655; Rüstem Paşa, Turgut Reis'i kardeşi Sinan Paşa'ya rakip olarak görmekteydi. Ayrıca bir Venedik barçasının geleneğe aykırı olarak Turgut Reis'i yelkenleri indirmeyip selamlamaması üzerine Turgut Reis barçayı toplarla vurup sonra da yaktırması üzerine Venedik balyosu Turgut Reis'i Rüstem Paşa'ya şikayet etmişti. Rüstem Paşa, Turgut Reis'i İstanbul'a çağırınca Reis bunu art niyetli bularak reddetmiş ve İsyan ederek başına buyruk davranmaya başlamıştı. Kanunî, kendisine çeşitli hediyeler göndererek Trablusgarp fethine davet etmişti. Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr,* s. 89.
[465] Nidâî, *Fetihnâme-i Kala-i Cerbe*, haz. Ümran Ay, Kocav Yayınları, İstanbul 2015, s. 108.

âlâ) asardı.[466] Yavuz Sultan Selim'in duasına mazhar olan Hayreddin Paşa şöyle demişti:

> Dünyada en büyük iksir dedikleri şey padişah duası ve teveccühüdür. İşte biz Osmanlı'nın nazarına nail olduk. Allah katında ve halk yanında payelerimiz yüce, kılıcımız ise keskin olup arşa asıldı. Her kim Âl-i Osman'dan dua alırsa şüphesiz tuttuğu iş kolay olur. Zira onlar ulu bir ocaktır, kim onlara yan bakarsa onun başı aşağı olur.[467]

Bu geleneğin Kanunî Devri'nin diğer zaferlerinde de carî olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin; zikredilen Cerbe Muharebesi'nden sonra Nasuh Ağa, Kanunî'nin gönderdiği hediyeleri Piyale Paşa'ya götürdüğünde Paşa'nın kılıcınının "arşa asıldığını" öğrenmiş ve "*mübarek olsun*" diyerek onu tebrik etmişti.[468] Türk kozmoloji anlayışındaki merkeziyetçi yaklaşıma göre Türklerin çadır olarak kullandığı "otağ" kâinatın minyatür bir arketipidir. Otağın kubbesi gökkubbeyi temsil etmekle birlikte[469] "arş-ı âlâ" ya asılan kılıç Tanrı adına yapılan cihadı, kazanılan zaferi ve "Kut anlayışını" temsil etmekteydi. Alenen görüleceği üzere Osmanlılar kadim Türk geleneklerini İslâm kültürüne teşmil ederek geçmişle bağlarını koparmadan kültürel değerlerini bu yeni hayat sahasında yaşatmaktaydılar.

Osmanlı kılıçları Osmanlıların dinî aidiyetlerini ve sanat anlayışlarını sergilemekteydi. Ayrıca savaşlarda muzaffer olunması için kılıçların üzerine fetih, tevekkül ve sabır temalı ayetlerin yazılması gelenek haline getirilmişti. Topkapı Sarayı Müzesi'nde Hacı şafak isimli bir usta tarafından Kânûnî Sultan Süleyman için yapılmış olan bir kılıç üzerinde "Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter. Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü belirlemiştir." (et-Talâk 65/3) ayeti yazılıydı.[470]

Kılıçların Türk kültüründe birçok meziyeti temsil etmeleri yanında farklı yönleriyle ilgili Türk edebiyatında birçok deyim bulunmaktadır. Bunlar savaş meydanlarındaki kılıcın insanların içtimaî hayatındaki bazı insanlara karşı aldığı tavırdan ya da bazı olaylarda yapması gerekenlerden dolayı türemiş ve Türk

---

[466] Nihat Öztoprak, "Divan Şiirinde Osmanlı Geleneğinin İzleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 3*, İstanbul 2000, s. 167.
[467] Seyyid Muradî, *Gazavât-ı Hayreddin Paşa*, haz. Ahmet Şimşirgil, Babıâli Kültür Yayıncılığı, 8. baskı, İstanbul 2018, s. 17.
[468] Nidâî, *Fetihnâme-i Kala-i Cerbe*, s. 108.
[469] Nuray Bilgili, *Türklerde 5 Element (Türk Kozmoloji Düşüncesinde),* Kripto Yayınları, Ankara 2019, s. 15.
[470] Gülçin Tanrıbuyurdu, "Klâsik Türk Şiirinde Kılıç Duası", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2012, sy. 9, s. 141; Ayhan, *Topkapı Sarayı*, s. 68.

edebiyatında hayat bulmuştur. Bunlardan "Kılıcı kınından çıkarmak" deyimi oldukça revaçta olup savaşmak ile ilgili tarihî bir arka planı vardır. Kadim Türk kültüründe kılıç kınından çıkarsa kana bulanmak zorundaydı. Aksi halde kılıcı kınından çıkarmamak gerekirdi. Çünkü kılıcın hayat memat meselesinde kullanılan kutsiyet atfedilen ve kimsenin keyfiyetine bırakılmayacak kadar ağır bir manevî değeri ve sorumluluğu vardı. Bundan dolayı "Kılıcı kınına sokmak" deyimi de türemiştir. Ferdî ya da topyekûn mücadeleler sonuncunda barış yapmak ya da düşmana boyun eğdirmek suretiyle kılıç tekrar kınına girerdi. Bu anlayış Türk toplumlarında hala yaşatılmakta olup hediye olarak sunulan kılıç türü silâhlar kınından ancak yarıya kadar çekilebilirdi; ancak tamamen çıkarılmazdı.

Kılıç, Türk kültüründe kadimden beri kutsal sayıldığı için insanların söylediklerinin sahih olduğunu, dinî ve vicdanî olarak mükellef olduğunu beyan etmek için kılıç üzerine yemin edilirdi. Kadim zamanlarda Türkler "kılıcıma doğranayım" şeklinde yemin etmekteydi.[471] Kılıca atfedilen bu kutsiyete Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve yükseliş evrelerinde de rastlamak mümkündür. Âşık Paşa'nın 1330 yılında yazdığı Garibnâme adlı eserinde iyi bir savaşçı olmanın asli unsuru olarak gördüğü kılıcın önemini vurgularken kılıcın üzerine yemin edildiğini de beyan etmişti.[472] Bu anlayış yükseliş döneminde de devam etmekteydi.

II. Mehmed, Galata halkına verdiği ahidnâmede "Hz. Allah, Hz. Muhammed, bütün peygamberler, babamın ruhu, evlatlarımın başı ve kılıcım hakkı için" diyerek yemin etmişti.[473] II. Mehmed, 1478 yılında ise Bosna Ruhbanlarına ve kiliselerine kimsenin dokunmayacağına dair verdiği ahidnâmede; aynı şekilde bütün mukaddesâtı ve kılıcı üzerine yemin etmişti.[474] Kanunî Devri'nde de bunun örneklerine rastlamak mümkündür. 1541 yılında Kanunî Budin'i ilhâk edince henüz bebek olan Yanoş Sigismund'un rüşdüne erince ona krallığını vereceğine dair "Hz. Peygamber, kılıcı ve ataları" üzerine yemin etmişti.[475] Rüstem Paşa, 1547 yılında Habsburg elçisi Argento'ya V. Karl ve Ferdinand'ın anlaşma imzalarken kılıç

---

[471] Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkut'un Kitabı*, Başkanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, İstanbul 1973, s. 358.
[472] Âşık Paşa, *Garibnâme,* s. 486.
[473] Kerim İlker Bulunur, "II. Mehmed tarafından Galatalılara Verilen 1453 Ahidnâmesi ve Buna Yapılan Eklemeler Hakkında Yeni Bilgiler", *Tarih Dergisi,* 2/50, İstanbul 2009, s. 76.
[474] Yılmaz Kurt ve Muhammed Ceyhan, *Osmanlı Paleografyası ve Osmanlı Diplomatikası*, Akçağ Yayınları, 3. baskı, Ankara 2015, s. 240.
[475] André Clot, *Kanunî Sultan Süleyman*, çev. Turhan Ilgaz, Epilson Yayınları, 4. baskı, İstanbul 2011, s. 224.

üzerine yemin edip etmediklerini sormuştu.[476] Osmanlılar döneminde de kılıç kutsal sayılmakla birlikte İslâm inancının en büyük kutsiyetleri olan Allah ve Peygamber ile birlikte kılıç üzerine de yemin edilmesi kılıcın Osmanlı hayatındaki ağır manevi değerini de göstermektedir.

Kanunî Devri'nde kılıcın İslâm dinini korumak gibi sembolik bir değeri de bulunmaktaydı. Kanunî Devri'nin esirlerinden Pedro (İspanyol), hatiplerin bayram hutbelerinde minbere yalın kılıç çıkarak elindeki kılıcı bırakmadan hutbe okuduklarını müşahede etmiş ve şeriatin sözle değil kılıçla korunması gerektiği mesajının verilmesinin amaçlandığını da ifade etmiştir.[477] Böylece İslâm dininin hamiliği manevi açıdan kılıçlara atfedilmekteydi. Kılıç, Kanunî Devri'nde hemen hemen bütün askerî birliklerin kullandığı silâhlardandır. Örneğin sınır boylarında görev yapan akıncılardan sultanın korumalarına kadar bütün Osmanlı askerleri kılıç kullanmakta oldukça meziyetliydi. Özellikle yeniçerilerin kılıç kullanmaktaki becerileri yerli ve yabancı birçok kaynakta zikredilmektedir. Kılıç ve kargı kullanmakta, ok ve tüfek atmakta, yeniçerilere yetişecek er, hiçbir orduda yoktur.[478]

Değerli taşlarla kakmalı ve işlemeli kılıçlar Kanunî Devri'nin yüksek askerî ve idarî zümresi tarafından kullanılmaktaydı. Bu tür süslü kılıçlara özellikle üst düzey yöneticilerin muhallefâtlarında rastlanmaktadır. Hayır Bey'in muhallefâtında yer alan silâh ve askerî tören malzemeleri; iki adet altın kabzalı kılıç, iki adet zer-i nişan altın kabzalı kılıç, iki gümüş kabzalı kılıç kayıtlıydı.[479] Rüstem Paşa'nın muhallefâtında ise 860 adet altın kakmalı kılıç mevcuttu.[480] Hadım Ali Paşa Muhallefâtı'nda ise 1 adet sade kılıç namlusu, 1 adet altın bentli kılıç ve 1 adet zernişan kılıç mevcuttu.[481]

Kılıçlar yabancı devlet adamlarına hediye edilen kıymetli ürünlerdendi ve imparatorluğun azametini de temsil etmekteydi. Elkas Mirza, İstanbul'a geldiğinde resmi bir geçit esnasında üzengi ağasını ve topçu ağasını padişah zannetmiş; daha sonra yeniçeri ağası ve vezirler geçerken gördüğü süs ve azamet karşısında dehşete düşmüştü. Birkaç gün sonra çavuşbaşı ve cebecibaşı Elkas'ı padişahın huzuruna

---

[476] Boom, *Büyük Türk*, s. 217.
[477] Pedro, *Zorunlu İstanbul Seyahati,* s. 94.
[478] Pedro, *Zorunlu İstanbul Seyahati,* s. 120.
[479] Çelik, "Hayır Bey'in Muhallefâtı", s. 174.
[480] Peçevi, *Tarih I,* s. 18; Gelibolulu Mustafa Ali ise bu rakamı 760 olarak vermektedir. Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbar*, s. 714.
[481] BOA, TS.MA, D. 10163.

çıkardı. Birkaç tavla Arap atı, çeşitli taşlarla süslenmiş at koşumları, altın ve gümüş üzengiler ve altın işlemeli kılıçlar Elkas'a hediye edilen bazı malzemelerdi.[482]

Kanunî, şehzâdelere de kıymetli kılıçlar hediye etmekteydi. Kanunî'nin 1563 yılında Şehzâde Selim'e gönderdiği kıymetli hediyeler arasında; tamamı altın kınlı yakut ve firuze taşlı 1 adet kılıç, sırmayî kadife kınlı elmas, yakut ve firuze bentli 1 adet kılıç, altın kabzalı altın kınlı elmas, yakut ve firuze taşlı 1 adet zernişan hançer, çelik kabzalı çelik kınlı yakut taşlı zernişan 1 adet hançer, sırma ve firuzeli 1 adet sürh atlas kaftan, seraser yaz kaftanı, samur kaplı beyaz atlas üzere 1 adet sırma benek gömlek (mintane), 1 adet samur kaplı seraser kaftan ve 1 adet samur kaplı seraser gömlek bulunmaktaydı.[483] Görüleceği üzere lüks kılıçların çeşitli kısımlarında altın, firuze ve elmas gibi kıymetli cevherler bulunmaktaydı. Ayrıca sırma, seraser ve atlas gibi kıymetli kaftan ve gömlek gibi giyim eşyaları da şehzadeye gönderilen lüks hediyelerdendir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda harp oyunları ve düğün-sünnet gibi eğlence oyunları oldukça revaçta olup Kanunî Devri'nde de bu tür oyunlar oldukça revaç bulmuştur. Bu tür oyunlarda mızrak, topuz, ok-yay, kalkan gibi birçok savaş aleti kullanılmış olup bu oyunların vazgeçilmezlerinden biri de "kılıç"tır. Bu oyunlardan biri de Matrakçı Nasuh'un üstadı olduğu Matrak oyunudur.[484] Matrak oyunu Türklerin Orta Asya'dan beri aşina oldukları kılıçlı harp oyunlarını Osmanlı döneminde geliştirip yaşattıkları bir faaliyettir. Kılıçların kullanıldığı harp oyunlarını yeniçerilerin usta bir şekilde ve sürekli oynadıkları Lütfi Paşa'nın beyanlarından anlaşılmaktadır. Lütfi Paşa, yeniçerilerin kılıçla matrak oynamakta dünyada eşsiz olduklarını ifade etmiştir.[485]

Kanunî Devri'nde kullanılan kılıçlardan günümüze ulaşanlar bulunmaktadır. Topkapı Sarayı'nda bulunan Kanunî'ye ait olan iki tarafında birer altın balık figürü olan kılıcın tepesi altın bezemeli, üzeri yakut ve firuze kaplamalıdır. Balçağı altın, kabartma çiçek desenli, ortasının iki yüzü de yakut ve firuzelidir. Püskülü sırmalı, tabanı düzdür. Hacı Sungur tarafından yapılmış olan bu kılıcın bir tarafında altın

---

[482] Peçevi, *Tarih I*, s. 192.
[483] BOA, TS.MA, D. 10021/1.
[484] Matrakçı Nasuh'un "Tuhfetü'l Guzât" adlı eserinin Mukadimesi'nde hazırlayan Ümran Karadeniz'in araştırmalarına göre "Matrakçı Nasuh'un bu oyunun mucidi olduğu söylentisinin ya da iddiasının" bu oyunun ondan önce var olduğu gerekçesiyle doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Matrakçı Nasuh, *Tuhfetü'l Guzât*, s. 10;
[485] Lütfi Paşa, *Tevârih-i Ali Osman,* s. 210.

kakma tekniğinde "Sultan Osman Han-ı Gazi ibn Ertuğrul bin Süleyman Şah" diğer tarafında "Sultan Süleyman Han İbn Sultan Selim Han" yazılıdır. Kını ise 80 cm boyunda siyah meşin kaplıdır. Altından yapılmış üç bileziği ve çamurluğu kabartma çiçeklerle bezenmiş, üzerleri yakut ve firuzeyle bezenmiştir. Sırma askının üzerinde de yakut ve firuze ile süslenmiş iki altın yuvarlak vardır. Zarif işçilik dönemin kuyumculuğunun yüksek meziyetlerini de sergilemektedir.[486]

Topkapı Sarayı Müzesi'nde Kanunî'ye ait 96,5 cm uzunluğundaki başka bir kılıcın yapımında ise çelik namluya ilaveten kılıç ve kınında; altın, gümüş, meşin ve ahşap malzemeler kullanılmıştı. Kılıç üzerinde ise Neml süresinden "*Bana başkaldırmayın, teslimiyet gösterin*" ayeti yazmaktaydı. Hacı Murad Hoşkadem adlı bir ustanın yaptığı bu kılıçta ayrıca "*Azametli, adaletli, kerem sahibi, Arap ve Acem hükümdârlarının efendisi, halkların hükümdârı Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman hazinesi için yapılmıştır*" yazmaktadır. Seyyid Bayram tarafından çelik, gümüş, altın ve boynuz gibi metallerden yapılmış olan 90 cm boyundaki başka bir kılıcın üzerinde ise "*Muhammedin Resûllullah Amel-i Seyyid Bayram Maşâallah*" yazmaktadır. Topkapı Sarayı'nda bunlar haricinde Kanunî'ye ait iki kılıç daha mevcuttur.[487]

Kanunî'nin şahsına ait kılıçlar, ondan sonraki Osmanlı padişahları tarafından devlete hizmet eden kişilere de hediye edilmiştir. 1728 yılında Şirvan Hanı olarak tayin edilen Sürhay Han, bölgedeki asayişi sağlayınca Sultan I. Mahmut (1730-1754) kendisine Şirvan'ı yurtluk ve ocaklık, Kanunî'nin bir kılıcını ise hediye olarak vermişti. Bu kılıcı II. Abdülhamid (1876-1909), torunlarına 3.000 kuruş ödeyerek geri almıştı. Kanunî'nin diğer bir kılıcı ise Rumeli'nin köklü ailelerinden birine hediye edilmişti. Aile mensuplarından Kazım Bey'e göre bu kılıç, bizzat Kanunî tarafından atalarından Selman Paşa'ya hediye edilmişti. II. Abdülhamid döneminde Kanunî'nin bir diğer kılıcı ise çeşitli devlet kademelerinde görev yapmış olan Tahir Paşa tarafından muhafaza edilmekteydi. Kanunî'nin bir diğer kılıcı ise Sultan Reşad (1909-1918)'ın 1911 yılındaki Rumeli gezisi sırasında ortaya çıkmıştır. Bu kılıç, Kolağası Yahya Bey tarafından Sultan Reşad'a hediye edilmiştir.[488] Bu kılıçlar çeşitli

[486] Aydın, *Sultanların Silâhları*, s. 79; Ayhan, *Topkapı Sarayı*, s. 70.
[487] Ayhan, *Topkapı Sarayı*, s. 67-71.
[488] bkz. şekil 1.10.

vesilelerle alınarak Hazine-i Hümâyun'a gönderilmişti. Günümüzde ise Topkapı Sarayı ve Harbiye Askeri Müzesi'nde muhafaza edilmektedir.[489]

Kanunî Devri'nde sarayın Ehl-i Hiref bölükleri arasında kılıççı esnafı da mevcuttu. Bunlar "Şemşirgerân" olarak adlandırılmaktaydı. Bunlar 11 usta 7 çıraktan oluşan 18 kişilik kılıççı ekibi olup haklarındaki bazı bilgiler ve 1525 yılındaki mevacibleri aşağıdaki gibidir:[490]

Tablo 2.8. 1525 Yılında Topkapı Sarayı'nda Görev Yapan Kılıççı Ustaları

İsmi	**Kılıççı Cemâ'atine Alınış Tarihi**	**Günlüğü (akçe)**	**Kanunî'ye Sunduğu Hediye**	**Aldığı İn'âm**
Hacı Sinan	17 Ekim 1518	19,5	2 adet kılıç	2.000 akçe ve 1 benek kaftan
Ahmed (Bosnalı)	Sultan Bayezid zamanında	12,5	1 adet kılıç	1.500 akçe
Mir Şeyh (Tebrizli)	12 Mayıs 1520	12,5	[1] adet kılıç	800 akçe
Emir Ahmed Şerif	31 Aralık 1521	10,5	2 adet kılıç	1.300 akçe
Halil (Tebrizli)	11 Ocak 1521	14	4 adet kılıç	-
Celal	Kanunî Devri'nde	16,5	1 adet kılıç, 2 adet kılıç namlusu	1.450 akçe
Hasan (Leh)	Kanunî ile saraya gelmiş	11		
İlyas (Bosna)	28 Mayıs 1521	9		
İlyas (Mihaliçli)	Sultan Bayezid zamanında	11,5		
Yusuf (Rus)	29 Haziran 1518	3,5		
Mehmed	Kanunî ile saraya gelmiş	7		

Kaynak : BOA, TS.MA, D. 6503, s. 2; 8244; 9605; 9706, s. 12; Uzunçarşılı, Ehl-i Hiref, s. 41-42.

Tablo 2.9. 1525 Yılında Topkapı Sarayı'nda Görev Yapan Kılıççı Çırakları

İsmi	**Kılıççı Cemâ'atine Alınış Tarihi**	**Kökeni**	**Günlüğü (akçe)**
Muhammed	Sultan Selim zamanında	Devşirme	3
İlyas (Göriceli)	2 Nisan 1524	Devşirme	1
Mahmud	30 Temmuz 1525	Gılman	1
Yusuf	11 Ocak 1521	-	2
Hızır	9 Temmuz 1518	-	2
Ahmed	29 Ağustos 1523	-	2
Yusuf (Kırçova)	28 Ağustos 1524	-	1

Kaynak : BOA, TS.MA, D. 9706, s. 12; Uzunçarşılı, Ehl-i Hiref, s. 42.

1525 yılında Saray'da görev yapan kılıç usta ve çıraklarının sayıları göze çarpan ilk hususlardandır. Sayıları da maaşları gibi nazara alınırsa oldukça ihtisaslı ve kalabalık bir ekibin kılıç işinde istihdam edildiği görülmektedir. Ustaların

[489] Kemalettin Kuzucu, "Kanunî'nin Dört Kılıcının Osmanlı'nın Son Döneminde Payitahta Dönüşünün Hikâyesi" *Kanunî Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa içinde,* (Burcu Kurt ed.), Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2019, s. 275-290.
[490] BOA, TS.MA, D. 6503, s. 2; 8244; 9605; 9706, s. 12; Uzunçarşılı, *Ehl-i Hiref,* s. 41-42.

günlükleri 3,5 ile 9,5 akçe arasında değişmektedir. Yeni başlayan bir usta (3,5 akçe) ile en tecrübeli olan ustabaşı (19,5 akçe) arasındaki 16 akçelik günlük farkı doğal olarak fazla olsa da ustaların günlük ortalamaları 11 akçeyi geçmektedir. Çırakların günlükleri ise 1 ile 3 akçe arasında değişmektedir. Çıraklar arasında da maharet ve çalışma süresi açısından farklar olduğu açıktır. Kanunî Devri'nde 1558 yılındaki mevacib defterinde de kılıççılar mevcut olup bunlar arasında 5 usta 1 çırak olduğu görülmektedir. Hacı Sinan 24 akçe, Hasan Ahmed? 15 akçe, Kara Yusuf 11 akçe, Rus Yusuf 13 akçe, Bosnalı Yakub 11,5 akçe, Nasuh oğlu Muhammed çırağı ise 1 akçe mevacib almaktaydı.[491]

Osmanlı Sarayı'nda istihdam edilen kılıççı zümresine bakıldığında Safevî kökenli ustalar da dikkat çekmektedir. Bu durum, bazı kaynaklarda Sultan Selim'in sadece Tebriz'in Osmanlı'dan silâh kaçıran esnafını getirdiği yönündeki iddiaları da sorgulayıcı niteliktedir. Çünkü saraydaki Ehl-i Hiref esnafı içinde birçok Safevî usta bulunmaktadır. Kesin sayılarını tahmin etmek kolay olmasa da I. Selim'in 1514 yılında Tebriz'in bütün zanaatkârlarını İstanbul'da iskân ettiği bilinmektedir.[492] Agoston, Tebrizli bütün zanaatkârlarınnın İstanbul'a getirildiğini iddia etse de hepsinin İstanbul'a getirilmediğini Amasya'da çalışmaya başlayan ve daha sonraki yıllarda İstanbul'daki saraya getirilen ustalardan anlamaktayız.

Kanunî Devri'nde sarayın kılıççı zümresi Kanunî'nin ve üst düzey yöneticilerin kılıçlarının yapım, tezyinât ve tamirât işlerinde çalışmaktaydılar. Kılıççılar, dönemin kılıçlarının yanında sarayda muhafaza edilen yadigâr sayılan kılıçların bilenmesi, paslarının silinmesi ve sair bakım onarımını işlerini de yapmaktaydılar. Kanunî Devri'nde kılıçların bakım ve onarımına dair belgelerin günümüze ulaşmış olanlarından dönemin kılıçlarında kullanılan çeşitli malzemelere vakıf olmamızın yanında dönemin sanat ve estetik anlayışına da vakıf olma lüksüne sahip oluyoruz.

8 Mart 1551 tarihli bir defterde o yıllardaki tamire verilen kılıçlara dair bilgiler mevcut olup bazıları şöyledir: Sürh kadife kınlı hakîr elmas bentli 1 adet kılıç, sırmayî kadife kınlı gök yakut elmas bentli elmaslarından biri kayıp olan 1 adet kılıç, sırmayî kadife kınlı çelik üzere zernişan 1 adet mükemmel kılıç, sürh kadife kınlı firuze bentli 1 adet mükemmel kılıç sürh kadife kınlı firuze ve yakut bentli 1 adet

[491] BOA, TS.MA, D. 9612, s. 4.
[492] Agoston, *Barut, Top ve Tüfek*, s. 71.

kılıç, sürh kadife kınlı çelik zernişan bentli kalemkârî 1 adet mükemmel kılıç, sürh seraser kınlı altın çubuk bentli 2 adet mükemmel kılıç, sırmayî seraser kınlı altın çubuk bentli 1 adet kılıç, siyah deri kınlı çelik zernişan bentli 1 adet mükemmel kılıç, sırmayî kınlı 9 adet taşı eksik olan yeşim murassa bentli 1 adet kılıç, deri kınlı murassa sedef bentli 1 adet firuze taşı eksik 1 adet kılıç, siyah deri kınlı altın kalemkârî bentli 1 adet yeşimli kılıç, siyah deri kınlı altın çubuk bentli 1 adet kılıç, siyah deri kınlı sade zernişan bentli 1 adet mükemmel kılıç, deri kınlı altın çubuk bentli 1 adet kılıç, deri kınlı çelik zernişan bentli 1 adet mükemmel kılıç, sırmayî seraser kınlı 1 adet Nemçe kılıç, sırmayî kadife kınlı sedef murassa bentli 5? taşı eksik 1 adet Nemçe kılıç, sırmayî kadife kınlı sedef murassa bentli kabzalı 1 adet Nemçe kılıç, sürh kadife kınlı yeşim bentli ve yeşim kabzalı 1 adet mükemmel Nemçe kılıç, sürh kadife kınlı murassa bentli ve yeşim kabzalı 1 adet mükemmel Nemçe kılıç, sürh kadife kınlı sırma lâl bentli 2 taşı eksik 1 adet Nemçe kılıç, sürh kadife kınlı yakut ve firuze taşlı 6 taşı eksik 1 adet Nemçe kılıç, sürh seraser kınlı altın samur? bentli 1 adet Nemçe kılıç, sırmayî pelenk kınlı 4 taşı eksik 1 adet Nemçe kılıç, sürh kadife kınlı gök yakut bentli 1 adet mükemmel Nemçe kılıç ve sürh kadife kınlı yakut bentli 1 adet mükemmel Nemçe kılıç, 1551 yılında bakım ve onarıma verilen kılıçlardandır.[493]

Tamamı altın kınlı iri lâl bentli 3 taşı eksik 1 adet murassa kılıç, sürh kadife kınlı çubuk murassa bentli yeşimli Mehmed Han Gazi kılıcı, sırmayi kadife kınlı iri lâl bentli 1 adet mükemmel kılıç, sürh kadife kınlı iri gök yakut bentli balçağından 2 sayaç? eksik 1 adet kılıç, sırmayî kadife kınlı murassa çubuk bentli 1 adet mükemmel kılıç, sürh kadife kınlı iri lâl bentli örme altın bağlı 1 sayaç taşı eksik 1 adet kılıç, sırmayî kadife kınlı yakut bentli yeşimli 6 ok sayaç taşı eksik 1 adet kılıç, baştan başa altın kınlı murassa iri firuze taşlı 2 taşı eksik 1 adet mükemmel kılıç, sürh kadife kınlı elmas bentli baş taşı eksik 1 adet zülfikâr kılıç, sürh kadife üzere iri elmas bentli yeşimli cebeli 1 taşı eksik 1 adet kılıç ve siyah deri kınlı altın kalemkârî bentli 1 adet kılıç 1551 yılında bakım ve onarıma verilen diğer kılıçlardır.[494]

Bakım ve onarıma verilen kılıçların kınları, kabzaları, tepelikleri ve balçaklarında birçok değerli malzeme kullanılmıştır. Kılıçların kınlarında: sürh, kadife, sırmayî, seraser, altın ve deri gibi kıymetli malzemeler kullanılmıştır.

[493] BOA, TS.MA, D. 2163, s. 11.
[494] BOA, TS.MA, D. 2163, s. 28.

Kılıçların bendlerinde ve tepelerinde: elmas, yakut, gök yakut, firuze, altın, çelik, yeşim, lâl ve sedef gibi kıymeti harbiyesi yüksek malzemeler kullanılmıştır. Diğer yandan mezkûr "Nemçe" diye isimlendirilen Avusturya kılıçlarının kınlarında yerli kılıçlarda kullanılmayan Pars derisi ve sansar cinsi olan Samur derisi kullanılmaktaydı. Ayrıca namlulara, kınlara ve bentlere murassa, zernişan ve kalemkârî işlemeler yapılmıştır. Diğer yandan mükemmel olarak kayıtlara geçmiş olan Avusturya kılıçlarının Osmanlı sarayında revaçta olduğu görülmekte olup Avusturya kılıçlarının Osmanlı toplumunda da cazip silâhlardan olduğu dikkat çekicidir. Bu kılıçların ithâl edildiğine dair kayıtlar da mevcuttur. Örneğin; 1571 yılında Buda ve Peşte'den 300 adet Avusturya kılıcı ithâl edilmişti.[495]

Bakım ve onarıma verilen kılıçlar arasında II. Mehmed (Fatih)'e ait sürh kadife kınlı çubuk murassa bentli yeşimli kılıcın da olduğu görülmektedir. II. Mehmed'in "siyah deri kınlı" olarak tasvir edilen başka bir kılıcı ise III. Murad devrinde bakıma alınmıştı. Aynı defterde sahabelere ait kılıç, hançer ve meçlerin de bakım ve onarıma tabi tutulduğu kayıtlıdır. 5 Eylül 1602 tarihinde; tamamı savadkârî kınlı firuze ve yakut taşlı 1 adet kürde, siyah sağrı kınlı altın rahtlı Ammar bin Yasir hazretlerine ait 1 adet meç, siyah sağrı kınlı altın savadkârî rahtlı Halid bin Velid hazretlerine ait 1 adet meç, siyah sağrı kınlı altın çelik zernişan rahtlı Halid bin Velid hazretlerine ait 1 adet meç, sürh kadife kınlı zernişan çelik rahtlı ibrişim bağlı 1 adet meç, sürh kadife kınlı gümüş kalemkârî balçaklı ve soyalı 1 adet mükemmel kılıç, tamamı murassa babaguri saplı 1 taşı eksik 1 adet bıçak ve 1 adet savadkârî kadife kınlı altın murassa bentli Hz. Ali'ye ait meç kayıtlara geçmiştir.[496] Ayrıca sürh kadife kınlı elmas bentli baş taşı eksik 1 adet zülfikâr kılıcın da tamire verildiği görülmektedir. Zülfikâr kılıçlarının Osmanlı devlet adamları arasında süs ve gösterişe yönelik olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.[497] Diğer yandan Zülfikâr kılıcından mütevellid Hz. Ali'nin yaptığı "kılıç duası" Osmanlılar döneminde revaç bulmuştur. "Kılıç duası" Hz. Ali'nin zülfikâr kılıcına istinaden "Du'â'ü's-seyfî ve'l-Hırzi'l-emânî" duası Osmanlı toplumunda okuyan kişinin yeni doğmuş gibi günahsız olacağı, bütün

[495] İnalcık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih I,* s. 380.
[496] BOA, TS.MA, D. 9983. s. 7, 18.
[497] Kanunî Devri'nde "zülfikar" motifinin sancaklarda, mezar taşlarında, gömleklerde ve sair şeylerde kullanıldığı görülmektedir. Barbaros Hayreddin Paşa'nın Deniz Müzesi'nde muhafaza edilen sancağında büyük bir zülfikar motifi bulunmaktadır. Mustafa Öz, "Zülfikar" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 554.

günahlarına kefaret olacağına, cehennem azabından korunma ve kabir azabından kurtulma gibi birçok rahmete kavuşulacağına inanılmaktaydı.[498]

Saray mensuplarının kılıçları ve sarayda muhafaza edilen kılıçlar saraydaki zanaatkârlar tarafından tamir ve tezyin edilmekle birlikte Cebehâne'de de kılıçların pasını silmek ve bilemek gibi işlemler yapılırdı. Bileme işlemlerinin ise bilemeye özel taşlarla yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu taşların "zağ" denilen ve günümüzde "kılağı" diye telaffuz edilen kılıç ve sair kesici silâhların keskinliğini artırmak üzere taşa sürülen çok ince çelik parçaların Cebehâne'ye alındığına kayıtlar vardır. 30 Kasım 1513 ile 16 Haziran 1517 tarihleri arasında Cebehâne'deki kılıçları ve sair kesici silâhları bilemede kullanılmak üzere 28 akçe değerinde 4 kıyye ağırlığında "zağ" alınmıştı.[499]

Kanunî Devri'nde kılıç namlularına altından işlemeler de yapıldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. 28 Şubat 1545 tarihinde kuyumcubaşına on adet kılıç namlusu ve 1712 dirhem altın verilerek namluların bu altınlarla süslemesi istenmişti. Ayrıca kuyumcuya yapacağı iş karşılığında 6 adet filori verilmişti.[500]

Kanunî Devri'nde saray mensupları için yapılan kılıç ve bıçak türü silâhların yanında miğfer gibi zırhların da kınlarını onaran ve tezyin eden "niyemgerân" isimli kıncı usta ve çırakları mevcuttu. 1525 yılında 4 usta 3 çırak olmak üzere 7 kişiden müteşekkil olan kıncılar hakkındaki bazı bilgiler şöyledir: II. Bayezid zamanında devşirme olarak saraya alınmış olan Mustafa Mihaliç 15,5 akçe mevacib almaktaydı. Bir bayramda saraya sunduğu hediye kın için kendisine 1.000 akçe in'âm verilmişti. II. Bayezid zamanında pençik olarak saraya alınmış olan Bosnalı İskender 12 akçe mevacib almaktaydı. Bir bayramda saraya sunduğu hediye kın için kendisine 1.000 akçe in'âm verilmişti. 24 Mart 1521 tarihinde sanatkâr olarak saraya alınmış olan Abdullah oğlu Mustafa 3 akçe mevacib almaktaydı. Sultan I. Selim zamanında saraya alınmış olan kul kökenli Çerkez Yusuf 2 akçe mevacib almaktaydı. Sultan I. Selim zamanında saraya alınmış olan kul kökenli çırak Çerkez Kasım 2,5 akçe mevacib almaktaydı. 6 Ekim 1522 tarihinde hediye olarak saraya alınmış olan gılman kökenli Çerkez Ahmed 1,5 akçe mevacib almaktaydı. 16 Aralık 1520 tarihinde

---

[498] Tanju Oral Seyhan, "Memlûk Kıpçakçasıyla Yazılmış Du'â'ü's-seyfî" *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 2003, sy. 9, s. 142.
[499] BOA, AE, SSLM def. nr. 1/10, s. 6.
[500] BOA, TS.MA, D. 8247.

pençik olarak saraya alınmış olan usta İskender'in çırağı Bosnalı Ahmed 1 akçe mevacib almaktaydı.[501]

Tablo 2.10. 1557-1558 Yıllarında Topkapı Sarayı'nda Görev Yapan Kıncılar

İsmi	**Memleketi**	**Kılıççı Cemâ'atine Alınış Tarihi**	**İhtisası**	**Günlüğü (akçe)**
Muslihiddin	Mihaliç	-	Usta	20
Davud	Bosna	-	Usta	5,5
Ali	Bosna	-	Usta	3,5
Rum Yahya	-	-	Usta	5
Hasan	Bosna	-	Usta	5,5
Mehmed	Avusturya (Nemçe)	-	Usta	5
Davud	Bosna	-	Usta	6
Ali	-	-	Çırak	1,5
Mustafa	-	9 Kasım 1557	Çırak	2

Kaynak : BOA, TS.MA, D. 9612, s. 5.

Kıncı esnafının günlükleri 2 ile 20 akçe arasında değişmektedir. Kıncıbaşı 20 akçe gibi dolgun bir günlük almaktayken çırak 1,5-2 akçe gibi düşük günlük almaktaydı. Ustaların günlükleri ise 3-5,5 akçe arasında değişmekte olup diğer Ehl-i Hiref topluluklarına göre ortalama maaşları düşüktür. Bu da kıncılık işindeki ihtisasın kılıç vb gibi işlere nazaran düşük olduğunu göstermektedir.

2.2.2. Gaddare

"Gaddare" Arapça "acımasız" anlamındaki gaddâr kelimesinden türemiştir.[502] Pakalın, gaddareyi Lehçe-i Osmanî'den hareketle; "*Arapların cenbiyesine benzer pala nev'inden ağız ve uç tarafının sırtı keskin yalmanlı kılıç şeklinde bir silâh*"[503] şeklinde tanımlamaktadır. Uzunçarşılı, kapıkulu süvarilerinin kullandığı silâhları naklederken çeşitli silâhlar yanında gaddareleri; "atlarının eğer kısmına asılmış gaddare denilen geniş yüzlü kısa kılıç"[504] şeklinde tasvir etmiştir. Gaddare, genel olarak böyle bilinse de balçaksız olan türleri de mevcuttur. Bu sebeple hem kılıç türünden hem de hançer türünden bir silâh olarak addedilebilir. Diğer yandan pala türünden bir silâh olmayıp pala ile arasında boy ve yapı bakımından ciddi farkları vardır. Pala kılıç türündendir, balçağı vardır ve form olarak kılıca oldukça yakındır; ancak gaddare 70-80 cm'lik boyuyla ve meç gibi düz namlusuyla pala ve kılıçtan oldukça farklıdır. Diğer yandan gaddarelerin sırt kısmı keskin değildir ve namlusu geniştir. Gaddarelerin kabzaları hançer kabzalarına benzemektedir. Gaddareler

[501] BOA, TS.MA, D. 9706, s. 13.
[502] Mehmet Kanar, *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Derin Yayınları, İstanbul 2017, s. 283.
[503] Pakalın, *Tarih Deyimleri Sözlüğü I*, s. 640.
[504] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*, s. 178.

konusunda savaş envanterlerini ve diğer belgeleri yeterince incelemeyen Serkan E. Erkmen hatalı bir bilgi vermektedir. Erkmen, gaddarelerin "XVII. yüzyıl sonunda yeni bir form olarak ortaya çıktığını ve palalar ile arasında kesin bir ayrım zorluğu olduğunu" iddia etse de[505] yanılmaktadır. Gaddareler XVI. yüzyılın ilk yarısında Kanunî Devri'nde kullanılan silâhlardandır ki Kanunî Devri öncesinde de kullanıldığı kesindir. Çünkü gaddareler Osmanlılardan önce kullanılan Ortaçağ silâhlarındandır. İbrahim Duman, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Dönemi'nde kullanılan silâhlar arasında"kettâre" isimli bir silâh zikretmektedir ki bu şüphesiz gaddaredir. Duman, kısa kılıç türü olarak tanımladığı kettâreyi Büyük Selçuklular tarafından kullanılan kılıçlar zümresine dahil etmiştir.[506] Büyük Selçuklu devrinde de boyu kısa olarak tasvir edilen gaddarenin yüzyıllar boyunca ciddi bir form değişikliğine uğramadığı anlaşılmaktadır. Günümüzde İran'da Safevî dönemine ait olan gaddareler bulunmakta olup bunlar balçaksızdır ve hançer türüne dahil edilebilir. Gerçi bu silahın modern araştırmacılar ya da koleksiyoncular tarafından yanlış tesmiye edilmiş ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

Gaddare kısa, düz ve balçaksız olması sebebiyle zarurî olmadıkça savaşta kullanılmaya pek müsait değildir. Kılıç teke tek mücadelelerde yatağan ve gaddare gibi silâhlara karşı her zaman avantajlıdır. Tabi bu silâhları kullanan kişilerin bireysel maharetleri ayrı bir husustur. Bu sebeple olsa gerek Kanunî Devri kayıtlarında az rastlanılan silâhlardandır. Mohaç Meydan Muharebesi'ne götürülen silâhlar arasında az miktarda gaddâre vardı.[507] 1560 yılında meydana gelen Cerbe Muhaebesi'nde Osmanlı güçlerinin kullanmış olduğu silâhlar arasında "kürde" ler mevcuttu.[508] Bazı kayıtlarda kürde olarak geçen silâhın da gaddare ya da gaddarenin bir türü olduğu anlaşılmaktadır. Topkapı Sarayı tasniflerinde yer alan 9983 nolu dosyada saraydaki zanaat erbâbına verilen kürdeler gaddare adı altında kaydedilmişti. Siyah deri kınlı gümüş rahtlı ibrişim iplikli 8 adet kürde, siyah deri kınlı altın rahtlı akik levhalı mükemmel 1 adet kürde, sürh kadife kınlı gümüş rahtlı 1 adet mükemmel kürde, sırmayî kadife kınlı gümüş-altın rahtlı bir balığı eksik 1 adet kürde, kını tamamen altın [kaplama] olan firuze ve yakut taşlı sürh atlas şemseli baş taşı eksik bir adet kürde kayıtlara geçen kürdeler zikredilen dosyada kayıtlı olan

[505] Erkmen, *Klasik Dönem Osmanlı Kara Kuvvetleri*, s. 340.
[506] Duman, *Büyük Selçuklu Savaş Aletleri*, s. 108.
[507] BOA, TS.MA, D. 9633.
[508] BOA, TS.MA, E. 640/55.

bakım ve onarıma verilen gaddare türleridir.[509] Tarihsiz bir belgede ise Mirahur Ağa'ya teslim olunan silâhlar arasında; 1 adet sim savadlı gaddare ve bir adet sim gaddare bulunmaktaydı. Aynı belgede mirahur ağanın çayıra gittiği ve orada teslim ettiği koşum takımları ve silâhlar arasında 9 adet sim gaddare bulunmaktaydı ve Ahur'da 1 adet sim gaddare kalmıştı.[510]

Yukarıdaki belgeye istinaden gaddare olarak varsaydığımız kürdeleri Kanunî Devri'nde çeşitli zümrelerin kullandığı anlaşılmakla birlikte Kanunî Devri'nden kısa bir süre sonra bazı adlî vakalarda da rastlamak mümkündür. 1525 yılının Mayıs ayında vefat eden Abdi isimli birinin terekesinde 1 adet kürde mevcuttu. 1 adet yay ve 1 adet kuburla kayıtlı olan kürdenin toplam fiyatı ise 40 akçe olarak kayıtlara geçmişti.[511]

Yanya Kadısı'na yazılan 8 Mart 1573 tarihli bir hükümde; Yanya'da tımar sahibi olan Malkoç oğlu Hüseyin isimli bir tımar sahibinin Abdullah oğlu Ahmed ve Yani isimli hizmetçileri tarafından saldırıya uğradığı, 2.900 akçe parasının, 1 adet dımışki kılıcının, 1 adet kürdesinin ve sair eşyalarının gasp edildiğinin iddia edildiği kaydedilmiş olup zanlıların yakalanarak [yargılama sonunda] suçları sabit bulunursa kürek cezasına çarptırılmaları emredilmekteydi.[512] Aynı günlerde yazılmış olan başka bir hükümde; Hüdavendigâr, Biga, Germiyan ve Karesi yörelerinde bazı sohtaların ikişer ok, yay ve kürde, bazılarının ise tüfek taşıdıkları ve halka tasallut ettikleri ifade edilmekte ve bunlara engel olunması ve şuçluların cezalandırılması emredilmekteydi.[513]

2.2.3. Hançer

Hançer, Arapça asıllı bir kelime olup, 30-35 cm boylarında olan çift veya tek ağzı keskin, namlusu kavisli, ucu sivri bir bıçak türüdür. Boyları 45 santimetreyi geçenler kılıç sınıfına dahil edilmekte[514] ise de kılıç sınıfından olan silâhlarda balçak olmak zorunluluğunu ifade etmiştik. Örneğin yatağanlar 50 santimetreden uzun oldukları halde balçaksız oldukları için kılıç sınıfına dahil etmek doğru değildir.

---

[509] 29 Zilhicce 983/30 Mart 1576, BOA, TS.MA, D. 9983. s. 7.
[510] BOA, TS.MA, D. 10000.
[511] Coşkun Yılmaz (ed.), *Üsküdar Mahkemesi 3 nolu sicil (H.930-936/M.1524-1530),* İsam Yayınları, İstanbul 2010, s. 151.
[512] BOA, MD 21, Hüküm nr. 359, s. 147, 4 Zilkade 980/8 Mart 1573.
[513] BOA, MD 21, Hüküm nr. 456, s. 187-188, 14 Zilkade 980/18 Mart 1573.
[514] Tülin Çoruhlu, "Hançer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 548.

Hançer, kadimden beri Türk tarihinde kullanılan silâhlardandır. Yukarı Yenisey üzerindeki Minusinsk bölgesi ilk Türk metalurji merkezlerinden biri olup MÖ 500-300 yıllarında ilk Sibirya bronz hançer ve bıçaklarının merkezi olmuştur. Bu hançer ve bıçaklar; ince, hafifçe eğik, kabzası çoğunlukla ince işlenmiş geyik kafası şeklinde sona ermekteydi.[515] Jean Pal Roux, her 2 ağzı keskin olan eğik uçlu hançerleri ilk kez göçebe Türklerin icat ettiğini, daha sonra ise Japonların Türklerden aldıkları bu hançeri mükemmel hale getirdiklerini iddia etmektedir.[516]

Hançerler küçük olmaları, delici ve kesici olmaları münasebetiyle kadimden beri suikast silâhı olarak kullanılmıştır. Suikastlarda delmek, kesmek ve uzaktan fırlatmak gibi şekillerde kullanılmışlardır. Esasında açık yerde savaşa alışık olan Türklerde şeşke ve hançerle düşmanı sinsice öldürmek ayıp sayılırdı.[517] Nizarî İsmaililerin bazı Türk-İslâm devlet adamlarına ve âlimlerine yaptıkları operasyonlarda hançer kullandıkları hatta hançerle özdeşleştikleri bilinmektedir. Sultan Alparslan ve Melikşah'ın veziri Nizamülmülk İsmaili fedailer tarafından hançerle öldürülmüştü. Büyük Selçuklu sultanı Alparslan, Karahanlı topraklarının önemli bir kısmını ele geçirdikten sonra Barzem Kalesi'nin kuşatınca teslim olmak üzere gelen kale komutanı Yusuf Hârizmî, çizmesinden çıkardığı bir hançerle Sultan Alparslan'ı ağır yaralamıştı ve Sultan 4 gün sonra vefat etmişti.[518] Ayrıca Selahaddin Eyyübi'yi de öldürmeyi planlayan Nizarî fedailer ona birkaç kez hançerle suikast yapmışlardı ve bir keresinde hançer miğferine saplanmış, ardından da boğazına yapılan hamle de zırhını delememiş ve suikastçı öldürülmüştü.

Osmanlılar döneminde de hançerle yapılmış olan birçok suikast olduğu bilinmektedir. Bunların en meşhurlarından biri I. Kosova Savaşı (1389) bittiğinde savaş alanında gezen I. Murad'ın Miloş Kobilovic tarafından hançerle yaralanması ve akabinde ölmesi olayıdır.[519] Fatih devrinde de benzer bir suikast planı ortaya çıkarılmıştı. Nova Berde'de mustahfızlar *"ispenceleri alınub bilâ ispence"* timara

---

[515] Rene Grousset, *Bozkır İmaparatorluğu (Atilla, Cengiz Han, Timur),* çev. Reşat Uzmen, Ötüken Yayınları, 7. baskı, İstanbul 2017, s. 45.
[516] Jean Paul Roux, *Orta Asya (Tarih ve Uygarlık), çev.* Lale A. Özcan, Kabalcı Yayıncılık, 2. baskı, İstanbul 2014, s. 38.
[517] Murat Adji, Avrupa *Türkler ve Büyük Bozkır (Kıpçaklar),* çev. Zeynep Bağlan Özer, Doğu Kitabevi Yayınları, İstanbul 2016, s. 291.
[518] Müverrih Vardan, *Türk Fütühatı Tarihi*, çev. Hrant D. Andreasyan, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1937, s. 180; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti,* Ötüken Yayınları, 10. baskı, Ankara 2008, s. 190; İbrahim Kafesoğlu, "Alparslan" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 529.
[519] Halil İnalcık, "Murad I" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 162.

tayin olunmuşlardı.[520] Bundan dolayı olması muhtemel Nova Berde madenlerinde çalışan bir grup genç, II. Mehmed'i hançerlemeyi planlamış, ancak ihbar edilip yakalanınca boyunları vurulmuştu.[521] Lütfi Paşa, I. Selim'in Diyarbakır tarafına yöneldiği 1515 yılında Şah İsmail'in casusları tarafından otağının yakılmasının kendisinin de hançerlenmesinin planlandığı ancak planları gerçekleşmeden yakalandıklarını nakletmiştir.[522]

Kanunî Devri'nde de hançerler suikast silâhı olarak kullanılmışlardır. Rumeli Beylerbeyi Behram Paşa, 1527 yılında adamları tarafından gece uyurken hançerle öldürülmüş, olayın failleri ise idam edilmişti.[523] Dönemin hançerlerinin oldukça keskin olduğu da bilinmekle birlikte kaynaklarda "bürrân" şeklinde vurgulanmaktaydı. Celalzâde Salih, Alaman Seferi'nde yeniçerilerin kullandıkları hançerleri "hançer-i bürran" şeklinde tavsif etmişti.[524] Hançer ve bıçaklar suikast silâhı olarak kullanıldığı gibi bazı kavgalarda da kullanılmaktaydı. Hançer ve bıçakların adlî vakalarda suç aleti olarak kullanıldığına dair kayıtlara zaman zaman rastlanmaktadır.[525] Kanunî Devri'nde bıçak ve hançer gibi silâhların suç aleti olduğuna dair kayıtlara sıklıkla rastlanıldığı gibi bu tür aletlerin hırsızlar tarafından çalındığına dair kayıtlara rastlamak da mümkündür.

Kanunî Devri'nde altın ve gümüş tezyinatlı hançer ve sair silâhlar savaşlara katılan seçkin birlikler tarafından taşınmaktaydı. Ancak şunu da beyan etmek gerekir ki seçkin birlikler ve devlet adamları tarafından kullanılan mücevheratlı silâhlar genellikle tören ve gösteriş için taşınmaktaydı.

Kanunî Devri'nde değerli mücevherat ile tezyin edilen hançerler seferlere götürüldüğü gibi mücadele esnasında sıradan hançerler daha yoğun kullanılmaktaydı. Hançerler savaş esnasındaki yakın dövüşlerde ve boğuşmalar esnasında kullanılan önemli silâhlardan olduğu için bunların bakım ve onarımı gerekmekteydi. Bu nedenle saraydaki bıçakçılar, Kanunî Devri'nde seferlere götürülmekteydi. Belgrad Seferi'ne götürülen bıçakçılara yüklerini taşımaları içi 4 tane yük beygiri, Rodos

---

[520] İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, s.68-69.
[521] Godwin, *Yeniçeriler*, s. 33.
[522] Lütfi Paşa, *Asafnâme*, haz. Ahmet Uğur, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, s. 22.
[523] Ahmet Faruk Çelik, *Şahnâme-i Ali Osman (Arifi'nin Süleymannâmesi),* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 92.
[524] Celalzâde Salih, *Alaman Seferi*, s. 35.
[525] Coşkun Yılmaz (ed.), *Tophâne Mahkemesi 3 nolu sicil, (H.966-967/M.1558-1559),* İsam Yayınları, İstanbul 2019, s. 82, 128, 157, 160, 232, 235, 259, 260.

Seferine götürülen bıçakçılara ise 2 yük beygiri verilmişti.[526] Hançerlerin Kanunî Devri savaşlarında fililen kullanıldıklarına dair kayıtlar da mevcuttur. Celalzâde, Rodos Muhasarası sırasında Osmanlı askerlerinin düşman unsurları hançer, mızrak ve meçlerle öldürdüğünü nakletmiştir.[527] Boğdan Seferi esnasında ise Tuna Nehri'nden geçen ordunun hazır kıta düzenine girince orada altın külâhlı, altın kılıçlı, altın hançerli ve sırma sorguçlu askerler bulunduğunu ifade etmişti.[528]

Hançer, özel birlikler tarafından kullanıldığı gibi siviller ve sıradan askerler tarafından da kullanılmaktaydı. İspanyol din adamı Francisco Guerrero, Rama şehrinde gördüğü bir atlı Türk'ü şöyle tasvir etmektedir: "*Bir mızrak, cimitarra, arkebüz, yay, oklar ve içinde sekiz adet çakı olan bir sopa, hançer çekiç taşıyan ve on düşmanla baş edebilecek hatta onları öldürebilecek görünüşte birisi*."[529] Hançer bütün dönemlerde olduğu gibi Kanunî Devri'nde de revaçta olmakla birlikte XVII. yüzyılın ortalarında İstanbul'a gelen Thévenot, Osmanlı halkının kemerlerinde kınları olan çift hançer taşıdığını, saplarının ve kınlarının altın, gümüş ve değerli taşlarla bezenmiş olduğunu ifade etmiştir.[530]

Hançerler, Topkapı Sarayı'nın da gözde silâhlarındandır. Sarayda kullanılan hançerler, zaman zaman bilenmek, paslarından arındırılmak ve tamir edilmek üzere saraydaki çeşitli zanaat erbâblarına verilirdi. Kanunî Devri'nde hançerlerin bilenmesi ve onarılması için bıçakçı erbabı olarak bilinen "kârdger" denilen bir zümre bulunmaktaydı. Bu zümre Kanunî'nin saltanatından önce de Saray'da görev yapmaktaydı. Kanunî Devrine ait kayıtlarda bıçakçılarla ilgili çeşitli bilgilere ulaşmak mümkün olup 1525 yılındaki görevliler aşağıdaki gibidir:

Tablo 2.11. 1525 Yılında Topkapı Sarayda Görev Yapan Bıçakçılar

İsmi	**Memleketi ya da Kökeni**	**Bıçakçı Cemâ'atine Alınış Tarihi**	**İhtisası**	**Günlüğü (akçe)**
Hamza	Rus	Sultan Selim zamanında	Usta	4
Hamza	Bosna	1518	Usta	4,5
İbrahim	Bosna	12 Mayıs 1520	Usta	5
Yusuf	-	20 Mayıs 1517	Usta	4
Veli Can	-	21 Şubat 1519	Usta	9
Ahmed	Midilli	II. Bayezid zamanında	Usta	17
Yusuf	-	I. Selim zamanında	Usta	3,5

[526] BOA, TS.MA, D. 5639, s. 2-3.
[527] Celalzâde, *Rodos Fetihnâmesi,* s. 143.
[528] Celalzâde Mustafa, *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 232.
[529] Kumrular, *Türk Korkusu,* s. 53.
[530] Jean Thévenot, *Seyahatnâme*, düz. Stefenos Yerasimos, çev. Ali Berktay, Kitap Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2014, s. 63.

Muhammed	-	Kanunî zamanında	Usta	8,5
Çalak	-	29 Haziran 1519	Usta	6
Süleyman	Bosna	1 Aralık 1520	Çırak	1
Mustafa	Rum	11 Aralık 1524	Çırak	1,5
Hasan	İştip	26 Nisan 1524	Çırak	1
Mahmud	Hırvat	18 Eylül 1524	Çırak	1
Nasuh	Macar	Kanunî zamanında	Çırak	1
Yusuf	Pirlepe	Kanunî zamanında	Çırak	1

Kaynak : BOA, TS.MA, D. 9706, s. 13; Uzunçarşılı, "Ehl-i Hiref", s. 43.

1525 yılında Topkapı Sarayı'nda 15'i usta 6'sı çırak olmak üzere toplam 15 kişilik bıçakçı ekibi istihdam edilmekteydi. Ustaların günlükleri 3,5 ile 17 akçe arasında değişmekte olup bunların günlük ortalaması yaklaşık 7 akçeye denk gelmektedir. II. Bayezid zamanında işe alınan ve 17 akçe günlük alan Ahmed'in en tecrübeli usta olduğu açıktır. Bıçak ustalarının ortalama günlükleri kılıç ustaları ile mukayese edilirse kılıç ustalarının 4 akçeden fazla ortalamalarının olduğu görülmektedir. Bu da işin zorluk ve sanatkârlık seviyesini ortaya koyar ki zaten kılıç yapım işinin daha meşakkatli olduğu malumdur. Başka bir hususa daha dikkat çekmek gerekirse bütün zanaatkâr grupları tarafından çırakların çalıştırılmış olması Topkapı Sarayı'nda sadece ihtiyaçların karşılanmadığını göstermektedir. Çırak alımlarından anlaşılacağı üzere Saray aynı zamanda bir zanaatkâr yetiştirme kurumudur. Diğer yandan çıraklar devşirme kökenli olarak işe alınmış olup hepsi yeni başlamışlardır. Hepsinin günlükleri ise 1 akçedir. Tamamı Rumeli topraklarından getirilen bu çıraklar Rum, Makedon, Bosna ve Macar menşeilidir. Kanunî Devrine ait diğer bir kayıt ise 1558 yılına denk gelmektedir.

Tablo 2.12. 1558 Yılında Topkapı Sarayda Görev Yapan Bıçakçılar

İsmi	**Memleketi ya da Kökeni**	**Açıklama**	**İhtisası**	**Günlüğü (akçe)**
Şir Muhammed	Tebriz	-	Usta	10
İbrahim	Bosna	-	Usta	12,5
Hamza	Bosna	-	Usta	16
Enci Yusuf	-	-	Usta	9
Keyvan ?	Rum	-	Usta	14
Enci Hamza	-	-	-	3
Ahmed	Bosna	-	-	2
Bosnalı Kasım çırağı	-	-	Çırak	4,5
Mahmud	Frenk	-	-	5,5
Hüseyin	Rus	1558 Ocak-Kasım civarında ölmüş.	Çırak	4,5
Hüseyin çırağı Enci Yusuf	Rum	2 Ağustos 1558'de Kanunî'nin emri ve Paşa marifetiyle işe alınmış	Çırak	1,5

Kaynak : BOA, TS.MA, D. 9612, s. 4.

1558 yılında 1525 yılına göre usta ve çırak sayısında kısmî bir azalma söz konusudur. Ustaların yine ağırlıkla Balkan kökenli olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Saray'da görev yapan usta ve çırakların günlüklerinin ortalama olarak yükseldiği göze çarpmaktadır.

Kanunî Devri'nde saraydaki bıçakçıların yanında kuyumcu ve künderkârcı gibi sanat erbâbı Ramazan Bayramları'nda Kanunî'nin şahsına özel yapım bıçak ve hançerler sunarlar ve kendilerine kıymetli giysi ya da para gibi in'âmlar verilirdi. Bunlardan bazılarının bir bayramda Kanunî'ye sunmuş oldukları hediyeler şöyledir; Kündekârcı Ali 1 adet balık dişi kündekârî hançer sapı, zernişancı İsmail 1 adet zernişan bıçak, Kündekârcı usta Hüseyin balık dişinden 1 adet hançer ve 8 adet zihgir, Kündekârcı usta Hüseyin balık dişinden 2 adet hançer sapı, Zihgirci Sinan 1 adet hançer sapı ve 9 adet zihgir, Kündekârcı Nasuh 1 adet yekpâre hançer, 1 adet balık dişi hançer sapı ve 1 adet ayna, Kündekârcı Musa 1 adet kündekârî balık dişi hançer sapı, bıçakçı Hamza bir adet hançer namlusu ve 1 adet yekpâre bıçak ile 3 adet balık dişi bıçak sapı, kuyumcu Altıparmak 1 adet altın ve balık dişi bıçak sapı, kıncı İskender 2 adet bıçak ve 1 adet balçak, zernişancı Mesud 1 adet zernişan bıçak, bıçakçı Ali balık dişi 5 adet bıçak sapı, küfteci Mehmed 1 adet küfteli hançer namlusu ve 1 adet küfteli balçak, kıncı Mustafa 2 adet bıçak.[531] Kanunî'ye sunulan lüks hançerlerin özelliklerine bakıldığında saplarının çoğunlukla balık dişi olduğu görülmektedir. Balık dişi kabzaların Mors dişinden yapıldığını tahmin etmekteyiz. Bununla birlikte bunlara kündekârî işlem yapılması kabza ve kınlarına sedef işleme yapıldığını göstermektedir. Ayrıca zihgirlere de sedef işleme yapıldığı anlaşılmaktadır. Kanunî'ye hediye edilen küfteli namlulara gelecek olursak bunların namluları altın ve gümüş kakmalıydı. Ayrıca altın ve gümüş kakma işiyle uğraşan kuyumcu bölüğünden sanatkârların sunduğu zernişan bıçakların da altın ve gümüş kakmalı olduğu açıktır. Tarihini bilmediğimiz bir bayramda hediye sunan bıçakçı Çerkez Ali'ye 1000 akçe, bıçakçı Ali Ağa kulu Hamza'ya 700 akçe, bıçakçı Velican'a 800 akçe, bıçakçı Hamza'ya ise 2000 akçe ve 1 benek kaftan ihsan olunmuştu.[532]

Başka bir Ramazan Bayramı'nda ise kündekârcı Mehmed 1 adet balıkdişi hançer sapı**,** bıçakçı İyad yeşim saplı altın bentli 1 adet bıçak, kündekârcı Musa

[531] BOA, TS.MA, D. 9602, s. 1-4.
[532] BOA, TS.MA, D. 9605, s. 1-4.

kündekârî balık dişi 1 adet kemer ve 1 adet hançer sapı, bıçakçı Bali[533] 1 çift ak sandal saplı, 1 çift kırmızı sandal saplı, birinin sapı âs[u]mânî birinin sapı babaguri[534] 2 bıçak, 1'i zernişan biri balık dişi saplı 2 hançer namlusu, kündekârcı Hüseyin 5 adet kırmızı sandal ve 5 adet balık dişi 1 adet sedef yiyecek kaşık ve 1 hançer sapı ve 5 adet balık dişi zihgir ve 5 adet boynuz zihgir, kıncı Mustafa 1 çift balıkdişi saplı deri kınlı bıçak, kündekârcı usta Ali 1 adet balık dişi hançer, bıçakçı İbrahim çelik saplı biri çelik kınlı 3 adet bıçak ve kuyumcu yeniçeri Mehmed 1 altınlı bıçak[535] sunmuşlardı.

Başka bir bayramda ise bıçakçı Hamza ikisi balık dişi, üçü kızıl sandal saplı 5 adet bıçak hediye etmişti. Küftecibaşı 2 adet küfteli kama ve biri demir saplı ikisi balık dişi saplı 3 adet küfteli bıçak hediye etmişti. Kuyumcu Altıparmak 1 adet zernişan murassa sedef saplı murassa altın bentli bıçak hediye etmişti. Küftekârî Hüseyin ise 1 adet balık dişinden burma hançer sunmuştu.[536]

Kanunî Devri'nde hançer namluları genellikle demir ve çelikten yapıldığı gibi, kabzaları balık dişi, fildişi, gergedan dişi, kemik, abanos, şimşir (çimşir) ve sandal gibi ağaçların yanında demir ve çelik gibi malzemelerden yapılmaktaydı. Pierre Belon, İstanbul'da bazı dükkânlarda ceylan, antilop, hipopotam ve fil gibi hayvanlara ait boynuz ve dişlerin satıldığını nakletmişti.[537] Ayrıca süs ve gösterişe yönelik olanların kabza ve baş kısımları elmas, yakut, yeşim, firuze (piruze) gibi değerli taşlarla tezyin edilirken, kabza ve kınları altın, gümüş, kadife, sürh, sırma, zernişan, kalemkârî ve murassa işlemeli olurdu. Kınları demir, çelik metallerin yanında deriden de imal edilirdi. Osmanlılar devrinde vezirler, paşalar ve sultanlar sürekli olarak hançer taşırlardı. Bu hançerler değerli taşlarla tezyin edilip bu taşlar düştüğünde ya da kırıldığında saraydaki bıçakçı esnafı bunlara yenilerini ilave ederek tamir ederdi. Bunun için saraya zaman zaman kıymetli cevher ve taşlar satın alınırdı.11 Mart 1524 ile 1 Mart 1525 tarihleri arasında saraydaki silâhların tezyinâtı için satın alınan yakut, firuze, elmas ve başka değerli taşlar için 50.504 akçe sarf edilmişti.[538]

---

[533] Yaptığı çeşitli tezyinatlara bakıldığında meşhur Bali usta olduğu anlaşılmaktadır. Bali ustanın evveliyatı II. Bayezid devrine dayandığı için bu bayram 1530'larda olmalıdır.
[534] Fırınlamasına göre yeşil veya beyaz taş.
[535] BOA, TS.MA, D. 8244/1, s. 1,-3.
[536] BOA, TS.MA, D. 6503, s. 1-4.
[537] Belon, *İstanbul ve Anadolu Gözlemleri*, s. 60.
[538] BOA, TS.MA, D. 2143, s. 5.

Kanunî Devri hançerleri bağı olan (bentli) ve bağsız olabilmekteydi. Bağsız hançerler bele sarılan kuşaklara sokularak taşınırken bağı olan hançerlerin kınlarında kemer ve hamail gibi şeylere bağlanmak üzere bent denilen halkalar bulunmaktaydı. Kemer ve sair şeylere asılma ya da bağlanma durumu olmayan hançerler "bağsız" şeklinde kayıtlara geçmiştir. Pierre Belon, Türklerin ve Rumların harika gümüş ve altın kakmalı kılıflar içinde bulunan hançerlerini gümüş bir köstekle bellerine astıklarını nakletmişti.[539] Breüning ise Kapalı Çarşı'da Şam çeliğinden yapılmış kabzaları altın ve gümüşle bezenmiş olan harika hançerlerin satıldığını nakletmişti.[540]

Kanunî Devri'nde bıçak ve hançer ustalarına dair bilgiler olmakla birlikte bunların bazıları hançerlerin bilenmesi, "açırmak, açırılmak" şeklinde kayıtlara geçmiş olan paslarının giderilmesi ve sair bakım ve onarımı işlemlerini yapmaktaydılar. Devrin en mahir bıçakçılarından biri Bali Kethüdâ'dır. Bali Usta, Hacı Satı isimli bir ustanın kölesi olup Sultan II. Bayezid zamanında Sultan'a sunulmuş ve karşılığında Hacı Satı'ya 2.000 akçe verilmişti. 1526 yılında Bali usta 27 akçe mevacib almaktaydı.[541] Uzun yıllar Saray'da görev yaptığı anlaşılan Bıçakçı Bali ustaya bilenmek ve onarılmak için 1551 yılında birçok hançer verilmiş olup bunlar ağaşıdaki tabloda yer almaktadır. Diğer yandan "bıçakçıya verilen bıçaklar" şeklinde kaydedilen bıçaklar da mevcuttur. 1551 yılında Topkapı Sarayı'nda görev yapan bıçakçıya bakım ve onarıma verilen malzemelerden mezkûr dönemde kullanılan hançer ve bıçak türleri hakkında önemli bilgiler edinmek mümkündür. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibidir:[542]

Tablo 2.13. 1551 Yılında Kayıtlara Geçmiş Olan Hançer Türleri

Özelliği	**Kını**	**Sapı**	**Tepeliği**	**Miktarı**
Altın burma kalemkârî				1
Kalemkârî		Balık dişi		1
Zernişan	Altın kalemkârî	Çelik		1
Zernişan		Tamamı çelik	Zer yakut	1
	Zernişan	Çelik zernişan	Yakut	
Kafirî		Fildişi		

Kaynak : BOA, TS.MA, D. 2163, s. 4-5.

1551 yılında kayıtlara geçmiş olan hançerlere bakıldığında altın, kalemkârî ve zernişan gibi özellikler göze çarparken kafirî gibi bir tür de bulunmaktadır. Bu hançerlerden zernişan işlemeli olanların altın ve gümüş kakmalı oldukları

[539] Belon *İstanbul ve Anadolu Gözlemleri*, s. 128.
[540] Breüning, *Seyahatnâme*, s. 164.
[541] BOA, TS.MA, D. 9706, s. 12; Uzunçarşılı, "Ehl-i Hiref", s. 43.
[542] BOA, TS.MA, D. 2163, s. 4-5.

anlaşılmaktadır. Nakkaşlar tarafından kalemle yapılan kalemkârî işlemelere mezkûr dönemde sıklıkla rastlanmaktadır. Kafîrî olan hançerin özelliğine dair bir fikrimiz olmamakla birlikte yabancı menşeili hediye ya da ganimet bir hançer olma ihtimalini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Hançer sapları ise çelik, balık dişi ya da fildişinden imal edilmiştir. Balık dişinin Mors dişi olduğuna dair tahminimizi yukarıda paylaşmıştık. Fildişi ise kesici silâhların kabzalarında sıklıkla kullanılmaktaydı. Bunlar ithâl ve nadide ürünler olduğu için maliyetlerinin yüksek olduğu da kesindir. Bazı hançerlerin tepelik kısımlarında ise yakut gibi değerli ürünler kullanılmış olmakla birlikte bunların diğerlerine göre daha lüks oldukları da göze çarpan bir diğer husustur. 1551 yılında bazı hançer türleri genel hatlarıyla böyleyken bıçak türlerine dair bilgiler de mevcut olup bunlar aşağıdaki gibidir:[543]

Tablo 2.14. 1551 Yılında Kayıtlara Geçmiş Olan Bıçak Türleri

Türü	**Kın Özelliği**	**Bent Özelliği**	**Sap Özelliği**	**Bağlı-Bağsız**	**Miktarı**
Bıçak	Sırma	Altın Murassa	Yeşim		1
Bıçak	Deri	Altın çubuk	Balık dişi	1'i bağlı	3
Bıçak	Deri	Altın çubuk	Altın	Bağsız	1
Bıçak	Deri		Balık dişi, zernişan		2
Erzak Bıçağı (büyük)	Siyah deri	Altın çubuk			1
Bıçak (büyük)	Deri	Altın savâd	Balık dişi		1
Bıçak	Deri	Murassa	Zernişan		2
Bıçak	Deri	Gümüş çubuk	Zernişan		2
Asker bıçağı		Altın çubuk	Balık dişi		1
Bıçak	Sade deri		Ak sandal		4
Bıçak	Sade siyah		Abanos		2
Bıçak	1'i Kadife, 3'ü deri				4

Kaynak : BOA, TS.MA, D. 2163, s. 4-5.

1551 yılında kayıtlara geçen bıçakların asker bıçağı ve erzak bıçağı gibi türleri bulunmaktadır. Bunlar, diğer bıçak türleriyle benzer özelliklere sahip olduğundan diğerlerinden ayırıcı vasıflarının ne olduğuna dair fikir yürütmek zordur. Bıçaklar genel olarak kınlı olduklarından bunların hançer türü olma ihtimali yüksektir. Bıçak kınlarının deriden imal edilmiş olduğu görülmekle birlikte sedef ve kadife gibi kumaş türlerinden hançer kını yapılıp kullanıldığı da göze çarpmaktadır. Her ne kadar yukarıda hançerlerin kınlarına dair bilgi verilmemiş olsa da genellikle hançerler kınlarda muhafaza edilmekteydi. Ayrıca değerli taşlarla süslenmiş murassa bentli bıçaklar da göze çarpmaktadır. Diğer yandan altın ve gümüş kakma işiyle uğraşan kuyumcu bölüğünden sanatkârların sunduğu zernişan bıçakların da altın ve

[543] BOA, TS.MA, D. 2163, s. 4-5.

gümüş kakmalı olduğu kesindir. Altın ve gümüş gibi cevherlerin lüks oldukları nazara alınırsa zernişan silâhların oldukça pahalı oldukları da rahatlıkla tahmin olunabilir. Zaten Saray mensuplarının lüks ürünlere sahip oldukları bütün kayıtlarda göze çarpmaktadır.

Bıçak ve hançer gibi malzemeler Osmanlı döneminde "eğe" denilen aletlerle bilenmekteydi. Bakım onarıma verilen bıçakların özellikleri devrin bıçak ve hançerlerinin yapımında kullanılan malzeme türlerine vakıf olma imkânı sağlamaktadır. Hançerlerin sapları balık dişi, çelik, yeşim, zernişan, alaca, sandal gibi malzemelerden yapılmışken; kınları sürh ve sade olmak üzere deriden imal edilirdi.

Bıçak ve hançerler saraydaki ustalara bilenmeye verildiği gibi eğelerin de onarıma verildiği anlaşılmakta olup onların da özelliklerine vakıf olmaktayız. 1551 yılında, tamire verilen eğeler arasında; deri kınlı balık dişi saplı gümüş bentli 1 adet eğe, balık dişi saplı sürh çuka kınlı 1 adet eğe, ağaç saplı 5 adet eğe, abanos saplı 1 adet eğe, alaca saplı 1 adet eğe, fildişi saplı 1 adet eğe, sandal saplı 1 adet eğe, bakkam saplı 1 adet eğe onarım için eğecilere verilmişti.[544]

Aynı tarihlerde değerli taşları düşmüş olan hançerler de eksik taşları konulmak üzere bakıma verilmişti. Sade altın kınlı murassa abanos saplı mükemmel bağı olan 1 adet hançer, tamamı altın üzere murassa bağsız 2 taşı eksik 1 adet hançer, sade altın kınlı çelik murassa saplı 1 taşı eksik 1 adet hançer, tamamı balık dişi murassa firuze taşı eksik 1 adet hançer, altın kalemkârî kınlı yeşim murassa saplı bağı olan 2 taşı eksik 1 adet hançer, tamamı balık dişi bağsız 1 adet hançer, sade altın kınlı balık dişi saplı bağı olan 1 adet mükemmel hançer, sade altın kınlı balık dişi saplı bağı olan tepesinde 3 taşı eksik 1 adet hançer, sade altın kınlı çelik bağı olan 1 adet hançer, balık dişi kınlı çelik zernişan saplı 2 taşı eksik bağı olan 1 adet mükemmel hançer, altın kalemkârî kınlı çelik zernişan saplı ibrişim bağı olan mükemmel 1 adet hançer ve kalemkârî elmas, tamamı firuze bağı olan mükemmel 1 adet hançer ve yakut [taşlı] murassa bağı olan mükemmel 1 adet hançer bıçakçıya 1551 yılında bakıma verilen hançerlerdendir.[545]

[544] BOA, TS.MA, D. 2163, s. 5.
[545] BOA, TS.MA, D. 2163, s. 16.

Kanunî Devri'nde hançerlerin demirden olanlarının da değerli taşlarla tezyin edildiğine ve tamire verildiğine dair kayıtlar mevcuttur. 1551 yılında tamire verilen hançerler arasında; elmas, yakut ve firuze kabzalı demir kısmı zernişan 1 adet hançer, 1 adet yakut ve firuze çubuk kabzalı sade demir hançer, firuze, yakut ve balık dişi kabzalı demiri zernişan 1 adet hançer bulunmaktaydı.[546]

Kanunî Devri'nde Cebehâne'de hançer ve bıçak türü silâhlar yapıldığına dair kayıt bulunmamaktadır. Bunlar imparatorluğun birçok yerinde yerel zanaatkârlar tarafından yapılmaktaydı. Ancak en çok revaçta olanları Şam ve Macar bıçaklarıydı. XVI. yüzyılda külliyetli miktarlarda Macar bıçağının Osmanlı ülkesine ithâl edildiği kayıtlara geçmiştir. Pierre Belon, Osmanlı hançer ve bıçaklarının ekseriyetle Macaristan'da dövüldüğünü, Türkiye'ye geldikten sonra ise bunların gergedan veya denizanası dişinden saplar yapılmak üzere ustalara verildiğini nakletmektedir. Ayrıca kuyumcuların "bağa" denilen Hint kaplumbağası kabuğundan da hançer sapı yaptıklarını da ilave etmişti.[547]

XVI. yüzyılda büyük miktarlarda Macar bıçağının Osmanlılar tarafından alınmasının toplum ihtiyacının karşılanmasına yönelik olduğu açıktır. Diğer yandan saray erbabı ve bürokratlar tarafından da Macar bıçaklarının kullanıldığına dair veriler bulunmaktadır. Örneğin; yukarıda bahsi geçen bıçak ve hançerlerin bakım ve onarımı için bıçakçılara verilen bıçaklar arasında 1 adet kırmızı kadife kınlı Macar (Engürüs) bıçağı mevcuttu.[548] Macar bıçaklarına muhallefât kayıtlarında da rastlanmaktadır. Bosnalı merhum çoban Mustafa Paşa'nın muhallefâtında 4 adet bakkam kabzalı Macar bıçağı kayıtlıydı.[549] Macar bıçakları ucuz ama kaliteli bıçaklar olup Osmanlılar tarafından tercih edilmekteydi. Osmanlılar, 1571 yılında Buda ve Peşte iskeleleri vasıtasıyla 436.750 adet, 1573 yılında 274.250 adet ve 1580 yılında 1.500 adet Macar bıçağı ithâl etmişlerdi. Bunları getiren gemilerden kaliteli olanlarının her 1.000 tanesi için 25 akçe gümrük alınırken kaliteli olmayanların her 1.000 tanesi için ise 12 akçe gümrük almışlardı.[550]

Diğer yandan Şam yapımı hançer ve bıçakların da oldukça revaçta olduğu bilinmektedir. Celalzâde, 1453 gibi erken bir tarihte bile İstanbul kuşatması

---

[546] BOA, TS.MA, D. 2163, s. 24.
[547] Belon, *İstanbul ve Anadolu Gözlemleri*, s. 128.
[548] BOA, TS.MA, D. 2163, s. 6.
[549] BOA, TS.MA, D. 9709, 2 Cemaziyelevvel 936/2 Ocak 1530.
[550] İnalcık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih I*, s. 380.

esnasında Osmanlı askerlerinin Şam yapımı hançerler kullandığını nakletmiştir.[551] Pierre Belon, 1543-44 yıllarında Halep'te misafir olduğu bir ev sahibinin Arap hançerlerine benzer tarzdaki kıvrımlı bir hançeri olduğunu, kafilenin mihmandârı olan kişinin bu hançere 4 duka teklif ettiğini; ancak ev sahibinin hançeri Şam'da 6 dukaya aldığını öne sürerek teklifi reddettiğini ifade etmişti.[552]

Hançerler, yabancı devlet temsilcilerine, şehzâdelere, sultanlara ve üst düzey devlet adamlarına hediye edilen oldukça makbul silâhlardandı. Diğer yandan bu tür hediyeler genellikle sade yapım silâhlar değil, kabzasından namlusuna kadar her yeri mücevherlerle tezyin edilmiş özel yapım silâhlar olurdu. Bu tür hediyeler şehzâdelere de gönderilmekteydi. 1563 yılında Şehzâde Selim'e saraydan gönderilen elbise ve silâhlar arasında altın kabzalı altın kınlı elmas, yakut ve firuze taşlı zernişan 1 adet hançer ve çelik kabzalı çelik kınlı yakut taşlı zernişan 1 adet hançer mevcuttu.[553]

Kanunî Devri'nde bıçakçılara bakım ve onarıma verilen hançerler dönemin ihtişamını teşhir etmektedir. Bunlar her ne kadar şeçkinlere ait bıçaklar olsa da devrin toplumsal estetik ve sanat anlayışından bağımsız olduklarını söylemek mümkün değildir. Çünkü saraya, özel yapım bıçak ve sair silâh sunan ustalar sadece sarayın sanatkârları değildi. Ayrıca saray dışından ustalar da bu tarz silâhları saraya sunmaktaydı ve gerektiğinde özel imalathânelerden de gerekli ürünler, usta ve çıraklar saraya transfer edilmekteydi.

Osmanlılar devrinde sivil toplumda da süs ve ihtişama düşkün bir kesim olup bunların lüks ürünlere talepleri vardı. Dolayısıyla toplumun da bu tür zarif silâhlar kullandığı bilinmektedir. Ayrıca sanatkâr kesim hiçbir zaman yaşadığı toplumdan bağımsız düşünememiştir. Bundan mütevellid Osmanlı toplumunun ferdiyle cemiyetiyle sanatkâr ruhlu olduğunu ayrıca lükse düşkün olduğunu söylemekte beis yoktur.

Osmanlılar, savaş meydanlarında, fethettikleri yerleşim birimleri ve kaleler gibi yerlerdeki ganimet olarak ele geçirdikleri bıçak, hançer vs silâhları da kullanmaktaydılar. 1543 yılında Estergon Kalesi fethedilince içerisindeki birçok top, tüfek gibi mühimmat yanında 727 hançer ele geçirilmişti.[554]

---

[551] Celalzâde, *Selimnâme,* s. 342.
[552] Belon, *İstanbul ve Anadolu Gözlemleri*, s. 106.
[553] BOA, TS.MA, D. 10021/1, 29 Zilkade 970/19 Ağustos 1563.
[554] Sinan Çavuş, *Süleymannâme,* s. 437.

Hançerler, bütün üst düzey devlet adamları tarafından kullanılmış olmakla birlikte şehzâde ve padişahlar da hançerlerini yanlarından ayırmazdı. I. Selim, tahta çıktıktan sonra Şehzâde Ahmed'i ortadan kaldırmak için Anadolu'ya geçmiş ve muharebe olacak günün sabahında kılıcıyla hançerini kuşanmıştı.[555] Şehzâde Mustafa, Konya Ereğlisi yakınlarındaki Aktepe (Ak Höyük)'de otağını kurmuş olan Kanunî'nin otağına çağırılmıştı. Burada Kanunî'nin otağına girmeden bir çavuş tarafından kılıcı ve hançeri alınmıştı.[556] Hünernâme'de Şehzâde Mustafa'nın boğdurulduktan sonra tabutuna asılan hançeri tasvir edilmiştir.[557] Yunus Berkli'ye göre bu şekilde tasvir edilen hançer ya da kılıç motifi eceliyle ölmediğini, şehit edildiğini ya da öldürüldüğünü göstermektedir. Ona göre ayrıca İslam dininde masum olarak öldürülenlerin şehit olarak addedilmesi, şehitlik sembolü olarak kullanılan hançer ve kılıç motifinin Şehzâde için de kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir. Çünkü diğer minyatürlerde eceli ile ölen sultanların ve şehzâdelerin sandukalarında hançer motifi bulunmamaktadır.[558] Yunus Berkli, hançer hususunu bu şekilde açıklasa da bunun arkasında kadim bir Şaman geleneğinin olması kuvvetle muhtemeldir. Şamanizm'de demir metalin kötü ruhları kovup ölüyü koruduğuna inanılmaktaydı. Hatta günümüzde bile Anadolu'nun birçok yerinde bu geleneğe rastlanmaktadır. Tabi bugün ölünün tabutundan ziyade öldüğü esnada cesedin göbeğinin üzerine bıçak konulmaktadır. Gerçi günümüzde cin ve şeytan gibi uğursuz sayılan varlıkların ölüden uzak tutulması amacının yanında bıçağın metalinin soğuk olması dolayısıyla cesedin şişmesine engel olunması da amaçlanmaktadır. İslam dininde ölünün üzerine bıçak ve kılıç gibi silâh konulması gibi bir uygulamanın bulunmaması da bu argümanı destekleyen bir husustur.

2.2.4. Pala

İtalyanca kökenli olduğu düşünülen "pala" İtalyanca'da "kürek ya da kürek şeklindeki enli kılıç" anlamına gelmekteydi. Kabza, balçak ve namludan oluşan pala, bir kılıç türü olup, kılıçtan farkı; balçaktan itibaren namlunun yarıdan fazlasının

---

[555] Şîrî, *Târîh-i Feth-i Mısır*, s.140.

[556] Mustafa, onun otağına 2 mil mesafede kurduğu otağındayken askerlerden kağıt yazılı bir ok atılmıştı. Kağıtta oraya gitmemesini, giderse padişahın onu öldürteceği yazılıydı. Bunu Rüstem Paşa'nın hilesi olduğunu düşünmüş; hatta "babamın beni öldürme planı gerçek olsa bile bana vermiş olduğu hayatı onun isteğiyle sona erdireceğim" şeklinde beyanda bulunmuştu. Şerafettin Turan, *Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Taht Kavgaları,* Bilgi Yayınları, Ankara 1997, s. 38.

[557] Seyyid Lokman, *Hünernâme*, c II, vr. 171.

[558] Yunus Berkli, "Mezartaşlarında Görülen Kılıç, Hançer, Ok-Yay ve Bayrak Motiflerinin Sembolik Anlamları", *Ekev Akademi Dergisi,* Erzurum 2011, sy. 31, s 74.

düz olması ve birden kavis alarak uca doğru kavislenmiş olmasıdır. Ayrıca hafif eğimli olan namlu balçaktan dar bir çıkışla uca doğru gittikçe genişleyip uca yaklaşınca da daralarak sivri bir uç formuna sahiptir.[559] Palalar kadim zamanlardan beri Türklerin kullandığı silâhlardandır. Hunlar, Teoman döneminde birleşik yay, tunç ve kemikten ok uçları kılıçlar, palalar, mızraklar ve topuzlar kullanmaktaydı.[560] Palalar Kanunî Devri'nde kullanılan silâhlardandır. Kapıkulu süvarileri, yeniçerilerle birlikte harp esnasında padişahın ve veziri-i azamın çadırını korumakla birlikte süvarinin bir palası ve bir yayı yeniçerinin ise bir kılıç ve bir tüfeği vardı.[561]

Palalar ve kılıçlar her yönüyle birbirlerine çok benzedikleri için Kanunî Devri'nde kılıçlar için pala yakıştırmasının da yapıldığı anlaşılmaktadır. Pierre Belon, Osmanlıların kılıçlarına pala dediklerini nakletmektedir.[562] Kanunî Devri'nde pala ile silâhlanan kişilere dair gözlemlere rastlanmaktadır. Busbecq, Estergon yakınlarında karşılaştığı 150 Türk süvarisinin parlak renklere boyanmış kalkanlarının, murassa palalarının, mızraklarının, rengârenk sorguçlarının, bembeyaz sarıklarının, al yeşil renkte süslerinin, güzel atlarının ve zarif takımlarının olağanüstü güzel bir manzara teşkil ettiğini yazmıştı.[563] Busbecq'in karşılaştığı bu süvarilerin "deliler" olması da muhtemeldir. Kanunî Devri'nde "Deliler" Fransızlar tarafından "palalı adamlar" olarak da anılmaktaydı.[564] Pala, mezkûr dönemde deliler tarafından kullanıldığı gibi yeniçeriler tarafından da kullanılmaktaydı. D'aramon, İran Seferi'ne çıkan Osmanlı kuvvetlerinin mızrak, yay ve ok gibi silâhların yanında pala taşıdıklarını nakletmiştir.[565] XVI. yüzyılda İstanbul'da palaların satıldığına dair bilgiler de mevcuttur. Canaye, 1573 yılında Büyük Bedesten'de bir sokakta palaların satıldığını görmüştü.[566]

2.2.5. Meç

Meç, bazı kayıtlarda şiş olarak geçen kılıç sınıfından bir silâhtır. Kılıçlar gibi balçak, kabza ve namludan oluşan meçler hem kesici hem delici formda yapılmışlardır. Meçlerin kılıçlardan farkı namlunun düz ve dar olmasıdır. Ayrıca

---

[559] Eralp, *Türk Toplumunda Silâh*, s. 71.
[560] Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Ötüken Yayınları, 7. baskı, İstanbul 2017, s. 74.
[561] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*, s. 155, 178.
[562] Belon, *İstanbul ve Anadolu Gözlemleri*, s. 59.
[563] Busbecq, *Türk Mektupları,* s. 8.
[564] Boom, *Büyük Türk,* s. 117.
[565] Chesneau, *D'aramon Seyahatnâmesi,* s. 67.
[566] Canaye, *Seyahatnâme*, s. 68.

kabzalarının silindirik formda olmasıdır. Bu açıdan meçlerin kesici özelliğinden çok delici özelliği ön plana çıkmaktadır. Zaten bütün meçlerin gövdelerinde genişlik hususunda farklılıklar olmasına rağmen hepsinin uçları oldukça sivriydi. Meçlerin sivri ve düz formları, onların zırh delici özellikte imal edildiklerini göstermektedir. Meçler, delici özellikte imal edilen kamaların uzun formdaki versiyonlarıdır. Ayrıca bazı meçlerin üzerinde kan oluğu bulunmaktadır. Meç, Osmanlı öncesindeki Türk devlet ve toplulukları tarafından kullanılmakta olan silâhlardandır. Kırgızlar meşhur Kırgız çeliğinden üstün kılıçlar yapmaktaydılar ve kazılarda 80-90 cm. boyunda iki ağzı da keskin bir Kırgız meçi bulunmuştu.[567]

Meç, Osmanlı toplumunda kuruluştan beri revaç bulmuş silâhlardandır ve Osmanlı Sultanları'nın kullandığı bazı meçler günümüze ulaşmıştır. Topkapı Sarayı'nda bulunan Fatih Sultan Mehmed'e ait meç 120 cm uzunluğundadır. Kabzası fildişinden yapılmış olup üzerinde yakut bir taş vardır. Namlu ucu süngü formunda olup meçin namlusunun üzerine hafif altın kakma işleme yapılmıştır.[568] Kanunî döneminde meçlerin kullanıldığı bilinmekle birlikte meçlerin savaşlara da götürüldüğü kayıtlardan anlaşılmaktadır. Mohaç Meydan Muharebesi'ne yeniçeriler için götürülen silâhlar arasında 5 adet küçük meç ve 326 adet dımışkî kılıç, kürde, meç ve gaddâre bulunmaktaydı.[569]

Topkapı Sarayı'nda Kanunî'ye ait bir meç bulunmaktadır. 72 cm uzunluğundaki "meç" in 75 cm uzunluğunda kını vardır. Yuvarlak gümüş kabzası tepeliğe kadar kına girmektedir. Uca kadar sivrilen tek ağızlı ve düz namlunun bir yüzü baştanbaşa altın kakma Çin bulutu motifiyle süslüdür. Ayrıca yüzünde Ahmet Karahisari hattıyla besmele ve ayet yazılıdır. Uca doğru ise Kanunî'nin adı ve meçin yapım tarihi olan H. 938 yılı (1531-1532) yazılıdır. Kahverengi ağaçtan yapılmış olan yuvarlak kınının üzerine helezonik altın bir şerit sarılmıştır. Kabza tepeliği kının ağızlık ve çamurluğu altın üzerine firuze ve eflatun taş bezemedir.[570] Tarihini (1530'lu yıllar) olarak tahmin ettiğimiz bir Ramazan Bayramı'nda Ehl-i Hiref'ten

---

[567] Gökyay, *Dedem Korkut'un Kitabı*, s. 358; Göksu, *Türk Kültüründe Silâh*, s. 183.
[568] Tahsin Öz, *Topkapı Sarayı'nda[ki] Fatih Sultan Mehmet[d] II. ye [e] Ait Eserler,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 19.
[569] BOA, TS.MA, D. 9633.
[570] Aydın, *Sultanların Silâhları,* s. 54; Meç üzerinde besmeleden sonra Talak süresinin 2. ve 3. Ayeti (Kim Allah'tan korkarsa Allah ona bir çıkış yolu yaratır ve ona beklemediği yerden rızık verir, kim Allah'a güvenirse o, ona yeter. Şüphesiz Allah emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.) yazılıdır. Ayhan, *Topkapı Sarayı,* s.120.

Bıçakçı Hamza Kanunî'ye 1 adet kılıç ve 1 adet meç hediye etmişti. Zikredilen meçin Hamza'nın hediye ettiği bu özel yapım meç olma ihtimali vardır.[571]

Meçlerin Kanunî Devri'nde kullanıldığı bilinmekle birlikte bu dönemdeki kayıtlara istinaden çok rağbet gören silâhlar olduğunu söylemek zor olsa da muharebelerde kullanıldığı bilinmektedir. Celalzâde, Rodos Muhasarası sırasında Osmanlı askerlerinin düşman unsurları hançer, mızrak ve meçlerle öldürdüğünü nakletmektedir.[572]

Savaşlarda kısmen kullanıldığı anlaşılan meçlere kale mahzenlerinde ve muhallefât kayıtlarında rastlanılmamaktadır. Ancak Gelibolulu Ali'nin naklettiği Rüstem Paşa'nın muhallefâtında meç olduğunu tahmin ettiğimiz 1.000 adet gümüşlü şiş mevcuttu.[573] Ayrıca tahmin edileceği üzere savaşlarda elde edilen ganimetler arasında meçler de bulunmaktaydı. Kanunî, 1538 yılında Boğdan'ı fethettiğinde Boğdan voyvodası Petru Rareş'in toprağa gömmüş olduğu kıymetli eşya ve silâhlar bulunmuştu; bu silâhların arasında meçler de mevcuttu.[574]

2.2.6. Kama

Türkçe'nin yalnızca batı lehçelerinde kullanılan kama, Ermenice "mıh, iri çivi, oduncu kaması" anlamındaki "kam" kökünden gelir. Kemik ve fildişi kabzası oymalarla süslü, namlusu çakmak taşından yapılmış ilk örneklerine Mısır ve Anadolu Neolitik kültürlerinde rastlanan kama, simetrik ağzıyla hançerden ayrılır.[575] Kama, düz formda imal edilen uç kısmı sivri boyu ise kısa olan delici ve kesici kısa bir bıçak türüdür. Kamalar Türk tarihinde oldukça eski bir geçmişi olan silâhlardandır. Kısa [hançer] sınıfından olan kamaların İskitlerden itibaren Hunlar ve Türk bozkır devletlerinde kullanıldığı bilinmektedir.[576]

Kamalar, kılıçlar gibi namlu, kabza ve balçaktan oluşmaktadır. Çelik namludan yapılan kamaların kabzaları kemik, fildişi, boynuzdan imal edilmekle birlikte altın ve gümüş gibi değerli madenlerle de tezyin edilirdi. Kamaların üzerinde estetik bir görüntü arz eden kan oluğu da bulunmaktaydı. Diğer yandan kamaların

---

[571] BOA, TS.MA, D. 8244/2, s. 2.
[572] Celalzâde, *Rodos Fetihnâmesi,* s. 143.
[573] Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbar*, s. 714.
[574] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik,* s. 238.
[575] Çoruhlu, "Hançer", s. 548.
[576] Mutlu Kahraman, "Türk Bozkır Tarihinde Kılıç" *Tarihe Yön Veren Silâh Kılıç içinde*, s. 38.

gösteriş silâhları olmalarından dolayı üzerlerine ve kınlarına muhtelif süslemeler yapılırdı.

Kamalar meçlerin kısa versiyonları olmakla birlikte meçler gibi delici özellikleri ön plandadır. Kesici özelliği ön planda olan silâhların namlusunun kavisli olması daha iyi kesmesi anlamına gelmektedir. Kamalar muharebelerde kullanılan yakın dövüş silâhlarından olmakla birlikte özellikle boğuşmalar esnasında kullanılmaktaydılar. Yeniçerilerin kullanmış oldukları silâhlar arasında Şam yapımı kamalar mevcuttu.[577] Ayrıca hançerler gibi kamalar da Osmanlı toplumunda siviller tarafından taşınmaktaydı.

Osmanlılar döneminde kıymetli hediyeler olarak kullanılan hançer ve kamalar Osmanlı hanedanı ve paşaları için kıymetli cevherlerle süslenirdi. Bu kamalar, kıymetlerinden dolayı zaman zaman bakım ve onarıma tabi tutulurdu. Kanunî Devri'nde kamaları saraydaki sanatkârlar tamir ve tezyin ederlerdi. Ayrıca kamalar Cebehâne ve Ahur'da tamir edilirdi. Kayıtlarda Ahur olarak geçen Istabl-ı Âmire'de Kanunî Devri'nde çeşitli zanaat erbabları istihdam edilmekteydi. 1566-1567 yıllarında Istabl-ı Âmire, "Büyük" ve "Küçük" olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. Büyük Istabl-ı Âmire'de saraya ait deve ve atlarla ilgili işler yapılmaktaydı. Bu dönemde Emîr-i Ahûr Yakup'a bağlı olan Istabl-ı Âmire'de 2.212 görev yapmaktaydı ve cemâ'at ve bölüklerin sayısı 44 idi. Küçük Istabl-ı Âmire'de ise 4 bölük mevcuttu ve bu bölüklerde 584 kişi istihdam edilmekteydi. Böylece her ikisinin toplam mevcudu 2796 kişiyi bulmaktaydı. Zabit ve yönetici kadrolar da nazara alındığında toplam mevcut 3.000 kişiyi bulmaktaydı.[578]

2.2.7. Yatağan

Yatağan, "yat" kökünden türetilmiş "yatkın, eğilimli gibi anlamlara gelen Türkçe bir kelimedir. Yatkın kökünden dolayı kaynaklarda "yatuğan" olarak da geçmektedir. Ayrıca "Türk eğrisi" şeklinde de zikredilmektedir. Şemseddin Sami, yatağanlara "varsak bıçağı" denildiğini nakletmiştir.[579] Pakalın ise yatağanı; "sapının ucu kulaklı, namlusu eğri büyük bıçakları teke bıçağı" formunda tasvir etmiştir.[580]

---

[577] Uyar ve Ericson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 75.
[578] Ahmet Uzun, *İktisadî ve Malî Yönleriyle Istabl-ı Âmire (1500-1900),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 16.
[579] Varsak bıçağı, Tatar kabilesine mahsus bir cins enli yatağandır. Şemseddin Sami, *Kamûs-î Türkî*, s. 1482.
[580] Pakalın, *Tarih Deyimleri Sözlüğü III,* s. 442.

Yatağan, bıçak formunda imal edilen, sırt kısmı keskin olmayan, ağız kısmı keskin olan eli koruyacak balçak kısmı olmadığı için kılıç sınıfına dahil edilemeyecek bir silâhtır. Namlu kısmı kılıçların aksine içe doğru kavislidir. Yatağan, Osmanlı toplumunda hem sivil hem de askerlerin kullandığı silâhtır. Yatağan Osmanlı seçkinlerinin kullandığı genellikle gösteriş silâhı olmakla birlikte, askerî taife tarafından harplerde kullanılmayan ancak yeniçerilerin olağan zamanlardaki kolluk görevleri esnasında kullandıkları beylik bir silâhtır. Yatağanların kılıçlar gibi kınları da olup kınları metal ve deriden yapılmakta ve kınlar çeşitli usüllerle süslenmekteydi.

Yatağan "bulat" denilen Türklere özgü bir çelikten imal edilmiştir. Bulat çeliğinin normal çelikten farkı ise karbon oranının fazla olmasıdır. Normal çelik % 1,5'lere kadar karbon içermekteyken bulat çeliği en az % 1,6 karbon içermekteydi ki 1,6'dan fazlası da kullanılırdı. Bulat çeliği Osmanlı harp sanayinde 1700'lere kadar kullanılmıştır. Yatağan, harp için imal edilmediği için Kanunî döneminde savaşlara götürülen mühimmatlar arasındaki kayıtlara geçmemiştir.

Savaşlarda kullanılmadığı için ve henüz kayıtlara geçmeye başladığı için Kanunî dönemindeki ve öncesindeki kayıtlarda yatağanlara sıklıkla rastlanılmamaktadır. Yatağan'ın balçak kısmı olmamakla birlikte yatağanın elden çıkmasını önlemek amacıyla baş kısmı çıkıntılıdır. Bundan dolayı halk arasında "kulaklı" olarak da bilinirdi. Kılıçtan kısa olan bu silâhların boyları 50 ile 80 cm arasında değişmekteydi. Yatağanlarda ve Kafkas kılıçlarında bulunan, kaval kemiğini andıran eğer şeklindeki çatal kabza başlarının kökeninin eski zamanlarda kurban edilen hayvanların kemiklerinden türediği iddia edilmektedir.[581]

Ahmet Ayhan, yatağanların ilk kez XVI. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığını iddia etmişse de[582] Kanunî Devri'nde yatağanların yapıldığı ve kullanıldığı bilinmekle birlikte XV. yüzyıl sonlarında da yatağan üretildiği ve kullanıldığı anlaşılmaktadır. II. Bayezid, 1499 yılında Abdülaziz isimli birine yatağan yapmasını emretmişti. Ancak o da üstad diye nitelendirilen Hasan isimli bir ustaya yatağan işini havale etmişti. Ancak Hasan Usta, yatağanı verilen sürede iyi bir şekilde yapamamış ve bahaneler ileri sürmüştü.[583] Bu kayıt elimizdeki en erken kayıt olmakla birlikte II.

---

[581] Süleyman Öcal, "Kılıç" *Kılıç kitabı içinde,* s. 25.
[582] Ayhan, *Topkapı Sarayı*, s. 123.
[583] BOA, TS.MA, E. 968/15, 28 Cemaziyelevvel 905/31 Aralık 1499.

Bayezid'in yaptıracağı yatağanı yapacak kadar profesyonel bir yatağan ustasının olmadığı anlaşılmaktadır. Buradan hareketle yatağanların XV. yüzyıl sonunda kullanılmaya başlandığı anlaşılmakla birlikte bu ilk deneyimler, yatağanın tarihî menşei hakkında ipucu vermektedir. Kanunî'nin ilk yıllarında mükemmel yatağanların yapılması XVI. yüzyıl başlarında yatağan yapımında uzmanlık kazanıldığını göstermektedir. Kanunî'nin iktidarının ilk yıllarında varsak bıçağı olarak da anılan yatağanların halk tarafından da kullanıldığı kadı sicillerinden anlaşılmaktadır. 1523 Kasım ayında Üsküdar'ın Davud Paşa Mahallesi'nde ikâmet eden Bektaş adlı birinin kölesinin terekesinde 32 akçe değerinde 1 adet varsak bıçağı mevcuttu.[584]

Yeniçerilerin geç dönemlerde suç işlerken yakalananlara, yasaklara uymayanlara ve potansiyel suçlulara karşı asayişi sağlamak amacıyla yatağan kullanırken yatağanın keskin olmayan sırt kısmı ile vurdukları bilinmektedir. Eğer ki suçluyu ikâz ve yakalama suretiyle elde edememişse suçluya yatağanın keskin tarafıyla müdahele ettikleri de bilinen diğer bir husustur. Ancak bazı kaynaklar yatağanın Kanunî Devri'nde de bu maksatla kullanıldığını göstermektedir. Venedik elçisi Bernardo Navagero, 1550'li yılların başında yeniçerilerin gündelik hayatta ince uzun sopalar haricinde bellerinde uzun bir bıçak taşıdıklarını ve solakların da yatağan kullandığını nakletmişti.[585] Mezkûr elçinin hançerden uzun olarak tasvir ettiği bu bıçağın yatağan olduğu anlaşılmaktadır. Zikredildiği üzere XV. yüzyılın sonlarında ortaya çıktığı anlaşılan yatağanların Kanunî Devri'nde de kullanıldığı sarih delillerle sabit olmakla birlikte mezkûr dönemde yeniçerilerin de yatağan kullanmış olması olağan bir durumdur.

Kanunî'ye özel yapılmış yatağanlardan günümüze ulaşmış olanlar bulunmakla birlikte bunlar devrin yatağan formu ve süslemesi hakkında ipuçları vermektedir. Mohaç Muharebesi'nin ardından Ehl-i Hireften kuyumcu Ahmet Tekelü, Kanunî'ye özel bir yatağan üretmişti. Yatağanın iki yüzüne işlenen kabartmalarda ejderhayla dövüşen bir Simurg (Zümrüd-ü Anka) resmediliyordu. Ejderha ve Anka Kuşu'nun çevresinde çiçek ve sarmaşık altın kabartmalar bulunmaktaydı.

Silâh tarihçisi Istvan Vigh, efsanevi kuşun baştan aşağı altın yaldızla kaplı olmasına rağmen ejderhanın yalnızca bir parçasının yaldızlı vücudunun büyük

[584] Yılmaz (ed.), *Üsküdar Mahkemesi 3 nolu sicil*, s. 137.
[585] Afyoncu, *Kanunî ve Şehzade Mustafa*, s. 21, 25.

kısmının tesadüf olmadığı kanaatindedir. Vigh'e göre Süleyman'ı temsil eden Simurg Macar kralı Layoş'un yerine geçen ejderha ile çarpışıyordu. Simurg en sonunda doğaüstü kuvveti sayesinde karanlığın güçlerini, Hıristiyanlığı alaşağı edecekti. Ne var ki, kehanet doğru çıkmadı; ejderha kesilen her başın yerine yenilerini büyütürken Simurg kırılmış kanatlarıyla uçmaya çalışıyordu.[586]

Bu yatağan şimdi ABD'nin New York kentindeki "Metropolitan Museum of Art"da sergilenmektedir. Yatağanın boyu 59,3 cm uzunluğunda, ağız kısmının keskin bölümü ise 46.7 cm uzunluğundadır. Yatağan 691 cm ağırlığındadır. Ana gövde üzerinde altın kaplama ile ejderhayla dövüşen bir simurg (Zümrüd-ü anka) kabzanın bitiminden itibaren 10-15 cm mesafede kabartma olarak yapılmıştır. Kabzası fildişinden olup üzerine altın kabartma yapraklı parşömenler işlenmiştir. Yatağanın dipçik kısmında altın kaplamalı yaprak ve ciçek motifleri olup çiçeklerin orta kısmına yakut taşları yerleştirilmiştir. Ayrıca namlunun üzerine sarmaşık şeklinde işlenmiş olan altın kabartma desenler, yatağanın elden çıkmasını önleyecek olan baş kısmına da olup, baş kısmında firuze taşlar da işlenmiştir.[587]

Diğer yandan yatağanın üzerine simurg ve ejderha motifi basit bir estetik duygusunun eseri değil kadim Türk kültüründe kendine yer bulmuş bazı inanışların eseridir. Afet İnan'ın naklettiği bir Başkurt efsanesine göre "Semrük" ya da "Simurg" adı verilen başının insan başı olan ve konuşan çift başlı bir kuş, ölümsüzlük suyunu içtiği için ölümsüzmüş. Kaf Dağı'nda yaşayan simurg, ejderhaları alıp Kaf Dağı'na atarmış.[588] Kanunî Devri'nin silâhlarında, dönemin sosyal ve içtimaî hayat anlayışına nufüz etmek mümkün olduğu gibi binlerce yıllık Türk kültürüne de nüfuz etmek mümkündür. Çünkü Zümrüd-ü Anka kadim Türk kültürünün önemli motiflerindendi. Dolayısıyla tarihî değerler Osmanlı toplumunun kolektif hafızasında ve silâh kültüründe yaşamaktaydı.

Yatağanlar XVI. yüzyılda çok rağbet görmemekle birlikte XVIII. ve XIX. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında en çok rağbet gören silâhlardan olmuşlardır. Bundaki ana sebep XV. yüzyılın sonlarında muhtemelen bu silâhın henüz yeni çıkmış olmasıdır. Yatağan, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı 1826 yılındaki "Vaka-yi Hayriyye" den sonra imalâtı yasaklanmayan tek uzun kesici silâhtı.

---

[586] Fodor, *İmparatorluk,* s. 107.
[587] bkz. şekil 1.11.
[588] Bahaaddin Ögel, *Türk Mitolojisi II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. baskı, Ankara 2014, s. 427.

Geç ortaya çıkmış olan yatağanlar XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren ise oldukça yaygınlaşmışlardır. Osmanlı'nın uzun ömürlü silâhlarından olmuştur. Yatağan XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı donanması ve Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusuna destek amacıyla kurulan Redif birlikleri tarafından da kullanılan silâhlardandı. 29 Mart 1791 tarihinde Sekbanbaşı Cebehâne'de bulunan 680 adet yatağana ilaveten 320 adet yatağan satın alıp bunları Tersane-i Âmire'ye göndermişti. Bu yatağanların donanmaya muhtemel harp için tüfeklerle birlikte verilmesi isteniliyordu.[589] Redif birlikleri için 31 Mart 1877 tarihinde tanesi 70 kuruş olacağı tahmin edilen masrafla 10.000 adet yatağan üretilmesi için girişimde bulunulmuş ve yatağan bıçaklarının 700.000 kuruşluk masraflarının Tophâne'de dökülen pirinç topların talaşlarından ve mayalık (bozuk ve kırık olan) topların satışından elde edilecek gelirle karşılanmasına karar verilmişti.[590]

Yatağan, bir Türk silâhı olmasına rağmen Sırplar kendilerine mal etmeye çalışmaktadır. Sebebi ise Bosna'da üretilen yatağanların Sırpların Bosna ile coğrafi, tarihi ve kültürel bağlarından mütevellid yatağanı ilk kendilerinin ürettikleri iddiasıdır. Oysaki Bosna da Sırbıstan da Osmanlı imparatorluğu topraklarıydı ve Bosna'da yatağan üretiminden çok erken dönemlerde Osmanlı başkentinde yatağan üretilmekteydi.

Kanunî Devri'nde yatağanların üretimine dair bilgiler mevcut olmamakla birlikte sarayda bakım ve onarımına dair bilgiler mevcuttur. 1551 yılı sonunda saraydaki zanaatkârlardan Bali ustaya ve başka ustalara bakıma verilen hançer ve bıçaklar arasında yatağanlar da mevcuttu. Saraydaki bıçakçılara onarım ve bilenmek için verilen bıçaklar içinde "varsak bıçak" şeklinde kayıtlara geçmişti. Bali Usta'ya deri kınlı, altın bentli, siyah saplı 1 adet varsak bıçağı, deri kınlı, gümüş bentli, balık dişi saplı 1 adet varsak bıçağı, deri kınlı ağızlığı ve tepeliği gümüş balık dişli saplı 1 adet bıçak, deri kınlı altın murassa bentli tamamı zernişan çelik 1 adet bıçak bakım için verilmişti.[591] Görüleceği üzere Kanunî Devri'nde kullanılan yatağanların kınları ekseriyetle deriden imal edilmiştir. Sapları ise balık dişi olan yatağanların bent kısımları altın, gümüş ve murassa idi.

---

[589] BOA, Hatt-ı Hümâyûn (Hat), nr. 204/1062929, Zilhicce 1204/9 Eylül 1790; nr. 209/11191, 29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791; Ali Emiri, Selim III, (AE. SSLM. III), 400/23060, 24 Receb 1205/29 Mart 1791.
[590] BOA, İrâde - Meclis-i Mahsus, (İ.MMS), 56, s. 1-2, 16 Rebiülevvel 1294/31 Mart 1877.
[591] BOA, TS.MA, D. 2163, s. 4.

Diğer yandan varsak bıçaklarına Kanunî Devri muhallefât kayıtlarında rastlanmaktadır. Maktül İbrahim Paşa'nın muhallefât kayıtlarında; varsak bıçağı kınlarının simli bentleri ve Paşa'nın maiyetinden Hamza isimli birinin üzerine zimmetli 950 akçe değerindeki gümüş varsak bıçağı bentleri mevcuttu.[592]

2.2.8. Balta ve Teber

Şemseddin Sami, baltayı, "büyüğüne nacak denilen, odun ve saire kesmeye yarayan alet" şeklinde tanımlarken; baltanın bir türü olan teberi, "et kesmeye yarayan geniş ağızlı kısa saplı balta ve eğere takılan silâh" şeklinde tanımlamıştır.[593] "Balta" Türkçe, "teber" Arapça kökenlidir. Ancak bazı kaynaklarda ise nacak küçük balta şeklinde geçmektedir. Esasında bu silâhlar benzer formlarda yapılmış olup standart ölçüleri olmadığı için kesin tanımdan kaçınmak elzemdir. Teber kelimesi Farsça kökenli olmakla birlikte Fars ve Türk kültüründe "balta" kelimesiyle genellikle aynı anlamda kullanılmıştır. Kanunî Devri'nde baltalar muhtelif işleri görecek alet ve silâh olarak kullanılmışken, teberler genellikle silâh olarak kullanılmıştı. Heredot'un verdiği bilgilere göre balta İskitlere has bir silâhtır.[594]

Teber ve baltaların metalden imal edilen kısımları ocaklarda dövülerek elde edilirdi. Bazı kaynaklarda dökme demirden üretildikleri yazılmış ise de bunların realitesi zayıftır. Çünkü dökme demirden imal edilen kılıç, balta ve teberlerin ağızları kırılgan olurdu. Dövme tekniğinde ise 800-850 dereceye kadar ısıtılan metal şekil verilecek kıvama gelirdi. Bu kıvama gelen kor halindeki metal "haddad" denilen ustalar tarafından dövülerek şekillendirilirdi. Diğer yandan sapın geçirileceği yuva kısmı da bu kıvamda vurularak delinirdi. Bu işleme "ev açma" denilirdi. Yuva kısımları yuvarlak ya da dikdörtgen şeklinde açılır saplar da buna göre yapılırdı.[595] Kanunî Devrine ait bir ruus kaydında demircilerin istihdam edildiği bir "*Haddad Bölüğü*" varlığından söz edilmekte olduğunu da ilave edelim. 9 Eylül 1559 tarihli olan ilgili ruus kaydında; Ser Parû-tıraşan Mustafa'nın tahvilinden 8 akçeden 3'ünün Haddadbaşı Ahmed oğlu Hasan'a, 1'inin kalkancıbaşı olan Trabzonlu Hamza'ya,

---

[592] BOA, Bâb-ı Defteri, Muhallefat Halifeliği, (D. Bşm. Mhf), nr. 12349, s. 51, 58.
[593] Şemseddin Sami, *Kamûs-î Türkî,* s. 274.
[594] Göksu, *Türk Kültüründe Silâh*, s. 222.
[595] Geleneksel Savaş Aletleri Üzerine Kültürel Miras Taşıyıcısı ve Devlet Sanatçısı Fatih Altanay'ın sözlü beyanları; Belon, *İstanbul ve Anadolu Gözlemleri*, s. 156.

1'inin parû-tıraşan bölüğünde olan Niğdeli Mahmud'a ve 1'inin hassa haddadân bölüğü'nde olan Abdullah oğlu Ali'ye terakki olarak verilmesi emredilmişti.[596]

Balta ve teberler demir ve çelikten imal edildiği gibi, çelik madeni darbelere daha dayanıklı olduğu için demirden imal edilen silâhların ağız kısımları da çelikten yapılırdı. Böylece darbe sonucunda silâh ya da kesici aletin ağız kısmında eğilip bozulma riski azalırdı. Belon, balta sapı yapımında genellikle kızılcık, akçaağaç ve porsuk ağaçlarının tercih edildiğini ifade etmiştir.[597] Ayrıca aşağıda değinileceği üzere Cebehâne'de yapılan baltaların sapları için çam ve pelit ağaçları da tercih edilmekteydi.

Balta, oldukça kadim bir geçmişi olan ve Türk tarihinde önemli bir şöhreti olan kadim bir silâhtır. Yukarıda bahsedildiği üzere ilk Türk siyasî teşekküllerinden olan İskitler'e mahsus olan bu silâh birçok Türk topluluğu tarafından kullanılmıştır. Büyük Selçuklu ordusunda kullanılan baltalar Osmanlılar tarafından da kuruluştan itibaren kullanılmıştır. Baltalar yapı itibariyle gürzler gibi darbe gücü yüksek parçalayıcı silâhlar oldukları için geleneksel silâhların etkisiz olduğu mücadelelerde tercih edilmişlerdir. İzladi ve Varna (1443-1444) Savaşlarını anlatan anonim bir Gazavatnâmede, düşman unsurların ağır zırhlı olmaları sebebiyle kılıçların etkisiz olması üzerine Osmanlı askerlerinin topuz, balta ve külünk (ucu sivri kazma) gibi silâhlarla düşmana mukavemet ettikleri yazmaktadır.[598]

Teber, ucuna yarım ay şeklinde balta ağzı eklenmiş bir silâh türüdür. Osmanlıların kullandığı teberlerin birçoğunun hilal kısmının bağlantılı olduğu arka kısımdaki uçlar ise mızrak gibi delici formda oluşturulmuştur. Kanunî Devri muharebelerinde ağız tarafı kesici sırt tarafı ise delici formda oluşturulmuş teberlere rastlanmaktadır. Örneğin; 1522 Rodos Muhasarası'na götürülen harp aletleri arasında bir yüzü balta bir yüzü kazma formunda 750 adet silâh mevcuttu.[599] Mohaç Meydan Muharebesi'ne yeniçeriler için götürülen mühimmat arasında bir yüzü balta bir yüzü kazma formunda 770 adet silâh mevcuttu.[600] Irakeyn Seferi'ne ise 2 yük tutarında bir

---

[596] BOA, Bab-ı Asafi, Ruus Kalemi Defterleri (A.RSK), def. nr. 1457, s. 2, 6 Zilhicce 966/9Eylül 1559.
[597] Belon baltalar için getirilen kızılcık, akçaağaç ve porsuk ağaçlarının genellikle denizaşırı yerlerden İstanbul'a getirildiğini nakletmiştir. Belon, *İstanbul ve Anadolu Gözlemleri*, s. 156.
[598] Halil İnalcık ve Mevlüd Oğuz, *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehmed Han*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara 1989, s. 55.
[599] BOA, TS.MA, D. 5643, s. 2; Vatin, *Rodos Şövalyeleri*, s. 90
[600] BOA, TS.MA, D. 9633, s. 3; *Emecen, Klasik Çağda Savaş*, s. 215.

tarafı balta, bir tarafı kazma formunda 160 adet silâh götürülmüştü.[601] Bu silâhların teber formunda olduğu anlaşılmakla birlikte bunlar Rodos, Mohaç ve Irakeyn Seferleri'nin mühimmatlarında teber olarak zikredilmemişti. Teber gibi silâhlar ağır zırhlı birliklerle mücadele edilirken "zırh delici" vazifesi gören silâhlardandır. Diğer yandan baltalar, genellikle savaşa giden birliklerin yollarının açılmasında, köprü ve sair şeylerin yapılmasında kullanılmaktaydı.

Teberlerin her iki tarafı keskin formda da yapılmakla birlikte tek tarafı keskin olanları da mevcuttu. Teberlerin birçoğunun sapları metal, sap kısımlarının iki ucu ise sivri olmaktaydı. Ancak baltalarda düz veya hilal şeklinde tek bir ağız mevcutken, sapının uçları da genelde sivri değildi. Baltaların sapları genellikle ağaçtan yapılırdı. Teberler ateşli silâhların ortaya çıkmasından itibaren önemini yitirmeye başlamış ve XVII. yüzyılın sonlarından itibaren bir merasim silâhı haline gelmişlerdir.[602] Baltalar ise sefer organizasyonlarında ve muharebe dışında kullanılmaya devam etmişlerdir.

Osmanlılarda teberdârlar adında bir birlik mevcuttu. Teberdârlık, II. Murat zamanında kurulmuştu. Ordunun önünden gidip yürüyüşe engel olan şeyleri ortadan kaldırmak ve çadır kurmak gibi görevleri vardır. İstanbul'un fethinden sonra "zülüflü baltacılar" ve "eski saray baltacıları" olarak ikiye ayrılan teberdârlar Topkapı Sarayı'nda istihdam edilmiş ve burada kalmışlardır.[603]

Kanunî döneminde Teberdârların seferlere katıldığına dair kayıtlar da mevcuttur. Kanunî'nin 1521 yılında ilk seferi olan Belgrad Seferi'ne ve 1522 yılındaki ikinci seferi olan Rodos Seferi'ne katılan muhtelif işler yapan askerlere yüklerine ve asker sayılarına göre çeşitli miktarlarda beygirler verilmiş olmakla birlikte teberdârlara 22 adet beygir verilmişti.[604] Arifi, savaşa katılan "teberciler"in sayısını 200 olarak vermektedir.[605] Ayrıca Teberdârlara verilen maaşlara dair kısmi bilgiler de mevcuttur. 11 Mart 1524 ile 1 Mart 1525 tarihleri arasında Teberdârlara ve Sakalara 63.942 akçe mevacib ödenmişti.[606]

---

[601] BOA, TS.MA, D. 10583.
[602] Eralp, *Türk Toplumunda Silâh*, s. 74.
[603] Koçi Bey, *Risâleler*, s. 188-189; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. baskı, Ankara 2014, s. 415.
[604] BOA, TS.MA, D. 5639, s. 2,3.
[605] Arifi, *Süleymannâme*, s. 54.
[606] BOA, TS.MA, D. 2143, s. 4.

Kanunî Devri seferlerinde yerel baltacıların yanında Osmanlı'ya ilticâ eden yabancı baltacıların da istihdam edildiği bilinmektedir. 1538 Boğdan Seferi[607]'nde Eflâklardan 3.000 baltalı asker Osmanlılara katılmıştı. Bu esnada Boğdan'dan kaçan voyvoda Petru Rareş ormana girmiş ağaçları devirerek yolları kapatıp izini kaybettirmişti. Kanunî, bu 3.000 baltalı askerî geniş bir yol açmak üzere görevlendirmiş ve yol kısa sürede açılmıştı. Böylelikle Osmanlı ordusu Boğdan'ın başkenti Suçeva'ya ulaşmıştı.[608]

Balta ve teberler yeniçeriler tarafından savaşlarda yakın mücadelelerde kullanılmaktaydı. Mohaç'ta üç düşman süvarisi (Macar) safları yararak Sultan Süleyman'ı öldürmeye teşebbüs etmişlerdi. Ancak Rikâb-ı Hümâyun'da bulunan yeniçeriler üçünü de balta [teber] ve kılıçlarla kıyma gibi doğramışlardı.[609] Kanunî Devri'nde yeniçeriler, muhtelif silâhların yanında teber ve balta taşırlardı.[610] XVI. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'a gelen Schweigger'ın çizdiği bir resimde; yeniçerinin belinde kılıç, omzunda namlusunu arkaya uzattığı tüfek ve sağ elinde bir teber bulunmaktadır.[611]

Teberlerin sap kısımları ahşap ya da metal olabilirdi. Kanunî döneminde ahşap teber saplarının çam ve pelit ağaçlarından yapıldığına dair kayıtlar mevcut olup aşağıda zikredilecektir. Diğer yandan mezkûr dönemde üst düzey görevliler için yapılan teberlerin ağız kısımlarına ayetler yazıldığı gibi muhtelif nakışlar da işlenirdi. Ayrıca sap kısımları özel deriler ve köseleler ile sarılır ve süslenirdi. Saplarına deri sarılması teberin kavranmasını kolaylaştırır, elden kaymasını da önlerdi. Bileğe geçirilmek ve duvara asılmak için baş kısımlarında kayış ve ip gibi bağlar bulunurdu.

1524 yılı Mayıs ayında Cebehâne'ye yeniçeri teberleri için 1.300 adet bağ (bend-i teberhâ-i eflak) alınmış ve bunlara 2.925 akçe harcanmıştı. 18 Mayıs 1524 ile

---

[607] Kanunî, vergileri vermeyen Boğdan voyvodası Petru Rareş'i tedip etmek ve belki Korfu başarısızlığını unutturmak için 1538 yılında Boğdan Seferi'ne çıkmıştı. Kanunî, 9 Temmuz 1538 tarihinde orduyla birlikte İstanbul'dan hareket etmişti. Tatar askerleriyle birlikte mevcudu 230.000 askerî bulan ordusuyla Boğdan vilayetinin başkenti Suceva Kalesi'ne 16 Eylül 1538 tarihinde gelmiştir. Mehmet Akif Erdoğru, "Kanunî Sultan Süleyman'ın 1538 Tarihli Karaboğdan Seferi Rûznâmesi" *Tarih İncelemeleri Dergisi,* C. XXIX, sy. 2, İzmir 2014, s. 518; Kırım Hanı'nın da katıldığı Boğdan Seferi'nde Osmanlı ordusu 16 Eylül 1538 tarihinde başkent Suceva aman dileyerek teslim olmuş ve Petru Rareş kaçmıştı. Daha sonra Boğdan'da huzur ve sükûn tesis edilemeyince eski voyvoda Petru Rareş İstanbul'a çağrılarak voyvodalık tekrar ona tevdi edilmişti. Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman,* s. 70-71.

[608] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik,* s. 237.

[609] Solakzâde, *Tarih II*, s. 144.

[610] Aksu, *Mohaç Esiri Bartolomaeus*, s. 58; Bassano, *Osmanlılarda Gündelik Hayat,* s. 40.

[611] Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581),* çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2014, s. 192.

7 Mayıs 1525 tarihleri arasında Cebehâne'de teberlere bağlamak için 2.585 akçe değerinde 52 adet boyanmış deri, 360 akçe değerinde 10 adet kösele (gâvsâle) ve 264 akçe değerinde 6 adet kayış alınmıştı.[612] Balta ve teberler, donanma birlikleri tarafından da kullanılmaktaydı. 1528 yılında seferde kullanılmak üzere Galata Tersanesi'ne tanesi 19 akçe olmak üzere saplarıyla birlikte 50 adet teber alınmıştır. Bu teberlere toplam 950 akçe ödenmişti.[613]

1522 yılında Mustafa Paşa'nın donanması tarafından Rodos'un fethi için götürülen envanter arasında 1740 adet balta bulunmaktaydı.[614] Celalzâde, Rodos Muhasarası sırasında 30 Ekim 1522 tarihinde Osmanlı askerlerinin ve Rodos müdafilerinin yüz yüze çarpışmaları sırasında iki tarafın da birbirlerine karşı nacaklar kullandığını nakletmektedir.[615] 1551 yılında Trablusgarp'ın fethinden önce sefere götürülen mühimmat arasında Galata Mahzenleri'nden gemi vs. birçok deniz vasıtasına verilmiş 118 adet balta bulunmaktaydı.[616] Osmanlı askerlerinin nacak kullandıklarına dair şeriye sicillerinde de kayıtlar bulunmaktadır. 1513-1514 yıllarında Üsküdar'da kaybolan bir azapın üzerinde çeşitli bıçaklarla birlikte bir adet gümüşlü nacak bulunmuş ve azap silâhlarıyla birlikte birliğine teslim edilmişti.[617]

Seferlere götürülen balta ve teberler, kalelerin mahzenlerinde de muhafaza edilmekteydi. Güvere Kalesi'nde 10, Sis Kalesi'nde 30 adet, Küpdere Kalesi'nde 5 normal 10 adet, Feke Kalesi'nde 10, Anavarza Kalesi'nde 20 adet, Adana Kalesi'nde 100 adet, Tarsus Kalesi'nde 40 normal 30 adet teber kayıtlıdır.[618] Bu teberlerin hepsi "Eflakî " adı altında kayıtlı olmakla birlikte Kanunî Devri'nde "Eflakî" nitelemesi yeniçerilerin kullandığı silâhlar için kullanılırdı.

Tophâne ve Cebehâne muhasebe defterlerinde de balta ve teber alım ve yapımına dair kayıtlara rastlanmaktadır. 9 Nisan 1526 tarihinde Tophâne'ye demir teberlere sap olarak kullanılmak üzere 2.528 akçe değerinde 195 adet çam ve pelit kütüğü alınmıştı.[619] Aynı yıllarda Enderun için yapılacak olan birinci sınıf teberler için 374 akçe, yine ismi yazılmamış olan bir paşaya teber ustası Hüseyin tarafından

---

[612] BOA, MAD, def. nr. 23321, s. 4,18.
[613] BOA, İE, AS, def. nr. 1/17.
[614] BOA, TS.MA, D. 5643.
[615] Celalzâde, *Rodos Fetihnâmesi*, s. 145.
[616] BOA, TS.MA, D. 2771, s. 1-16.
[617] Coşkun Yılmaz (ed.), *Üsküdar Mahkemesi 1nolu sicil (H.919-927/M.1513-1521)*, İsam Yayınları, İstanbul 2008, s. 134.
[618] BOA, TS.MA, D. 10581, s. 1-8.
[619] 26 Cemâziyelâhir 932/9 Nisan 1526, BOA, D.BŞM, def. nr. 9, s. 3.

yapılacak birinci sınıf 1 adet teber için 2.000 akçe harcanmıştı.[620] Çam ve pelitlerin yanı sıra Abanos ağacının da teber tarzından silâhlara sap olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. 1551 yılında saraydaki zanaat erbabına tamire verilen çeşitli silâhların kayıtlı olduğu defterde 1 adet "Abanos saplı zernişan mükemmel nacak" kayıtlıydı.[621]

Baltalar cellatların yay kirişi, kılıç ve kement gibi silâhlarının yanında kullandıkları infaz aletlerindendir. Saraydaki infazlar birinci avludaki Bâbüsselâm yakınında yer alan sağdaki çeşme önünde veya Divan Meydanı'nda yapılırdı. Mezkûr çeşme Cellat Çeşmesi olarak anılır ve boynu vurulan kişilerin başları çeşmenin önündeki taşa konulur ve cellatlar balta ve kılıçlarının kanlarını burada yıkardı.[622] Kelle koltukta gezmek deyimi de cellatların suç işleyen kişilerin kafasını keserek infaz etmelerinden dolayı ortaya çıkmıştır.[623]

Kanunî Devri'nde İstanbul'a gelen Busbecq ve XVII. yüzyılın ortalarında İstanbul'a gelen Thévenot, baltacıların yangın söndürme görevlerinin olduğunu, yangın çıkınca yangının çevredeki evlere ve iş yerlerine yayılmasını engellemek için yangın çıkan yerin çevresini yıktıklarını; hatta bazı yangınları kargaşadan faydalanarak yağma yapmak isteyen askerlerin çıkardığını yazmışlardır.[624]

Osmanlılar kendilerine özgün balta ve teberler kullandığı gibi doğu ve batıda muhtelif vesilelerle ilişki kurduğu toplumlara özgü balta ve teberleri de kullanmaktaydılar. Hasılı Kanunî Devri'nde İran ve Avrupa tarzı teberlerin Osmanlı ordusu için cazip silâhlar olduğu anlaşılmaktadır. Celalzâde, 1453 İstanbul Kuşatması esnasında Osmanlı askerlerinin Avrupa yapımı nacaklar kullandığını yazmıştı. Çaldıran Savaşı'nda ise Avrupa nacaklarının yanında Hint ve Şam yapımı nacakların kullanıldığını ifade etmişti.[625] Şam yapımı nacakların kullanımına dair farklı kaynaklarda da bilgiler bulunmaktadır. Örneğin; Halkondil, solakların bir tarafı çok keskin diğer tarafı ise çekiç gibi bir formda olan Şam usulü bir nacak taşıdığını

---

[620] BOA, MAD, def. nr. 23321, s. 19.
[621] BOA, TS.MA, D. 2163, s. 11.
[622] Mehmet İpşirli, "Cellat" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 271.
[623] Osmanlı İmparatorluğu'nun üst düzey devlet adamları sıklıkla "kelle koltukta geziyoruz" demişlerdir. Çünkü suçlarının cezasını canlarıyla ödemekteydiler ve Müslüman bir kişimin başını kesen cellat, cesedi sırt üstü yatırarak kellesini koltuğunun altına koyardı.
[624] Busbecq, *Türk mektupları,* s. 61; Thévenot, *Seyahatnâme*, s. 58.
[625] Celalzâde Mustafa, *Selimnâme,* haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 342, 369.

gözlemlemişti.[626] Genel olarak ifade etmek gerekirse Osmanlılar Hint, İran, Memlük, Macar ve Fransız silâhlarını kullandıkları gibi kendi silâh formlarında zikredilen milletlerin silâh formlarının ve sanatlarının etkilerini görmek de mümkündür. Özellikle sarayın silâh envanteri küresel silâhların teşhir edildiği büyük bir fuar görüntüsü arz etmektedir.

30 Kasım 1513 ile 16 Haziran 1517 tarihleri arasında Cebehâne'de teberlerin tamir edildiğine dair bilgiler mevcuttur. Zikredilen yıllarda Cebehâne'de teberlerin onarımı için 2.940 akçe harcanmıştı. 29 Haziran 1518 ile 18 Ocak 1520 tarihleri arasında ise Cebecibaşı Mehmed Bey ve kâtip Mehmed Çelebi nezaretinde Cebehâne'de tamir edilen 21.000 adet teber için 1.470 akçe onarım ücreti ödenmişti.[627] Teber ve baltalar Tophâne gibi kurumlarda da kullanılmaktaydı. 6 Nisan 1524 ile 25 Mart 1525 tarihleri arasında Tophâne'de çam ve pelit ağaçlarının yarılması için kullanılmak üzere 2.528 akçe değerindeki 194 adet demir teber ve 8 adet büyük balta satın alınmıştı.[628]

Osmanlı ordusunda görev yapan baltacılar seferlerde yeterli olmadığı zaman halktan da bu görevi ifâ edebilecek kişiler geçici olarak tayin edilirdi. Kanunî Devri'nde sefer organizasyonunda yaya ve müsellem ordusunun ifa ettiği gibi yolların açılması, ağaç kesilmesi ve sair işlerde binlerce hatta on binlerce baltacı istihdam edilirdi. Örneğin; Sultan Süleyman, Nahcivan Seferi öncesinde Erzurum Beylerbeyi'ne yazdığı bir hükümde; sefer hazırlığı olarak reâyâdan 20.000 azap yazmasını bunların balta ve kazmalarıyla hazır edilmesini istemişti.[629]

2.3. Delici ve Atıcı Silâhlar (Eslihâ-yı Nâfize ve Râmiye)

Delici ve atıcı sınıfından olan silâhlar insanlığın en kadim silâhlarından olup insanların kendilerini ve kendilerine ait olan her şeyi koruma içgüdüsüyle ortaya çıkmışlardır. Oldukça kadim bir sergüzeşti olan bu tür silâhları Türkler de binlerce yıl boyunca kullanmışlardır. Osmanlıların da kuruluştan itibaren kullanmış oldukları bu tür silâhlar Kanunî Devri'nin savaşlarında da vazgeçilmez harp unsurları olmuştur. Hatta büyüyen ordu ve artan ihtiyaçlar nedeniyle Kanunî Devri harp envanteri de genişlemiştir. Ateşli silâhların revaçta olduğu bir dönemde önemini

[626] Leonicus Chalcondyles, *Kehanetler*, haz, Aytunç Altındal, Destek Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2018, s. 116.
[627] BOA, AE, SSLM, def. nr. 1/10, s. 4, 25, 29.
[628] BOA, D.BŞM, def. nr. 9, s. 2.
[629] Dündar Aydın, Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı (Kuruluş ve Genişleme Devri 1535-1566), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 125.

koruyan delici ve atıcı silâhlar harp meydanlarında ateşli silâhların tamamlayıcı unsuru olmuşlardır. Bu bölümde, Osmanlı savaşlarının, spor hayatının ve harp oyunlarının vazgeçilmezi olan ok, yay ve mızrak sınıfından olan silâhların yapım aşamasından, fiziksel özelliklerine kadar birçok hususun aydınlatılması amaçlanmaktadır.

2.3.1. Gönder

Türkçe bir kelime olan gönder, ucuna bir şey takılan uzun sopa, sırık olup kullanılış şekline göre mızrak, bayrak, sancak gibi isimler almaktadır.[630] Gönderler genellikle bayrak direkleri şeklinde kullanıldığı gibi mızrak ve harbe isimleriyle eş anlamlı olarak da kullanılmış olduklarından delici silâhlar sınıfında incelenmesini uygun bulduk. İlk Osmanlı silâhşörlük risalesi olduğu düşünülen Şilahşörnâme'de "gönder"in ilk kez Hud Peygamberin soyundan gelen bir melik tarafından kullanıldığı rivayet edilmektedir.[631]

Şilahşörnâme'de gönderler; harbe, mızrak ve süngü sınıfından silâhların genel adı anlamında kullanılmış olup, harp oyunlarında rakibe karşı gönder kullanabilmek için tarafların eşit şartlarda olması ve oyunun hukukuna riayet edilmesi vurgulanmaktaydı. Adil mücadelenin ilk kuralı olarak atlı gönderli kişinin eşek veya katıra binen kişiye gönder kullanmamasının gerekliliği vurgulanmaktaydı. İkincisi ise uzun gönderlinin kısa gönderliye hamle yapmamasıydı. Üçüncüsü hamle yaparken endişe duyulacağı için sultana gönderle hamle yapmamaktır. Dördüncüsü kölenin efendisinden utanması gerektiği için hamle yapmamasıdır. Beşincisi mücadele esnasında atından düşmüş olan düşmana gönderle hamle yapmamaktır. Altıncısı mücadele esnasında gönderi kırılan rakibe hamle yapmamaktır. Yedincisi mücadele esnasında atı inatla hücuma kalkmayan rakibe hamle yapmamaktır. Sekizincisi mağlup edilen kişiye at sürüp gönderle vurmamaktır. Dokuzuncusu süvari atını dizginleyemeyip atın başını ve yönünü çeviremezse, savaşmaktan ziyade atı çevirmeye çalışan süvariye gönderle ve sair silâhla hamle yapılmamasıydı. Onuncusu, süvari meydana çıkmadan hazırlıksız şekilde hamle yapılmamasıdır. On birincisi koşan at düştüğünde üzerindeki süvariye peşinden gönderle hamle yapılmamasıydı.[632]

---

[630] Sertoğlu, *Osmanlı Tarihi Lügatı*, s. 194; Pakalın, *Tarih Deyimleri Sözlüğü I*, s. 675.
[631] Firdevsî-i Rûmî, *Müsellahnâme*, s. 17; Matrakçı Nasuh, *Tuhfetü'l-Guzât,* s. 71.
[632] Firdevsî-i Rûmî, *Müsellahnâme,* s. 27-30.

Firdevsî-i Rûmî savaş esnasında süvarinin dikkat etmesi gereken hususları da ifade etmiştir. Bunlardan birincisi, atlı asker yaya askerin geldiğini görürse atını dizginleyip sağ koltuğunda tuttuğu mızrağının temrenini yere sapını havaya doğru tutarak beklemek ve düşman geldiğinde düşmanın hamlesinden atın başını çevirerek mızrakla ona hamle yapmaktır. İkincisi, okçu süvarinin gönderini üzengi kayışı ve atın göğüs kısmında sağlam yerleştirilerek atı hareket ettirip düşmana ok atmaktır. Üçüncüsü ise eğer gönderi olan kişinin atı yoksa ve düşman süvari ise gönderi göğsüne dayayıp sağ elle gönderin en başından sol elle biraz ilerisinden tutarak düşman yaklaşınca atını gönderle göğüs kısmından hedef alarak vurmak ve atıyla birlikte düşmanı yere yıkmak ya da o şekilde sahte bir manevra yaparak gönderi atın ayaklarına takıp atı ve süvariyi yıkmaktır. Dördüncüsü, önceki şekilde süvarinin başını nişan alarak durmak, süvarinin koltuk altında tuttuğu ve yerdeki düşmana doğrulttuğu gönderini yaya olan düşmanın gönderini bozmak üzere kaldırdığı esnada yayanın, süvarinin açılan koltuk kısmından gönderini saplaması ve düşmanı etkisiz hale getirmesi esasına dayanır. Ayrıca mücadele edecek iki kişinin gönderlerinin eşit uzunlukta olması, gönderlerinin boyunun ise 44 tutam 3 parmak olması gerektiği üzerinde durulmuştur.[633]

Kanunî Devri'nin muharebelerine götürülen mızrak ve harbe türü silâhlar, gönder adı altında kayıtlara geçmiştir. Örneğin; Mısır'daki "Gönüllüyan Cemâ'ati " mensuplarının yarar at beslemeleri, at üzerinde gönder kullanmaları, at üzerindeyken sağa sola rahatlıkla ok atabilmeleri, ağalarının onları sürekli imtihan ederek gönder ve sair silâhları kullanamayanlara ta'lîm ettirmeleri hakkında Kanunî'nin emri bulunmaktaydı.[634]

1551 yılında Trablsugarp'ın fethinin öncesinde Galata Mahzenleri'nden muhtelif reislerin idaresindeki gemi, kadırga, vs. vasıtalara gönderler yüklenmişti ve bunların listesi aşağıdaki gibidir.

Tablo 2.15. Trablusgarp Seferi'ne Götürülen Gönderler

Gemi			
Gemi Kaptanı	Gönder Miktarı	Gemi Kaptanı	Gönder Miktarı
Arap Ali	30	Yusuf	30
İzmirli Mehmed	30	Seydi Bey	22
Durak	20	Ereğlili Yusuf	20
Bolayırlı Ali	20	Kizir Hamdi	30

[633] Firdevsî-i Rûmî, *Müsellahnâme*, s. 37-42.
[634] Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, (Kanunî Devri Kanunnâmeleri),* 6/2, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 101.

Mavna			
Mustafa (Zerd)	56 adet (6 tanesi sancaklı gönder)		
Kadırga			
Burak Reis	30	Yeniçeri Musa	20
Kiremitçi İlyas Ağa	30	Hacı Ömer	30
Mustafa (ser-nize)	20	Heriştеci oğlu Mustafa	20
Muhammedî (zerd)	30	Ahmed Reis	30
Arap Hacı Ahmed	30	Trabzonlu Hamza	20
Kethûda Yakub	20	Çarhî oğlu Yakub	30
Cüllâh İsa	32	Kasap Yusuf Reis	30
Sipahi Yusuf	20	Aydıncıklı Mustafa	20
Filika			
Derviş Ali Reis	15	Vanlı Halil	20
Danişmendli Ali	20		

Kaynak : BOA, TS.MA, D. 2771, s. 1-16.

Trablusgarp Seferi için bütün vasıtalara toplamda 725 adet gönder yüklenmişti. Bunların 719 tanesi sade olup Zerd Mustafa'nın mavnasına 50 adet gönderden başka 6 adet sancaklı gönder yüklenmişti.

Gönderler seferlere götürüldüğü gibi kale cebehânelerinde de muhafaza edilirdi. Bodrum Kalesi'nin 1523 sayımlarında 300 adet gönder kayıtlara geçmişti.[635] Diğer yandan bazı bölüklerin askerlerine asker başına 1 adet olmak üzere Cebehâne'den gönderler verilirdi. Kanunî Devrine ait olduğunu tahmin ettiğimiz bir belgede sipahi oğlanlarına 40 adet, silâhtâr cemâ'ati askerlerine 51 adet, sağ bölük ulufecilerine 19 adet, sol bölük ulufecilerine 15 adet, sağ bölük cemâ'atine 20 adet ve sol bölük cemâ'atine 7 adet gönder verilmişti. Bunun haricinde Cebehâne'de 39 adet gönder kalmıştı.[636] Mezkûr bölüklerin tören ve merasimlerde görev almaları, savaş zamanlarında padişahın otağını ve hazineyi muhafaza etmeleri ve padişaha İstanbul'da refakat etmeleri sebebiyle onlara dağıtılan gönderlerin hem merasim hem de muhafızlık için kullanıldığını göstermektedir. Gönderler tuğ, sancak ve alay bayraklarının direkleri olarak da kullanılmıştır. Celalzâde, Rodos Muhasarası için gemilere servi süslü ve güzel gönderler yüklendiğini müşahede etmişti.[637]

Bazı kayıtlar, gönder temrenlerinin oldukça sağlam ve etkili bir delici güce sahip olduklarını göstermektedir. Bahtiyarzâde, Tozkoparan İskender'in padişah önünde hüner sergilemek üzere geldiğinde at üzerindeyken 5 adet demir kalkanı demir gönderle deldiğini nakletmiştir. Mızrak olduğu anlaşılan bu gönderin

[635] BOA, TS.MA, D. 10582.
[636] Belge üzerinde tarih bulunmayıp tasniflerde verilen 13 Rebiülahir 1008 (31 Aralık 1599) tarihli bazı belgeler Kanunî Devrine ait olduğu anlaşıldığı için Kanunî Devrine ait olması muhtemeldir. BOA, TS.MA, D. 2774/1. s. 1-3.
[637] Celalzâde, *Rodos Fetihnâmesi,* s. 103.

saplandığı kalkanlarla birlikte yeniçeri talimhânesinde teşhir edildiğini de ifade etmiştir. Ayrıca Sultan Selim'in onun kurduğu yayı kımıldatamaması üzere "*Sığırdan bile kuvvetliymişsin*" dediğini ve ulufesini 30 akçeden 50 akçeye çıkardığını da ilave etmiştir.[638]

2.3.2. Harbe

Arapça kökenli bir kelime olan "harbe", delici silâhlar sınıfından olup tek elle kullanılmaktaydı. Kanunî Dönemi kayıtlarında farsça kökenli "nîze" kelimesi de mızrak ve harbe anlamında kullanılmıştır. Bazılarının 2 ucu bazılarının ise tek ucu temrenli olan "Kısa mızrak" şeklinde de tasvir edilebilecek olan harbeler kılıç gibi yakın dövüşlerde müessir bir silâh olmasına rağmen uzağa da fırlatılarak kullanılan bir silâhtır. Bu silâhla düşmanın hayati noktaları hedef alınarak düşman saf dışı bırakılırdı. Elle tutulan kısma baş, uç kısımdaki demir, çelik ve sair malzemeden imal edilen sivri olan kısma temren, temrenin takıldığı sap kısma ise gövde denilir ve 3 ana parçaya ayrılırdı. Harbeler, geniş temrenleri olan silâhlardır.

Harbe, birçok ulusun kullandığı kadim silâhlardan olup Türkler tarafından Ortaçağ'da kullanıldığı bilinmektedir. Bazı Müslüman Türk Devletleri'nde zehirli mızrak anlamında (harbe-i zehrâgîn) kullanıldığına dair kayıtlar bulunmaktadır.[639] Harbelerin İslam'ın ilk yıllarından itibaren Müslümanların savaşlarında yerini aldığı bilinmekle birlikte Arapların İslam'dan önce de bu silâhları kullandıkları anlaşılmaktadır. Hz. Muhammed'in de müşriklerle muharebelerinde harbe kullandığı bilinmektedir. Uhud Gazvesi'nde Hz. Muhammed, müşriklerden Übey b. Halef'i harbe ile ölümcül bir şekilde yaralamıştı.[640] Yine Uhud Gazvesi'nde Habeşî bir köle olan Vahşi b. Harp, Hz. Hamza'yı harbe ile şehit etmişti.[641]

Harbe, Ortaçağ'da kullanılan silâhlardan olup Osmanlıların kuruluşundan beri bilip kullandıkları bir silâhtır. Kuruluş devrine ait anonim bir Osmanlı Tarihi'nde Şumlu Kalesi'nin muhasarasında muhtelif silâhlar ile birlikte harbelerin kullanıldığı ifade edilmiştir.[642] Ayrıca yükseliş dönemiyle birlikte II. Mehmed devrinde ve akabinde kullanıldığı bilinmektedir. Otlukbeli Savaşı'nda toplar, tüfekler,

---

[638] Bahtiyarzâde, Hacı Hasan Çelebi, *Telhîs-i Resâilât-ı Rumât, Okçuluk Risalesi,* haz. İbrahim Aydın Yüksel, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2017, s. 97.
[639] Göksu, *Türk Kültüründe Silâh*, s. 211.
[640] Çoruhlu, "Miğfer", s. 21.
[641] Mustafa Zeki Terzi, "Mızrak" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 3.
[642] İnalcık-Oğuz, *Gazavât-ı Sultan Murad,* s. 52.

zemberekler, şişli kalkanlar ve harbelerle Uzun Hasan'ın ordusu mağlup edilmişti.[643] Hoca Sadettin aynı savaşta saflar halinde dizilmiş yeniçerilerin ellerindeki harbelerin dehşet verici bir görüntü arz ettiğini ifade etmiştir.[644]

Piyadeler ve süvariler tarafından kullanılan harbeler, bir muharebe silâhı olduğu kadar, olağan zamanlarda Osmanlı asayiş güçleri tarafından kullanılan silâhlardandır. Harbeciler ya da Harbedârlar yeniçeri taifesinden olup Sadrazamın ceza emirlerini uygulamaya yetkili Muhzir Ağa'nın emrinde istihdam edilirlerdi.[645]

Harbe, zaferi müjdeleyen silâhlardandır. Muharebe alanında stratejik mevkilerdeki komutan, prens, kral ve sair düşmanın beyin takımından olan komutanın kesilen başı harbelere geçirilerek teşhir edilir ve savaşın ana misyonlarından biri tamamlanmış olurdu. Kanunî Devri'nde de sürekli kullanılan bu yöntemle düşman askerî tedhiş edilirken, Osmanlı askerinin moral ve motivasyonu artırılmaktaydı. Kanunî Devri'nde düşman unsurlarının kesilen başları harbelere takılıp teşhir edildiği gibi iç düşmanların ve asilerin kesilen başları da harbelere takılarak teşhir edilirdi. Böylece içerde sükûnetin sağlanması ve potansiyel ayaklanma ve ihanetlerin önüne geçilmesinde psikolojik harp unsurları uygulanarak bu şekilde tehditvarî bir mesaj verilirdi. Örneğin; 1524 yılında Muhammet Paşa tarafından Hain Ahmet Paşa'nın başı keskin bir kılıçla kesilip, demirden bir harbenin ucuna geçirilmişti.[646]

Celalzâde, Kanunî'nin Rodos Seferi'ne hareketi sırasında onu selamlayan yeniçerilerin kemerlerinde kazma, omuzlarında tüfek, sırtlarında kalkan, ellerinde ise kılıç, ok ve harbeler olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Rodos Muharebesi'nde Rodoslular'ın kale kapısını açıp Türklere saldırınca Türklerin de onlara kılıç, mızrak, harbe, ok, teber, bozdoğan, kazma ve gürzlerle karşılık verdiğini de ifade etmiştir.[647]

Kanunî'nin ilk yıllarında Osmanlı ordusu tarafından yoğun bir şekilde kullanıldığı anlaşılan harbelerin sonraki yıllarda da önemini koruduğu anlaşılmaktadır. Celalzâde, 1538 yılında Boğdan Seferi'ne katılacak olan yeniçerilerin muhtelif silâhların yanında harbelerle donatıldığını ve bu sefer esnasında Tuna Nehri'nden geçen ordunun hazır kıta düzene geçtikten sonra dimdik

---

[643] Oruç Bey, *Tarih,* s. 102.
[644] Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih,* C. III, s. 131.
[645] Nejat Eralp, *Türk Toplumunda Silâh*, s. 54.
[646] Solakzâde, *Tarih II*, s. 130.
[647] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik,* s. 70.

duran mızraklar, gönderler ve harbelerin adeta bir kamışlığı andırdığını ifade etmiştir.[648] Kanunî Devri'nden sonra da seferlere harbeler götürüldüğü kayıtlardan anlaşılmaktadır. 1596 yılında Eğri Seferi'ne 1.000 adet yeniçeri harbesi ve harbe sapları götürülmüştü.[649]

Rodos ve çevresindeki İstanköy, İleröz, Kâlimôz ve Bodrum kaleleri 1522 yılında fethedilince 1523 Ocak ayı envanter sayımlarında muhtelif silâhlar ve harp malzemeleri kaydedilmişti. İstanköy Kalesi'nde 81 adet, İleröz Kalesi'nde 50 adet, Kâlimôz Kalesi'nde 20 adet ve Bodrum Kalesi'nde bulunan 65 adet harbe kayıtlara geçmiştir.[650]

Kanunî'nin şehzâdeliği ve hükümdârlığı dönemindeki bazı belgelerdeki kayıtlara bakıldığında kullanılan harbelerin farklı versiyonlarının olduğu anlaşılmaktadır. 30 Kasım 1513 ile 16 Haziran 1517 tarihleri arasında Cebehâne'ye "harbehâ-i tâhire" şeklinde tasvir edilen 9.918 akçe değerindeki 342 adet yeniçeri silâhı satın alınmıştı.[651] Tâhire[652] delici formundan ziyade pençe şeklindeki formuyla takıp çekme ya da kesici formu ön palana çıkan bir alet olmakla beraber bazı harbe ya da mızrakların temren gerisinden sap ya da göndere pençe şeklinde eklenmiş olan metal kısmın bu şekilde tasvir edilmiş olması muhtemeldir.

Cebehâne'ye satın alınmış olan bu silâhların muharebelere götürüldüğüne dair kayıtlar da mevcuttur. Mustafa Paşa'nın donanması tarafından Rodos'un fethi için götürülen envanter listesinde 840 adet çift temrenli harbe (Harbehâ-ı çatal ma' tahire) mevcuttu.[653] Burada "çatal" şeklinde tasvir edilen harbeler çatal şeklinde ve eşit boyda olan iki sivri demir temrenin olduğu mızrak çeşididir. Topkapı Sarayı'nda günümüze bu formda ulaşmış 252 cm uzunluğunda ahşap saplı demir temrenli Safevî mızrakları bulunmaktadır.[654]

---

[648] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 226, 232.
[649] Hazerfen, *Telhîsü'l- Beyân*, s. 180.
[650] BOA, TS.MA, D. 10582.
[651] Bahâ-i harbehâ-i tâhire ki an-yeniçeriyân-ı dergâh-ı âlî harîde bûd. BOA, AE, SSLM, def. nr. 1/10, s. 7.
[652] Günümüzde "tahra" ya da "dehre" şeklinde kullanılan ağzı satır şeklinde ya da içe doğru kıvrık olan bir çeşit ağaç ve sair kesme aleti olan alete denilmektedir. Develioğlu ise "dehre ya da tahrayı; testere gibi dişli ve bağ budamaya yarayan alet" olarak tanımlamaktadır. Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lûgat,* s. 172.
[653] BOA, TS.MA, D. 5643, s. 1.
[654] Ayhan, *Topkapı Sarayı*, s. 27.

2.3.3. Mızrak

Sözlükte "dürtmek, atmak, fırlatmak, delmek" gibi anlamlara gelen [Arapça] "zerk" kökünden türetilmiş bir silâh ismi olan mızrak, esnek olmayan, sert uzun-ince ahşap bir gönderle ucuna takılmış taş (volkan camı, çakmak taşı), kemik, boynuz, bakır, demir, tunç veya çelikten imal edilmiş bir temrenden oluşur.[655] Lehçe-i Osmanî'de mızrak, "uzun kargı", süngü, "dürtmeye yarayan kargı gibi sivri, düz ve dik şeyler", kargı ise "ucu demirli hafif gönder" olarak geçmekte[656] olup esasında ikisi aynı şeydir. Emel Esin, "kargı" kelimesinin Uygurlar döneminde "kargu" denilen ve ateş yakarak haberleşmek amacıyla inşa edilen yüksek sivri kulelerden türediğini iddia etmiştir. Ona göre; bu mızrakların ucuna bayrak sancak takılırdı ve mızrakları yere sapladıkları için batmak fiilinden mütevellid "batrak" adını almışlar ve zamanla bayrak olarak tesmiye olunmuşlardı.[657]

Mızrak, insanlık tarihin en kadim silâhlarındandır. Binlerce yıl önce insanlar bazı şeyleri yontmak ve kazımak için taşları yontmuştu. Yontma tekniğini geliştirince de sivri uçlu keskin kenarlı bıçaklar elde etmişlerdi. Daha sonra bıçağı daha öldürücü hale getirmek için kazığın ucuna bağlamışlardı. Daha sonra ise bu başlıklar bakır, bronz ve demirden imal edilmişti. Bronz uçlu mızraklar MÖ 3500 yılları civarında Orta Doğu'da tarih sahnesine çıkmıştı.[658] Binlerce yıllık sergüzeşti olan bu silâh, bazı yerel farklarla birçok ulusun gözde silâhlarından olmuştur.

Tülin Çoruhlu, mızrağın; metn, züc, âliye ve sinan olmak üzere dört bölümden oluştuğunu ifade etmektedir. Temrenin geçirildiği uzun ve ince ağaç gövdeyi "metn", arka uca takılan sivri ve kısa demir parçasını "züc", mızrağın göğsü de denen gövdenin temrene takıldığı alt kısmını "âliye", temren kısmını ise "Sinan"[659] diye tesmiye etmiştir. Mızrağın sapı ve temren kısmı "geçme" denilen işlemle birbirine geçirilmekle birlikte ahşap ve metal sapların temrenlere takılmasında farklı yöntemler izlenmekteydi. Temrene takılan ahşap sap, temrenin etek kısmında bulunan silindir şeklindeki yuvaya geçirilmekte ve sonrasında kalın çivilerle birbirine perçinlenmekteydi. Metal saplarda temrene aynı şekilde geçirilerek lehimle

---

[655] Terzi "Mızrak", s. 3.
[656] Göksu, *Türk Kültüründe Silâh*, s. 204.
[657] Emel Esin, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 141, 242.
[658] Weir, *Dünyayı Değiştiren 50 Silâh*, s. 14.
[659] Tülin Çoruhlu, "Mızrak" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 3.

perçinleme yapılmaktaydı. İkinci yöntem ise pırazvananın ahşap sapa çakılmasıyla temrenin sapa geçirilmesi işlemidir. Pırazvana mızrak, kılıç, ok ve bıçak gibi silâhların temrenlerinin kabza içinde kalan kısmına denilmektedir.[660] Mızrak, Türklerin kadimden beri kullandıkları delici bir silâhtır. Heredot, İskitlerin mızrak kullandıklarını ifade etmiştir.[661] Peter Golden ise Hunların mızrak kullandığını ifade etmektedir.[662] Hasılı, mızrak Türk İslam devletlerinde kadimden beri kullanılagelmiş olup Osmanlı orduları tarafından da kuruluştan beri kullanılmaktaydı. Aşık Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş yıllarına dair yazdığı eserinde; askerin en önemli silâhlarından birinin mızrak anlamında kullanılan süngü olduğunu, yakın muharebede ilk süngünün kullanıldığını ve erlere uzun süngü lazım olduğunu ifade etmiştir.[663] Eski Türklerde alplık alameti olan mızrak ucundaki bayrak ve perçemler Osmanlı devri mızraklarında da görülmekteydi. İdrisi Bitlisi Osmanlı mızraklarını mızrakların ucundaki bayrakları çatal şeklinde iki başlı olmalarından dolayı yılana benzetmekteydi.[664]

Türkler'in Ortaçağ'da kullandıkları mızraklara dair bilgiler mevcut olup Câhız, Türklerle Haricîlerin mızraklarını mukayese etmiş ve Haricîlerin mızraklarının uzun ve içi dolu, Türklerin mızraklarını ise içi boş ve hafif olarak tasvir etmiştir. Türklerin mızraklarının hafifliğinden dolayı etkili olduğunu da ilave etmiştir.[665] Câhız'ın verdiği bilgiler Ortaçağ'da Türk mızrağının sap kısmının kamıştan imal edildiğini göstermektedir. Mızrak yapımına en uygun ağaç "neb" veya "şevhat" denilen düzeltmeye gerek kalmayacak kadar düz, sağlam ve sert olan bambu türü içi dolu kamışlardı. Bunlar Hindistan'dan Bahreyn'e oradan da Arap memleketlerine naklediliyordu.[666]

XIV. yüzyılın sonlarında Türk orduları, sadece atlı okçu olarak faaliyet göstermekle kalmayan, mızrakla silâhlanmış olan, çoğu zaman topuz ve süvari kılıcıyla yakın mesafeden savaşan tımarlı süvariden oluşuyordu.[667] Örneğin; Oruç Bey, 1448 yılındaki II. Kosova Savaşı'nda Osmanlı askerlerinin sivri uçlu süngüler,

---

[660] Erkmen, *Klasik Dönem Osmanlı Kara Kuvvetleri*, s. 309-310.
[661] Heredotos, *Tarih*, s. 294.
[662] Golden, *Türk Halkları Tarihi,* s. 74.
[663] Âşık Paşa, *Garibnâme*, s. 432.
[664] Bitlisî, *Heşt Behişt, VII. Ketîbe*, s. 46.
[665] Câhız, *Türklerin Faziletleri*, s. 102.
[666] Çoruhlu, "Mızrak", s. 3.
[667] Oman, *Ok, Balta ve Mancınık "Ortaçağda Savaş Sanatı (378-1515)*, çev. İsmail Yavuz Alagon, Kitap Yayınevi, 4. baskı, İstanbul 2013, s. 122.

kargılar ve mızraklar kullandığını beyan etmiştir.[668] Tursun Bey, İstanbul Kuşatması'na katılan Osmanlı askerlerinin ellerindeki mızrakların bir ormana benzediğini ifade etmiştir.[669]

Mızraklar çeşitli isimlerle adlandırılmakta olup çeşitli türlerinin Osmanlılar tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Bu çeşitliliğe dair Evliya Çelebi mühim bilgiler vermiştir. Kanunî Devri kaynaklarında mızrak türlerine dair bilgi olmadığı için Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiyle iktifâ etmek durumundayız. Evliya, Melek Ahmed Paşa tarafından yenilgiye uğratılan Bitlis Beyi Abdal Han'ın hazinesinden çıkan mızrakları tasvir ederken mızrak türlerine dair şu bilgileri vermekteydi: Deri sargılı gümüş telli 1.700 adet mızrak arasında Basravî, Bağdadî, Ummanî, Lahsavî ve Kumavî kargı sırık mızraklar, Rum ağaçlarından çeşit çeşit zenler [mızraklar], Mısır Sultanı Gavri tarzı tamamı Dımışki Nahcivan çeliği cıdalar ve Kastamonu'nun çentme mızrakları bulunmaktaydı.[670] Zikredilen mızrakların detaylarına vakıf olmamız mümkün olmasa da mızrakların isimlerini üretildikleri yerlerden aldıkları aşikâr olup buralarda Kanunî Devri'nde de üretim yapıldığını tahmin etmekteyiz. Bu türlere Hint kamışından yapılmış olan saplarıyla Kanunî Devri Osmanlı mızraklarını da eklemek mümkündür. 1553 yılında Venedikli birine ait olan anonim bir raporda; Nahcivan Seferi'ne gidilirken Halep'te konaklayan Osmanlı ordusuna mensup olan Anadolu askerlerinin mızrak saplarının bir kısmının Hint kamışından imal edildiği, bir kısmının ise ahşaptan imal edildiği yazılıydı.[671]

Kanunî Devri'nde mızrakların temrenlerinin önemli bir kısmının Niğbolu'da üretildiği anlaşılmaktadır. Örneğin; Osmanlı ordusu tarafından Mohaç Meydan Muharebesi'nde kullanmak üzere Mohaç'a sipahiler tarafından kullanılmak üzere 3.150 adet temren ve 4.000 adet Niğbolu üretimi temren götürülmüştür.[672] 4.000 adet Niğbolu temreninin yeniçeri sayısına denk geldiği ve yeniçerilerin seçkin birlikler olduğu nazara alınırsa Niğbolu temrenlerinin oldukça kaliteli olduğu düşünülebilir. Temrenlerin gönderlerden ayrı olarak sefere götürüldüğü ve savaş öncesinde gönderlere takılarak mızrak olarak kullanıldığı da diğer bir husustur. Ayrıca temrenlerin oldukça sivri olduğu da bilinmekte olup kaynaklarda buna dair bilgiler de mevcuttur. Kemalpaşazâde, Mohaç öncesinde Macaristan'a girip Macarlar'la

---

[668] Oruç Bey, *Tarih*, s. 85.
[669] Tursun Bey, *Târih-i Ebül'l-feth*, s. 49.
[670] Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. IV, s. 343.
[671] Afyoncu, *Kanunî ve Şehzade Mustafa*, s. 93-94.
[672] BOA, TS.MA, D. 9633; Emecen, *Klasik Çağda Savaş,* s. 213-16.

mücadele eden Osmanlı güçlerinin kullandıkları mızrakları sivri uçlu (ser-tîz-i nîze) şeklinde tasvir ederken mızrakların harp alanında topluca görünüşünü *bin başlı ejder*e benzetmekteydi.[673]

Mızraklar topyekûn mücadelelerde, organize olarak hareket edildiği taktirde muharebenin kaderini tayin edecek derecede etkili silâhlardı. Özellikle piyadelerin süvari hücumunu durdurmasında en önemli vasıtalardandı. XVI. yüzyıl savaşlarında kullanılan mızrak, 5-5,5 m uzunluğunda olduğu için hem uzun hem de ağır olmasından dolayı teke tek çarpışmalarda kullanılması zor bir silâhtı; ama düşman unsurlar karşısında kesintisiz bir cephe oluşturan toplu düzenin bir unsuru olarak eşsiz bir silâhtı.[674]

Mızraklar sadece meydan muharebeleri ya da kale muhasaralarında kullanılan silâhlar değil, aynı zamanda gayrinizamî harplerde de kullanılan silâhlardandır. Deliler,[675] savaş meydanlarında ve sınır boylarında bu silâhı kullanan birliklerdendir. Deliler, "gaziler" diye adlandırılan askerler, iyi eğitilmiş ve tecrübeli savaşçılardır. Kalkan, mızrak ve palaları olmakla birlikte düşmana ilk saldırıda mızrak kullanırlar. Düşmanı yaralamayı ya da atını hedef almayı kendilerine zül sayarlar.[676]

Mızraklar kuruluştan XVII. yüzyılın sonlarına kadar yoğun bir şekilde kullanılan silâhlardandır. Mızrak, Osmanlı askerlerinin en çok kullandığı silâhlardan olup, devrin kronikçileri mızraklı birlikleri ordunun ihtişamını gösteren özel birlikler gibi addetmişlerdir. Şîrî, Mercidabık Muharebesi'nde kullanılan kamıştan yapılmış mızrakları, gökkubbbeyi tutan sütunlara benzetmekteydi. Mecazî olarak bu şekilde tasvir edilen mızraklar, yoğunlukta kullanılmaları nedeniyle kamışlığa da benzetilmekteydi.[677] Hoca Sadettin, Mercidabık Savaşı'nın hemen öncesinde I. Selim'in Kayseri yöresinden Diyarbakır'a geçmesi için görevlendirdiği Sinan Paşa'nın ordusunda 40.000 mızraklı süvari olduğunu ifade etmiştir. Sultan Gavri'nin ordusunda ise 50.000 mızraklı süvarinin olduğunu ilave etmiştir.[678] Anadolu

---

[673] Kemal Paşazâde, *Tevarih-i Al-i Osman*, s. 294.
[674] Kenneth Chase, *Ateşli Silâhlar Tarihi*, çev. Füsun Tayanç ve Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 77.
[675] Osmanlı ordusunun bir parçası olan Deli Ocağı, genellikle sınır boylarında Rumeli beylerbeyleri ya da sancakbeyleri maiyetinde yer alan hafif süvari birliklerindendir. Olağanüstü cesaretleri, ihtişamlı giyim kuşamları, korkusuzca ve amansız düşmana saldırıları sebebiyle kendilerine "deli" denilirdi. Bunlar bütün dünyanın gelmiş geçmiş en olağanüstü birliklerindendi. Abdullah Turhal, *Deliler*, Doğan Kitap Yayıncılık, 3. baskı, İstanbul 2018, s.14.
[676] Aksu, *Mohaç Esiri Bartolomaeus*, s. 57.
[677] Şîrî, *Târîh-i Feth-i Mısır*, s. 196, 211.
[678] Hoca Sadettin, *Tacü't Tevarih,* C. IV, s. 274.

askerlerini Mercidabık ve Ridaniye savaşlarına katılan Angiolello, mızraklı askerler olarak tasvir etmiştir.[679] Anlaşılacağı üzere süvarilerin çarpışmalarında en önemli silâhları mızraklardı ve savaşın neticesinin belirlenmesinde ateşli silâhlardan sonra mızraklı birliklerin mühim bir rolü olmuştur.

Peçevi'nin Nahcivan Seferi'ne katılan Rumeli Beylerbeyi Mehmet Paşa'nın askerlerini "tekne kalkanlı, gök demire gömülü, elleri kostayniçeli" şeklinde tasvir ettiğini zikretmiştik. Onun "elleri kostayniçeli" tasviri ise askerlerin ellerinde orta boylu mızrak olduğunu göstermektedir. Kostayniçe ya da kostaniçse şeklinde kaynaklarda zikredilen orta boylu mızrakları serhad süvarileri kullanmaktaydı.[680] Süvarilerin mızrak kullanma maharetleri önemli olmakla birlikte bindiği atında güçlü olması süvariye önemli bir dayanak teşkil ederdi. Süvariler için orta boylu mızraklar ma'kul olmakla birlikte piyadeler için uzun mızraklar daha ma'kuldü. Piyadeler süvarilerin at üzerindeki fiziki ve psikolojik üstünlüğünü bertaraf etmek için uzun mızrak kullanmaktaydı.

Kanunî Devri'nde Osmanlı ordusunun kullandığı mızraklar yabancı devlet temsilcileri veya vatandaşlarının gözlerinden kaçmamıştır. Kanunî 1532 yılındaki Almanya Seferi'ne çıkarken Osmanlı ordusunu gören bir İspanyol görgü tanığı 25.000 süvarinin mızrak taşıdığını ifade etmişti.[681] Almanya Seferi'ne giden ordunun ayrıntılı tasviri Madrid Milli Kütüphanesinde bulunan kimden kime gittiği bilinmeyen, Kastilya'da Medina del Campo şehrine ulaştığı bilinen elyazmasında yapılır. Bu el yazmasında; Kanunî ve yeniçerilerin arkasındaki paşalar ve 50.000 askerin ardından mızraklı 25.000 atlı askerî ile Ayas Paşa resmedilmişti.[682] D'Aramon, İran'a sefere giden Osmanlı ordusunun büyük çoğunluğunun mızraklarla donanmış olduğunu nakletmişti.[683] Busbecq de aynı manzaraya tanık olmuştu.[684]

Osmanlı Sarayı'nda beylerbeyi, sancakbeyi, rikâb ağaları ve rehin olarak gelen yabancı melik ve prenslerin çocuklarından oluşan "müteferrika" olarak adlandırılan ve sayılarının 70-80 civarında olduğu bilinen seçkin birliklerin de mızrak kullandığı bilinmektedir. Hatta ekte verilen cebehâne defterinde müteferrikalara özel silâhlar

---

[679] Gündüz, *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar,* s. 108.
[680] Çoruhlu, "Mızrak", s. 5.
[681] Boom, *Büyük Türk*, s. 154.
[682] Kumrular, *Türk Korkusu,* s. 227-228.
[683] Chesneau, *D'Aramon Seyahatnamesi,* s. 67.
[684]Hiç görmediğim parlak renklere boyanmış kalkanları, murassa palaları, mızrakları, rengârenk sorguçları, bembeyaz sarıkları al yeşil renkte süsleri, güzel atları ve zarif takımları olağanüstü güzel bir manzara teşkil ediyordu, Busbecq, *Türk Mektupları,* s. 8.

yapıldığı görülmektedir. 1534 yılında İstanbul'da bulunan Venedik elçisi Daniello De Ludovisi, sayılarınının 80 civarında olduğunu yazmış olduğu müteferrikaların Kanunî'nin mızraklarını taşıdıklarını ve savaşta atlarıyla ve mızraklarıyla Kanunî'nin yanında yer aldıklarını rapor etmişti.[685]

Kanunî Devrine ait olan tarihsiz bir defterde "Cemâ'at-i Müteferrika" başlığı altında günlükleri 10 ile 150 akçe arasında değişen 70 civarında müteferrika kayıtlıdır. İlgili defterde Defterdâr Mahmut Çelebi'nin görevde olduğu kayıtlı olmakla birlikte defterdârın görev tarihleri 1537-1542 ve 1544-45 yılları olduğu nazara alınırsa müteferrikaların kayda geçtiği zaman dilimi de bu tarihlere denk gelir.

Tablo 2.16. 1540'lı Yıllarda Kayıtlı Olan Müteferrikalar ve Günlükleri

İsmi	**Taallukatı (Akraba ve meslek)**	**Günlüğü (akçe)**
Mehmed Çelebi	Eski Matbah (mutfak) Emini Kara Bali oğlu	80
Emir Hasan (Zernişancı)	Şehzâde Ahmed'in maiyetinde bulunmuş	50
Hacı Şaban	Veznedâr	50
Mevlana Hafiz Mehmed	Sultan Selim Tebriz'den getirmiş	45
Mehmed	Eski Ahûr kethüdâsı	39
Derviş Ali	Fakih Civan oğlu	34
Hasan Şah Çelebi	Kâtib	30
Piri Çelebi	Cebehâne Emini	30
Mehmed Çelebi	Yunus Paşa'nın oğlu	150
Mahmud Çelebi	"	100
Mehmed Çelebi	Kasım Paşa'nın oğlu	70
İskender Çelebi	İskender Paşa'nın oğlu	33
Ferhad Bey	Ayas Paşa'nın kardeşi	50
Süleyman Çelebi	Faik Paşa'nın oğlu	40
Mehmed Çelebi	Sultan Gavri'nin oğlu	70
Derviş Çelebi	eski Mısır Beylerbeyi Hayır Bey'in oğlu	120
Ahmed Çelebi	"	60
İskender	Karaman Mîr-i mîrânı İskender Paşa'nın oğlu olan Hurrem Paşa'nın oğlu	80
Ahmed Çelebi	Hurrem Paşa'nın diğer oğlu	100
Sultan Ali	Mansur Bey'in oğlu	130
Sultan Hüseyin	"	80
Rüstem Çelebi	"	18
Yakub Bey	Akkoyunlu Beyleri'nden Ferahşad Bey'in oğlu	58
Yusuf Bey	"	37
Murad Bey	Uzun Hasan soyundan Mehter Takımı'ndan Bayındır Ali Han oğlu	100
Bahaddin Bey	Kürt Beylerinden Mehmed Bey oğlu	30
Ahmed Sultan	Tatar Hanlarından Saadet Giray oğlu	40
Mehmed Çelebi	Defterdâr Abdüsselam oğlu	35
Mustafa Bey	Şam Beylerbeyi Lütfi Paşa'nın oğlu	40
Üveys Çelebi	"	30
Mustafa Çelebi	Hızırzâde Sultan Mahmud'un kızının oğlu	65
Kasım Çelebi	"	40

[685] Elçi Tommaso ise müteferrika kelimesinin "kırık mızrak" anlamına geldiğini sayılarının ise 100-120 civarında olduğunu rapor etmişti. Afyoncu, *Kanunî ve Pârgalı İbrahim Paşa,* s. 82, 97, 98;

Rüstem Çelebi	Kefe Beyi (eski) Mehmed Beyin oğlu	30
Mirza oğlu Mustafa Çelebi	Sultan büyük Abdullah'ın kızından olan torunlarından	70
Ahmed Çelebi	"	25
İbrahim Çelebi	Sultan I. Selim devrinde deftardârlık yapmış olan Ali Çelebi'nin oğlu	60
Seyfi? Çelebi	Eski Çakırcıbaşılardan Mahmud Ağa'nın oğlu	33
Mehmed Çelebi	"	20
Ali Çelebi	"	13
İsa Çelebi	Görevi başında olan Şam Beylerbeyi olan İbrahim Paşa'nın oğlu	50
Ferruh Çelebi	Eski defterdâr Kasım Beyin oğlu	53
İbrahim Çelebi	Görevde olan defterdâr Mahmut Çelebi'nin oğlu	25
Ahmed Çelebi	Hersekzâde Ahmed Paşa'nın torunu	40
Çakırcıbaşı Dûhterzâde Zeynel	Eski çakırcıbaşı Kasım Ağa'nın kardeşinin oğlu	15
Halil	"	15
Ahmed Bey	Eski Kapıcıbaşı (ser-bevvâbin)	100
Nasuh Bey	Eski Ebnâ-i Sipahiyân Ağası	85
Mehmed Çelebi	Duhterzâde Sabire Hatun oğlu	85
Cafer Bey	Şehzâde Ahmed'in Kapıcıbaşı	100
Kethüdâ Bali Bey	İbrahim Paşa'nın oğlu	100
Silâhtârbaşı İskender Bey	Trabzon'dan Sultan Selim ile birlikte gelmiş	68
Voyvoda Cafer		70
Hasan Can	Has Oda'dan Hafız Mehmed oğlu	50
Muharrem	"	50
Lütfi Bey	Eski çavuşbaşı	55
Cündî Yusuf		80
Fahreddin	Kosta oğlu	50
İbrahim	Eski dizdâr	50
Kasım	Kürt beylerinden	30
Kâtip Lütfi	Kanunî ile birlikte saraya gelmiş olan	30
Kâtip Abdullah		20
Durudger Hayreddin	Sultan Selim ile Trabzon'dan gelmiş olan	30
Ali Çelebi	Eski Silâhtârbaşı olan Mehmed Çelebi'nin oğlu	35
Dilsiz Hızır		14
… Hızır	Nasuh oğlu	14
İbrahim Çelebi	Hassa imamlarından Mevlana Bekdaş'ın oğlu	10
İbrahim	Canım Ağa'nın kardeşi ve Hayır Bey'in adamı	30
İznikî Ali Çelebi	Çetr Emini ve çavuş görevi yapmış	50
Kaptan Hafız	İstanbul subaşılarından	35

Kaynak : BOA, TS.MA, D. 7843.

Anlaşılacağı üzere Kanunî Devri'nde müteferrikalar; başta I. Selim ve Kanunî olmak üzere önde gelen devlet adamları ile bürokrasinin çeşitli mevkilerinde görev yapmış olan ve görevde olan kişilerin maiyetindeki görevliler ve devlet adamlarının oğulları ve akrabalarından oluşmaktadır. Diğer yandan müteferrikalara verilen yüksek günlükler onların seçkin kişilerden olduğunun maddî bir göstergesidir. Aynı yıllarda çeşitli kurumlarda usta statüsünde çalışan ihtisaslı insanların günlüklerinin aşağı yukarı 10 akçe civarında olduğu nazara alınırsa konunun ehemmiyeti daha anlaşılır hale gelmektedir.

Mızraklar da harbeler gibi zaferi müjdeleyen silâhlardandır. Harplerde düşmanın komuta merciindeki kişilerin kesilen başları harbelere ve mızraklara takılarak teşhir edilirdi. Örneğin; Mohaç'ta öldürülen Tomori Bali isimli Macar komutanın kellesi mızrağın ucunda teşhir edilmişti.[686] Psikolojik harp unsurlarından olan mızraklara düşman kellesi geçirmek, hudut boylarında mücadele eden akıncılar tarafından da kullanılmaktaydı. Uç boylarında ne kadar baş alınırsa mızrakların temrenlerine asılır süs yapılırdı. Bunlar üçer dörder sadrazamlara gönderilirdi. Uç boylarında sürekli esirler alınırdı. Bunlar hanlarda esirciler tarafından hemen kapışılırdı.[687] Bu duruma Avrupa'da da rastlamak mümkündür. 1565 yılında Malta çıkarması esnasında Saint Elmo Kalesi muhasara edilince Malta şövalyeleri büyük üstadı La Valette, askerlerine Türk esirlerin kafalarının kesilip mızraklara geçirilmesini emretmişti. Muhafızlar, kaledeki burç sayısı kadar esir getirip ellerini ayaklarını bağladıktan sonra kafalarını kesip mızraklara geçirerek bütün burçlara teker teker dikmişlerdi.[688]

Mızraklar, uzun sapları sayesinde ister piyade isterse süvari olsun düşman askerini yakına sokmadan etkisiz hale getirebilme imkânı sağlamaktaydı. Ancak bu düşmanı uzakta tutabildiği sürece etkili bir yöntemdi. Düşman mızrak mesafesinden daha yakına sokulursa askerin elindeki mızrak kendisi için bir tehdit sayılırdı. Zira mızraklı askerin başka bir silâhı yoksa yakın mesafede mızrağında kifâyeti yoktu. Diğer yandan Kanunî dönemi ve öncesinde mızraklara çengel takılarak kısa duvar üzerinden ya da arkasından düşman unsurlar aşağıya çekilirdi. Tursun Bey, İstanbul Kuşatması esnasında mücadele eden Osmanlı ve Bizans askerlerinin çengelli mızrak kullandığını ifade etmiştir.[689] Sigetvar Seferi'nde düşman askeri çengelli mızraklarla dışarı çekilip öldürülmüştü.[690]

Mızraklar, yakın ve uzak mücadelelerde kullanılmış olmakla birlikte zırhlı süvarilerin en tehlikeli düşmanlarındandır. Sinan Çavuş, İstolni-Belgrad Kuşatması'nda düşman kalkanlarının mızrak ve ok darbeleriyle delik deşik olduğunu beyan etmektedir.[691] Diğer yandan mızraklı birlikler için en büyük tehdit düşmanın

---

[686] Peçevi, *Tarih I*, s. 87.
[687] Peçevi, *Tarih I*, s. 10.
[688] Öndeş, *Malta Kuşatması*, s. 150.
[689] Tursun Bey, *Târih-i Ebül'l-feth*, s. 55.
[690] Peçevi, *Tarih I*, s. 294.
[691] Sinan Çavuş, *Süleymannâme*, s. 561.

tüfekçi ve okçu birlikleriydi. Yayın mızrağa üstünlüğü okçunun düşmanı belirli bir mesafede tutabilmesine bağlıydı.[692]

Mızraklar Kanunî Devri'nde harplerde ve harp oyunlarında kullanıldığı gibi avlarda da kullanılmaktaydı. Matrakçı Nasuh, Hayır Bey'in Mısır valiliği sırasında Mısır'a gitmiş ve orada ünlü silâhşörler ile birlikte çeşitli silâhlar ve mızraklarla yarışmalar yapmış ve Hayır Bey Matrakçı'nın onların en iyisi olduğuna dair Arapça bir temessük vermişti.[693] 1548-1549 İran Seferi[694] dönüşünde, Padişahın Halep civarında çıktığı bir avda tüfekler ve mızraklar kullanılmıştı.[695] Diğer yandan mızraklar XVI-XVII. yüzyıllarda son demlerini yaşamaktaydı. Süvari hücumunu durdurmak için etkili silâhlardan olan mızraklar, XVII. yüzyılın sonlarına kadar önemli olup XVII. yüzyılın sonlarında süngünün icadından itibaren önemini yitirmişti.[696]

Mızrak başlıkları, muhtelif kalelerin envanter listelerinde "ser-nize" olarak kayıtlı olup gerektiğinde kullanılmaktaydı. Sis Kalesi'nde 200, Küpdere Kalesi'nde 20, Anavarza Kalesi'nde 30, Adana Kalesi'nde 200, Tarsus Kalesi'nde ise 153 adet mızrak başlığı kayıtlıdır.[697] Mızrak başlığı sivri demirden olup mızrağı temreni havaya doğru gelecek şekilde yere saplamaya yarayan alettir.

Mızraklar kayıtlarda "cidâ" şeklinde de geçmekteydi ve zaman zaman bakım-onarım için Cebehâne'ye verilirlerdi. 27 Ağustos 1535 tarihinde Cebehâne'ye bakım ve onarım için 9 adet cıda temreni ve 9 adet tamamı çelik cidâ Süleyman Paşa tarafından teslim olunmuştu.[698] Bundan mütevellid "cida" olarak da zikredilen mızrakların saplarının ahşap ve çelikten imal edildiği anlaşılmaktadır. Topkapı

---

[692] Oman, *Ok Balta Mancınık*, s. 107.
[693] Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Matrakçı Nasuh" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003. s. 143.
[694] 1547 yılında Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza Osmanlılar'a sığınmıştı. Kanunî, Elkas Mirza'nın teşfik ve tahrikleri yanında Safevîlerin Anadolu ve doğu sınırlarındaki Şii misyonerliği sebebiyle yeni bir sefere karar vermişti. Ayrıca Özbekler'in Kanunî'den yardım talepleri, Şah'ın Şirvan'ı sıkıştırması, Sunnî halkın müracaatları ve İslâm dünyasının hamisi olma gibi sebepler de Kanunî'yi sefere teşvik etmişti. Emecen, "Süleyman I", s. 68; Kanunî, 29 Mart 1548 tarihinde İstanbul'dan hareket etmişti. Tebriz'den Van üzerine harekete geçerek 16 Temmuz'da Van'a ulaşmış ve bir haftalık kuşatmadan sonra Van Kalesi'ni kalıcı olarak zaptetmişti. Şah Tahmasb ise yine ortalarda yoktu. Osmanlı ordusunun geçeceği yerleri yakıp yıkmak, su kaynakları ve lojistik destekten yoksun bırakmak ve hayvanların otlaklarını tahrip etmek kaydıyla pasif direniş göstermekteydi. 1549 yılında vezir Ahmed Paşa önderliğindeki Osmanlı birlikleri Osmanlı topraklarına saldıran Gürcistan'a sefer yaparak birçok kale ve kenti ele geçirdiler. Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik,* s. 291-292; Solakzâde, *Tarih II,* s. 218-219.
[695] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 289.
[696] Oman, *Ok, Balta ve Mancınık*, s. 87; Weir, *Dünyayı Değiştiren 50 Silâh,* s. 14.
[697] BOA, TS.MA, D. 10581, s. 1-8.
[698] BOA, TS.MA, D. 9615/1, s. 19.

Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan ve Rodos Muhasarası'nı tasvir eden bir minyatürde kancalı mızraklarla donatılmış askerler dikkat çekmektedir. Her mızrak üzerinde bir ya da iki adet olan kancaların ilki temrenin yaklaşık 20 cm gerisinde, ikincisi ise yaklaşık 40 cm gerisinde yer almaktadır.[699] Bunlar Celalzâde, Rodos Muhasarası sırasında Osmanlı askerlerinin Rodos müdafileri ile mızraklarla harp ettiklerini nakletmektedir.[700] Osmanlı ordusu Eğri kuşatmasına gittiğinde ordunun Şam yapımı kılıçları, derbend çeliğinden imal edilmiş zırhları ve Hindistan demircilerinin imal ettikleri mızrakları vardı.[701] Görüleceği üzere Osmanlı güçleri çeşitli ülkelerde üretilen yabancı menşeili silâhları kullanmaktaydı. Bunlardan biri de mızrak olup bunların Hint kamışından yapılmış olan saplarına ilaveten meşhur Hint çeliğinden üretilmiş olan temrenleri de Osmanlılar nezdinde makbul silâhlardandı. Ayrıca mızrak türünden bazı silâhlar kale muhasaralarında dahi etkili bir şekilde kullanılmaktaydı.

2.3.4. Cirit

Cirit, Arapça "soyulmuş hurma ağacı anlamına gelen cerîd" kökeninden türemiş olup[702] harbe ve mızrakların oldukça kısa bir türüdür. Cirit, Ortaçağ'da ve Yeniçağ'da kullanılan harp aletlerinden olmakla birlikte Osmanlıların kuruluş devrinde kullandıkları silâhlardandı. Hünernâme'de I. Murad, zırh giydirilmiş bir kurdu ciritle vururken resmedilmiştir.[703] Cirit fırlatma amaçlı kullanılan bir silâh olup savaşlarda alternatif bir silâh olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü ciriti atan asker farklı bir silâha sahip değilse kesin bir hayatî tehlikeye girmiş oluyordu. Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait ciritlerin boyları 70-90 cm arası boylarındadır. Ancak David Nicolle'ün aktardığı XV. yüzyılın başına ait tasvirde; elinde yaklaşık 2 metrelik cirit bulunan bir Osmanlı yaya azap askeri resmedilmiştir. Askerin elindeki cirit ileriye doğru iki sivri kanatlı (yelekli) bir sivri temrenin unsurlarıydı. Cirit kullanan asker düşmana doğrudan korku salmayı hedeflediği gibi yeleklerin arka kısmında bulunan yanıcı madde kesesi ile gemileri, ahşap savunma yapılarını ve kuşatma araçlarını ateşe vermeyi amaçlıyordu.[704] Ayrıca

---

[699] Boom, *Büyük Türk*, s. 196.
[700] Celalzâde, *Rodos Fetihnâmesi,* s. 118.
[701] Boom, *Büyük Türk*, s. 210.
[702] Feyzi Halıcı, "Cirit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 26.
[703] Seyyid Lokman, *Hünernâme*, C. I, TSMK, Revan Kitaplığı, nr. 1524, vr. 3.
[704] David Nicolle, *Osmanlı Orduları (1300-1768),* çev. Özgür Kolçak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2011, s. 20-21.

ahşap bir gövdeye takılmış metal uçların yanında gövde ve temrenin tek bir metalden yapılmış olduğu ciritler de mevcuttur. Mohaç Meydan Muharebesi'ne götürülen silâhlar arasında 720 adet cirit ile çift temrenli mızraklar mevcuttu.[705] Kanunî Devri'nin diğer muharebelerinde ciritlerin kullanıldığına dair bilgi ve belge yoktur.

Cirit, at üzerinde ciritlerle oynanan Orta Asya kökenli bir harp oyunu olmakla birlikte Anadolu'da günümüzde de yaşatılan geleneksel oyunlardandır. Cirit oyunu ata binme, güçlü refleks, manevra kabiliyeti, iyi nişan alma mahareti gibi meziyetler isteyen bir oyundur. Ancak cirit oyunları savaşa götürülen delici silâh formundaki ciritlerin aksine temrensiz ciritlerle oynanan oyunlardır. Yani oyunlarda sadece sopalar tercih edilmekteydi ki boyları 1,5 metreyi bulmaktaydı.

Cirit, harp aleti olarak kullanıldığı gibi harp oyunlarında da kullanılmıştır. Kadim Türk devletlerinde revaç bulan cirit, Osmanlı toplumunda, Osmanlı hanedanı ve devlet adamları arasında da revaç bulmaktaydı. IV. Murat (1623-1640), Revan Seferi'ne giderken 21 Haziran 1635 yılında Bayburt'un Sinür sahrasında askerler ve paşalarla cirit oynamıştı.[706]

Cirit Türklerin ata sporu olmakla birlikte genellikle atlı sporların bir parçası olarak eğlence amaçlı olarak oynanan bir oyundur. Breüning, 1579 yılında At Meydanı'nda Cuma günleri ikindiden sonra cirit oyunlarının oynandığını nakletmektedir.[707] XVII. yüzyılın ortalarında İstanbul'a gelen Thévenot, Osmanlı halkının oynadığı cirit oyununu izlemenin keyif verici olduğundan bahsetmektedir.[708] Diğer yandan sonraki yüzyıllardaki Ramazan Bayramları'nda cirit oyunları oynandığı ve buna bağlı olarak 12 adet kurban kesme geleneği ortaya çıkmıştır. Türkiye'de günümüzde birçok ilde cirit müsabakaları yapılmaktadır. Hatta milli bayramlar ya da yerel ve ulusal açıdan bazı özel günlerde kutlama ve eğlence amaçlı oynanan bir oyundur.[709]

---

[705] BOA, TS.MA, D. 9633.
[706] Yunus Zeyrek, *Sultan Murad'ın Revan ve Tebriz Seferi Rûznâmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 13.
[707] Brüening. *Seyahatnâme*, s. 156.
[708] Thévenot, *Seyahatnâme*, s. 53.
[709] Örneğin kendi doğup büyüdüğüm şehir olan Bayburt'tun 21 Şubat 1918 tarihinde Rus işgalinden kurtuluşu münasebetiyle her yıl yapılan geleneksel kutlamalarda cirit oyunları oynanmaktadır. Ayrıca rutin zamanlarda da cirit müsabakaları yapılmaktadır.

2.3.5. Ok ve Yay

Ok ve yay, insanlığın ortaya çıkışıyla hayat bulduğuna inanılan kadim ve uzun bir sergüzeşti olan silâhlardandır. Taberi'nin rivayetine göre Hz. Adem yeryüzüne gönderildikten sonra Allahü Teala tarafından ziraat yapması emredilince Hz. Adem ekip biçmeye başlamış fakat kuşlar ektiği tohumları çıkarmaya başlamışlardı. Bu kuşların zararlarını engelleyemeyen Hz. Adem, Allahu Teâlâ'ya iltica ederek yakınınca Hz. Cebrail cennet ağaçlarından yapılmış bir yay iki ok ve kiriş getirmişti. Hz. Adem, bunun ne olduğunu sorunca Cebrail "Bu yay yüce Allah'ın kudretidir" demişti. Oklar ise " Ey Âdem bunlar da Yüce Allah'ın düşmanları üzerine müminlerin eliyle azabıdır" dedi. Kirişi yaya takan Hz. Adem, ok talimleri yaparak zararlı kuşları etkisiz hale getirmişti.[710]

Ok ve yay, kadimden beri birçok milletin kullandığı savunma ve saldırı silâhlarıdır. Ok ve yay, bunun dışında avlanmak ve spor amaçlı olarak da muhtelif milletler tarafından kullanılmıştır. Bu silâhların Türk tarihinde kadim bir serüveni vardır. Türklerin tarih sahnesine çıkışıyla birlikte ilk büyük Türk siyasî teşekkülü olan Sakalar tarafından ok ve yayın etkili bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Hunlar dönemine ait bazı kayıtlar; ok ve yayın eski Türk devletleri zamanında ne derece yaygın olduğunu göstermektedir. Mete Han, Çin İmparatoruna yazdığı mektupta Hun birliğini "yay çeken kavimler" olarak adlandırmış olmakla beraber kaynaklar Mete'nin 300.000'den fazla okçusunun olduğunu kaydetmektedir.[711]

Ok ve yay, Türk kozmolojisinde kendine yer bulmuş silâhlardandır. Türklerin evreni anlama ve anlamlandırma sürecinde maddî ve manevî değerlerinde evrenin yansıması olarak belirli imgeler oluşturmuşlardır. Türklerin gök ve yer ikiliğinde ok-yay ikonografisi temel unsurdur. Yay, Ay'ın ok ise Güneş'in ışınlarını simgeler. Göktürk Runik harflerinden olan yarım daire sembolü hem yay hem de ay olarak okunur. Güneşin ışınları kargı ya da ok şeklinde ifade edilir ki Runik yazıda bu sembol "ok" olarak okunur. Bu anlayışı Osmanlılarda görmek mümkündür. Feliks

---

[710] Mustafa Efendi, *Kavsnâme*, haz. Hanifi Vural ve Metin Aksoy, Taşhan Kitap Yayınları, Tokat 2010, s. 29-30; Mustafa Kânî Bey, *Telhîs-i Resâilât-ı Rumat/ Okçuluk Kitabı,* haz. Kemal Yavuz ve Mehmet Canatar, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2010, s. 4-18; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 12-13.

[711] Göksu, *Türk Kültüründe Silâh*, s. 125.

Petancic'in tasvir ettiği II. Bayezid minyatüründe; sultan sağ elinde ok, sol elinde ise yay tutmaktaydı ve ok güneşi yay ise ayı sembolize etmekteydi.[712]

Ok, İskitlerde birlik ve beraberliği de temsil etmekteydi. Yunan tarihçi Plutarkhos'un rivayetine göre Saka hükümdârı Skilur'da öleceği zaman 24 oğlundan her birine bir ok getirtip bir arada oldukları zaman kırılmadıklarını göstermiştir.[713] Ayrıca Sakalar öldükten sonra dirileceğine inanmaları sebebiyle ölülerini yaylarıyla birlikte gömmekteydiler. Diğer yandan İskit yayları, eşsiz bir güce sahip olan yapım harikası silâhlardır.

"Ok"un birlik ve beraberliği temsil ettiği anlayışına diğer Türk devletlerinde de rastlamak mümkündür. Selçuklu sultanı Tuğrul Bey, Çağrı Bey'e ok vererek kırmasını istemiş; Çağrı Bey'in elinde tek okun kolayca kırıldığını fakat okların sayısının arttıkça kırılmadığını göstererek birlik ve beraberliğe vurgu yapmıştı. Türklerin siyasî, içtimaî ve askerî hayatında önemli bir yer edinmiş ok ve yay, manevî kültürde de kendine yer edinmiş olmakla birlikte kutsal bir varlık olarak da addedilmiştir.

Ok ve yay, Türklerin rüyalarına ve mitolojik inanışlarına da nüfuz etmiştir. "*Oğuz Han'ın veziri Ulug Türük'ün gördüğü rüyaya göre altın bir yay, gün doğusundan gün batısına kadar uzanmıştı. Bu rüyaya göre yayın kavsi göğün kavsini baştan başa sarmış oluyordu. 3 gümüş ok da yaydan atılmış şekilde kuzeye gidiyormuş. İnanışa göre bu oklar, Göktanrı'nın kızı olan Hatun'dan doğmuş olmalarından ileri geliyordu. Oğuz Han oğullarına: "Yay gibi siz de okları göğe kadar atın" demişti. Üç-ok'lar, yani Gök, Dağ ve Deniz-Han'lar ve onların oğulları ise bu kutsal yayla atılan gümüş oklar olarak addedilmişlerdir.*"[714] Buradan anlaşılacağı üzere yay Türklerin "Cihan Hâkimiyeti" fikrini simgeliyordu. Ok ise Tanrı ile kulları arasında elçi olarak addedilmekteydi.

Pagan dönemlerinden beri Türkler için ok ve yay hâkimiyet sembolüydü. Hakan tahtında otururken elinde ok ve yay tutardı; komutanlarını toplamak için onlara anlamı belli, değişik oklar yollardı; çetirlerinde, damga ve sikkelerinde ok ve yay resmi vardı.[715] Çin kaynaklarına göre Göktürklerde ok, "tâbi'lik" ve esareti, yay

---

[712] Emel Esin, *Türk Sanatında İkonografik Motifler,* Kabalcı Yayınları, İstanbul 2004, s. 60; Bilgili, *Türklerde 5 Element*, s. 18-19.
[713] Togan, *Türk Tarihine Giriş*, s. 156.
[714] Ögel, *Türk Mitolojisi I*, s. 160-161.
[715] Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 4-5.

ise "metbu'luk" ve üstünlüğü gösterirdi. Aynı zamanda her ok, bir kabileyi temsil ediyordu.[716] Örneğin Gazneli Sultan Mahmud, Büyük Selçuklu hanedanından Arslan Yabgu'ya "düşmanlarımız üzerimize gelirse ve yardım gerekirse yardımınızı esirgemeyin" demişti. O da cevaben "*Âlemin Sultanına yardımda kusur etmeyiz*" diye cevap verince Sultan Mahmud "*İhtiyaç hasıl olursa ne kadar asker gönderebilirsin*?" diye sormuştu. Bunun üzerine Arslan Yabgu, silâhtârından aldığı yayı göstererek "*Eğer bu yayı kendi kavmime gönderirsem otuz bin asker hemen yola çıkar*." diye cevap vermişti. Sultan "*Eğer daha fazlasına ihtiyaç olursa?*" diye sorunca, Arslan Yabgu "*Eğer bu oku kabileme gönderirsem on bin atlı hazır olur, bu yayı Türkistan'a gönderirsem iki yüz bin asker hazır olur*." diye cevap vermişti.[717]

Ok ve yay, Türklerin mitolojik inanışlarında da kendine yer bulmuştur. İnanışa göre Göktürk destanlarında geçen "On Ok" 10 aileyi temsil etmekle birlikte On Oklar, Batı Göktürk Devleti ile Oğuz ve Türkmenlerin atalarıdır.[718]

Ok ve yayın Türk toplumlarının mukaddes değerleri arasında yer alması ve hâkimiyet anlayışlarında etkili olması, sadece kadim Türk devletlerinde değil XX. yüzyılın ilk çeyreğine değin varlığını devam ettiren Osmanlılar'da da görülmüştür. Ok ve yay, destanî Oğuz Han'dan beri tüm Türk kağan ve sultanlarının hâkimiyet işaretidir.[719] Kanunî Devri'nde ve öncesinde Osmanlılar'da da "yay"ın hâkimiyet sembolü olarak kullanıldığına dair kayıtlar mevcuttur. Celâlzâde, I. Selim'in 1515 yılında Dulkadiroğulları'nı yenerek Alâüddevle'nin öldürülmesini, "*Alâüddevle'nin başının kesilip, saltanat yayının eğildiği ve kırıldığı*"[720] şeklinde tasvir ve teşbih etmişti. II. Bayezid'in oğlu Amasya valisi Şehzade Ahmed'in Memlük sultanına sığınan oğullarından Süleyman veba hastalığından vefat edince atlarının kuyrukları kesilmiş, eğerleri tersine çevrilmiş olduğu halde atlar cenazenin önünde yürütülmüştü. Ayrıca yaylarını da kırmışlar sarığıyla beraber tabutunun üzerine koymuşlardı.[721] Görüleceği üzere yaylar, hem hâkimiyet ve saltanatı hem de sağlıkla sürülen hayatı temsil etmekteydi. Üstelik yayların hayat ve saltanata dair sembolik

---

[716] Osman Turan, "Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması", *Belleten*, 9/35, 1945, s. 306.
[717] Reşîdü'd-din Fazlullah, *Cami'ü't Tevârih*, çev. Erkan Göksu ve Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s.75-77.
[718] Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Yayınları, 3. baskı, Ankara 2016, s. 65.
[719] Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti,* s. 17.
[720] Celâlzâde, *Selimnâme*, s. 397.
[721] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "XV. Yüzyılın İlk Yarısı İle XVI. Yüzyılın Başlarında Memlûk Sultanları Yanına İltica Etmiş Olan Osmanlı Hanedanına Mensup Şehzadeler " *Belleten*, 17/68, Ankara 1953, s. 532.

değeri sadece Osmanlılar'da değil Memlükler gibi Türk-İslam Devletleri'nde de görülmektedir.

Ok ve yay Osmanlı toplumunun tamamında revaç bulduğu gibi Osmanlı bürokrasisi ve yazısında da hayat bulup ölümsüzleşmiştir. Büyük Selçukluların resmî belgelerinde kullanılmış olan ok ve yay Türkiye Selçukluları'nda kullanılmamış, fakat Osmanlılarda padişahların isimleri, ok ve yay şeklinde yüksek bir san'at eseri olarak, muhteşem tuğraları teşkil etmiştir.[722]

Türkler, tarih sahnesine çıktıklarından itibaren ok ve yayı müessir bir şekilde kullanmışlar ve bu maharetlerini binlerce yıl devam ettirmişlerdir. VIII. ve IX. yüzyıllarda yaşamış olan Arap müellif Câhız, bu maharetten şöyle bahsetmektedir: "*Türkler vahşi hayvana, insana, hedefe ve pike yapan kuşa ok atabilmektedir. Atını hızla sürerken yukarıya, aşağıya, öne, arkaya, sağa ve sola rahatlıkla isabetli ok atabilmektedir. Türk'ün ikisi önünde ikisi arkasında 4 gözü vardır.*"[723] Türkler tarih sahnesine çıktıklarından yakın zamanlara kadar at sırtında her yön ve yüksekliğe maharetle ok atardı. Türklerin genetik kodlarına işlemiş olan okçuluk Osmanlılar zamanında da eski Türkler kadar maharetle icra edilmekteydi. Kanunî döneminde Osmanlı ülkesinde bulunmuş olan Busbecq de bu maharete şahitlik etmiştir. Busbecq, bu konudaki görgüsünü "*Türkler koşmakta olan atın üstünde birden dönüp geriye yaslanarak hedefe ok atarlar; bu konudaki becerileri sayesinde kaçarken dahi düşmanı hiç beklemediği anda vurabilirler.*" şeklinde ifade etmiştir.[724]

Türkler bu meziyetlerini sürekli geliştirmişler ve Türk okçuluğu XVI. yüzyılda mükemmel seviyeye ulaşmıştır. Busbecq, Kanunî dönemindeki Osmanlıların ok ve yay ile alakalarını şöyle tasvir etmektedir;

> Türkler yayı kullanmakta fevkalade ustalar. Ok atmaya yedi sekiz yaşlarında başlıyorlar ve 10, 12 yıl sürekli talim yapıyorlar. Bu çalışmalar neticesinde güçlü kolları ve becerileri sayesinde hedef ne kadar ufak olursa olsun isabet ettiriyorlar. Türkler savaşta öyle keskin nişan alır ki düşmanını gözünden veya herhangi bir ölümcül yerinden vurabilir. Talim yerlerinde ne kadar maharetle ok attıklarını, hedef tahtası üzerinde bir thaler'den daha küçük olan beyaz noktanın etrafını beş altı okla çevirdiklerini görebilirsiniz. Akıl almayacak mesafelere ok atabiliyorlar. Her yıl okunu en uzağa atan okçunun vurduğu yere bir taş dikiliyor. Geçmişten kalan böyle pek çok taş var. İstanbul'un pek çok yerinde ok meydanları var. Ok meydanlarında vazifeli bir kahya var ve her gün kurumasın diye hedefin toprağını sular.[725]

---

[722] Turan, *Selçuklular Tarihi,* s. 107.
[723] Câhız, *Türklerin Faziletleri*, s. 99.
[724] Busbecq, *Türk Mektupları*, s. 147.
[725] Busbecq, *Türk Mektupları*, s. 143-145.

Diğer yandan II. Mehmed döneminde kurulan Ok Meydanı'nda XV. ve XVI. yüzyıllarda açılan 10-12 civarındaki menzillerde sonraki yüzyıllarda yeni rekorlar kırılamaması sebebiyle daha düşük rekorlarla yeni menziller açılmıştır.

Ok ve yay kullanımı İslam kültüründe de oldukça önemli olup Hz. Muhammed tarafından bu silâhlara kutsiyet atfedilmiştir. Ok ve yayın önemine dair birçok hadis bulunmaktadır.[726] Hz. Muhammed'in hadislerinde okçuluğun mukaddes olduğunu beyan etmesinin yanı sıra okçu kişilere özel bir önem verdiği ve muhabbet duyduğu bilinmektedir. Uhud Savaşı'nda Hz. Muhammed, tarihteki en ünlü kemankeşlerden olan Sa'd bin Ebi Vakkas'a eliyle ok verip "*ey Sa'd anam babam sana feda olsun*" diyerek atmasını istemişti. Sa'd bin Ebi Vakkas Hz. Peygamber'in emriyle orada 1000 adet ok attığını ve İslâm dininde kâfirlerin öldürülmesi emredildiğinde onlara ilk olarak ok atmanın kendisine nasip olduğunu beyan etmişti. Ayrıca savaşlara çocuk yaştaki gençlerin gitmesini istememesine rağmen kemankeş denecek maharetteki çocukların gitmesine mani olmamıştı. Yine Uhud Savaşı'nda Rafî bin Hadic ismindeki çocuğun savaşa gitmeyip Medine'de kalmasını istemişti. Ancak çocuğun iyi bir okçu olduğunun söylenmesi üzerine savaşa katılmasına müsaade etmişti.[727]

Sa'd bin Ebi Vakkas, Osmanlı toplumunda da okçuların piri sayılmış olmakla birlikte okçuluğun revaçta olduğu XVIII-XIX. yüzyıllara kadar halk içinde üstad olarak yad edilmiştir. Ok Meydanları'nda şiar edinilen bu kültür Osmanlı toplumunun sosyal hayatından rüyalarına kadar nüfuz etmiştir. Osmanlılarda kabza

---

[726] Ok atmaya, yalın ayak koşmaya, yürümeye ve eski elbiseleri giymeye gayret edin. Savaş zamanında Allah için düşman üzerine yürüdüğünüzde bunlara ihtiyacınız olursa ağırınıza gidip sizlere zor gelip zorluk çıkarmasın. İhtiyatlı bulunup oklarınız ile harp oyunları yapıp atmayı öğretiniz. Çocuklarınıza Kuran okumayı, ok atmayı ve yüzmeyi öğretiniz. Ey söz dinleyen sevgili ashabım! Kur'an okumayı ve ok atmayı iyice öğrenip, bunlar üzerinde önemle durun. Bir ok sayesinde üç kişi cennete girebilir; oku yapan, sunan ve atan. Ancak bunları yaparken Allah'ın rızasının gözetilmesi gerekir. Bir kimse hırkasını ok atmak için omzundan çıkarıp bırakarak atış yerinde yürüse Allahü Teâlâ onun her bir adımına, bir mümin köle azat etme sevabı verilir. Sizler oklarınızı düşmandan yana atınız. Allah yolunda kim okunu düşmana atarsa, bu ok da gidip o kafirlerin birine ulaşırsa, yüce ve aziz Tanrı onun mertebesini cennette bir derece yükseltir. Ok atmak, nafile ibadetten daha hayırlıdır. Sizler okla atışlarda bulunup tatbikat yapın, ok atmaktan bıkmayın, çünkü okçunun okunu attığı yerden okun vardığı yer arasındaki mesafe kadar cennet bahçelerinden büyük bir bahçe bulunmaktadır. Okçuluk cennete girme vesilesi olacak bir iştir. İslâm topluluğundan bir kimse yaydan daha faydalı, daha üstün silâhlar içinde bir silâha sahip olmamıştır. Ok ile atış talimleri yapmak İslâm dininin bir kısmı olup, güzey huylardan biridir. Ayrıca özenilen bir haslettir. Ok atmayı öğrenen sonra da terk eden bizden değildir. Sizler ok atmayı, ok talimini elden bırakmayın, devamlı tatbikat yapın. Çünkü ok atmak din düşmanları ile savaşmak için çok önemlidir. Eğer bir kişi ok atmada hüner kazanıp, daha sonra ise bu hünerini unutursa işte o kişi nimeti örtmüş ve heba etmiş olur. Bir kimse, ok atmayı öğrenip ustalaşsa, sonra onu unutsa bana isyan edip karşı gelmiş olur.Mustafa Kânî, *Okçuluk Kitabı,* s. 34.

[727] Mustafa Kânî, *Okçuluk Kitabı,* s. 18,21; Kemankeş Mustafa, *Kavsnâme*, s. 31.

alma töreninde feyiz almak için bir usta çırağına okun ve yayın kıymet ve kutsiyetini vurgulamak amacıyla şöyle demekteydi;

> Allah'ın emriyle Cebrail as. bu kabzayı Hz. Adem'e götürüp teslim ve talim ettirdi. Daha sonra Hz İbrahim, keman yapıp okçuluğa rağbet etti. Daha sonra ise Hz. Muhammed'in ashabından Sa'd bin Ebi Vakkas okçuların üstadı olup Peygamber'in emriyle gazalarda ok ve yay kullandı. Onlardan üstadlara ve üstadlardan benim üstadıma kadar ulaşan bu yayı ben de sana veriyorum, yayın kabzasını abdestsiz tutma, sarhoş ve kendini bilmezlere yay ve oku teslim etme ve talim ettirme, yayı işinin ehli olmayana verme, özürsüz olarak eti yenmeyen hayvanlara ve diğerlerine ok atma, gözünün görmediği yere ok atma, atışa besmele ve salât ü selam ile başla.[728]

Belgelerde ve muhtelif kaynaklarda bu şekilde beyan edilmiş olan talimatlar okçulukta gayriresmi bir teamül olmuş ve yüzyıllar boyunca tatbik edilmiştir. Bu anlayış sonraki yüzyıllar boyunca da varlığını sürdürmüş ve başka vesikalarda da karşımıza çıkmaktadır. 23 Ekim 1786 tarihli bir belgede bir usta çırağına Bismillahi ala bereketi Resullullah, bu kabzayı Cebrail as. Allahu Teâlâ'nın emriyle cennetten çıkarıp Peygamber Efendimize sa. hazretlerine götürdü. Daha sonra ise Hz. Peygamber'in izniyle pirimiz olan Sa'd bin Ebi Vakkas'a verildi. Daha sonra ise Ashâb-ı Güzin'den başlayarak üstadıma geldi ve o da bana verdi. Ben de sana emanet ediyorum. Allah yolunda niyet edip, ok at, gaza yap, kabza aşkına hayır dua et ve (sonrakine kabzayı böyle) teslim eyle[729] demekteydi. Bu durum, Türklerin kadim meziyetlerinden olan okçuluk kültürünün İslamî bir hüviyete bürünerek yaşatıldığını göstermektedir. Kanunî devrinde de bu kaidelere azami dikkat gösterilmketeydi. Ok meydanlarında uygulunan gayr-ı resmî teamüller resmî teamüller kadar esnetilmeden yerine getirilmekteydi. Şüphesiz ki Türk okçuluğunun başarısının sırlarından biri de budur.

Bugünkü atış poligonlarına Osmanlılarda "talimhâne" denilirdi. Askerî ve sivil olarak ayrılan talimhânelerin askerî kısmı ordu bünyesindeki okçuların talim yaptığı yerdir. Yeniçeri ocağındaki 54. Ortanın komutanı talimhânecibaşı ve emrindeki serbölük ve odabaşılar talimhânedeki askerî eğitimden sorumluydular.[730] Yeniçeri ortalarından 54. orta okçuluğun yanı sıra askere tüfekle atış eğitimi de vermişti.[731]

Osmanlı İmparatorluğu'nda harp oyunlarında, savaş tatbikatlarında, özel merasimler ve ok meydanlarında kemankeşler hünerlerini ortaya koymak için

---

[728] Kemankeş Mustafa, *Kavsnâme*, s. 31; BOA, TS.MA, E. 513/9, 29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840.
[729] BOA, TS.MA, E. 698/53, 29 Zilhicce 1200/23 Ekim 1786.
[730] Yücel, *Türk Okçuluğu,* s.52.
[731] Goodwin, *Yeniçeriler*, s. 90.

çalışırlardı. Yay ile küçük taş parçası atarak kuş avlamak, hedefe saplanmış okun gezine ok isabet ettirmek, havaya atılan bir halkadan ok geçirmek, iple ağaç dalına asılmış bir halkayı çevirerek içinden ok geçirmek, havaya bir şey atıp düşene kadar ona birkaç ok saplamak, iki üç yayı birlikte çekmek, üst üste konulan çelik levhalara veya fil derisinden yapılmış birkaç kalkanı okla delmek, ok temrenini bağlanan bir kandili söndürmeden yüksek bir tavana saplamak, kabağa ok atmak, kabağı delen okun arkadaki kabağı da vurması, sırttan ve ense kökünden ok atmak, atın karnı altından çeşitli hedeflere isabetli ok atmak ve kılıcı ağzına alıp dörtnala giderken kalabalığa ok atmak risalelerde tarif edilen bazı okçuluk hünerlerindendir.[732]

Osmanlı yayları genellikle kısa boyluydu. Osmanlı yaylarının kısa olmasının başlıca sebebi süvarilerin at üzerinde kısa yayı daha kolay kullanmalarıdır. Atlarını sürerken oklarını dolu gibi yağdırmaya muktedir okçular olan Türkler[733] Kanunî döneminde de at üzerinde ok ve yay kullanmakta oldukça mahirdi. Ayrıca bu kısa yaylara göre yapılan kısa okların, düşmanın uzun yaylarıyla geri atması mümkün değildi. Ancak kısa yay taşıyan süvarilerin uzun yay kullanan piyadelere karşı önemli bir dezavantajı bulunmaktaydı. Kısa yayla atılan kısa okun menzili uzun yayla atılan uzun okun menzilinden kısa olduğu için ilk etapta kısa yay taşıyan süvariler uzun yay taşıyan piyadelerin menziline girmekteydi. Dolayısıyla süvari piyadeye ok atımı mesafe kadar yaklaşıncaya kadar tam anlamıyla av olmaktaydı.

Yay yapımında boynuzun esnekliği ve gücü İskit ve Hunlar döneminde keşfedilmiş ve binlerce yıl boyunca kullanılan bu yaylar Türk yayının prototipini teşkil etmiştir. Osmanlılar'da da bu usül üzerine yaylar yapılmış ve devrin en iyi yayları olarak şöhret bulmuştur. Yay, dünya üzerinde en mükemmel şekline Osmanlılar döneminde ulaşmıştı. Bu mükemmel silâhın Avrupa'da da oldukça revaçta olduğu anlaşılmaktadır. 1492 yılında Küba kıyılarına ulaşan Kolomb, yerlilere gücünü göstermek için bir adamına ilk önce Türk yayı (birleşik yay) ile ok attırmıştı.[734]

Ok ve yay yapımı oldukça zahmetli işler olmakla birlikte özellikle yay yapımı uzun bir zaman ve meşakkatli çalışma gerektiriyordu.

---

[732] Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 62.
[733] V. J. Parry, *İslamda Harp Sanatı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, çev. Erdoğan Merçil ve Salih Özbaran, sy. 28-29, İstanbul 1972, s. 197.
[734] Geoffrey Parker, *Cambridge Savaş Tarihi,* çev. Füsun Tayanç, Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. baskı, İstanbul 2017, s. 147; Alfred W. Crosby, *Ateş Etmek, (Tarihte Fırlatma Teknolojileri),* çev. Aybek Görey, Kitap Yayınları, İstanbul 2003, s. 116.

> Yay yapmak için sığır ve diğer bazı hayvanların baldır kasını topuğa bağlayan kat kat tendonlar (Aşil kirişi) kullanılırdı. Boynuz esnek hale gelinceye kadar kaynatılır ve bundan yayın kavrandığı orta kısım yapılırdı. Yay yapan usta, tendonları ağır ağır kaynatarak yüzeyde toplanan yağ ve pislikten arındırırdı. Ardından tendonlar odun kömürü ateşinde birkaç gün boyunca pişirilir, buharlaşmayı önlemek için yağmur suyu kullanılırdı. Yay yapımında tutkalda çok önemliydi ve bunun en iyi cinsi ton balığı ağzından çıkarılan hava kesesinden yapılırdı. Atkuyruğundan yapılan kiriş beş kısım balmumu, beş kısım çam sakızı ve 20 kısım balık tutkalında yatırılarak ipek kadar saf hale getirilirdi. Okun gidişini yönlendiren kılavuzlar fildişi ya da kaplumbağa kabuğundandı."[735]

Busbecq, Kanunî döneminde Osmanlıların kullandıkları yayların Avrupa yaylarından çok daha sert ve daha kısa olduğunu ve yayların tek parça ağaç yerine tutkal ve sırımla tutturulmuş öküz boynuzu ve kirişinden yapıldığını ifade etmiştir.[736] Mezkûr dönemde yayların Çağa'dan hazır olarak getirildiği kayıtlı olmakla birlikte Cebehâne'ye tutkal alındığına dair kayıtlar da mevcuttur. 30 Kasım 1513 ile 16 Haziran 1517 tarihleri arasında Cebehâne'ye 128 akçe değerinde 10 kıyye tutkal alınmıştı.[737] Yay yapımında kullanılan tutkalların başka silâhların yapımında kullanılmış olması da ihtimal dahilindedir.

Bilek siperi kabza tutan sol elin bileğine bağlanan hem oku iç kabzaya kadar çekmeye yarayan hem de yumruğu oktan korumaya yarayan bir alet olup oluk, eşik, tabla ve tasma olarak dörde ayrılır. Oluk okun üzerinden kayacağı yerdir. Bağa, balık dişi, fildişi, öküz veya manda boynuzu ıhlamur veya akçaağaçtan yapılırdı. Oluğun fazla dar veya derin olması sakınca arz eder. Ok kenarlarına sürtünüp sağa sola savrulabilir ya da kabzaya çarpabilir.[738]

Kanunî döneminde Osmanlı ordusunun ok ihtiyacının bir kısmı Okçular çarşısındaki dükkânlarda yapılan oklarla karşılanırdı. Bu dükkânlardaki ok ve yay imalatı ve çalışanlara dair henüz elimizde teferruatlı bilgi ve belge olmamasına karşın Bahtiyarzâde "okçular çarşısında" çalışanlara dair bazı bilgiler vermiştir. Okçular çarşısında kapıcılık ve marangoz çırağı olan ve Rum Yusuf'un rekorunu kırmış olan kemankeş Kuburcu Hüsrev, Okçular çarşısında yaşlandın diye dalga geçilen Miralem Ahmed Ağa hadisesi Kanunî döneminde Okçular çarşısının mamur olduğuna delalet etmektedir.[739] Ayrıca Evliya Çelebi, okçular çarşısında toplamda 300 çalışanı olan 200 dükkândan ve bu dükkânlarda heki, puta, azmayiş, peleng,

---

[735] Goodwin, *Yeniçeriler*, s. 85-86.
[736] Busbecq, *Türk Mektupları*, s. 143-145.
[737] BOA, AE, SSLM. def. nr. 1/10, s. 6.
[738] Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 350-352.
[739] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 157;

hadeng, navek, sehm, zizan, gez ve pışar isimli kamış ve renkli çamlardan oklar yapıldığını[740] ifade etmiştir.

Kanunî döneminde kullanılan oklar çam ağacı, akçaağaç ve kamıştan yapılırdı. Çam ağaçları ise siyah ve sarı olarak ikiye ayrılırdı. Bazı belgelerde "siyah ağaç üzerine nakış işlendiği" şeklinde kayıtlar olup bazılarında ise "siyah kamış üzerine" şeklinde kayıtlar bulunmaktadır. Kamış oklar tek parça kamıştan yapılmakla birlikte, boyuna ince şeritler halinde kesilen kamışlar bir araya getirilip yapıştırılarak da yapılırdı. Her iki halde de boğum araları bir ok boyu olan kamış tercih edilirdi.[741]

Ok yapımında kullanılan çam ağaçlarının en azından 10 yaşına gelmesi lazımdı. Okluk olgunluğa ulaşan çamlar sularının çekildiği güz mevsiminde yerden 80-90 cm yüksek kısmından kesilir ve budaksız kısımları ayrılırdı. İki parmak kalınlığında dikine parçalara ayrılan ağaç gövdesi, küştere denilen alet ile düzeltilip iki ay kadar dinlendirilirdi. Sonra orta seviyede ısısı olan bir fırında her yanı sararıncaya kadar muayyen bir süre tutulurdu. Fırından çıkarılan parçalar on gün sonra yağmur, su ve nem bulunmayan bir mahzene konulup orada da üç beş sene bekletilirdi. Yıllarca bekletildikten sonra liflerine, damarlarına ve yapılacak ok türüne göre tasnif edilirdi. İyi bir ok çubuğunun telleri ince ve sık olup ağacın budaksız yerleri tercih edilirdi.[742]

Ok yapımında kullanılan diğer bir ağaç olan akçaağaç ise kesilmesi zor bir ağaçtır. Sinir gibi tutkalı kolayca emip sindiren bir ağaçtır. Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif yerlerinde yetiştirilmekte olup Gerede'de yetişenleri ok yapımı için en makbul olanlardır. Ağaç kesilince kökten çıkan filizleri kısa sürede bilek kalınlığına ulaşır. Ok yapımında kullanıldığı gibi tımarlı yaylarda, hâkî yaylarında, müsabaka yaylarında, torba ve gez yaylarında kabza bu ağaçtan yapılabilirdi.[743] Kaynaklarda yayların yapım yeri Gerede olarak gösterilse de I. Selim ve Kanunî Devri muhasebe defterlerinde Çağa (Yeniçağa) Kasabası'nda üretilen yayların İstanbul'a getirildiği kayıtlıdır. Ancak Gerede'nin Çağa'ya yakın olması ve geç dönemlerde Yeniçağa'nın Gerede'ye bağlı olması sebebiyle muhtelif kaynaklarda yay yapım yeri olarak Gerede'nin adı geçmiştir. Bu dönemin diğer bir önemli yay yapım yeri ise yine

[740] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. 1/2, s. 584.
[741] Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 310.
[742] Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 120.
[743] Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 109-110.

Gerede'nin yakınlarında bulunan Hızırbeyli Kazası'dır. Hızırbeyli de üretilen yaylar ise savaşlara götürülen mühimmatlar arasında kayıtlıdır.

I. Selim ve Kanunî devirlerinde dünyanın en kaliteli yayları Bolu'nun Çağa (Yeniçağa Kasabası) ve Hızırbeyli (Kazası)'nda yapılmakla birlikte bunlar daha sonra İstanbul'a getirilir ve Cebehâne'ye teslim edilirdi. Daha sonra ise bu yaylar savaşlara götürülürdü. Örneğin Kanunî'nin ikinci seferi olan Rodos'a 4.000 adet "Çağa" yayı (kemânhâ-ı çağa) götürülmüştü.[744] Mohaç Seferi'ne ise 5.200 adet Çağa yayı götürülmüştü.[745] Emecen, "*Osmanlı Klasik Çağında Savaş*" adlı eserinde yayınladığı Mohaç Envanteri'nde okunuş benzerliğinden dolayı bu yayları "Çaka yayı" şeklinde transkript etmişse de doğrusu "Çağa"dır.[746] 30 Kasım 1513 ile 16 Haziran 1517 tarihleri arasında Bolu'nun Çağa (Yeniçağa) kasabasından İstanbul'daki Cebehâne'ye yayları getirecek nakliyecilere 7.000 akçe ücret verilmişti. 29 Haziran 1518 ile 18 Ocak 1520 tarihleri arasında ise yine Çağa'dan 57 yük tutarındaki yayları Üsküdar İskelesi'ne getirecek olan nakliyecilere toplam 5.770 akçe ücret ödenmişti. Üsküdar İskelesi'nden denizyoluyla Avrupa yakasına nakil edilerek Cebehâne'ye getiren hamallara ise yük başına 2 akçe olmak üzere toplam 114 akçe ödenmişti.[747] Bolu'nun yay üretilen bir diğer bölgesi ise 1515-1530 yıllarında nahiye statüsündeki Çaycuma'ya bağlı Hızırbeyli kazasıdır. Bu yaylar Kanunî Devri envanterlerinde "Kemanhâ-i Hızır" şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin 1533 yılında Irakeyn Seferi için İstanbul'dan ayrılan İbrahim Paşa'nın ordusuyla götürülen harp malzemeleri arasında 1.000 adet Hızır yayı "Kemanhâ-i Hızır" bulunmaktaydı.[748] Kanunî'nin şehzâdeliğinde Bursa ve Gelibolu'dan Cebehâne'ye hazır oklar getirildiğine dair kayıtlar da mevcuttur. Sultan I. Selim devrinde Bursa ve Gelibolu'dan Cebehâne-i Âmire'ye her yükü 2 akçe karşılığında olmak üzere 55 yük ok için hamallara toplam 110 akçe nakliye ücreti ödenmişti.[749]

Yayların Çağa ve Hızırbeyli'de üretildiği kesin olmakla birlikte bunlara takılan kirişlerin başka bir yerde hazır edildiği ve Cebehâne'ye getirilerek yaylara takıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin; 29 Haziran 1518 ile 18 Ocak 1520 tarihleri arasında ise Cebecibaşı Mehmed Bey ve kâtip Mehmed Çelebi nezaretinde kaydedilen Cebehâne

[744] BOA, TS.MA, D. 5643, s. 1.
[745] BOA, TS.MA, D. 9633, s. 2.
[746] Emecen, *Klasik Çağ'da Savaş,* s. 214.
[747] BOA, AE, SSLM, def. nr. 1/10, s. 4.
[748] BOA, TS.MA, D. 10583.
[749] BOA, AE, SSLM, def. nr. 1/10, s. 26, 29.

defterinde toplam 14.000 akçe değerinde 25.000 adet yay kirişi kayıtlıydı. Aynı tarihlerde cebeci zanaatkârlarından olan Hacı Ayas'ın uhdesinde olan tanesi 21 akçe olan toplam 5.124 akçe değerindeki 244 adet yay da deftere kaydedilmişti.[750] Bunların ayrı ayrı kayıtlara geçmiş olması da Cebehâne'nin bir montaj merkezi olduğunu göstermektedir. 30 Kasım 1513 ile 16 Haziran 1517 tarihleri arasında Cebehâne'ye 12.595 akçe değerinde 22.900 adet yay kirişi satın alınmıştı.[751] 18 Mayıs 1524 ile 7 Mayıs 1525 tarihleri arasında ise Cebehâne'ye yay kirişi yapılmak üzere 110 dirhem ağırlığında ipek çile alınmıştır. Ayrıca Mohaç Seferi'nde ve başka seferlerde kullanılmak üzere 104.516 akçe değerinde 5.196 adet Çağa yayı tedarik edilmişti. Bunların 596 tanesi 21 akçeden, 4.600 tanesi ise 20 akçeden satın alınmıştı. Ayrıca tanesi 5,5 akçeden 12.601 akçe değerinde 2.291 adet kiriş ve 270 akçe değerinde 18 adet yay tahtası da alınmıştı. Kanunî'nin Üsküdar kadısına emriyle Üsküdar'da bulunan 20 yük tutarındaki Çağa yayının Cebehâne'ye getirilmesi için kiralanan ve türü belli olmayan deniz vasıtalarına 4.400 akçe nakliye ücreti ödenmişti.[752] Tıpkı I. Selim devrindeki gibi Kanunî Devri'nde de Çağa'dan Üsküdar'a getirilen yaylar oradan deniz vasıtalarıyla karşıya geçirilmiş ve Cebehâne'ye götürülmüştü. Bunları Çağa ve Hızırbeyli'den Üsküdar İskelesi'ne kara yoluyla getiren nakliyecilere verilen ücretleri ise yukarıda zikretmiştik.

Yayın ve okun aksamlarına gelirsek, yayın elle tutulduğu şişkin yere "kabza" denilir ve kabza boğazı ile kollara geçirilirdi. Okun dayandığı üst kabza boğazına "tîr geçimi" denilirdi. Buradan yassılarak devam eden ve atışta en çok kullanılan kısma "sal" denilirdi. Bunun devamında içi hafif kabarık, dışı balıksırtı gibi çıkıntılı olan kısım "kasan boğazı" ile geçilir. Kasan yayın kollarını ters yöne kasar ve onları kuvvetlendirir. Kasan ile yay başı arasındaki kısma "kasan başı" denilir. Başların dış yüzeylerinde, kiriş ilmeklerinin takıldığı oyuklara "tonç kertiği" denilir. Kabzanın tam ortasında, boynuzların birleştiği iç kısımda çelik "ibrancak" denilen küçük bir kemik parçası ya da fildişi vardır.[753]

Yayın gevşeyip esnemesini önlemek için nemden korunması gerekirdi ve yayın sinir kaplı dış yüzüne atın sağrı derisi yahut kayın ağacı kabuğu döşenirdi.[754] Okların yüzeylerini güneş, yağmur ve nemden muhafaza etmek içinse "Sandolos revganı"

[750] BOA, AE, SSLM, def. nr. 1/10, s. 26, 29.
[751] BOA, AE, SSLM, def. nr. 1/10, s. 7.
[752] BOA, MAD, def. nr. 23321, s. 16-19.
[753] Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 272.
[754] Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 299.

denilen Sandalos ağacından üretilen yağ kullanılırdı. Sandalos yağı, derinin yumuşak kalması ve çatlamaması için silâhlarda kullanılan deriye de sürülürdü. Ayrıca tüfeklerin kundaklarına da sürülürdü.

Yayın önemli aksamlarında bir diğeri ise "çile" denilen çok katlı ham ibrişimden yapılan kirişlerdir. Küçük çocuklar için oldukça zor olan kabzayı tutarak kirişi çekme işleminden mütevellid "çile çekmek" deyimi ortaya çıkmış ve modern literatürde zorluk çekmek anlamında kullanılmıştır. Zaten kaynaklar okçuluğun çoğunlukla çocuk yaşlarda öğrenildiğini göstermektedir. Okçuluğa yeni başlayanlar ise idmanlarda gevşek bir yay kullanırlardı. Ok atmaya başlamadan önce kolları alıştırmak ve güçlendirmek için kullanılan "kepâde" isimli bu yayların gevşekliğinden dolayı "kepâze olmak" deyimi de günümüze ulaşmış deyimlerdendir. Ok ve yay, günümüzdeki bazı durumları ve olguları temsil noktasında Türk Dili'nde farklı deyimlerle de yer bulmuştur. Dönüşü olmayan durumlar için "ok yaydan çıktı" denilirken, yaptığı işi saklayanlar için "oku atıp yayı gizleme" gibi birçok deyim bulunmaktadır.

Okçuluk idmanı, kepade (kepaze) denilen sadece idman için kullanılan yumuşak bir yayla yapılırdı. Bu yayı eline alan aday, iki ayağı üzerine sağlam basarak ve başını sola çevirip kirişi düzenli olarak çekip bırakarak çalışırdı. Günde 50 çekişten başlanıp 500 çekişe kadar çıkılır, kepade idmanı bitince üstat bir atış uzmanı nezaretinde atış idmanlarına başlanırdı.[755]

Oku oluşturan kısımlar ise 24 parçaya ayrılmıştır. Çileye takılan gez kertiğinden itibaren ilk dört kısma "baş", başın bitimine "boğaz", okun 24 eşit parçaya ayrılmış 10,5-11'lik kısmına "göbek" boğazla göbek arasına "göğüs" göbekten 17. kısma kadar "baldır", baldırdan uca yani 17-24. kısım arasına "ayak" denilir. Okun ucuna takılan sivri parça metal ise "temren", kemik ise "soya" denilir. Okun havada düzgün uçmasını sağlayan ve ağayı üzerine düşmesini sağlayan 3 parçalı tüye ise "yelek" denilir.[756] Genellikle kuğu tüyünden yapılan yelekler akbaba, karabatak, kartal, alaca göçgen ve karakuş tüylerinden de yapılmaktaydı.[757]

"Ok"un baş tarafındaki kirişe takılan kısmına "gez" adı verilir. Adi gez, başpare ve bakkam gez olmak üzere üçe ayrılır. Başpare, hava ve torba gezlerinde

[755] Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 117.
[756] Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 121-128; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 310.
[757] Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 130, Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 321.

tek parçalık kemikten oluşan kısma denilirdi.[758] Çavuş oku gezi ise kadim dönemlerde Hunlar tarafından kullanılmış olan ve ucunda çapraz bir delik olduğu için ıslık sesi çıkaran oktur.

"Ok"un önemli parçalarından biri de okun ucuna takılan sivri kemikten veya demirden imal edilen temren kısmıdır. Temrenler savaşlarda düşman askerini ve atlarını, avlarda hedeflenen av hayvanlarını, harp oyunlarında muhtelif hedefleri ve Ok meydanlarında rekoru hedefleyen "ok"un tesir gücünün en mühim parçalarıdır. Bu nedenle üzerinde önemle durulmuş ve Kanunî dönemindeki savaşlara götürülen oklara ilaveten yedek temrenler dahi götürülmüştür. Kanunî döneminde savaşlara götürülen mühimmatlar içinde Şam, Niğbolu ve Frenk temrenleri olup hangi madenden imal edildiğine dair bilgi yoktur. Diğer yandan Osmanlılar döneminde temrenlerin demir, çelik ve pirinçten imal edildiği bilinmektedir. Temrenler ise döküm teknikleriyle farklı formlarda yapılırdı. Üç köşe, dört köşe, yuvarlak ve yıldız kesitli uzun ve kısa temrenler cebe, cevşen miğfer ve serpenah, ağaç, deri ve demir kalkan delmek için yapılmaktaydı. Yaprak biçimli yassı temrenler ise zırhsız düşmana ve yabani hayvana karşı kullanılırdı.[759]

Ok atılırken kullanılan zihgir ise diğer önemli bir okçuluk malzemesidir. Zihgir kelimesi Farsça, kiriş anlamındaki "zih" ve tutan anlamındaki "gir" kelimelerinin birleşmesinden türemiş bir sözcüktür.[760] Farslar "engüştvane", Araplar "küştiban", Osmanlılar ise "zingir veya şast" diye adlandırmaktaydı. Zihgir, atış yapılmadan önce sağ elin başparmağına takılan ve parmak boğumunu atış sırasındaki yaralanmaktan kurtaran bir yüzüktür.[761] Zihgirler, fildişi, balıkdişi, boynuz ve taşlardan imal edilmekteydiler. Zihgirler Kanunî Devri'nin kıymetli hediyelerindendi. Bir Ramazan Bayramı'nda Kündekârcı Hüseyin adlı bir zanaatkârın Kanunî'ye sunduğu kıymetli hediyeler arasında; 5 adet balık dişi zihgir ve 5 adet boynuz zihgir mevcuttu.[762] Başka bir bayramda ise Zıhgırci Sinan 8 adet balık dişinden zıhgir, 1 adet boynuz zihgir ve İçkoz Ahmed 2 yay sunmuştu.[763]

Sultan Süleyman'a ait bazı silâhların kayıtları günümüze ulaşmıştır. Kanunî'nin şahsi silâhları arasında Safevî yapımı yaylar da bulunmaktaydı. Kanunî,

---

[758] Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 125.
[759] Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 337.
[760] Ayhan, *Topkapı Sarayı*, s. 43.
[761] Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 348.
[762] BOA, TS.MA, D. 8244.
[763] BOA, TS.MA, D. 8244.

öldükten sonra eşyaları arasında Sultan Bayezid yayları ve Kızılbaş yayları[764] çıkmıştı. Buradan anlaşılacağı üzere Kanunî bizzat dedesi II. Bayezid'in yaptığı yayları da kullanmaktaydı. Mustafa Kani Bey, Acem yaylarının kabzalarının küçük, iki tarafının da kalın ve yassı, başları ince ve eşek kemiğinden üçer parça kaplanmış, işlemesinin güzel olduğunu diğer kısımlarının ise estetik açıdan cazip olmadığını ifade etmiştir.[765]

Aynı yıllarda Mustafa Paşa tarafından Hazine-i Hümâyun'a gönderilen muhtelif eşyalar içinde; 950 adet temren, 398 adet yay, 29.018 adet ok bulunmaktaydı.[766] Diğer yandan üst düzey askerî yönetici, sadrazam ve sairenin şahsi cebehânelerinde de ok, yay ve temren gibi malzemelere rastlanmaktaydı. Hadım Ali Paşa'nın muhallefâtında 54 adet temren bulunmaktaydı.[767] Bu temrenler, mızrak temreni de olabilir.

Kanunî Devri'nde kara ve deniz muharebelerinin hepsinde ok ve yay kullanıldığı bilinmekle birlikte bazı savaşlara götürülen yüz binlerce hatta milyonlarca ok ve binlerce yayın mühimmat kayıtları elimizde bulunmaktadır. Kanunî'nin 1522 senesinde ikinci seferi olan Rodos'a çeşitli silâhlar götürülmüş olup bunlar arasında 3.360 deste içerisinde bulunan toplam 1.890.000 adet ok, 4.000 adet yay, 90 adet çok kaliteli nakışlı yay ve 3150 adet temren bulunmaktaydı.[768] Yayların ve temrenlerin sayısı nazara alındığında bunların yeniçeriler için götürüldüğü anlaşılmaktadır.

Irakeyn Seferi için 1533 Ekim ayında İstanbul'dan Kanunî'den önce ayrılan İbrahim Paşa'nın ordusuna Cebehâne'den verilen mühimmat içinde 1.000 adet yay ve 60.000 adet ok bulunmaktaydı.[769] Irakeyn Seferi'nde Gilan şahı Muzaffer Han, 10.000'i aşkın okçu askerî ile Sultan Süleyman'ın ordusuna katılmıştı.[770] Dolayısıyla bu seferde kullanılan yay sayısı oldukça fazladır.

Kanunî Devri ve öncesinde deniz muharebelerinde ok ve yay kullanıldığını zikretmiştik. 1551 yılında Trablusgarp Seferi için yapılan hazırlıklarda savaş filosundaki gemi, kadırga ve filikalara Galata depolarından büyük miktarlarda ok ve

---

[764] BOA, TS.MA, D. 9499/1.
[765] Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 108.
[766] BOA, TS.MA, D. 1/1.
[767] BOA, TS.MA, D. 4912, s. 1, 29 Zilhicce 970/19 Aralık 1563.
[768] BOA, TS.MA, D. 5643; Vatin Rodos Şövalyeleri, s. 448-451.
[769] BOA, TS.MA, D. 10583, s. 1.
[770] Peçevi, *Tarih I*, s. 133.

yay verilmişti. Bunların ayrıntısı donanma silâhları kısmında zikredilecek olup mezkûr filodaki gemi, kadırga ve filikalara toplamda 149.600 adet ok bulunan 62 adet sandık yüklenmişti. Ayrıca Cebehâne, Tophâne ve Saray-ı Âmire'den de muhtelif silâhlar ve eşyalar yüklenmişti.[771]

Osmanlılar döneminde kaleler önemli askerî üsler olduğu gibi her nevi silâhın yanında ok ve yayın da depolandığı lojistik destek merkezleridir. Kanunî Devri'nde kalelerde mühim miktarlarda ok ve yay stokları olduğu gibi XV. yüzyıldan günümüze ulaşmış envanterlere de rastlamak mümkündür. XIV. yüzyıl sonlarında fethedilen Üsküp Kalesi'nin 1453 yılına ait olan envanterinde 41 adet yay, 131.000 adet ok ve 4.555 adet temren kayıtlıdır.[772]

Osmanlılar, Rodos ve ona bağlı adalarındaki silâhları 1522'deki fetihlerin hemen ardından kaydetmişlerdi. Rodos'tan sonra şövalye adalarının başta gelenlerinden olan İstanköy (Lango, Kos) adasıdır. İstanköy Tersaneleri'nin 1523 sayımlarında; top, tüfek, zırh, barut vs. birçok savaş aletinin yanında 96 adet oluklu ok mevcuttu.[773] Oluklu ok[774]lardan Kalimnos ve Leros Kaleleri'nde onar adet mevcuttu.[775] 1520 tarihinde Kemah Kalesi envanerinde ise; 709 adet yay, 63 adet ok dolu sandık ve 200 adet boynuz kayıtlıydı.[776]

Güvere, Küpdere, Feke, Sis, Anavarza, Adana ve Tarsus kalelerindeki silâh envanterlerinde de yay ve oklara rastlanmaktadır. Güvere Kalesi'nde; kirişiyle birlikte 50 adet yay, Sis Kalesi'nde kirişiyle birlikte 100 adet yay, 142 adet Şam yayı, 18 adet kırık yay ve 61 deste kiriş mevcuttu. Küpdere Kalesi'nde; kirişiyle birlikte 20 adet yay, Feke Kalesi'nde kirişiyle birlikte 30 adet yay ve 16.000 adet ok mevcuttu. Anavarza Kalesi'nde; kirişiyle birlikte 50 adet yay ve 30.000 adet ok mevcuttu. Adana Kalesi'nde kirişiyle birlikte 500 adet yay ve 200.000 adet ok mevcuttu. Tarsus Kalesi'nde ise kirişiyle birlikte 150 adet yay ve 80.000 adet ok bulunmaktaydı.[777] Avlonya Kalesi'nde 720 adet yay ve 80.000 adet ok; Delvine Kalesi'nde 111 adet yay ve 8.000 adet ok; Tepedelen Kalesi'nde 107 adet yay ve 10.000 ok Iskarabad

---

[771] BOA, TS.MA, D. 2771.
[772] BOA, MAD def. nr. 12, s. 197.
[773] BOA, TS.MA, D. 10582; Vatin, *Rodos Şövalyeleri*, s. 15.
[774] Oluklu oklar kabzayı tutan elin bileğine sarılmış bilek siperindeki oluğa konularak ya da okun kendisinden daha uzun bir oluğa konularak okçunun daha iyi nişan alabilmesini ve oku kabzadan daha geriye çekebilmesini sağlayan etkili silâhlardır.
[775] BOA, TS.MA, D. 10582; Vatin, *Rodos Şövalyeleri*, s. 15-16.
[776] İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara 2014, s. 177.
[777] BOA, TS.MA, D. 10581, s. 1-6.

Kalesi'nde 45 adet yay ve 7.000 ok, Belgrad Kalesi'nde 100 adet yay ve 20.000 ok mevcuttu.[778]

Türk okları; menzil, puta, tirkeş, meşk ve idman okları olmak üzere beşe ayrılırdı. Kırılan oklar ok değerli olduğu için tamir edilirdi. Okun yaydan çıkarken boyun kısmı, bir yere vururken de ayağı tahriş olur ya da kırılırdı. Ayağı kırılan oklar birkaç kez onarılırdı. Ok meydanlarında kırılan rekorların çoğu tamir edilmiş oklarla kırılmıştır. İyi okçu tamirli oku tamirsiz oktan daha iyi atabilendir.[779] Kanunî Devri'nde törenlerde ve hediyeleşmelerde sürh, altın, gümüş, pir, murassa, zernişan gibi değerli taşlar ve lacivert, kırmızı renklerle süslenmiş olan okların tamire verildiğine dair dair kayıtlar mevcuttur. Örneğin; Zernişancı'ya, Küfteci'ye ve Okçubaşı'na altın ve gümüşle süslenmek üzere 8 Şubat 1545 tarihinde oklar verilmiştir. Zernişancıya altınla süslenmek için 8 dirhem karşılığında tamir edilmek üzere 4 adet Şam temreni ve 7 dirhem karşılığında tamir edilmek üzere 3 adet Frengi temreni verilmişti. Bu 10 temren için 7 filori ödenmişti. Okçubaşıya oklara gümüş işlemesi için 5 filori 20 akçe verilmişti. Zernişancı İsmail'e ise temrenler için 7 filori verilmişti. Şah Mehmed isimli ustaya 40 tane temren bakım için verilmiş ve 28 filori ödenmişti. Zernişancı İsmail'e zernişan yapılmak üzere 10 adet temren için 3 filori, Küfteci'ye temrenler için 12 filori, Cemaleddin'e temrenler için 7 filori ve Usta Mesud'a temrenler için 7 filori[780] verilmişti. Bakım ve onarıma tabi tutulan ok temrenlerine bakıldığında dönemin en gözde temrenlerinin Şam ve Frengi yapımı olduğu görülmektedir. Aşağıda nakledileceği üzere Tatar temrenleri de sarayın gözde temrenlerindendir. Kanunî Devri silâh verilerinin çoğunda Şam yapımı türler olduğu görülmekle birlikte Frengi tarzı silâhlara da sıklıkla rastlanmaktadır. Bunlara İran, Mısır, Macar ve Alman silâhları da eklenirse Kanunî Devri'nde en azından sarayın ve şeçkinlerin cebehânesinin evrensel bir silâh koleksiyonu görüntüsü arz ettiği söylenebilir.

28 Kasım 1551 tarihli bir defterde Topkapı Sarayı'nda Nakkaş Kara Memi'ye ve okçubaşına tamire verilen oklar kaydedilmiştir. Bazı belgelerde niceliksel verilerin fazla olması ve silâhların bazılarının benzer özelliklerde olması sebebiyle

---

[778] Belge tasnif tarihi her ne kadar 20 Eylül 1495 (29 Zilhicce 900) olsa da belge üzerinde tarih bulunmamaktadır ve Belgrad'ın 1521 yılında fethedildiği düşünülürse belge XVI. yüzyıla veya sonrasına aittir. BOA, Bâb-ı Defteri, Baş Muhasebe Cebehâne Defterleri, (D. BŞM. CBH. def), nr. 18581, s. 2-3.
[779] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 109.
[780] BOA, TS.MA, D. 8247.

bir kısmını zikredelim. Siyah ağaç (abanos) üzerine lacivert nakışlı gez kısmı altınlı 2 adet ok, siyah ağaç üzerine lacivert nakışlı gez kısmı sürh 11 adet ok, sürh üzere altın nakışlı 27 adet ok, tamamı lacivert nakışlı tepelikleri murassa üç adet gez Nakkaş Kara Memi'ye tamir için verilmişti.[781]

Okçubaşına tamire verilen oklar ise; siyah ağaç üzerine lacivert nakışlı gez kısmı altın 14 adet ok, siyah ağaç üzerine altın pir ve soluk nakışlı 4 adet ok, tamamı altın gez kısmı lacivert nakışlı 10 adet ok, siyah zırh delici (cebe söken) gez kısmı altın nakışlı biri kamış olmak üzere 15 adet ok, zırh delici gez kısmı altın nakışlı 3 adet ok, sürh ağaç zırh delici 9 ok, akçaağaç zırh delici 13 adet Tatar oku, biri kırmızı nakışlı 6 adet kesme ok ve biri kızıl 15 adet kesme ok idi. Ayrıca gez kısımlarına bakım ve süsleme yapılmak için kuyumcubaşıya verilen oklar da mevcuttu. Tamamı lacivert nakışlı tepesi murassa 1 adet ok ve Şehzâde Cihangir'e ait olan tamamı altın olan tepelikli 2 adet murassa gez bunlardandır.[782] Okçu Salih'e ise; zırh delici 10 adet sürh nakışlı ok, biri akçaağaç ve üçü siyah ağaç olmak üzere toplam 4 adet kesme ok tamir için verilmiştir. Tamamı nakışlı 15 adet zernişan temren, tamamı nakışlı zırh delici 5 adet ok, ak ağaçtan yapılma bazıları sürh üzere altın işlemeli 28 adet Tatar ok temreni, 1 adet altın varaklı temrensiz ok, 1 adet sürh nakışlı temren kısmı gümüş ok, siyah ağaçtan yapılma 10 adet kesme ok, tamamı altın varaklı 2 adet kesme ok, akçaağaçtan yapılma 16 adet kesme ok, sarı ağaçtan yapılma 3 adet kesme ok, kırmızı nakışlı 5 adet kesme ok ve akçaağaçtan yapılma 50 adet zırh delici ok Okçubaşı'na temrenleri silinmek üzere verilen oklardır. Bu verilerde en dikkat çekeci husus ok ve temrenlerin tezyinatlı ve lüks sınıftan olmalarıdır. Okların ekseriyetle siyah ağaç, akça ağaça ve kamıştan yapılmış oldukları dikkat çeken bir başka hususdur. Ayrıca zırh delici okların da saray çevresinde revaç bulduğu söylenebilir. Demek ki bu oklar sadece süs ve ihtişam için kullanılmamakta olup savaşlarda da kullanılmaktaydı. Şehzade Bayezid gibi isimlere ait ok temrenlerinin de zaman zaman paslarından arındırıldığı hususu da dikkate şayandır.

Bayramlarda Kanunî'ye Ehl-i Hiref'ten zanaatkârlar tarafından değerli oklar, yaylar ve kuburlar da hediye edilmekteydi. Nakkaş Bayram, 1530'lardaki bir Ramazan Bayramı'nda saraya 2 adet nakışlı kubur ve 2 adet nakışlı gez sunmuştu.[783]

---

[781] BOA, TS.MA, D. 2163, s. 1.
[782] BOA, TS.MA, D. 2613, s. 1-2.
[783] BOA, TS.MA, D. 6503, s. 4.

Kanunî dönemine ait zikredilen vesikalardan aktarılan altın, gümüş, sürh, pir, murassa, zernişan gibi değerli taşlar ile lacivert ve kırmızı gibi muhtelif renklerle süslenmiş olan oklar dönemin kaynaklarında zikredilmektedir. Busbecq, sefere giden sipahileri tasvir ederken muhtelif silâhların yanında renkli okların da konulduğu Babil işi harikulade kılıflardan bahsetmektedir.[784] Her ne kadar tezyinâtlı okların savaşa uygun olmadığı söylense de Kanunî Devri'nde bu kanaati çürüten bilgiler mevcuttur. Osmanlı savaşlarının vazgeçilmezi olan oklardan Osmanlı azamet ve ihtişamını teşhir etmek üzere değerli taşlar ve çeşitli renklerle tezyin edilenleri de düşmana atılırdı. 1529'da Viyanalılar, üzerlerine yağan incilerle ve değerli taşlarla süslenmiş okları sultanın debdebesinin bir hatırası olarak saklayacaklardı.[785]

Büyük kemankeşlerin özel yaycı ve okçuları olurdu, bunlar başkası için ok ve yay yapmazdı. Ok ve yay yaptıkları kemankeşin vücut ölçüleri ve atış tekniğine göre ok ve yay yaparlardı ve rekor kırıldığında kemankeşin yanında onlara da ödül verilirdi.[786]

Osmanlılar savaşlarda tirkeş (savaş okları) kullanırlardı. Askerler boyunlarından astıkları "tirkeş" denilen deri çantalara oklarını koydukları için her çeşit savaş okuna "tirkeş" denilirdi. Savaşlarda külliyetli miktarlarda tirkeş oku kullanıldığı için vakit alan ve pahalıya mal olan bakkam gez kullanılmamış, adi gez kullanılmıştır.[787]

Kanunî döneminde solaklar ordunun en başarılı okçularıydı. Yıldırım Bayezid döneminde oluşturulmuş olan solak birliği; padişahın atının sağında giderken padişaha sırtlarını dönmemek yaylarını sağ elle tutup oklarını sol elle attıkları için böyle adlandırılmışlardır.[788] Kanunî'nin özel korumaları olan solakların asli silâhları ok ve yaydır. I. Mehmed devrinde 200 olan solak sayısı, II. Bayezid devrinde 150 olmuş, Kanunî Devri'nde ise 400'e çıkmıştır. Solaklar Kanunî'ye bütün seferlerinde refakat etmiş onu her türlü tehlikeden muhafaza etmişlerdir. Solaklar sosyal hayatta da Kanunî'ye refakat etmişlerdir. Kanunî sefere veya camiye giderken, solaklarda

[784] Busbecq, *Türk Mektupları*, s. 154.
[785] Kumrular, *Türk Korkusu*, s. 223.
[786] Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 271.
[787] Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 334.
[788] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, s. 128; Nicolay, *Muhteşem Süleyman,* s. 204.

onun çevresinde, ikişerli gruplar halinde ilerlerlerdi. Okçulardan sağlak olanlar padişahın solunda, solak olanlar ise sağından yürürdü.[789]

Kanunî'nin kendisinin de yay ve oku mahir bir şekilde kullandığı bilinmektedir. Busbecq, Amasya'da Kanunî'nin huzuruna çıktığında sultanın sağında bir yayın ve solunda okların olduğunu görmüştü.[790] Sonraki yıllarda Kanunî'yi gören Venedik balyosu Bragadino onun yaşlılığına rağmen "bileklerinin çok sağlam olduğunu ve en sert yayları bile gerebildiğini" gözlemlemişti ve çok iyi ok attığına dair duyumlarını da rapor etmişti.[791] Diğer Osmanlı sultanlarının okçuluktaki maharetlerine gelecek olursak, okçuluğun gelişimine çok önemli katkıları olan II. Bayezid iyi bir yay ustası olmakla birlikte aynı zamanda usta bir kemankeştir ki Kanunî öldüğünde terekesinden onun yaptığı yayın çıktığını zikretmiştik. Diğer bir ünlü kemankeş olan IV. Murat, Yıldız havası ile 1070.5 geze (706.50 m.) ok atarak kendi adıyla anılan menzili açmış ve taş diktirmişti. Diğer ünlü bir kemankeş olan III. Selim ise 1789 yılında 889 metreye ok atarak rekor kırmıştı.[792] Sir Robert Ainslie 1798'de III. Selim'in bir kilometreye yakın ok attığından hayranlıkla bahsetmektedir. Amerikan büyükelçilerinden biri, II. Mahmud'un 800 metre mesafeye ok attığından şüphe duyduğunu belirtince, II. Mahmud elçiyi Ok Meydanı'na davet etmiş ve 800 metre mesafeye ok atınca büyükelçi mahcup olmuştur.[793]

Osmanlı askerleri; sünnet merasimleri, düğünler ve şenliklerde sıklıkla eğlence için savaş aletleriyle oyunlar oynarlardı. Bu savaş oyunları da silâhların Osmanlı sosyal hayatında ne kadar popüler olduğunu göstermekle birlikte oyunlar savaş tatbikatı şeklinde olup, bu şekilde yapılan harp oyunları ile halk nezdinde imparatorluğun askerî ruhu da vurgulanırdı. İbrahim Paşa'nın düğününde At Meydanı'nda Kanunî'nin huzurunda kargı, ok, gönder ve kılıçlarla donatılmış iki süvari asker grubu karşılıklı olarak manevralarla savaş oyunları tatbik etmişlerdi.[794] Bu tatbikatlar muhtelif zamanlardaki merasimlerde tekrar edilmiştir.

Kanunî döneminde askerleri zinde tutmak için zaman zaman sefer esnasında da savaş tatbikatları yapılırdı. Bu tatbikatlar sefere giderken ordunun dinlendiği menzillerde yoğunlaşırdı. Örneğin Nahcivan Seferi sırasında ordu Erzurum'da iken

---

[789] Nicolay, *Muhteşem Süleyman,* s. 204.
[790] Busbecq, *Türk Mektupları,* s. 63.
[791] Clot, *Kanunî Sultan Süleyman*, s. 131; Afyoncu, *Kanunî ve Pârgalı İbrahim Paşa,* s. 50.
[792] Crosby, *Ateş Etmek*, s. 73.
[793] Goodwin, *Yeniçeriler*, s. 85.
[794] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 95.

levazım işlerinden sorumlu olan Aydın Sancakbeyi Musa'nın ikmâl ve lojistik işlerini geciktirmesi üzerine Kanunî kendisine defalarca hüküm yazdırmış ve bundan dolayı ordu, Erzurum'da ziyadesiyle beklemişti. Bu sürede askerin zinde kalması için koşu ve atış müsabakaları yapılmıştı. Bu talim ve tatbikatlar özellikle at üzerinde yapılmış ve hedefler okla vurulmaya çalışılmıştı.[795]

Ok ve yay, Kanunî döneminin öncesi ve sonrasında çeşitli zümreler tarafından yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Hoca Sadettin, Turnadağ Muharebesi'nde "okların yoğunluğundan ruhların bile geçmeye yer bulamadığını" ifade etmişti.[796] Sinan Çavuş, İstolni-Belgrad kuşatmasında düşman kalkanlarının mızrak ve ok darbeleriyle delik deşik olduğunu, zırhların ise parçalanıp atılan oklar sebebiyle içlerinin kanla dolduğunu ifade etmiştir.[797] Celalzâde de bu hususa değinmiş olmakla birlikte Babovca ve Belvar adlı iki hisarın muhasarasında göklerde uçan kuşların dahi okların yoğunluğundan kurtulmasının mümkün olmadığını müşahede etmişti.[798]

Kanunî Devri muharebelerinde ateşli silâhlar ve ateşli olmayan silâhlar birlikte kullanılmaya devam edilmiş ise de askerler ok ve yayı tüfeklere tercih etme eğilimindedir. Bunda ok ve yayın manevi değeri olan geleneksel silâhlar olmasının yanında tüfeklere nazaran daha temiz ve daha hafif olmalarının da etkisi vardır. Diğer bir sebep ise ok ve yayın, tüfeklere nazaran daha kullanışlı olmasıdır. Fitilli tüfeklerin ağırlığı 4-5 kilogram arasında değişirken bir yayın ağırlığı 350-500 gram arasında değişmekteydi. Örneğin; Tozkoparan İskender, Edirne Menzili'nde 130 dirhem (416 gram) yay ile İstanbul'da Yıldız Menzili'nde 128 dirhem (409.60 gram) yay ile ve Bursa Menzili'nde ise 125 dirhem (400 gram) yay ile rekor kırmıştı.[799] Miralem Ahmed Ağa'nın Kanunî'nin emriyle Bursalı Şüca'nın rekorunu kırdığı yay ise 117 dirhem (375.2 gram) ağırlığındaydı.[800]

Tüfeklerin asker açısından revaç bulmamasının sebeplerinden biri tüfekleri pastan korumak için sürülen yağın askerin üzerini kirletmesidir. Diğer bir husus at üzerinde tüfeğin doldurulmasının zor olması nedeniyle süvarinin yayı tüfeklerden daha kolay kullanmasıdır. Ayrıca piyade içinde ok ve yay daha kullanışlıdır. Çünkü tüfekle bir atış yapabilen bir asker aynı süre içinde 5 ile 10 civarında ok

[795] BOA, TS.MA, E. 895/25, 10 Receb 961/11 Haziran 1554, Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 315.
[796] Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih,* C. IV, s. 240.
[797] Sinan Çavuş, *Süleymannâme*, s. 561.
[798] Celalzâde Salih, *Alaman Seferi*, s. 45.
[799] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 133.
[800] Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 378.

atabilmekteydi. Buna rağmen savaşlarda tüfeğin etkili silâh olarak kullanılmasının sebebi, tüfekli yeniçerilerin saflar halinde dizilerek yayılım atışı yapmasıdır. Bu münasebetle bir safta bulunan askerler ayakta ateş ederken diğer safta bulunanlar atışa hazır beklemekte, önceki atış yapanlar ise tüfeklerini doldurarak hazırlanmaktaydı. Bu suretle zaman kaybının önüne geçilmiş ve düşman hatları sürekli bir yayılım ateşi altında tutularak tüfekler de etkili bir şekilde kullanılmıştır.

Hem elle tutulan hem arabalarla taşınan küçük kalibreli ateşli silâhlar ilk defa XIV. yüzyılda Avrupa'nın savaş meydanlarında görüldüler. Fakat isabet ve menzil açısından uzun süre okun gerisinde kaldılar. Ancak XVI. yüzyılın sonlarından itibaren durum tersine dönmeye başlayacak; ateşli silâhlar, menzil ve kullanılış hızı bakımından ok ve yayı tarihin sahnesinden çekilmeye zorlayacaktı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok kentinde okçuluk yarışları yapılan Okmeydanları tesis edilmişti. En eski Okmeydanı XV. yüzyıl başlarında kurulduğunu tahmin ettiğimiz Edirne Meydanı'dır.[801] II. Mehmed'in yaptırdığı okçuluk meydanı (bugünkü Okmeydanı) Osmanlılar için XIX. yüzyılda bile oldukça revaçtaydı I. Selim'in yaptığı bir rekor atışı anısına okun toprağa saplandığı yerde dikilen anıt sütun bugünkü Nişantaşı semtine adını vermiştir.

Kanunî Devri'nde devletin ve şahısların ok ve yay tâlimhâneleri bulunmaktaydı. II. Bayezid döneminde ok ve yay tâlimi yapılmak üzere At Meydanı'nın yanında 5 adet tâlimhâne kurulmuştu ve her gün sabahları burada atış tâlimi yapılırdı. Masrafları ise devlet karşılardı. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren ok ve yayın önemini yitirmesi nedeniyle hepsi tüfek tâlimhânesi olmuştur. Öyle olunca ok ve yay meraklısı yeniçeriler çarşılardaki özel tâlimhânelerde para karşılığında atış yapmaya başlamışlarsa da maddi güçleri yetmeyince şevkleri kırılmıştır.[802]

Devlete ait tâlimhânenin idaresinden tâlimhânecibaşı sorumluydu. Tâlimhânecibaşılık ok atmakta mahir ustalara verilirdi. I. Selim devrinde İran'dan gelen bir okçuya galip gelecek bir okçu olmayınca I. Selim onun isteği üzerine tâlimhânecibaşılığı ona vermişti. Yeniçeriler bunu kabul etmeyince I. Selim ondan iyisi varsa ona vereyim demekle okçulukta liyakate verdiği önemi ortaya koymuştu.[803] Kanunî Devri'nde şehzâdeler ve üst düzey devlet adamlarının çoğu

[801] Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 69.
[802] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I,* s. 226-227.
[803] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I,* s. 227.

mahir okçulardı. Örneğin; 1534 yılında Barbaros Hayreddin Paşa Kaptan-ı Derya olmadan önceki Kaptan-ı Derya Kemankeş Ahmed Paşa, oldukça mahir bir okçuydu. Kâtip Çelebi, onun uzun boylu ve güçlü biri olduğunu okçuluktaki rekor kırıp taş dikecek (Atıcılar menzili) meziyetinin olduğundan bahsetmektedir.[804] Okçulukta diğer bir şöhret sahibi isim ise Turgut Reis'tir.

Osmanlı sultanlarının birçoğunun ok ve yay kullandığı ve bu silâhlarla avlandığı bilinmektedir. Hünernâme'de I. Bayezid, ok ve yay ile bir ceylanı avlarken, II. Bayezid, Filibe'de bir geyiği avlarken ve I. Selim Küskün Deresi civarında kaplan avlarken resmedilmiştir.[805] Kanunî döneminde Osmanlı toplumunda avlanmak, oldukça yaygın olup tüfek, ok ve yay avlarda kullanılan başlıca silâhlardır. İmparatorluğun her yerinde tımar sahipleri, yeniçeriler, siviller ve sair kimselerin avlandığı kayıtlara geçmiş olup, avlanırken ekin ve otlaklara zarar vermelerine mani olunmaya çalışılmaktaydı. Silivri ve Çorlu kadılarına yazılmış olan 7 Aralık 1559 tarihli bir hükümde; siviller ve kamu görevleri ve sair kimselerin avlanırken halkın bağlarına, tarlalarına ve sair mallarına zarar verdikleri beyan edilerek bu duruma engel olunması emredilmişti.[806] Osmanlı sultanlarının birçoğunun avlanmayı sevdikleri bilinmektedir. Padişahların avlandıkları yerlere "Saydgâh-ı Selatin" deniliyordu. Anadolu ve Rumeli'de padişahlara tahsis edilmiş özel av alanları mevcuttu ve buralarda avlanmak yasaktı. Yanbolu, Kırkkilise, Hasköy, Ferecik ve Gümülcine kadılarına yazılan 24 Aralık 1565 tarihli bir hükümde; ilgili kadıların idaresinde bulunan Hâssa Şikâr koruların halk tarafından hayvan kışlağı, otlağı ve ağılı olarak kullanılmasına, buralarda tüfek atılmasına, tazı ile av avlanmasına ve ağaç kesilmesine müsaade edilmemesi emredilmişti.[807] Hünernâme'de Kanunî Sultan Süleyman, okla susığırı avlarken, Filibe'de domuz avında ve Eski Saray'da dağ geyiği avlarken resmedilmiştir.[808] Ayrıca Celalzâde, Halep civarında da ava çıkan Kanunî'nin avlarında ok ve yayın yanı sıra tüfek ve mızrak kullanıldığını beyan etmektedir.[809] Diğer yandan XVIII. yüzyıldan bu yana av yapılırken, ok ve yayın yerine çoğunlukla tüfekler kullanılmaktadır.[810]

---

[804] Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar*, s. 39.
[805] Seyyid Lokman, *Hünernâme*, s. 5, 18, 19.
[806] BOA, MD 3, Hüküm nr. 590, 7 Rebiülevvel 967/7 Aralık 1559.
[807] BOA, MD 5, Hüküm nr, 691, 1 Cemaziyelahir 973/24 Aralık 1564.
[808] Seyyid Lokman, *Hünernâme*, s. 50-88; Turan, Türk Cihan Hâkmiyeti, s. 312; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 33.
[809] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 289.
[810] Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 33.

Kanunî, avlarında özel eğitilmiş kuşlar da kullanırdı. Sarayda bu kuşların eğitiminden sorumlu görevliler istihdam edilmekteydi. Kuşları avcıların bileğinde tutabilmesi için eli ve bileği koruyan eldiven yapan üç çırağıyla birlikte bir usta "destivancı" olarak istihdam edilmekteydi. Kanunî'nın avlarında askerleri tüfek, ok ve yay kullanmakla birlikte kendisinin ok ve yay kullandığı bilinmektedir. Hatta tüfeklerin incelendiği kısımda ayrıntısıyla anlatılacağı üzere Kanunî'nin kendisinin mühürlediği bir tüfeğinin olması onun avlarında ateşli silâh kullanmış olabileceini de akla getirmektedir. Osmanlı ordusu 1537 yılında şehzâdeler Selim ve Mehmed'in de katıldığı Pulya Seferi'ne giderken askerler, şehzadeler ve Sultan Vardar Nehri civarında avlanmıştı. Şehzâdeler, kılıçla domuz avlarken, Kanunî ok ile ceylan avlamış ve at üzerindeki yay ve ok kullandığı minyatür günümüze kadar ulaşmıştır.[811] Kanunî burada yapılan sürek avında kapana toplanan hayvanları salıvermişti.[812]

Osmanlılar döneminde birçok kentte Okmeydanı olduğunu yazmıştık. Bunlardan en meşhuru İstanbuldaki Okmeydanı'dır. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethedince Ayasofya'daki Yad Sevâ', Yagôz, Ya'ok ve Nesr gibi 12 meşhur putu getirtip meydanın her tarafına diktirerek İslam askerlerine kınama ve sünneti ihya etmek maksadıyla oklar attırmıştı. Daha sonra ise bu meydan dönemin âlimlerinin ve hususen Akşemseddin hazretlerinin tesiriyle Okmeydanı olarak tayin edilmiş ve burada okçuluk faaliyetleri icra edilmeye başlanmıştı.[813] Puta atışlarının buna istinaden ortaya çıktığı söylense de Ünsal Yücel, "puta, buta" deyiminin fetihten önce de var olduğu gerekçesiyle bunu asılsız söylenti olarak değerlendirmektedir.[814]

Okçuluk dilinde ahz-ı kabza, en az 900 geze pişrev ve 800 geze azmayiş oku atarak üstattan icazet almak ve "defterli" yani *'Okçular Sicilli'*ne kayıtlı kemankeş olmak demektir. Okmeydanı'nda edebiyle girip çalışan herkes rekor kırınca kemankeş olabilir ve menzil taşı diktirirdi. Ayrıca bu meydanda hiç kimsenin hiçbir imtiyazı yoktu; meydana giren kimseye padişah dahi olsa bir ayrıcalık tanınmazdı.

---

[811] Esin Atıl, *The Illusrated History of Suleyman the Magnificent,* National Gallery of Art, Washington 1986, s. 175;
[812] Peçevi, *Tarih I*, s. 143-144.
[813] Mustafa Kânî, *Okçuluk Kitabı,* s. 32; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. I, s. 381.
[814] Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 54.

Okçuluk risalelerinde ok atılan meydan için "*burası er meydanıdır, burada şah ü geda birdir*" sözü sık sık anılmıştır.[815]

Okçuluk, İslam kültüründe büyük bir ehemmiyete haiz olduğu gibi Osmanlılar nezdinde de kutsal olarak addedilmekle birlikte ok atılan meydana abdestsiz girilmemesi adet haline getirilmişti. Okçuluk hukuku, Osmanlılar tarafından sıkıca korunmuş ve devlet resmî hükümlerle okçuluk hukukuna riayet edilmesini sağlamıştır. Zaten imparatorlukta gayriresmî olarak muazzam bir okçuluk kültürü mevcuttu. Örneğin; Bozdoğancı Üstad Kemal ve Bekar Sinan gibi ünlü ustaların bulunduğu bir günde Tozkoparan Yıldız Menzili'nde ok atacakken taş dibine gelip dua edip cümle ehl-i imân ile şast kabzadan geçen üstâdları zikreyleyip Resûlullâh'ın aziz ve münevver ruhlarına hediye ve salât ü selam eyleyip cümle Ashâb-ı Resûlullâh'ın ruhi şeriflerine (dua) edip, oradaki herkesten icazet alıp atış yapmıştı.[816]

Yukarıda görüleceği üzere ok ve yay kullanmak sadece usta insanlara tevdi edilmemiş, aynı zamanda ihlaslı insanlara tevdi edilerek bu silâhların yapımı ve kullanımı dini vecibelere bağlanmıştır. Örneğin; Atina Kalesi'nde ok ve yay tamircisi olarak görev yapan Peneproli, Kalivaser ve Nikola isimli Müslüman görevliler vazifelerini ihmal ettikleri gerekçesiyle Eğriboz Beyi Hasan, Atina Kadısı ve Hazine Defterdârı'nın onayları ile görevlerinden men edilerek Müslümanlıktan da çıkarılmışlardır. Onların yerine bu işe istidadı olan usta Salih atanmıştı.[817] Kanunî Devri'nde, ok ve yay tamirciliğinin dahi Osmanlılar tarafından din ve devlet meselesi olarak addedilmesi bu işe ne derece kutsiyet atfedildiğine tipik bir örnek teşkil etmektedir.

Kanunî Devri'nde büyük kemankeşler yetişmiştir. Mîralem Ahmed Ağa, en büyük Türk kemankeşlerinden biriydi. Aynı zamanda bir denizci olmakla birlikte gemi kaptanı olarak da anılıyordu. Kanunî, Manisa'da Şehzâde iken onun yanında olan Ahmed Ağa, güçlü kuvvetli birisiydi. İki koyunu iki eline alıp havada tutarak derisini yüzdürürdü. Atlara üzengiye basmadan sıçrayıp binerdi ve 3 yaşında bir merkebi kaldırıp omuzunda taşıyabilirdi. Kanunî, ona (Manisa'da) bu kadar ağır

---

[815] Hava gezi temrensiz ve yeleksiz kalın bir oktur. Hava idmanı hava gez ile yapılır. Torba gezi ise yeleksiz fakat temrenli bir ok çeşididir. Azmayiş ve yeksuvar okları pişrevden daha ağır ve demir temrenli oldukları için, 800 gez yeterli sayılmıştır. Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 43, 116, 17, 130.
[816] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi*, s. 101.
[817] BOA, MD 4, Hüküm nr. 1870, s. 179, 17 Cemaziyelevvel 968/3 Şubat 1561.

şeyleri kaldırmamasını tembih eylemişti. Kanunî'nin iktidarında en yakınlarından olup sarayda silâhdârlık ve çaşnigirbaşılık da yapmıştır.[818]

Rodos Muhasarası'na çaşnigirbaşı olarak katılan Ahmed Ağa, Rodos'ta attığı menzil üzerinde ordu konaklamıştı. Rodos'un Muhasarası'nda birer kantarlık gülleleri kaleden içeri fırlatmıştı. Tozkoparan İskender onu görünce yaşlılığına rağmen "benim menzillerimi atarsa bu adam atar" demişti. Kanunî, Okmeydanı'nı ziyaret ettiği bir gün ona Bursalı Şüca'nın Lodos'taki rekorunun 10 yıldan beri kırılamadığının beyan edilmesi üzerine saraydan Ahmed Ağa'yı çağırtmıştı. Bu menzili bozarsa kendisine Gelibolu kaptanlığı verileceğini söylemişti. Masrafları saraydan karşılanan Ahmet Ağa, 7 senelik uğraştan sonra Bursalı Şüca'nın Lodos rekorunu kırınca Mîralemlikten Gelibolu kaptanlığına tevcih olunmuştu. Bursalı Şüca'nın Lodos menzilindeki 1.243,5 (820,7 m) gezlik rekorunu Ahmed Ağa, 1271 (838,8 m) geze ok atarak (27,5 gezlik farkla) kırmıştı. Bu rekoru Hasan Çelebi'nin yaptığı sivri temrenli ok ve Edirneli Ali ustanın yaptığı yay ile kırmıştı. Bu menzilde kullanılan okların tamamı kamıştan imal edilmişti.[819] Okmeydanı'nda Ahmed Ağa'nın Lodos havasıyla kırdığı 7 adet rekor vardır. Bu rekorlar için dikilmiş olan menzil taşlarından sadece biri günümüze ulaşmıştır.

II. Bayezid'in Arabacılar Bölükbaşısı olan Ali Bâlî, sipahi olarak 1522 yılında Rodos Seferi'ne katılmış ve bu seferde şehit olmuştur. Lodos havasıyla attığı ve kendi adıyla anılan Arabacı Menzili'nde ilk rekoru kırmış olmakla birlikte diktiği taş bir zaman sonra yok olmuştur. Daha sonra Zağarcı Kasım adlı kemankeş, 972,5 geze ok atmış ve onun diktiği taş ana taş olarak kabul edilmiştir. Daha sonra Kosta Hüseyin, Arabacı Menzili'nde 1.041 gez menzile ok atmış, daha sonra Kuburcu Hüsrev ondan daha ileri atmış; ancak onun taşı da kaybolmuştur. Ondan sonra ise Nakkaş Muhammed Çelebi, 1.077,5 geze ok atarak rekor kırmış onun rekorunu ise aşağıda zikredilen Vardiyanbaşı Ali Bâlî, kırmıştır.[820]

Zağarcı Kasım, zağarcı olarak yeniçeri ocağına girmiş, Arabacı Menzili'nde menzilinin sahibi Ali Bâlî'nin rekorunu 972,5 geze ok atarak kırmıştır. Onun

---

[818] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,*s.15-17; Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 378.
[819] Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 378; Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s.15-17/301; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 186-187.
[820] Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 380; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 194.

rekorunu ise Kosta Hüseyin, 1.041 gez menzile ok atarak kırmıştır. Kıble havası ile atış yapılan Zıhgirci Yeri Menzili'nde 1.074 geze ok atarak rekor kırmıştır.[821]

Kemhacı Kasım, 1534 yılında İbrahim Paşa'nın tesiriyle asılan ünlü Defterdâr İskender Çelebi'nin mahiyetinden olup kemankeşliğiyle ünlüydü. Yıldız havasıyla atılan Tekye Menzili'nde birkaç kez rekor kırarak menzil taşını ilerletmiştir. Ayrıca Kıble rüzgârıyla atılan Haydar (Memi) Çelebi Menzili'nde 1.111,5 gezlik ve Lodos rüzgârıyla atılan Lodos Lendûha'sı Menzili'nde 1.142,5 gezlik rekorlar kırmış ve taş diktirmiştir.[822]

Vardiyanbaşı Ali Bâlî, Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa'nın çavuşlarındandır. Gemi kaptanlığı da yapmıştır. Kıble havası ile atılan Haydar (Memi Çelebi) Menzili'nde 1565-1566 yılında 1.141 geze atıp rekor kırmıştır. Ayrıca Arabacı Menzili'nde 1.131 geze ok atarak rekor kırmış son kemankeştir. 1596/1597 (H. 1005) yılında vefat etmiştir. Arabacılar Bölükbaşı olan Ali Bâlî'nin rekorunu onun ölümünden yıllar sonra kırmıştı. Her iki usta okçunun ölüm tarihleri arasında yaklaşık 75 yıl fark olması münasebetiyle birbirlerini tanımadıkları anlaşılmaktadır.[823]

Lendûha Cafer, Vezir Semiz Ali Paşa'nın mahiyetinden olup Miralem Ahmed Ağa'nın akranıdır. Lodos Menzili'nde 1.209,5 geze, Çizmeci (Çullu) Menzili'nde 1.201 gez (ağaç pişrev) geze ve Top Yeri (Hasan Taşı) Menzili'nde 1.195,5 geze ok atmıştı. Tekye Menzili'nde ise Hüsrev Beğ'in 1.108 gezlik rekorunu kamış pişrev okla 1.164 gezlik rekorla kırmış, ardından kendi rekorunu 1.204 geze ok atarak kırmıştır. Ayrıca farklı menzillerde de rekorlar kırmıştır.[824]

20 Mayıs 1517 tarihinde saraya alınmış olan yeniçerilerden Hüseyin'in oğlu Çizmeci Davud, ünlü bir kemankeş olmakla birlikte sarayda çizme, pabuç ve edik gibi şeyler yapıp tamire muhtaç olanları onarmaktaydı. 1526 yılında 7 akçe mevacib almaktaydı. Tarihini bilmediğimiz bir Ramazan Bayramı'nda saraya iki çift çizme, bir çift edik (lapçın, yumuşak kısa çizme), bir çift pabuç ve üç çift mest sunmuş ve kendisine 900 akçe in'âm verilmişti. Başka bir bayramda ise bir çift çizme, bir çift edik, bir çift pabuç ve iki çift mest sunmuş ve kendisine bir benek kaftan ile 3.000

---

[821] Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 380; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 225.
[822] Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 225.
[823] Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 380; Uzunçarşılı, "Ehl-i Hiref", s. 55, 69; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 194.
[824] Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 378, 390, 391; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 200-201.

akçe in'âm verilmişti. Çizmeci Davud, kendi adı ile anılan ve poyraz havasıyla atış yapılan Çizmeci (Çullu) Menzili'nde 1.155 geze ok atarak menzilin ana taşını dikmiş, daha sonra ise 1.162 geze ok atarak kendi rekorunu kırmıştır. Onun adıyla anılan menzilde Arapzâde 1.174 geze, Karga İbrahim 1.187 geze, Börekçi Muhammed 1.189 geze, Bozdoğancı Mustafa Çelebi 1198 geze, Lendûha Cafer 1.201 geze, en son rekortmen Çullu Ferrruh ise 1.223,5 geze ok atarak en büyük rekoru kırmıştır.[825]

Kanunî döneminin ünlü kemankeşlerinden Çullu Ferruh, vezir Ali Paşa'nın gulamlarından olup daha sonra Rüstem Paşa'nın kardeşi Serdar-ı Ekrem Ahmed Paşa'nın hizmetine girmiştir. Çizmeci (Çullu) Menzili'nde ağaç pişrev ile Lendûha Cafer'den 22,5 gez fazla atıp 1.223,5 gezlik rekor kırmıştır. Kıble havası ile atılan Haydar (Memi Çelebi) Menzili'nde ise 1.150,5 gezlik rekor kırmıştır. Her ikisini de geçen olmadığı için ikisinin taşı da baş taşı olarak kalmıştır.[826]

Cebeci Deli Hasan, Kanunî Devri'nde açılan ve Yıldız rüzgârıyla atış yapılan Okmeydanı'ndaki Hacı Süleyman Menzili'nde Çavuşzâde Mehmed Efendi'nin 1.063 gezlik rekorunu 1.074 geze ok atarak kırmıştır. Onun rekorunu ise Yahya Ağa 1.905 geze ok atarak kırmıştır. Budin Seferi sırasında yararlılıkları sebebiyle cebeciler kethüdâsı olmuş, daha sonra Peşte Kalesi'nin düşmesi ile 1602'de orada esir kalmış, kemankeş arkadaşlarının topladığı fidye akçesiyle serbest kalmıştır. Peşte'de de muhtelif menzillerde rekorlar kırmıştır.[827]

Ünlü kemankeşlerden Tozkoparan İskender, XV. yüzyılın sonunda ve XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış ve onun döneminde Türk okçuluğu zirveye ulaşmıştır. Devşirme asıllı olan İskender, yalnız rekorlara imza atmış bir rekortmen değil aynı zamanda iyi savaşan büyük bir cengâverdir. Tozkoparan Gelibolu, Kahire, Şam, Üsküp, Edirne, Bursa ve Amasya'da aşılamamış birer rekor kırmış, İstanbul'da ise 3 rekor kırarak büyük başarılar elde etmiştir.

Tozkoparan, kaptan Davud Paşa'nın baştardasını koruyan 10 şeçme okçudan biriydi. Modon ve İnebahtı Seferi'ne katılan Tozkoparan İskender, büyük yararlılıklar göstermişti. Çatışma sırasında bir düşman askeri, Paşa'nın baştardasının arkasına çıkarak altın başlı sancağı kapıp suya atlamışsa da Tozkoparan, onu okla

---

[825] BOA, TS.MA, D. 6503, s. 3; 9605, s. 2; 9602, s.1; Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 396-397; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 201-202.
[826] Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 396-397; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 204.
[827] Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 391; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 207.

vurmuş ve ardından suya atlayıp başını kesmiş ve sancakla birlikte Paşa'ya teslim etmişti. Bu sebeple sipahiliğe terfi etmişti.[828]

Yeniçeri ocağında zağarcılıkla başlayan Filibeli Kasım, "zağarcı", "sağrıcı", "sığırcı" ve "sofracı" lakaplarıyla da anılmıştır. Arabacı (Ali Bâlî) Menzili'nde 972,5 gezlik rekor kırmıştır. Zihgirci Yeri Menzili'nde ise 1074 geze ok atarak I. Viyana Seferi'nde şehit olan okçu Hüseyin'in 1.403,5 gezlik rekorunu kırmıştır. Kasım'ın rekorunu ise Solak taifesinden Lokumcu Ali Bey 1.093,5 menzile ok atarak kırmıştır.[829]

Arabacı Mahmud Ağa, II. Bayezid döneminde Arabacılar Bölükbaşısı olarak saraya alınmıştır. Oldukça kuvvetli ve maharetli olan Mahmud Ağa, Sultan I. Selim'in bir seferinde birkaç askerin çıkaramadığı bir arabayı tek başına çıkarmış ve Sultan ulufesini artırıp yanına almıştı. Kanunî'nin Rodos Seferi'ne katılmış bu sefer esnasında ok atarken bir düşman askeri tarafından tüfekle vurularak şehit edilmişti.[830] Lodos havası ile açılan Arabacı (Ali Bâli) Menzili'ni açmış ise de diktirdiği taş kaybolmuş daha sonra ise Zağarcı Kasım onun rekorunu kırarak yeni taş diktirmiştir.[831]

Yukarıda zikredilen Arabacı Menzili'nin sahibi Ali Bâli de ünlü bir kemankeştir. Aynı zamanda gemi kaptanı olan Ali Bâli, rekorunu Kanunî döneminde Ferhat Paşa'nın maiyetinde çalışırken kırmıştır.[832] Ünlü kemankeş Deve Kemâl'in oğlu olan Börekçi Mehmed, Poyraz havası ile atılan Çizmeci Menzili'nde 1.189,5 gezlik rekor kırarak taş diktirmiştir.[833] Cerrahzade Mehmed Çelebi, yeniçeri ocağı okçularından olup, Uncu Şuca Menzili'nde 1008 geze ok atarak rekor kırmış ve taş diktirmiştir.[834]

Nakkaş Mehmed Çelebi, solak, sipahi ve tâlimhânecibaşı olmuş, daha sonra ise Nakkaşân Cemâ'ati'nde odabaşı olmuştur. 1551 yılı Ramazan Bayramı'nda saraya hediye sunmuş ve kendisine 3.600 akçe in'am verilmişti. Lodos havası ile atılan Nakkaş Menzili'nde 991 gezlik, Eyüp'te İdris Köşkü'nde kendi adı ile anılan

---

[828] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi* ,s.75-77.
[829] Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 381; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 225.
[830] Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 380; Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 125.
[831] Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 232.
[832] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 127.
[833] Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 232.
[834] Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 236.

menzilde Gündoğrusu-Poyraz havasıyla 900 gezlik ve Lodos havası ile atılan Arabacı Menzili'nde 1.077,5 gezlik rekorlar kırarak taşlar diktirmiştir.[835]

XVI. yüzyılın ikinci yarısında kemankeş ve şair olan Çavuşzâde Mehmed Efendi, Yıldız havası ile atılan ve Kanunî Devri'nde açılan Hacı Süleyman Menzili'nde Feridun Reis'in 1.033 gezlik rekorunu 30 gez farkla 1.063 gezlik bir rekorla kırıp taş diktirerek ardından sancakbeyi olmuştur. Onun rekorunu ise Cebeci Deli Hasan 1.074 geze ok atarak kırmıştır.[836]

Defterzâde Memi Çelebi ve Defterzâde Muslî Çelebi, Kanunî'nin 1537-1546 yılları arasında başdefterdârı olan Mahmud Çelebi'nin oğullarıdır. XVI. yüzyılın ilk yarısındaki kemankeşlerden olan Defterzâde Memi Çelebi, Kıble havası ile atılan Haydar (Memi Çelebi) Menzili'nde 1.064,5 gezlik rekor kırarak taş diktirmiştir. Memi Çelebi, Kanunî'nin Şehzâdeliğinde, Edirne'deki Musalla Meydanı'nda Lodos havası ile daha önceki kendi rekorunu kırmıştır.[837] Defterzâde Muslî Çelebi, Kıble havası ile atılan Haydar (Memiş Çelebi) Menzili'nde 988 geze ok atıp taş diktirmiştir. Onun akabinde ise rekorunu kardeşi Memi Çelebi 1.064,5 gez menzile atarak kırmıştır. Acemi Tosun Haydar Bey, 1.116,5 geze ok atarak onun rekorunu kırmış, Vardiyanbaşı Ali Bâlî, 1.141 geze geze ok atarak Haydar Bey'in rekorunu kırmış, Çullu Ferruh ise 1.151,5 geze ok atarak Ali Bâlî'nin rekorunu kırmış ve bu menzildeki son rekortmen olmuştur.[838]

Güçlü bir kemankeş olan Avcıbaşı Kara Mustafa, yeniçeri taifesinden olup Sultan I. Selim'in avcıbaşısı idi. Kemah'ın fethinde kaleye ilk çıkan o olduğu için kendisine 45.000 akçelik zeamet verilmişti. Yıldız-Poyrazı havası ile atılan Ahi (Porpol) Menzili'nde kendi menzilini de aşarak Top İskender'in 986,5 gezlik rekorunu kırarak (111 gez farkla) 1.097,5 gezlik rekora taş diktirmiştir. Onun rekorunu ise Şîrmerd-zâde Balî Çelebi, 1.143,5 geze ok atarak kırmıştır.[839]

Zayıf yapılı bir kemankeş olan Karga Mustafa, ince yapısı nedeniyle hor görülmüştü. Okçuluğa oldukça aşırı sevgisi olmakla birlikte bir okunu silip tımar

---

[835] BOA, TS.MA, D. 4014, s.1; Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 380; Uzunçarşılı, "Ehl-i Hiref", s. 73; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 237.
[836] Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 237.
[837] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 147; Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 378-379; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 266.
[838] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 147; Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 378-379; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 246.
[839] Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 389; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 246-247.

ederken atıcılar tekkesini 7 kere dolaşırdı. Bir gün içinde 2 menzilde rekor kırmıştır. Poyraz ile atılan Çizmeci Menzili'nde 1187 geze ve Yıldız Poyrazı ile atılan Ahi Menzili'nde 1157 geze ok atarak taş diktirmiştir.[840]

XVI. yüzyılın ünlü kemankeşlerinden olan Uncu Mustafa, Lodos havası ile atılan Uncu Şüca Menzili'nde 1083 gezlik ve Kıble Lodosu ile atılan Zihgirci Yeri Menzili'nde 1.112,2 gezlik rekorlar kırarak taş diktirmiştir.[841]

XVI. yüzyılın ünlü kemankeşlerinden olan Bozdoğancı Mustafa Çelebi, Poyraz havası ile atılan Çizmeci Menzili'nde 1.198 gezlik rekor kırmıştır. Ayrıca 1513 yılında Ankara'da İshak Bey Menzili'nde de rekor kırmıştır. Hem kemankeş hem de bozdoğancı olan Mustafa Çelebi, bir bayram dolayısıyla Kanunî'ye sunduğu bozdoğanlardan 3.000 akçe ve 1 kaftan in'am almıştır.[842]

Aslen İranlı olan Şir Merd, döneminin en başarılı kemankeşlerinden olup Bahtiyarzâde'ye göre Kanunî'nin ilk yıllarına kadar yaşamıştır. Mustafa Kânî'ye göre ise I. Selim'in 1516 yılındaki Mercidabık Savaşı'nda Sultan Gavri'yi yendiği gün vefat etmiş ve Üsküdar'da defnedilmiştir. II. Mehmed'in oğlu Karaman valisi Şehzâde Mustafa'nın maiyetinde olup İstanbul'a bir görev için gittiğinde II. Mehmed ona "*yay çekebilir misin?*" diye sorunca "*çekerim*" diye cevap vermişti. Bunun üzerine II. Mehmed, hazinedeki güçlü bir yayı kurup getirmelerini istemiş ise de yayı kendisinin kurabileceğini beyan etmiş ve kurmuştu. II. Mehmed, onun yay kurmasından ve gücünden etkilenip 40 akçe olan ulufesini 80 akçeye çıkararak kendi maiyetine almıştı. Mustafa Kânî Bey, onun iyi bir hattat ve yüzücü olduğunu da yazmıştır.[843] Amasya'ya Şehzâde Bayezid'in yanına gittiği anlaşılmaktadır. II. Mehmed'in ölümünden sonra Amasya'dan II. Bayezid ile gelmiş ve cülusunda bulunmuştur. Okmeydanı'nda Lodos havası ile atılan ve sonra Miralem Ahmed Ağa Menzili olarak bilinen yerde 1.033,5 gezlik ve Yıldız havası ile 1.070 gezlik iki rekor kırmıştır.[844]

Bursalı Şüca, her ne kadar Kanunî dönemine kadar yaşamamış, Kanunî'nin Şehzâdeliğinde vefat etmişse de efsanevî bir kemankeş olması ve bazı rekorlarının

---

[840]Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 115; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 247.
[841] Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 247.
[842] BOA, TS.MA, D. 9602, 9605, Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 249-250.
[843] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,*s. 285-287; Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 387-388; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 260.
[844] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 285-287; Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 387-388; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 260.

Kanunî döneminde kırılabilmiş olması münasebetiyle zikredilmeye değerdir. Aslen Saraybosnalı olup, Bursa'da büyümüş, ilk rekorlarını Bursa'da kırmıştır. Daha sonra ise İstanbul'da Okmeydanı'nda önemli rekorlara imza atmıştır. Bazı rekorları onlarca sene boyunca kırılamamıştır. Okmeydanı'nda Lodos havasıyla kırdığı menzili Tozkoparan İskender gibi efsanevî bir kemankeş 10 senede kıramamıştı. Bu rekoru Miralem Ahmed Ağa ise Kanunî'nin emriyle 7 senede kırabilmişti.[845]

Sultan I. Selim tahta çıktıktan sonra kardeşlerini ortadan kaldırınca Şehzâde Ahmet'in maiyetindeki 40 adamından biri olan Şüca da I. Selim tarafından öldürtülmüştür. Şehzâde Ahmed'in cebecibaşısı olan Şüca'nın Amasya'daki rekorunu kırdığı için Şehzâde Ahmed kendsine hil'at ve in'âm vermişti. Daha sonra I. Selim, Çaldıran Savaşı dönüşünde Amasya'ya gelmiş ve orduyla birlikte burada kışlamıştı. Okçular burada talim yapmışlardı. Aynı zamanda Bursalı Şüca'nın rekoru burada kırılmıştı. Bahtiyarzâde onun atacağı oku takip etmek için Şüca'nın diktirdiği menzil taşının üzerine çıkmış ve rekoru kıran okun kendisini ıskaladığını beyan etmişti.[846] Bursalı Şüca'nın adı ok meydanlarında efsane olmakla birlikte bazı rekorları uzun uğraşlar sonucunda ancak Kanunî döneminde kırılabilmişti.[847]

Rum Yusuf birçok yerde rekor kırmış, Kanunî ile 1521 Belgrad Seferi'ne katılmıştır. Sofya'da Hasan Çelebi ismiyle anılan menzilde önemli bir rekor kırmış ve sipahiliğe yükseltilmişti. Sofya'da kırdığı rekor uzun zaman kırılamamıştı. Daha sonraları Okçular çarşısında kapıcılık ve marangoz çırağı olan Kuburcu Hüsrev adlı kemankeş, Rum Yusuf'un rekorunu kırmış ve taş diktirmişti. Rum Yusuf, daha uzun mesafelerde rekor kırmak için attığı birçok rekor için taş bile diktirmezdi. Yıldız havası ile atılan Topyeri Menzili'nde ise Bahtiyârzade Hasan Çelebi'nin 1.044 gezlik rekorunu 43 gezlik farkla geçerek 1.087 gezlik rekor kırmıştır.[848]

Hüseyin Safâ, XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış kemankeşlerdendir. Filibe'de ve İstanbul'da muhtelif tarihlerde rekorlar kırmıştır. Usta Bahtiyar'ın oğlu ve Bahtiyarzâde Hasan Çelebi'nin kardeşi olan okçu ve kemankeş Hüseyin Safâ, Edirne' Musalla Meydanı'nda Lodos menzilini açmış ve ana taşı diktirmiştir. Ayrıca

---

[845] Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 377-378; Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 15-17,301; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 261-263; Kemankeş Mustafa, *Kavsnâme*, s. 48.
[846] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 303-309; Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 385; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 261-263.
[847] Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 378; Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 15-17, 301; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 261-263.
[848] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 157, 281; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 266.

zikredilen Usta Bahtiyar, oldukça ünlü bir okçu olup, Deve Kemal, Solak Bâli ve Yanmazağaçoğlu gibi büyük kemankeşler onun yaptığı oklarla birçok rekor kırmıştır. Zikredilen Yanmazağaçoğlu, Üstad Bahtiyar'dan tanesi 1.000 akçe olmak üzere 3 adet ok almıştır. 1.000 akçeye aldığı bir okla Edirne'de diğer okla ise Üsküp'te rekor kırıp taş diktirmiştir.[849]

XV. yüzyıl sonu, XVI. yüzyıl ilk yarısında Amasya'da yaşamış olan Okçu Memi, 1532 yılında vefat etmiş ünlü bir ok ustasıdır. Okçuluğu Şeyh Hamdullah Efendi'den öğrendiği tahmin olunmaktadır. Amasya'daki birçok kemankeşin Bahtiyarzâde'ye gelerek "Okçu Memi'nin kendilerini beğenmediğini, neden böyle dediğini" sormuşlardı. Bahtiyarzâde ise "Amasya'nın kadimden beri okçulukta ünlü olduğunu, meşhur kemankeşlerin, Acem ve Arap tüccarların Amasya'ya ok atmaya ve menzilleri görmeye geldiklerini ve onların iyi atıcılar olarak bu şehrin şöhretine layık olduklarını" söyleyerek onları teskin ettiğini ifade etmiştir.[850]

Amasya, yukarıda zikredildiği üzere okçulukta revaçta bir kent olmakla birlikte burada kullanılan silâhların da yabancı ülke tüccarları arasında revaçta olduğu anlaşılmaktadır. Bu silâhlar arasında ok ve yayın da olması kuvvetle muhtemeldir. İranlılar bir zamanlar silâh, mühimmat ve sair birçok ihtiyaçlarını Amasya sancağından temin ederler ve bunları da Osmanlılarla yaptıkları savaşlarda kullanırlardı. Sultan Selim bunu anlayınca Amasya yolunun İranlılara kapatılmasını emretmişti. Bu türden mallar bulunduran yerli tüccarların mallarına dahi el konulmuştu. Bunları sahiplerine Sultan Süleyman iade etmişti.[851]

Amasya'da sivil halkın da ok ve yaya rağbet gösterdiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Celalzâde'nin naklettiğine göre Sultan Selim'in ölmeden önce gönderdiği askerlere Amasya halkı ok atmıştı. İddiaya göre; Ferhad Paşa Amasya'da fesatçıların ortaya attığı "*Şehzâde Ahmed'in oğlu Murad Kızılbaşlara sığınmıştır, öldürüldüğüne dair haberler doğru değildir. Kendisi sağ olup Amasya'dadır. Oranın ileri gelenleri ile birleşti. Devlete dirsek çevirip Celalî gibi isyan edecektir.*" şeklindeki mesnetsiz iddialara istinaden haksız yere 500-600 kişiyi idam ettirince Amasyalılar ister istemez padişaha darılmış ve askerlere de ok atmışlardı.[852]

---

[849] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 81, 285.
[850] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 311-313.
[851] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 23.
[852] Celalzâde *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 18-19.

Ok müsabakalarında tarafların fanatik duygularla taraf tutup anlamazlıklara sebebiyet verdiği hususu da zikredilmeye değerdir. Örneğin; Kemankeş Mustafa'nın yerini beyan etmediği ancak İstanbul Okmeydanı'nda olduğunu tahmin ettiğimiz çekişmeli bir yarışta ise Şüca ve Tozkoparan'ın taraftarları birbirine düşmüşler ve yaralananlar olmuştu. Ayrıca olay saraya intikal etmiş ve Sultan II. Bayezid Kazaskerî görevlendirmek istemiş ise de okçular razı gelmemişler; bunun üzerine ünlü bir kemankeş ve hattat olan meydan şeyhi Hamdullah Efendi olayı çözmek üzere tayin edilmişti.[853]

Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde ok ve yay kullanılmakta olup ok atıcılığı sadece askerî taifeye münhasır olmayıp siviller arasında da okla avlanmak, oyunlar oynamak ve ok yarıştırmak oldukça yaygındır. Ayrıca memleketin her yerinde Ok meydanlarında ok yarışlarını izleyen müptelâlar bulunmaktaydı. İmparatorluğun bazı kentleri ve kasabaları kemankeşlerin açtıkları menzillerle meşhur olup, buralara hususi olarak ok atmaya gelen kemankeşlerden dolayı okçuluk turizmi olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Hatta İmparatorluk dışından gelen tüccarlar dahi bu spora ilgi duymuşlardır. Bahtiyarzâde, Acem ve Arap tüccarların Amasya'ya ok atmaya ve menzilleri görmeye geldiklerini ifade etmiştir.[854]

Mustafa Kânî Bey, muhtelif risalelerden Osmanlılar'daki menzil bulunan illere değinmiştir. Ona göre; Mekke, Cidde, İskenderiye, Lazkiye, Şam, Maraş, Amasya, Tokat, Ankara, Kütahya, Tire, Akhisar, Yenice-i Vardar, Avlonya ve Gelibolu bunlardan bazılarıdır. Diğer yandan bazı şehirlerde açılan menzillerde kaç adet rekor kırıldığını, dolayısıyla kaç adet taş dikildiğini de nakletmektedir. Diyarbakır, Konya, Bergama, Balıkesir, İpsala ve Ustrumca'da ikişer menzil açıldığını beyan etmektedir. Halep, Ayazmend, Manisa, Üsküp ve Sofya'da ise üçer menzil açıldığını beyan etmektedir. İstanbul'un Üsküdar, Eyüp ve günümüzde Eyüp'e bağlı İdris Köşkü semtlerinde beşer, Bursa'da altışar, Edirne'de on üçer, Mısır ve Bağdad'da ise yedişer menzil açıldığını, toplamda ise 34 meydanda 90 menzil açıldığını yazmıştır.[855] Diğer yandan Ünsal Yücel bunun eksiklikleri olduğunu ifade etmektedir. Yücel, Amasya, Elbasan, Yenice-i Vardar, Üsküp ve Avlonya'da ikişer, Ayazmend ve Sofya'da dörder, Budin, Ladik ve Peşte Kalesi'nde birer menzilli meydanlar bulunduğunu toplamda ise İstanbul'daki Okmeydanı'nda 50 menzil, diğer

[853] Kemankeş Mustafa, *Kavsnâme*, s. 82.
[854] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 311-313.
[855] Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 365.

kentlerde ise 38 meydanda toplam 107 menzil bulunduğunu ifade etmiştir.[856] İstanbul Okmeydanı'nda Kanunî Devri'nde 10-11 civarında olan menzil sayısı, XIX. yüzyılda 50'ye ulaşmıştı ve bu menzillerde dikilen rekor taşlarının, bir taş ormanını andırdığını tahayyül etmek güç olmayacaktır.

Kemankeşler, bir yerde menzil açmak amacıyla atış yapmaya karar verdiklerinde belirli prosedürleri yerine getirmeleri, meydan şeyhi ve ihtiyarlardan izin almaları gerekliydi. Menzil açmak için muayyen kaidelere uymayan kemankeşlerin açtıkları menzil kabul edilmez, diktikleri taş sökülür ve ilgili kemankeş meydan şeyhi tarafından kovularak bu camiadan tecrit edilirdi. Eğer ok, kurallara uygun atılmışsa taş dikmek için okun atıldığı ayak yerindeki kemankeşin arkadaşları ve okun düştüğü yeri ayak yerindekilere gösteren "havacı" dışında sözüne itibar edilen kemankeşlerin şahitliği de gerekirdi.[857] Kemankeş Mustafa Efendi, ikisi ayak yerinde ikisi de okun düştüğü yerde olmak üzere dört şahidin olması gerektiğini[858] ifade etmiştir.

Öncelikle menzil açıp ilk taşı dikeceği yerde günlük yarışmalar veya menzil atışlarına antrenman yapmak için kullanılan heki oku ile en az 800 gezlik (528 metre) ya da pişrev oku ile 900 gezlik (594 metre) mesafeye ok atabilmek gerekliydi.[859] İki menzil arasındaki 100 gezlik (66 m) fark ise heki okunun temrenlerinin demir olması, pişrev okunun ise kemik uçlu olması sebebiyle heki okunun daha ağır olmasındandır.

Kemankeşlerin atış yapıp rekor kırdığı menzillerin bulunduğu kentlere yukarıda atıfta bulunulmuş ise de bazılarına hususen değinmek gerekmektedir. Okmeydanı ve muhtelif menziller bulunan kentlerden biri Tokat'tır. Tokat'ta ilk rekoru kıran Acem Kulu denilen kişidir. İkinci rekor Tüfenkçizâde tarafından kırılmış olmakla birlikte son rekoru Ahmed isimli kemankeş kırmış ve taş diktirmiştir.[860]

Kanunî döneminde Arabistan yarımadasında da okçuluğun revaç bulduğu anlaşılmaktadır. Cidde kentinde ilk menzil taşını diken Sufî isimli bir kemankeştir. İkinci menzil taşı Gâzi Mustafa'nın, üçüncü ise Gulâm isimli kemankeşindir. Ayrıca

---

[856] Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 70.
[857] Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 365; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 128.
[858] Kemankeş Mustafa, *Kavsnâme*, s. 75.
[859] Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 365.
[860] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 315; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 266.

Cidde'de Arnavut asıllı olan ve Balıkesir'de de menzili bulunan Hacı Mahmud da rekor kırmıştır. Burada daha sonra ise Mumcu Yunus rekor kırmıştır.[861]

Mısır'da da okçuluğun oldukça revaçta olduğu anlaşılmaktadır. Bahtiyarzâde, I. Selim ile Memlük sultanı Tomanbay (1474-1517)'ın savaştığı Ridâniye'de menzil olduğunu beyan etmiştir. I. Selim devrinde bu menzilde sırasıyla Körçilceğim, Soydan Beğ, Baltacı Kasım, Ablak Yusuf, Bozdoğancızâde, Uzun Hasan denilen yayabaşı ve Tozkoparan İskender rekor kırmış ve taş diktirmişlerdi. Kanunî Devri'nde ise Okçu Ahmed isimli bir kemankeş rekor kırdığını iddia etmişse de dürüst bir şahidi olmadığı için ispat edememiştir.[862] Mısır'ın İskenderiye kentinde de okçuluğa rağbet vardı. Bu kentteki menzilde karayel havasıyla ok atılırdı. Burada kırılan üç rekordan ilk iki rekoru kıranlar bilinmemekle beraber üçüncü rekoru Pehlivan Hacı Süleyman kırmıştır.[863]

Bir diğer menzil ise Şam kentindedir. Mısır Seferi'nde orduyla birlikte Şam'da da konakladığını belirten Bahtiyarzâde, önceki menzilleri atanların bilinmediğini, Rum Yusuf'un burada rekor kırdığını, onun rekorunu ise Tozkoparan'ın kırdığını yazmıştı. Sultan I. Selim bunun üzerine Tozkoparan'ın ulufesini 5 akçe artırmıştı. Ayrıca Kemankeş Şüca'da Şam'da Yıldız havasıyla rekor kırmıştı. Mustafa Kâni Bey, Şam'daki menzilde Tozkoparan ve Şüca arasında oldukça çekişmeli yarışlar olduğunu, en sonunda Tozkoparan İskender'in 1236 gezlik rekorunun son rekor olarak kabul edildiğini nakletmektedir.[864] Görüleceği üzere sefer esnasında bile çeşitli silâhlarla yapılan savaş tatkibatları ve harp oyunlarının yanında ok yarışları yapılarak rekor taşları dikilirdi. Osmanlı sultanları bile bu yarışlara nezaret ederek rekortmenleri taltif ederdi.

Diğer bir menzil ise Halep'te bulunmakla birlikte burada Lodos havasıyla atış yapılırdı. Tozkoparan, her zaman İçkoz Ahmet'in yayıyla ok atardı. Ancak bir gün ikisinin arası açılınca Tozkoparan yayını Rum Yusuf'a 100 Osmanî (Halep parasıyla 450 akçe)'ye satmıştı. Rum Yusuf, Halep'te Yayabaşı Uzun Hüseyin'in rekorunu bu yayla kırmıştı.[865]

---

[861] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 321.
[862] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 323-325.
[863] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 327; Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 365.
[864] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 327-329; Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 388-389; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 394.
[865] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 339; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 266.

Bursa kentinde ise Yıldız havasıyla açılan menzil bulunmaktadır. Bu menzilde ilk rekoru Makremeci isimli kemankeş kırmıştır. Daha sonra ise sırasıyla Kör Kemal, Üstad Karaca, Abdurrahman, Pehlivan Hayreddin, Şüca ve Tozkoparan rekor kırmışlardır. Tozkoparan'ın taşı ise baş taşıdır.[866]

Rekor kıran kemankeşlerin rekorları dönemin padişahına bildirilir, menzilin atıldığı yerde ziyafet verilir ve bu ziyafetlere bazen padişahlar dahi teşrif ederdi. Rekoru kıran kemankeşe hil'at giydirilir, eğer resmi bir görevi varsa maaşlarına zam yapılırdı. Yani maddi ve manevi her türlü taltif edilen kemankeşler, genellikle bu maharetlerinden dolayı savaşlarda ve özel birliklerde istihdam edilirdi.

Kemankeşler, rekor kırmak için belirli rüzgârların esmesini beklerdi. Ok yarışı için uygun havayı bekleyen kemankeş, beklenen rüzgâr esince de rekor kırmak için günlerce, haftalarca çalışırdı. Kaldı ki mezkûr dönemde bazı rüzgârlar günümüzdeki gibi yılın bazı günlerinde eserdi. Bahtiyarzâde, Poyraz rüzgârının yılın her döneminde estiğini, Yıldız rüzgârının istisnai olarak estiğini ve Karayel'in yılda birkaç kez estiğini ifade etmiştir. Bu açıdan kemankeşlerin doğru havayı iştiyâkla uzun zaman bekledikleri de olurdu. Örneğin Bursa'da Kemhacı Hayreddin isimli bir kemankeşin oğlu vefat etmiş ve kefenlenmiş haldeyken yılda bir iki kere esen Yıldız rüzgârı esmişti. Hayreddin, uzun zaman bu havayı beklediği için hazır olan cemâ'ate "*Sizler lütfunuzdan, kereminizden benim evladımı defin ediniz, benim günahımı affediniz, beni mazur görünüz, nice zamanlardan beri çalışıp beklediğim ancak denk getiremediğim murâdım havası esiyor, canparem vefat etti bu anı göremedi, belki ben de yarını göremem ve muradıma eremem*" demişti. Bu sözlere cemâ'atten bazıları ağlarken bazıları ise gülmüşlerdi. Aynı gün kendi adıyla anılan "Kemhacı Hayreddin Menzili"nde rekor kırmış ve taş diktirmişti.[867]

Yukarıda izah edildiği üzere Karayel havası yılda birkaç kez eserdi ve rüzgâr bir anda dönebildiği için kemankeşlere büyük zorluklar çıkarabilirdi. Karayel havasıyla atılan "Helvacı Yeri" Menzili'nde sırasıyla Hacı Hasan, Rum Yusuf, Kuburcu Hüsrev ve Lenduhâ Cafer rekor kırmışlardı. Bu kemankeşler birçok yerde rekor kırmış ve taş diktirmişlerdi.[868]

---

[866] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 269.
[867] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 109, 159, 265,267.
[868] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 159.

Kanunî Devri'nde bazı ok ve yay ustalarının yaptıkları üst düzey silâhların gördüğü rağbete de değinmek yerinde olacaktır. Yeniçeri taifesinden bir sipahi olan Kemankeş Sinan, aynı zamanda çok iyi bir okçu olmakla birlikte Sinan'ın yaptığı yayların şöhreti Arap, Acem ve Hint memleketlerine dahi ulaşmıştı. At üzerinde rahatlıkla yay kurduğu söylenmekle birlikte iki pehlivan kuvvetinde olduğu söylenmekteydi. Kanunî Devri'nde bazı okçuların yaptığı okların şöhreti de kemankeş camiasında oldukça şöhret bulmuştu. Örneğin; Bahtiyarzâde'nin babası Hacı Bahityar'ın yaptığı meşhur alaca oklar okçuluğa merakı olan herkes tarafından bilinirdi. Onun okları tüm okları geçtiği için Edirne halkı her gün havacılara "*alaca ok geldi mi*?" diye sorar izlemeye gelirlerdi. Ok getirilmemiş ise kalkıp gider, gelecek ise bekler, oku yapana dua ederlerdi.[869] Oklarıyla ünlü diğer bir usta ise Havandelen Bâli'ydi. Üstad Kemal, Havandelen Bâli'den 3 tane oku 1.000 akçeye almıştı. Bu okların biri oldukça iyi olmakla birlikte siyah bir kamış ok idi. Mustafa Çelebi bu okla Bâli Bey'in rekorunu kırmıştı.[870]

Kanunî Devri'nde ok ve yay yapımı üzerine imparatorluğun çeşitli yerlerinde mahir zanaatkârlar olduğu gibi başkent İstanbul'da da oldukça mahir ustaların olduğu bilinmektedir. Bunlar haricinde Osmanlı Sarayı'nda da "cemâ'at-i kemangerân" ve "cemâ'at-i tirgerân" adlı ok ve yay yapım ustaları istihdam edilmekteydi. 1525 senesi Aralık ayında Enderun Hazinesi kâtibi Davud Ağa nezaretinde saraydaki zanaat erbabının mevacibleri yazılmıştı. Bu münasebetle saraydaki ok ve yay yapımı, tamiri ve tezyini işiyle meşgul olan kişilerin maaşlarına da vakıf olmuş olduk. Okçular, saraya mensup görevlilere özel oklar yaptıkları gibi okların bakım ve onarımını da yapmaktaydılar. Bayramlarda ise Kanunî'ye hediye oklar sunarlar ve kendilerine in'amlar verilirdi. Örneğin; 1551 yılında Ramazan Bayramı'nda Kanunî'ye hediye veren Hassa ok yapım ustalarından Hacı Nasuh'a 2.500, Arnavut Hüseyin'e 1.300, Hüseyin Şahin'e 1.500, Hüseyin Bahtiyar'a 2.500 akçe verilmişti. Yay ustalarından Yusuf'a 1.000, Bayram'a 1.000, Baliî-i Edirnevî'ye 1.200 akçe in'âm verilmişti.[871]

Kanunî Devri'nde 1526 tarihli bir Ehl-i Hiref defterinde; 11 ok ustası kayıtlıydı ve mevacibleri 3,5 ile 21 akçe arasında değişmekteydi. Aynı defterde 4 çırak kayıtlıydı ve çırakların mevacibleri 1,5 ile 6 akçe arasında değişmekteydi. Sultan II.

---

[869] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 199.
[870] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 201.
[871] BOA, TS.MA, D. 4104, s. 1-2, Uzunçarşılı, "Ehl-i Hiref", s. 73-74.

Bayezid zamanında kul taifesinden saraya alınmış olan ve günümüzde Kırım'da yer alan Mankub'lu Yunus 1525 yılında 11 akçe mevacib almaktaydı. Aynı yıllarda bir Ramazan Bayramı'nda sarayda Kanunî namına ok sunmuş ve kendisine 2.000 akçe in'am verilmişti.[872] Sultan II. Bayezid zamanında yaycıbaşı üstad Taceddin tarafından hediye verilmiş olan okçu Nasuh 1525 yılında 12,5 akçe mevacib almaktaydı. 1551 Ramazan Bayramı'nda saraya ok sunmuş ve kendisine 1.000 akçe in'am verilmişti. Başka bir belgede ise bir tutam gümüş renkli ok, bir tutam kırmızı renkli kesme ok, bir tutam siyah renkli kesme ok ve bir tutam sade kesme ok sunduğu görülmektedir. 11 Kasım 1558 tarihinde okçubaşı olarak kayıtlıdır ve aynı tarihte 27 akçe mevacib almaktadır. Hüseyin oğlu okçu Şahin'nin babası yeniçeri cema'atinden pençik kul olub, Sultan II. Bayezid zamanında sanatkâr olarak yazılmış ve 1525 yılında 13,5 akçe mevacib almaktaydı. Ramazan Bayramı'nda saraya bir tutam kırmızı renkli ok, bir tutam gümüş kesme ok ve bir gümüş segizen sunmuş ve kendisine 1.500 akçe in'am verilmişti. Okçu Şahin, 11 Kasım 1558 tarihinde ise 18,5 akçe mevacib almaktaydı. Ali oğlu okçu Bahtiyar, önceleri ulûfesini İstlab-i Âmire'den almakta olup 21 Eylül 1522 tarihinde saraya alınmıştı. 1525 yılında 11,5 akçe mevacib almaktaydı. Ramazan Bayramı'nda saraya bir miktar ok sunmuş ve kendisine 1.000 akçe in'âm verilmişti. Hüseyin oğlu okçu Bahtiyar, Sultan II. Bayezid ile birlikte Amasya'dan gelmiş hassa üstadlarından kul olup sanatkâr olarak saraya alınmıştı. 1525 yılında 15 akçe mevacib almaktaydı. Ramazan Bayramı'nda saraya bir miktar ok sunmuş ve kendisine 2.500 akçe in'âm verilmişti.[873] Dönemin en iyi okçularından olan bu kişilerin yaptığı oklar Sultan'ın ve saray erbabının sadaklarını süslemekle birlikte kendilerine oldukça bol miktarlarda bahşiş verilmesi dikkate şayandır. İyi bir ustanın günlük yevmiyesinin 150-200 katına kadar in'âm alması ona ciddi bir gelir kapısı daha açıyordu. Örneğin; okçu Bahtiyar'a 1530'lu yıllarda verilen 2.500 akçelik in'âm 1525 yılındaki 15 akçelik günlüğünün yaklaşık 167 katına denk gelmekteydi. Bu da ayın her günü çalıştığı varsayılırsa 5,5 aylık toplam maaşını geçmektedir.

1522 yılında saraydaki okçular cemâ'atine sanatkâr olarak katılan Çiroz Mustafa'nın babası bir sipahidir. 1525 yılında 8 akçe mevacib almaktaydı. Sarayda Kanunî'nin ölümüne kadar kalmış ve okların tamirinde çalışmıştır. Bayramda

[872] BOA, TS.MA, D. 9602, s. 3; 9605, s 2; 9706, s. 14; Uzunçarşılı, "Ehl-i Hiref", s. 46.
[873] BOA, TS.MA, D. 4104, s. 1; 6503, s.1; 9605, s 2; 9612, s. 5; 9706, s. 14; Uzunçarşılı, "Ehl-i Hiref", s. 46.

Kanunî'ye özel yapım ok sunmuş ve 1.000 akçe in'am almıştı. Başka bir bayramda ise saraya bir tutam kesme ok sunmuştu. Ayrıca Çiroz Mustafa'ya; Göçeğen[874] kuyruklu 9 adet yelekli ok ve kartal yelekli 25 ok kesme temrenli yapılmak için verilmişti.[875]

XV. Yüzyıl sonu XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan okçu Edirneli Sinan, Bahtiyarzâde Hacı Çelebi ve Satılmış gibi büyük ustalar yetiştirmiş ve yaşadığı dönemde bu şöhretiyle saygı görmüştür.[876]

XV. yüzyıl sonu XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Müezzinzâde Zıhgırci Sinan, okçuluğu II. Bayezid devrinin ok ustalarından Keyvan Bey'den öğrenmiştir. Tozkoparan İskender, İstanbul'daki Yıldız Menzili ile Bursa'da Şüca'nın rekorlarını onun okuyla atmıştır. Kanunî'nin şehzâdeliğinde asılsız dedikodular üzerine asılmıştır.[877]

Aslen devşirme olan Eğribozlu okçu Kasım, 21 Mayıs 1518 tarihinde saraydaki okçu cemâ'atine yazılmış, 1525'te usta olmuş ve 1558'e kadar burada kalmıştır. 1525 yılında 3,5 akçe mevacib almaktaydı. Aynı zamanda bir kemankeş olan Kasım, Belgrad'da Karayel ile atılan bir menzilde rekor kırmış ve taş diktirmiştir. Kasım, 11 Kasım 1558 tarihinde ise 8,5 akçe mevacib almaktaydı.[878]

Eğribozlu Kasım'la birlikte saraydaki okçu cemâ'atinde bir de Rus Kasım isimli bir okçu çalışmaktaydı. Rus Kasım, Kanunî döneminde saraya alınmıştı. 1525 yılında onun mevacibi ise 13 akçeydi. Bu iki Kasım'dan biri Ramazan Bayramı'nda saraya ok sunmuş ve 900 akçe in'am almıştı.[879] Maaşının Eğribozlu Kasım'dan 3-4 kat fazla olması münasebetiyle ondan daha mahir bir usta olduğu ve zikredilen okları Rus Kasım'ın sunduğu anlaşılmaktadır. Kanunî'ye özel yapım ürünler sunan ustaların hepsinin mahir olduğunu da belirtmek yerinde olacaktır.

Niğbolulu Okçubaşı Hayreddin, aslen devşirme olup Sultan Mehmed Han zamanında okçu olarak yazılmış ve 1525 yılında 21 akçe mevacib almaktaydı. Okçubaşı Hayreddin bir Ramazan Bayramı'nda Kanunî'ye bir tutam gümüş kesme

---

[874] Göçeğen kuşu; sarı, yeşil ve muhtelif renkleri olan kuş ya da ağaçkakan kuşudur.
[875] BOA, TS.MA, D. 2163 s. 6; 9602, s. 3; 9706, s. 15; 9163; 6905 s. 2; 4104; Uzunçarşılı, *Ehli Hiref,* s. 67; Yücel *Türk Okçuluğu,* s.424.
[876] Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 425.
[877] Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 426.
[878] BOA, TS.MA, D. 7906, s. 15; d. 9612, s. 5; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 421.
[879] BOA, TS.MA, D. 7906, s. 15; 9605, s. 2; Uzunçarşılı, *Ehli Hiref,* s. 70.

ok hediye etmiş ve kendisine 2.000 akçe ve bir münakkaş kaftan in'am verilmişti. 1525 yılında 2,5 akçe mevacib alan Mehmed isimli bir çırağı bulunmaktaydı.[880]

Rus asıllı okçu Behram, 1520'de Kanunî ile Manisa'dan gelerek sarayda çalışan okçular arasına girmiş ve 1525'te usta olmuştur. 1525 yılında 6 akçe mevacib almaktaydı. Lenduha Câfer'in Okmeydanı'nda Top Yeri Menzili'ndeki rekorunu bu ustanın oku ile kırmıştı.[881]

XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış okçulardan olan Cemşid, Bursa'da yaşamış ünlü bir ustadır. Oklarını överek "*gökkkubbe altında emsalim olabilecek okçu olduğunu bilsem bu sanatımdan vazgeçerim*" diye gezermiş. Aynı zamanda ok yaparken yonttuğu ince tel haline gelmiş talaşları da teşhir edermiş. Usta bir ok yapım ustası olduğu gibi aynı zamanda usta bir kemankeştir. Bursalı Şüca, İstanbul Okmeydanı Lodos menzilindeki rekorunu onun yaptığı okla kırmıştı. Kendisi de Bursa'da Poyraz havası ile atılan Yusuf Yeri menzilinde rekor kırmıştı.[882]

XVI. yüzyılın meşhur okçularından olan Okçu Dilâver, Kanunî Devri'nde bir bayramda padişaha 30 kese ok sunduğu görülmektedir. Saray hesabına çalışan sanatkârlarla adı anılmadığına göre şehrin okçu esnafından olmalıdır.[883]

Kanunî döneminin ünlü hattatlarından Şeyh Hamdullah Efendi, XV. yüzyılın ortalarında Amasya'da doğmuş Şehzâde Bayezid'in ve Kanunî'nin dostluğunu kazanmış ünlü münevverlerdendir. Aynı zamanda ünlü bir okçu olan Hamdullah Efendi'nin okları, Kanunî döneminin kemankeşleri için oldukça revaçtaydı. Uzun zaman meydan şeyhliği de yapmış olan Hamdullah Efendi, 1.105, 5 (729,63 m) geze ok atarak Şir Merd'in rekorunu da kırmış ve buraya nişan taşı diktirmişti.[884]

XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan okçu Çil Hamza, Bursalı olup işlediği kamış oklarla ve kemankeşliğiyle ünlü bir ok ustası olmakla birlikte Usta Şemseddin'in çırağı olarak okçuluğa başlamıştır. Daha sonra ise Nefci İshak'tan dersler almıştır. Bursa'da poyraz havası ile atılan Darı Burnu Menzili'nde rekor kırıp taş diktirmiştir.[885]

---

[880] BOA, TS.MA, D. 6503, s. 3; 9605, s. 1; 9706, s. 14; ,Uzunçarşılı, *Ehli Hiref,* s. 46.
[881] BOA, TS.MA, D. 9706, s. 15.; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 417.
[882] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 257; Yücel *Türk Okçuluğu,* s. 417.
[883] BOA, TS.MA, D. 8244; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 417.
[884] Muhittin Serin, "Şeyh Hamdullah Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s 450.
[885] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 271; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 418.

XV. yüzyıl sonu, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinin meşhur okçularından olan Okçu Hüseyin Yeniçeri Ocağı'na bağlı bir okçudur. 1505-1510 yıllarında Sultan Bayezid'e oklar sunmuş ve 400 ile 1.000 akçe arasında in'am almıştır. Zıhgirci Kasım ve Hacı Hasan Bahtiyar'ın rekorunu kırmıştır. Kanunî döneminde de okçuluk faaliyetlerinde bulunan Hüseyin, I. Viyana Kuşatması'nda sırasında tüfekle vurularak şehit edilmiştir.[886]

Ok yapım ustası olan Arnavut Hüseyin, aynı zamanda muhtelif menzillerde rekor kırmış bir kemankeştir. Arnavut Hüseyin'in Ağalar Baba Menzili'nde Feridunzâde Mustafa Ağa'nın 982,5 gezlik rekorunu 993 gezlik rekorla kırmıştı. Onun rekorunu ise Çerkes Muhammed Paşa 1.040 menzile ok atarak kırmıştı. 1551 yılında Ramazan Bayramı'nda Kanunî'ye özel yapım ok hediye eden Arnavut Hüseyin'e 1.300 akçe in'am verilmişti.[887]

1 Şubat 1522 tarihinde sanatkâr olarak yazılmış olan Okçu Munis, okçu cemâ'atinden önce arabacılar cemâ'atinden olup 1525 yılında 5 akçe mevacib almaktaydı. Kanunî'ye bir Ramazan Bayramı'nda bir tutam kesme ok ve bir tutam heki oku hediye etmiş ve kendisine 800 akçe in'am verilmişti. Ayrıca Ferhad Paşa kullarından olup 11 Aralık 1524 tarihinde saraya alınmış ve 1525 yılında 1,5 akçe mevacibi olan Bosnalı İbrahim isimli bir çırağı vardır.[888]

Sarayda istihdam edilen "cemâ'at-i kemangerân" isimli yay ustaları ve çırakları mevcuttu. 1525 yılına ait mezkûr Ehl-i Hiref defterinde; 18 yay yapım ustası kayıtlıydı ve mevacibleri 3 ile 21 akçe arasında değişmekteydi. Aynı defterde 5 yay yapım çırağı kayıtlıydı ve çırakların mevacibleri 1 ile 2 akçe arasında değişmekteydi. Hüseyin Ağa kullarından Gulam Ahmed 13 akçe günlük almaktaydı. Babası hassa çizmecilerinden olup II. Bayezid zamanında sanatkâr olarak yazılmış olan Yusuf oğlu Ali 10,5 akçe günlük almaktaydı. 12 Nisan 1518 yılında sanatkâr olarak yazılmış olan Arnavut Mahmud 10,5 akçe günlük almaktaydı. II. Bayezid zamanında sanatkâr olarak yazılmış ve babası yeniçeri olan Hacı Sinan oğlu Muhammed 10 akçe ve 29 Nisan 1526 tarihinde sanatkâr olarak yazılmış Hüseyin oğlu Hızır 6 akçe

[886] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 151; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 419.
[887] BOA, TS.MA, D. 4104, s. 1; Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 379-380.
[888] BOA, TS.MA, D. 9602, s. 4; 9605, s 3; 9706, s. 15; Uzunçarşılı, "Ehl-i Hiref", s. 67.

mevacib almaktaydı. I. Selim zamanında pîşkeş (hediye) olarak gelmiş Rus Yunus diğer ustalardandır.[889]

Yaycı İbrahim, II. Mehmed devri okçularından Arap'ın oğludur. Okçuluğu Tosya'da öğrenmiş olup 5 Ocak 1521 tarihinde sanatkâr olarak saraya alınmıştır ve 1525 yılında 8 akçe mevacib almaktaydı. Tarihini bilmediğimiz bir Ramazan Bayramı'nda saraya 2 adet yay, başka bir bayramda ise 3 adet yay sunmuştu. İstanbul Okmeydanı'nda üç ayrı menzilde rekoru olan bir kemankeşti.[890]

24 Mart 1521 tarihinde sanatkâr olarak yazılmış Şehabeddin oğlu yaycı Hamza, 1525 yılında 3 akçe mevacib alırken 11 Kasım 1558 tarihinde ise 8,5 akçe mevacib almaktaydı. Sultan Selim zamanında pençik olarak gelmiş olan Efrenc Yusuf 1526 yılında 3 akçe mevacib alırken 11 Kasım 1558 tarihinde ise 11,5 akçe mevacib almaktaydı.[891]

Yaycıbaşı İskender, I. Selim zamanında sanatkâr olarak saraya alınmıştı. 1525 yılında 23 akçe mevacib almaktaydı. Yaycıbaşı İskender, bir Ramazan Bayramı'nda Kanunî'ye kendisinin yaptığı iki adet yay hediye etmiş ve kendisine 3.000 akçe ve bir benek kaftan in'am verilmişti. Yaycı Eğribozlu Ahmed, pençik kul olarak saraya alınmış ve 1525 yılında 18 akçe mevacib almaktaydı. Eğribozlu Ahmed, Ramazan Bayramı'nda Kanunî'ye kendisinin yaptığı bir yay hediye etmiş ve kendisine 2.000 akçe in'am verilmişti. II. Bayezid zamanında sanatkâr olarak alınmış ve yeniçerilerden devşirme asıllı olan İvranyalı Yusuf, 1525 yılında 12,5 akçe mevacib almaktaydı. İvranyalı Yusuf, Ramazan Bayramı'nda Kanunî'ye kendisinin yaptığı bir yay hediye etmiş ve kendisine 1500 akçe in'am verilmişti. II. Bayezid zamanında yazılmış ve devşirme asıllı olan yaycı Murad Mihaliç Usta, 1525 senesinde 12,5 akçe mevacib almaktaydı. Murad Mihaliç, Ramazan Bayramı'nda Kanunî'ye kendisinin yaptığı bir yay hediye etmiş ve kendisine 1500 akçe in'am verilmişti. Ayrıca I. Selim zamanında hediye olarak gelmiş, 1525 yılında 2 akçe mevacib alan Rus Hüseyin isimli bir çırağı bulunmaktadır. Yaycı Hacı Muslihiddin devşirme asıllı olmakla birlikte II. Bayezid zamanında çırak olarak yazılmış ve 1525 yılında 16,5 akçe mevacib almaktaydı. Hacı Muslihiddin Ramazan Bayramı'nda Kanunî'ye kendisinin yaptığı bir yay hediye etmiş ve kendisine 1.500 akçe in'am verilmişti. Başka bir

[889] BOA, TS.MA, D. 9706, s. 15.
[890] BOA, TS.MA, D. 6503, s. 3; 9602, s. 3; 9706, s. 15; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 377.
[891] BOA, TS.MA, D. 9612, s. 5; 9706, s. 15.

bayramda ise iki yay sunmuştu. Okçu, yaycı ve zıhgircilerden bazılarına Kanunî Devri'nde bir bayramda verilen in'âmlara dair bilgiler mevcuttur. Hasan oğlu okçu Bahtiyar 2.500 akçe, okçu Yunus 2.000 akçe, Taceddin Ağa oğlu kulu Nasuh 2.000 akçe, Mehmed oğlu yaycı Hacı Sinan 1.500 akçe ve zıhgirci Yusuf 1.500 akçe in'âm almıştı.[892]

1 Şubat 1522 tarihinde sanatkâr olarak yazılmış olan yaycı Eğribozlu İskender 1525 yılında 9 akçe mevacib almaktaydı. Eğribozlu İskender, Ramazan Bayramı'nda Kanunî'ye kendisinin yaptığı bir yay hediye etmiş ve kendisine 1.000 akçe in'am verilmişti. Mustafa Paşa kullarından Gulam Hızır, I. Selim zamanında yaycı olarak saraya alınmış ve 1525 yılında 5 akçe mevacib almaktaydı. Yaycı Hızır, Ramazan Bayramı'nda Kanunî'ye kendisinin yaptığı bir yay hediye etmiş ve kendisine 1.000 akçe in'am verilmişti. Babası kul taifesinden olan Hacı Sinan oğlu yaycı Mehmed, II. Bayezid zamanında sanatkâr olarak saraya alınmış ve 1525 yılında 8 akçe mevacib almaktaydı. Mehmed, Ramazan Bayramı'nda Kanunî'ye kendisinin yaptığı oklardan hediye etmiş ve kendisine 1.500 akçe in'am verilmişti. İlgili belgelerde; Mehmed'in hem yaycı hem de okçu olarak kaydedildiği görülmektedir. Kanunî döneminin kemankeşlerinden Şemseddin Halife mevacib defterlerinde bulunmadığı için yaycı cemâ'atine girmediği anlaşılmaktadır. Manisa'da Kanunî'nin validesi Hafsa Sultan'ın darüşşifasında baştabiplik yapmıştır. Oldukça güçlü olmakla birlikte yay çekmesi de meşhurdu. Miralem Ahmed Ağa'nın havadarlığını yapmıştır.[893]

Yaycı Arnavut Hacı Ferhad, II. Bayezid zamanında sanatkâr olarak saraya alınmış ve 1525 yılında 13 akçe mevacib almaktaydı. Arnavut Ferhad, Ramazan Bayramı'nda Kanunî'ye kendisinin yaptığı 2 adet yay hediye etmiş ve kendisine 2.000 akçe in'am verilmişti. Hacı Ferhad, 1551 yılında Ramazan Bayramı'nda Kanunî'ye iki nakışlı bir yay sunmuştu. Kendisine 3.000 akçe in'âm verilmişti. Bosnalı Hamza isimli bir çırağı bulunmaktaydı. Çırağı, Kanunî zamanında pençik olarak gelmiş ve 1525 yılında 1 akçe mevacib almaktaydı. Ferhad, 11 Kasım 1558 tarihinde 25 akçe mevacib almaktaydı.[894]

Bahtiyarzâde Hacı Hasan Çelebi'nin babası Bahtiyar, Sultan Bayezid Han ile birlikte Amasya'dan gelmiş hassa üstadlarından kul olup sanatkâr olarak saraya

---

[892] BOA, TS.MA, D. 9605, s. 1-4; 9602, s. 3; 9706, s. 15-16; Uzunçarşılı, "Ehl-i Hiref", s. 68-72.
[893] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 25-27.
[894] BOA, TS.MA, D. 4104, s. 1; 6503, s. 1; 9602, s. 3; 9605, s 1; 9612, s. 5; 9706, s. 15-16; Uzunçarşılı, "Ehl-i Hiref", s. 73; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 372.

alınmıştı. Bahtiyarzâde Hacı Hasan Çelebi, II. Bayezid ve Kanunî devirlerinin en ünlü kemankeşleri Tozkoparan İskender ve Mîralem Ahmed Ağa'nın özel okçuluğunu yapmıştır. Ordunun ok ihtiyacını karşılamak için orducu esnafı olarak I. Selim'in Tebriz (1514), Kemah (1515) ve Ridaniye seferlerine; Kanunî'nin ise 1532 yılındaki Almanya Seferi'ne katılmıştır. Babası Hacı Bahtiyar ve Gelibolulu Üstad Ramazan'dan kemankeşlik dersleri almıştır. Ramazan Bayramları'nda geleneksel olarak Kanunî'ye özel yapım oklarından sunmuştur. Bir bayramda bir tutam kamış ok, başka bir bayramda ise bir tutam kamış heki ok sunmuş ve bu bayramların birinde kendisine 2.500 akçe in'am verilmişti.[895]

Bahtiyarzâde, 1525-1530 yıllarında 956 geze ok atarak Haydar (Memi Çelebi) Menzili'ni açtırmıştır. Kıble Lodosu ile Zihgirci Yeri Menzili'nde 993,5 geze ok atarak rekor kırmıştı. Yıldız havası ile 1.004 geze ok atarak rekor kırmıştı. Vardar Yenicesi'nde ise Lodos ve Poyraz havasıyla ok atarak rekor kırmış, Sofya'da günbatısı havasıyla atıp rekor kırmış, Üsküp'te Poyraz havasıyla menzil açıp rekor kırmıştı. Ayrıca Edirne'de Namazgâh'ta Poyraz havasıyla rekor kırmıştı.[896]

Yaycı Ali Usta Edirneli olup yaptığı yayların şöhreti sonraki yüzyıllar bile konuşulmuştur. II. Bayezid'in sadrazamı Davud Paşa'nın cebecibaşısı olmuştur. Bahtiyarzâde, Kemankeş Parmaksız Nasuh'un kendisi için: "*Kimde Ali Usta işi yay varsa sağlam bir bezle altı yerden sarıp saklasın, dünyaya bir daha onun gibisi gelmez*" dediğini yazmaktadır. Ali Usta, saraydaki zanaat erbabından olmayıp, sivil yaycılardandır. Devrinin kemankeşleri, onun yaptığı yaylarla birçok rekor kırmışlardı. Mir-i Âlem Ahmed Ağa'nın Bursalı Şüca'nın Lodos menzilindeki 1.243,5 gezlik rekorunu 1.271 geze ok atarak 27,5 gezlik farkla kırdığını yukarıda ifade etmiştik. Bu rekoru Hasan Çelebi'nin yaptığı sivri temrenli ok ve Edirneli Ali Usta'nın yaptığı yay ile kırmıştı. Bu yay 110 dirhem (352,8 gr.) ağırlığındaydı.[897]

1551 yılında Ramazan Bayramı'nda Kanunî'ye hediye veren yay yapım ustalarından Abdüsselam'a 1.000 akçe in'âm verilmişti. Piyale Paşa maiyetinden olan Abdüsselam, 1558 yılında 12 akçe mevacib almaktaydı. Osmanlı sarayındaki yay yapım ustalarından bir diğeri olan Ferhad oğlu Hasan, 1551 yılında Ramazan

---

[895] BOA, TS.MA, D. 6503, s. 1; 9602, s. 4; 9605, s. 1; Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 141; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 3.
[896] Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 143; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 210.
[897] Mustafa Kânî Bey, *Okçuluk Kitabı*, s. 378; Bahtiyarzâde, *Okçuluk Risalesi,* s. 15-17/301; Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 368, 186-187; Sedat Bayrakal, *İstanbul Okmeydanı Menzil Taşları*, Okçular Vakfı Yayınları, İstanbul 2018, s. 54.

Bayramı'nda Kanunî'ye hediye sunmuş ve kendisine 1.000 akçe in'am verilmişti. 11 Kasım 1558 tarihinde 17 akçe mevacib almaktaydı.[898]

Kanunî döneminde yaycı ve okçuların seferlere katıldığına dair kayıtlar da mevcuttur. Kanunî döneminde seferlere katılan muhtelif işler yapan askerlere yüklerine ve asker sayılarına göre çeşitli miktarlarda beygirler verilmişti. 1521 yılında ilk seferi olan Belgrad Seferi'ne ve 1522 yılındaki ikinci seferi olan Rodos Seferi'ne katılan çeşitli sanat erbabına beygirler verilmiş olmakla birlikte yaycılara ikişer adet beygir verilmişti. Ayrıca Belgrad Seferi'ne giden okçulara 1, Rodos Seferi'ne giden okçulara ise 2 beygir verilmişti.[899] Bu durum zikrolunan dönemde sefer esnasında da ok ve yayların tamirâtının ve sair işlerinin yapıldığına kanıt teşkil eder.

2.3.6. Zemberek

Zemberek ilk kez MÖ 3. yüzyılda Çin'de tarih sahnesine çıkmıştır. Mezkûr dönemde Çinliler zembereğin ana gövdesini ok yerleştirilecek şekilde oluklu olarak demirden dökme tekniğiyle imal etmiştir. Çinliler kundağın yanına yerleştirdikleri bir şarjöre depolanan oklarla atış yapıldıkça, boşalan kundak yarığına düşerek atışa hazır hale gelen Tatar yayı üretmişti.[900] Diğer yandan ana gövde daha sonraları ahşaptan da üretilmeye başlanmıştı. Ahşaptan ya da metalden üretilen bu kısma kundak denilmektedir. Kundaklar, tüfek şeklinde olup tüfek namlu ucuna yay kabzası eklenmiş bir görüntü arz etmektedir. Bu nedenle modern dönemde "tüfekli ok" şeklinde de anılmaktadır. Keegan, tetiğin boşalmasından sonra ortaya çıkan tepmeyi karşılayacak kadar sağlam olan kundak bölümünün omuza dayanarak kullanıldığını ifade etmiştir. Ayrıca arbalet kullanan askerlerin barutlu sılâhın tepmesine de kolayca alışabileceğini ilave etmiştir.[901] Zembereklere "tüfekli ok" denilmesinde bu tür saikler de etkilidir. Zemberek; seri atış yapabilen, zırh delici güçte olan ve kısa mesafede oldukça etkili olan bir silâhtır. Zembereklerin geleneksel yaylara göre menzilleri kısadır. "Zehir zemberek" deyimi de zembereğin zehir gibi güçlü etkisinden neş'et etmiş olmalıdır. Çünkü zemberekler zırhları deldiği gibi birkaç kişiyi de peş peşe delip geçebilirdi. Tatar yayının delici gününün kuvvetli olması ve sıradan bir asker bir şövalyenin zırhını delip onu vurması nedeniyle

[898] BOA, TS.MA, D. 4104, s. 1; 9612, s. 5; 6915, s. 5; Uzunçarşılı, "Ehl-i Hiref", s. 73.
[899] BOA, TS.MA, D. 5639, s. 2,3.
[900] Crosby, *Ateş Etmek*, s. 76.
[901] Keegan, *Ateşli Silâhlar Tarihi,* s. 426-427.

1139'da toplanan 2. Laterano Konsili'nde Hıristiyanların birbirlerine karşı Tatar yayı kullanmaları yasaklanmıştı.[902] Kundaklı yaylar yapısal olarak dipçik, kundak, oluk, yay, mandal ve tetik olmak üzere 6 ana bölümden oluşmaktaydı.[903] Zemberek kundağına yerleştirilmiş olan yayın kabzası kundağın ön tarafa gelecek şekilde yerleştirilirken, yayın çilesi ise orta kısma kadar çekilerek tetik mekanizmasıyla atış yapılırdı. Bu açıdan zembereğin kullanımı kolaydı. Geleneksel yay gibi deneyim kazanmak için uzun zaman çalışma isteyen bir silâh değildi. Diğer yandan kundağın ön tarafında üzengi yapısına benzer bir aparatla yere sabitlenerek zemberek kullanmak kolaydı. Yere bu aparatından dayandırılan zembereğin bu kısmına basılarak kirişi tetik kısmına kadar çekmek kolay olduğundan dolayı zembereklere "ayak yayı" da denilmekteydi.

Zemberek (zenbûrek), Farsça kökenli bir kelime olup çelik veya pirinçten yapılan, 4 yüzü olan, parmak kalınlığında ve dirsek uzunluğunda oklara denilmekteydi.[904] Zemberek yayı, Çin'de "chu-ko-nu", Türk İslâm aleminde "Tatar yayı" ve batıda "arbalet, crossbow" şeklinde adlandırılan bir çeşit kundaklı veya kurmalı yay olan çarhın adıdır.[905] Zemberekler, Osmanlılar tarafından kuruluş devrinde kullanılan silâhlardandır. I. Murad devrinde zemberek kullanımı konusunda ihtisası olan "zemberekçibaşı" tayin olunmuştu. Daha sonra ise yeniçerilerin 82. ortasına mensup olan "zemberekçiler" cemâ'ati oluşturulmuştu. 82. orta ayrıca Tatar yayı haricinde sapan kullanmadaki ustalığıyla bilinirdi. Mimar Sinan bir süre 82. Ortaya komutanlık yapmıştı.[906] Zemberekler İstanbul'un muhasarasında Fatih Sultan Mehmed'in askerleri tarafından yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Tursun Bey, İstanbul Kuşatması'na katılan Osmanlı zemberekçilerinin Türk ve Frengî askerlerden müteşekkil olduğunu ifade etmiştir.[907] İstanbul kuşatmasında zemberekçi, okçu ve tüfekçiler surlara merdiven dayayan askerleri korumak için Bizans askerlerine yoğun ateş etmişlerdir.[908]

---

[902] Crosby, *Ateş Etmek*, s. 76.
[903] Erkmen, *Klasik Dönem Osmanlı Kara Kuvvetleri*, s. 406.
[904] Pakalın, *Tarih Deyimleri Sözlüğü III,* s. 652.
[905] Göksu, *Türk Kültüründe Silâh,* s. 309-307.
[906] Goodwin, *Yeniçeriler,* s. 91.
[907] Tursun Bey, *Târih-i Ebül'l-feth*, s. 49.
[908] Kritovulos, *Tarih*, s, 76.

Zembereklerin tüfeklerin icadıyla birlikte önemlerini yitirmeye başladıkları söylense de[909] Kanunî Devri'nde ve öncesinde kalelerde muhafaza edilen ve muharebelere götürülen silâhlar arasındadır. Bostan Çelebi, Belgrad Muhasarası esnasında Osmanlı askerlerinin düşmanlarına yağmur gibi ok ve zemberek attıklarını ifade etmiştir.[910] Barbaros Hayreddin Paşa, Cezayir Kalesi'nde görev yapan zemberekçi ve tüfekçilerden bahsetmektedir. Ayrıca zemberekçi ve tüfekçilerin Endülüs'ten getirilen Müslüman silâhşörlerden oluştuğunu da ifade etmişti.[911]

Hazerfen Hüseyin Efendi, zemberekçilerin önceden sefere gittiklerini ve zemberek götürdüklerini, ancak daha sonra bu usulün kaldırıldığını beyan etmekle birlikte zemberekçilerin çorbacısının haseki payesinde olduğunu, sorguçlarında balıkçıl olduğunu, samur ve vaşak kürkü giydiklerini, gümüş üzengi ve topuz kullandıklarını ifade etmişti.[912] Hazerfen'in XVII. yüzyıla ait eserinden anlaşılacağı üzere zemberekler XVII. yüzyılda dahi popüler silâhlardı ve zembereklerin popüler olmasından dolayı zemberekçiler Osmanlı hiyerarşisinde güçlü statülere sahipti.

Kanunî'nin şehzâdeliği ve hükümdârlığı döneminde Cebehâne'de zemberekler için masraflar yapıldığı anlaşılmakla birlikte masraflar parça alımları için yapılmaktaydı. 30 Kasım 1513 ile 16 Haziran 1517 tarihleri arasında Cebehâne'de yapılan 3 adet zemberek için 48 akçe harcanmıştı. 12 Haziran 1517 ile 31 Ekim 1517 tarihleri arasında ise Cebecibaşı Mehmed Bey ve Kâtip Nasûh nezaretinde Cebehâne'ye 30 akçe değerinde zemberek kolu alınmıştı.[913] Bunların nereden alındığına dair bilgi olmamakla beraber İstanbul'daki özel silâh yapımcılarından temin edildiği tahmin olunabilir.

Cebehâne-i Âmire ihtiyacı olan harp malzemelerini mirî kaynaklardan karşıladığı gibi özel harp atölyelerinden de satın almaktaydı. Örneğin; 1525'li yıllarda Cebehâne'ye Arap oğlu Ali'den tanesi 8 akçe olan toplam 40 akçe değerindeki 5 adet çelik zemberek yayı satın alınmıştı.[914] Cebehâne'ye zemberek yayları ve kollarının dışarıdan satın alınmış olması Cebehâne'nin diğer bazı silâhlarda olduğu gibi bir montaj sanayisi olduğunu göstermektedir. Zaten ok, yay,

---

[909] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I*, s. 231; Orhan Sakin, *Yeniçeri Ocağı Tarihi ve Yasaları,* Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2019, s. 299.
[910] Bostan Çelebi, *Süleymannâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Kitaplığı, nr. 3317, vr. 28.
[911] Seyyid Muradî, *Gazavât-ı Hayreddin Paşa*, s. 93.
[912] Hazerfen, *Telhisü'l-Beyan*, s. 148.
[913] BOA, AE, SSLM, def. nr. 1/10, s. 9.
[914] BOA, MAD, def. nr. 23321, s. 7.

kılıç, top, tüfek gibi birçok silâhın da Cebehâne dışındaki çeşitli yer ve dükkânlarda üretilmesi de bunu teyit etmektedir. Diğer yandan Cebehâne'nin seçkin kesim için özel ve maliyeti yüksek silâhların montaj yapıldığı bir tesis olduğunu da söylemek mümkündür. Örneğin ekte transkript olarak verdiğimiz defterde müteferrikalar için çeşitli silâh malzemeleri alındığı kayıtlıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kale mahzenleri ve cebehânelerinde olağanüstü dönemlerde kullanılmak üzere zemberekler muhafaza edilirdi. Güvere Kalesi'nde 500 okuyla birlikte 3 adet zenberek, Sis Kalesi'nde 2.000 okuyla birlikte 4 adet zemberek, Adana Kalesi'nde 6.000 okuyla birlikte 11 adet zenberek mevcuttu. Osmanlılar kalelerde muhtelif silâhlar ile birlikte zemberekler muhafaza ettiği gibi fethettiği yerlerdeki silâhların da sayım dökümünü yapıp onları da kullanmaya devam ederdi. İstanköy Kalesi'nin 1522 yılında fethinden sonra 3 Ocak 1523 tarihinde yapılan sayımında 96 adet zemberek ve 1 fıçı 52 sandık zemberek oku, Kalimnoz Kalesi'nde 10 adet zemberek kayıtlı olmakla birlikte aynı belgede Bodrum Kalesi envanterinde; 13 adet zemberek ve 5 sandık zemberek oku kayıtlara geçmişti.[915] Diğer yandan bu kalelerde bulunan Hrıistiyan zemberekçiler aynı kalelerde istihdam edilmeye devam edilmişlerdir.[916]

Avrupalılar tarafından bilinen zemberekler Rodos Şövalyeleri tarafından da kullanılmaktaydı. Hoca Sadettin, II. Mehmed'in 1480 yılındaki Rodos kuşatmasında Rodos Şövalyeleri'nin Osmanlı askerlerine zembereklerle yoğun bir şekilde ateş ettiklerini yazmıştı.[917] Sinan Çavuş, Osmanlı ordusunun 24 Haziran 1543'te Valpova Kalesi'ni ele geçirdiğini ve kaledeki yiyecek, top, tüfek pranga, zemberek ve diğer harp aletlerinin deftere kaydedildiğini nakletmiştir. Aynı yıllardaki Şikloş Muhasarası'nda ise düşmanların Osmanlı askerlerine yoğun zemberek oku attıklarını da nakletmiştir.[918]

Kanunî Devri'nde bazı seferlere götürülen zemberek miktarları bilinmekle beraber zembereklerin bazı seferlerde ne kadar etkili olduklarına dair bilgiler de mevcuttur. Rodos Seferi'ne götürülen envanter listesinde 18.000 adet zemberek oku, 40 adet çelik zemberek yayı kayıtlıydı.[919] Mohaç Meydan Muharebesi'ne yeniçeriler

[915] BOA, TS.MA, D. 10582, s. 1-8.
[916] BOA, TS.MA, E. 747/14; Vatin, *Rodos Şövalyeleri*, s. 14.
[917] Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevârih* III, s. 175.
[918] Sinan Çavuş, *Süleymannâme*, s. 305, 323, 325.
[919] BOA, TS.MA, D. 5643, s. 1.

için götürülen cephâne içinde ise 10.000 adet zemberek oku ve 42 adet zemberek yayı mevcuttu.[920] Diğer yandan zembereklerin savaşlarda oldukça etkili olduğuna dair kayıtlar da mevcuttur. Örneğin; Mustafa Ali, 1548 yılında Van Kalesi'ni kuşatan Osmanlı ordusunun top, tüfek ve zemberek atışından kalenin Safevîlere cehennem olduğunu ifade etmiştir.[921]

2.4- Ateşli Silahlar

Ateşli silâhlar, barutun icat edilmesinden sonra tarih sahnesine çıkmıştır. Konuya ilişkin kaynaklar Osmanlıların 1380'lerde barut ile tanışmış olduklarını göstermektedir. Barut ve ateşli silâhların Osmanlı İmparatorluğu'nda yaygınlaşmasında Arap ve Orta Asya kanalları göz ardı edilemese de en kritik rolü Balkanlar üstlenmiştir. Balkanların bu rolü üstlenmesi Akdeniz'deki şehir devletlerine ve Avusturya gibi devletlerin Venedik ve Dalmaçya kıyılarındaki sahil kasaba ve kentlerine Balkan coğrafyasının komşu olmasından ileri gelmekteydi.[922] Gabor Agoston'un Osmanlıların ateşli silâhlarla tanışmasında hayatî olarak gösterdiği Balkan coğrafyasının ateşli silâhlarla tanıştığı mecrayı Adriyatik kıyıları olarak göstermesi Osmanlıların ateşli silâhları dolaylı olarak İslâm âleminden aldığını göstermektedir. Çünkü Akdeniz havzası askerî ekonomik ve kültürel alanlarda İslâm dünyasıyla ciddi bir etkileşim içindeydi ve günümüzde İtalya olarak bilinen ülkenin yakın çevresinde bulunan şehir devletleri Avrupa'nın rönesansını Akdeniz vasıtasıyla kolayca elde ettikleri İslâm birikimi üzerine inşa etmişlerdi. Dolayısıyla askerî devrimin en önemli mimarları Çin, Orta Asya ve İslam devletleri olmakla birlikte, en önemli taşıyıcıları Avrupa devletleridir. Elbette Avrupa'nın Doğu'dan elde ettiği teknolojik birikimi ziyadesiyle geliştirdiği de aşikârdır. Osmanlılar, bütün ateşli silâhları, silâh birikimini ve teknik personeli hızlıca transfer etmiştir.

Osmanlılar, Balkanlar'dan çeşitli vesilelerle silâh temin etmiştir. Silâh tedariğinde savaşlar ve diplomatik temaslar etkili olduğu gibi Balkanlar'dan silâh satın alındığına dair ticarî bir tedarik yöntemi olduğu yönünde kanaatler de mevcuttur. Halil İnalcık, ateşli silâhların Osmanlılar tarafından temini noktasında XIV. yüzyılın ikinci yarısında Sırpların önemli yer tuttuğunu ifade etmiştir. Ona

---

[920] BOA, TS.MA, D. 9633; Emecen, *Klasik Çağda Savaş,* s. 214.
[921] Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbâr*, s. 631.
[922] Gabor Agoston, *Guns for the Sultan*, Cambridge Press, Cambridge 2005, s. 17-18.

göre; Osmanlılar erken dönemde Batı'dan silâh satın almaya başlamışlardı. Hatta XI. Gregoire, Ulahlara ve Türklere silâh satılmaması konusunda Macar ruhbânına 15 Mayıs 1373 tarihinde bir yazı göndermiştir.[923] Ancak ilerleyen süreçte Osmanlıların bu coğrafyadan ateşli silâh temininin devam ettiği açıktır. Osmanlılar Sırplardan ateşli silâh ve teknik personel transfer ettikleri gibi Bosna'dan da bazı vesilelerle bunları temin etmişlerdir. Sırbistan ve Bosna'nın Osmanlılar tarafından geçici ve kalıcı olarak ele geçirilmesi sırasında bu bölgelerde o zamanlar Batı Avrupa'da kullanılan tipte hem döküm hem de dövme tekniğiyle yapılmış ateşli silâhlar vardı. Ayrıca ellerinde top ve arkebüz yapabilen yetenekli zanaatkârlar vardı. XV. yüzyılda bu iki Balkan ülkesindeki ateşli silâhların gelişimi, bu tür silâhların Osmanlılar arasında kullanılmasını da etkilemiştir.[924] Osmanlıların bu teknolojik gelişmeleri sıkıca takip edip hızlıca benimsemesinde zikredilen faktörlerin yanında yeniliklere açık olan II. Mehmed gibi önemli aktörlerin varlığı da oldukça etkilidir. Osmanlı harp sanayisi, Batı'dan gelen bu dalga sayesinde güçlenmiş olmakla kalmamış Osmanlı idaresi bu teknolojik birikimi üç kıtaya yaymıştır. Bu bölümde ateşli silâhlarla ilgili zikredilen bu hususların silâh türleri üzerinden daha derinlemesine incelenmesi amaçlanmaktadır.

2.4.1. Havan

"Öğütme kabı" anlamında kullanılan ve Farsça kökenli bir kelime olan "havan" Osmanlılarda da benzer anlamlarda kullanılmaktaydı. Kanunî Devri'nde barutun ezildiği kaplara, humbara ve gülle atılan oldukça kısa namlulu olan toplara da "havan" denmekteydi. Kanunî Devri'nde "hevayî top" olarak da adlandırılan havanlar topun ya da humbaranın havaya atılmasından mülhem havan ismini almıştı. Havanlar tunç ve demir gibi metallerden imal edilmekle birlikte kundakları da ahşap ya da metalden yapılırdı. Kundak üzerindeki yarı silindir şeklindeki yuvaya havanın gövde ortasındaki silindir muylular oturtularak havan sabitlenirdi. Havanların gövde kısımları döküm teknikleriyle üretilmekteydi. Gövdenin dış yüzeyindeki kollar şeklinde tasvir edilebilecek muylular da döküm esnasında yapılmaktaydı.

---

[923] Halil İnalcık, "Review of David Ayalon, Gunpowder and Fire-arms in the Memluk Kingdom (London 1956)" *Belleten*, 21/83, Ankara 1957, s. 509.

[924] Djurdica Petrovic, "Fire-Arms in the Balkans on the Eve of and After the Ottoman Conquests of the Fourteenth and Fifteenth Centuries", *War, Technology and Society in the Middle East*, Oxford Universıty Press, New York 1975, s. 190.

Havan toplarının haznelerine namludan barut doldurulup atılacak gülle ya da humbaralar da namludan doldurulurdu. Toplarla hemen hemen aynı tertibata sahip olan havanlar toplar gibi üstten açılmış bir delikten ateşlenen fitilin barutu yakmasıyla oluşan basınç sonucu humbara ve gülleleri hedefe fırlatırdı. Diğer yandan havanları ve topları kullanılmaz hale getirmek için kullanılan en basit yöntem topun falya deliğine mıh çakmak suretiyle deliği kapatmaktı. Ayrıca bazı havanların gövdesinin üst kısmında taşınmasını kolaylaştırmak için iki adet kurp bulunmaktaydı.

Kadim dönemlerde kullanılan havan topları, günümüzde kullanılan havanların prototipi mahiyetindedir. Çünkü ilk dönemlerde sur ve duvar gibi engellerin arkasındaki görülemeyen hedefleri yok etmek için üretilmiş olan bu topların modern ve daha yıkıcı türleri, günümüzün muharip güçleri tarafından da benzer maksatlarla kullanılmaktadır.

Humbaranın icat edilmesi ve kullanılmaya başlaması topun icadından sonradır. Havan toplarının tarihi XIV. yüzyıla kadar gider. Ancak havan toplarının ciddi ve tesirli bir silâh olarak kullanımı İstanbul'un kuşatması sırasında olmuştur.[925] İstanbul Kuşatması'nda II. Mehmed, surların içindeki ticarî gemileri batırmak için gülleyi yükseğe doğru atarak, gemilerin ortalarına düşürebilecek ve onları batırabilecek bir topun şeklini mühendislere tarif etmiş ve yaptırmıştır. Topun menzili ve konumu iyi ayarlandıktan sonra ateşlenmiş ve denize düşmüş olsa da sonraki denemelerde bu gemiler bu topla batırılmaya başlanmıştır. Böylece ilk havan topu da üretilmişti.[926] İstanbul Kuşatması'nda etkili olan havanlar II. Mehmed zamanında kullanılmaya devam etmiştir. Osmanlı ordusu 1455 yılında Nova Berde muhasarası sırasında da havan topları kullanmıştır.[927] Havan topları sonraki yüzyıllarda da kullanılmış olup Kanunî Devri seferlerine de götürülmüştür.[928]

2.4.2. Humbara

Farsça "içine para konulan küp" anlamındaki hum-i pâreden bozma olan humbara[929] demirden veya tunçtan dökülmüş, içi boş ve yuvarlak olarak yapılan ve

---

[925] Mustafa ibn-i İbrahim, *Fenn-i Humbara*, haz. Salim Aydüz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2015, s. 18.
[926] Kritovulos, *Tarih*, s. 62-63.
[927] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*, s. 36.
[928] BOA, TS.MA, D. 2771.
[929] Ahmet Halaçoğlu, "Humbaracı" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 349.

içine patlayıcı madde konularak düşmana el ile toplarla ve havanlarla atılan bombalara denilmektedir.[930] Kanunî dönemi kayıtlarında "kunbara, kumbara" şeklinde de kullanılan humbaraların içine patlayıcı malzemelerin yanında demir, kurşun ve cam parçaları konulmakta ve patlama olduğu esnada etrafa dağılan demir ve sair malzemelerle etki alanı genişleyen silâhın düşmana vereceği hasarın artırılması amaçlanmaktaydı. Bu açıdan humbaraların ilk kez Sovyetlerin üretip 2. Dünya Savaşı'nda Nazilere karşı kullandığı misket bombalarının prototipini oluşturduğu söylenebilir.

Humbara benzeri yanıcı silâhlar, kadim dönemlerdeki savaşlarda farklı milletler tarafından kullanılmaktaydı. MÖ V. yüzyıldaki Peloppones Savaşları'nda mancınıklarla atılan toprak kapların içlerinde kömür, kükürt ve zift gibi yanıcı maddelerin olduğu bilinmektedir. Ayrıca Çinliler de savaşlarda düşmanlarına savaş arabalarından içinde ateş yakılmış çömlek ve gülleler atmaktaydı. İçi boş ve yuvarlak olarak yapılan ve içine patlayıcı madde konularak düşmana el ile ya da toplarla ve havanlarla atılan humbaralar demirin yanında tunçtan da imal edilmekteydi.

Osmanlılar, humbaraların üretimini ve kullanımını Humbaracı Ocağı'na tevdi etmişti. Mustafa Nuri Paşa, Humbaracı Ocağı'nın II. Mehmed döneminde kurulduğunu ve 1475 yılındaki İşkodra Muhasarası'nda humbaraların kullanıldığını iddia etmiştir.[931] Humbaracılar Osmanlılarda eskiden beri mevcut olup bir kısmı Cebeci ve diğeri Topçu ocağına bağlı idiler. Bunların ulûfeleri topçularla beraber verilirdi. Tunç humbara yapan Mustafa isminde bir topçu bölükbaşısı yeniçerilerin fitilli tüfenkleriyle el humbaralarını yapmak üzere yeni odalarda bir humbarahâne vücuda getirmişti.[932]

Kanunî Devri'nde humbaraların Galata Kulesi'nde yer alan Kılıçhâne (Dımışkihâne) yanındaki dar ve tehlikeli sokakların arasında yer alan karhânede imal edildiği anlaşılmaktadır. Bu durumu 1584 yılındaki bir hükümden anlamaktayız. Kaptan Paşa'ya yazılan 3 Temmuz 1584 tarihli bir hüküm bulunmaktadır:

> Dergâh-ı muallam cebecileri bölüğü başlarından oncubaşı üstad Mustafa südde-i saadet[im]e gelüb bundan akdem sefer-i hümâyunum mühimmatı içün mirî tu[n]ç kumbaralar ve fitil otu ve havass-ı hümâyunum içün işlenü gelen ateş işleri işlemek içün mahmiye-i Galata Kal'asında Dımışkihâne kurbunda karhâneleri mahalle arasında teng bir yerde vaki' olub havf ve hatarda hali olmaduğu ecilden ana bedel deniz kenarında bir münasib mahalde karhâne

[930] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik,* s. 74.
[931] Halaçoğlu, "Humbaracı", s. 349.
[932] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*, s. 117.

yapılmak içün hükm-i şerifim verilüb ol zamandan berü karhâneye münasib bir mahal tedarik olunmayub …. ”[933]

Bu hüküm; bu tarihten önce zikredilen yerdeki mevcut karhânenin tahliye edilerek deniz kenarında uygun bir yerde kurulması istenildiği anlaşılmaktadır.

Kanunî Devri'nde humbara çömleklerinin yapıldığı yerlere dair teferruatlı bilgi olmamasına rağmen 25 Şubat 1566 tarihli bir hüküm çömlek yapımına dair bir bilgi ihtiva etmektedir. Zikredilen tarihte Bayram Bey'e yazılan hükümde; daha önce hazır edilmesi emredilen 2.000 adet humbara çömleğinin hazırlanıp gönderilmesi emredilmekteydi.[934] Ancak Bayram Bey'in nerede ikâmet ettiğine ve mesleğine dair bir ibare bulunmaması tarafımızı çömleklerin nerede yapıldığına dair bilgiden mahrum bırakmaktadır. Diğer yandan ilgili tarihlerde Semendire Beyi olan Bayram Bey'in adı kayıtlarda sıklıkla geçmekte olup ikisinin isim benzerliği çömleklerin Semendire'de üretilmiş olabileceği ihtimalini de akla getirmektedir.

Genellikle kuşatma savaşlarında kullanılan humbaralar, Kanunî Devri'nde savaşlara götürülen silâhlardandır. Rodos kuşatmasında Osmanlılar binlerce humbara kullanmıştı. 1522 yılının Mayıs ayında kuşatma için gönderilen savaş malzemeleriyle ilgili bir envanterde 4.580 bomba listelenmiş olup, bunlardan 3.080 adedi topraktan (çömlek) yapılma, geri kalan 1.500 adedi de humbara (serpme) idi.[935] Mohaç Meydan Muhaberesi'ne götürülen mühimmat arasında ise 500 adet humbara mevcuttu.[936]

Osmanlı İmparatorluğu'nda kale mahzenleri ve cebehânelerinde olağanüstü dönemlerde kullanılmak üzere humbaralar muhafaza edilirdi. Örneğin Güvere Kalesi'nde 20 adet, Anavarza Kalesi'nde 20 adet, Sis Kalesi'nde 5 adet ve Tarsus Kalesi'nde 45 adet humbara mevcuttu.[937]

Sultan I. Süleyman devrinde humbaraların savaşlardaki tahribât gücüne dair kayıtlar da mevcuttur. Sinan Çavuş, 1543 yılındaki Tata Kalesi kuşatması esnasında kaledeki Macar askerlerinin Osmanlı askerlerine humbara atarak ağır zaiyatlar verdirdiklerini nakletmiştir.[938] Seydi Ali Reis, Maskat Kalesi yakınlarında limana gireceği esnada 12 kalyon ve 20 çektirmeden oluşan Portekiz donanmasının

[933] BOA, MD 53, Hüküm nr. 232, s. 85, 24 Rebiülahir 992/3 Temmuz 1584.
[934] BOA, MD 5, Hüküm nr. 1068, s. 403, 5 Şaban 973/25 Şubat 1566.
[935] BOA, TS.MA, D. 5643, s. 3; Agoston, *Barut Top ve Tüfek,* s.122-23
[936] BOA, TS.MA, D. 9633, s. 3.
[937] BOA, TS.MA, D. 10581, s. 1-8.
[938] Sinan Çavuş, *Süleymannâme*, s. 503.

saldırısına uğramıştı. Portekizliler, Osmanlı gemilerinden bir kadırgayı humbara ile yakmışlardı. Onların ise büyük bir kalyonu tutuşup yanmıştı.[939]

Humbaralar muhtelif aletlerle fırlatılan silâhlar olmakla birlikte kale muhasaralarında surların dibinde açılan boşluklara yerleştirilerek surların yıkılmasında oldukça etkili olan patlayıcı maddelerdir. Zigetvar Muhasarası esnasında yeniçeri bölükbaşısı iki parça gönderli humbara hazırlamıştı. Bunları eski bir merdiven ile mazgal deliği altında merdiveni dayayıp humbaraya fitil takıp deliğe soktuğu anda vurulup şehit olmuştu; ancak burası barut varillerinin bulunduğu burç olduğu için havaya uçmuştu. İçerden ve dışardan bir sürü asker ölmüş ve kaleye gedik açılmıştı.[940] Görüleceği üzere humbaralar havan topları olmadan da kullanılabiliyordu.

2.4.3. Tabanca

Tabanca, Osmanlıların top, tüfek, humbara gibi ateşli silâhlardan sonra kullanmaya başladığı ateşli bir silâhtır. Tabanca, uzak ve yakın mesafede düşmanı vurmayı amaçlayan, hafif ve taşınması kolay olan, tek kişi tarafından kullanılabilen, kullanışlı bir savunma ve taarruz silâhıdır.[941] Avrupa'da XV. yüzyılın ortalarında kullanılmaya başlanan tabancanın Osmanlılarda, XVI. yüzyılın ilk yarısında ilk kez kullanıldığı ve XVII. yüzyılın başlarında yaygınlaştığı bilinmektedir. Tabancaların ateşleme sistemi tüfekler gibidir. Diğer yandan tüfek ve tabancaların dipçik, kabza ve kundakları ahşaptır. Bu aksamlarda ise genellikle kakma ya da çakma süsleme tekniği kullanılmıştır.[942]

Celalzâde Mustafa, Rodos Muhasarası sırasında tabancaların kullanıldığını ifade etmiştir.[943] Celalzade Salih ise, Alaman Seferi sırasında "*hasmı tabancaya tutmak için*" ibaresini kullanmıştır.[944] Kaynaklarda kısmen değinilmiş olan tabancalara Kanunî Devri'nde savaşlara götürülen mühimmatlar listelerinde rastlayamadık. Ayrıca önemli devlet adamlarının cebehâneleri ve muhallefâtlarında da tabancalara rastlayamadık. I. Selim ve Kanunî Devri Cebehâne Muhasebe

---

[939] Solakzâde, *Tarih II*, s. 249.
[940] Selanikî Mustafa, *Tarih-i Selânikî (973-1003/1563-1595)*, haz. Mehmet İpşirli, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 31-32; Peçevi, *Tarih I*, s. 294.
[941] Eralp, *Türk Kültüründe Silâh*, s. 109.
[942] Tülin Çoruhlu, *Osmanlı Tüfek, Tabanca Techizatları (Askerî Müzeden Örneklerle)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 30.
[943] Celalzâde, *Rodos Fetihnâmesi,* s. 90.
[944] Celalzâde Salih, *Alaman Seferi*, s. 24.

Defterleri'nde de tabancalar için yapılmış herhangi masraf yoktur. Diğer yandan XVII. yüzyılda tabanca imalatının yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi Unkapanı'nda 200 personeliyle 105 işyerinden oluşan tabancacılar esnafı da bulunduğunu nakletmiştir.[945]

Tabancaların 1570'li yıllarda mühimme defterlerinde kayıtlara geçtiği anlaşılmaktadır. Özellikle bazı adlî vakalarda suç aleti olarak geçmektedir. Örneğin Mihaliç Kadısı'na yazılan 12 Mart 1573 tarihli bir hükümde; Sipahi Hamza'nın oğlu Mehmed'in Sipahi İskender'i tabanca ile vurduğunu mahkemede itiraf ettiyse Mehmed'in sicil kayıtlarıyla birlikte İstanbul'a gönderilmesi emredilmişti.[946]

Günümüze ulaşan en eski tabancalar XVII. yüzyıla ait olup Harbiye Müzesi'ndeki çakmaklı zemberekli bir tabanca 11 mm çapında olup 59 cm boyundadır. Tamamı çelikten yapılmış bu tabancanın üzerinde Kayı boyu işareti şeklindeki kontrol damgası ile hançer şeklinde bir damgası vardır.[947] Diğer yandan ilk tabancaların boyu oldukça uzun olup XVIII. yüzyılda tabanca boylarında 10 cm. civarında kısalmalar olduğu gözlemlenmektedir.

2.4.4. Top

Eski Türkçe'de "dolmak, yuvarlak olmak" gibi anlamları olan "top" kelimesi Türkçe "tolp, top" kökünden gelmektedir. Toplar Osmanlı'nın kuruluş yıllarında bazı devletler tarafından ibtidai şekliyle kullanılmaktaydı. XIV. yüzyıldaki topların çoğunluğunun gürültü yaparak düşmanı tedhiş etmek maksadıyla kullanıldığı bilinmektedir. İbn Haldun, topun 1274'te el-Mağrib'de kullanılmış olduğundan bahsetmektedir. Diğer bazı Arapça risaleler, topun 1260 ve 1303'te Memlükler tarafından kullanıldığına değinmektedir.[948] Hem resimler hem de arkeolojik deliller, topların 1281 yılında Japonya'nın ikinci defa deniz yoluyla fethi esnasında Kubilay Han'a bağlı güçler tarafından kullanıldığını göstermektedir.[949] Topun ilk kullanılış yılı hakkında yukarıdaki gibi muhtelif iddialar olsa da muteber kaynakların hemen hepsi XIII. yüzyılın ikinci yarısını işaret etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluş devrinde Ortaçağ'ın geleneksel silâhlarını kullanmış olmakla birlikte XIV. yüzyıldan sonlarına doğru ateşli silâhları da

---

[945] Evliya Çelebi, *Seyahatname,* C.I/2, s. 564.
[946] BOA, MD 21, Hüküm nr. 372, 8 Zilkade 980/12 Mart 1573.
[947] Çoruhlu, *Tüfek ve Tabanca*, s. 41.
[948] Agoston, *Ateşli Silâhlar,* s. 122.
[949] Parker, *Askerî Devrim*, s. 167.

kullanmaya başlamıştır. XV. yüzyılın ortalarına kadar kullanılan top ve tüfek gibi ateşli silâhların savaşların neticesini tayin edecek kadar etkili olduğunu söylemek oldukça zordur. Kuşatma savaşlarında düşman surlarını yıkmak için topların yerine genellikle mancınıklar tercih edilmekteydi. Yıldırım Bayezid, İstanbul'u kuşattığında (25 Eylül 1396) top çok kullanılmadığı için mancınıklar kullanmıştı.[950] Neşrî'nin bu ifadesinden anlaşılacağı üzere XIV. yüzyılın sonunda Osmanlı ordusu az da olsa top kullanmaktaydı. Bu dönemde mancınıklar savaş meydanlarındaki son zamanlarını yaşamaktaydı.

Taktik anlamda hareketsiz olan toplar yanaşık piyade düzenlerine zarar verebiliyordu. Toplar düşmanın piyade düzenini yararsa süvariler o piyadelerin işini bitirebilirdi. Ancak topların da düşman piyadesinden korunması gerekirdi. Bozguna uğrayan ve geri çekilen tarafın topları genellikle düşmanlarının eline geçerdi.[951]

Kanunî Devri'nde toplar ahşap kundaklar üzerine yerleştirilerek dengede kalması sağlanır ve topçuların hedefe nişan alması kolaylaşırdı. Ayrıca kundaklar iki ahşap teker üzerine yerleştirilerek yük hayvanları ile mobilize edilirdi. Kundakların ahşaptan imal edilmiş kuyruk kısımları ise dingillerden yaklaşık 1 metre geriden yere doğru eğimli yapılırdı. Kundağın eğimli kısmı namlunun arka kısmından başlardı. Böylece tek dingil üzerine yerleştirilen kundak ile topun ileri ya da geriye doğru ani iniş çıkışının ve muhtemel kazaların önüne geçilmiş olunurdu. Namlunun arkasında kundağın çıkıntısı da bulunmaktaydı. Böylece atış esnasında namlunun tepme yapıp kundaktan geriye çıkması da engellenmiş olurdu. Namlunun uzun kısmı dingilden ileri olduğu için kundağın kuyruk kısmının dengeleyici unsuru top atışları esnasında da oldukça önemliydi. Pedro, kundak dingilleme işini Osmanlı topçularına Yahudi asıllı İspanyol ustaların öğrettiğini yazmıştı. Ayrıca şişhâne (şeşhâne, namluda altı adet yiv açmak) yapmayı, istihkâm kurmayı ve siper kazmayı öğrettiklerini de ilave etmişti.[952] Toplar için en önemli hususlardan biri topların hareket edebilmesiydi. Gövdeler tek parçadan imal edildikleri için muylular denge noktasının önündeki kısa çıkıntılarla birleştirilebiliyordu. Böylece toplar iki tekerlekli ahşap kundaklara yüklenebiliyordu.[953]

---

[950] Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I*, s. 327.
[951] Chase, *Ateşli Silâhlar,* s. 77.
[952] Pedro, *Zorunlu İstanbul Seyahati*, s. 127.
[953] Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi,* s. 417.

XIV. yüzyılın sonları ile XV. yüzyılın başlarında kullanılmaya başlayan toplar II. Mehmed devrinde kurulan Tophâne-i Âmire'den sonra devrinin en etkili ateşli silâhları haline gelmiştir. II. Mehmed'in fetihten sonra İstanbul'da kurduğu Tophâne-i Âmire merkezi bir hükümet tarafından kurulan, işletilen ve finanse edilen ilk dökümhânedir. II. Mehmed ile birlikte Osmanlı topları ve topçuları XV. yüzyılın ikinci yarısı ve XVI. yüzyılda rakipsiz hale gelmiştir. XVI. yüzyılın ortalarında Osmanlılara esir düşen ve İstanbul'da bir süre kalan Pedro, Türk topçuluğu için "*Taşıma tertibatı da dahil, topu ve topçusu Türklerinkine yetişebilecek kral, dünya üzerinde yoktur. İstanbul'da bir kenara bırakılmış kullanılmayan toplar bile bizim bugün kullandıklarımızdan üstündür*" demekteydi.[954]

Kanunî döneminde Osmanlı topçularının bariz üstünlüğüne dair bu tür kanaat ve gözlemler mevcut olmakla birlikte I. Selim döneminde de bu tür gözlem ve kanaatler mevcuttu. Safevîlerin Rumlu Türkmen aşiretine mensup asker ve tarihiçisi Hasan Rumlu, Çaldıran Savaşı'nı anlatırken Osmanlı topçusunu; "*Onlar, top, tüfek ve darbzen atmada o kadar güçlü ve beceriklidirler ki, bir mil uzaktan görünen ışığın uzantısındaki ayrılmaz bölümü hedef seçip isabet ettirirler ve bir fersah uzaklıktaki belirsiz bir noktayı, göz hatları oklarıyla yere düşürürler*"[955] şeklinde tasvir etmekteydi. Diğer yandan bu kanaati destekleyen olaylardan biri Rodos Muhasarası sırasında zuhur etmişti. Rodos kuşatmasında düşmanın en güçlü topu Osmanlı ordusuna çok zarar verdiği için bu top Osmanlı topçusu tarafından başka bir topla namlusundan vurulup havaya uçurulmuştu.[956] Ancak Rodos topçularının balistik becerilerinde aynı maharetten bahsetmek zordur. Solakzâde, Rodos Kalesi'nden Osmanlı donanmasına atılan top güllelerinin yelkenleri ve gemileri ıskaladığını nakletmektedir.[957]

Kanunî Devri'nde Osmanlı topçularının mükemmelliğinden bahsetmek mümkün ise de topların mükemmel olduğundan bahsetmek mümkün değildir. 1520'li yıllarda dökümlerin elle yapılması toplarda bazı hatalara neden oluyordu. Topların namlu ölçüleri birbirinden farklıydı ve toplar Osmanlıların arzu ettiği şekilde standart hale getirilemiyordu. Bu nedenle bir sefere çıkılmadan önce toplarla

---

[954] Pedro, *Zorunlu İstanbul Seyahati*, s. 133.
[955] Hasan Rumlu, *Ahsenü't Tevarih (Şah İsmail Tarihi*), çev. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004, s. 178.
[956] Ârifi, *Süleymannâme,* s. 71.
[957] Solakzâde, *Tarih II*, s. 123.

birlikte gidecek güllelerin seçilmesi gerekliydi.[958] Örneğin; Budin Kalesi'nde çıkartılmış bir envanterde; 400 demir güllesiyle birlikte iki parça 22 okkalık gülle atar top, 1.000 demir güllesiyle iki tane 18 okkalık gülle atar top, 500 demir güllesiyle 16 okkalık gülle atar top ve 4.000 demir güllesiyle 14 parça 14 okkalık gülle atar top, Peşte Kalesi'nde bulunan 16 okkalık gülle atar 1 adet bacaluşka, 1 adet 18 okkalık gülle atar kâfirî basilisk de envantere girilmişti. 1566 Macaristan Seferi'nde Semendire Beylerbeyi'nden iki tane bacaluşka istenmişti. Ayrıca 24 Mayıs 1566'da Budin Beylerbeyi'nden iki tane 16 okkalık bacaluşka, 4 tane 14 okkalık top ve 4 tane 11 okkalık top istenmişti.[959]

Kanunî Dönemi'nde Osmanlı topçuluğu modern tabirle popüler olmakla birlikte Osmanlıların dünyanın birçok yerine ihraç ettikleri top ve topçuları sayesinde ilgili yerlerde teknik ve teknolojik nüfuzu söz konusuydu. Osmanlı topçuları sadece Hindistan'da değil düşman bir ülke olan İran'da bile topçuluk eğitimi veriyordu.[960] Diğer yandan Osmanlılar Babürlerin ordusunun modernizasyonu ve eğitiminde önemli bir rol üstlenmişlerdi. Babürşah, Moğol ordusunu yetiştirmek için Türkler ve Portekizli melezlerden yararlanmıştır. Aynı dönemde Kurdoğlu Kızır Bey 8 topçu ve 50 silâh ustasıyla Samatra'da Açe Sultanı Alaaddin'in ordusunu eğitmekteydi.[961] Bu vesile ile Osmanlı topçu sayısına da değinmek gerekirse XVI. asrın ilk yarısında o tarihlerde tutulmuş bir kanunnamedeki kayda göre 1204 olup yevmiyeleri toplamı da 6.145 akçeydi ve senelik maaşı toplamları bir yük ve 75.328 akçe tutmakta idi.[962]

Osmanlı ordusunun, batı askerî teknolojisini çarpıcı bir hızla ve esaslı bir şekilde benimsediği hususu zikredilmişti. El silâhları, sahra topları ve kuşatma topları Türkler tarafından hızla geliştirildi, 1520'lerden itibaren hem savunma hem de hücum olarak ileri kuşatma tekniklerine sahiptiler; Türkler, bu yüzyıl ile onu takip eden yarım yüzyıl boyunca, Batı'nın onların karşısına çıkartabileceği en büyük güçlere bariz bir şekilde denktiler.[963] Parker, her ne kadar batılı güçleri Kanunî döneminde Osmanlı güçlerine denk görse de 1526 Mohaç Meydan Muharebesi'nden sonra Avrupa'da Kanunî'yle meydan muharebesine teşebbüs edecek hiçbir güç yoktu. Üstelik Kanunî merkezden üç dört aylık mesafede askerî hareket

[958] Goodwin, *Yeniçeriler*, s. 151.
[959] Agoston, *Ateşli Silâhlar*, s. 136.
[960] Goodwin, *Yeniçeriler*, s. 151.
[961] Goodwin, *Yeniçeriler,* s. 83.
[962] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*, s. 70.
[963] Parker, *Askerî Devrim,* s. 241.

yürütmekteydi. Ağır topların taşınmasından zorlu iklim koşullarına, ikmâl hatlarının uzaklığından salgın ve hastalıklara kadar Osmanlı ordusunun çok daha dezavantajlı bir konumda olduğunu da nazara almak gerekmektedir.

Macarlar, Tuna Nehri ile bu nehre karışan kollar boyunca Karpat Dağları'ndan Adriyatik'e kadar uzanan güneydeki çift sıra istihkâmlarıyla övünmekteydiler. 1521-1526 yılları arasında Osmanlılar bu istihkâmların neredeyse tamamını ele geçirdiler; sadece 4 kale karşı koyabildi. Bu kayıpları telâfi etmek ve yeni derinlemesine bir 'top kalesi' savunma sistemi oluşturmak üzere bir İtalyan askerî mimarlar ordusu Macaristan'a gelmişti.[964]

Machiavelli, 1494'ten itibaren "*Ne kadar kalın olursa olsun, topçu ateşinin birkaç gün içinde yıkamayacağı sur yoktur*" demekteydi. Fakat o dönemde bile askerî mimarlar top ateşine karşı yeni bir savunma sistemi geliştiriyorlardı. 1530 yılına gelindiğinde, yeni tasarlanmış alçak, kalın duvarlı ve köşeli tabyaları olan 'top kaleleri' inşa edilmişti ve bu tez artık geçerliliğini yitirmişti.[965] Osmanlılar kaleleri lojistik ve karakol amaçlı kale yapıp tahkim ederken Habsburglar savunma amaçlı inşâ ve tahkim etmekteydiler. Yani Avrupa savunma sisteminde devrim niteliğinde olan 'top kaleleri' inşasında en büyük muharrik güç bariz bir Osmanlı askerî gücüdür.

Sultan Süleyman, batıda olduğu gibi doğuda da yaptığı seferlerde karşısında savaşacak bir güç bulamamıştı. Kanunî, doğuya yaptığı üç seferde de Şah Tahmasb, militarist vasıtalarla muharebeye girememiş, Osmanlı ordusuyla meydan savaşına teşebbüs edememişti. Esasında Osmanlılarla meydan savaşına girmemesini Akkoyunlu Uzun Hasan ve Şah İsmail haleflerine telkin etmişti. Akkoyunlu Uzun Hasan, Otlukbeli Savaşı'nda yenilip kaçmıştı. Zira top ve tüfek cengini görmemişti. Hatta öldüğü vakit, neslinden gelenlerin Osmanlılar ile muharebe etmemesini vasiyet etmişti.[966] Diğer yandan Çaldıran hezimetinden sonra Şah İsmail ve kurmayları Şah Tahmasb'a aynı şekilde telkinlerde bulunmaktaydı. Bundan mütevellid, "Şah Tahmasb, Osmanlılar'a karşı pasif direniş göstererek ekin ve otlakları yakmış, köy ve kentleri ıssız bırakmış, hayvan ve insanların yiyecek içecek tedariklerini yok etmişti.

---

[964] Parker, *Askerî Devrim*, s. 326.
[965] Parker, *Askerî Devrim,* s. 40, 309.
[966] Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ II*, s. 819.

Çünkü çağın ve dünyanın en üstün top ve topçularına karşı çıkabilecek silâhı ve gücü yoktu."[967]

Yeniçerilerin dillere destan disiplinlerinin yanı sıra, Türk topçuluğu da imparatorluğun başarısında kayda değer bir unsurdu. Avrupalıların yazdığı kroniklerde Türklerin bu alandaki başarısının altındaki "suç" Yahudilere atılıyor, bu cemâ'at Batı teknolojisini Doğuya, düşmana taşımakla suçlanıyordu.[968] Oysaki II. Mehmed döneminin en önemli topçuları sadece mühtedi ve gayr-ı müslimler değildi. Türk topçuları da mühim bir yere sahipti. II. Mehmed'in emrinde bir sürü Türk topçu bulunmaktaydı. Bunların içinde Saruca isimli tecrübeli bir üstad vardır ki bu itibarla Avrupalı muhtedi topçuların önemi abartılmamalıdır. Sarıcanın topları boğazdan geçmeye çalışan bir gemiyi "hareketli hedefi" batırmıştı.[969] Diğer yandan mühtedi topçular Kanunî döneminde de istihdam edilmekle birlikte Kanunî de ataları gibi çeşitli alanlardaki uzmanları himaye ve istihdam etmekteydi.

Kanunî zamanında Tophâne binası yıktırılıp yeniden asrının ihtiyacına göre mükemmel surette yapılmıştı. Top dökümhânesi Tophâne'de Cihangir tepesinin altında denize yüz adım mesafede olup etrafı duvarla çevrilmişti. Top dökümhanesinden başka yine Tophânede bu top dökücüleri mahalline bitişik ve deniz kenarına yakın olup Kanunî Sultan Süleyman zamanında yaptırılmış olan topçular kışlası vardı.[970] Kanunî Devri'nde revize edilen Tophâne binası daha önceleri Kağıthane'de yer almaktaydı. Bunu 1586 yılında eski Tophâne binasının yerinin tespiti için yapılan bir keşif faaliyetinden anlamaktayız. Eyüp Mahkemesi tarafından Kağıthane'de icra edilen bu keşifte; direkleri taş ve mermerden yapılmış demir pencereli ve dokuz kubbeli eski Tophâne binası kayıtlara geçmişti.[971]

Toplar, Kanunî Devri'nde diplomatik bir tehdit aracı olarak da kullanılmıştır. Rüstem Paşa, Avusturya İmparatoru Ferdinand'ın elçisi Busbecq'e anavatanı Rodos olan meşhur karpuzlardan hediye göndermiş ve "*harareti söndürmede birebir etkisi olan bu karpuzu yemesini ümit ettiğini, bundan daha büyük olanların Buda ve Belgrad'da bulunduğunu*" söylemişti. Bunun top güllesini imâ etmek maksadıyla

---

[967] Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1541-1590),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara 1998, s. 134.
[968] Kumrular, *Türk Korkusu*, s. 41.
[969] Agoston, *Ateşli Silâhlar, s*. 89.
[970] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*, s. 39.
[971] Coşkun Yılmaz (ed.), *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi 3 nolu sicil, (H.993-995/M.1585-1587),* İsam Yayınları, İstanbul 2011, s. 52.

gönderildiğini anlayan Busbecq, bir teşekkür mektubu yollayarak "*karpuzu zevkle yiyeceğini, aynı karpuzların Viyana'da da bolca bulunduğunu*" iletmişti.[972]

IV. Murad döneminde Osmanlı toplarının kalitesi Avrupa'da yapılanların altına düşmüştü.[973] Ancak Osmanlı idarecileri ilerleyen zamanlarda askerî alanda revizyon yaparak orduyu modernize etmeye çalışmışlardı. Klasik dönemde ve akabinde topların standart olmaması sefer organizasyonları ve savaşlarda mühim bir sorun teşkil etmekteydi. Topların istenen hatasız düzeye ulaşması XVIII. yüzyılda Gribeauval'in üretimi standardize ederek parçaları birbiriyle değiştirilebilir hale getirmesine kadar sürdü. Bu Fransız mühendis aynı zamanda top arabalarının ağırlıklarını da hafifleterek onları çeken at sayısını da azalttı.[974]

Kanunî Devri'nde Osmanlılar büyük ve küçük çaplı birçok topun dökümünü yapıp bunları muharebelerde kullanmaktaydılar. Bunlar arasında balyemez, şayka, bacaluşka ve kolomborna topları ağır ve orta düzeyde toplar olup genellikle kale muhasaralarında surların yıkılmasında oldukça etkili olan ateşli silâhlardır. Darbzen, prangı ve şakaloz topları ise küçük çaplı toplar olup bunlar ise muharebe esnasında daha çok düşman askerlerini etkisiz hale getirmeye yarayan ateşli silâhlardır.

Şayka topları, kale kuşatmalarında kullanılan büyük taş gülleler atan toplar olup Macarca "sajka" kelimesinden geldiği tahmin edilmektedir. Evliya Çelebi XVII. yüzyılın ortasında "insanlar tarafından taşınamayacak kadar taş gülle atan toplara şayka denir" diye yazmış ve şunları eklemişti: "Bu tür toplar arabalara konulup seferlere taşınamaz fakat ancak kızaklar üzerinde kaydırılıp kalelere yerleştirilebilir."[975] Evliya, İstanbul'daki Tophâne-i Âmire'de top dökümünde fırınlara balyemez topları için onar kalıp, kolomborna topları için yirmişer kalıp, şahi topları için yüzer kalıp, şayka topları için ise beş yüzer kalıp konulduğunu nakletmektedir.[976] Her bir kalıba eşit miktarda bakır konulduğu anlaşılmakla birlikte balyemezlerin 50, kolombornaların 25 ve şahilerin 5 katı büyüklüğünde madenlerle dökülen şayka toplarının muazzam büyüklükte olduğunu göstermektedir.

Balyemez topları ise kale muhasaralarında kullanılan uzun menzilli toplardır. Kelimenin menşei hakkında muhtelif iddialar bulunmaktadır. Balyemez topları; 30

---

[972] Busbecq, *Türk mektupları,* s. 151.
[973] Goodwin, *Yeniçeriler*, s. 159.
[974] Goodwin, *Yeniçeriler*, s. 151.
[975] Aydüz, *Tophâne-i Amire*, s. 346-348.
[976] Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. I/2, s. 397.

okka gülle atan "lankoz", 40 okka gülle atan "zâlim", 50 okka gülle atan "kıran" ve 60 okka gülle atan "sâdman" olmak üzere 4'e ayrılmaktaydı. Attığı güllelerin ağırlığına göre isimlendirilen bu toplar, 30 ile 60 okka arasında gülleler atmaktaydı.[977]

Kale muhasaralarında kullanılan büyük çaplı diğer bir top olan bacaluşka, taş, bakır ve demir gülleler atmakta olup gülleleri 13 ile 28 kg arasında değişmekteydi.[978] Bostan Çelebi, Belgrad Seferi'ne götürülen bacaluşka toplarını "demir gülle atar" şeklinde tasvir etmiştir.[979] Bacaluşka toplarının Tophâne-i Âmire'de II. Selim döneminde üretildiğine dair kayıtlar bulunmaktadır. Tophâne-i Âmire'nin 1517-1519 tarihleri arasındaki muhasebesini gösteren 4726 nolu defterde; tunçtan dökülen 30 karış uzunluğunda 8 adet bacaluşka ve 25 karış uzunluğunda 8 adet bacaluşka topu zikredilmektedir.[980] Tophâne-i Âmire'de 1522-1526 tarihleri arasında 32 adet bacaluşka topu dökülmüştü. Bu toplar için 2.985 kantar (168.500,2 kg) maden kullanıldığı görülmektedir.[981]

Osmanlı sahra topçusunda çok kullanılan darbzen sadece 125 libre (60 kg veya 1 kantar) ağırlıktaki toptur. Bunun anlamı bir çift namlunun tek bir yük beygirine yüklenebilmesi ve ordunun her istediği yere taşınabilmesiydi.[982] Bu toplar şahi (büyük/büzürg), miyane (orta/vasat) ve küçük olmak üzere üç kısma ayrılırdı. XVI. yüzyıldaki bir kaynağa göre küçük darbzenler (zarbuzan-ı küçük) 920 gr (300 dirhem) ağırlığında dane orta boy darbzenler (zarbuzan-ı vasat) 1,23 kg (1 okka) ağırlığında gülle kullanıyor ve büyük darbzenler (zarbuzan-ı büzürg) 2,5 kg (2 okka) ağırlığında gülle atıyordu.[983] Celâlzade darbzenleri saff-şiken (saf bozan) ve "merad-efgen" (boyun kıran) olarak nitelenirken kanonlara kale-ken (kale-yıkan) demekteydi.[984] Kanunî Devri'nde darbzen toplarına yapılan masraflara dair kayıtlardan günümüze ulaşanlar vardır. 11 Mart 1524 ile 1 Mart 1525 tarihleri arasında darbzen topları dökülmek üzere yapılacak masraflar için Silâhtâr Cemâ'atine mensup olan Tophâne Emini Mehmed (Hızır oğlu)'e 380.000 akçe teslim

---

977 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. VI/2, s. 422.
978 Aydüz, *Tophane-i Amire*, s. 361.
979 Bostan, *Süleymannâme*, s. 41.
980 BOA, KK, def. nr. 4726, s.6-16; Aydüz, *Tophane-i Amire*, s. 362.
981 BOA, MAD, def. nr. 7668, s. 27.
982 Murphey, *Ordu ve Savaş,* s. 133.
983 Agoston, *Barut, Top ve Tüfek,* s. 119.
984 Agoston, *Ateşli Silâhlar*, s. 64.

edilmişti.[985] 1524-1525 tarihli muhasebe defterinde bir bacaluşka topuna 2 adet pirinç küpe (mengüş) yapılmış ve 12 vukiyye (14,6 kg.) ağırlığındaki bu halkalar için 240 akçe ödenmiştir. 1525-1526 tarihlerinde bir bacaluşka topu için dört adet halka alınmış ve her bir halka için beş akçe, toplam 20 akçe ücret ödenmiştir.[986]

Eğriboz'un 1566 envanterinde aşağıdaki kolonburnalar kayıtlıdır: 2 okka ağırlığında gülleler atan 10 karış uzunluğunda 3 adet tunç kolonborna, 15 karış uzunluğunda 5 okka çapında bir top, 2 okka ağırlığında gülle atan 12 karış uzunluğunda bir top ile 10 okkalık gülleler atan 12 karış uzunluğunda bir başka tunç top ki, bunların ikisine de şâhî kolunburna olarak değinilmekteydi.[987]

Prangı topları, topların küçüğü tüfeklerin ise büyük versiyonu şeklinde addedilebilecek türden silâhlardır. Osmanlılardaki cezalardan biri 'prangabentlik' olup, bu tabir mahkûmların prangı topuna bağlanmalarından dolayı verilmiş ve zamanımıza kadar gelmiştir.[988] Çakaloz ya da şakaloz topundan biraz büyük bir silâhtır. Prangı topları; meydan muharebelerinde, gemilerde, kalelerde, develerin ve atların üzerinde kullanılan silâhlardır.

Şakaloz, eski zamanlarda tüfek türlerinden birine verilen bir isim olup daha sonra bir vesikada her bir şakaloz topunun 38,5 kg olmasından anlaşılacağı üzere top sınıfında değerlendirilmesi gereken bir silâhtır.[989] 1444 yılında yapılan Varna Savaşı'nda Osmanlıların ve Macarların liderliğindeki Hristiyan güçlerinin tüfek kullanması dönem itibariyle dikkate değerdir. Bu dönemlerde aynı taraflar tüfeğe benzer küçük çaplı şakaloz topları da kullanmaktaydılar. Daha çok kalelerin metrislerinde kullanılan şakalozları XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlılar küçük top, Macarlar ise ağır tüfek (puska, pixis) şeklinde nitelendirmiştir.[990]

Osmanlı İmparatorluğu, topların yapımında hammadde olarak kullanılan stratejik ehemmiyete haiz olan madenler açısından oldukça zengindi. Daha kuruluş devrinde Anadolu ve Rumeli'deki en zengin maden yatakları ele geçirilmişti. Diğer yandan Osmanlıların askerî teknoloji ve teknik personel transferinde oldukça girişimci olmaları topçuluğun gelişmesini hızlandırmıştı.

---

[985] BOA, TS.MA, D. 2143, s. 4.
[986] BOA, D.BŞM, def. nr. 9, s.4; Aydüz, *Tophâne-i Amire*, s. 366-367.
[987] Agoston, *Barut, Top ve Tüfek,* s. 117.
[988] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*, s. 49.
[989] Pakalın, *Tarih Deyimleri Sözlüğü III,* s. 306.
[990] Agoston, "Tüfek", s. 459.

Osmanlılar, fethettikleri memleketlerdeki en büyük kiliseleri camiye tahvil etmekle birlikte kalan kiliselerde yöre halkının ibadet etmesine müsaade ederlerdi. Kilise camiye çevrilse de kilise olarak bırakılsa da çanları sökülüyordu. Kilise çanlarının müezzin sesini bastırdığı düşünülerek çanlar sökülmüştür. "Çanına ot tıkamak" deyimi buradan gelmektedir. Mohaç Savaşı'ndan sonra pek çok bronz çanın top yapılmak üzere gemilerle Tuna üzerinden getirildiği bilinmektedir.[991] Çanların Budin'in kiliselerinden söküldüğü anlaşılmaktadır.[992] Ayrıca Mohaç Muharebesi'nden sonra birçok top ele geçirilmişti. Peçevi, Mohaç'ta ele geçirilen bu topların bir kısmının darbzen topu olmak üzere toplam 300 kadar olduğunu nakletmektedir.[993]

II. Mehmed devrinde top dökümü konusunda çağının en ileri seviyesine ulaşan Türk topçuluğu bu inkişâfını Kanunî Devri'nde de sürdürmüştür. Kanunî Devri'nde zengin maden yataklarından getirilen madenlerin yanında fethedilen yerlerin kiliselerinin sökülen çanlarının yanında bozuk ve kırık toplar da kullanılmaktaydı. II. Mehmed devrinde İstanbul'da bulunan Kritovulos, Osmanlı topçularının top döküm faaliyetlerini müşahede etmiş ve ayrıntısıyla şöyle tasvir etmişti:

> En hafif, en temiz ve en ince topraktan hazırlanan kil günlerce suda ıslatılarak işlenecek kıvama getirildi. İyice ufalanmış keten, kendir ve başka bağlayıcı ve bir arada tutucu malzemelerle özenle harmanlanıp karıştırıldı. Yekpare bir kütle hazırlandı. Bu kütleden çekirdek olarak kullanılmak üzere kırk karış boyunda yuvarlak, borumsu, uzun bir kalıp dökülürdü. Uzunluğunun yarısı kadar taşın yerleştirildiği ön kısmının çevresi on iki karış votani (şifalı bitki, barut anlamında kullanılıyor) konulan arka yarının, yani kuyruğun çevresi, kalıbın et kalınlığına göre dört karış ve biraz fazlaydı. Birinci kalıbı içine almak üzere, kılıf görünümünde içi tamamen oyuk, iki kalıp arasında belirli mesafe bırakacak şekilde daha geniş ikinci bir kalıp hazırlandı. İki kalıp arasındaki mesafe her yerde yaklaşık olarak aynıydı, bir karış ya da biraz daha fazlaydı ve aradaki boşluğa bakır dökülecekti. Bu ikinci dış kalıp da birbiriyle aynı malzemeden yapılmış, ancak her taraftan demirle desteklenmişti. Dışından da dökülecek bakırın ağırlığını kaldırabilmesi ve kırılmaması için tahtalar, toprak ve taşlarla desteklendi. Bakırı eritmek için kalıbın çok yakınında ve iki yanında sağlı sollu iki sağlam ve dayanıklı ocak yapıldı. Ocakların içi ateşe dayanıklı ve iyi yoğrulmuş kalın kil tabakasıyla örülmüştü. Dışları ise tamamen büyük taşlarla örülmüş, kireç ve aynı işi gören başka malzemelerle güçlendirilmişti. Daha sonra ise bakır körüklü ocaklarda yakılan kömür ve odun sayesinden eritilip iki kalıp arasındaki boşluğa döküldü.[994]

Topçu sınıfını kuran II. Murad'dı. Birliklerin başta gelen silâhı kuşatma topuydu. Sonraki yıllarda top dökümü Galata'daki Tophâne'de yapılacaktı. Namlular

---

[991] Kumrular, *Türk Korkusu*, s. 239.
[992] Hasan Beyzâde, *Hasan Bey-zâde Târîhi,* C. II, haz. Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 76.
[993] Peçevi, *Tarih I*, s. 73.
[994] Kritovulos, *Tarih,* s, 53-54.

dökümhânenin altında denize doğru uzanan kumsala yuvarlanarak buradan teknelere kolayca yüklenebiliyordu.[995] Ancak toplar keşfedildiği dönem sonrasında uzun yıllar boyunca pratikte fazla bir önem teşkil etmediler. Kostantinopolis'in II. Mehmed tarafından ele geçirilmesi Avrupa'da top gücünün öncü rol oynadığı ilk önemli olay oldu.[996] İstanbul'un fethiyle birlikte yıkılan İstanbul surları, Ortaçağ kalelerinin 'kolayca yıkılmazlık mitini' de yıkmış binlerce yıllık savunma telakkisini de yerle bir etmiştir. II. Mehmed'in döktürdüğü toplar Avrupa'da da oldukça etkili olmuş bazı Avrupa ülkeleri ateşli silâh üretimlerini hızlandırmıştır. 1498'de Venedik Senatosu, "bugünün savaşlarını etkileyen unsur, silâhlı insanlardan ziyade ağır toplar ve topçu sınıfıdır" şeklinde bir deklarasyon yayınlayarak çılgınca ateşli silâhlar edinme işine girişti.[997] Böylelikle II. Mehmed Ortaçağ savunma telakkisini yerle yeksan ederek dünya üzerindeki askerî devrimin en önemli aktörü olmuştur.

Kanunî Devri'nden önce savaşlarda ele geçirilen toplar sayım döküm yapıldıktan sonra kullanılmaktaydı. I. Selim, Ridaniye Savaşı'nda Memlükleri ortadan kaldırınca İskenderiye Kalesi'nin sayımlarında; 11 adet demir darbzen topu, 38 adet eski demir darbzen topu ve 5 adet demir şayka topunun yanında gemilerde kullanılan birçok baş topu kayıtlara geçmişti.[998]

Osmanlılar, bazı seferlerde topların nakliyesi zor olduğu için topun hammaddesini teşkil eden madenleri külçe halinde sefer mahalline götürerek orada fırınlar kurup top dökmekteydi. XV. yüzyıl topları hantal, hatalı ve hareketsizdi. Çok ağır olan bu topları çekmek için düzinelerce at gerekirdi. Bundan dolayı hammaddeyi getirip fırın kurup top dökmek, topu kullandıktan sonra ise ilerde kullanmak üzere tekrar eritmek daha kolaydı.[999] Osmanlıların topları kullanmaya başlamasıyla bu uygulamanın cari olduğu ve yüzyıllar boyunca devam ettiği bilinmektedir. 1441'de Sultan II. Murad, Mora'daki Germe Hisar denilen Korintos adlı yere topların bakırlarını külçe olarak götürüp topları orada döktürmüştü.[1000] Sultan II. Mehmed 1458'de Poleponnesos Seferi'ne silâh ve toplara ilaveten top dökmek üzere kurşunla demir götürmüştü.[1001] Sultan II. Mehmed, Belgrad Muhasarası için hazırlık yaparken İstanbul'dan getirdiği bakırları, kilise çanlarını ve haçlarını erittirerek toplar

[995] Goodwin, *Yeniçeriler,* s. 70.
[996] Oman, *Ok, Balta ve Mancınık*, s. 61.
[997] Parker, *Askerî Devrim*, s. 39.
[998] Emecen, *Klasik Çağda Savaş*, s. 86.
[999] Chase, *Ateşli Silâhlar,* s. 29.
[1000] Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ II,* s. 633.
[1001] Kritovulos, *Tarih*, s, 143.

döktürmüş, Belgrad'ı o toplarla muhasara etmişti.[1002] Sultan II. Mehmed, Belgrad kuşatmasında muvaffak olamayınca geri getiremediği iki topu, düşmanları Osmanlıları tahkir etmek maksadıyla orada teşhir etmişlerdi. Daha sonra Belgrad Kalesi fethedilince bu iki topu Kanunî İstanbul'a naklettirerek teşhir ettirdi.[1003]

Genellikle kale kuşatmalarında kalenin yakınında bir mevkide fırınlar kurulmaktaydı. Çünkü muhtemel bir meydan savaşında muayyen bir sürede top dökülmesi mümkün olmamaktaydı. Sultan II. Murad, daha önce sancaklara belirli miktarlarda paylaştırdığı ve getirmelerini emrettiği bakır külçeleri Germehisar Muhasarası'nda askerlere getirtip muhasara alanında toplar döktürmüştü.[1004]

Bu duruma Kanunî döneminde de rastlanmaktaydı. Kanunî, ordusuyla birlikte (Tatar askerleriyle birlikte ordunun mevcudu 230.000 asker) Boğdan vilayetinin başkenti Suçav kalesine 16 Eylül'de (21 Rebiyyülahir 945) gitmiş ve kalenin önünde büyük demir toplar döktürmüştü.[1005] Büyük toplar zaten meydan muharebelerinden daha çok kale muhasaralarında daha müessir silâhlardı. Kanunî döneminin tanıklarından Pedro, bu durumu şöyle ifade etmişti:

> Meydan muharebelerinde bilek ve tüfek gücü önemlidir. Topun vereceği zarar azdır. Topçu kasabalara karşı girişilen hücumlarda yarar; surlarda, kulelerde ve kalelerde gedik açarak ordunun içeriye girmesini sağlar. Asıl tesiri olan piyadenin yayılım ateşidir. Askerler boylarına göre yayılım ateşine müsait pozisyonda dizilir.[1006]

Şehzâde Bayezid kardeşi Şehzâde Selim ile arasında çıkan ihtilaflar nedeniyle babası Kanunî tarafından takibâta uğrayınca muhtemel bir savaş ve taht kavgaları için silâhlanmaya başlamıştı. Şehzâde Bayezid, hakkındaki bazı dedikodular, kardeşi Şehzâde Selim ile arasında çıkan ihtilâflar, ülkedeki sosyal ve iktisadî şartlar sebebiyle haslarına 300.000 akçe ilave edilerek Kanunî tarafından Amasya'ya tayin edilmişti. Bunu hakaret olarak addeden ve Kütahya'da kalmaya çalışan Şehzâde Bayezid, babasının ısrarı üzerine Amasya'ya gitmek zorunda kalmıştı.[1007] Bu sebeple Amasya'da bulunup babası Kanunî'ye muhalefete kalkan Şehzâde Bayezid'in

---

[1002] Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I-II*, haz. Faik Reşit Unat ve Mehmed Altan Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara 2014, s. 721.
[1003] Solakzâde, *Tarih II*, s. 147; Hasan Beyzâde, *Hasan Beyzâde Tarihi,* C. II, s. 72; Aydüz, *Tophane-i Amire,* s.337.
[1004] Aşıkpaşazâde, *Tarih, (Osmanlı Târihi 1285-1502)*, haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s. 169.
[1005] Erdoğru, "Karaboğdan Seferi Rûznâmesi", s. 518.
[1006] Pedro, *Zorunlu İstanbul Seyahati*, s. 134.
[1007] Peçevi, *Tarih I*, s. 276; Şerafettin Turan, "Şehzade Bayezid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 230.

mutfak yanına bir bina yaptırıp darbzen topları döktürmeye balamıştı. Ayrıca Sivas Beyi'nden 20 yük akçe istemişti; ancak Sivas Beyi elinde "*bu kadar akçe olmadığını ve sadece bir kısmını verebileceğini*" ifade etmişti. Şehzâde Bayezid, Sivas Beyi'nden ayrıca zırh ve miğfer gibi savunma silâhları da talep etmekteydi. Diğer yandan Şehzâde Bayezid'in adamları Tokat çarşısında akçe kullanırken fark edilmiş ve Anadolu Beylerbeyi tarafından merkeze ihbar edilmişlerdi.[1008]

Şehzâde Bayezid ile Şehzâde Selim arasındaki silâhlanma yarışında Kanunî, Şehzâde Selim'den yana tavır alarak onun silâhlanmasına yardımcı olmuş, Bayezid'in silâhlanmasına ise mani olmaya çalışmıştı. Bayezid'in olası bir saldırısından korkan Selim, Bayezid tarafından döktürülen darbzen toplarından haberdardı ve buna önlem olarak İzmir'deki gemilerden bir miktar darbzen topunu işi bitince iade etmek üzere babasından istemekteydi. Esasında babasından bir koruma talep etmekteydi.[1009] Şehzâde Bayezid ise Amasya'da top dökmekle kalmayıp halktan at, katır ve asker toplamaya çalışmaktaydı.[1010] Kanunî, bunlara engel olmaya çalıştığı gibi Bayezid'in muhtelif yerlerden top elde etmesine de engel olmak için gayret sarf etmişti. Bu sürecin nihayetinde savaş kaçınılmaz olmuş ve iki ordu Konya'da karı karşıya gelmişti. İki Şehzâdenin ordusunda da toplar kullanılmıştı. Bayezid'in ordusunda kaledöven toplar askerin önüne dizilmişti.[1011] Ancak bu muharebenin nihayetinde yenilen ve maiyetindeki 12.000 askerle Safevîler'e sığınan Şehzâde Bayezid, Osmanlı atlarının, toplarının, tüfeklerinin ve sair harp levazımâtının Osmanlıların hasımları olan Safevîlerin eline geçmesine sebep olmuştu. Ayrıca Şehzâde Bayezid'ın top döktürdüğü de nazara alındığında maiyetindeki top dökücü işçi ve teknisyenlerinin de Safevîlere iltica ettiği anlaşılmaktadır.

Topların da tüfekler gibi zaman zaman isyankâr ve eşkıyaların eline geçtiği görülmekteydi. Vasko adlı bir eşkıyanın Lehistan'ın Çerkeskirman, Kanevi ve Mankirman kalelerinden topladığı dört yüz asker ve yirmi iki şayka topu ile gece yarısı Akkirman'daki Cankirman Kalesi'ne saldırarak kale varoşlarındaki halkın bir kısmını esir aldığı, harmanları yaktığı ve sığırları sürdüğü anlaşılıp bunları

[1008] BOA, TS.MA, E. 885/68, 29 Zilhicce 966/2 Ekim 1559.
[1009] Turan, *Kanunî Dönemi Taht Kavgaları,* s. 76.
[1010] Turan, *Taht Kavgaları*, s. 107.
[1011] Peçevi, *Tarih I*, s. 276.

yapanların yakalanması için girişimde bulunulmuştu.[1012] Ayrıca topların siviller ve bazı kurum çalışanları tarafından çalındığı da olmuştur. Para kazanmak maksadıyla bazı kişilerin Tophâne'den küçük topları çaldıkları ve pazarda sattıkları 17 Kasım 1555 tarihli bir ruûs kaydından anlaşılmaktadır. Zikredilen tarihte bir topçu Tophâne-i Âmire'den darbzen çaldığı töhmetiyle kovuşturmaya uğramış ve bu sebeple ulûfesi kesilmiştir.[1013]

Tophâne-i Âmire'de döküm faaliyetleri için yapılan masraflara dair bazı kayıtlar günümüze kadar ulaşmıştır. Oldukça tayrıntılı bilgiler ihtiva eden kayıtlardan bazıları şöyledir:[1014]

Tablo 2.17. Tophâne-i Âmire'de Döküm Faaliyetleri İçin Yapılan Masraflar

Türü	**Kullanılış Amacı**	**Miktarı (adet)**	**Ağırlığı**	**Değeri (akçe)**
Meşe Palamudu	Top kalıbı dökmek		822 yük	13.664
Pamuk yağı	Top kalıplarının bakımı		68 kantar	14.227
Çivi	Top kalıplarını çakmak	478.500		6.058
Çivi	Çeşitli üretim işleri	24.500		483
Balmumu	Top kalıpları			18
Makas	Keçeleri kesmek	1		4
Kömür	Fırınları yakmak	4.192 sepet		31.386,5
Sepet	Kömür taşımak	14		
Yarım tuğla	Top fırınları		10.300	1.893
Deri eldiven	Fırınlara odun doldurmak	33		99
Ihlamur ağacı	Toplar için tezgâh yapmak	77		1.327
Çivi	Şayka toplarında kullanmak	20.500		1.244
Eflâk bıçağı	Top kalıplarını yontmak	220		220
Anadolu keteni	Milleri kaldırmak ve kalıpların içine konulan balçıklara sarmak		53 kantar 34 vukiyye	8.396
Avrupa yapımı demir tel	Top kalıplarının kaldırılması		1.180 kangal	24.600
Balmumu	Bacaluşka toplarının dökümü		13 vukiyye	208
Vişne ve pelit odunu	Tophâne avlusu ve fırınların tamirâtı	675		1.190
Maymuncuk	Büyük ve küçük darbzen toplarının yapımı	2.375		14.405
Pirinç küpe (mengüş)	Bacaluşka topu yapımı	2	12 vukiyye	240

Kaynak : BOA, D.BŞM, def. nr. 9, s. 2-4.

6 Nisan 1524 ile 25 Mart 1525 tarihleri arasında Tophâne'deki "demirci (haddâd)", "çekiççi" ve "körükçü" cemaaatlarine mensup toplam 3.425 ustaya 26.896 akçe ücret ödenmişti. Bu ustaların yevmiyeleri 4 akçe ile 12 akçe arasında değişmekteydi. Top kalıplarını oyan ve düzelten "şebkârân" cemâ'atine mensup

[1012] BOA, MD 5, Hüküm nr. 292, 5 Rebiülahir 973/30 Ekim 1565.
[1013] Aydüz, *Tophane-i Amire,* s. 383.
[1014] BOA, D.BŞM, def. nr. 9, s. 2-4.

2.497 adet çalışanın her birine 4 akçeden olmak üzere toplam 9.988 akçe, bunların 153 kişi olan üst düzey ustalarının 36'sına 12 akçe, 87'sine 10 akçe ve 30'una 5 akçe olmak üzere toplam 1452 akçe ödenmişti. Kalıpların iç kısmına balçık yapan "balçıkçı" cemâ'atine mensup 482 çalışanın her birine 4 akçeden olmak üzere toplam 1.928 akçe ödenmişti. Çam ağaçlarını rendeleyip istenilen şekli sokan "şikâften" cemâ'atine mensup 172 çalışanın her birine 4 akçeden olmak üzere toplam 688 akçe ödenmişti. Top kalıplarında kullanılan ağaç tomruklarını kesen marangoz "erre-keşan" cemâ'atine mensup olan 2 kişiye onar akçe ödenmişti.[1015] Ayrıca 1524-1525 yıllarında Kanunî Sultan Süleyman adına yapılan bazı bacaluşka toplarının üzerine konulacak kitabenin metnini yazan şairlere 40 akça ücret ödenmiştir.[1016]

Aynı tarihlerde Tophâne'den Istabl-ı Âmire'ye büyük ve küçük darbzen toplarını götürecek olan peremelere 279 akçe nakliye ücreti ödenmişti. Bu topların 59 tanesi büyük olup tanesi 3 akçeden toplam 177 akçeye, 102 tanesi ise küçük olup tanesi 1 akçeden olmak üzere toplam 102 akçeye taşınmıştı. 3 adet su fıçısının onarımı için ise toplam 12 akçe ödenmişti. Topları denemek üzere kullanılacak 25 yük güherçileyi taşıyacak hamallara 11 akçe ücret ödenmişti. İznik'ten Tophâne'ye çam ağaçlarını getirecek gılman kökenli gemicilere ise 1.421 akçe ödenmişti. Top kalıplarının pürüzlerini gideren 335 kişiden oluşan "bennâyân" cemâ'atine mensup ustalara 2.000 [2.020] akçe ödenmişti. Bunların 7'si 12 akçeden toplam 84 akçe, 156'sı 10 akçeden toplam 1560 akçe, 68'i 5 akçeden toplam 340 akçe ve 4'ü 4 akçeden toplam 16 akçeye çalışmıştı. Donanma'daki gemilerden Tophâne'ye küçük darbzen taşıyan peremecilere 12 akçe ücret ödenmişti. Bahçe-i Âmire'den Tophâne İskelesi'ne darbzen topları getiren peremecilere ise 10 akçe ödenmişti. Üsküdar'dan Tophâne'ye kalıp direği getiren peremecilere ise 20 akçe ödenmişti. Tophâne-i Âmire'ye kalay getiren hamallara 74 akçe ödenmişti. Darbzen toplarına 242 adet maymuncuk demiri yapan demircilere 726 akçe ödenmişti. Bahçe-i Âmire'deki bozuk ve eski topları fırınlara atılıp yeni dökümlerde kullanılmak üzere Tophâne-i Âmire'ye getiren peremecilere 160 akçe ödenmişti.[1017]

Tophâne'de kullanılan demir körükleri Kapan (kantar)'dan Tophâne-i Âmire'ye getiren peremecilere ve hamallara 23 akçe, Meyve İskelesi'nden Tophâne-i

[1015] BOA, D.BŞM, def. nr. 9, s. 4, 8.
[1016] Ücret be-cihet-i kitâbet-kerden-i kalem-i tomar berây-ı tophâ-i bacaluşka 40, BOA, D.BŞM, def. nr. 9, s.6; Aydüz, *Tophâne-i Amire*, s. 367.
[1017] BOA, D.BŞM, def. nr. 9, s. 5-6.

Âmire'ye tomruklar getiren peremecilere ise 3 akçe ödenmişti. Davud Paşa çiftliğinden Kapan İskelesi'ne toprak getiren arabacılara araba (acele) başına 12 akçe olmak üzere 5 araba için 60 akçe nakliye ücreti ödenmişti. Bu toprağı Kapan İskelesi'nden Tophâne İskelesi'ne taşıyan peremecilere ise 8 akçe nakliye ücreti ödenmişti.[1018]

Tophâne-i Âmire haricinde Osmanlı İmparatorluğu'nun stratejik konumlarında bulunan serhad kaleleri ya da ana ikmâl merkezleri ve çıkarma noktalarında bulunan kaleler de genellikle top ve tüfek üretim merkezleri hüviyetindeydi. Bu kalelerde çeşitli toplar döküldüğü gibi çeşitli silâhların tamiri de yapılırdı. Basra Kalesi, bu kalelerden birisidir. Basra, Bağdat Beylerbeyi tarafından 1546'da zapt edilmiş ve burada müstakil bir beylerbeylik tesis edilmişti.[1019] Basra'nın fethinden kısa süre sonra burada bir tophâne tesis edilmiş ve merkezden top döküm ustaları gönderilmiştir. 1552 yılında Basra Kalesi'nde dökülmesi emredilen 11 adet kanon topu (bacaluşka) ile 50 adet darbzen topu için İstanbul'dan 2 top dökücü çırak gönderilmişti.[1020] Diyarbakır Beylerbeyi'ne yazılan 15 Ocak 1566 tarihli bir hükümde; Basra'da top dökmek için demir tel, kalay ve kalıp toprağına ihtiyaç olduğu bildirildiğinden, söz konusu malzemelerin Hasankeyf'ten tedarik edilip Basra'ya gönderilmesi emredilmişti.[1021]

Kısa süre içinde İmparatorluğun ücra bir köşesinde teşkilâtlanan Osmanlı idaresi kendi sınırları dışındaki müttefik olarak addettiği güçlere de silâh ve personel göndermekteydi. Bu itibarla bacaluşka topları diğer toplar gibi dünyanın birçok yerinde Osmanlıların ihtisasıyla dökülmekteydi. Kanunî tarafından Hint Şahı'nın isteği üzerine oraya giden İstanbullu Hüseyin Han'ın döktüğü 'Mâlik-i Meydan' adlı 42 ton ağırlığındaki tunç bacaluşka topu, 1685 yılına kadar kullanılmıştı.[1022]

Kanunî Devri'nde toplar Tophâne-i Âmire ve bazı kalelerde dökülmüş olmakla birlikte top gülleleri Bilecik, Samakov, Rudnik ve Kığı madenleri başta olmak üzere demir madenlerinin çoğunda dökülmekteydi. Top gülleleri bakır, kurşun ve demir gibi madenlerin yanında mermer ve taşlardan imal edilmekteydi. Kanunî'nin son

---

[1018] BOA, D.BŞM, def. nr. 9, s. 9.
[1019] Fodor, *İmparatorluk,* s. 138.
[1020] Aydüz, *Tophâne-i Âmire*, s.70.
[1021] BOA, MD 5, Hüküm nr. 878; 23 Cemaziyelahir 973/15 Ocak 1566.
[1022] 14 metre uzunluğundaki bu topun kimyasal analizlerine göre alaşımları şu şekildedir: % 80,43 bakır, % 19,57 kalay. Aydüz, *Tophâne-i Âmire,* s. 217.

yıllarında Bilecik madenlerinde Eskişehir, Gölpazarı, İnönü, İnegöl, Afyonkarahisar ve Sultanönü piyâdelerinden istihdam edildiği anlaşılmaktadır.[1023]

Bilecik'te üretilen top gülleleri Mudanya üzerinden İstanbul'a getirilirdi.[1024] Bilecik madenlerinde üretilen gülleler doğudaki muharebelerde kullanılmak üzere imparatorluğun doğusuna da sevk edilirdi. Kanunî'nin Diyarbakır Beylerbeyi Ayas Paşa'ya gönderdiği 8 Ocak 1551 tarihli fermanda; Bilecik'ten kirâ katırlarıyla Diyarbakır'a gülleler gönderildiği, katır sahiplerinin serbest bırakılarak, başka katırlar kiralanarak aynı güllelerin Van'a gönderilip Van Beylerbeyi İskender Paşa'ya teslim edilmesi emredilmişti.[1025]

Kanunî Devri'nin sonlarında Bilecik madenlerinde oldukça çok sayıda ocağın faal olduğu anlaşılmaktadır. Bilecik Kadısı'na yazılan 30 Nisan 1566 tarihli bir hükümde; Bilecik madenlerinde top güllesi dökümü için 67 ocak açıldığı ancak Sultanönü Beyi'nin yayaları ve müsellemleri göndermemesinden dolayı bu ocakların 30'dan fazlasının işletilemediği, yaya ve müsellemlerini hizmete getirmeyen beylerin dirliklerinin ellerinden alınacağı için bunların kim olduğunun bildirilmesi emredilmişti.[1026] Kığı madenlerinde ise Kanunî Devri'nin sonlarında Diyarbakır Kalesi'ndeki topçulardan bir kısmının ve çevre yerleşimlerden yayaların istihdam edildiği anlaşılmaktadır.[1027] Kığı madenlerinde üretilen gülleler Erzurum üzerinden Bayburt Gümüşhane istikâmetinden Trabzon'a ulaştırılırdı. Trabzon İskelesi'nden gemilere yüklenen gülleler ise İstanbul'a götürülür ve muharebelerde kullanılmak üzere sefer istikâmetine göre tekrar gemilere yüklenirdi. Bu uygulama sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Örneğin Girit Seferi'nde kullanılmak üzere 1668 yılında Erzurum'dan 5.000 adet top Trabzon'a gönderilmiş ve bunların 4.915 tanesi

---

[1023] BOA, MD 5, Hüküm nr. 2035, s. 87; Safer 973/1 Eylül 1565; BOA, MD 6, Hüküm nr. 962.
[1024] BOA, KK, def. nr. 4726, s.11.
[1025] Emîru'l-ümerâ'i'l-kirâm kebîru'l-küberâ'i'l-fihâm zû'l-kadri ve'l-ihtirâm sâhibü'd-devleti ve'l-ihtişâm el-muhtassu bi-mezîdi inâyeti'l-Meliki'l-Mennân Diyârbekir Beylerbeyisi Ayas -dâme ikbâluhû- tevkī'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki hâliyâ Van'a irsâl olmağı çün Bilecik'den kirâ katırlarıyla mahrûse-i Âmid'e ba'zı yavalıklar gönderilmişdir. Buyurdum ki [fermân-ı] vâcibü'l-ittibâ'ım vusûl buldukda beriden varan kiracılara icâzet verip Âmid'den Van'a gayrı kirâcılar tedârük eyleyip münâsib kirâ barışıp vakti ve mevsimi ile Van'a gönderip emîru'l-ümerâ'i'l-kirâm Van Beylerbeyisi İskender -dâme ikbâluhû-ya ulaşdırasız, müşârun-ileyhle söyleşip ne zamânda gönderilmek münâsib, te'hîre komayıp mevsimi ile emîn ve sâlim ta'cilce irsâl eylemeğe ikdâm ü ihtimâm eyleyesiz, bu husûs mühimdir ne vechile tedârük etdiğini yazıp bildiresiz şöyle bilesiz alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız. BOA, AE. SSÜL I, def. nr. 1/29, 29 Zilhicce 957/8 Ocak 1551.
[1026] BOA, MD 5, Hüküm nr. 1516, s. 553; 10 Şevval 973/30 Nisan 1566.
[1027] BOA, MD 5, Hüküm nr. 1133, s. 426, 4 Şaban 973/24 Şubat 966.

Trabzon İskelesi'ne ulaşmıştı.[1028] Bu güzergâhta top ve sair malzemelerin sevkiyâtı yüzyıllar boyunca yapılmaya devam etmiştir.

Kanunî Devri ve akabinde diğer bir gülle üretim merkezi ise Rudnik'ti. 1564 senesinde Rudnik madeninde bir senede 2217 gülle (yuvarlak) dökülüp Belgrad'a gönderilmişti. 1568 senesinde gene bu madende 3500 bacaluşka güllesi dökülmüştü. Banaluka veya Kemengrad demir madenlerinde ise senede yirmi dört bin şâhî, miyâne ve kolonborna yuvarlağı hazırlanırdı. Osmanlılar taş gülle de kullanmışlardır; bunu demirden ayırmak için (taş gülle) derlerdi. Eğer demir kastediliyorsa bazen buna (demir taş ismi) verilmekteydi.[1029] İstanbul'a top güllesi tedarik eden diğer bir merkez ise Samakov'du. 1517-1519 tarihleri arasında Samakov'dan İstanbul'a 1280 adet (686 kantar=37 ton) demir bacaluşka güllesi "seng-i âhen-i bacaloşko" getirilmiştir.[1030]

Kanunî Devri'nde topların standart kalibrede olmamasından dolayı gülleler farklı çaplarda imal edilirdi. Örneğin 17 Ekim 1565 tarihli bir hükümde; Bilecik Madeni'nde daha çok on altışar, on dörder, on birer, yirmişer ve yirmi ikişer vukıyyelik top güllesi imal edilmesi ve imal edilmiş gülle sayısının ve her güllenin kaç vukıyye olduğunun bildirilmesi; ayrıca odun çeken hayvanların zahîre vs. ihtiyaçlarının da tedarik edilip kış bahânesiyle işin yavaşlatılmaması emredilmişti.[1031] Görüleceği üzere Bilecik'te farklı ağırlıklarda beş tür top güllesi üretilmekteydi. Bunlar ağırlıklarına göre tasnif edilerek yük hayvanlarıyla taşınmaktaydı.

Kanunî Devri muharebelerinde toplardan yoğun olarak atılan güllelerin savaşın neticesinde tayin edici rolüne kaynaklarda rastlanmaktadır. Örneğin; Merahî, Zigetvar Seferi'nde Osmanlı topçularının yağmur gibi yoğunlukta attıkları güllelerin kale müdafîlerini perişan ettiğini nakletmektedir.[1032]

Kanunî Devri'nde seferlere ağır ve hafif olmak üzere çeşitli toplar götürülmekteydi. Bu toplar sefer öncesinde Tophâne'de yeni dökülmüş toplardan ve İstanbul'un muhtelif depolarından temin edildiği gibi sefer güzergâhındaki lojistik merkez konumunda bulunan kalelerden de temin edilmekteydi. Ayrıca seferlere her

---

[1028] Kenan İnan, "Trabzon Kadı Sicillerinde Girit Seferi Hakkında Kayıtlar (1648-1669)", *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri,* İzmir 1999, s. 300.
[1029] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*, s. 47-48.
[1030] Aydüz, *Tophâne-i Âmire*, s. 366.
[1031] BOA, MD 5, Hüküm nr. 389, s. 162, 22 Rebiülevvel 973/17 Ekim 1565.
[1032] Merahî, *Fetihnâme-i Sigetvar,* haz. Ahmet Arslantürk ve Mücahit Kaçar, Metamorfoz Yayınları, İstanbul 2012, s. 76.

top ve top arabası için topçu ve arabacılar götürülmekteydi. Uzunçarşılı, seferlere araba üzerinde götürülen şahi toplarının kullanılması için üç nefer topçu, araba için de iki nefer top arabacısı görevlendirildiğini ifade etmiştir.[1033] Sefer güzergâhında bulunan kalelerde topçu olarak görev yapan askerler de sefere götürülmekteydi. Bu askerlerin bir kısmı yeniçeri idi. Yeniçeriler merkezdeki görevlerine ilaveten 3 yıllık süreyle serhat bölgelerindeki kalelerde "Sertopî" denilen topçu subayın komutasında topçu olarak görev yapmaktaydı.[1034]

Kanunî Devri'nde sefer yapılan yerlere yakın kalelerden top temin edildiği gibi aynı kalelerde hızlı bir şekilde top dökümü de yapılmaktaydı. Örneğin 1548 yılında Van Safevîlerden alınmadan önce Van Kalesi'nin muhasarası için Adilcevaz'da toplar dökülmüştü. Adilcevaz'da döktürülen yedi bacaluşka da getirilip kalenin burçları tahrip edilince kale dizdârı Çepnili Şah Ali çok dayanamamış ve 25 Ağustos 1548'de Van Kalesi emânla teslim alınmıştı.[1035]

Osmanlıların Balkanlar'da top dökümü yapıp topları muhtemel seferler için muhafaza ettiği merkezlerden biri de Semendire'dir. Örneğin; Belgrad Kuşatması'nda Mehmed Paşa Semendire'den getirilen büyük çaplı uzun bir demir topu getirip kapının karşısına yerleştirmişti. Bunun her güllesi isabet ettiği duvarın taşlarını havaya uçuruyor ve temelini hendeğe yuvarlıyordu.[1036]

Rodos Seferi hazırlığı yapılırken Padişah, bacaluşka (uzun toplar), darbzenler (kale topları), ve şakaloz denilen (canlı hedeflere çakıl taşları savuran) toplar döktürdü.[1037] Henk Boom, Rodos Muhasarası sırasında kullanılan güllelerin mermer olduğunu, bunları üç kişinin zorlukla taşıdığını ve muhasara esnasında 85.000 gülle atıldığını nakletmiştir.[1038]

Mohaç Seferi'nden önce 1522 ile 1526 arasında İstanbul'da 73 kg (1,35 kantar) ağırlığında 15 adet darbzen dökülmüştü. Osmanlılar nakliyesi kolay olan bu topları Mohaç Seferi'nde kullanmış olmakla birlikte muhtelif seferlerinde de çok sayıda kullanıyorlardı.[1039] Ayrıca Mohaç'a götürülen malzeme listesinde her kesesi 15

[1033] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II,* s. 52.
[1034] Uyar ve Ericson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 86.
[1035] Kırzıoğlu, *Kafkas Elleri*, s. 188.
[1036] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 47.
[1037] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik,* s. 54.
[1038] Boom, *Büyük Türk*, s. 65-66.
[1039] Agoston, *Barut, Top ve Tüfek,* s. 119-121.

vukiyye olmak üzere 5.500 kese barut ve her kesesi 15 vukiyye olmak üzere 400 kese top fitil barutu kaydedilmişti.[1040]

1533 yılında Irakeyn Seferi'ne götürülen harp malzemeleri arasında 12,5 yük tutarında, 6 kıyye 300 dirhem ağırlığındaki 1.200 adet güllesiyle birlikte 2 adet şayka topu mevcuttu. 45 yük tutarında 3 kıyye ağırlığında 2.000 adet güllesiyle birlikte 20 adet büyük darbzen topu mevcuttu. 52 yük tutarında 600 dirhem ağırlığında 5.000 adet kurşunuyla orta büyüklükte 50 adet darbzen topu ve 16 yük tutarında 300 dirhem ağırlığında 3.000 adet kurşunuyla 30 adet küçük darbzen topu sefere götürülen diğer malzemelerdir. Bu toplar kundaklarıyla beraber sefere götürülmüş olmakla birlikte darbzen toplarına lazım olan 6 yük tutarındaki çeşitli malzemeler de sefere götürülmüştü.[1041]

Bu tür toplar deniz seferlerine de götürülmekteydi. Hadım Süleyman Paşa'nın 22 Haziran 1538'de hareket eden donanmasında, kale dövmek için çeşitli toplar vardı. 20 vukiyye gülle atan 20 balyemez top ve 30 miyâne ve 40 ziyâde darbzen ve kolonborna topları döktürmüştü.[1042] Bu toplar harp gemilerinde kullanıldığı gibi kara çıkarmalarında da kullanılmaktaydı. Kanunî devrinde yürütülen birçok seferde gemilerden karaya top çıkarıldığı ve özellikle sahil kesmindeki kale muhasaralarında kullanıldığı bilinmektedir.

Kanunî Devri'nde Semendire ve Budin gibi kaleler top ve sair sefer tedariği hususunda Avrupa seferlerinin önemli üsleri hüviyetindeydi. 1543 yılında yapılan Şikloş, Estergon ve İstolni-Belgrad Seferleri'nde kullanılmak üzere Semendire ve Budin Kalesi'nden muhtelif çap, ebat ve türlerde birçok top götürülmüştü. Bunların listesi şöyledir:[1043]

Tablo 2.18. Şikloş'un Muhasarası İçin Kalelerden Tedarik Edilen Toplar

Temin Edildiği Kale	Türü	Gülle Ağırlığı	Gülle Türü	Miktarı
Semendire	Bacaluşka	16 vukiyye	Demir	7 adet
	Bacaluşka	22 vukiyye	Demir	2 adet
	Kanon	11 vukiyye	Demir	4 adet
	Kanon	4,5 vukiyye	Demir	2 adet
	Şayka	30 vukiyye	Taş	3 adet

[1040] Emecen, *Klasik Çağda Savaş*, s. 215.
[1041] BOA, TS.MA, D. 10583, s. 2.
[1042] Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, s. 17.
[1043] Belge üzerinde bir tarih olmamasına rağmen tasniflerde belirtilen (13/06/1008-21/01/1598) tarihi olayın safahatına kronolojik olarak uymamakla birlikte Şikloş muhasarası (1543) için dökülen bu topların bazılarının 1540 yılı sonrasında döküldüğü anlaşılmaktadır. Budin Kalesi'nden temin edilenlerin ise daha önce dökülmüş olduğu anlaşılmaktadır. BOA, TS.MA, D. 7190, s. 1-4.

Budin	Bacaluşka	23 vukiyye	Demir	2 adet
	Bacaluşka	14 vukiyye	Demir	2 adet
	Bacaluşka	16 vukiyye	Demir	3 adet
	Kanon	11 vukiyye	Demir	2 adet
	Kanon	9 vukiyye	Demir	1 adet
	Kanon	7 vukiyye	Demir	1 adet
	Şayka	4 kantar	Taş	1 adet
	Şayka	2,5 kantar	Taş	1 adet

Kaynak : BOA, TS.MA, D. 7190, s. 1-4.

Budin Kalesi'nden Şikloş'un muhasarasında kullanılmak üzere 12.300 kantar olduğu tahmin edilen kara barut götürülmüştü.[1044] Yukarıda zikredilen 30 vukiyye gülle atan koçyan şaykası, 1566 yılında Zigetvar'ın muhasarasında da kullanılmıştır.[1045]

Sinan Çavuş, 1543 tarihli Macaristan Seferi'ne dair yazdığı vekayinâmede, 20 okkalık gülleler atan 18 karış uzunluğundaki bir bacaluşkadan bahsetmektedir. Bu top, Tebrizli (Acem) bir top dökücüsü tarafından Budin'de 10 günde dökülmüştü. Topun dökümünde 3,2 ton tunç, kırık çanlar ve tunç sütun başları kullanılmıştı.[1046] Ayrıca Estergon Kalesi'nin fethi için gerekli olan toplar ve diğer savaş malzemeleri donanma gemileri ile Tuna'dan gönderilip Rumeli Beylerbeyi de Rumeli askeriyle Estergon'a doğru yola çıkarılmıştı.[1047]

24 Mart 1544 tarihinde Basra Seferi'nde kullanılmak üzere muhtelif deniz vasıtalarına binlerce top yüklenmiştir. Envantere kayıtlı hemen her türden top olup kalyete, kadırga, kayık, barça, baştarda, at gemisi ve top gemisi başlıca vasıtalar olup yüklenen muhtelif toplar ve miktarları şöyledir:[1048]

Tablo 2.19. Basra Seferi'ne Götürülen Toplar

Gemi Türleri	Şayka	Bacaluşka	Prangı	Darbzen	Büyük Top Koçyan ya da Balyemez Şaykası
Kalyeteler			15 adet (bakır)	9 adet (bakır)	
Barçalar			79 adet (ikisi demir, 77'si bakır)	25 adet (13 bakır, 12 demir)	-
Kadırgalar	-	-	170 adet (Bakır)	130 adet (bakır)	
Kayıklar	-	-	10 adet (2'si demirden)		

[1044] BOA, TS.MA, D. 7190, s. 1-4;
[1045] Selanikî, *Tarih-i Selânikî II,* s. 25; Aydüz, *Tophâne-i Âmire,* s.341-342.
[1046] Agoston, *Ateşli Silâhlar,* s. 136.
[1047] Sinan Çavuş, *Süleymanname*, s. 355.
[1048] BOA, TS.MA, D. 9138, s. 1-4.

Top Gemileri	-	-	58 adet	7 adet	14'ü bakır 1'i demir 15 adet
Baştardalar				24 adet (bakır)	
Diğer	25 adet	19 adet (bakır)	258 adet (bakır)	Büyük 13 adet Küçük 74 adet	
At Gemileri	3.700 küçük		71 adet (bakır)		11.000 adet 7.300 Büyük

Kaynak : BOA, TS.MA, D. 9138, s. 1-4.

Bu gemi, kadırga ve sair vasıtalara Tophâne-i Âmire'den metris, döşeme, merdiven, gibi muhtelif amaçlarda kullanılmak üzere külliyetli miktarlarda ağaç ve tahta yüklenmişti. Bunları yapacak olan 500 dülger, 60 demirci ve 40 bıçkıcı da sefere götürülmüştü. Ayrıca Mısır'dan gelen 2 adet bacaluşka topu ve bu toplarla atılmak üzere 314 adet bakır gülle yüklenmişti. Yukarıda 14 parça bakır büyük top olarak zikredilen topların metrisleri de yüklenmişti. Zikrolunan gemilere yeterli miktarlarda kurşun gülle ile 41.000 adet kurşun tüfek mermisi yüklenmişti.[1049] Anlaşılacağı üzere Tophâne-i Âmire sadece topların üretilip muhafaza edildiği yer olmayıp aynı zamanda harp için kullanılacak her türlü ağaç alet ve edevâtında depolandığı yerlerdendir. Ayrıca topların güllelerinin de Tophâne-i Âmire'de muhafaza edildiği anlaşılmaktadır.

1551 yılı Trablusgarp seferine gönderilmek üzere hazırlanan gemi, kadırga ve filikalara Tophâne-i Âmire'den ve Saray-ı Âmire'den muhtelif miktarlarda şayka, prangı, büyük top ve darbzen topları, Galata Mahzeni'nden ise muhtelif miktarlarda barut verilmiş olup listesi aşağıdaki gibidir.[1050]

Tablo 2.20. Trablusgarp Seferi'ne Götürülen Toplar

Kaptan	**Tophâne-i Âmire**		**Saray-ı Âmire**		**Galata Mahzeni**
	Şayka	Büyük Top	Prangı	Darbzen	Barut (Varil)
	Gemi				
Ereğlili Yusuf	2	Miktarı yok	4	-	25
Futacı Yusuf	Miktar yok	Miktarı yok	4	-	25
Seydi Bey	5	-	4	-	25
İzmirli Mehmed	1	1	4	-	25
Arap Ali	-	-	4	-	25
Durak	-	-	4	-	25
Halayıkçı oğlu Mehmed[1051]	-	-	15	13	25

[1049] BOA, TS.MA, D. 9138, s. 3-4.
[1050] BOA, TS.MA, D. 2771, s. 1-5.
[1051] Halayıkçı oğlu Mehmed'in gemisine ayrıca 50 adet tunç top, 8 adet tek parça top, 4 adet tek parça tunç darbzen topu, 2 adet büyük tunç darbzen topu, 7 adet demir darbzen topu ve 1 adet tek parça demir darbzen topu konulmuştu. Darbzen toplarının hususi olarak tek parça olarak beyan edilmesi diğer darbzenlerin vidalı/ birbirine geçmeli parçalı olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

Hamdi	-	-	4	-	25
	Mavna				
Zerd Mustafa					20
	Kadırga				
Burak	-	-	4	-	20
Yeniçeri Musa	-	-	4	-	20
Kiremitçi İlyas Ağa	-	-	4	-	20
Hacı	-	-	4	-	20
Sipâhi	-	-	4	-	20
Mustafa	-	-	4	-	20
Muhammed	-	-	4	-	20
Pircan	-	-	4	-	20
Ahmed	-	-	4	-	20
Mustafa	-	-	4	-	20
Hacı Ahmed	-	-	4	-	20
İlyas	-	-	4	-	20
Trabzonlu Hamza	-	-	4	-	20
Aydıncıklı Mustafa	-	-	4	-	20
Kethûda Yakub	-	-	4	-	20
Çarhî oğlu Yakub	-	-	4	-	20
Cüllâh İsa	-	-	4	-	4
Arap Hamza	-	-	6	-	-
Kasap Yusuf -	-	-	4	-	20
	Filika				
Danişmendli Ali	-	-	4	-	10
Derviş Ali	-	-	4	-	10
Halil	-	-	4	-	10

Kaynak : BOA, TS.MA, D. 2771, s. 1-5.

Sefere mühimmat götüren filodaki gemi, mavna, kadırga ve filika sayısı toplamda 31 olup bunlara 8 adet şayka topu, 1 adet büyük top, 13 adet darbzen topu ve 133 adet prangı topu verilmiştir. Diğer yandan Kanunî döneminde şayka ve büyük topların Tophâne-i Âmire'de, prangı ve darbzen toplarının ise Saray-ı Âmire'de muhafaza edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Hamza Reis'in kadırgasının haricinde hepsine muhtelif miktarlarda barut (top otu) verilmiş olup gemilere yirmi beşer varil, kadırgalara (2 istisna) yirmişer varil ve filikalara onar varil barut yüklenmişti. Toplamda ise 594 varil barut yüklenmişti.[1052]

1566 Zigetvar Seferi'ne 280 adet büyük darbzen taşınmış; Eğri Seferi için ise büyük tipte 300 adet darbzen dökülmüştü. Darbzen tipi topların uzunlukları 88 cm ile 100, 130, 150, 350 cm arasında değişebiliyordu. Gülle ağırlıkları 154-921 gramdan 1,2 ve 2,5 kilograma kadar yükselebiliyordu.[1053]

Sultan Süleyman'ın 1566 yılındaki son seferinin 1565 yılı Kasım ayındaki hazırlıkları esnasında Budin Beylerbeyi'ne hüküm yazılarak, Budin Kalesi'ndeki 11

[1052] BOA, TS.MA, D. 2771, s. 1-16.
[1053] Selânikî, *Tarih-i Selânikî*, s. ; Emecen, *Klasik Çağda Savaş,* s. 33.

okkadan 22 okka ağırlığa kadar gülle atan topları incelenip gerekli tamirlerinin yapıldığından ve yeterli miktarda barut bulunduğundan emin olması emredilmişti.[1054] Görüleceği üzere sefer öncesinde sefer güzergâhında bulunan lojistik merkezlerin idarecilerine hükümler gönderilerek, barut stokları kontrol ettirilmekte ve topların bakım onarımlarının yapılması istenilmekteydi.

Osmanlılar, yaptıkları meydan savaşları ve kuşatmalarda birçok top ele geçirdiği gibi zaman zaman da kendi toplarını geride bırakmıştı. II. Mehmed 1456 yılında Belgrad'ı 150.000 kişilik ordusuyla 13 Haziran'dan 22 Temmuz'a kadar kuşatma altına almış ve kaleden atılan bir okla göğsünden yaralanmıştı. Muhasarayı kaldıran II. Mehmed, geride 2 adet top bırakmıştı.[1055] Daha sonra ise bu topları Kanunî, 1521'de Belgrad Seferi'nde geri alacaktı. Belgrad Seferi akabinde yaptığı Rodos Seferi'nde ise Rodos'u fethetmekle birlikte birçok top ele geçirmişti. Osmanlılar Rodos zaferi akabinde 104 bozuk top (571,32 kantar ağırlığında) ve daha küçük ebatlarda 372 adet kullanılamaz durumda (263,3 kantar ağırlığında) topu İstanbul'a getirmişti.[1056]

Toplar kalelerin en önemli savunma silâhlarındandı. Kaleler de mevcut olan topların kayıtlarına dair bazı bilgiler günümüze ulaşmıştır. Güvere Kalesi'nde; 9 adet prangı ve 2 adet top kundağı mevcuttu. Sis Kalesi'nde 8 adet prangı topu ve 4 adet darbzen topu mevcuttu. Küpdere Kalesi'nde prangı topu (miktar belirtilmemiş) kayıtlıydı. Anavarza Kalesi'nde 3 adet prangı topuyla 2 adet darbzen topu kayıtlıydı. Adana Kalesi'nde 80 adet prangı topu ve 2 adet büyük top kayıtlıydı. Tarsus Kalesi'nde ise 26 adet prangı ve 4 adet darbzen topu bulunmaktaydı.[1057] görüleceği üzere bütün kalelerde toplar muhafaza edilmekteydi. Ancak topların küçük çaplı olduğu göze çarpmaktadır. Tabi buradaki ana faktör topların savunma amaçlı muhafaza edilmiş olmasıdır. Çünkü düşmanlar surları yıkmak için ağır toplar kullanırken kale müdafîleri kaleye taarruz eden askerleri etkisiz hale getirmek için tüfek ve küçük çaplı toplar kullanmaktaydı. Tabi yukarıda izah edildiği üzere kalelerde muhafaza edilen ağır toplar kalenin savunulmasından ziyade taarruz amaçlı kullanılmaktaydı.

[1054] Agoston, *Ateşli Silâhlar,* s. 133.
[1055] Goodwin, *Yeniçeriler*, s. 120.
[1056] Vatin, *Rodos Şövalyeleri,* s. 472.
[1057] BOA, TS.MA, D. 10581, s. 1-6.

İsmet Miroğlu tarafından Kemah tarihine dair yapılan bir çalışmaya göre 1520 yılında Kemah Kalesi'nin birinci kapısının sağında ve solunda büyük tunç toplar mevcuttu. Bunların uzunluğu yirmi yedişer karış olup üç kantar ağırlığında gülle atmaktaydı. Kalenin kuzeyinde şehitler kulesi üstüne 32 adet top yerleştirilmişti. Ayrıca Kemah Kalesi'nde 2 adet şayka, 5 adet darbzen, 10.000 adet darbzen güllesi yanında 6 cebeci ve 16 topçu asker bulunmaktaydı.[1058] Aynı yıllarda Rodos ve çevresinde yer alan kalelerde de çeşitli toplar bulunmakta olup bunların listesi aşağıdaki gibidir:[1059]

Tablo 2.21. 4 Ocak 1523 Tarihinde Bazı Kalelerde Bulunan Topların Özellikleri

Kale	**Türü**	**Madeni Türü**	**Boyu**	**Barut Kapasitesi**	**Miktarı**
İstanköy	Baştopu	Tunç		Birer ot evlü	2
	Baştopu	Demir		İkişer ot evlü	15
	Baştopu	Demir		Bir ot evlü	9
	Bacaluşka		17 karış		2
	Darbzen	Tunç	13 karış		12
	Darbzen	Demir		İkişer ot evlü	8
	Şakaloz				72
İleröz		Demir			5
	Şakaloz				20
Kalimöz		Demir			15
	Şakaloz				15
Bodrum		Demir			15
	Şakaloz				15

Kaynak : BOA, TS.MA, 10582.

Topların metalik özellikleri dikkate alındığında tunç ve demirden imal edildikleri göze çarpmaktadır. Ayrıca İstanköy Kalesi'nde 29 varil barut, 6 varil güherçile, 2 fıçı kükürt, 600 adet gülle, 800 adet demir darbzen güllesi, 96 adet barut dövecek büyük havan ve 96 adet zemberek kayıtlara geçmişti. İlerôz Kalesi'nde toplarda kullanılan 4 varil barut, Kâlimôz Kalesi'nde ise 5 varil barut stoklanmıştı. Benzer bir şekilde Bodrum Kalesi'nde ise 5 varil barut tespit edilmişti.[1060] Barut kapasitesi kısmında naklettiğimiz "*birer veya ikişer ot evlü*" şeklindeki ibarelerin topların barut konulma haznelerinin genişliğine işaret ettiği anlaşılmaktadır. Barutun toplara keselerle konulduğu da nazara alınırsa bunun bir ya da iki kese olarak anlaşılması da mümkündür.

[1058] Miroğlu, *Kemah Sancağı,* s. 175-178.
[1059] BOA, TS.MA, D. 10582, 16 Safer 929/4 Ocak 1523,
[1060] BOA, TS.MA, D. 10582.

Estergon Kalesi fethedilince kaledeki birçok harp malzemesi yanında 22 bacaluşka topu, 7 kolomborna topu, 10 darbzen topu, 2 prangı topu, 2 demir top, 2 humbara topu [havan], ele geçirilmiştir.[1061] Eğriboz Kalesi'nin Sultan I. Süleyman devrindeki envanterinde ise 10 karış gelen bir tunç bacaluşka ile 9 karış uzunluğunda yine 18 okkalık gülleler atan bir top kaydedilmişti.

Kanunî devrinde bazı kalelerde görev yapan topçuların günlüklerine dair bilgileri de zikretmek gerekmektedir. 1530 yılında Kilidbahir ve Sultaniye Kaleleri'nde istihdam edilen topçuların kayıtları da günümüze ulaşmıştır. Aynı sene Kilidbahir Kalesi'ndeki 25 topçunun günlükleri 1 akçe ile 7 akçe arasında değişmekte olup bunlar günlük toplam 117 akçe, yıllık ise 41.683,5 mevacib almaktaydı. Sultaniye Kalesi'nde ise 10 topçu istihdam edilmiş olup günlükleri 6 akçe ile 8 akçe arasında değişmekteydi. Bunlar günlük toplam 63 akçe mevacib almaktaydı.[1062]

Osmanlılar, İmparatorluk dahilindeki birçok madende top güllesi döktükleri gibi, savaşlarda elde edilen işe yarar gülleleri de kullanmaktaydılar. Kanunî döneminde ve öncesinde birçok örneği olan bu duruma birçok dönemde rastlamak mümkündü. Osmanlılar 1501 yılında Midilli adasını Frenk gemilerinden korumak için yedi mavna, elli kadırga, on beş kalyete, 70 agribar ve 28 kayığı hisara ulaştırmıştı. Kemal Reis 18 parça gemiyle Midilli'ye geldiğinde düşmanın kaçtığını görmüş; ancak onların muhasara için kaleye attıkları binden fazla demirden top mermisini toplatıp gemilere aldırmıştı.[1063] Ayrıca, Rodos'tan sonra şövalye adalarının başta gelenlerinden olan İstanköy (Lango, Kos) Tersanelerinin 1523'teki sayımlarında; 123 topun yanı sıra 1400 gülle kaydedilmişti.[1064] 1536 yılı Belgrad Kalesi envanterinde 230 şakaloz topu ve 150 prangı denilen ufak top kayıtlıdır.[1065]

Topların nakilleri Anadolu'da geri hizmetlere memur yaya ve müsellemlere ve Rumeli'de Yörüklere ve daha sonra onların yerlerine kaim olan Evlâd-ı Fatihan'a aitti. İstanbul'da Tophâne ambarında bulunmak üzere bazen Rumeli'deki madenlerde yapılan toplardan buraya top ve gülleler nakil olunurdu. Bunların bazıları arabalar ile

---

[1061] Sinan Çavuş, *Süleymannâme*, s. 437.
[1062] BOA, KK, def. nr. 5636, s. 4.
[1063] Oruç Bey, *Tarih*, s. 187.
[1064] BOA, TS.MA, D. 10582; Vatin, *Rodos Şövalyeleri,* s. 15.
[1065] Agoston, *Ateşli Silâhlar,* s. 142.

gönderilir ve Bac madenindekiler ise Tuna kayıklarıyla Varna İskelesi'ne ve oradan da gemilerle İstanbul'a getirilerek top mahzenine konulurdu.[1066]

Kanunî döneminde büyük topların Tophâne-i Âmire'de, prangı ve darbzen toplarının ise Saray-ı Âmire'de muhafaza edilip sefer zamanlarında buralardan gemi, kadırga, mavna, kalyete, barça vs. birçok vasıtaya yüklenerek yola çıkarılırdığını zikretmiştik. Tuna Nehri ve Tuna'ya bağlı kollar bu sevkiyâtın yoğunlaştığı yerlerden yerlerdendi. Ağır toplar ve barut İstanbul'dan Karadeniz üzerinden Varna'ya ulaştırılırdı. Buradan arabalara yüklenip Belgrad'a taşınırdı. Tuna'da işleyen donanmaya ait teknelerle Macar mıntıkasına götürülürdü. Doğuda ise Trabzon Limanı top sevkiyâtının önemli bir merkeziydi. Safevîlere karşı açılan seferlerde ordu levazımâtı Karadeniz'den Trabzon'a taşınır, buradan deve ve diğer yük hayvanları ile savaş alanına nakledilirdi.[1067] Trabzon Limanı İstanbul'dan gönderilen topların yanı sıra her türlü mühimmatın ve harp iaşesinin de lojistik merkeziydi. Trabzon'dan iç bölgelere gönderilen harp levazımâtı Bayburt Kalesi'ne gönderilir, Bayburt'tan Erzurum'a nakledilirdi. Bu malzemelerin nakliyesinde kullanılacak hayvanlar da yöreden temin edilirdi. 3 Kasım 1556 tarihinde Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa'ya yazılan bir fermanda; Erzurum'da bulunan topların tamiri ve bunların nakliyesi için Karahisar ve sair yerlerden su sığırı (camış) tedarik edilmesi ve kimseye zorluk çıkarılmaması emredilmişti.[1068]

Anadolu'da Bilecik Madeni'nde dökülen muhtelif çaptaki top gülleleri ise beygirler ile Karamürsel'e naklolunur oradaki mahzene konur ve lüzumunda istenilen yere gönderilirdi.[1069] 2 Aralık 1565 tarihinde Selanik kadısına yazılan bir hükümde; Estergon Seferi'nde top çekmek için Selanik ve Ofçabolu yörükleri ile birlikte toplam 150 çift camız (camuş) gönderilmesi emredilmişti.[1070] Sinan Çavuş, Şikloş Kalesi'nin kuşatması öncesinde Valpova kuşatmasında kullanılan balyemez topun, ondan başka iki topun ve gemilerdeki topların çıkarılıp Sava Köprüsü'nden geçirildiğini nakletmektedir. Bu topların Valpova'dan mandalar yardımıyla çekilip büyük zorluklar çekilerek ormandan geçirilip Şikloş Ovası'na getirildiğini de beyan etmektedir. İstolni Belgrad Kalesi'nin kuşatması için 25 parça top Budin Kalesi'nden

---

[1066] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II,* s. 46.
[1067] Agoston, *Ateşli Silâhlar*, s. 68.
[1068] BOA, İE, AS, 1/35, 29 Zilhicce 963/3 Kasım 1556.
[1069] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*, s. 47.
[1070] BOA, MD 5, Hüküm nr: 792, 9 Cemaziyelevvel 973/2 Aralık 1565.

alınıp büyük top arabalarına konulup mandalarla çekilerek savaş alanına taşınmıştı.[1071]

Büyük topların nakliyesinde manda denilen su sığırı ve camız gibi isimlerle anılan hayvanlar kullanılırken küçük topların nakliyesinde genellikle develer ve atlar kullanılmıştır. Deve ve öküzlerle yapılan top sevkiyâtına Kanunî Devri'nden çok önce rastlamak mümkündür. II. Mehmed, İstanbul'u kuşatma hazırlıkları yaparken Anadolu'dan getirilen Türkmen deve ve öküzleri Trakya halkının da yardımıyla topları ve diğer muhasara aletlerinin nakledilmesinde kullanmıştı.[1072] Kanunî bu sevkiyâtı, top arabalarının ve darbzenlerin nakline dair bir hatt-ı hümâyununda "Küçük darbzenleri develerin götürebilirliğini sormuş ve durumu mirâhura haber verdiğini, araba çeken atların (bargirler) top arabalarını çekmek üzere verilmesini emrettiğini" ifade etmişti. Ayrıca "İşe yarar atlar kalmayınca Anadolu askerinden başka kişilerin de top arabalarını çekmesini emrettiğini" ilave etmişti.[1073] Buradan anlaşılacağı üzere küçük topların arabalarını yük çeken atlar çekmektedir. Develerin ise küçük darbzen toplarını taşıyabileceği hususu üzerinde durulmaktadır. Ayrıca arabaların çekilmesine mirî hayvanlar yetmediğinde asker ve sivillere de küçük topların taşıtıldığı anlaşılmaktadır.

Habsburglar ve müttefikleri, topları nakletmek için Osmanlılardaki gibi at, manda ve öküz gibi hayvanlar kullanmaktaydı. 1536-1537 yıllarında Pogeja Kalesi'nin fethiyle Korfu[1074] Seferi[1075]'ni fırsat bilen Ferdinand, Ban Koçyan'ı ordusunun başına geçirmişti. Alman, Macar, Çeh, Frenk ve Hırvat askerlerinden 8000 atlı ve 16000 yaya toplamıştı. Ayrıca 8 tane kaledöğen balyemez top ve 30-40

[1071] Sinan Çavuş, *Süleymannâme*, s. 309-311, 477-479.
[1072] Uyar ve Ericson, *Osmanlı Askeri Tarihi,* s. 58.
[1073] BOA, TS.MA, E. 750/22.
[1074] Korfu, Yunanistan'da İyon adalarını oluşturan yedi adadan biri olup Epir kıyısı açıklarında yer alır. Korfu Grekçe "tepeler" anlamına gelen "koryphai"nın İtalyanca şekline dayanır. Adanın ismi Yunanca'da Kerkia İtalyanca'da Corfu Osmanlı kaynaklarında ise Körfez, Korfa, Körfüz veya Körfös şeklinde telaffuz edilmektedir. İdris Bostan, "Korfu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, s. 201-202.
[1075] Osmanlı-Fransız ticaret anlaşmasında Fransa elçisi Kanunî'ye İspanyolların Fransa'yı tehdit ettiklerini de ekleyerek yardım istemiş ve talepleri Kanunî nezdinde kabul edilmişti. Donanmaya serdar tayin edilen Lütfi Paşa ile Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa hazır edilen donanma ile Kanunî ise kara ordusuyla 10 Haziran 1537 tarihinde Avlonya'ya gelmişlerdi. Öncelikli hedef İspanya ile işbirliği yapan ve Osmanlı ile yaptığı anlaşmalara sadık kalmayan Venedik idi. Paşa'nın idaresindeki donanma Polya (Otronto) sahillerini vurup civar köyleri yağmaladıktan sonra tekrar sefer üssü olan Avlonya'ya dönmüştü Daha sonra ise Korfu'ya asker ve top çıkarılmıştı. Lütfi Paşa, *Tevârih-i Al-i Osman*, s. 128; Korfu Adası Osmanlı güçleri tarafından ele geçirilmiş ise de Korfu Kalesi ele geçirilememişti. Kanunî muhasarayı kaldırarak geri dönmüştü. Lütfi Paşa ve Celalzâde muhasaranın kaldırılmasını kış mevsiminin yaklaşması ve havaların soğumasına bağlamaktadırlar. Lütfi Paşa, *Tevârih-i Al-i Osman*, s. 128; Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik,* s. 224.

adet darbzen topu temin etmişti. Osmanlı ulakları çingene, eşkıya ve hırsız taifesinden atılgan olanlara düşmanın top çeken öküzlerini, atlarını ve davarlarını çaldırttmıştı.[1076]

Topların nakli Osmanlı seferlerinin en meşakkatli işi olmuştur. Kanunî Devri'nde doğuda ve batıda coğrafi zorluklar, yağmur ve sel gibi doğal olaylar topların sevkiyâtını zorlaştırmakla birlikte ordunun sefere gidiş-dönüş süresini de uzatmaktaydı. Örneğin; 1529 Alman Seferi'ne çıkılırken aşırı yağmurlar sonucunda oluşan seller nedeniyle yüzlerce at ve deve boğulmuş, 300 adet topun çoğu çamura gömülmüş ve nihayetinde ordu günde ortalama 20 km'den fazla yol alamamıştı.[1077]

1534 İran Seferi'nin "zaferle sonuçlanmasına rağmen" Osmanlılara maliyeti ağır olmuştu. İran Seferi'nde Osmanlı ordusu Bağdat yolundayken Sultaniye'de kar fırtınasına yakalanınca askerlerin donarak ölmesi ve mühimmatın harap olması sebebiyle götürülemeyen toplar kullanılamayacak hale getirilip yollarda bırakılmıştı.[1078] İran Seferleri'nde ekseriyetle coğrafî şartlar Osmanlı ordusunu zorlamakta ve özellikle topların nakli oldukça meşakkatli olmaktaydı. Bu tür zorlukları Kanunî'nin son İran seferinde de görmek mümkündü. Nahcivan Seferi'nde toplar dereye yuvarlanmış ve sevkiyât zorlukları askerin yürüyüşünü de sekteye uğratmıştı.[1079]

Kanunî Devri'nde Türk topçuluğunun gelişimi zikredilmişti. Hazineden ulufe alan topçular ve top arabacıları Kanunî Devri'nde iki katına çıkmıştır. Topçular ve arabacıları, ocaktan yetiştirilmiş olmakla birlikte ihtiyaç hasıl olunca çeşitli meslek erbabından da temin edilip eğitilerek istihdam edilmekteydi. 4 Şubat 1560 tarihli bir hükümde; Büyük mirâhur Ali Ağa saraç çıraklarından Bosnalı Cafer ve Zihneli Mehmed'in ikişer akçe yevmiye ile top arabacısı olmaları için arz göndermişti.[1080]

11 Temmuz 1566 tarihli bir hükümde; sayıları 20 adet olan top arabalarının tekerlekleri, topların döşemesi ve metris damı ağaçları için daha önce emredilen 1.000 adet kiriş ve 500 adet metris damı ağaçlarının Belgrad'da hazırlandığı bildirilmişti. Bu malzemelerin Dergâh-ı Muallâ arabacılarından Rüstem ve

---

[1076] Peçevi, *Tarih I*, s. 148-149.
[1077] Boom, *Büyük Türk*, s. 123.
[1078] Ebru Boyar, "Doğu'da Osmanlı Genişlemesi", *Türkiye Tarihi içinde* s. 166; Reşad Ekrem Koçu, *Türk Zaferleri,* Doğan Kitap, İstanbul 2017, s. 195.
[1079] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 313.
[1080] BOA, MD 4, Hüküm nr. 188, s. 20, 7 Cemaziyelevvel 967/4 Şubat 1560.

arkadaşları tarafından gemilere yükletilmesi ve hazır olarak bekletilmesi emredilmişti.[1081]

XVI. yüzyılda İspanya ve Portekiz'den kovulan Yahudiler ve Marronaların içinde de sultan için hünerli ve tecrübeli top dökücüleri ve topçular bulunmaktaydı.[1082] Bu kanaati yabancı seyyahların gözlemleri desteklemektedir. 1544 yılında İstanbul'a gelmiş olan Savoylu seyyah Jerome Maurand Tophâne'de padişah tarafından top dökmek için istihdam edilen 40 veya 50 Alman olduğundan söz etmektedir. İstanbul'daki Fransız elçisi d'Aramon 1547-48 yıllarında Tophâne'de bazı Fransız, Venedikli, Cenovalı, İspanyol ve Sicilyalı uzmanların çalıştığını ilave etmiştir.[1083]

Top arabaları Kanunî Devri'nin tek meydan muharebesi olan Mohaç'ta ve Kanunî Devri öncesinde Osmanlılar tarafından savaşlarda etkili bir şekilde kullanılmıştı. Celalzâde, Çaldıran ve Mohaç Savaşlarında Osmanlı güçlerinin zincirlerle birbirine bağladığı top arabalarını kullandığını, topların arabaların sağ gerisine yerleştirildiğini, 4.000 civarındaki tüfekli yeniçerinin ise sol gerisine yerleştirdiğini nakletmektedir.[1084]

1526 yılında yapılan Mohaç Meydan Savaşı'nda, bazı Macar askerleri Kanunî Sultan Süleyman üzerine saldırmıştı. Ancak otağ etrafında, birbirine zincirler ile bağlanmış topların hep birden ateş etmesini Lütfi Paşa: "*Kral dahi, Sultan Süleyman önüne doğru gelüp amma top arabasından geçemeyüp zira Padişah-ı İslam Sultan Süleyman önünde top arabaları birbirine zincirlerle bağlı olmağın kral zafere ulaşamadı*" şeklinde tasvir etmekteydi.[1085] Budin Kalesi'ni Osmanlılardan almak isteyen Sigismund Yanoş ve Osmanlılar arasında yapılan mücadelede Osmanlılar kaleyi dışardan korumak için kale dışında top arabalarını birbirine zincirleyerek tabur cengi yapmışlardı.[1086]

XVI. yüzyılda Tophâne'de istihdam edilenlerin maaşlarına dair bilgiler mevcuttur. XVI. asır ortalarında topçubaşının 60 ve kethüdâ ile kâtibin yirmi beşer ve neferlerin altı ile sekizer akçe yevmiyeleri var iken bu miktar sonradan

---

[1081] BOA, MD 5, Hüküm nr. 1862, s. 663, 23 Zilhiccce 973/11 Temmuz 1566.
[1082] Agoston, *Ateşli Silâhlar,* s. 127.
[1083] Agoston, *Baut, Top ve Tüfek,* s. 72.
[1084] Celalzâde, *Selimnâme,* s. 377; Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 118.
[1085] Lütfi Paşa, *Tevarih-i Ali Osman*, s. 263.
[1086] Hasan Beyzade, *Tarih*, s. 116-117.

artmıştır.[1087] 1520'lerde neredeyse 700 ulufeli topçu bulunmaktaydı ve bunların yanı sıra, eyalet hazinelerinden veya tımardan geçinen yüzlerce kale topçusu bulunmaktaydı.[1088] Kanunî Devri'nde Tophâne Muhasebe Defterleri'nden çalışanlara ödenen maaşlardan döküm için yapılan çeşitli masraflara kadar önemli bilgiler bulunmaktadır. Örneğin; 11 Mart 1524 ile 1 Mart 1525 tarihleri arasında Topçu cemâ'atine mensup çalışanlara 900.201 akçe, Arabacılar cemâ'atine mensup çalışanlara ise 607.303 akçe mevacib ödenmişti.[1089]

Topkapı Sarayı'nda da Topçu cemâ'atine mensup olan topçular istihdam edilmekteydi. 1525 yılında tutulan kayıtlarda bunlar hakkında çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Örneğin; 20 akçe yevmiye ile görev yapan Alaeddin, 7 akçe yevmiye ile görev yapan Ali oğlu Hasan isimli topçular Sultan Bayezid döneminde işe alınmışlardı. Sultan Bayezid döneminde istihdam edilen bu topçular Kanunî döneminde de istihdam edilmekteydi. Ayrıca 5 akçe yevmiye ile görev yapan Abdullah oğlu Murad, 5 akçe yevmiye ile görev yapan Abdullah oğlu Haydar, 6 akçe yevmiye ile görev yapan Yanî Nasranî, 6 akçe yevmiye ile görev yapan İlya Yahudi ve 3 akçe yevmiye ile görev yapan zikredilen Alaeddin'in çırakları Süleyman ve İskender isimli kişiler, demir topçuları cemâ'atine mensup olmakla birlikte Kanunî Sultan Süleyman döneminde işe alınmışlardı.[1090] 1525 yılına ait bu kayıtlardan anlaşılacağı üzere topçuların bir kısmı II. Bayezid devrinde işe alınmıştı. Mevacibleri 3 ile 20 akçe arasında değişmekteydi. Mevciblerde 16-17 akçeye kadar ciddi farklar göze çarpmakta ise de bu farklar şüphesiz ki topçuların ihtisasıyla ilgilidir. 1-2 akçe günlük ile işe başlayan bir çırak 15-20 yıllık süre zarfında edinmiş olduğu deneyimlerle 20 akçe günlük alabilmekteydi.

Kanunî Devri'nde Osmanlı topçuları ve askerî mühendisleri imparatorluk politikaları gereğince birçok yere gönderilmekteydi. Örneğin; Kanunî, Nahcivan Seferi'nde; daha önceki gibi Türkistan'daki sunnî Özbekleri de Safevîler üzerine sevketmek niyetindeydi. Bu defa Özbekleri daha güçlü ve topçu gücüyle hücum ettirmek için 300 yeniçeri ile topçu takımını Azak-Astarkan üzerinden Şıbanlı Abdüllâtîf Han'a göndermiş ve onları takviye etmişti. Fakat Osmanlı askerleri Buhara'ya vardığında Abdüllâtîf Han ölmüş ve Kanunî'nin planı gerçekleşmemişti.

[1087] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*, s. 61.
[1088] Agoston, *Baut, Top ve Tüfek,* s. 73.
[1089] BOA, TS.MA, D. 2143, s. 4.
[1090] Uzunçarşılı, "Ehl-i Hıref" s. 51.

Birbirine hasım olan halefleri ise bu askerleri ve silâhları bölüşerek birbirlerine karşı kullanmaya başlamıştı.[1091] Kanunî, bu hamlesiyle sefer meydanında göremediği Safevîleri hem doğudan hem batıdan sıkıştırma imkânı aramışsa da planı suya düşmüştü.

Kanunî Devri'nde Osmanlı ordusunun geleneksel çeşitli tür ve çaptaki top üretim teknikleri varlığını korumuştur. Ağırlıklı olarak muhasara toplarına önem veren Osmanlı topçuluğu Alman ve Macar kale savunma sistemi nedeniyle bu alanda yoğunlaşmak zorunda kalmıştı. Bilhassa Osmanlı ile meydan muharebelerinden kaçınan rakipler nedeniyle muharabe ve sahra toplarının geliştirilmesinde bir tür atalet yaşanmıştı. Bu durum ileride yapılacak olan meydan savaşlarında Osmanlı ordusunun talimsiz ve hazırlıksız olmasına sebebiyet vermiştir. Yine de Çaldıran, Ridaniye, Turnadağ ve Mohaç gibi meydan savaşlarında geliştirilen ve deve sırtlarına yüklenen sahra topları Osmanlının Kosova ve Niğbolu'dan beri meydan savaşlarında da topu caydırıcı bir unsur olarak kullandığı ve geliştirdiğine dair kanıtlar ihtiva eder.[1092] Osmanlı donanması da daha düşük kalibrede topların varlığını devam ettiren bir başka sektördü. Ahşap ve bakır yapı malzemesi kullanılarak üretilen savaş gemilerinde kullanılan toplar karadakilere nispeten daha hafif ve tepme şiddeti bir o kadar sınırlı olmak zorundaydı. Sınırlı bir güverte mesafesi bulunan savaş gemilerinde meydana gelecek büyük bir geri tepme 4-5 metrelik güverteden topların denize düşme riskini de beraberinde taşımaktaydı. Bu yüzdendir ki donanma topları daha küçük kalibredeydi ve daha hafif metal alaşımlar kullanılarak imal edilirdi. Osmanlı toplarının menzilini uzatan yiv-set tekniği ve topları mobil hale getiren kundakların varlığı Osmanlı topçuluğu ve ateşli silâh teknolojisinin gelişmişliği hakkında bir diğer önemli gelişme alanıydı. Bu konuda gerek batının gerekse doğunun usta ve zanaanatkârlarından ziyadesiyle istifade edilmiştir. Osmanlılar silâh üretim faaliyetlerinde istihdam ettikleri usta ve çırakları erken dönemlerden itibaren etnik kökenine bakmaksızın çeşitli milletlerden temin etmekteydi. Ayrıca Fatih devrinde "Semaniye", Kanunî devrinde ise "Süleymaniye" medreselerindeki ulema sınıfı Osmanlı silâh imalatının gelişmesinde, bilgi ve tecrübesinin gelecek nesillere aktarılmasında önemli roller üstlenmişti.

[1091] Kırzıoğlu, *Kafkas Elleri,* s. 220.
[1092] Orhan Koloğlu-Mehmet Yavuz Erler, "Trabzon'da Sürgün Trablusgarplı Bir Şeyh: Guma (1843-1857)", *CIEPO, (International Committee of Pre Ottoman and Ottoman Studies),* Trabzon, 2006.

2.4.5. Tüfek

"Tüfek/tofek" Farsçada 'üflenerek kurutulmuş çamur atan ve serçe gibi küçük kuşları vurmakta kullanılan tahta boru ya da ağaç dalı'[1093] gibi anlamlara gelmektedir. Evliya Çelebi, tüfeği ilk defa Hz. Davud'un demirden icat ettiğini ve bu iki tarafı da açık olan demir borunun içine topraktan taneler koyarak kuşları avladığını ifade etmiştir.[1094] Namlu aksamı olan bu ilkel boru, sonradan eklenen bazı parçalarla geliştirilerek önemli bir mühimmat halini almıştır. Tüfeğin ilkel versiyonu olan tahta namlu daha sonra metalden imal edilmiş ve bu aksama daha sonra ateş mekanizması ve kundaklar eklenmiştir. Daha sonra ise tetik mekanizması eklenen tüfekler, modern tüfeğin prototipini teşkil etmiştir.

Tüfek, ateşli bir el silâhıdır. İlk örnekleri ağızdan doldurulan kundaksız dövme demir namludan ibaret olup, taş veya demir gülle atan uzaktan tetiksiz bir fitilli ateş mekanizmasıyla ateşlenen bir yapıya sahiptir. Aslında bunları küçük çaplı top veya ağır tüfek diye nitelemek mümkündür.[1095] Aydınoğullarının savaşlarında kullanıldığını gördüğümüz "*tüfekler*", zemberekle yağmur gibi mermi atıyor ve çat çat sesler çıkarıyordu ki bunun modern tüfeğin ilk örneği olduğu muhakkaktır.[1096]

Avrupalılar, ateşli silâhlara 1300'lerin ilk yarısında sahip olmuşlardı. Ateşli silâhlara Araplar 1300'lerde, Türkler, İranlılar ve Hintliler de 1400'lerden önce sahip oldular; her biri ateşli silâhları doğrudan ya da dolaylı olarak Avrupalılardan elde ettiler.[1097] Ateşli silâhlar, Ortaçağ'ın savaş paradigmalarını kısmen değiştirmiş olmakla birlikte tüfeklerin kullanılmaya başlamasının da bu paradigma değişikliğinde rolü olmuştur.

Avrupa'da ilkel tüfek tiplerinin XIV. yüzyıl başlarında ortaya çıktığı genel olarak kabul edilmektedir. Bir elinde yanan bir fitil ve kızgın bir tel tutan tüfekçi, bu ilkel tüfeği nişan almaksızın ateşliyordu. Geri tepme hızı da çok sarsıcıydı. Yere saplanmış çatal ağızlı bir çubuğun üzerine konularak ateşlenebilen bu tüfek iki kişi tarafından ancak kullanılabiliyordu.[1098]

[1093] Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügati't-Türk*, haz. Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s. 508; Mehmet Kanar, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2016, s. 467.
[1094] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C.I/2, s. 564.
[1095] Agoston, "Tüfek", s. 459.
[1096] Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 362.
[1097] Chase, *Ateşli Silâhlar*, s. 2.
[1098] Emecen, *Klasik Çağda Savaş,* s. 46.

XV. asırdan itibaren ateşli silâhlarda iki zıt yönde gelişme gözlemlenmiştir. Birincisi çapları giderek büyüyen toplar, diğeri de el silâhı olma yolunda giderek küçülen tüfeklerdir. Osmanlılar birinci türden silâhlara "efvâh-ı nâriye-i sakîle", ikincisine de "efvâh-ı nâriye-i hafife" adını vermekteydiler.[1099]

Osmanlı tüfeği, Kanunî Devri'nde dünyada popüler olmuş ve Farsça kökenli olan "Tüfek" kelimesi Osmanlılar vasıtasıyla Uzak Doğu terminolojisinde bile kendisine yer bulmuştu. Giray Fidan'a göre Türkçe kökenli olan "tüfek" kelimesi neredeyse hiç değişikliğe uğramadan Tibetçe'ye "*Tubag"* olarak geçmiştir.[1100]

XIV. yüzyılın son çeyreğinde ateşli silâhlarla Balkanlar'da tanışan Osmanlıların ne zamandan beri tüfek kullandıkları kesin olarak bilinmemektedir. Bu silâhların arkebüz ve şakaloz tarzında kundaksız küçük top yahut ağır ateşli el silâhları olması muhtemeldir.[1101] XV. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ordusunda az da olsa tüfek kullanılmakta idi. İlk kullanılış yılı hakkında gerçek bir tarih tespit etmek mümkün olmamakla beraber, Osmanlıların, 1421 yılında Düzmece Mustafa isyanında, 1430 yılında Selanik'in fethinde, 1442 yılında Sivrihisar Kuşatması'nda ve 1448 II. Kosova Muharebesi'nde tüfek kullandıkları bilinmektedir.[1102]

Tüfek arkebüzden daha ağır ve daha güçlü olmakla birlikte genellikle "Y" biçimindeki destekten ateş edilirdi; diğer özellikleri birbirine benzerdi. Giderek iki silâh birbirinden ayrılmaz oldu. Tüfek "Y" biçimindeki desteğini kaybetti ve ikisi de fark gözetilmeden "tüfek" olarak tanındı.[1103] Agoston, 1521-1533 yılları arasındaki yeniçeri ve seferlere götürülen tüfek sayılarını şöyle açıklamaktadır:[1104]

Tablo 2.22. 1521-1533 Yıllarında Seferlere Götürülen Tüfek Sayıları

Tarih	**Sefere Götürülen Arkebüz**	**Mevacib Defterlerindeki Yeniçeriler**
1521		8.349
1522	4.500 kısa ve 1.000 menzil tüfeği	
1522-1523		7.010
1524-1525		9.390
1526	4.000 kısa ve 60 menzil tüfeği	
1527-1528		7.886
1530		8.407

[1099] Aydüz, *Tophâne-i Amire*, s. 194.
[1100] Giray Fidan, *Kanunî Devri'nde Çin'de Osmanlı Tüfeği ve Osmanlılar,* Yeditepe Yayınları İstanbul 2011, s. 93-94.
[1101] Gabor Agoston, "Tüfek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. s. 460.
[1102] Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, C. II, s. 565, 611, 645, 667.
[1103] Chase, *Ateşli Silâhlar,* s. 30.
[1104] Agoston, *Askerî Devrim*, s. 56.

1533	3.420 kısa ve 1.300 uzunca tüfek	

Kaynak : Agoston, *Askerî Devrim*, s. 56.

Bu iki tür silâh Kanunî döneminde yeniçeriler tarafından yoğun olarak kullanılmıştı. Büyük Türk (Kanunî)'ün sürekli koruması olan yaya yeniçeriler tüfekleri ve arkebüzleriyle onu takip ediyorlardı.[1105] Ayrıca yeniçeriler maharetleri ve uzmanlıkları konusunda bölüklere ayrılmış olup okçulukta uzmanlaşmış olan yeniçeri ortalarından 54. orta yeniçerilere tüfekle atış eğitimi de vermişti.[1106]

Tüfeğin icadından XVII. yüzyıla kadar geçen süre zarfında tüfeklerin kullanılması oldukça meşakkatli olmuştu ve tüfeği kullanan askerin azami surette dikkatli olması gerekmekteydi. Tüfek kullanmanın birçok aşaması bulunduğu için zaman alıcı ve sabır gerektiren bir işti. Chase tüfek kulanım aşamalarını şöyle açıklamıştı:

> Tüfeği ateşledikten sonra bir askerin tüfeği sol eliyle yukarı kaldırması, sağ eliyle çakmaktan fitili ayırması, fitilin ucunu sol eline alması, ateşleme kovanında kalan zerreleri üflemesi, kovanın içine ateşleme barutunu koyması, kovanı kapatması, kovanın kapağının içindeki barutu sallaması, kovanın kapağının dışında kalan barutu üflemesi, tüfeği iki eliyle kaldırması, tüfeği sol tarafina geçirmesi, sağ eliyle barutluğu açması, namlu ağzına barut ve mermi koyması, harbiyi kundaktan çıkarması, harbiyi uygun biçimde tutması, mermi ile barutu doldurması, harbiyi çekmesi, harbiyi uygun biçimde tutması, harbiyi tüfek kundağına geri koyması, sol eliyle tüfeği kaldırması, sağ eliyle tüfeği sıkıca tutması, tüfeği sağ tarafina geçirmesi, fitilin bir ucunu sağ eline alması, fitili üflemesi, fitili çakmağa yerleştirmesi, fitili çakmağın içine oturtması, tekrar fitili üflemesi, sonunda ateş etmeden önce nişan alabilmek için tüfeği doğrultması ve tekrar tetiği çekmesi gerekmektedir.[1107]

Çakmak, barutu ateşleyen mekanizmaydı. Fitilli tüfeklerde çakmak mekanizması, 60 ila 90 santim uzunluğunda için için yanan fitili tutardı. Tetik çekildiğinde, fitil ateşleme kovanındaki yemleme barutunu yakar, yanan barut da, ateşleme deliği aracılığıyla namlunun içindeki barutu ateşlerdi. Çakmak silâhın en önemli üç parçasından biriydi; diğer ikisi kundak ve namludur.[1108]

Fitilli tüfek doldurulurken, bir kaza sonucu barutu ateşlememek için fitilin çıkarılması gerekirdi. Biri sönerken ötekinin yanık kalması için fitilin iki ucunun da yanık kalması lazımdı. Böylece bir uç sol elin küçük parmağı ile yüzük parmağı arasında, öteki uç da aynı elin yüzük parmağı ile orta parmağı arasında tutulacaktı. Fitilli tüfek ayrıca silâhın namlusunda yiv olmadığı için yivsizdi. Bir yivli tüfeğin

[1105] Kumrular, *Türk Korkusu,* s. 227-228.
[1106] Goodwin, *Yeniçeriler*, s. 90.
[1107] Chase, *Ateşli Silâhlar,* s. 31.
[1108] Chase, *Ateşli Silâhlar,* s. 30.

isabet olasılığını artıran, mermiye öngörülebilir bir eksen etrafında hızla dönme hareketi veren yivleri olmasıdır. Yivsiz tüfekte ise dönme hareketi olsa da bu rastlantısaldır:[1109]

> Yılankâvî tertibat olarak bilinen en eski fitilli mekanizmanın XV. yüzyıl başlarında ortaya çıktığı söylenmektedir. Bu tertibat, merkezî bir eksenle kabzaya raptedilmiş "S" şeklindeki bir metal parçası olup silâhı ateşlemek için kullanılmaktaydı. "S" tertibatının üst kısmı yanan fitili tutuyor alt kısmı tetik vazifesi görüyordu. Asker, yılankâvî tertibatın alt kısmını çekince fitili, silâhı ateşleyecek olan fünye barutunun bulunduğu ateşleme tavasına indirmiş oluyordu. Namlu içindeki baruta ulaşan ateş bunu alevlendirerek içerdeki madeni parçaları fırlatıyordu.[1110]

Osmanlılarda XVI. yüzyılın sonlarından itibaren çakmaklı tüfekler daha çok üretilmeye başlanmıştı. Bu tüfeklerin ateşlemesi çakmak taşıyla yapılıyordu. Asker, tetiği çekince horoz içindeki çakmak taşı çakmak demirine çarpar ve bu esnada çıkan ateşi falyadaki ateşle namludaki barutu ateşlerdi.[1111]

Varna ve II. Kosova Savaşı'nda Haçlılar da tüfekleri etkili bir şekilde kullanmıştı. Bir Anonim Osmanlı kroniğinde Varna Savaşı'nda düşman unsurların tüfeklerle donatılmış olan araba kaleleri; "*küffâr-ı hâkisârın belli başlıları ve eli ayağı tutanları bir yerde toplanıp arabalarını tabur edip toplarını kurdular ve topların dört bir yanına tüfenkçiler dizip hâzır ve müheyyâ dururlardı*" şeklinde tasvir edilmekteydi.[1112]

II. Kosova Savaşı'nda ise Macar komutan Hünyadi Yanoş, ilk kez Husçular tarafından tüfeklerle silâhlanmış güçlü bir Germen piyade birliğini yeniçerileri karşılamak için ordusunun merkezine dizmişti. Kanatlardaki Macar şövalyesi tımarlı süvarilerin üstesinden gelmekle görevliydi. Bu düzenlemenin bir sonucu olarak, iki merkez uzun saatler boyunca karşı karşıya beklediler. İki taraf da ilerlemiyor taraflardan biri arbaletlerle diğeri tüfeklerle karşı safları inceltiyordu. Ne var ki Yanoş, II. Murat'ın kalabalık ordusuna daha fazla direnemedi. Savaşın anlamı açıktı; iyi piyade zaferi sağlayamasa da Osmanlı ordusuna uzun süre direnebiliyordu.[1113]

Sultan II. Mehmed döneminden itibaren Osmanlılar, tüfekle bütünleşmiş durumdaydı. Sultan II. Mehmed'in ilk icraatlarından birisi İstanbul Kuşatması'nda

---

[1109] Chase, *Ateşli Silâhlar,* s. 32.
[1110] Agoston, "Tüfek", s. 460; Emecen, *Klasik Çağda Savaş,* s. 46-47.
[1111] Agoston, "Tüfek", s. 461.
[1112] İnalcık ve Oğuz, *Gazavât-ı Sultan Murad,* s. 67.
[1113] Oman, *Ok Balta ve Mancınık*, s.123-24.

Osmanlı askerlerini tüfekle donatmaktı.[1114] İstanbul'un kuşatmasında, zemberekçi, okçu ve tüfekçiler surlara merdiven dayayan askerleri korumak için yoğun ateş etmişti. Kuşatma esnasında, iki taraf birbirlerine tüfeklerle demir ve kurşun bilyeler atmaktaydı.[1115] II. Mehmed'in saltanatında tüfeklerin oldukça güçlü etkiye sahip olduğunu devrin kaynaklarından anlamak mümkündür. Tursun Bey, İstanbul Kuşatması'na katılan Osmanlı askerlerinin kullandığı tüfeklerin kurşunlarının on kat cevşen ve miğferi delebileceğini ifade etmiştir.[1116]

Osmanlı tüfeği, Sultan II. Mehmed'in saltanatından sonra II. Bayezid döneminde geliştirilmişti. II. Bayezid'in yeniçerileri fitilli tüfeğin daha gelişmiş ve daha etkili bir çeşidiyle donattığı Venedik raporlarında kaydedilmişti.[1117] I. Selim döneminde de yoğun bir şekilde kullanılmış olan tüfekler Çaldıran Muharebesi'nde savaşın neticesinin tayin edilmesinde önemli bir faktör olmuştu. Bir anonim Osmanlı kaynağında, Çaldıran'da 10 bin tüfek, 600 topun bir anda ateşlendiğinden ve sesin dehşetinden söz edilmesi ilginçtir.[1118] Diğer yandan Şah İsmail'in tarihçisi Hasan Rumlu Çaldıran Muharebesi'ndeki Osmanlı topçu ve tüfekçi birliklerini; "*Onlar top, tüfek ve darbzen atmada o kadar güçlü ve beceriklidirler ki, bir mil uzaktan görünen ışığın uzantısındaki ayrılmaz bölümü hedef seçip isabet ettirirler ve bir fersah uzaklıktaki belirsiz bir noktayı, göz hatları oklarıyla yere düşürürler*"[1119] şeklinde tasvir etmişti.

Tüfeklerin en önemli avantajlarından biri kullanım konusunda uzun zaman süren ihtisasın gerekli olmamasıydı. Bir haftalık eğitimle bir tüfekçi yetişirdi. Oysa bir okçu olmak için yıllarca çalışmak gerekirdi. Tüfeklerin dezavantajlarından biri ise tüfeği doldurup ateş etme süresinin oldukça uzun olmasıydı. XV. yüzyıl tüfeklerinde de bu sakıncaların bazıları vardı. Usta okçular dakikada altı ya da daha fazla ok atabilir; tüfekle bir tek atış yapmak en azından bu kadar süre alabilirdi.[1120]

Kanunî döneminde kullanılan tüfeklerin savaşların neticesinde tayin edici tesirleri olduğu izah edilmişti. Bununla ilgili kaynaklarda birçok bilgi olmakla birlikte Celazâde Salih, 1532 yılındaki Almanya Seferi'nde Osmanlı tüfekçilerinin

---

[1114] Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, C. II, s. 693; Kritovulos, *Tarih*, s. 76.
[1115] Kritovulos, *Tarih*, s. 76-78.
[1116] Tursun Bey, *Târih-i Ebül'l-feth*, s. 49.
[1117] Agoston, "Tüfek", s. 460.
[1118] Emecen, *Klasik Çağda Savaş,* s. 55.
[1119] Rumlu, *Ahsenü't Tevarih,* s. 178.
[1120] Chase, *Ateşli Silâhlar*, s. 29.

düşmanları vurduğunu bizzat müşahede etmişti. Celazâde Salih, "*Almanya Seferi'nde darbzenler surları yıkar tüfekler ise birer kurşunla âdemler öldürürdü.*" şeklinde ifade etmiştir.[1121]

Kanunî Devri'nde Cebehâne'de ve Cebehâne dışında çeşitli birliklerde tüfekçiler istihdam edilmekteydi. Bununla birlikte Topkapı Sarayı'nda da tüfekçi esnafı istihdam edilmekteydi. Saraydaki tüfekçiler el becerilerine göre maaş almakta olup rütbeleri maharetlerine göre terakki etmekteydi. Kanunî döneminde Enderun'da muhtelif millet ve inançlardan birçok tüfekçi istihdam edilmekteydi. Bunlardan bazıları şöyledir: Sultan Bayezid zamanında işe alınmış olan ve 25 akçe gündelik alan Garde isimli bir Rus ve 14 akçe gündelik alan kardeşi Kirkor, 5 akçe gündelik alan Hudadâd isimli bir Rus, 7 akçe gündelik alan Ferhad isimli başka bir Rus ve 12 akçe gündelik alan Musa isimli bir Yahudi.[1122] Ayrıca 9 akçe gündelik alan İsak oğlu Simon isimli bir Yahudi, 4 akçe gündelik alan İsak isimli bir Yahudi, 5 akçe gündelik alan İvan isimli bir Rus, 8 akçe gündelik alan David isimli bir Yahudi, 8 akçe gündelik alan Mordahay oğlu Şaban isimli bir Yahudi[1123] isimleri kayıtlı olan diğer tüfekçilerdir. 4 ile 25 akçe arasında değişen mevacibleri olan tüfekçilerin yevmiyeleri arasındaki ciddi farklar çalıştığı yıl sayısı ve tüfek yapım ve bakımı konusundaki uzmanlıkları ile açıklanabilir.

Kanunî döneminde tüfekler savaşlardaki stratejik ehemmiyetini korumuş olmakla birlikte tüfeklerin ve tüfek kullanan askerlerin sayısı artırılmıştır. Rodos Seferi hazırlığı yapılırken Padişah, fitilli yaylı tüfeklerin sayısını artırmıştı.[1124] Diğer yandan özel imalathânelerde üretilen tüfekler halk tarafından kullanılmaktaydı. Mezkûr dönemde toplum sathına yayılmış olan tüfekleri, askerî taifenin gündelik hayatta taşıması yasaklanmıştı. Çünkü otoriteye muhalefet ve isyan potansiyeli olan askerler tüfekleriyle sivil hayatta tehlike arzedebilirdi. Yine de askerlerin ve sivillerin tüfek kullanmasının tam olarak önüne geçilemiyordu. Örneğin; Kanunî, 1566 yılında vefat edince tahta çıkan II. Selim, Sokullu Mehmed Paşa'nın etkisiyle yeniçerilere cülus bahşişi dağıtmış ancak yeniçeriler bundan az olduğu gerekçesiyle memnun olmamışlardı. İstanbul'a gelen yeniçeriler bu duruma tepki olarak yolları

[1121] Celalzâde Salih, *Alaman Seferi*, s. 51.
[1122] BOA, TS.MA, D. 9706, s. 18; Uzunçarşılı, "Ehl-i Hiref", *Belleten*, s. 51.
[1123] BOA, TS.MA, D. 9706, s. 18; Uzunçarşılı, "Ehl-i Hıref" s. 51.
[1124] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 54.

kapatmışlardı.[1125] Yeniçeriler, vezir-i azam Mehmed Paşa'ya ve ikinci vezir Pertev Paşa'ya tüfek kundakları ile vurmuşlardı.[1126]

Uzunçarşılı yasaklara dair 1568 yılına ait önemli bir belge nakletmektedir. Belgede: "*Tüfenk karhânesinden başka iş yerlerinde rençber taifesinin tüfek işledikleri, hassa tüfenklerinin damgasını silip onları sattıkları, rençber taifesinin kârhaneden başka iş yerlerinde tüfek yapmamaları, tüfekleri kârhanede işlemeleri ve mirî tüfeklerin damgasını bozanların yakalanıp haps edilerek tüfenk nazırı Ferruh marifetiyle gönderilmeleri*" şeklindeki hüküm kayıtlıdır.[1127] Görüleceği üzere devlete ait tüfekler, muhtemelen çalınarak ya da karhâne çalışanları tarafından damgaları (kayı damgası) silinerek tekrar piyasada dolaşıma sokulmaktaydı. Kamuya ait tüfekler Kayı damgasıyla mühürlendiği gibi Kayı haricinde mühür ve nişanlarla damgalanmış tüfeklerin olduğuna dair kayıtlar da mevcuttur. Örneğin 1550 yılına ait Üsküdar kadı sicillerinde, Mustafa isimli birinin Cafer isimli birine Kanunî'nin tüfeğini emanet ettiğini ancak tüfeği geri alamadığı gerekçesiyle mahkemeye başvurduğu kayıtlıdır. Cafer mahkemede "*tüfeğin üzerinde padişahın nişanını gören bir yeniçerinin tüfeği kendisinden aldığını*" ifade etmişti.[1128] Tüfeğin Mustafa'ya nasıl intikal ettiği belli olmamakla birlikte Kanunî'nin kendisine ait bir tüfeği olduğu ve kendi tuğrasıyla tüfeğini damgalaması mühim bir durumdur. Kanunî'nin tüfeğini bizzat kendi tuğrasıyla mühürlemesi tüfeğin şahsi aidiyetini göstermesinin yanında ateşli silâhların bizzat Kanunî tarafından kullanılmış olması da dikkate şayandır.

Kanunî Sultan Süleyman'ın avlarında da Osmanlı askerleri tarafından tüfek kullanılmaktaydı. Kanunî, 1522 yılında Rodos Seferi'ne katılmak üzere maiyetiyle birlikte kara yoluyla Marmaris'e giderken Denizli civarlarında Menderes Nehri kıyılarında avlanmıştı. Bu avda maiyetindeki askerlerin tüfek, ok ve yay kullandıkları kayıtlara geçmiştir.[1129] İran Seferi dönüşünde de Kanunî'nin Halep civarında çıktığı bir avda tüfekler ve mızraklar kullanıldığı bilinmektedir.[1130] Kanunî

[1125] Feridun Emecen, "II, Selim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 416.
[1126] Hasan Beyzâde, *Hasan Beyzâde Tarihi*, C.II, s. 197.
[1127] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I,* s. 694-695.
[1128] Coşkun Yılmaz (ed.), *Üsküdar Mahkemesi 17 nolu sicil (H.956-963/M.1549-1556)*, İsam Yayınları, İstanbul 2010, s. 193.
[1129] Atıl, *Süleymannâme*, s. 117.
[1130] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 289.

Devri'nde halkın da tüfeklerle avlandığı ve bunun idarece engellenmeye çalışıldığına dair kayıtlar da günümüzde ulaşmıştır.[1131]

Kananî'nin büyük av organizasyonları düzenlediğine dair kayıtlara Venedik raporlarında da rastlanılmaktadır. 1560 yılının Nisan ayında Venedik'e gönderilen bir mektupta; "*Şahın elçisinin İstanbul'da bulunduğu sırada Sultan Süleyman'ın avdan döndüğü, ava götürdüğü 15.000 attan, zengince süslenmiş 15 atıcı atından, av tüfeklerinden ve yay taşıyan 2.000 yaya yeniçerinin şaşaalı bir görüntü teşkil ettiğinden*" bahsedilmekteydi.[1132]

I. Selim ve Kanunî döneminde Osmanlı ordusunda 4.000 tüfekçi yeniçeri olduğu bilinmektedir. Mercidabık ve Ridaniye Savaşları'nda Osmanlıların 4.000 civarındaki piyade tüfekçisi oldukça etkili olmuştu.[1133] Kanunî döneminin başlarından itibaren tüfeklerin sayısının artmış olduğu kaynaklarda belirtilmiş ise de 4.000 kişilik tüfekçi birliğinin mevcudunun değişmediği anlaşılmaktadır. Canberdi Gazali[1134] Kanunî Sultan Süleyman tahta çıkınca bağımsız bir Memlük devletini yeniden kurmak gayesiyle isyan etmişti. Canberdi Gazali'nin isyanı üzerine onu bastırmak için Ferhad Paşa'ya 4.000 tüfekçi verilmişti.[1135] Üstelik Canberdi'nin kuvvetleri arasında da tüfekli askerler bulunuyordu.[1136] Memlükler tüfeği XV. yüzyılda tanımışlardı. 1490'da Sultan Kayıtbay'ın Osmanlılar üzerine gönderdiği Çukurova Savaşları'ndaki birliklerinde de tüfek bulunuyordu.[1137]

Kanunî Devri'nde 4.000 yeniçerinin tüfeklerle mücehhez olduğu ve savaşlara katıldığı bilinmekle birlikte taşrada da tüfekçi olarak istihdam edilen birlikler de bulunmaktaydı. Bunlar ihtiyaç hasıl olduğunda savaşlara da iştirak etmekteydi. Tüfenkendâz olarak adlandırılan tüfekli askerler kalelerde de istihdam edilmekteydi. Bunlar gerekli görüldüğünde farklı yerlerdeki savaşlara götürülmekteydi. Örneğin; 1560 Cerbe Muharebesi'ne katılan Turgut Paşa Trablus, Keyrevan ve Isvaks

---

[1131] BOA, MD 3, Hüküm nr. 1218, Şaban 967/14 Mayıs 1560; Hüküm nr. 986, 25 Receb 967/21 Nisan 1560.
[1132] Kumrular, *Türk Korkusu,* s. 231.
[1133] Emecen, *Klasik Çağda Savaş,* s. 75.
[1134] Aslen Slovenyalı olduğu rivayet edilen Canberdi Gazali, II. Bayezid döneminde Osmanlı akıncıları tarafından esir alınarak İstanbul'a getirilmiş, daha sonra Memlük Sultanı Kayıtbay'a hediye edilmiş, akabinde ise Ridaniye yenilgisinden sonra tekrar Osmanlı safına geçmiş ve her iki devlet bünyesinde muhtelif görevlerde bulunmuştu. Feridun Emecen, "Canbirdi Gazâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 141-142.
[1135] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 27.
[1136] Emecen, "Canbirdi Gazâlî", s. 142.
[1137] Emecen, *Klasik Çağda Savaş,* s. 72.

Kaleleri'nde bulunan atlı ve piyade tüfekli askerlerini diğer birlikleriyle sefere götürmüş ve muharebede etkin bir şekilde kullanmıştı.[1138]

Osmanlıların seferlerde iki tip tüfek kullandığı anlaşılmaktadır. Birincisi piyadenin yayılım ateş için kullandığı ve özellikle meydan savaşlarında savaşın neticesinde önemli bir rolü olan tek askerin ayakta ve rahatlıkla kullandığı küçük tüfektir. İkincisi ise ayakta kullanılamayan yerde ise desteksiz kullanılamayan metris tüfekleridir. Kuşatmalarda ve kale savunmalarında Osmanlılar sekiz köşeli yahut silindirik formlu, kaval namlulu ağır fitilli tüfek kullanıyordu. Metris tüfeği olarak bilinen bu silâhların namlu uzunluğu 130-160 cm, namlu çapı 20-29 mm olup çok defa humbara atmak için kullanılan daha geniş namlu çapına (35 veya 45 mm) sahip olanları da vardı.[1139] Osmanlıların kullandıkları metris tüfeklerinden günümüze ulaşanların listesi şöyledir:[1140]

Tablo 2.23. Yeniçerilere Ait Ağır Metris Tüfekleri

Tarih (yüzyıl)	**Ateşleme Tertibatı**	**Namlu Uzunluğu (cm)**	**Çap (mm)**	**Envanter nr.**
XVI. yüzyıl	Fitilli	148	22	8825
XVI-XVII. yüzyıl	Fitilli	139,5	25	9090
XVI-XVII. yüzyıl	Fitilli	137,5	20	9089
XVI. yüzyıl	Miquelet Tertibatı	147	29	9017

Kaynak : Agoston, "Tüfek", s. 460.

Tüfek, Kanunî Devri'nde meydan savaşlarında olduğu kadar kale kuşatmalarında da önemli bir yere sahipti. Özellikle Osmanlı askerleri, kalelere taarruz ettiğinde ve surlara tırmanmaya çalıştığında sur üzerindeki düşman askerleri konumları sayesinde tüfek, ok ve sair silâhlar kullanarak veya zift ve kızgın yağ gibi kaynar maddeler dökerek Osmanlı askerlerinin büyük zayiata uğramasına sebep oluyordu. Bunun için Osmanlılar surların üzerindeki direnişi kırmak için tüfek kullanıyordu. Bazen muhasara edilen kaleye yakın bir mevkide ağaç odun, toprak doldurulmuş çuval ve toprakla sunî tepeler oluşturan Osmanlı güçleri, surlardaki düşman askerlerini etkisiz hale getirerek kendi taarruz güçlerine kalkan vazifesi görüyordu.

[1138] BOA, TS.MA, E. 640/55.
[1139] Agoston, "Tüfek", s. 461; Agoston, *Barut Top ve Tüfek*, s. 127; Jeremy Black (Ed.), *Top, Tüfek ve Süngü,* çev. Yavuz Alagon, Kitap Yayınları, İstanbul 2003, s. 135.
[1140] Agoston, "Tüfek", s. 460.

Almanya Seferi sırasında 3 Ağustos 1532 tarihinde Kamenduvvar (Koermendvar) Kalesi kuşatıldığında kaledekiler kalenin etrafına derin hendekler kazmıştı. Osmanlı askerleri hendekleri çevreden kestikleri külliyetli miktarlardaki ağaç ve odunlarla doldurarak hendekleri kapatmıştı. Ayrıca odun ve topraktan üç büyük tepe oluşturup üzerine çıkarak surlardaki düşman askerlerini tüfeklerle vurmuşlardı. Düşman askerî büyük zaiyat vermiş olmakla birlikte Osmanlı askerleri de çok zaiyat vermişti.[1141] Bu taktik Kanunî'nin ilk yıllarında da kullanılmaktaydı. Celalzâde, Rodos Muhasarası'nda; kaleye yakın bir yerde topraktan bir tepe yapılarak tepe üzerine çıkan Osmanlı askerlerinin surlardaki müdafileri tüfeklerle vurduğunu nakletmişti.[1142]

İstolni Belgrad[1143] Kalesi'nin kuşatmasında; Mehmet ve Hüsrev Paşa'nın bulunduğu taraflara topraktan doldurulmuş çuvallarla surların yüksekliğine erişen kuleler yapmış ve sur hizasına ya da yakınına yükselen askerler surlardaki düşman askerlerini tüfeklerle vurarak öldürmüşlerdi.[1144] Böylece kaleye taarruz eden Osmanlı askerlerine mukavemet edecek düşmanlar etkisiz hale getirildiği gibi kalenin yakınında suni bir kale inşa edilmişti. Bu, Osmanlı askerlerine siper vazifesi görmüştü. Osmanlılar kale muhasaralarında düşman ateşinden korunmak için farklı yöntemlerde kullanmaktaydı. Ösek Kalesi kuşatmasında kalenin yakınındaki bir koruluktan büyük ağaçlar kesip korkuluklar yapmış ve korkulukları siper ederek surlara yaklaşıp sur duvarlarını lağımla yıkmışlardı.[1145]

Tüfekler, meydan muharebelerinde en etkili şekilde kullanılmaktaydı. Askerler boylarına göre yayılım ateşine müsait pozisyonda dizilirdi.[1146] Daha sonra ise saflar halinde sırayla ateş ederlerdi. Ateş eden safın askerleri yere çökerek ya da geri çekilerek tüfeklerini doldururken hazır olan safın askerleri ateş ederlerdi. Böylece askerlerin tüfek doldururken geçirdiği zaman diliminde, hazır olan saflar düşmanı sürekli ve sistematik bir yayılım ateşi altına alarak diğer tüfekçilerin tüfek doldururken kaybettiği zamanı telâfi ederdi.

[1141] Celalzâde Salih, *Alaman Seferi*, s. 55.
[1142] Celalzâde, *Rodos Fetihnâmesi,* s. 123-124.
[1143] Osmanlılar tarafından Sırpça "beyaz başşehir" anlamına gelen "stolni belgrad"dan türetilen İstolni "istoni" Belgrad ve Belgrad-ı Engürüs adıyla anılmıştır. Geza David, "İstolni Belgrad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 405.
[1144] Sinan Çavuş, *Süleymannâme*, s. 509-513.
[1145] Ârifi, *Süleymannâme,* s. 97.
[1146] Pedro, *İstanbul Seyahati,* s. 134.

Kanunî Devri'nde yeniçeriler poligon mahiyetinde olan Etmeydanı'nda haftanın muayyen günlerinde atış yapardı. Ok tâlimi yaptırılan tâlimhâneciden başka tüfek talimi yaptırılan ayrı bir oda mevcut olup buranın amirine de Avcıbaşı denirdi. Etmeydanı'ndaki tâlimhânede tüfek atacak olan yeniçerilere bu oda efradı tâlim ettirirdi. Evvelce haftada üç günü daha sonra ise haftanın sadece Perşembe günü tüfek tâlimi yapılırdı.[1147] Yeniçeriler, Etmeydanı'ndaki büyük mihrâblı bir taşa nişan alarak atış yapardı.[1148] Kanunî, Yeniçeri Ağası'na yazdırdığı 19 Ocak 1552 tarihli bir hükümde; "*Hâliya yeniçeri kullarım tüfek atmaya idman eylemeğin emredip buyurdum ki: hükm-i şerifim varıcak, yeniçeri kullarıma tüfek atmaya idman ettirip bir vecihle müfid olup ihtimâm eyleyesin ki her biri tüfek atmakta mâhir olup kusûr ve noksanları olmaya, şöyle bilesin*" diye emretmişti.[1149] Görüleceği üzere Kanunî, tüfek talimlerini bile bizzat takip etmekteydi.

Kanunî zamanında ve ona yakın dönemlerde Osmanlı tüfeğine dünyanın birçok yerinde rastlamak mümkündür. Osmanlılar, Hristiyanlara karşı Memlük Donanması'nı güçlendirmek için 'Hint Okyanusu'ndaki Portekiz tehdidine karşı' Memlükler'e top, tüfek ve ok gibi silâhların yanında kürek, bakır ve barut gibi stratejik malzemeler hibe etmişti.[1150] Zebid paşası Gran Ahmet, Habeşistan'ı Hıristiyanlar'dan fetih için giriştiği savaşta Osmanlılar'dan yardım istemiş ve Osmanlılar tarafından kendisine 10 adet top, topları kullanacak topçular ve 900 kişiden oluşan tüfekçi birliği gönderilmişti.[1151]

Her ne kadar İran Safevîleri, Osmanlılara karşı koyabilmek için Portekiz ve Venedik'ten daha sonraları da İngilizlerden top ve diğer mühimmat almışlarsa da, bu silâhların ve bunlara bağlı terimlerin belirlenmesinde Osmanlı etkisinde kalmışlardır. Nitekim Şah Tahmasb 1528 yılında "Rumlu Tüfengçiler" adında bir birlik kurmuş; top, topçu, topçubaşı, tüfengçi, darbzen ve kazgan gibi birçok Osmanlı terimini de kullanmıştır.[1152]

Osmanlı tüfekleri hafiflikleri ve etkili kullanımlarıyla Hindistan, İran ve Çin'e kadar birçok ülkede revaçtaydı. Osmanlı tüfekleri, meşhur Portekiz tüfeği ile rekabet

---

[1147] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I,* s. 228.
[1148] Hazerfen, *Telhîsü'l-Beyân,* s. 54.
[1149] Emecen, *Klasik Çağda Savaş,* s. 58.
[1150] Salih Özbaran, "Kızıldeniz'de Osmanlı Genişlemesi" *Türkiye Tarihi 1453-1603* içinde, İstanbul: 2016,
[1151] Cengiz Orhonlu, *Kızıldeniz'de Osmanlılar,* s. 21; Özbaran, *Kızıldeniz'de Osmanlı Genişlemesi,* s. 235-236.
[1152] Aydüz, *Tophâne-i Amire*, s.217-218.

edebilecek düzeydeydi.[1153] Osmanlı Devleti'nin Portekiz ile giriştiği güç mücadelesinde Aceh'e, Hindistan'a ve Afrika'ya tüfek hibe ettiği ve tüfek ile ilgili uzmanlar gönderdiği bilinmektedir.[1154] 1524'te Mısır'da olduğu gibi taşrada tüfekli atlı asker oluşturulmasına dair özellikle 1560'lı yıllara ait resmi belgelere rastlanır. Osmanlı silâh teknolojisini elde etmek isteyen muhtelif ülkeler, Osmanlı tüfeklerinin yanında tüfekçilerini de ithâl etmeye çalışıyordu. Yeniçeriler tüfek kullanmakta o kadar uzmanlaşmıştır ki bu silâhı edinmek isteyen komşu ülkelerde de çeşitli yollarla hizmete alınmışlardı.[1155] Kanunî Dönemi akabinde de Osmanlı tüfeği muhtelif yerlerde revaçtaydı. 1573-1574 yıllarında, Mısır Beylerbeyi, Yemen'e 1573-74'te 5 darbzen, 10 şakaloz, 200 tüfek ve bunlara yetecek kadar barut ve mermi göndermişti.[1156]

Osmanlı tüfeğinin revaçta olduğu diğer bir ülke ise Çin'di. Kanunî döneminde, Osmanlılar ile Çin arasında yapılan diplomatik faaliyetler süresince Osmanlı tüfeği Çinliler tarafından beğenilip ülkelerinde üretimine başlanmıştı. Çin'e giden Osmanlı elçi heyeti içinde gerçek adı muhtemelen 'Osman' olan Osmanlı vatandaşı 'Duo Si Ma' isimli kişi, Pekin'de kalmış ve Çinlilere tüfeğin nasıl imal edileceğini ve kullanılacağını öğretmişti. Çinli devlet adamı Zhao Shi Zhen, Duo Si Ma'nın evinde Osmanlı tüfeğini gördüğünü ve tüfeğin Japon tüfeğinden çok daha üstün olduğunu, denediğinde ateş gücünün daha iyi, menzilinin ise daha uzun olduğunu söylemekteydi. Dolayısıyla bu tüfeği elde ederlerse Japonları kolayca yenebileceklerini söylemişti. Ayrıca, tüfeğin nasıl imal edileceğini ve kullanılacağını öğrenip ustalar bularak tüfeğin aynısını onlara yaptırmıştı.[1157] Diğer yandan Çin'de 1519 yılında Portekizliler tarafından getirilen Avrupa tüfeğinin kullanıldığı da görülmektedir.[1158] Osmanlı tüfeğinin tek rakibi olan Portekiz tüfeği, aynı yıllarda Çin'e ulaşmış olmakla birlikte dünya sathında askerî ve siyasî nüfuz mücadelesinin teknolojik bir mahiyette tüfeklerle Uzak Doğu'ya ulaştığı görülmektedir.

Osmanlı uzmanları barut teknolojisinin Türkistan'daki Hanlıklara, Kırım Hanlığı'na, Habeşistan'a, Hindistan'a, Gücerat'a ve Sumatra'daki Açe Sultanlığı'na aktarılmasında farklı derecelerde öneme sahip roller oynadılar. Osmanlıların

---

[1153] Emecen, *Klasik Çağda Savaş,* s. 43.
[1154] Fidan, *Çin'de Osmanlı Tüfeği*, s. 94.
[1155] Emecen, *Klasik Çağda Savaş,* s. 39.
[1156] Orhonlu, *Habeş Eyaleti,* s. 121.
[1157] Fidan, *Çin'de Osmanlı Tüfeği,*, s. 100, 122.
[1158] Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. baskı, Ankara 2019, s. 283.

doğudaki esas hasımları olan Safevîler Şehzâde Bayezid'in isyan edip İran'a kaçması sonucunda Osmanlı toplarını ve tüfeklerini toplu olarak ele geçirmiş oldular. Şehzâde Bayezid'in yaklaşık 15.000 adamının olması[1159] ve bunlardan 10.000-12.000 civarındaki silâhlı askerîyle İran'a sığınması binlerce tüfeğin ve muhtelif silâhların Safevîlerin eline geçmesine sebep olmuştur. Şehzâde Bayezid'in çevresinde toplanan tüfekçiler dönemin kaynaklarında da zikredilmektedir. Peçevi, bu durumu "*Sultan Bayezid yevmlü namına bu kadar eşkıya varsa toplamış ve Anadolu, Karaman, Rumeli, Ekrad ve Arap soyguncuları kendine kapıkulu, sekban ve tüfenkçiyan yazmış*"[1160] şeklinde ifade etmişti. Şehzade Bayezid'in bu tüfekçilerin büyük bir kısmını silâhlarıyla birlikte İran'a götürdüğü kesindir.

Kanunî'nin şehzâdelerin taht kavgalarında Selim'i desteklediği malum olmakla birlikte Selim'e lojistik destek verdiği de bilinmektedir. Örneğin; Vezir Mehmed Paşa'ya gönderilen 22 Haziran 1559 tarihli bir hükümde: 50 kantâr kara bârût, bir yük fitil otu ile bir miktar tüfek fitili katırlara yüklenerek Şehzâde Selim'e gönderildiği ve gönderilen malzemelerin Şehzâde Selim'e sağ salim ulaştırılması emredilmişti.[1161]

Kanunî Devri'nde yeniçerilerin oldukça mahir tüfekçiler oldukları bilinmekle birlikte ateşli silâhların gayri nizami harplerde de kullanılmaya başlanması tarafları daha ihtiyatlı davranmaya zorlamıştı. Gerçi Osmanlıların sınır boylarında mücadele eden akıncılar at üzerinde kullanım zorluğu sebebiyle tüfek kullanmamaktaydılar. Bu sebeple düşman unsurların tuzaklarına düştükleri zamanlar olup Busbecq'in akıncıların tuzağa düşürülmelerinde naklettiği olay ateşli silâhların etkisini göstermekle birlikte zafere giden yolda taktik ve stratejik unsurların da ateşli silâhların kullanımı kadar önemli olduğunu göstermektedir. Busbesq, sayıları 2.500 civarında olan Osmanlı akıncılarının 500 kişilik Hıristiyan birliğine yenilmesine içerleyen Rüstem Paşa ile olayın taraflarından olan bir süvarinin konuya dair iletişimini şöyle nakletmekteydi:

> Çok uzak yerleri istila ederek her tarafı tahrip eylemişlerdi. Birçok ganimet de almışlardı. Hareket üslerinden o kadar uzaklaşmışlardı ki nihayet yeni silâhlarla mücehhez Hıristiyan süvari kuvvetlerine rastladılar. Hıristiyanlar bu ateşli silâhlarla akıncıları durdurdular. Birçoklarını da öldürdüler. Ölenler arasında Rüstem'in kardeşinin oğlu da vardı. Evvelce herkes cesurdur diye

[1159] BOA, TS.MA, E. 511/35, 29 Zilhicce 966/2 Ekim 1559.
[1160] Peçevi, *Tarih I*, s. 275; Cezar, *Levendler*, s. 29.
[1161] BOA, MD 3, Hüküm nr. 16, 16 Ramazan 966/22 Haziran 1559.

> övdüğü işte bu idi. Rüstem bu haberden o kadar müteessir oldu ki gözyaşlarını zapt edemedi.
>
> Paşa divanda haberi getiren Dalmaçyalı süvariye sordu: Kaç kişiydiniz? 2.500'den fazla. Gavurlar ne kadardı? 500'den fazla idi, amma bir kısmı da pusuya yatmıştı galiba! deyince paşa bunun üzerine, yazık dedi. Muntazam kuvvetlerden mürekkep kuvvetler, bir avuç gavura yenildiniz mi? Bir de utanmadan Padişahın ekmeğini yiyorsunuz.
>
> Süvari bu tekdire hiç aldırmaksızın cevap verdi: "meseleyi tam mânasiyle anlamıyorsunuz galiba. Paşam bizimkiler tüfek ateşine dayanamadılar. Bizi düşmanlarımızın kahramanlığı değil ateş mağlup etti. Eğer bizimle erkekçe, mertçe dövüşmeye cesaret edebilselerdi mesele tamamen başka türlü olurdu. Onlar korkaklıklarından ateşi yardıma çağırdılar. Ondan imdat beklediler. Bizi mağlup eden ateştir. Unsurların en kuvvetlisi ateş değil midir? Bu fani onunla nasıl başa çıkabilir. Her şey unsurların hücumu karşısında boyun eğmez mi? Dalmaçyalı haberci bunları söylediği zaman, hadisenin acılığına rağmen kimse kendini tutamadı, kahkahaları salıverdiler.
>
> Eski dertleri düşünürken müteessir olmakla beraber, son zamanların hadiseleri beni sevindirdi. Demek Türkler bizim süvariler tarafından kullanılan o küçük tüfeklerin ateşinden korkuyorlar, İranlılar da korkuyorlarmış, bu tüfeklerden. Onun için birisi Rüstem Paşa'yla İran'a sefere çıkarken bu tüfeklerden tedarikle iki yüz kadar süvariyi ateşli tüfeklerle teçhiz edip, düşmana dehşet salmasını bu suretle ağır zaiyat verdirmesini tavsiye etmişlerdi.
>
> Rüstem Paşa bu tavsiyeyi tuttu. Silâhlı süvari müfrezesini teçhiz etti. Kendilerine güzelce tâlim yaptırdı. Süvariler, bu silâhlarla yarım gün kadar yolculuk yapınca tüfeklerin işe yaramayacağı anlaşıldı. Her saat tüfeklerden bir parça kırılıyor, düşüyor, kayboluyordu. Tüfekleri tamir edecek pek az kimse vardı. Bu suretle tüfeklerin ekserisi işe yaramaz hale geldi. Askerler bu silâhı taşımak istemiyorlardı. Türklerin çok önem verdikleri temizlik hissini de bu tüfekler rencide ediyor, elleri pislenip, üniformaları kirleniyordu, iki yandan sarkan torbaları, barut kapları ile bu askerler arkadaşlarının diline düşüyordu. Onlarla alay ediyorlardı. Bu silâhlı süvarilere eczacı diyorlardı. Nihayet başa çıkamadılar. Rüstem Paşa'ya kırılmış, bozulmuş tüfeklerini göstererek şikâyette bulundular. Düşmanla karşılaşınca bu silâhlardan ne hayır gelir dediler. Rüstem Paşa, durumu mütaala edip onları kabul etti ve ok ve yaylarına kavuştular.[1162]

Tüfek, yay kadar hassas olmadığından etkili menzili daha kısaydı. Ayrıca atlı okçular at üzerinde ok atabilirdi; ama at sırtında tüfeği yeniden doldurmak oldukça zordu. Diğer yandan tüfek daha kalın zırhı delebilirdi; ama yaya göre en büyük üstünlüğü kolay öğrenilmesiydi.[1163] Ancak XVI. yüzyıldan itibaren tüfekler at üzerinde ateşlenebilecek mahiyet almıştı. Her ne kadar kaynaklar XVI. yüzyılda at üzerinde tüfek kullanmanın zorluklarından bahsetse de Mısır'daki "Cemâ'at-i Tüfekçiyân-ı Süvâri" birliğinin at üzerinde tüfek kullanıdığı kayıtlarda mevcuttur. Cemâ'at-i Tüfekçiyân-ı Süvâri birliği hakkında Kanunî'nin "*Bu taifenin ağası, kethûdası ve kâtibin[de]n her birinin yarar at besleyip, at üzerinde tüfek kullanmakta mahir olalar, bilmeyenlere ise at üzerinde tüfek kullanma tâ'limi yaptıralar*" şeklinde

[1162] Busbecq, *Türk Mektupları,* s. 133-135.
[1163] Chase, *Ateşli Silâhlar*, s. 30.

hükmü bulunmaktadır.[1164] İstanbul şehreminine gönderilen 19 Ocak 1552 tarihli bir hükümde ise Halep'e 206 adet atlı tüfekçi gönderilmesi emredilmişti.[1165] 1556 yılına ait bir ruus kaydında ise yine Halep'te bulunan atlı tüfekçilerden bahsedilmektedir.[1166] XVII. yüzyıldan itibaren tüfeklerin at üzerinde kullanımının oldukça kolaylaştığı ve yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. XVII. yüzyılın ortalarında İstanbul'a gelen Thévenot, "alaybozan tüfekleri" olarak adlandırılan süvarilerin at üzerinde hareket halindeyken tek elle tuttukları tüfeklerle hedefe isabetli atışlar yaptıklarını ifade etmiştir.[1167]

Osmanlılar tüfek namlularının gücünü ve dayanıklılığını yapım tekniğine bağlamaktaydı. Bu teknikte düz çelik levhalar dürülerek sarmal yapılırdı. Osmanlılarda üretilen böyle Şam dürümü namlular XVI. yüzyıldan beri Avrupa'da pek rağbet görmüş ve çeşitli ateşli silâhlarda defalarca kullanılmıştır. Osmanlı tüfekleri ayrıca Safevî İran'ında, Babür Hindistan'ında ve Ming Çin'inde de revaçtaydılar.[1168]

Kanunî döneminde Osmanlı tüfeğinin dünyada en iyi tüfek olduğuna dair bilgiler de mevcuttur. Çinli devlet adamı Zhao Shi Zhen, Kanunî döneminde Çin'e Osmanlı bürokratları tarafından götürülmüş olan Osmanlı tüfeğinden muhteşem olarak bahsetmekle birlikte Çin'de Osmanlı tüfeğinden sonra en iyi tüfeğin Avrupa tüfeği olduğunu söylemişti.[1169] Avrupalı görgü tanıkları ve Macar diyarlarında Osmanlılar ile çarpışan Habsburg ordularının kumandanları ise Osmanlı tüfek namlularının yüksek kaliteli madenden yapıldığını düşünüyorlardı; ayrıca menzil ve güç açısından Avrupa'daki muadillerinden daha üstün olduklarını da düşünüyorlardı.[1170] Riamondo Montecuccoli, Türk tüfeklerinin metalinin kaliteli olduğunu ve menzilleriyle tesir güçlerinin Hıristiyan tüfeklerinden daha iyi olduğunu iddia ediyordu. Teknoloji tarihçileri bu iddiayı teyit etmekle birlikte bunu Şam çeliğinden yapılan spiral yassı çelik levhalara bağlamaktadırlar.[1171]

[1164] Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri,* 6/2, s. 102.
[1165] Abid Yaşaroğlu, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yükseklisans Tezi, İstanbul 1995, s. 14.
[1166] BOA, A.RSK, def. nr. 1456, s. 3, 3 Cemaziyelevvel 963/15 Mart 1556.
[1167] Thévenot, *Seyahatnâme*, s. 72.
[1168] Agoston, *Askerî Devrim,* s. 66.
[1169] Fidan, *Çin'de Osmanlı Tüfeği,*, s. 123.
[1170] Chase, *Ateşli Silâhlar,* s. 66.
[1171] Agoston, "Tüfek", s. 461.

Avrupa ordularında kullanılan "tipik" fitilli tüfek 120-150 gr uzunluğunda ve 2,5-4,5 kg ağırlığında olup 14-18 mm çapı vardı. Tipik XVI. yüzyıl arkebüzlerinin özellikleri de benzerdi: 4,5 kg ağırlığında olup 15 mm veya o civarda namlusu vardı.[1172] XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde İspanyol tüfeklerinin namlu çapı 18-22 mm olup 56-57 gr. ağırlığında fındık atıyordu ve ağırlığı 8 kg. geliyordu.[1173]

Tüfek namluları çeşitli yerlerde meşhur Şam çeliğinden üretilmekle birlikte tüfeklerin parçaları muhtelif yerlerde işlenirdi. Osmanlılarda, silâhların üzeri özenle işlenir ve tüfeklere savat ve gümüşle kakmalar yapılırdı. Mermi yatağı namludan döküm bir parçayla ayrılmıştı ve üzerinde değişik mesafelere nişan almak için delikler bulunan bir dışbükey gez vardı. Tüfeğin beş kenarlı kundağı Adapazarı'ndan gelen ağaçlardan yapılırdı. En kıymetli tüfeklerin namlularına ejderha başı işlenirdi.[1174]

Osmanlı İmparatorluğu'nda resmi kanallar vasıtasıyla üretilen tüfekler özel tüfek imalâtçıları tarafından da yapılmaktaydı ve devlet eliyle imal edilen tüfeklerden daha kaliteliydi. Yeniçeriler, özel imalâthanelerde imal edilmiş işlerliği ve atıcılığı daha iyi olan bu tüfekleri savaşlarda kullanmakta idiler. Devletin bu duruma zaman zaman göz yumduğu anlaşılmaktadır.[1175] Özel yapım tüfeğin avantajları ve dezavantajları sebebiyle Osmanlı merkez idaresi, kimi zaman ölüm cezası gibi şiddetli yaptırımlarla gözdağı vererek, kimi zaman çok kaliteli tüfek yapanları ödüllendirerek taşradaki özel tüfek imalâtçılarına karşı bir orta yol politikası izlemek durumunda kaldı.[1176] 1606'da kaleme alınan Kavanin-i Yeniçeriyân'da mirî tüfek kârhânelerinde imal edilen tüfeklerin özel silâh imalâtçılarında bulunanlara göre daha düşük kalitede olduğundan şikâyet edilmekteydi.[1177]

XVII. yüzyılın başlarında tüfeklerin muharebe meydanlarında ve sınır boylarında oldukça mühim bir konumda oldukları anlaşılmaktadır. 1602'de Macaristan'da bulunan Türk komutan kendi askerî birliklerinin artık Hıristiyan düşmanlarının silâh gücüne yetişememesinden yakınıyordu. Gerekçesi ise, tüfek

---

[1172] Agoston, "Tüfek", s. 461.
[1173] Emecen, *Klasik Çağda Savaş,* s. 42.
[1174] Goodwin, *Yeniçeriler,* s. 83.
[1175] Mücteba İlgürel, "Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silâhların Yayılışı", *Tarih Dergisi,* sy. 32, 2011, s.303.
[1176] Serdal Soyluer, "Tüfekhâne-i Âmire'yi Mamur Kılmak", *Osmanlı Araştırmaları The Journal of Ottoman Studies*, sy. 52, İstanbul 2018.
[1177] Agoston, "Tüfek", s. 461.

kullanmada mahir olan askerinin az oluşu, yeterli tüfekli askerinin olmayışı ve düşmanın atlı birliklerinin çokluğuydu.[1178]

Kanunî Devri'nde sivillerin tüfek kullanması yasak olduğu gibi askerlerin de sivil hayatta ve olağan zamanlarda tüfek kullanmasının yasaklanmış olduğunu zikretmiştik. Halil İnalcık da bu hususa dikkat çekmektedir. İnalcık, ateşli silâhların geleneksel silâhlara üstünlüğünün anlaşılması üzerine Osmanlı İmparatorlu'nda Müslim ve gayr-ı müslim halkın silâh taşımasının ve kullanmasının katı kurallarla yasak olduğunu ve bu bakımdan ateşli silâhların kullanılmasına karşı tedbirler alındığını ifade etmiştir.[1179] Bu yasakların amacı; isyan potansiyeli olan muhtelif taifelerin dizginlenmesi ve tüfeklerin isyancılar ve yabancı tüccarlar vasıtasıyla özellikle İran gibi ülkelere çıkışına mani olunmaya çalışılmasıydı. Diğer yandan yerel üreticilerin ve kaçak atölyelerin üretim yapmak için ihtiyacı olan madeni işletilmekte olan maden ocaklarından aldıkları bilinmektedir. Bundan dolayı, demir madenlerinin işletilmesi gayri meşru şekilde tüfek imalini hızlandırmış ve hükümetin bazı demir madenlerinin faaliyetlerini durdurması gerekmişti.[1180]

Madenlerin kapatılmasına kadar giden tedbirler yerel yönetimlere işsiz ve başıbozuk kesimlerden tüfeklerin alınması şeklindeki emirlerle devam etmekteydi. Amasya Beyi'ne yazılan bir hükümde: levent taifesinden tüfeklerinin alınması ve tüfek kullanımının yasaklanması emredilmekteydi.[1181] Bursa Beyi'ne yazılan bir hükümde ise halkın tüfek kullanmasının yasak olması sebebiyle kullanan kişilere mani olunması emredilmişti. Bu yasağa uymayanların yakalanarak tüfeklerine el konulması ve kendilerinin kürek cezasına çarptırılmak üzere İstanbul'a gönderilmeleri de emredilmişti.[1182] Bolu Beyi'ne yazılan bir hükümde de kimsenin

---

[1178] Parker, *Askerî Devrim*, s. 241.

[1179] Halil İnalcık, "The Socio-Politcal of the Diffusion of Fire-arms in the Middle East", *War, Technology and Society in the Middle East*, Oxford Universıty Press, New York 1975, s. 195.

[1180] Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı,* çev. Sonnur Özcan, Doğu Batı Yayınları, 3. baskı, Ankara 2018, s.

[1181] Amâsiyye begine hüküm ki: Bundan akdem re'âyâsı tâ'ifesi tüfeng kullanmayalar diyü emrüm olup hükm-i şerîfüm gönderilmiş idi. Hâliyâ livâ'-i mezbûra tâbi' ba'zı yirlerde re'âyâdan ba'zı ehl-i fesâd kimesne tüfeng isti'mâl iderler diyü istimâ' olınmağın buyurdum ki: Vardukda, bu bâbda dâ'imâ mukayyed olup anun gibi emr-i şerîfe mugayir re'âyâdan ve sâ'ir levend tâ'ifesinden tüfeng kullanur kimesne var ise tüfenglerin ellerinden alup Amâsiyye kal'ası dizdârına teslîm idüp emr-i şerîfüme mugayîr iş idenleri Südde-i sa'âdet'üme gönderesin ve min-ba'd dahı tenbîh ü te'kîd eyleyesin ki re'âyâdan emre muhâlîf tüfeng isti'mâl itmeyeler. 29 Cemaziyelevvel 967/27 Mart 1560, 3 Numaralı Mühimme Defteri (MD 3), Hüküm nr. 900.

[1182] 25 Receb 967/21 Nisan 1560, 3 Numaralı Mühimme Defteri (MD 3), Hüküm nr. 986.

tüfek kullanmaması ve dağlarda tüfeklerle avlanılmaması emredilmişti.[1183] Gelibolu Beyi'ne yazılan bir hükümde ise bazı kimselerin tüfek kullandıkları ve fesat çıkardıkları ifade edilmekle birlikte, bunlara mani olunup ellerinden alınan tüfeklerin ve onları kullananların isim listesiyle birlikte İstanbul'a gönderilmesi emredilmişti.[1184] Diğer yandan Osmancık Kadısı'na yazılan bir hükümden Kanunî Devri'nde eşkıyaların da tüfek kullandığı ve yetkililer tarafından buna mani olunmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.[1185] Tüfek kullanıp yakalananlar, cezalandırılmakla birlikte ele geçirilen tüfekler ise müsadere edilmekteydi.

Şam Beylerbeyi'ne yazılan bir hükümde: Şam'ın Beyrûn Kazası'nın Cerd Nahiyesi'nin Ayn-ı Dâre Köyü'nde ikâmet eden Dürzîlerin isyan edip vergi vermedikleri ayrıca Nablus'a bağlı Muayyed köyünün de eşkıya yatağı olduğu ifade edilmekteydi. Ellerinde ise 3-4 binden fazla gelişmiş tüfek olduğu ve tüfeklerinin 7-8 dirhem kurşun attığı belirtilmekle birlikte bunlara engel olunması için gereken neyse yapılması emredilmişti.[1186] Sivil halkın elinde bu kadar çok tüfeğin bulunması Şam'da devlet eliyle üretilen çelik tüfek namlularının yanında, özel imalâthanelerde tüfeklerin bütün aksamının üretildiği hatta kaçak atölyenin oldukça çok olduğunu kanıtlar mahiyettedir. Üstelik özel yapım tüfeklerin üst düzey kalitede olması da dikkate şayandır. Tüfek kundakları da bazı zümreler tarafından zaman zaman kaçak yollarla kesilen ağaçlardan elde edilmekteydi. Delvine Beyi Mehmed'e yazılan bir hükümde ise: gayr-ı müslimlerin Delvine kıyılarındaki dağlardan odun kesmek

---

[1183] Bolı Begi Sinân Beg'e hüküm ki: Bundan akdem ahkâm-ı şerîfe irsâl olınup ra'iyyet tâ'ifesinden ve gayrıdan kimesne tüfeng kullanmaya, dağlarda şikâr itmeye, diyü tenbîh ü te'kîd olınmışdı. Hâliyâ girü memnû' olmayup emre muhâlîf tüfeng kullandukları istimâ' olınmagın buyurdum ki: Vardukda, bu husûsa mukayyed olup tetebbu' u tecessüs itdürüp anun gibi levend tâ'ifesinden ve re'âyâdan ve gayrıdan tüfeng isti'mâl idenlerün tüfenglerin ellerinden alup Südde-i sa'âdet'üme gönderesin ve min-ba'd fermân-ı serîfüme muhâlîf, bir ferde tüfeng kullandurmayasın.BOA, MD 3, Hüküm nr. 1112, 15 Ramazan 967/9 Haziran 1560.

[1184] Gelibolu Kadısı'na bir hüküm ki: Taht-ı kazânda re'âyâ tâ'ifesinden ve sâ'ir levendâtdan ba'zı kimesneler emr-i hümâyûnuma muhâlif tüfeng kullanup fesâd ü sen'â'atden hâlî olmadıkları arz olundu. Şimdi yeniçeri ve sipâhî tâifesinden gayrı kimesnede tüfeng olmaya ve kullandırmaya deyü fermân-ı celîlü'l-kadrim sâdır olmuş idi. Ol emr-i hümâyûnum alâ mâ-kân mukarrerdir. Şimdiye değin men' olunmağa sebeb nedir? Buyurdum ki: Hükm-i Şerîf varıcak bu husûs kimesneye i'timâd itmeyüp bizzât mukayyed olup taht-ı kazânda gereği gibi tetebbu'-ü tecessüs idüp göresin. Dergâh-ı Mu'allâm yeniçerilerinden ve sipâhîden gayrı levendât ve re'âyâda bulunan tüfengleri ellerinden alup cem' idüp ne mikdâr tüfeng olursa ve kimlerin ellerinden alınmışsa isimleri ile yazup defter idüp defterinle bî-kusûr Südde-i Sa'âdetime gönderesin. BOA, MD 5, Hüküm nr. 134, 18 Muharrem 973/15 Ağustos 1565.

[1185] MD 3, Hüküm nr. 969, 22 Receb 967/18 Nisan 1560.

[1186] BOA, MD 5, Hüküm nr. 565, 28 Rebiülahir 973/22 Kasım 1565.

bahanesiyle top ve tüfek kundağı ve sair harp malzemesi elde edilecek ağaç kestikleri ve buna mani olunması emredilmişti.[1187]

Sivillerin eline geçmesine engel olunmaya çalışılan tüfekleri kamu görevi ifâ edenlerin bile kullanmasına izin verilmiyordu. Bunlardan biri de derbentçilerdi. Derbentçilerin tüfek kullanması kesinlikle yasak olmasına rağmen kesici silâh kullanmakta serbesttiler. Çok tehlikeli derbentlerde tüfeksiz olarak görev yapmak imkânsız olduğundan böyle yerlerde görev yapanlar tüfek kullanmak istiyorlardı. Örneğin; Yalova Kazası'ndaki Gürzi Gül derbendinde görev yapan 12 derbentçi merkeze müracaat ederek tüfekle görev yapmak istediklerini, aksi taktirde görevlerini ifa edemeyeceklerini arz etmişlerdi. Bunun üzerine bunlardan başkasının tüfek kullanmaması kaydıyla bu 12 kişiye 20 Şubat 1576 tarihinde özel izin verilmişti.[1188]

Mısır'daki "Cemâ'at-i Tüfekçiyân-ı Süvâri" birliği hakkında Kanunî'nin çıkardığı kanunlarda da özel sektörün tüfek yapıp satmasının yasak olduğu anlaşılmaktadır. Bu kanunlarda; "*Devlete ait bir tüfek karhânesi kurulması, karhânenin dışında kimsenin tüfek imal etmemesi, azap ve atlı tüfekçiden başka kimseye tüfek satılmaması, bunlar haricindekiler tüfek alıp satarken yakalandığı taktirde satanın da alanın da hakkından gelinmesi*" şeklinde hükümler bulunmaktaydı.[1189]

Yeniçeriler her ne kadar XVII. yüzyılın sonlarına kadar fitilli tüfekleri kullanmışlarsa da XVI. yüzyılın sonlarından itibaren çakmaklı tüfekler üretilmeye ve kullanılmaya başlamıştır.[1190] XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlılar, İspanyol zemberekli tüfeğinden geliştirilmiş olan *miquelet-lock*'un (çakmaklı tüfek) yanı sıra farklı tiplerde çakmaklı tüfekler kullanmayı tercih ettiler. İlk çakmaklı tüfekler fitilli tüfekler kadar güvenilir olmadığı için çakmak yıpranıyor, barut tablasına yanlış açıdan vuruyor ya da tabladaki tozu ateşleyecek kadar kıvılcım çıkaramıyordu.[1191]

[1187] BOA, MD 3, Hüküm nr. 8466, 16 Cemâziye'l-ahır 967/14 Mart 1560.
[1188] Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, Eren Yayınları, İstanbul 1990, s. 68.
[1189] Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri,* 6/2, s. 104-105.
[1190] Agoston, *Askerî Devrim,* s. 159.
[1191] Black, *Top, Tüfek ve Süngü*, s. 136-137.

Agoston XVI-XVII yüzyıllarda yeniçerilerin kullandığı tüfeklerin tertibatlarını, namlu boylarını ve çaplarını şöyle listelemişti.[1192]

Tablo 2.24. XVI-XVII. Yüzyıllarda Yeniçeri Tüfeklerinin Özellikleri

Tarih (yüzyıl)	**Ateşleme Tertibatı**	**Namlu Uzunluğu (cm)**	**Çap (mm)**	**Envanter nr.**
XVI-XVII. yüzyıl	Fitilli	120	16	406
XVI-XVII. yüzyıl	Fitilli	150	16	8925
XVI-XVII. yüzyıl	Fitilli	133	19	9086
XVII. yüzyıl sonları	Fitilli	144	11	21626
XVI. yüzyıl	Miquelet Tertibatı	132	19	9053

Kaynak : Agoston, "Tüfek", s. 460.

Tüfek namluları ve çaplarının standart olmaması göze çarpan ilk hususlardandır. Tüfek kurşunlarının küçüklüğü nazara alındığında bunların ayrıştırılması ve kullanılmasının zorluğu ortaya çıkmaktadır. Harbiye Askerî Müzesi'nde XV-XVI. yüzyllara ait günümüze ulaşmış olan bazı fitiilli tüfekler mevcuttur. 14771 envanter numaralı fitilli tüfek, XV-XVI. yüzyıllara ait olmakla birlikte 104,5 cm uzunluğunda 40 mm. çapında 14.640 gr. ağırlıktadır. 8786 envanter numaralı fitilli tüfek ise, XVI-XVII. yüzyllara ait olmakla birlikte 130 cm. boyunda 23 mm. çapında ve 8170 gr. ağırlığında olup, namlu gerisinde Rıza? isimli usta kartuşu bulunmaktadır.

Kanunî Devri'nde ve akabinde tüfeklerin Cebehâne'de onarıldığı bilinmekle beraber yeniçeri tüfeklerinin yeniçerilerin odaları başında tamir olunduğuna dair kayıtlar da mevcuttur. Uzunçarşılı'nın naklettiği Yeniçeri Ağası'na yazılan 1568 yılına ait bir hükümde şöyle denilmekteydi:

> Bundan akdem tüfenk karhânesinden hariç yerlerde tüfenk işlenmeye deyü emrim olmağın emrim üzere hariç yerlerde tüfenk işlenmek men' olunup lâkin yeniçerinin tüfenklerin meremmatı içün üç dört nefer üstad tüfenkçi lazım olmağın hassa cebecilerinden Ahmed, Ali, İskender ve rençberlerden Süleyman nam üstadlar yeniçerilerin odaları başında oturup daima yeniçerinin tüfengin meremmat eylemek içün tayin olunup buyurdum ki vusul buldukda zikrolunan dört nefer üstad tüfenkçiler yeniçerilerin odaları başında daima oturup yeniçeriye müteallik tüfenkleri meremmat eyliyeler, amma mezkûrların üzerlerine vech-i meşruh ve münasip görüldüğü üzere bir mütemedün aleyh yarar yayabaşı tayin eyleyesin ki yeniçeri tüfenkleri meremmatında zaid tüfenk işlediklerinde alınıp miri karhaneye teslim eyleyüp bu bahane ile tüfenk işlenüp hariç yerlerde füruht eylemekden ziyade hazer eyliyeler; hariçte tüfenk satıldığına rızay-ı hümayunum yoktur; ona göre tenbih eyleyesin ki basiret üzere olalar.[1193]

[1192] Agoston, "Tüfek", s. 460.
[1193] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I,* s. 695.

18 Eylül 1539 tarihinde Cebehâne'ye bakım ve onarım için tüfekler verilmiş olmakla birlikte listesi şöyledir: Sandaloslanmamış (mühürsüz) kundaklı [1 adet] sade büyük tüfek, 23 adet sandalı[1194] silinmiş kundaklı sade büyük tüfek 212 adet 7'si gümüşle/kementle? tescil olur, 3 adet zincirli sade kafirî büyük tüfek, 1 adet füsuskârî kundaklı sade büyük tüfek, 2 adet sandalı silinmiş kundaklı zernişan büyük tüfek, 1 adet sava-yi kadife kundaklı gümüş kaplı büyük tüfek, 5 adet sandalı silinmiş kundaklı sade miyane tüfek, 9 adet küçük kafirî tüfek ve 6 adet kundaksız sade tüfek namlusu.[1195] Görüleceği üzere büyük, orta ve küçük olmak üzere 3 çeşit tüfek Cebehâne'ye verilmiştir. Diğer yandan sandal ağacından yapılmış kundakların damgaları silinmiş olanları da yeniden damgalanmak üzere bakıma verilmiştir.

Osmanlı kalelerinin asker, top, tüfek ve her türlü lojistiğin tedarik edildiği garnizon veya ileri karakol mahiyetinde olduğunu zikretmiştik. Balkanlar'da ele geçirilen kalelerdeki tüfekçiler de Osmanlılar tarafından istihdam edilmişlerdir. 1455 yılında fethedilen gümüş madenleriyle ünlü olan Nova Berde Kalesi'nin ele geçirilmesinden sonra, buradaki gayri müslim askerlerin Osmanlı hizmetinde çalıştıkları görülmektedir. Kalede bu silâhları kullanmak üzere topçu, tüfekçi ve zemberekçi olarak bulunan on bir kişiden sadece biri Müslüman diğerleri ise Hıristiyan Sırplardır.[1196] Kanunî'nin ilk yıllarında fethedilen Rodos ve çevresindeki adalar İmparatorluğun Akdeniz siyasetinin yürütülmesinde askerî üs vazifesi görüyordu. Dolayısıyla bu kalelerde önemli bir lojistik destek merkezleriydi. Osmanlıların İstanköy Adası'nı 1523 yılında fethettiklerinde buradaki "yetenekli topçular, arkebüzcüler ve kundaklı yayla silâhlanmış askerleri" kendilerine bağladıklarını zikretmiştik. Rodos'tan sonra şövalye adalarının başta gelenlerinden olan İstanköy Adası'nın 3 Ocak 1523 tarihinde silâh sayım dökümleri yapılmıştı. İstanköy Tersaneleri'nin sayımlarında; birçok top, oluklu ok, gülle, barut ve zırhların yanında 46 adet tüfek bulunuyordu. Aynı belgede; Kâlimnôz Kalesi'nin envanterinde 16 adet tüfek, Bodrum Kalesi'nin envanterinde ise 46 adet tunç tüfek kaydedilmişti.[1197] 1520 tarihli Kemah Kalesi envanterinde ise 504 adet tüfek ve bu tüfeklerin 143.000 adet mermisi kaydedilmişti.[1198]

[1194] Sandalos ağacından yapılan dipçik kısmındaki Cebehâne mühürünün silinmiş olması kastedilmektedir.
[1195] BOA, TS.MA, D. 9615, s. 21.
[1196] Aydüz, *Tophâne-i Amire*, s.56-57.
[1197] BOA, TS.MA, D. 10582/1, s. 1; Vatin, *Rodos Şövalyeleri,* s. 15.
[1198] Miroğlu, *Kemah Sancağı,* s. 177-178.

Kanunî Devri'nde zikredildiği üzere tersanelerde tüfekler muhafaza edildiği gibi tüfeklerin onarıldığına dair kayıtlar da mevcuttur. 1530 yılında Gelibolu Tersanesi'nde bulunan 10 adet tüfeğin bakım ve onarımı için Mehmed isimli ustaya tanesi 1,5 akçeden olmak üzere toplam 15 akçe tamirât ücreti ödenmişti.[1199]

Kanunî Devri'nde Osmanlı tüfekleri; savaşlar, diplomatik ilişkiler, isyanlar ve taht kavgaları sebebiyle yabancı ülkelerin eline geçmiş olmakla birlikte Osmanlılar da savaşlar neticesinde harp meydanlarında ve kalelerde düşman tüfeklerini ele geçirmekteydiler. Estergon Kalesi'ni 1543 yılında ele geçiren Osmanlılar 632 adet tüfeği kayıt altına almış ve kullanmıştı.[1200] Adana ve çevresindeki kalelerde de tüfekler kayıtlı olup bunların listesi aşağıdaki gibidir:[1201]

Tablo 2.25. Bazı Kalelerde Bulunan Tüfek ve Kurşun Miktarları

Kalenin İsmi	**Tüfek Miktarı**	**Kurşun Miktarı**	**Bozuk Tüfek**
Güvere Kalesi	60	5.000	
Sis Kalesi	100	30.000	9
Küpdere Kalesi	20	5.000	
Feke Kalesi	30	7.000	
Anavarza Kalesi	50	10.000	
Adana Kalesi	300	100.000	
Tarsus Kalesi	150	40.000	

Kaynak : BOA, TSMA, D. 10581, s. 1-6.

Sayım dökümde bu şekilde kayıtlara geçmiş olan tüfeklerin bir kısmının depoda olduğu belirtilmiştir. Surlarda ve kulelerde nöbet tutan askerlerin tüfekleri sayıma dahil olmakla birlikte sayımda mevcut olmadığı kayıtlıdır. Tüfek ve kurşun miktarlarına bakıldığında ise kalelerin büyüklüğü ve stratejik önemine vakıf olmak mümkündür. Örneğin; Adana Kalesi'nde kullanılan 300 tüfek ve bunların 100.000 kurşunu diğer kalelere nazaran oldukça fazladır.

Uzunçarşılı, tüfeklerin sarayda tüfekçi esnafı tarafından üretildiğini ifade etmiştir. Uzunçarşılı'nın iddialarının aksine Kanunî Devri'nde tüfeklerin bazı parçaları farklı yerlerde üretilip Cebehâne'ye getirilir ve burada montaj yapılırdı. Bu parçaları üreten esnafın bir kısmının dükkânı mirî imalâthâne hüviyetinde olup diğer bir kısmı ise özel imalâthâne hüviyetindedir. Ancak özel atölyelerde devlete ücret mukabilinde üretim yapılmaktaydı. Evliya Çelebi, Unkapanı'nda 400 dükkândan ve

[1199] BOA, KK, def. nr. 5636, s. 9.
[1200] Sinan Çavuş, *Süleymannâme*, s. 437.
[1201] BOA, TS.MA, D. 10581, s. 1-6.

bunların 1.000 kişilik personelinden ibaret Tüfekçiler Esnafı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Tüfenkhâne'ye bağlı olarak; 500 personeliyle 40 işyerinden oluşan kaynakçılar, 500 personeliyle 200 işyerinden oluşan kundakçılar, 500 personeliyle 300 işyerinden oluşan vezneciler, 505 personeliyle 100 işyerinden oluşan tüfek kesecileri, 105 personeliyle 55 işyerinden oluşan tüfek açıcıları ve 100 personeliyle 40 işyerinden oluşan fişekçiler gibi birçok esnaf grubu olduğunu nakletmiştir.[1202] Evliya Çelebi'den nakledilen yukarıdaki bilgilerin bazılarına Kanunî döneminde de rastlanmaktadır. Örneğin; yukarıda zikredilen Üsküdar'daki yedi adet tüfek imalâthanesinden[1203] Evliya'nın da bahsetmesi Kanunî Devri'nde tüfek imalâtının Cebehâne dışında yan sanayileri olduğunun sarih delillerindendir. Üsküdar'daki tüfek kârhânesinde tüfeklerin namluları yapılmakla birlikte, kundakçıların da o dönemde faaliyette olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca tüfek imalatının İstanbul'un yanında Şam'da, Cezayir'de ve Mısır'da yapıldığı anlaşılmaktadır. Top ve tüfek satın alımlar dışında savaşlar kanalıyla da elde ediliyordu.[1204]

Kanunî Devri'nde tüfek namlularının Üsküdar'da yapıldığına dair hüküm bulunmaktadır. Üsküdar Kadısı'na yazılan bir hükümde: İstanbul şehremini Hasan'ın Saray'a mektup yazarak: Üsküdar'da bulunan 7 adet tüfek karhânesi için gereken kömürün kış aylarında her yerde yakılmasının mümkün olmadığını ve İrve Deresi'nde kömür yakmanın daha uygun olacağını beyan etmişti. Bunun üzerine kendisine kış aylarında tüfek imalâtı için kömür yakan gayr-ı müslim halka kimsenin mani olmaması ve eskiden beri kullandıkları yeri yine kullanmaları, yaz ayında ise yazın kömür yaktıkları yerde yakmalarına engel olunmaması emredilmiştir. Ayrıca kömür yakmakla mükellef görevliler haricindeki kişilere kömür yakmak istediklerinde mani olunması emredilmiştir.[1205] Buradan anlaşılacağı üzere Üsküdar'da 7 adet tüfek karhânesi bulunmaktaydı ve tüfek namlularının imalâtında kullanılan ocakların yakacağı olarak kömür kullanılmaktaydı. Karhâne ocaklarının yakılmasında ise gayr-ı müslim reayanın istihdam edildiği ve tüfek imalatının yaz kış devam ettiği anlaşılmaktadır.

Evliya Çelebi, demir kaynakçıları esnafının ham demiri fırınlarda eriterek namlu aksamını oluşturan ve bu namluları cilalayarak parlatmak üzere perdahtçılara

---

[1202] Evliya Çelebi, *Seyahatname,* C. I/2, s. 563.
[1203] BOA, MD 3, Hüküm nr. 544.
[1204] Emecen, *Klasik Çağda Savaş,* s. 40.
[1205] BOA, MD 3, Hüküm nr. 544, 28 Safer 967/29 Kasım 1559.

verdiğini ifade etmiştir. Tüfek kundakçılarının kundakları yapıp sedef ve sair süslerle işleyip tezyin ettiğini de ilave etmiştir. Kundakçı esnafı Divanyolu, Kasımpaşa, Galata, Tophâne ve Üsküdar'daydı. Vezneciler esnafı ise tüfeklere barut konulan ve metalden yapılan vezneler Kanunî döneminde tüfeklerden ayrı olarak sefere götürülüp savaşın hemen öncesinde tüfeğe monte edilirdi. Barutun nemlenmemesi için barutun ve veznenin özel olarak muhafaza edildiği anlaşılmaktadır. Tüfek kesecileri ise sırma ve kadife keseler üreten esnaftı. Tüfek açıcıları esnafı ise paslı tüfekleri yağlayıp cilalayarak temizlerdi. Tüfek fişekçileri esnafı ise fişekleri üretip içine barut ve kurşun yerleştiren esnaftır.[1206]

Tüfek ve tabanca mekanizmaları demir ya da çelikten yapılmıştır. Bilezikler çoğu zaman pirinç ve bafon seyrek olarak da yüksek ayarda gümüş ve altından yapılmıştır. Tüfek ve tabancaların madeni kısımları; kazıma, gümüş ve altın varak kakma, tel kakma değerli ve yarı değerli taş kakma, stampa baskı ve kalıpla kabartma teknikleri kullanılarak süslenmekteydi. Tüfek ve tabancaların dipçik, kabza ve kundakları ahşaptır. Bu aksamlarda ise genellikle kakma ya da çakma süsleme tekniği kullanılmıştır.[1207]

Harbi namluyu doldurmak ve temizlemek için metal, ahşap veya kemikten yapılan çubuktur. Silâhın kundağı ya da dipçiği içindeki yuvada taşınabildiği gibi silâh mahfazaları içinde de taşınabilirdi. Özellikle ağızdan doldurulan barut, harbi ile iyice sıkıştırıldıktan sonra fındık ya da misket denilen mermi de harbi ile namluya itilmekteydi.

Vezne, ağızdan doldurulan çakmaklı ya da fitilli tüfeklerde her tüfeğin barut hakkını tayin etmek için pirinç, gümüş veya altından imal edilen ölçeğe verilen isimdir.[1208] Sertoğlu, veznelerin altın, gümüş ve pirinçten imal edildiğini yazmış ise de demir vezne yapımında kullanılan en yaygın metaldir. Gümüş ve altın gibi değerli madenler üst düzey yöneticiler tarafından süs ve gösterişe yönelik kullanılan tüfeklerin veznelerinde kullanılmıştır.

Barut konulan veznelerin masraflarına dair kayıtlar bulunmaktadır. 18 Mayıs 1524 ile 7 Mayıs 1525 tarihleri arasında Cebehâne muhasebesine 31.000 akçe değerinde 2.500 adet küçük ve sıradan olan tüfek ve bu tüfeklerin tanesi 12 akçe

---

[1206] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. I/2, s. 564-565.
[1207] Çoruhlu, *Tüfek ve Tabanca*, s. 30.
[1208] Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati,* s. 560.

değerinde toplam 56.148 akçe değerindeki olan 4.679 adet veznesi ve bu tüfekler için tanesi 3,5 akçe değerinde olan toplam 300 akçe değerindeki 86 adet fitil kaydedilmişti. Ayrıca büyük tüfekler için tanesi 15 akçe olan toplam 510 akçe değerinde 34 adet büyük tüfek veznesi kaydedilmişti.[1209]

Ağız otu denilen falya barutu, namlu içindeki barutu ateşlemek için namlu gerisindeki falya tavasına dökülen ve tetiğin düşmesi ile ateş alarak bu ateşi falya deliği aracılığı ile namlu içindeki baruta ulaştıran ve kara baruttan daha saf olan baruttur.[1210]

Sultan Süleyman'ın şehzadeliği devrinde Cebehâne'de tüfekler için yapılan masraflara dair kayıtlar mevcuttur. 30 Kasım 1513 ile 16 Haziran 1517 tarihleri arasında Cebehâne'ye muhtemelen harbi olarak kullanılmak üzere 40 akçe değerinde 200 adet çubuk, 210 akçe değerinde 30 adet tüfek burgusu alınmıştı. Aynı tarihlerde sandıklardaki yeni tüfekler için 2.200 akçe değerinde 20 çift kılıf satın alınmıştı. 12 Haziran 1517 ile 31 Ekim 1517 tarihleri arasında ise Cebecibaşı Mehmed Bey ve kâtip Nasûh nezaretinde Cebehâne için yapılan 34 adet tüfek kundağı için kundakçılara 850 akçe ödenmişti.[1211]

1524 yılı Mayıs ayında ise Cebehâne'ye 14.520 akçe değerinde 1.210 adet sıradan tüfek veznesi, 16.870 akçe değerinde 4.820 adet küçük fitil ve 17.928 akçe değerinde 1.424 adet sıradan küçük tüfek kundağı alınmıştı. Ayrıca hazinedârbaşı (Enderun) marifetiyle tüfek kundağı dökmek için 123 akçe değerindeki 1,5 kantar (84,6 kg) sürb,[1212] alınmıştı. Cebehâne'ye alınan kundaklara dair bilgiler de mevcuttur. 31 Ekim 1517 ile 29 Haziran 1518 tarihleri arasında ise Cebecibaşı Mehmed Bey ve kâtip Mehmed nezaretinde Cebehâne'ye Halep mirî malından 30.040 akçe değerinde 700 adet yeni yapılmış tüfek kundağı alınmıştı.[1213] 11 Mart 1524 ile 1 Mart 1525 tarihleri arasında yapılan tüfek masrafları için muhtemelen Tüfekhâne emini olan Rus'a 400.000 akçe teslim edilmişti.[1214] 1524-1525 yıllarında 12 akçe değerinde 2.000 adet kırık kundak, 9 hâne ölçüsünde 35 adet kundak, 5 hane ölçüsünde 33 adet ve 3 hane ölçüsünde 34 adet olmak üzere toplam 102 adet tüfek kundak kalıbı alınmıştı. Bunlar 13.600 akçe değerindeydi. Bunlardan her 3 kalıp 400

[1209] BOA, MAD, def. nr. 23321, s. 16-17.
[1210] Çoruhlu, *Tüfek ve Tabanca*, s. 28.
[1211] BOA, AE, SSLM, def. nr. 1/10, s. 6, 15.
[1212] Kurşun, kalay karışımı.
[1213] BOA, AE, SSLM, def. nr. 1/10, s. 18.
[1214] BOA, TS.MA, D. 2143, s. 4.

akçe değerinde olmakla birlikte 1 kalıp yaklaşık 133-134 akçe değerindedir. Ayrıca tüfek kundaklarında kullanılmak üzere 79 akçe değerinde 4 vukiyye 300 dirhem ağırlığında pirinç tel, 54 akçe değerinde 3 vukiyye 300 dirhem ağırlığında demir tel ve tanesi 1 akçe olan 25 adet tüfek veznesi Cebehâne'ye alınmıştı.[1215] Yukarıda beyan edildiği üzere tüfek kundaklarının farklı boyutlarda olması Kanunî döneminde tüfeklerin standart olmadığını göstermektedir. Ancak 3 ayrı boyutta tüfek kundağı olması en küçüğünün ayakta atış yapılan arkebüz, orta boyutta olanın ayakta atış yapmak için oldukça ağır olan destekle atılan tüfek ve en büyüğünün kale tüfeği olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan Kanunî döneminde kundaklar için alınan demir ve pirinçler kundaklarda kakma usulüyle süslemeler yapmak için kullanılmıştır.

Kanunî Devri'nde ve akabinde tüfek kundağı için karaağaç ve ıhlamur ağaçları da kullanılmaktaydı. 1573 yılında Akyazı[1216] Kadısı'na yazılan bir hükümde; Akyazı Köyü'nden Hayrettin Fakih isimli birinin, devletin tüfek kundağı ihtiyacı için köylerinin Harmanlı Dağı'ndan eskiden beri ıhlamur ve karaağaç temin ettiği ifade edilmişti. Ancak Mehmed Fakih isimli birinin bu ağaçları kendisine ait su bıçkısı olan karhâne için kestiği şikâyet edilmişti. Bundan dolayı korucuya ve sair görevlilere ağaç kestirilmemesi hususu Akyazı Kadısı'na bildirilmişti ve onları sıkıca tembihlemesi emredilmişti.[1217]

18 Mayıs 1524 ile 7 Mayıs 1525 tarihleri arasında Cebehâne muhasebesine üstün kaliteli ve sıradan tüfeklere dair bilgiler kaydedilmişti. Bu tarihler arasında tanesi 23 akçe olan toplam 23.736 akçe değerindeki 1.032 adet üstün kaliteli tüfek ve bu tüfeklerin tanesi 20 akçe olan toplam 20.620 akçe değerinde 1031 adet kundağı kayıtlara geçmişti. Ayrıca tanesi 5,5 akçe değerindeki toplam 7.628 akçe değerinde 1.387 adet fitil ve yine bu tüfekler için sandal ağacından yapılmış tanesi 8 akçe olan toplam 992 akçe değerindeki 124 kundak kaydedilmişti.[1218]

Tüfekler sandık ve ambarlarda muhafaza edilmekte olup bunlara yapılan masraflara dair bazı kayıtlar günümüze ulaşmıştır. Örneğin; 31 Ekim 1517 ile 29 Haziran 1518 tarihleri arasında ise Cebecibaşı Mehmed Bey ve Kâtip Mehmed nezaretinde Cebehâne'ye tüfeklerin ve zırhların muhafaza edileceği ahşap

[1215] BOA, MAD, def. nr. 23321, s. 5.
[1216] Kanunî Devri'nde Kocaeli'ye bağlı kaza.
[1217] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II*, s. 23-24.
[1218] BOA, MAD, def. nr. 23321, s. 16-17.

sandıkların onarılmasında kullanılmak üzere toplam 1.984 akçe değerindeki 330 adet tahta alınmıştı. Bu sandıkların ayakları için ise 65 adet parmaklık alınmış ve bunlara toplam 330 akçe ödenmişti. Tüfeğin en önemli aksamlarından birisi de tetik kısmıdır ve tetiklerin Cebehâne'de yapıldığı anlaşılmaktadır. 31 Ekim 1517 ile 29 Haziran 1518 tarihleri arasında ise Cebecibaşı Mehmed Bey ve Kâtip Mehmed nezaretinde Cebehâne'de yapılan 360 adet tetik (mâşehûr) için 1.530 akçe harcanmıştı.[1219] 18 Mayıs 1524 ile 7 Mayıs 1525 tarihleri arasında sıradan tüfeklerin muhafaza edildiği ambarın tamirine 133 akçe, kaliteli tüfeklerin muhafaza edildiği ambarların tamirine ise 265 akçe harcanmıştır. Tüfeklerin fitillerine dair kayıtlar da mevcuttur. Budin Seferi için kullanılmak üzere Cebehâne'ye 28.104 akçe değerinde 52 kantar 80 lodra (2.980,5 kg) ağırlığında tüfek fitili ipliği alınmıştı.[1220] Bu tür bazı bilgiler konumuz açısından oldukça mühim olmakla birlikte bazı malzemelerin nereden alındığına dair bilgiler ilgili defterlere eklenmemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda gümüş madenleri tüfeklerde kullanılan 'fındık' denilen kurşun mermilerin üretim merkezleriydi. Diğer yandan her türlü askerî mühimmat kalelerde muhafaza edilmekle birlikte sefer zamanlarında muhtelif menzil ve güzergâhlara sevk edilmekteydi. Belgrad, Kanunî Sultan Süleyman'ın ilk seferi ile 1521 tarihinde fethedilmiş ve kısa sürede önemli bir serhad şehri olmuştu. Rumeli'deki madenlerde hazırlanan tüfek kurşunları ve top gülleleri burada muhafaza edilmekteydi.[1221] Örneğin; topçubaşına yazılan 1 Ocak 1568 tarihli bir hükümde: Belgrad Kalesi'ne daha dört-beş dirhemlik 2.700.000 adet tüfek mermisi gönderildiği; ancak 3.000.000 adet daha tüfek mermisinin lazım olduğu; bu sebeple bunların hazır edilmesi istenmişti.[1222]

Kanunî Devri'nde bütün seferlere 4.000 tüfekli yeniçeri götürülmüş olmakla birlikte tüfeklerin Cebehâne'de montaj yapılıp ve olağan zamanlarda burada muhafaza edildiğini nakletmiştik. Cebehâne'de tüfeklerin bakım ve onarımı da yapılırdı. Sefer zamanına kadar özel ambarlarda muhafaza edilen tüfekler sefer zamanı sayı ve türleri kayıt altına alındıktan sonra orduya teslim edilirdi. Celalzâde,

---

[1219] BOA, AE, SSLM, def. nr. 1/10, s. 18.
[1220] Budin Seferi olarak deftere kayıtlı olan ve yetkililer tarafından Macaristan'a yapılması niyet edilen seferi kastetmektedir. Bu sefer sonucunda Mohaç Meydan Muharebesi meydana gelmiştir. BOA, MAD, def. nr. 23321, s. 18, 20.
[1221] Aydüz, *Tophâne-i Amire*, s. 59-60.
[1222] BOA, MD 7, Hüküm nr. 539, 633, 11 Receb 975/11 Ocak 1568.

Rodos Seferi hazırlıklarında Cebehâne-i Âmire'den ordu için tüfek, zemberek ve sair malzemeler verildiğini ifade etmişti.[1223]

21 Mayıs 1522 tarihinde Rodos'a götürülen mühimmat içinde küçük ve büyük olmak üzere iki tip tüfek bulunmaktaydı. Omuza dayalı olarak ateşlenebilecek 4.005 adet küçük tüfek, tüfek aksamı olarak 2.160 adet küçük tüfek veznesi ve 4.800.000 adet küçük tüfek kurşunu götürülmüştü. Ayrıca 1.000 adet uzun metris tüfeği, bu tüfeklerin 1000 adet ayağı/desteği ve 1.160 adet tüfek veznesi götürülmüştü. Ayrıca 150 bin uzun tüfek kurşunu götürülmüştü.[1224]

Envanter listesi günümüze ulaşan başka bir savaş ise Mohaç'tır. 1526'da yapılan Mohaç Meydan Muharebesi'ne Osmanlı kuvvetleri 4.000 tüfekçi ile katılmıştı. Osmanlılar, Mohaç'a 60'ı uzun olmak üzere 1.000 tanesi üst düzey, 3.000 tanesi orta düzeyde olmak üzere toplam 4.060 tüfek ve 3.000.000 tüfek mermisi götürmüştü. Ayrıca 1.000 tanesi üst düzey, 3.000 tanesi orta düzeyde olmak üzere toplam 4.000 adet tüfek veznesi, tüfek fitili olarak kullanılmak üzere 56 kantar pamuk ipliği ve tüfek mermisi dökmek üzere 200 adet mermi kalıbı götürmüşlerdi.[1225] Ayrıca Mohaç Meydan Muharebesi'nde tüfeklerin önemli neticeler verdiğine dair kayıtlar da mevcuttur. Örnek vermek gerekirse; Macar kralı Layoş'un tüfek yarasından öldüğü anlaşılmıştı.[1226] Peçevi, o dönemde okuduğunu iddia ettiği batılı kaynaklarda Mohaç'ın şöyle tasvir edildiğini nakletmektedir: "*İlk saldırıda Türk askerinin peşine düşen Macar askeri Türk toplarına yaklaştı ve 300'ü aşkın top hep birden patladı, ardından ise yeniçeriler hep birden tüfekle ateş açtılar ve sayısız adamımız telef oldu*."[1227] Peçevi'nin naklettiğine göre Mohaç'a götürülen tüfekler savaşın kazanılmasında oldukça etkili olmuştur.

Irakeyn Seferi için 1533 Ekim ayında İstanbul'dan Kanunî'den önce ayrılan İbrahim Paşa'nın ordusuna Cebehâne'den verilen mühimmat içinde 1.020 adet tüfek ve bunlara ait 1.020 adet tüfek veznesi mevcuttu. Ayrıca 5 dirhem (15 gr.) ağırlığında 100.000 adet ve 4 dirhem (12 gr.) ağırlığında 260.000 adet kurşun olmak üzere toplam 360.000 adet tüfek kurşunu bulunmaktaydı.[1228] Tüfek kurşunlarının da

---

[1223] Celalzâde, Cebehâne-i Âmire'yi Cebehâne-i Mâ'mûre şeklinde yazmıştır. Celalzâde, *Rodos Fetihnâmesi,* s. 74-75.
[1224] BOA, TS.MA, D. nr. 5643, s. 1-2; Vatin, *Rodos Şövalyeleri*, s. 451.
[1225] BOA, TS.MA, D. 9633; Agoston, *Askerî Devrim*, s. 98; Emecen, *Klasik Çağda Savaş,* s. 214.
[1226] Ârifi, *Süleymannâme,* s. 80.
[1227] Peçevi, *Tarih I,* s. 87.
[1228] BOA, TS.MA, D. 10583, s. 1.

farklı çap ve ağırlıkta olması, sefer hazırlığında tüfeklerin ve kurşunların ayrı tasnif edilip muharebe esnasında dikkatle kullanılması gerekmekteydi. Dolayısıyla malzemenin hazır edilmesinde lojistik ve muharip güçler için önemli sorunlardan biri silâhların standardize edilmemiş olmasıdır.

İran Seferi'nde (1553) kullanılan tüfekler ise 88 cm (4 karış) ve 110 cm (5 karış) uzunluğundaydılar. Miri imalathanelerde yapılıp 1555'te Cebehâne'ye yollanan 2.498 adet tüfek 88 cm uzunluğunda 12 gr (4 dirhem) mermi atan silâhlar olarak kaydedilmiştir. Kaynaklar 12 ve 15 gramlık kurşun mermiler atan yeniçeri tüfeklerine değinmektedir ki bunlar sırasıyla 13 ve 14 mm'lik çapa tekabül etmektedir.[1229]

1551 yılı Trablusgarp Seferi'ne gönderilmek üzere muhtelif reislerin idaresindeki gemi, kadırga ve filikalara Saray-ı Âmire'den toplam 405 adet tüfek verilmişti. Ayrıca Çarhî oğlu Yakub isimli reisin kadırgasına 30.000 adet demirden imal edilmiş tüfek mermisi (fındık) verilmişti. Tüfekler, Saray-ı Âmire'den verilmişken tüfek mermileri Galata Mahzeni'nden verilmiş olup ayrıntıları aşağıdaki gibidir.[1230]

Tablo 2.26. Trablusgarp Seferi'ne Götürülen Tüfekler

Gemi Kaptanı	**Tüfek Miktarı**	**Gemi Kaptanı**	**Tüfek Miktarı**
İzmirli Mehmed	20	Seydi Bey	20
Durak	20	Halayıkçı oğlu Mehmed	20
Bolayırlı Ali	20		
Mavna			
Mustafa	25		
Kadırga			
Burak Reis	5	Yeniçeri Musa	20
Kiremitçi İlyas Ağa	20	Hacı Ömer	20
Mustafa (ser-nize)	20	Pircan Reis	20
Muhammedî (zerd)	20	Ahmed Reis	20
Arap Hacı Ahmed	20	Trabzonlu Hamza	20
Kethûda Yakub Reis	15	Çarhî oğlu Yakub	20
Cüllâh İsa Reis	20	Kasap Yusuf Reis	20
Filika			
Derviş Ali Reis	10		
Vanlı Halil	10		

Kaynak : BOA, TS.MA, D. 2771, s. 1-16.

Osmanlılar tüfek ve tabanca gibi silâhlarını kayı mührüyle damgalamaktaydı. Bu durum Kanunî Devri'nde de devam etmiştir. XVI. yüzyılda Osmanlı silâhlarında Kayı mührü yoğun kullanılmış olmakla birlikte tüfek ve tabancalarda Kayı mührü

[1229] Agoston, *Askerî Devrim*, s. 65
[1230] BOA, TS.MA, D. 2771, s. 1-16.

dışında hilal, çift başlı kartal, Arap alfabesinden bazı harfler, bazı isimler vs. birçok mühür kullanılmaktaydı.[1231] Çift başlı kartal, kadim Türkler zamanında kutsiyet atfedilen bir figürdür. Esasında Afroavrasya'da ve daha doğuda birçok toplum nazarında çift başlı kartal ikonografik figürdür. Altay Şamanizmi'ne göre çift başlı kartal, gökleri koruyan Tanrı'nın büyük ve güçlü bir bekçisi idi.[1232] İslâm öncesinde bazı Türk topluluklarında önemli olan bu figür İslâm sonrasında da mühim bir yer teşkil etmekteydi. Türkiye Selçukluları döneminde sikkelerde, çok sayıdaki mimarî eserlerde ve sanat eserlerinde çift başlı kartal tasvirlerine rastlanmaktadır.[1233]

2.5- Süvari Koşumları

Kadim Türk Devletleri'nde savaşçılığın ve bozkır kültürünün gereği olarak atların yetiştirilmesi, bakımı ve binicilik mahareti üst düzeydeydi. Türkler atı evcilleştirdiği gibi, üzengiyi de icat etmişti. Ayrıca ata kolay binebilmek için pantolon ve çizmeyi de kadim Türkler icat etmişti. Kemerle giyilen pantolonlar İskitler ve Hunlar'ın ortak değeriydi. Ayrıca Hunlar'ın çizmeleri deridendi. İskit ve Hun atlı okçusunun Akdenizli veya Çinlilerin entarisi yerine pantolon, çizme ve hatta üzengiyi kullanması, İskit ve Hunlar'ın aynı kültür sahasında olmaları ve coğrafî temasların aynı sonuçları vermesindendir.[1234]

Ahmet Caferoğlu, "Türklerin hayatlarını at üzerinde geçirdiğini, Türkler için atın destanî bir varlık olduğunu ve "at kültünün" doğduğunu, Atın destanlarda ve Orhun Kitabeleri'nde alelâde bir varlık olmadığını, hanların ve kahramanların atlarına verdikleri isimlerin günümüze kadar geldiğini ifade etmiştir.[1235] Türk'ün hayatının en önemli parolası olan atı eğerlemek bir Kıpçak için en önemli dileklerdendi. Bir Kıpçak çocuğuna yürümeyi öğrenmeden önce ata binmeyi öğretirdi.[1236] Türklerin hayatlarını at üzerinde geçirdikleri bilinmektedir. At üzerinde alış veriş yaparlar, at üzerinde yiyip içerler, uyurlar, çeşitli meseleleri müzakere ederler hatta yabancı ülke temsilcileriyle at üzerinde görüştükleri dahi olurdu. Türkler savaşçılık meziyetleri yanında atları sayesinde sadece ülkeleri değil kıtaları

[1231] Çoruhlu, *Tüfek ve Tabanca*, s. 11.
[1232] Ögel, *Türk Mitolojisi I,* s. 123.
[1233] Konya İnce Minare Müzesi'ndeki bir kabartmada, Kubâdâbâd Sarayı çinilerinde, Erzurum Çifte Minareli Medresesi portalında ve Yakutiye Medresesi'inde Divriği Ulu Camii, Diyarbakır Kalesi surları ve Akşehir Kileci Mescidi'nin ahşap pencere kenarlarında çift başlı kartal tasvirlerine rastlanmaktadır. Erkan Göksu, "Çift Başlı Kartal ve Selçuklular", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi,* sy. 5, Konya 2016, s. 117-141.
[1234] Grousset, *Bozkır İmaparatorluğu,* s. 33-34.
[1235] Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 363.
[1236] Adji, *Büyük Bozkır,* s. 31.

da temellük edinmişlerdir. Türkler, atları sayesinde dünyanın her yerine hızlı bir şekilde ulaşmıştır. Kaşgarlı Mahmut'un "At Türk'ün kanadıdır" sözüyle ifade ettiği bu mefhûm Osmanlılar döneminde de câri olmuştur. Orta Asya'da *Karakuşlar* olarak bilinen Türkmenler'in atları mükemmeldi. Kendileri de mükemmel biniciydiler. Bunlar günde 100 km yol alabiliyorlardı. Zorda oldukları zaman bu mesafeyi yaklaşık iki katına çıkarabiliyorlardı.[1237]

Türklerin muharip kabiliyetlerinin aslî unsurlarından biri iyi binici olmalarıdır. İkincisi ise Türk kültüründe atlara kutsiyet atfedilmesidir. Türkler "her türlü pusu ve manevraya yatkın", keşif kollarını yerleştirirken de çok dikkatli oldukları için sürpriz saldırılarla nadiren karşılaşıyorlar, hatta hiç karşılaşmıyorlardı. Bozkır göçebesi asla kendi ayakları üzerinde savaşma alışkanlığı edinmemiştir. Dolayısıyla Türklerle atsız savaşmak tercih edilmiyordu.[1238] Bundan dolayı at üzerindeki düşman bir Türk, tarihin bütün dönemlerinde düşmanları tarafından potansiyel tehlike olarak addedilmiş ve düşman unsurlar azamî derecede ihtiyatlı davranmışlardır.

Türklerin kadim dönemlerdeki sanatlarında; atların ve koşum takımlarının önemli figürler olduğu akademik çalışmaların yanında arkeolojik kazılardan da anlaşılmaktadır. İlk Türk metalurji merkezlerinden olan Minusinsk bölgesi Sayan Dağları'nın kuzey bölgelerinde ve daha güney-batı'daki Ob ve Khatun nehirleri'nin kaynakları yakınlarındaki Pasırık'da Griaznov'un ekibi 1929 yılında MÖ 100 yıllarına ait ren geyiği şeklinde maskelenmiş at cesetleri çıkarılmıştır. Bu at maskeleri ile meşini tahta ve altından yapılmış koşum takımları, bir dağ keçisini öldüren akbaba, süratle koşan dağ keçisi ve geyikler, geyik ve dağ keçilerinin üzerine atlayan parslar, yerde bir geyiğin üzerindeki yırtıcı kuşlar, dövüşen horozlar gösteren stilleşmiş hayvan motifleriyle süslüdür. Bu motifler İskitlerin gerçek hayatlarına çok yakındır.[1239]

At, Türkler için hayat tarzı olduğu gibi kadim Türkler kendilerini at üzerinde daha güvende hissederdi. Ordularının ekserisi atlı okçuydu ve uzaktan savaşmayı tercih ederlerdi. At üzerinde güvende olmaktan dolayı "attan inmemek" deyimi türemişti. Bu durumun Osmanlılar döneminde de geçerli olduğu görülmektedir. Yavuz Sultan Selim bayramlaşma bahanesiyle Kırım Hanı olan kayınpederinin

---

[1237] Goodwin, *Yeniçeriler,* s. 20.
[1238] Oman, *Ok, Balta ve Mancınık,* s. 38.
[1239] Grousset, *Bozkır İmparatorluğu,* s. s. 45.

verdiği askerlerle Çorlu yakınlarındaki Karıştıran Ovası'nda babası II. Bayezid'e yaklaştığında atından inmemişti.

Eski Türkler tarafından gökten indiği kabul edilerek adeta kutsal sayılan at, çoğu kez tören yapılarak ölen sahibinin yanına bir nevi matem göstergesi olarak gömülmüş veya binicisinin savaşta ölmesi üzerine kabrine konmak üzere kuyrukları kesilmiştir.[1240] Bu anlayışa, İslâm'dan sonraki Türk devletlerinde de rastlamak mümkündür. Amasya Valisi Şehzade Ahmed, Mısır'da vefat edince atlarının kuyrukları kesilip, eğerleri tersine çevrilmiş ve atların cenazenin önünde yürütülmüş olduğunu yukarıda nakletmiştik.[1241]

Atların İslâm kültüründeki kutsiyet atfedilen önemine değinecek olursak; Kuran-ı Kerim'de atlar üzerine "*O harıl harıl şavaşa koşan atlara, tırnaklarıyla yerden ateş çıkaranlara, sabahları düşmana akın edenlere, tozu dumana karıştıranlara derken bir topluluğun arasına dalanlara yemin olsun ki*"[1242] şeklinde ayet bulunmaktadır. Görüleceği üzere Allah yolunda cihâda gidilen ve insanlara yararı olan atlar hakkında ayetler olduğu gibi "*atların alınlarında hayır ve bereket vardır*" şeklinde hadislerde mevcuttur. Ayrıca Hz. Muhammed, çocuklara ok atmak gibi becerilerin yanında biniciliği de öğrenmelerini tembih etmekteydi. Kendisi de at ve deve yarışlarını izlemeye rağbet etmekteydi.

Aşık Paşa'nın 1330 yılında yazdığı Garibnâme adlı eserinde Alp'liğin ve yiğitliğin en önemli unsurlarından biri olarak iyi bir ata sahip olunması gereği üzerinde durulmuştu. Ayrıca Zaloğlu Rüstem ve Hz. Hamza gibi büyük kahramanların iyi atları olduğunu ve yiğidin şöhretinin atın adının adı ve sanıyla sıkı sıkıya bağlı olduğunu da vurgulamaktaydı. Diğer yandan atların da kılıcın kesemeyeceği, okun delemeyeceği şekilde zırhlı olması gerektiğini de vurgulamıştır.[1243]

1430'lu yıllarda Osmanlı topraklarını ziyaret eden Broquiêre, Türk atlarının uzun süre aralıksız koşabildiğini, az masraflı, zayıf ve iyi cins olduklarını gözlemlemişti. Atların yemlerini gece yediklerini, beş altı avuç miktarı arpa ve bunun iki misli saman yediklerini, sabah olunca ağızlarına gem vurulduğunu, kaşağı

[1240] İbrahim Kafesoğlu, "At" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 27.
[1241] Uzunçarşılı, "Şehzadeler" *Belleten*, s. 532.
[1242] Adiyat, 11/1-5.
[1243] Âşık Paşa, *Garibnâme*, s. 431.

ile iyice temizlendiklerini suyu ise öğleden sonra verdiklerini ilave etmişti.[1244] Kapıkulu süvarilerinin bindikleri atların çoğu zorluklara dayanıklı, çevik ve yorulmayan Anadolu atları idi. Bu kıtada en iyi atları yetiştiren yer, Toros Dağları eteklerindeki Çukurova idi. Osmanlı ordusunun kuvvetlerinin çoğu süvari olduğu için Türkler at yetiştirmeye ve memleketten dışarıya hayvan çıkarmamaya çok dikkat ederdi. Anadolu'nun yanında Yunanistan'da Epir ve Taselya'da Türk atları yetiştirilirdi.[1245]

Kanunî Devri'nde Osmanlı atları doğuda ve batıda revaç bulan gözde atlardır. Bu atlar, çeşitli ülkelerin resmî kanallarından talep edilmekteydi. 25 Eylül 1540 tarihli bir ruus kaydında; Fransa Kralı adına akçe hesabıyla tereke (zahire) ve 20 adet at alınmasına izin verildiği görülmektedir.[1246] İlgili kayıtta bunlar için fiyat belirtilmiş olmamakla birlikte malların yükleneceği limandaki rayiç gümrük uygulamasının baz alındığı muhakkaktır.7 Eylül 1566 tarihli bir belgede: İran Şahı'nın Halep ve Sivas yörelerinden at ve miğfer satın almasına Kanunî'nin izin verdiğini miğfer kısmında zikretmiştik.

Osmanlı İmparatorluğu, imparatorluk stratejisinin mihenk taşlarından olan muharip kuvvetlere önem vermiş olmakla birlikte bu kuvvetlerin en önemli unsurlarından olan atlara da büyük önem vermekteydi. Atlar yalnızca Osmanlı muharebelerinin asli unsuru değildi; aynı zamanda Osmanlı törenlerinin, yarışlarının, avlarının ve gündelik hayatının vazgeçilmezlerindendi. Bizans Devri İstanbul'unda araba yarışlarına tahsis edilen Hipodrom, fetihten sonra Atmeydanı adını almış ve spor ve gösteri yeri olarak eski hüviyetini korumuştur. Esasında İstanbul'un Türkler tarafından fethinden önce Bizans atlıları Hipodrom'da oklu ve yaylı koşu müsabakaları yapmayı Türklerden öğrenmişlerdi.[1247] Osmanlılar, İstanbul'u fethedince Atmeydanı'nda düzenlenen atlı sporları devam ettirmişlerdir. Kanunî Devri'nde Atmeydanı'nda sürekli koşu müsabakaları ve cirit gibi atlı sporlar yapılmaktaydı ve Kanunî'nin kendisi de iyi bir at binicisiydi. 1550'li yıllarda İstanbul'da bulunan Venedik elçisi Alvise Renier, Kanunî'nin çok iyi ata bindiğini gözlemlemişti.[1248]

[1244] Broquiêre, *Seyahatnâme*, s.265.
[1245] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II,* s. 183.
[1246] BOA, A.RSK, def. nr. 1452, s. 8, 23 Cemaziyelevvel 947/25 Eylül 1540.
[1247] Broquiêre, *Seyahatnâme*, s. 221.
[1248] Afyoncu, *Kanunî ve Pârgalı İbrahim Paşa,* s. 142.

At yarışları, at güreşleri, bozkırlarda ilkbahar ve güz bayramlarında düzenlenen atlı top oyunları ciritler ve atlı sporlar halk arasında zevkle izlenmekteydi.[1249] Bu tür yarışlar Osmanlılar döneminde de mevcut olup Kanunî Devri'nin özel merasimlerinde at binicileri atlar üzerinde çeşitli meziyetlerini sergilemekteydi. Şehzâdelerin sünnet düğünlerinde usta at binicileri gösteri sırasında ayakkabılarını çıkarmak giymek; ayaklarını üzengiden çıkarıp eyer takımı üzerinde oturmak ve oturdukları yerde dönüşler yapmak; sağrı üzerinde yatıp nişan almak vb. gösteriler yapmışlardı.[1250] 1530 yılındaki şehzâdelerin sünnet düğünleri Haliç kıyısındaki düzlüklerde yapılan at yarışlarıyla sona ermişti.[1251]

Osmanlı toplumundaki erkeklerin ekserisi mahir at binicisi olduğu gibi kadınların da iyi binici olduklarına dair bilgiler vardır. 1552 yılında İstanbul'a esir olarak gelmiş ve 3 yıl kalmış olan Pedro, Türk kadınlarının da atlara erkekler gibi bindiklerini gözlemlemişti.[1252] Kanunî Devri'nde Türk kadınlarının iyi at binicisi olduğuna dair gözlemler olduğu gibi Kanunî Devri öncesinde Türk kadınlarının iyi savaştıklarına dair gözlemler de bulunmaktadır. 1430'lu yıllarda Halep civarında küçük bir Türkmen kafilesine rastlayan Bertrandon De La Broquire, kafilede atlı bir Türkmen kadınını da görmüş ve Türkmen kadınlarının da erkekleri gibi iyi savaştıklarını duymuştu.[1253]

Eski Türk devletlerinde at yetiştiriciliği en iyi şekliyle konar-göçer halk tarafından yapılmaktaydı. Yerleşik hayat, şehir ve kasaba kültürü at yetiştiriciliğine darbe vurmaktaydı. Bu durumun Osmanlılar döneminde de nazara alınıp Osmanlı yöneticilerinin İmparatorluk dinamiklerini korumak için at yetiştiriciliğine de önem verdikleri bilinmektedir. Osmanlıların savaşlarında ciddi bir rolü olan at yetiştiriciliği büyük ölçüde konar-göçerlerin elindeydi. Devlet at yetiştiriciliğine darbe vurur korkusuyla konar-göçerlerin tamamını yerleşik hayata geçirmekten imtina ediyordu.[1254] Zaten Osmanlılarda devlet eliyle at yetiştirildiği gibi halktan da para mukabilinde at temin edilmekte olup bu işlemler seferlerin öncesinde yoğunlaşmaktaydı. Örneğin; 1535 yılının Nisan ayında Kanunî sefer için Rumeli'den

---

[1249] Kafesoğlu, "At" s. 27.
[1250] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 161.
[1251] Clot, *Kanunî Sultan Süleyman*, s. 144.
[1252] Pedro, *Zorunlu İstanbul Seyahati,* s. 145.
[1253] Broquire, *Seyahatnâme*, s. 162.
[1254] Hüseyin Arslan, *16. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskan, Göç ve Sürgün,* 2. baskı, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001, s. 266.

satın aldığı 300 adet atın yemlerinin satın alınması ve bakımlarının ihtimamla yapılması için çeşitli yerlerin kadılarına ferman göndermişti.[1255]

> Eski Türk devletlerindeki konar-göçer gelenekleri Osmanlı İmparatorluğu'nda sürdürülmüş olmakla birlikte Osmanlı sultanları tarafından Topkapı Sarayı'nda dahi yaşatılmıştır. XIX. yüzyılın başlarına değin Tuna Nehri'nden Hint Okyanusu'na kadar uzanan büyük bir imparatorluk yöneten sultanlar tıpkı bozkırlarda yaptıkları gibi sarayın bahçesine kurulan çadırlarda halıların üzerlerine yerleştirilen yastıklarda oturarak atlılara özgü kaftanlar ve bol pantolonlar giyiyorlar, ok kılıflarını ve zihgirlerini yanlarından ayırmıyorlardı. Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkentinde kurulmuş olan Topkapı Sarayı göçer kamplarından farklı değildi. Sultanın önünde at eğitimleri yapılırken ahırlar kapının hemen dışındaydı.[1256]

Atların etkili bir şekilde kullanımı açısından koşum takımları en önemli unsurdur. Atın üzerindeki kişi ne kadar mahir biri olursa olsun atın muhtelif işlerde mahir bir şekilde kullanılması sağlam koşum takımlarıyla donatılmış olmasına bağlıdır. Türkler, atların evcilleştirilmesinden, üzenginin icadına kadar birçok ilke imza atarak İlk ve Ortaçağın en büyük devrimlerinden birini gerçekleştirmiş olup dünyanın siyasî, askerî, iktisadî ve içtimaî geleceğinde pay sahibi olmuştur. Hal böyleyken eski Türklerdeki gibi Osmanlılarda da atların bakımı oldukça önemliydi. Osmanlılar döneminde atların bakımı için ahırlar bulunmaktaydı. Osmanlılar'da saray mensuplarının atlarının ve padişahın atlarının bakıldığı yere Istabl-ı Âmire (Has Ahur) denilmekteydi. İstanbul'un birçok yerinde Has Ahur olup en önemlisi Topkapı Sarayı'nın ikinci kapısından girildiğinde sol taraftaydı.[1257] Ahur'un en yetkili kişisine mirahur denilmekteydi.

1522 yılında İstanbul'a gelen Venedik elçisi Tommaso Contarını, Istabl-ı Âmire'de 2 mirahur olduğunu, birinin 100 diğerinin 80 akçe, kethudâların ise birinin 30, diğerinin 20 akçe günlüklerinin olduğunu, atlar, develer ve katırların ihtiyaçlarının her birinin günlüğü 10 akçe olan 4.000 görevli (toplam 40.000 akçe) tarafından karşılandığını nakletmişti. Ayrıca ahırdaki hayvanların günlük 30.000 akçe yiyecek masraflarının olduğunu da eklemişti.[1258] 11 Mart 1524 ile 1 Mart 1525 tarihleri arasında Istabl-ı Âmire hademelerine 5.310.183 akçe mevacib ödenmişti.[1259]

[1255] Coşkun Yılmaz (ed.), *Üsküdar Mahkemesi 9 nolu sicil (H.940-942/M.1534-1536),* İsam Yayınları, İstanbul 2010, s. 376.
[1256] Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi,* s. 248.
[1257] Istabl kelimesi Grekçe kökenli "stablon, staulon, latince de Stabulum" kelimelerden türetilmiş olup Gassaniler zamanında İslâm literatürüne girmiştir. Abdülkadir Özcan, Istabl-ı Âmire, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 203-204.
[1258] Afyoncu, *Kanunî ve Pârgalı İbrahim Paşa,* s. 31.
[1259] BOA, TS.MA, D. 2143, s. 3.

Osmanlı şehirlerinin hemen hepsinde saraçların bulunduğu ve pazarlarında çeşitli cinslerdeki atların satıldığı bilinmektedir. XVI. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'a gelen Schweigger ve Breüning, Üsküdar'da soylu atların satıldığı ünlü ve oldukça büyük bir pazar yeri bulunduğunu, İran'dan Ermenilerin yaşadığı bölgelerden, Karaman'dan ve Arabistan'dan en iyi cins atların getirilip satıldığını yazmışlardır. Schweigger, Türkler'in bu dayanıklı ve iyi koşan cins atlara önem verdiklerini, atların en az 100 dukaya satıldığını ve en iyilerinin 400-500 dukaya kadar alıcı bulduğunu da eklemiştir.[1260] Diğer yandan Kanunî Devri'nde at alım ve satımlarında alan ve satandan ikişer akçe vergi alınmaktaydı.[1261]

Kanunî döneminde at ticareti oldukça canlı olmakla birlikte koşum takımları da kentlerin pazarlarını süslemekteydi. Canaye, 1573 yılında Büyük Bedesten'de işlemeli, gümüş yaldızlı ve oymalı koşum takımları ile yakut ve firuzelerle süslenmiş sorguçlar satıldığını görmüştü. Ayrıca padişahın saraydan çıktıktan sonra peşinden 8 adet eyerleri, göğüslükleri ve dizginleri yaldızlı, işlemeli ve saf altından yapılmış olan atın çavuşlar tarafından götürüldüğünü ifade etmişti. Ayrıca sağrılarının tek parça altın sırmalı kumaşlar ve koyu kırmızı kadifelerle örtüldüğünü nakletmişti.[1262]

Canaye'nin zikredilmeye değer farklı gözlemleri de mevcuttur. 1573 yılında Kapalı Çarşı'da uzun bir sokakta sadece gösterişli dükkânları olan saraçların çalıştığını ve kırmızı-sarı eyerler, başlıklar, göğüslükler, koşum takımları ve eyer çatısında taşınan meşin çantalar satıldığını görmüştü. Ayrıca bunlarda kullanılan lehimleri en iyi Edirne saraçlarının yaptığını ve onları en iyi boyayanların yine Edirne saraçları olduğunu ilave etmişti.[1263] Bundan birkaç yıl sonra ise Breüning, Canaye'yi teyit etmekteydi. Breüning, Kapalı Çarşı'da altın-gümüş kaplama ve değerli taşlarla süslenmiş eğer takımları ve çizmelerin satıldığını görmüştü.[1264]

19 Haziran 1548 ile 8 Ocak 1551 tarihleri arasını ihtiva eden bir at takımı defterinde çeşitli malzemeler kayıtlı olmakla birlikte Kanunî Devri'nde kullanılan koşum takımlarının hemen hepsine rastlamak mümkündür. İlgili kayıtlarda; 1 adet ibrişim, 2 çift sim Arabî üzengi, 192 adet sim yâfte göğüslük (sine bend), 18 adet sim

---

[1260] Schweigger, Üsküdar'ın "Scutari" kelimesinden türediğini ve "kalkan" anlamına geldiğini ve burada Roma İmparatorlarının kalkanlı muhafız birliklerinin olduğunu nakletmektedir. Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk*, s. 165; Breüning, *Seyahatnâme*, s. 184.
[1261] Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmeleri*, 6/2, s. 427, 445.
[1262] Canaye, *Seyahatnâme*, s. 67, 80.
[1263] Canaye, *Seyahatnâme*, s. 68.
[1264] Breüning, *Seyahatnâme*, s. 164.

söye, 5 adet sim göbek, 2 adet sîm tulunbâz, 2 çift pirinç üzengi, 1 çift sim kaplı üzengi, 2 adet narenci eyer, 1 adet beyaz eyer, 1 çift yaldızlı Arabî üzengi, 1 adet mükemmel sire? raht, 1 adet lacivert eyer, 1 adet eski beyaz eyer, 2 adet sade eyer, 1 çift Arabî demir üzengi, pirinç yaldızlı tulunbaz, 1'i beyaz 1'i sürh 2 adet yapık, sürh çukadan yapılmış 6 eyer örtüsü (çultar), 3'ü seraser 1'i siyâh 1'i sürh olan 5 adet abâyî, birkaç adet oyan, birkaç adet gem, 1'i bozuk 7 adet simli zincir, 4 adet sim burunluk, 4 adet hotaz, 7 adet bozdoğan, 4 çift gem, 5 adet altın pazıbend, 1 çift sim göğüslük, 4 tanesi sürh 1 tanesi beyaz 5 adet kalkan ve kılıçlar bulunmaktaydı.[1265]

2.5.1. Eyer

Eyer, koşum takımlarının en önemli aksamı olmakla birlikte birçok fonksiyonu bulunmaktadır. Eyerler binicilerin rahat oturmalarını sağlayan ve uzun yolculukların yoruculuğunu azaltan takımlardandır. Diğer yandan binicilerin ata kolayca binmesini sağlayan üzengiler eyerlere bağlı aksamlardır. Dolayısıyla süvarinin at üzerinde rahatça hareket edip ayağına sağlam bir zemin bulması ve muharebe esnasında ok, kılıç, mızrak gibi silâhları isabetli kullanması da eyerlerle doğrudan ilişkilidir.

Eyer, ön kısım, orta kısım, arka kısım (arka kaş), eyer yastığı, kaltak, üst ve alt tepindirik gibi kısımlardan oluşmaktadır. Eyerin binicinin oturduğu yeri orta kısımdır. Eyerin yastık ya da altlık olarak değerlendirilen kısmı ise keçe ya da yün gibi malzemelerden doldurulmuş olan ve atın sırtının yara almasını engellemeye yarayan yumuşak bir koruyucudur. Kaltak kısmı ise eyerin tahta kısmının üzerine meşin ya da halı gibi malzemelerin döşendiği kısım olup kaynaklarda da zikredilmektedir. Aşıkpaşazâde, II. Murad devrinde Karamanoğullarından Osmanlı ordusuna sefer için toplanan askerlerin atlarının kaltak eyerli olduğunu nakletmiştir.[1266]

Eyer, Osmanlı döneminde "raht" şeklinde de isimlendirilmiştir. Eyer kolan kayışıyla atın gövdesine bağlanmaktadır. Eyer örtülerine ise "gaşiye" denilmekteydi. Gaşiyeler genellikle hükümdârlar tarından kullanılan ve değerli kumaşlardan imal edilmiş olan ürünlerdir. Gaşiyelere hükümdârın adı ve hükümdârlık ünvanına dair sözler yazılırdı. Ayrıca atları yağmurdan korumak için "yamık" denilen at yağmurluğu da Kanunî döneminde kullanılmaktaydı.

[1265] 12 Cemâziye'l-evvel sene 955 ve sene 956 ilâ gāye-i Zi'l-hicce sene 957/ 19 Haziran 1548 ile 8 Ocak 1551, BOA, AE, SSÜL, I, 5-287 s. 1.
[1266] Aşıkpaşazâde, *Osmanlı Tarihi,* s. 180.

2.5.2. Üzengi

Üzengi, Türklerin medeniyet dünyasına kazandırdığı önemli bir koşum unsurudur. MÖ IV. yüzyılda, Ukrayna'nın Oblast bölgesindeki Chertomlyk yerleşimlerinde yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan bir İskit kurganındaki kımız vazosu üzerinde Türklerin mükemmel at binicileri olmasının yanında, atların koşum takımlarının da resmedilmesi oldukça önemlidir. Vazo üzerindeki kabartmalarda üzenginin de resmedilmesi İskitlerin üzengiyi kullandıklarını göstermektedir.[1267]

Üzengi, ata binmeyi ve inmeyi kolaylaştıran bir malzeme olmakla birlikte at üzerindeki kişinin dengede kalmasını sağlayan koşum takımının önemli parçalarındandır. Özellikle savaşlar ve harp oyunlarında atın üzerindeki kişi üzengi sayesinde dengede kalabildiği için rahatça savaşabilir, okunu ve diğer silâhlarını da isabetli kullanabilirdi. Mücadele esnasında piyadenin süvariye nazaran avantajlarından biri, düşmana hamle yaparken ayağının yere sağlam basmasıdır. Yere sağlam basan asker her türlü silâhı kullanırken dayanağı sağlam olduğu için endişe etmezdi. Ancak üzengisiz atlı hiçbir silâhla emniyetle ve sağlıklı hamle yapamayacağından üzengi süvari için sağlam bir dayanak noktası teşkil etmiştir. Üzengi, atın sırtına konulan eğerin iki tarafına deriden imal edilmiş üzengi kayışı ile eyere bağlanmaktadır.

2.5.3. Gem ve Dizgin

Gem, atların ağzına takılan ve dizgin vasıtasıyla atların yavaşlatılmasına ve durdurulmasına yarayan metal alettir. Atı yönetmek ve hızını kontrol altına almak için ağzına gem vurmak atın boğazını boyun bandına doğru çekmesine ve soluğunun kesilmesine yol açtığı için atın adımlarını da ağırlaştırıyordu.[1268] Gemin kırılması atın kontrolden çıkması anlamına geleceğinden atı kullanan kişi için tehlike arz edebilirdi. Örneğin; Zigetvar Seferi'ne gidilirken Kanunî'nin atının gemi kırılmıştı. Gemi bir yeniçeri askeri belirsiz bir şekilde tamir etmişti. Kanunî, bunu öğrenince yeniçerinin ocak dışından esnaftan biri olduğu anlaşılmıştı. Mustafa Nuri Paşa, Kanunî'nin buna çok kızdığını, nüfuzlu kişilerin araya girmesiyle yeniçeri ağasının asılmaktan kurtarıldığını nakletmektedir. Bunun üzerine gemi tamir eden kişinin

---

[1267] R. Ewart Oakeshott, *The Archaeology of Weapons*, The Boydell Press, 2. pr., Woodbridge 1994, p. 85.
[1268] Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi,* s. 217.

emekli ulufesiyle ocaktan çıkarıldığını da ilave etmiştir.[1269] Yukarıda ifade edildiği üzere at takımlarının kayıtlı olduğu belgelerde birçok koşum unsurunun yanında gemler de bulunmaktadır.

Atı dizginlemek için kullanılan bir diğer araç ise kantarma denilen gemlerde atın dilini bastıracak araçtır. Dizgin ise gemlerin bağlı olduğu atları kontrol etmeye ve istenilen yöne sevk etmeye yarayan deriden ya da ipten imal edilmiş bir çeşit bağdır. Dizginlerin boyunun süvarinin kullandığı silâha göre ayarlanması gerekmektedir. Ok atmak için dizginin uzun tutulması gerekmektedir. Gönder kullanmak için ise normal şekilde dizgin tutulmalıdır. Bozdoğan ve gürz sınıfı silâhları kullanmak için ise dizgin kısa tutulmalıdır.[1270]

Gemlerin atları durdurmasından dolayı insanların da hırs ve kin gibi aşırılıklarını önlemesi "gem vurma" ve "dizginlemek" deyimlerinin mecazî bir boyut kazanmasına da sebep olmuştur. Diğer yandan atlar gemi azıya alıp boşa çıkarabildikleri için dizginlenemez hale gelirler ve bu durumda kontrolden çıkarak tehlikeli hale gelmektedirler. Bu gibi aşırılıkların önlenemez duruma gelmesi ise "gemi azıya almak" deyimiyle isimlendirilmiştir.

2.5.4. Oyan

Atların başlarına geçirilen ve dizginlerin bağlandığı yuların üst kısmındaki "şakak" denilen kısmın süslü bağına "oyan" denilmektedir. Bunlar atın süsleri olup özellikle seçkinlerin atlarının baş kısımlarının oldukça güzel bir şekilde süslendiği bilinmektedir.

2.5.5. Mahmuz

Süvarinin at üzerinde kullandığı diğer bir alet ise mahmuzdur. "Mahmuz", süvarinin çizme tabanının kenar kısımlarına gelecek şekilde taktığı ve at sürerken atı dürterek hızlanmasını sağlayan alettir. Bundan dolayı "mahmuzlamak" deyimi türemiştir. Ancak mahmuzlar sivri oldukları için doğru kullanılmadığında atın derisini delebilirdi. Atın derisinin delinmesi ve hayvana eziyet edilmesi Osmanlılar döneminde caiz görülmeyip mahmuzun iyi kullanılması vurgulanmaktaydı. Ayrıca atların istenilen yöne döndürülmesi ve şaha kaldırılmasında mahmuzlar önemli

---

[1269] Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l Vukua't "Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV",* haz. Yılmaz Kurt, 2. baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2014, s. 178.
[1270] Firdevsî-i Rûmî, *Müsellahnâme*, s. 32-33.

olduğu için binicinin atı sağlıklı idare edebilmesinde mahmuzlar önemlidir.[1271] Solakzâde, yukarıda zikredildiği üzere Nahcivan Seferi'ne giden Osmanlı askerlerinin mahmuzlarını "birer karış mahmuzlu" şeklinde tasvir etmişti. Busbecq, öncü olarak tasvir ettiği bir "deli"yi resmederken Solakzâde'yi teyit eder mahiyette delinin tabanının arkasında olan mahmuzu en az bir karış uzunluğunda çizmişti.[1272]

2.5.6. Nal

Nal, atı ayakta tutan en önemli unsurlardandır. Nalların üretimi ve atlara çakılması nalbantlar tarafından yapılmaktaydı. Nal üretimini bazı demirciler de yapabilmekteydi. Atların tırnak ya da toynaklarının sağlam kalması ve atların rahat hareket edebilmesi için nallar nalbantlar tarafından atlara çakılırdı. Diğer yandan daha önce nallanmış olan atın eski nalları sökülerek yenileri takılırdı. Busbecq, Türk atlarına çakılan nalların orta kısımlarının Avrupa'daki at nallarından kadar açık olmamakla birlikte sağlam ve tek parçadan oluştuğunu ve atın tökezlemesi durumunda atın bileğine daha az zarar verdiğini nakletmiştir.[1273] Ridaniye Muharebesi'nde atların "bekter" nalları olduğundan bahsetmiştik.[1274] Ayrıca üst düzey devlet adamlarının atlarının nalları altın ve gümüş gibi değerli madenlerden de imal edilmekteydi. I. Selim, 1516 yıında nalları altından yapılmış bir atla Şam'a ayak basmıştı.[1275]

Hazerfen Hüseyin Efendi, at nallarının Samakov, Üsküdar ve Üsküdar Çelebi olmak üzere 3 çeşit olduğunu ifade etmiştir. Üsküdar'da yapılan at nallarının 40 akçe mıhlarının 8 akçe olduğunu, Samakov'da üretilen nalların mıhlarıyla birlikte 16 akçe olduğunu; ancak bazılarının fiyatlarının 4 akçeye kadar düştüğünü nakletmiştir. Aynı zamanda aynı eserinin başka bir kısmında Edirne işi sim nal ve mıhlardan bahsetmektdir.[1276]

2.5.7. At Zırhları

Atların koşum takımlarından başka zırhları da oldukça önemli olup at zırhları muharebe esnasında atı ve dolayısıyla üzerindeki süvariyi koruyan savunma silâhlarındandır. Kanunî Devri'nde genellikle hafif at zırhları tercih edilmekteydi.

[1271] Firdevsî-i Rûmî, *Müsellahnâme*, s. 34.
[1272] Busbecq, *Türk mektupları,* s. 65.
[1273] Busbecq, *Türk Mektupları*, s. 118.
[1274] *Zemin na'lından atun geydi bekter.* Şîrî, *Târîh-i Feth-i Mısır*, s. 196.
[1275] Hoca Sadettin, *Tacü't Tevarih,* C. IV, s. 294.
[1276] Hazerfen, *Telhîsü'l- Beyân*, 229, 250.

Savaşlar merkezden oldukça uzakta yapıldığı için ağır zırhlar uzun mesafeli seferlerde oldukça yorucu olduğu gibi muharebe alanında da atı ve dolayısıyla süvariyi yavaşlatmaktaydı. Hafif zırhların ise delinmesi ve tahrip edilmesi kolay olduğu için süvari ve at için hayati tehlikesi daha fazlaydı.

Osmanlı süvarilerinin hafif zırhlı donanımda oldukları bilinmektedir. Örneğin Mohaç Meydan Muharebesi'nde Macar süvarileri ağır zırhlarla teçhiz edilmişken Osmanlı süvarileri hafif zırhlarla teçhiz edilmişti.[1277] Kanunî'nin 1553 yılındaki İran Seferi'ne götürülen atların 6.000 tanesinin hafif zırhlı olduğunu Halep'e yerleşmiş olan İngiliz tüccar Anthony Jenkinson nakletmektedir.[1278]

At zırhlarından olan "at alın zırhları" atın kafasını koruyacak şekilde kafa şeklinde üst kısmı geniş burun kısmı dar olacak şekilde imal edilmiş zırhlardır. Ayrıca göz kısımları gözün göreceği kadar boşluk yapılırdı. Alın zırhlarına kafanın yan kısımlarını koruyacak şekilde plakalar menteşe görevi gören metal halkalarla eklenirdi. Atların kafa kısımlarının yanında göğüs kısımları için de zırhlar yapılırdı. Sıradan at alın zırhları ve pazıbendleri; demir, bakır ve pirinç gibi metallerden üretilirken aristokratlar için üretilenler çelik, altın ve gümüşten üretilirdi. Ayrıca üzerlerine ayetler yazılır, çeşitli işlemeler yapılır ve tezyin edilirdi. Ayrıca atların gövdeleri de muhtelif metal ve derilerden yapılmış zırhlarla korunmaktaydı.

At pazıbendleri kıymetli hediyeler olup Ramazan Bayramları'nda Kanunî'ye hediye olarak sunulan çeşitli koşum takımları yanında pazıbendlere de rastlamaktayız. Bir bayramda kuyumcu Muzaffer 1 adet altın at pazıbendi, kuyumcu Derviş Mehmed 1 adet altın at pazıbendi ve kuyumcu Horasanlı Hüseyin 1 adet altın at pazıbendi sunmuştu.[1279] Başka bir bayramda ise; Nasuh Ali 1 adet altın murassa at pazıbendi, Hüseyin 1 adet altın murassa at pazıbendi, kuyumcu Derviş Muhammed 2 adet sedef üzerine zernişan at pazıbendi, kuyumcu Mercan 1 adet altın murassa pazıbend, kuyumcu Altıparmak ortası firuze 1 çift şakak ve Hakkak Nesirun ikisinin ortaları yakut 4 adet firuze şakak sunmuştu.[1280] Oldukça lüks olan ve kayıtlara altın olarak geçmiş olan bu ürünlerin tamemen saf altından yapıldığı kanaatinde değiliz. Bunlar muhtemelen bakır üzerine altın kaplama yapılmış zırhlardır.

[1277] Clot, *Kanunî Sultan Süleyman*, s. 108.
[1278] Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası,* C. III, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2018, s. 601-61; Clot, *Kanunî Sultan Süleyman*, s. 288.
[1279] BOA, TS.MA, D. 6503, s. 3.
[1280] BOA, TS.MA, D. 8244/2, s. 3.

Kanunî Devri'nde yeniçeriler için savaşlara götürülen at zırhlarına dair bilgiler de mevcuttur. Mohaç Meydan Muharebesi'ne 100 adet mükemmel çelik at zırhı götürülmüştü. Ayrıca 206'sı mükemmel kumaş olmak üzere 406 adet kumaş at örtüsü götürülmüştür.[1281] Yeniçeriler, özel birlikler mahiyetinde olduğu için onların atlarında kullanılmak üzere çelik zırhlar ve kaliteli kumaşlar götürülmüş olduğu görülmektedir. Ayrıca Mohaç envanteri yeniçerilerin sayılarını karşılamadığı için bunların yedek olması ya da askerî seçkinlere özel olması da muhtemeldir. Cebehâne'de at takımlarının tamir edildiğine dair kayıtlar da bulunmaktadır. 1525 yılında Cebehâne'ye at zırhlarının tamiri için 1530 adet altın ya da simli çivi (mismâr-ı dinarî) alınmıştı.[1282] "Mismâr-ı dinarî" şeklinde kayıtlı olan küçük altın mıhların Cebehâne'de kullanılması bunların üst düzey devlet adamlarına ait olan atların teziyinâtında kullanıldığını göstermektedir.

At alın zırhları, XVI yüzyıla kadar demirden yapılırken, XVI yüzyıldan itibaren ise bakırdan yapılmışlardır. Bakır alınlıklar kesinlikle tombak tekniğiyle kaplanmışlardır. Gövdeleri, dökme-kabartma tekniğiyle, atın kafasının anatomik yapısına uygun olarak yapılırken iç kısımları atın zarar görmemesi için pamuklu kumaşlara kaplanmıştır.[1283]

2.5.8. Bukağı

Canaye, Türkler'in atlarını uysallaştırmak için henüz yeni doğmuş tay iken ayaklarına bağ bağlayarak alıştırdığını ifade etmiştir. Böylelikle ata binerken ve inerken atın çifte atmasının önüne geçilirdi. Ayrıca "bukağı" denilen bu bağın savaş esnasında süvarinin attan rahat inerek savaşmasını ve atın kaçmadan beklemesini sağladığını da nakletmiştir.[1284] Süvarilerin atlarına bukağı vurdukları bilinmekle birlikte Kanunî'nin atına da muharebeden önce bukağı vurulduğu bilinmektedir.

Koşum takımları, zaman zaman paslarının giderilmesi ve bozuk ya da kırık kısımlarının onarılması amacıyla Cebehâne'ye verilirdi. Sefer dönüşlerinde ya da olağan zamanlarda bakıma verilen koşum takımları daha sonra Ahur'a ve Cebehâne'ye teslim edilirdi. Örneğin; Cebehâne'ye ve Ahur'a 1534-1536 ve 1539-1540 yıllarında aralarında koşum takımları da olan muhtelif eşyalar bakım, onarım ve muhafaza edilmek üzere verilmişti. 1534 yılı ortalarında Ahur'a 1 murassa

[1281] BOA, TS.MA, D. 9633; Emecen, *Klasik Çağda Savaş*, s. 217.
[1282] BOA, MAD, def. nr. 23321, s. 22.
[1283] Ayhan, *Topkapı Sarayı,* s. 227.
[1284] Canaye, *Seyahatnâme*, s. 50.

boyunluk, 1 murassa zincir, 1 murassa şakaklı oyan ve 1 murassa burunluk teslim edilmişti. 28 Ekim 1534 tarihinde ise 1 murassa zincir, 1 ibrişim murassa şakaklı oyan (bir kral hediye göndermiş) teslim edilmişti. Bundan 1 gün sonra 1'i kral hediyesi olan 2 adet murassa boyunluk Ahur'a verilmişti.[1285]

5 Şubat 1535 tarihinde 1'i Arap üzengisi olmak üzere 3 adet gümüş üzengi Ahur'a verilmişti. 10 Nisan 1535 tarihinde 1 adet gümüş Arap endami üzengi Kadıköy'e, aynı gün 2 çift küfteli Arap endami üzengi Beykoz'a, aynı gün 2 çift küfteli Arap endami üzengi Kulelibahçe'ye gönderilmişti. 19 Nisan 1535 tarihinde 1 çifti gümüş yaldızlı, 1 çifti balık dişinden zernişanlı, 1 çifti altın üzerine sedef-zernişanlı, 2 çifti balık dişi üzerine zernişan murassalı, 1 çifti iri firuze altınlı olmak üzere 6 çift şakak Ahur'a verilmişti. 27 Nisan 1535 tarihinde 1 adet zernişan murassa şakak, 3 adet ortalarında birer taşları olan sade balık dişinden şakak Bahçe-i Âmire'ye verilmişti. 4 Mayıs 1535 tarihinde altınlı sedef üzerine zernişan 3 adet at pazıbendi, altınlı balık dişi üzerine zernişan murassa 1 adet at pazıbendi, altın üzerine zernişan 4 adet at pazıbendi, 1'inde 4 adet firuze [taşı] olan 2 adet savadkârî altın at pazıbendi Ahur'a verilmişti. 21 Mayıs 1535 tarihinde 2 adet çuka döşeme ve 1 adet yeşimli sedefli gemli oyan Ahur'a verilmişti. Bundan 1 gün sonra Cebehâne'ye 1 adet çelik ayine, 25 Mayıs'ta Ahur'a 7 adet yapık teslim edilmişti. 18 Haziran 1535 tarihinde 1'i zebercedli, 1'i lâlli, 2'si firuzeli olmak üzere 4 çift altın murassa şakak, 1 çifti balık dişinden zernişan murassa şakak, 1 çifti sade, 2 çifti ise firuzeli olmak üzere [4] çift gümüş şakak Ahur'a teslim olunmuştu. Bundan 1 gün sonra 2 adet gümüş gem ile 2 adet altın eyer Ahur'a verilmişti. 6 Temmuz 1535 tarihinde 4 adet gümüş zincirle 4 adet kaplan eyer Ahur'a teslim olunmuştu. 28 Ağustos 1535 tarihinde Ahur'a 7 adet sade gem teslim olunmuştu. 14 Ekim 1535 tarihinde 1 adet zernişan murassa eğer ve zernişan murassa üzengiler Ahur'a teslim olunmuştu. 18 Ekim 1535 tarihinde 1 adet altın zincirli altın şakaklı oyan Ahur'a teslim olunmuştu. 1 Kasım 1535 tarihinde 3 adet altın zincir, 3 çift gümüş üzengi ve 2 adet altınlı arslan tırnağı Ahur'a teslim olunmuştu. 29 Mart 1536 tarihinde 6 adet gümüş kaplı gem Ahur kethüdâsına teslim olunmuştu. 8 Nisan 1536 tarihinde 6 adet Acem, 4 adet Frengi kadife çatma, 1 adet Frengi kadifesi, 1.000 adet Bursa kadifesi, 1003 adet sade kadife pelenk (pars) abayi Ahur'a teslim olunmuştu. 28 Mayıs 1536 tarihinde 7 adet altınlı arslan tırnağı, 2 adet pazıbend ve 2 adet murassa oyan ve 2 murassa oyan

[1285] BOA, TS.MA, D. 9615, s. 18.

ve şehzâdeler için 3 adet gümüş bozdoğan Ahur'a teslim olunmuştu.[1286] Kanunî'nin bizzat kendisinin gönderdiği üzengiler de Ahur'a teslim olunmaktaydı. 18 Mart 1561 tarihinde Odabaşı yedinden 1'i yaldızlı 3 çift pirinç üzengi teslim olunmuştu. 26 Nisan 1561 tarihinde 1'i yaldızlı 2 çift üzengi de Ahur'a teslim olunmuştu.[1287]

Kanunî'nin saltanatının ikinci dönemi sayılabilecek 1550'li yılların ortalarına gelindiğinde bazı değerli koşum takımlarının eritildiğini görmekteyiz. Saraydaki altın ve gümüş malzemelerin yanında altın ve gümüşten imal edilmiş olan koşum takımlarının eritilmek üzere kuyumcuya verilmesinden iktisadî açıdan sorunlar olduğunu teyit etmekteyiz. Örneğin; 2 Temmuz 1558 tarihinde kuyumcubaşıya eritilmek için verilen altın ve gümüşten imal edilmiş şamdan ve sürahi gibi mutfak malzemelerinin yanında 2 çift gümüş mahmuz ve 1 çift altın şakak bulunmaktaydı.[1288] Değerli koşumların eritilmesi, aynı yıllarda hazine açıklarını gidermeye çalışan Rüstem Paşa'nın malî önlemleri kapsamında yapılmış olduğunu göstermektedir.

Kanunî Devri'nde kayıtlara geçmiş olan koşum takımlarına tereke kayıtlarında da rastlamak mümkündür. Osman Şah'ın muhallefâtından Saray-ı Âmire'ye gönderilen muhtelif eşyalar içinde; 1 altın tablbaz ile 1 altın eğer, murassa paftalı, murassa şakaklı ve altın zincirli 1 adet oyan, murassa şakaklı, altın kaplı gem ve altın zincirli 1 adet lacivert sade oyan, murassa altın kaplı 1 adet eyer ve 1 adet murassa at pazubendi mevcuttu.[1289]

Osmanlı padişahları, üst düzey devlet adamlarını kıymetli atlar ve koşum takımlarıyla taltif ederek onurlandırırdı. Kanunî, İbrahim Paşa'yı seraskerliğe atadığında kendisine hediye olarak yaylar, kılıçlar, kargılar, 6 tuğ, 7 sancak ve zengin koşum takımları olan 9 at vermişti. André Clot, Kanunî'nin İbrahim Paşa'ya hediye ettiği atın koşum takımlarının 150.000 duka değerinde olduğunu ifade etmiştir.[1290] Kanunî, seferlerde başarı gösteren birliklerin komutanlarına da koşum takımları hediye etmekteydi. Kanunî, Estergon Kalesi'nin fethinden sonra üzerinde fetih ayetleri yazılı savaş sancaklarını kaleye diken, düşmanını yenen ve kaleyi ele geçiren

[1286] BOA, TS.MA, D. 9615, s. 19.
[1287] BOA, TS.MA, D. 7434/1.
[1288] BOA, TS.MA, D. 2037/1.
[1289] BOA, TS.MA, D. 2787, s. 1.
[1290] Clot, *Kanunî Sultan Süleyman*, s. 119, 98.

Mehmet Paşa'yı ve yanındaki muzaffer kumandanları onurlandırıcı elbiseler ve altın zincirli gümüş eyerli tüylerle süslenmiş atlar ve hediyelerle ödüllendirmişti.[1291]

Atlar ve koşum takımları, zaman zaman diplomatik hediyeler olmuşlardır. Kanunî ve oğlu Şehzâde Selim, İran'a sığınan Şehzâde Bayezid'in iade edilmesi için yapılan müzakereler sebebiyle Şah Tahmasb'a ve çocuklarına 4 Aralık 1560 tarihinde birçok hediye göndermişti. Gönderilen hediyeler arasında; zerbaft at çulları, 19 adet at, birçok altın murassa eyer ve sair kıymetli hediyeler bulunmaktaydı.[1292]

Kanunî'nin kendisinin kullandığı koşum takımlarında, altın ve gümüş gibi kıymetli cevherlerin yanı sıra zernişan ve murassa işlemeler de olurdu. Celalzâde, Kanunî'nin baştardasının Rodos'a geldiğinde bütün gemilerden toplar atılarak karşılandığını ve baştardadan inen padişahın altın dizginli bir ata bindiğini nakletmiştir. Ayrıca, Mohaç Seferi için saraydan çıkan üst düzey devlet adamlarının atlarının altın üzengili ve gümüş sinebentli (göğüslük) olduğunu eklemiştir.[1293] Peçevi ise Mohaç zaferinden sonra Kanunî'nin altın dizginli bir ata binip savaş alanını gezdiğini ifade etmiştir.[1294]

2.5.9. Kırbaç

Kırbaç, atların eğitimleri ve harekete geçirilip hızlandırılmasında kullanılan oldukça eski bir malzemedir. Kırbaçlar ve kamçılar Osmanlılarda aynı anlamda kullanılan sözcüklerdir. Genellikle ince bir sopanın ucuna bağlanan deri gibi esnek bir malzemeden oluşan kırbaç atları cezalandırma ve kontrol etmekte kullanıldığı gibi insanları da cezalandırmada kullanılan bir alet olmuştur. Kamçılar Kanunî Devri'nde de kullanılmaktaydı. Kanunî'nin şehzâdeliği dönemine ait bir Hazine-i Hümâyun defterinde 17 adet kamçı ve 12 adet kamçı sapı kayıtlıydı. Aynı defterde kamçı kabzaları "tâziyâne" adı altında da kaydedilmiştir. Bunlar; balıkdişi-fildişi füsuskârî tâziyâne kabza (31 adet) ve altınlı demir tâziyâne kabza (2 adet) olarak kaydedilmiş olup kırbaç kabzalarının demir, fildişi ve balıkdişi gibi ürünlerden imal edilmiş olması göze çarpmaktadır.[1295] Kırbaçlar, Kanunî Devrini tasvir eden görsel kaynaklarda da dikkat çekmektedir. Örneğin; şehzâdelerin 1530 yılında yapılan sünnet düğünlerinin tasvir edildiği bir minyatürde; at yarışı yapan binicilerin atları

[1291] Sinan Çavuş, *Süleymannâme*, s. 443.
[1292] BOA, TS.MA, E. 292/14, s. 1.
[1293] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 109-110, 66.
[1294] Peçevi, *Tarih I*, s. 74.
[1295] BOA, TS.MA, D. 10026, s. 12.

hızlandırmak ve rakiplerini geride bırakmak maksadıyla kırbaçlarla atlara vurdukları görülmektedir.[1296]

2.6. Muhasara Silahları

Kanunî Devri kale kuşatmalarında devrin kara muharebelerinde kullanılan bütün silâhlarının kullanıldığı bilinmektedir. Bu silâhların birçoğu zikredildiği için kale muhasaralarında kullanılan yürür kuleler, surları havaya uçurmak için lağımlar, merdivenler ve kazı işleri için kazma ve külünklerin zikredilmesi kâfîdir. Osmanlılar kuruluş devrinde ve yükseliş devrinin ilk yıllarında kale kuşatmalarında mancınıkları tercih etmekteydiler. Örneğin 1430 yılındaki Selanik Kuatması'nda mancınıklar kullanılmıştı.[1297] Tursun Bey, İstanbul Kuşatması'nda Osmanlı askerlerinin mancınık ve top kullandığını ifade etmiştir.[1298]

Kanunî Devri'nde mancınıkların kullanıldığına dair kayıt yoktur. Arifi, savaşlarda kullanılan dönemin harp aletlerini aktarırken "arrade" denilen taş gülleler atan büyük mancınıkların kullanıldığını nakletmiştir.[1299] Ancak onun toplara mancınık dediği anlaşılmaktadır.

2.6.1. Yürür Kule

Yürür kuleler, Ortaçağ'ın önemli kuşatma vasıtaları olmuşlardır. Yürür kuleler, kuşatma yapan kuvvetlere düşman surlarının hizalarına çıkarak oradaki askerlere rahatlıkla karşılık verme imkânı sağlardı. Ayrıca, kaleyi muhasara eden birlikleri de düşman unsurlardan korurdu. Ancak genellikle ahşaptan imal edildikleri için yakılmaları kolaydı. Diğer yandan surlara yanaştığında muhasara yapan askerlerin surlara çıkmasını da kolaylaştırırdı. İstolni-Belgrad kuşatmasında Osmanlı mimarlarının sağlam kuleler inşa ettiğini, kulelerde toprak doldurulmuş çuvalların kalkan vazifesi gördüğünü, kuleleri dolduran askerleri kuleleri sığınak olarak kullanıp kulelerin ardında sakınmadan gezdiklerini yukarıda zikretmiştik.[1300] Ayrıca

---

[1296] Seyyid Lokman, *Hünernâme*, s. 129.
[1297] Aşıkpaşazâde, *Osmanlı Târihi*, s. 154.
[1298] Tursun Bey, *Târih-i Ebül'l-feth*, s. 52.
[1299] Arifi, *Süleymannâme*, s. 55.
[1300] Sinan Çavuş, *Süleymannâme*, s. 515.

yürür kulelerin 1552 Eğri ve 1565 Malta Muhasaralarında da kullanıldığı bilinmekte[1301] bunların birçok muhasarada kullanıldığı tahmin edilebilir.

2.6.2. Kazma ve Külünk

Kazma Türkçe kökenli bir isim olup, genellikle ahşap bir saptan ve metal ağızdan imal edilmiş delici formda yapılmış bir alettir. Külünk, genellikle ahşap bir saptan ve metal ağızdan imal edilen, taş kırma kazması olarak tanımlanan bir alet olup savaşlar da kullanılan harp malzemelerindendir. Külünklerin bir tarafı sivri uçlu olmakla birlikte delici formda imal edilmekteydi. Diğer tarafları ise çekiç işlevi gören ezici formda imal edilmiştir. Kazmalar, ekseriyetle kazı işlerinde kullanılmakla birlikte muharebelerde bazen düşman unsurları etkisiz hale getirmek için de kullanılmışlardır. Farklı versiyonları olan her iki alet de harp, kazı, taş kırma vs işlerde kullanılmıştır. Ayrıca her ikisi de Osmanlı'nın kuruluşundan beri kullanılan malzemelerdendir. Celalzâde, Rodos Muhasarası sırasında surların yere yakın kısımlarında külünklerle delikler açıldığı ve gece olduğunda bu deliklere konulan patlayıcıların surları havaya uçurduğunu ifade etmiştir.[1302]

Kazmalar ve külünkler, zırhlı birliklerle savaşırken kılıç gibi kesici özelliği ön plana çıkan kesici silâhların tesirsiz kalması durumunda oldukça önemli olmaktaydı. II. Murad dönemindeki İzladi ve Varna (1443-1444) Savaşlarını anlatan anonim bir Gazavatnâme'de; düşman unsurların ağır zırhlı olmaları ve kılıçların etkisiz olması üzerine Osmanlı askerlerinin topuz, balta ve külünk (ucu sivri kazma) gibi silâhlarla düşman askerlerine mukavemet ettikleri kayıtlıdır.[1303]

Kazmalar Kanunî Devri'ndeki savaşlara götürülmüş olmakla birlikte bunların çoğunun savaş için götürüldüğünü söylemekte beis vardır. Çünkü çadır kurmak, lağım açmak, tahkimat yapmak, siper kazmak vs. işlerde kullanılmak üzere kazmalara ihtiyaç vardı. Diğer yandan savaş malzemesi olarak götürülen teber tarzı bazı aletlerin bir tarafı kazma formunda olup, bunların delmek ve parçalamak için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin; 1522 Rodos Muhasarası'na götürülen harp aletleri arasında bir yüzü balta bir yüzü kazma formunda 750 adet silâh mevcuttu.[1304] Mohaç Meydan Muharebesi'ne yeniçeriler için götürülen mühimmat arasında bir

---

[1301] Veysel Göger, *16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (Strateji, Taktik, Kuşatma, Aşamaları ve Teknolojisi),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 116.
[1302] Celalzâde, *Rodos Fetihnâmesi,* s. 143.
[1303] İnalcık-Oğuz, *Gazavât-ı Sultân Murâd,* s. 55.
[1304] BOA, TS.MA, D. 5643, s. 2; Vatin, *Rodos Şövalyeleri*, s. 451-452 ;

yüzü balta bir yüzü kazma formunda 770 adet silâh mevcuttu.[1305] Bu silâhların teber formunda olduğu anlaşılmakla birlikte bunlar Rodos ve Mohaç mühimmatlarında teber olarak zikredilmemişti.

Diğer yandan Rodos'a 3.700 adet külünk ile kazma götürülmüştü. Buradaki külünklerin de savaş aleti olması muhtemeldir. Çünkü aynı mühimmat içinde ayrıca 1280 adet lağımcı külünkü ve 1.500 adet taş kırma (sengtıraşan) külünkü mevcuttu.[1306] Dolayısıyla kazma ve külünklerde kendi içlerinde farklı amaçlar için kullanılmış olup bazılarının harp aleti olduğu kayıtların tetkikinden anlaşılmaktadır.

Rodos Muhasarası'na 2.500 adet balta sapıyla yine 2.500 adet külünk sapı götürülmüştü. Mohaç'a 2.000 adet sadece kazma ve 16 yük tutarında balta, kazma ve külünk sapı götürülmüştü. 2.000 adet kazmanın miktarı kazı işleri için de fazla olabileceği için bunların savaş aleti olarak götürülmüş olması da muhtemeldir. 1533-1534 yıllarındaki Irakeyn Seferi'ne ise 6 yük tutarında 480 adet kazma götürülmüştü.[1307] 1551 yılında Trablusgarp'ın fethinden önce sefere götürülen mühimmat arasında Galata Mahzeni'nden gemi vs. birçok deniz vasıtasına verilmiş 130 adet kazma bulunmaktaydı.[1308]

2.6.3. Araba Kaleler

Savaş arabaları hem muhasaralarda hem de meydan muharebelerinde kullanılan hareketli araçlardır. Savaş arabaları ateşli silâhlardan çok daha önce kullanılmış olan savaş meydanlarının yürüyen kaleleri şeklinde tasvir edilebilecek önemli savaş araçlarıdır. Bu arabalar Ortaçağ'da Asya ve Avrupa toplumları tarafından kullanılmaktaydı. Savaş arabaları süvariler ortaya çıkana değin antik Çin savaşının temel dayanaklarından olmuştu.[1309] Daha sonra Avrasya toplumları ateşli silâhları icat edip geliştirmeye başlayınca Yeniçağ'ın cephe ve savaş kavramları kısmen değişmeye başlamıştır. Bu süreçte savaş arabaları da Avrupa'da ateşli silâhlarla donatılmaya başlanmış ve ateşli silâhlar mobilize edilerek muharebenin seyri ve taktikleri de değişmeye başlanmıştır.

[1305] BOA, TS.MA, D. 9633, s. 3; *Emecen, Klasik Çağda Savaş*, s. 215.
[1306] BOA, TS.MA, D. 5643, s. 2; 9633, s. 3; Vatin, *Rodos Şövalyeleri*, s. ; *Emecen, Klasik Çağda Savaş*, s. 215.
[1307] BOA, TS.MA, D. 10583.
[1308] BOA, TS.MA, D. 2771, s. 1-16.
[1309] Chase, *Ateşli Silâhlar,* s. 203.

Wagenburg veya "araba kaleler" ilk kez Bohemya'da Huss taraftarları tarafından XIV. yüzyılın ortalarında Huss savaşlarında kullanılmıştı. Askerler ateşli silâhları arabaların içinde ateşleyerek düşmana ağır zaiyatlar verdikleri gibi bu arabalar düşman saldırısına karşı kalkan vazifesi de görmekteydi. Bunların mürettebatı arbeletçilerden ve hafif ateşli silâh kullanan askerlerden oluşuyordu ve süvari hücumlarına karşı sağlam tahta kalkanlar ve hafif toplarla korunuyorlardı.[1310] Osmanlılar savaşlarda kendilerini oldukça yoran savaş arabalarını kuruluş devrinde tanımıştı. Varna Muharebesi'nde Osmanlılar Haçlı ordusunu yendiler, Hıristiyan savaş arabalarını ele geçirdiler ve Wagenburg taktikleri konusunda derinlemesine bilgi edindiler. Her ne kadar Osmanlıların savaş usullerini yeni Wagenburg taktiklerine uyarlama hızları dikkat çekiciyse de, bu bizi şaşırtmamalıdır, çünkü Wagenburg taktiği Türklerin Orta Asya savaş geleneklerinden o kadar uzak bir şey değildi. Daha sonraki tarihlerde Osmanlı savaş uzmanları tabur cengi veya "kamp muharebesi" adı altında savaş arabalarına dayanan bu yeni usulü Safevîlere ve Mugallere tanıttılar ki, onlar da bu taktiğe Osmanlı muharebe düzeni anlamına gelen *Destur-i Rumi* adını verdiler.[1311] Askerî teknoloji Osmanlılar vasıtasıyla batıdan doğuya ilerliyordu. Osmanlılar Haçlılarla savaşırken öğrendikleri Wagenburg taktiğini Haçlılara ve Safevîlere karşı kullanımışlardı. Safevîler ise doğudaki düşmanlarına karşı kullanmışlardı. Böylelikle Hindistan'a kadar ulaşan Wagenburg taktiği Osmanlı birikimiyle anılmaktaydı. Öyle ki Babür Şah 1526 yılında Paniput'ta Delhi Sultanı İbrahim Ludî'ye karşı elde ettiği zaferi tasvir ederken "*askerlerine arabaları Osmanlı tarzında zincirle bağlamalarını*" emrettiğini söylüyordu.[1312]

2.6.4. Kement

Kement, kale muhasaraları ve meydan muharebelerinde kullanılan silâhlardan olup tarafımızca muhasara başlığı altında incelendi. Kement, kadim Türklerin atların üzerindeki düşman süvarisini çengelli ve ilmekli iplerle aşağı çekmesini sağlayan bir çeşit silâhtı. Jean Pal Roux'a göre uzun bir sırığın ucuna bağlanan iplerden oluşan ve süvarileri attan düşürmeye yarayan "kement"i ilk kez göçebe Türkler icat etmiştir.[1313]

[1310] İnalcık ve Oğuz, *Gazavât-ı Sultân Murad*, s. 87; Chase, *Ateşli Silâhlar*, s. 75; Agoston, *Top Tüfek ve Barut*, s. 40.
[1311] Agoston, *Top Tüfek ve Barut*, s. 41.
[1312] Chase, *Ateşli Silâhlar*, s. 165.
[1313] Roux, *Orta Asya*, s. 38.

Kement, Osmanlılar tarafından da kullanılmaktaydı. Kanunî'nin şehzâdeliği dönemine ait bir Hazine-i Hümâyun defterinde 24 adet ibrişim kement kayıtlıydı.[1314] Kanunî'nin seferlerine de kementler götürüldüğü kayıtların tetkikinden anlaşılmaktadır. Kanunî, 1521 yılındaki ilk seferine (Belgrad) çıkarken orta bölüklerden bazılarının silâhları arasında kementler de bulunmaktaydı.[1315] Kanunî Devri'nde kementler süvariyi attan düşürmeye yaradığı gibi çengelli olanları kale muhasaralarında askerlerin surlara tırmanmasını sağlamaktaydı. Celalzâde, Rodos Muhasarası sırasında Osmanlı askerlerinin Rodos Kalesi'nin burçlarına kementler atarak tırmandıklarını nakletmiştir.[1316]

Kementler aynı zamanda yay kirişi ile birlikte hanedan üyelerinin ve sivillerin boğulmasında kullanılan infaz aletlerindendir. Yay kirişi, Türklerin kadimden beri kullandığı infaz aletlerinden olup Kanunî Devri'nde ve öncesinde Osmanlı devlet adamları ve hususen de Hanedân üyelerinin boğulmasında kullanılmaktaydı. Yay kirişi bulunmadığı taktirde bu vazifeyi ifâ edecek ip ya da kement kullanılırdı. Hanedan üyelerinin kanı kadimden beri kutsal sayıldığı için kanlarının akıtılması caiz değildi. Kanunî'nin babası I. Selim kardeşi Ahmed'i 1513 yılında Bursa'da yayının kirişiyle boğdurmuştu. Şehzâde Korkud da 1513 yılında boğdurulmuştu. Kanunî Devri'nde de cellatların muhtelif infaz araçları arasında kement bulunmaktaydı. Şehzâde Mustafa 6 Ekim 1553 tarihinde kementle boğdurulmuştu.[1317] Kanunî diğer oğlu Şehzâde Bayezid'in İran'a sığınması üzerine onun da infaz edilmesi için peşine 10 fedai takmıştı.[1318] En nihayetinde 1562 yılında Şehzâde Bayezid ve 4 oğlu boğdurulmak suretiyle öldürülmüştü.

2.6.5. Sopa

Sopalar Osmanlı toplumunda genellikle sivil hayatta kullanılan beylik silâhlardandır. Yeniçeriler olağan zamanlarda asayişi sağlamak için sopa taşımaktaydılar. Breüning, yeniçerilerin taşıdıkları sopaların onların görevlerini temsil ettiğini ve bundan dolayı sopaların sembolik bir değeri olduğunu iddia etmişti.[1319] Canaye, Padişahın önünden gidip yolu açan çavuşların ellerinde gümüş sopalar bulunduğunu ve yolu açarken çevredekileri dağıtmak ya da korkutmak

---

[1314] BOA, TS.MA, D. 10026, s. 11.
[1315] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik,* s. 34.
[1316] Celalzâde, *Rodos Fetihnâmesi,* s. 118.
[1317] Turan, *Taht Kavgaları*, s. 39.
[1318] BOA, TS.MA, E. 757/70, 29 Safer 967/30 Kasım 1559.
[1319] Breüning, *Seyahatnâme*, s. 97.

amacıyla bunları kullandıklarını görmüştü.[1320] Bassano ise yeniçeri, sipahi ve solak ortalarının kılıç, balta ve omuzlarında yaklaşık beş karış uzunluğunda namlusu olan horozlu karabina taşıdığını, solaklar ve yeniçerilerin kılıç, ok, yay ve eyerlerinde sopa takılı olduğu halde ata bindiklerini gözlemlemişti.[1321]

2.6.6. Bozdoğan-Topuz

Bozdoğan, Farsça'da gürz, Arapça'da debbûs amid ve mitraka, Türkçe'de ise topuz ve bozdoğan isimleriyle anılmaktadır.[1322] Bozdoğan kelimesinin tercih edilmesinin sebebi bazı türlerinin ezici ve parçalayıcı olan metal kısımlarının yırtıcı kuşların kafasına benzetilmesindendir. Şekil itibariyle kelle soğana benzeyen bozdoğan, gürz ve topuz için "soğancık" şeklinde tabirler de kullanılmıştır. Parçalayıcı türden silâhlardan olan bozdoğan ve gürz sınıfı silâhlar her türlü muharebede kullanılan silâhlardandır.

Bozdoğan, Osmanlıların kuruluşundan beri kullandıkları silâhlardandı. Neşrî, taht kavgaları (Fetret Devri 1402-1413) sırasında Çelebi Mehmed ile kardeşi küçük Mustafa'nın birbirlerine bozdoğanla hamle yaptıklarını ancak vuramadıklarını ifade etmiştir.[1323] Hoca Sadettin, 1473 yılında Otlukbeli Savaşı'nda Osmanlı askerlerinin ellerindeki bozdoğanlarla Uzun Hasan'ın askerlerini kuş gibi avladıklarını ifade etmiştir.[1324] Bozdoğanlar bazı münferit hadiselerde de kullanılmıştır. Örneğin; II. Bayezid, 1492 yılında Manastır civarında bir su geçidinde su içerken mehdi olduğunu söyleyen bir gayr-ı müslimin tarafından saldırıya uğramıştı. Bu kişi, kılıcını çekerek çavuşlardan kurtulup II. Bayezid'in üzerine yürümüş, İskender Paşa ise suikastçının başına gürzle vurarak onu öldürmüştü. Bu olay Hünernâme'de de resmedilmiştir.[1325] Osmanlı padişahlarının bozdoğan ve gürz sınıf silâhları kullandığına dair kayıtlar da mevcuttur. Hünernâme'de Orhan Gazi'nin çok büyük bir gürzü kaldırıp dizlerinin üstünde tuttuğu ve yere bıraktığı sahne, II. Mehmed'in ise Sultanahmet Meydanı'nda bulunan yılanlı sütuna şeşper attığı sahne XVI. yüzyılda resmedilmişti.[1326]

[1320] Canaye, *Seyahatnâme*, s. 79.
[1321] Bassano, *Osmanlılarda Gündelik Hayat*, s. 40.
[1322] Tülin Çoruhlu, "Gürz" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 327.
[1323] Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ II,* s. 571, 77.
[1324] Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih III*, s. 129.
[1325] Oruç Bey, *Tarih*, s. 128; Seyyid Lokman, *Hünernâme*, s. 33.
[1326] Seyyid Lokman, *Hünernâme*, s. 24, 28.

Bozdoğan, şeşper, gürz ve topuz kısa metal ve ahşap sapın ucuna takılan yuvarlak ve parçalı metallerden oluşan ezici ve parçalayıcı bir yakın dövüş silâhıdır. Silâha ismini veren ezici ve parçalayıcı olan başlık kısmı ise demir, çelik, pirinç, bronz ve bakırdan imal edilmekteydi. Bozdoğanlar, genellikle demir, çelik, pirinç, bronz ve bakırdan imal edilse de sultan ve paşalar için özel olarak altın ve gümüşten yapılanları da mevcuttu. 1539-1540 yıllarında Cebehâne'ye ve Ahur'a onarım ve muhafaza için muhtelif silâhlar verilmiş olup bunlar arasında 3'ü gümüş 7 bozdoğan mevcuttu.[1327] Ayrıca önemli devlet adamlarının muhallefâtlarında da altın ve gümüş türlerine rastlamak mümkündür. 1522 yılında vefat eden Mısır Beylerbeyi Hayır Bey'in muhallefâtında 1 adet gümüşlü billurla tutulmuş topuz bulunmaktaydı.[1328] Peçevi, Rüstem Paşa'nın ölümünden sonra terekesinde 100 adet altın topuz olduğunu yazmıştı.[1329] Osmanlılar devrinde devlet ricali tarafından topuz taşınması bir asalet ve üstünlük nişanesiydi.

Osmanlılarda şeşper, bozdoğan, topuz ve gürz gibi aynı türden silâhların boyları kullanacak kişinin fiziki özelliklerine göre değişirdi. Dolayısıyla standart bir boydan bahsetmek mümkün değildir. Bu grup silâhların hepsi hem piyade hem de süvari tarafından kullanılan silâhlardandı. Şeşper ve bozdoğanlar, gürzlere göre daha hafif ve daha uzun saplıdır. Osmanlı ordusunda atlı zağarcılar, atlı sekbanlar ocağının büyük zabitleri, yayabaşıları, bölükbaşıları, odabaşları ve süvari çavuşlarının gürzleri bulunurdu.[1330] Altı bölük halkının kumandanı olan bölükbaşılar atlarının eğerinden kalkan ve bozdoğan asardı.[1331] Bununla birlikte bozdoğanlara bazı bölüklerin mensuplarının terekelerinde de rastlamak mümkündür. 1546 yılında Edirne'de vefat eden Silâhtâr Bölüğü'ne mensup olan Üveys oğlu Halil'in terekesinde bir adet bozdoğan mevcuttu.[1332]

Baş kısmı dikey ve kıvrımlı dilimli olan veya prizmatik şekillerden oluşan gürzler bozdoğan sınıfından olmakla birlikte dilimli olmayan tek parça yumak şeklindekilere gürz denildiği anlaşılmaktadır. Kanunî Devri'nde Ehl-i Hiref defterleri

---

[1327] BOA, TS.MA, D. 9615, s. 18-19.
[1328] Çelik, "Hayır Bey'in Muhallefâtı", s. 174.
[1329] Peçevi, *Tarih I,* s. 18.
[1330] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I,* s. 377; Serhat Kuzucu, *Osmanlı Ordusu ve Sefer Lojistiği (1453-1789),* Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, s. 39.
[1331] Kanunî devrinde 58 kişi olan Ağa bölükbaşlarının 9 akçe yevmiyeleri vardı. Sayıları daha sonraları artmıştı. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları I,* s. 217.
[1332] Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Türk Tarih Kurumu Belgeleri Dergisi,* C. III, Ankara 1966, sy. 5-6, s. 86.

ve Kanunî'ye bayramlarda hediye sunan zanaatkârlara verilen in'âmların kaydedildiği belgelerde "bozdoğancılar" kayıtlı olup gürz ya da topuz ayrıca beyan edilmemiştir. Bu da aynı formda olan bu silâhların hepsinin bozdoğancılar tarafından imal, tamir ve tezyin edildiğini göstermektedir. Kanunî Devri'nde bozdoğanların nasıl imal edildiğine dair elimizde bilgi ve belge olmayıp döküm teknikleriyle muhtelif metallerden üretilen başlıkların ağaç ve metal saplara geçirilmesiyle elde edildiğini günümüze ulaşan bozdoğan türlerinden tahmin ediyoruz.

> Osmanlı İmparatorluğu döneminde 16 çeşit bozdoğan olmakla birlikte bunlar topuzun yuvarlak küre şeklinden geliştirilmiştir. Baş kısmı prizmatik karakterli şekiller, dikey uzanan dilimler, çeşitli kıvrımlar ve dilimler üzerindeki sivri, keskin ve yuvarlak hatlardan oluşmaktadır. Şeşper denilen tür de bozdoğan grubundandır. Türkler Farsça'da "altı kanat" anlamına gelen şeşpere "dilimli topuz" demişler ve bu silâhı 6-9 dilimli olarak yapmışlardır.[1333]

Şeşper ismi Kanunî Devri kaynaklarında sıklıkla kullanılmamakla birlikte Celalzâde Salih, Almanya Seferi'nde Osmanlı kuvvetlerinin şeşper kullandıklarını ifade etmiştir.[1334] Bozdoğanların bazılarının dökümü tek parça metalden yapılırken düşmana vereceği zararı artırmak için bazıları çivili ve dikenli imal edilirlerdi. Bazılarının baş kısmı ise yuvarlak ve çivisiz formda imal edilip bunlara "matrak" denilmekteydi. Bunlar daha çok ezici özelliğe sahip olup tahriş gücü çivili, dikenli ya da çıkıntılı olanlara nazaran daha azdı. Çivili, dikenli ya da dilimli gürz sınıfı silâhlar parçalayıcı formda imal edilmiş olup bu silâhı kullananın asıl misyonu düşmanının zırhını delebilmekti.[1335]

Bozdoğan ve gürz sınıfı silâhlar, zırhlı birliklerde savaşırken kılıç gibi kesici özelliği ön plana çıkan kesici silâhların tesirsiz kalması durumunda oldukça önemli olmaktaydı. II. Murad dönemindeki İzladi ve Varna (1443-1444) Savaşlarını anlatan anonim bir Gazavatnâme'de düşman unsurların ağır zırhlı olmaları ve kılıçların etkisiz olması üzerine Osmanlı askerlerinin topuz, balta ve külünk (ucu sivri kazma) gibi silâhlarla düşmana mukavemet ettikleri ifade edilmişti.[1336] Buradan hareketle kazma ve külünkler kadar gürz sınıfı silâhların da ağır zırhlı birlikleri dağıtmada etkili olduğu görülmektedir.

[1333] Çoruhlu, "Gürz" s. 327.
[1334] Celalzâde Salih, *Alaman Seferi,* s. 24.
[1335] Ciğer yakan bozdoğanlar, kıpkızıl ateş olup zırh giysilerini yakar oldular. Hoca Sadettin, *Tacü't Tevârih,* C. IV. s. 38.
[1336] İnalcık-Oğuz, *Gazavât-ı Sultân Murâd,* s. 55.

Bozdoğanlar, savaşların yanı sıra harp oyunları ve çeşitli eğlencelerde kullanılan silâhlardandı. Bozdoğan kullanmanın belirli teknikleri olup şilâhşörlük risalelerinde bunlar şu şekilde zikredilmektedir: Bunların birincisi, at üzerinde üzengilere basarak ayağa kalkmak ve bozdoğanı kaldırıp üstten aşağıya doğru rakip ya da düşmana hamle yapmaktır. İkincisi, üzengi üzerine kalkmadan eğer üzerinde otururken hamle yapmaktır. Üçüncüsü, bozdoğan ile alttan yukarı doğru hamle yapılmasıdır. Dördüncüsü sağ eldeki bozdoğanı hızlıca sol tarafa çevirip düşmana hamle yapmaktır. Beşincisi, düşmana hızlıca üst üste darbe vurabilmektir. Altıncısı, düşmana hızlıca hem sağdan hem soldan darbe vurabilmektir. Yedincisi, bozdoğanı baş üzerinde çevirip düşmana hızla vurabilmektir. Sekizincisi, baş üzerinde sağdan sola doğru çevrilen bozdoğan ile düşmana darbe vurmaktır. Dokuzuncu ve onuncusu ise bozdoğanı mızrak gibi tutarak düşmana direk hamle yapıp onu darp etmektir.[1337]

Kanunî Devri'nde topuzun hükümdârlık alametlerinden biri olarak addedildiği anlaşılmaktadır. 1526'da Mohaç Meydan Muharebesi'nden sonra Kanunî Budin'i Szapolyai Yanoş'a bırakmış ve kendine bağlamıştı. Ancak 1527 yılında Habsburg hanedanına bağlı Ferdinand, Budin'i işgal etmiş ve Kanunî Almanya Seferi'ne çıkarak 1540 yılına kadar Budin'i Yanoş'a bırakmıştı. Ancak 1540 yılında Kral Yanoş ölüm döşeğine düşünce, Kanunî kralın küçük oğluna krallık beratı ve krallık topuzu göndermişti.[1338]

Kanunî gönderdiği hediyerlerle Yanoş'un oğlunu onun yasal varisi olarak tanımakla birlikte onu himaye ediyordu. Ayrıca hükümdârlık nişanesi olan silâhlar, vassal krallara da gönderilirdi. Topuz, krallık alameti olduğu gibi Osmanlı hiyerarşisinde üst düzey mevki sahiplerinin de kurumsal rütbe emârelerindendi. Osmanlılarda bölük ağaları, ağa ve komutan sıfatında olan çorbacılar, hasekiler ve solakbaşlarının topuzları bulunmaktaydı.[1339]

Kanunî Devri'nde bozdoğanların hükümdârlık alameti olmalarının yanında padişahlar nezdinde en kıymetli hediyelerden biri olduğu da söylenebilir. Kanunî'nin, 4 Aralık 1560 tarihinde Şah I. Tahmasb'a ve çocuklarına gönderdiği kıymetli hediyeler arasında 1 adet bozdoğan mevcuttu.[1340]

[1337] Firdevsî-i Rûmî, *Müsellahnâme*, s. 31-32.
[1338] Peçevi, *Tarih I*, s. 174-175.
[1339] Hazerfen, *Telhisü'l-Beyan*, s. 147-148.
[1340] BOA, TS.MA, E. 292/14, s. 1.

Bozdoğan, Kanunî Devri'nde asker, reaya ve Osmanlı seçkinleri tarafından kullanılan etkili silâhlardandır. Celalzâde, Rodos Muhasarası'nda Osmanlı askerlerinin Rodos müdafilerinin başlarına şeşperlerle vurup kafalarını parçaladığını ifade etmiştir. Ayrıca Rodos müdafilerinin de Osmanlı askerlerinden mazgal ve duvarlara yanaşanlara da çivili topuz (soğancık) ve nacakla vurduklarını ilave etmiştir.[1341]

Kanunî Devri'nde savaşlarda bozdoğan türü silâhlar kullanıldığı gibi "bozdoğancı" zanaat erbabı da savaşlara götürülmekteydi. Kanunî'nin 1521 yılında ilk seferi olan Belgrad Seferi'ne katılan muhtelif işler yapan askerlere yüklerine ve asker sayılarına göre çeşitli miktarlarda beygirler verilmiş olmakla birlikte 1521 Belgrad Seferi'ne katılan bozdoğancılara 3, 1522 yılındaki Rodos Seferi'ndeki bozdoğancılara ise 1 adet beygir verilmişti.[1342] Bozdoğancıların sefer esnasında, öncesinde ve sonrasında bozdoğanların bakım ve onarımını yaptıkları anlaşılmaktadır.

Bozdoğanlara savaşlara götürülen mühimmatlar arasında da rastlamak mümkündür. Mohaç Meydan Muharebesi'ne götürülen silâhlar arasında 25 adet bozdoğan mevcuttu.[1343] Mohaç'ta Kanunî'nin kendisinin topuz kullandığı bilinmektedir. Mohaç'ta miğferine üç sorguç takan Kanunî, elinde topuzuyla atının üzerinde bütün orduyu teftiş etmişti.[1344]

Kanunî Devri'nde bozdoğan türünden silâhların cebehânede üretildiği bilinmekle birlikte sarayda da bozdoğancılar cemâ'ati mevcuttu. Topkapı Sarayı'nda Kanunî dönemine ait bozdoğancılar hakkındaki bazı bilgiler günümüze ulaşmıştır. Bozdoğancılar Kanunî döneminde sultana, paşalara ve üst düzey askerlere özel bozdoğan yaparlardı. Bayramlarda bazıları Kanunî'ye özel yapım bozdoğanlar sunar ve para ve kaftan gibi hediyeler alırdı. Ayrıca seferlere de iştirâk ederdi.

1525 yılında kayıt altına alınmış olan Ehl-i Hiref içinde usta bozdoğancılar ve çıraklar mevcuttu. Bunlardan Kemal oğlu Mustafa'nın babası II. Mehmed döneminde kul olarak saraya alınmıştı. Kendisi ise II. Bayezid döneminde sanatkâr olarak işe alınmış ve 1525 yılında 30 akçe yevmiye almaktaydı. Bozdoğancı Mustafa Usta tarihi belli olmayan bir Ramazan Bayramı'nda Kanunî'ye özel yapım 1 bozdoğan

---

[1341] Celalzâde, *Rodos Fetihnâmesi,* s. 126, 144; Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik,* s. 67, 70.
[1342] BOA, TS.MA, D. 5639, s. 3.
[1343] BOA, TS.MA, D. 9633.
[1344] Koçu, *Türk Zaferleri,* s. 152.

sunmuştu ve saraydan kendisine 3.000 akçe ve 1 benek kaftan akçe in'âm verilmişti. Mustafa Usta, farklı bayramlarda da saraya özel yapım bozdoğanlar sunmuştu.[1345]

Mustafa Usta bazı defterlerde Mustafa Çelebi şeklinde de geçmiştir. Mustafa Usta, 1525 yılında en fazla yevmiye alan bozdoğancı ustadır. Günlüğünün çokluğu ve maiyetinde 4 çırak olması onun mesleğinde oldukça mahir olduğunu göstermektedir. Mustafa usta aynı zamanda XVI. yüzyılın ünlü kemankeşlerinden biriydi. Bozdoğancı Mustafa Çelebi, Poyraz havası ile atılan Çizmeci Menzili'nde 1.198 gezlik rekor kırmıştı. Ankara'da İshak Bey Menzili'nde de rekor kırmış ve menzil taşı diktirmişti.[1346]

Karagöz oğlu Muhammed, 14 Şubat 1522 tarihinde sanatkâr olarak saraya alınmıştı ve 1525 yılında 15,5 akçe yevmiye almaktaydı. Usta Muhammed'in babası önceleri silâhtâr taifesinden olup kul olarak saraya alınmıştı. Üsküplü Hızır, devşirme kökenli olup II. Bayezid zamanında bozdoğancı olarak alınmıştı. 1525 yılında 10 akçe yevmiye almaktaydı. Bozdoğancı Hızır Usta tarihi belli olmayan bir Ramazan Bayramı'nda Kanunî'ye özel yapım bir çomak, başka bir bayramda ise 1 bozdoğan sunmuş ve bu bayramların birinde kendisine 1.500 akçe in'âm verilmişti. Vidinli Yusuf ise 1525 yılında 16,5 akçe yevmiye almaktaydı. Bozdoğancı Yusuf Usta tarihi belli olmayan bir Ramazan Bayramı'nda Kanunî'ye özel yapım 1 bozdoğan sunmuştu ve kendisine 2.000 akçe in'âm verilmişti.[1347]

1525 yılında kayıt altına alınmış olan Ehl-i Hiref içinde çırak bozdoğancılar ise şöyledir: 12 Haziran 1518 tarihinde kul olarak saraya alınmış olan Hasan 1525 yılında 2,5 akçe yevmiye alıp Mustafa'nın çırağı olarak çalışıyordu. Usta Mustafa'nın diğer çırakları olan Rus Mustafa, Hüsrev ve İbrahim de 1525 yılında 2,5 akçe yevmiye almaktaydılar. Usta Mustafa'nın diğer bir çırağı Abdi ise 25 Şubat 1520 tarihinde Edirne Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na alınmıştı ve 1525 yılında 2 akçe yevmiye almaktaydı. Usta Muhammed çırağı Hamza ise 12 Haziran 1518 tarihinde çırak Hasan ile birlikte saraya alınmış olup 1525 yılında 2 akçe yevmiye almaktaydı. Usta Muhammed'in bir diğer çırağı olan Ferhad, diğer çıraklar Hasan ve Hamza ile işe alınmıştı ve 1525 yılında 2 akçe yevmiye almaktaydı. Usta Muhammed'in bir diğer çırağı olan Ali de 1525 yılında 2 akçe yevmiye almaktaydı.

[1345] BOA, TS.MA, D. 8244/1; 8244/2, s. 2; 9602, s. 2; 9605, s. 3; 9706, s. 11; Uzunçarşılı, "Ehl-i Hiref", s. 44.
[1346] BOA, TS.MA, D. 9602, 9605, Yücel, *Türk Okçuluğu,* s. 249-250.
[1347] BOA, TS.MA, D. 6503, s. 4; 9602, s. 2; 9605, s. 2; 9706, s. 11; Uzunçarşılı, "Ehl-i Hiref", s. 44.

Usta Hızır'ın da 3 çırağı mevcuttu. Çırak İlyas 10 Mart 1517 tarihinde saraya hediye olarak gelmiş olup 1525 yılında 1 akçe yevmiye almaktaydı. Usta Hızır'ın diğer 2 çırağı ise ikişer akçe yevmiye almaktaydı. Bozdoğancı usta Vidinli Yusuf'un ise 2 çırağı bulunmaktaydı. Yusuf'un çırağı Hasan, 10 Mart 1517 tarihinde Edirne Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na alınmış olup 1525 yılında 2 akçe yevmiye almaktaydı. Yusuf'un diğer çırağı Muhammed ise Kanunî Devri'nde saraya sanatkâr olarak alınmış olup o da 1525 yılında 2 akçe yevmiye almaktaydı.[1348]

1558 yılı Kasım ayında Ehl-i Hiref mevaciblerinin kayıtlı olduğu defterde de 8 usta, 4 çırak olmak üzere toplam 12 adet bozdoğancı kayıtlı olup mevacibleri aşağıdaki gibidir:[1349]

Tablo 2.27. 1558 Yılında Topkapı Sarayı'nda Görev Yapan Bozdoğancılar

İsmi	**Memleketi ya da Kökeni**	**İhtisası**	**Günlüğü (akçe)**
Hamza	Çerkes	Usta	16,5
Hamza	Bosna	Usta	10
Nasuh (Hayreddin oğlu)	-	Usta	9,5
Mahmud (Mustafa oğlu)	-	Usta	7
Mehmed	Rum	Usta	4,5
Hüseyin	Rus	Usta	5,5
Kasım	-	Usta	5
Ferhad	Bosna	Usta	5
Rum Süleyman çırağı	-	Çırak	3,5
Frenk Piri? çırağı	-	Çırak	2
Yusuf oğlu Mustafa çırağı	-	Çırak	3
Yusuf oğlu Mustafa çırağı	-	Çırak	3

Kaynak : BOA, TSMA, D. 9612, s. 5.

Bunların haricinde Kanunî Devri'nin bozdoğancılarından olup haklarında bilgi sahibi olamadığımız bozdoğancılar da mevcuttur. Üstelik bayramlarda Kanunî'ye hediye sunan Ehl-i Hirefin kayıtlı olduğu belgeler tarihsiz olup bu durum işimizi zorlaştırmaktadır. Mevacip defterlerinde yer almayan bazı bozdoğancılardan Mustafa Çelebi, Sinan ve Hayreddin isimli ustalar da bir bayramda saraya bozdoğan sunmuşlardı. Bunlardan Mustafa ustanın 1525 mevacib defterinde yer alması bize ipucu vermektedir. 1558 mevacib defterinde yer almamaları ise bu ustaların 1540'larda da görev yaptıklarını göstermektedir.[1350]

Topkapı Sarayı'nda istihdam edilen Ehl-i Hiref'in XVII. yüzyılda da varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. IV. Murad dönemine ait bir Ehl-i Hiref defterinde 3

[1348] BOA, TS.MA, D. 9706, s. 11; Uzunçarşılı, "Ehl-i Hiref", s. 45.
[1349] BOA, TSMA, D. 9612, s. 5.
[1350] BOA, TS.MA, D. 6503; 8244/1, s. 1; 8244/2 s. 2.

bozdoğancı mevcut olmakla birlikte sayılarının Kanunî dönemine nazaran düştüğü görülmektedir.[1351]

Kanunî Devri'nde bozdoğanların, halk arasında bilhassa işsiz taifesi tarafından da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aydın Beyi'ne ve Alaşehir Kadısı'na yazılan 7 Kasım 1560 bir hükümde; levent taifesinden Divâne Yunus, Divâne Mehmed ve Yazıcı isimli kişilerin bazı arkadaşlarıyla birlikte pazarlarda bozdoğan, kalkan, kılıç, ok ve yayla gezerek Müslüman reayaya musallat oldukları ve bazı insanları yaraladıkları ifade edilmişti. Ayrıca onları uyarmak ve tedip etmek için İstanbul'dan gönderilen Malkoç'u nacak, külünk ve kılıçla yaralayan üsküfünü de parçalayan mezkûr kişilerin yakalanarak üzerlerindeki suç eşyaları müsadere edilerek hapsedilmeleri emredilmişti.[1352]

Kanunî Devri'nde bozdoğan ve gürz sınıfı silâhların üretim aşamalarına dair bilgi olmasa da Cebehâne'de özel sandıklarda muhafaza edildiklerine dair bilgiler mevuttur. 29 Haziran 1518 ile 18 Ocak 1520 tarihleri arasında kaydedilen Cebehâne hesap defterinde; kılıçlar, meçler ve bozdoğanların muhafaza edilmesi için kullanılan sandıkların üzerine içlerindeki silâhların isimlerini yazarak tasnif etmek üzere tanesi 6,5 akçe olan toplam 591,5 akçe değerinde olan 91 adet yazı tahtası alındığı zikredilmişti.

[1351] BOA, TS.MA, D. 9604, s. 6.
[1352] BOA, MD 3, Hüküm nr. 1620, s. 552, 17 Safer 968/7 Kasım 1560.

3. DONANMADA KULLANILAN SİLÂH TÜRLERİ

3.1. Osmanlı Bahriyesinde Deniz Donanması

Osmanlılar, kuruluş devrinde sınırlarını denizlere kadar ulaştırmış; gerek nakliye ve ulaşım gerekse savaş için elzem olan bir donanma ihtiyacını çok erken dönemlerde hissetmişlerdi. Denizcilik bilgilerini çoğunlukla XIV. yüzyılda topraklarını temellük edindikleri Karesi Beyliği'nden öğrenmişlerdi. Kısa sürede Gemlik, Edincik, Karamürsel ve İzmit'te kurup geliştirdikleri tersaneler sayesinde Osmanlı deniz kuvvetlerinin özünü oluşturmuşlardır.[1353] II. Mehmed döneminde Cenovalılar Karadeniz'deki kolonilerinden; II. Bayezid devrinde ise Venedikliker ve Cenovalılar Ege ve Doğu Akdeniz'den çıkarıldıklarında Osmanlı Devleti, bir deniz gücü olmuştur.[1354] Tedrici olarak artan bu güç, Kanunî Devri'nde zirveye ulaşmıştır. Bu çalışmada Osmanlı donanmasında askerî amaçla çeşitli görevler yapan gemi türlerinin özelliklerinin yanında bu gemilerde kullanılan silâhların özelliklerinin incelenmesi amaçlandı. Bu sebeple başta arşiv belgeleri olmak üzere çeşitli kaynaklar ışığında tersanelerde yürütülen üretim faaliyetlerinden savaşlara götürülen mühimmatlara kadar birçok belge ve bilgi değerlendirildi.

Kanunî Devri'nde kara ve deniz muharebelerinde kullanılan bütün silâhlar konumuza dahil olmakla birlikte bu bölümde donanmada kullanılan silâh ve gemi gibi harp vasıtaları incelendi. Esasında kara muharebelerinde kullanılan hemen hemen bütün silâhlar deniz muharebelerinde de kullanıldığı için bu bölümün incelenmesinde zorluklarla karşılaşmadık. Donanmaya münhasır baştopu ve yantopu gibi silâhlar da mevcuttur. Kanunî Devri Tersane muhasebe defterleri ve savaşlara götürülen mühimmat listeleri en zengin kaynaklar olmakla birlikte İdris Bostan'ın eserleri başta olmak üzere önemli çalışmalardan da yararlanıldı.

Osmanlı sultanlarının yükseliş devrinde Ege Denizi'ndeki ve Balkanlar'daki siyasî ve askerî hedefleri Osmanlı donanmasını büyütme zaruretini ortaya çıkarmıştı. Özellikle I. Selim devrinde doğudaki askerî hedeflere büyük oranda ulaşılınca seferlerin yönü batıya dönmüştü. I. Selim, Kemalpaşazâde'ye "*Avrupa'yı fethetme niyetinde olduğunu ve Galata'dan Kağıthâne'ye kadar büyük bir tersane yaptırmak*

[1353] İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği,* Kitap Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2006, s. 36.
[1354] Colin Imber, "The Navy of Süleyman the Magnıfıcent", *Archivum Ottomanicum,* Leuven Peeters, Leuven 1980, s. 211.

istediğini" söylemişti. Kemalpaşazâde ise kendisine İstanbul'un stratejik konumundan bahsetmiş ve düşman unsurların deniz trafiğini engellemesi halinde İstanbul'un iaşe, imâr ve ihyası için deniz yollarının güvende olması gerektiğinden bahsetmişti.[1355] Hoca Sadettin, I. Selim'in doğudaki düşmanlarını bertaraf ettikten sonra batıdaki düşmanlarını ortadan kaldırmak için Galata'daki Balat şeridinde büyük tersaneler, bu tersanelere mahzenler ve kızaklar yaptırıp tersanelerin her birine 50.000 Osmanlı altını harcadığını ifade etmiştir.[1356]

I. Selim, Piri Mehmed Paşa'nın da tesiriyle büyük bir donanma oluşturulması ve mevcut donanmanın modernizasyonu konusunda çaba sarf etmiştir. Özellikle Rodos şövalyelerinin Akdeniz'de Osmanlı hacılarının ve tüccarlarının gemilerine tasallut edip onları esir etmeleri ve Osmanlıların az da olsa Akdeniz hâkimiyetine gölge düşürmeleri Rodos Seferi'ni elzem hale getirmişti. Avrupa ve Rodos fütuhatı için hazırlanan bu büyük donanma Akdeniz ve Tuna boylarında Kanunî'nin işini kolaylaştıracak kendisi de donanmaya büyük bir önem atfedecekti. 1520 yılında Kaptan-ı Derya Cafer Bey'in hazırladığı 100 parçanın üzerindeki donanmayı kullanmak Kanunî ye nasip olmuştu.

Evliya Çelebi'ye göre Kanunî Devri'nde tersane binaları arasında 70 adet kapudan mahzeni, baruthâne kulesi, kürekhâne, divanhâne, 7 adet kurşunlu mahzen, cirit meydanı kasrı, zindan, Meyyit İskelesi Kapısı ve Şahkulu Kapısı bulunmaktaydı. Sokullu Mehmed Paşa'nın Kaptan-ı Derya olduğu 1546-1550 yıllarında ve 1571 yılındaki İnebahtı mağlubiyetinden sonra Tersane'ye bazı ilaveler yapılmıştı.[1357]

Kanunî, kara harekâtlarını bizzat komuta edip ordunun lojistiğinden savaştaki sevk ve idaresine kadar her şeyiyle ilgilenmiş olduğu gibi deniz seferlerine de aynı derecede ehemmiyet göstermekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun küresel bir güç haline gelmesi Kanunî Devri'nde olduğu gibi bu güç Kanunî'nin "*kara parçalarını tahakküm altına almanın yolunun denizleri kontrol etmekten geçtiğini düşünmesi*" sebebiyle donanmaya büyük bir ehemmiyet atfetmesinden neş'et etmekteydi. Bu sebeple Kanunî Devri'nde Osmanlıların kıta sahanlıkları genişlediği gibi Akdeniz ve Hint Okyanusu'nda Osmanlıların nüfuz sahaları da genişlemişti. Diğer yandan

[1355] Lütfi Paşa, *Asafnâme*, s. 23.
[1356] Hoca Sadettin, *Tacü't Tevârih*, C. IV, s. 244-245.
[1357] Bostan, *Osmanlı Denizciliği,* s. 148.

Hayreddin Paşa gibi önemli bir amiralin "*Denizi kontrol eden karayı da kontrol eder*" şeklindeki kanaati de Kanunî'nin misyonuna uygundur. Dünya üzerindeki ticarî, askerî ve siyasî anlamdaki en güçlü nüfuz sahaları olan Hürmüz Boğazı, Babülmendep Boğazı, Basra Körfezi, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda Osmanlılar kısmen egemenlik kurmuşlardı. İstanbul ve Çanakkale Boğazları'ndaki kesin hâkimiyetleri zaten II. Mehmed devrinden beri sürmekteydi. Kanunî kara seferlerine çıkarken bile Akdeniz ve Kızıldeniz gibi stratejik sularda düşmanlara karşı önlemler almakta ve Osmanlı güçlerine teyakkuzda olmalarını emretmekteydi.

Osmanlıların Kanunî Devri'nde tam bir deniz imparatorluğu olması Avrupa'nın dikkatinden kaçmayacaktı. Öyle ki İspanya, Portekiz ve Venedik gibi devrin büyük deniz güçleri de tedirgin olmaya başlamıştı. Kanunî Devri'nde Türk tehdidini Avrupa'nın kalbinde hissetmesi bir yana Preveze Muharebesi sonrasında Osmanlıların Akdeniz'de kesin hâkimiyetleri Venedik gibi devletlerin filolarını genişletmesine de sebep olmaktaydı. 1540 ve 1550'li yıllarda Venedik Tersaneleri'nde büyük bir işgücü patlaması olmuştu. Venedik Senatosu doğudan gelen Türk tehdidinin etkisiyle Venedik'in düzenli savaş gemisi filolarını iki katına çıkardı; bunlar 100'ü hafif 12'si ağır kadırgalardı.[1358] Görüleceği üzere XIV-XV. yüzyıllardaki Osmanlıların Avrupalı deniz güçlerine mukavemet edebilme istek ve çabası Kanunî Devri'nde tersine dönmüştü.

Kanunî'nin donanması Venedik donanmasının büyümesinde en önemli muharrik faktör olmuştur ki Osmanlıların diğer Avrupa devletleri üzerinde de en az bu kadar tesiri vardı. Venedik donanmasının büyümesinde büyük bir role sahip olan Osmanlı tehdidi İspanyol ve Portekiz gibi devletlerin filolarının büyümesinde de oldukça etkili olmuştur. Özellikle İspanyollar Akdeniz'de yeni gemiler yüzdürmek için sürekli bir seferberlik halinde olmuşlardır. Ancak onların donanmalarını büyütmeleri ve sürekli teyakkuz halinde olmaları özellikle Barbaros döneminde operasyonel anlamda kifâyetsiz olmuştur. Bu rakipsizliği Seyyid Muradî, "*düşman (İspanyol) gemileri neredeyse bir adadan diğerine gidemez olmuştu*" şeklinde ifade etmekle birlikte[1359] bu iddia abartılı olsa da büyük oranda doğrudur.

[1358] Robert C. Davis, *Shipbuilders of the Venetion Arsenal (Workers and Workplace in the Preindustrial City), The Johns Hopkins Üniversity Press*, Baltimore 2007, s. 15.
[1359] Seyyid Muradî, *Gazavât-ı Hayreddin Paşa*, s. 235-240.

Kanunî Devri'nde Osmanlılar'ın Afroavrasya'da askerî teknoloji alanında nufüz sahibi olmalarının asıl sebebi üç kıtada operasyonel anlamda ciddi bir güç olmalarından ileri geliyordu. Bu da Yükseliş Dönemi'nde özellikle Kanunî'nin donanmaya verdiği önemle izah edilebilir. Kanunî 1536 yılında Haliç tersanelerindeki hazırlıklar sürerken günde 2 kez Tersane'yi ve Tophâne'yi denetliyordu. Denetleme yaptığı zamanlarda İskenderiye'den 50 adet kadırga ve ateşli silâhlar getirtmiş olmakla birlikte sürekli olarak yiyecek ve cephâne stokları yaptırıyordu.[1360] Diğer yandan Kanunî'nin tersaneyi denetlediğine dair bazı vesikalardaki emirlerine şahit olmaktayız. Eski gemilerin bakım ve onarıma tabi tutulması ve yeni gemiler yapılması konusunda Kanunî'nin verdiği emirler defterlerde "*ber-mûceb-i hükm-ü hümâyun*" şeklinde geçmektedir.

Osmanlıların Kanunî Devri'ndeki Karadeniz, Akdeniz, Hint Okyanusu'nda ve bu bölgelerin çevresindeki muhtelif kara parçalarında muharip donanma ve kara ordularını seferber etmesinin ciddi dezavantajlarını da göz ardı etmemek gerekir. Afroavrasya karalarında ve komşu denizlerinde ileri karakollar kurmak ve bunları yaşatmak ciddi bir ekonomik yük olduğu gibi ciddi bir insan kaynağını da emiyordu. Bu sebeple emperyal strateji oluşturmak ve bu bağlamda rasyonel adımlar atmak bile bütün imparatorluğu teyakkuza geçirdiği gibi hazinede darlıklara sebep olmaktaydı. Hazine darlıkları ise doğrudan vergilerin ağırlaşmasına, dolaylı olarak enflasyona ve toplumsal huzursuzluklara kadar menfi tesirler yapmaktaydı. Osmanlılar Afroavrasya anakarasının en stratejik bağlantılarını sağlayan hatları elinde tutacak kadar geniş topraklara sahip olmanın diyetini bu hatları koruma ve genişletme uğruna kaynaklarını ve enerjisini harcayarak ödeyecekti.

Kanunî Devri'nde Osmanlı donanma gücünün ve deniz harbi kabiliyetinin artmasındaki en önemli faktör şüphesiz ki Akdeniz'de faaliyet gösteren ünlü korsanlardı. Şüphesiz bunların en ünlüsü Hayreddin Paşa'dır. Hayreddin Paşa, Kanunî tarafından İstanbul'a davet edilmiş ve 1533 yılı sonlarında İstanbul'a gelmişti. Yanındaki 18 reisle birlikte divana çıkıp Kanunî'nin elini öpmüş ve maiyetindeki reislerle kendisine hil'at giydirilmişti. Kanunî Tersane'yi de onun tasarrufuna tevdi ederek istediği gemileri istediği şekilde yaptırmasını da istemişti. Daha sonra kara yoluyla Halep'e giden Hayreddin Paşa Halep'te İbrahim Paşa tarafından törenle karşılanmış ve Cezayir-i Bahr-i Sefid beylerbeyliği payesiyle

[1360] Clot, *Kanunî Sultan Süleyman*, s. 197.

Kemankeş Ahmed Paşa'nın yerine Kaptan-ı Deryâlığa atanmıştı.[1361] Berberî korsanların en ünlüsü olan Barbaros Hayreddin Paşa'nın Osmanlılar'a katılmasından sonra 1530-1540'lı yıllarda Osmanlı donanması Akdeniz'in neredeyse tamamında hâkimiyeti ele geçirmişti.[1362]

XVI. yüzyılda korsan filolarının devletlerin eline geçmesi ve yarı resmî bir hüviyet kazanmaları korsanların devletlerle ilişkilerinde resmi prosedürleri benimsemelerine sebep olmuştur. Bir korsanın elindeki köle ve malları satabilmesi, limanda yükünü boşaltabilmesi, yerel şantiye, depo ve tophâne gibi tesislerden faydalanabilmesi için diğer meslektaşları tarafından "Taifetü'r-rü'esâ" ya kabul edilmesi ve bu statünün siyasî iktidar tarafından tasvip edilmesi gerekmekteydi. Limanın kaptanı başkanlığında toplanan reisler konseyinden onay alan korsanlar, herkesin hazır olduğu bir törenle devlete ait gemilerden birine reis olarak atanırdı.[1363]

Kanunî Devri'nde Osmanlılar büyük orduları kısa sürede donatıp sefere hazır etmekteydi. Lütfi Paşa, 1537 yılında Kaptan-ı Deryâ olarak Barbaros Hayreddin Paşa ile birlikte 130 parçası kadırga ve baştardadan oluşan 280 parçalık filoyla Akdeniz'e açılmıştı. Bu filo için 30.000 kürekçi temin edilmişti. Kanunî ise karadan Avlonya'ya gelmiş ve donanma ile 18 Mayıs 1537 tarihinde Avlonya'da buluşmuşlardı. Barbaros Hayreddin Paşa da Korfu çıkarması için 60 parça gemi ile Mısır'dan zahire getirmişti. Ancak kuşatma uzun sürünce kışın gelmesi üzerine askerin sefaletine üzülen Kanunî kuşatmayı kaldırmıştı. Üstelik Korfu Kalesi'nden atılan bir top güllesi 4 Osmanlı askerini şehit edince Kanunî üzülerek "*bir savaşçı askerimi bunun gibi bin kaleye değişmem*" demişti.[1364] Nihayetinde kuşatma kaldırılmış ve sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Kanunî, 1538 yılında kendi devrinin ve Osmanlı tarihinin en büyük deniz savaşlarından birinin emrini de vermişti. 1538 yılı başında Osmanlıların Akdeniz ve çevresindeki faaliyetlerini baltalamak üzere Papa III. Paolo öncülüğündeki Hıristiyan devletleri ittifak yapmışlardı. Barbaros Hayreddin Paşa'ya verilen donanmaya ilaveten 3.000 tüfekli yeniçeri, Teke İli, Koca İli ve Alâiye sancağı beyleri de

---

[1361] Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr*, s. 60; Şerafettin Turan, "Barbaros Hayreddin Paşa" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansklopedisi*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 66.
[1362] Braudel, *Akdeniz*, C. III, s. 23.
[1363] Emrah Sefa Gürkan, *Sultanın Korsanları (Osmanlı Akdeniz'inde Gaza, Yağma ve Esaret)*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s. 194.
[1364] Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr*, s. 66-68.

katılmıştı.[1365] Ancak Kanunî'nin vezirlere hazırlanmasını emrettiği 150 parçalık gemi filosu hazır edilememiş ve Haçlıların amirali Andrea Doria'nın 20 parça gemi ile Mısır'dan gelmekte olan Salih Reis'i beklediği haberini yaymışlardı. Hayreddin Paşa 7 Haziran 1538 tarihinde 40 parça gemi ile yola çıkmıştı. Salih Reis'in donanması ile Eğriboz civarında birleşmişti.[1366]

Andrea Doria komutasındaki filoda 300 civarında büyük savaş gemisi ve bu gemilerde 20.000'i tüfekçi 55.000 asker vardı. Buna karşılık Barbaros'un donanmasında 122 gemi ve 20.000 asker bulunuyordu.[1367] Andrea Doria'nın 52 kadırgası, Venedik Amiralinin 30 kadırgası (her birinde 2.000 tüfekçi), Papa'nın amiralinin 10 parça kadırgası, Portekiz amiralinin 10 parça karaka ve sair yerlerden gelen gemilerle toplam 162 parça barçası, 140 parça kadırga, 300 geminin içinde bulunduğu 600 üzerinde yelkenliden müteşekkil bir savaş filosuydu.[1368]

Müttefik donanması Preveze Kalesi'ni kuşatıp tahrip edince Barbaros buna misilleme olarak Kafelonya adasını yağmaladıktan sonra Preveze'ye gelerek kaleyi tamir etmişti. 23 Eylül'den itibaren iki taraf arasında küçük çaplı muharebeler olmuşsa da nihaî bir sonuç alınamamıştı. Nihayet 27 Eylül'de Barbaros, körfezden çıkmış ve körfezin 6 mil açığında gemileri hilal şeklinde dizmişti. Haçlı donanması ise karşısına gelip 3 saf halinde dizilmişti. İlk safta kalkan vazifesi görecek olan kalyonlar, ikinci safta Andrea Doria'nın kaptan gemisinin de bulunduğu kadırgalar ve en arkada küçük gemiler dizilmişti. Rüzgâr, Haçlılar lehinde esiyordu ve Barbaros endişe etmişti.[1369] Ancak rüzgâr kesilmiş, Osmanlı barçaları sabit durmaya başlamış, düşman gemilerinden atılan toplar Barbaros'un filosuna ulaşamamış ve Türk filosu düşman menzili dışında kalmıştı. Türk donanmasından atılan toplar ise düşman donanmasına ulaşmaktaydı. Nihayet çeşitli manevralarla 5 saat süren savaş Barbaros'un düşman hattının ilk safını yarmasıyla ve Andrea Doria'nın geri

---

[1365] Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbâr*, s. 610; Peçevi, *Tarih I,* s 155; İdris Bostan, "Preveze Deniz Muharebesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 343.

[1366] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik,* s. 242; Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr*, s. 70; Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman,* s. 71.

[1367] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik,* s. 243; Bostan, "Preveze Deniz Muharebesi" s. 343.

[1368] Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr*, s. 70-72.

[1369] Rüzgârın aleyhine esmesinden endişe eden Hayreddin Paşa, askerinin maneviyatını yükseltmek için Kur'andaki muhtemelen "Dilerse o Allah rüzgarı durdurur da onun (denizin) üstünde kalakalırlar, eş-Şûrâ, 42/43" ve "Ey iman edenler, Allah'ın size verdiği nimetini hatırlayın; hani size ordular saldırmıştı da biz onlara karşı bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik, el-Ahzâb, 33/9" ayetlerini birer kağıda yazdırıp gemisinin iki yanından denize bırakmıştı. Cenab-ı Hakkın inayetiyle bir anda rüzgâr kesiliverdi. Bostan, "Preveze Deniz Muharebesi" s. 343; Muradî, *Gazavât-ı Hayreddin Paşa,* s. 220-221.

çekilmesiyle Osmanlı lehine sonuçlanmış ve Haçlı donanması 128 gemisini kaybetmişti.[1370] Bu iki donanma arasındaki top düellosunda Osmanlı toplarının menzillerinin uzunluğu dikkat çeker. Bunun sebebi Osmanlı toplarında kullanılan yiv-set tekniğinin yanı sıra daha güçlü barut istihkâkının da payı olsa gerektir.

Osmanlı donanması Preveze Deniz Muharebesi'ni kazanınca Barbaros Hayreddin Paşa, bir fetihnâme yazdırmış ve fetihnâmeyi oğlu ve iki kaptan ile Yanbolu'da avlanmakta olan Kanunî'ye göndermişti. Kanunî, zafer için divan kurdurup fetihnâmeyi divanda okutmuş ve Allah'a nice hamd ü senalar ettikten sonra Hayreddin Paşa'nın haslarını 100.000 akçe artırmıştı. Ayrıca yabancı devletlere fetihnâmeler göndermiş ve imparatorluğun çeşitli kentlerinde zafer şenlikleri yapılmasını emretmişti.[1371]

Kanunî Devri'nde Osmanlılar karada rakipsiz olduğu gibi Preveze Deniz Muharebesi'nden sonra denizlerde de rakipsiz hale gelmiştir. Özellikle 1538 yılındaki Preveze Deniz Muharebesi'nden sonra Akdeniz'deki en büyük Avrupalı kaptan Andrea Doria, Barbaros Hayreddin Paşa'yla deniz muharebesine teşebbüs edememişti. Hasılı 1571 İnebahtı Deniz Savaşı'na kadar Osmanlılar tecrübeli komuta kademesi ve üstün tekniklerle imal edilen silâhları sayesinde Akdeniz'in en büyük gücü haline gelmiştir.

1535 yılında Hindistan'daki Müslüman sultanlıklar arasındaki hâkimiyet mücadeleleri ve Portekiz'in Hint Okyanusu'ndaki faaliyetleri nedeniyle Gücerat sultanı Bahadır Şah, Kanunî'den yardım istemişti. Yardım çağrısını karşılıksız bırakmayan Kanunî, Hadım Süleyman Paşa'nın başında olduğu ve kale dövmek için büyük toplarında yüklü olduğu 30 kadırgadan müteşekkil bir filoyu 22 Haziran 1538 tarihinde harekete geçirmişti. Hadım Süleyman Paşa'nın filosu Korondil, Tur, Cidde, Yemen sahilindeki Kamran adasına uğradıktan sonra Bâbu'l-Mendep Boğazını geçerek Hint Denizi'ndeki Aden'e gelerek burayı ele geçirmişti.[1372] Kendisine itaat etmeyen Aden Valisi'ni bir gemide astırarak Aden halkının gözü önünde teşhir ettirmişti.[1373] Aden stratejik bir deniz üssü ve ticaret merkezi olduğu için Osmanlı

[1370] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik,* s. 244-245; Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbâr*, s. 617; Bostan, "Preveze Deniz Muharebesi" s. 344.
[1371] Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr*, s. 75.
[1372] Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbâr*, s. 619; Solakzâde, *Tarih II,* s. 202; Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr*, s. 76.
[1373] Brummett, *Osmanlı Denizgücü,* s. 169.

İmparatorluğu Hint Okyanusu'nda önemli bir güç haline gelmişti.[1374] Daha sonra Gucerat'a hareket ederek bazı Portekiz kalelerini ele geçirmişti. Akabinde Diu'da Portekiz Kalesi'ni muhasara etmişse de Gücerat Müslümanlarından beklediği yardımı görememiş ve büyük bir Portekiz donanmasının geldiğine dair haberleri duyunca muhasarayı kaldırmış ve kendisi hacca giderek donanmayı Süveyş'e göndermişti.

Hint Okyanusu'nda durum böyle olmakla birlikte Pereveze Deniz Muharebesi'nden sonra Dalmaçya kıyılarında Osmanlı-Venedik mücadelesi sürmekteydi. Osmanlıların burada dirayetli mücadelesi Venediklileri barış yapmaya mecbur etmişti. İki taraf arasında yapılan anlaşma ile; Venedikliler Mora'daki Malvasia ve Napoli'deki Romania Kaleleri'ni, Dalmaçya Sahili'ndeki Nadin ve Uranya Kaleleri'ni ve bu kalelerin çevresindeki köyleri, Barbaros'un bölgede ele geçirdiği adaları ve 300.000 duka tazminatı Osmanlılar'a ödeyecekti.[1375]

Kanunî Devri'nin en büyük deniz muharebelerinden biri 1565 yılında zuhur eden Malta kuşatmasıdır. Malta Adası Müslüman esirlerin inşaatlarda çalıştırılıp, zindanlarda tutulduğu bir esir kampı idi. Rodos asıllı Malta şövalyeleri tıpkı Rodos'ta yaptıkları gibi Müslüman hacılara ve tüccarlara saldırıyorlardı. Malta Muhasarası için İstanbul'dan 150 savaş kadırgası ve 200 gemi yola çıkmıştı. Bu kadırga ve gemilere 9.000 sipahi, 15-16.000 bin azap, 5.000 yeniçeri ve güçlü bir topçu kuvveti konulmuştu.[1376] Ancak uzun mücadeleler sonucunda Osmanlı güçleri Malta'da başarı elde edememişti.

Donanma gücünü teşkil eden imalat kolları, tersanelerde istihdam edilen zanaatkârlar ve muharip filolardaki savaşçı, kürekçi ve sanatkâr olarak istihdam edilen kişiler imparatorluğun taşradan merkeze kadar geniş insan kaynakları ağını hızlı bir şekilde seferber edebilmekteydi. Venedikli elçi yardımcısı Pietro Zen, Kanunî'nin 15 gün içinde donanmada istihdam edilmek üzere 20.000 gemici temin ettiğini rapor etmişti.[1377] Diğer yandan gemi inşa faaliyetlerinin sürdürüldüğü tersanelerde yabancı ülkelerden getirtilen ustalar da istihdam edilmekteydi. Venedikli elçi Marco Minio, Gelibolu Tersaneleri'nde Sakız ve Midilli Adaları'ndan getirilen

---

[1374] Orhonlu, *Habeş Eyaleti,* s. 17-18.
[1375] Tayyib Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyatında Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri I" *Belleten*, Ankara 1964, s. 121-123; Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman,* s. 76.
[1376] Clot, *Kanunî Sultan Süleyman*, s. 315.
[1377] Zen, "Hıristiyanlığın büyük siperi" olarak nitelediği Rodos'un Osmanlılar tarafından kuşatılmadan önceki sefer hazırlıklarından bahsetmektedir. Afyoncu, *Kanunî ve Pârgalı İbrahim Paşa,* s. 39.

ustaların çalıştırıldığını duyduğunu ifade etmişti.[1378] Diğer yandan Sakız Adası'nın 1566 yılında Piyale Paşa tarafından fethedildiği nazara alınırsa işçilerin para mukabilinde gönüllü olarak transfer edildiği anlaşılmaktadır.

Kanunî Devri Osmanlı donanmasının en önemli mürettebatından olan kürekçiler, kürek çekmek gibi görevlerinin yanında kürek çekmek dışındaki hizmetlerde de istihdam edilmekteydiler. Ayrıca savaşlarda muharip güçlere silâh ve mühimmat desteğinin yanında geminin düşmana ateş edeceği cenahına topların sevkinde (bir taraftan diğer tarafa) de yardım etmekteydiler. Ayrıca topçuluk görevi ifâ ettiklerine dair bilgiler de mevcuttur. Seydi Ali Reis, 1553 yılında Maskat Kalesi önlerinde Portekizlilerle yapılan muharebede kürekçilerin kürek çekmekten, siya etmekten ve top atmaktan takatlarının kesildiğini ifade etmişti.[1379]

Kanunî Devri'nde kürekçiler, çeşitli yöntemlerle alınıp istihdam edilmekteydi. Muhtelif sebep ve yöntemlerle suç işleyenler, "forsa" veya "gebran-ı miri" olarak tabir edilen kürek cezasına mahkûm edilmiş savaş esirleri ve ocaklık olarak tabir edilen örfî tekâlif ve avarız karşılığında toplanan kürekçiler donanmaya alınırdı.[1380] Kürekçiler, çalışmaya uygun sağlıklı olmak şartıyla her dört hâneden bir tane olmak üzere alınır ve iyi hizmet ettikleri takdirde günde 10 akçe yevmiye verilmekle[1381] birlikte hâne sayısı sabit değildi; beş veya on hâneden bir kürekçi alındığı gibi bu rakamlar oldukça yüksek olabilmekteydi. Rakamların yüksek olması kürekçi temin edilecek hânelerden devletin mirî sanayi kollarında, madenlerinde veya ordusunda istihdam edilen işe yarar kişilerin çok olmasından; dolayısıyla işe yarar kalan kişilerin az olmasından kaynaklanmış olabilir. 1564-1565 tarihlerinde Trabzon'a bağlı olan Sürmene, Akçaabat, Maçka ve Yomra gibi sahil kasabalarından küreğe yazılan leventlerin sayısında artış kaydedilmişti. Ancak Malta Savaşı nedeniyle bazı aileler ücreti mukabilinde yöredeki gayr-ı müslim ahaliden yerlerine bedelini ödemek surtiyle kiralık kürekçiler bulmuşlardı.[1382]

Kanunî Devri'nde İspanyol donanmasında kürek çekmenin Osmanlı donanmasında kürek çekmekten daha meşakkatli olduğuna dair tanıklıklar

---

[1378] Afyoncu, *Kanunî ve Pârgalı İbrahim Paşa,* s. 12.
[1379] Seydi Ali, *Mir'atü'l Memâlik*, s. 36.
[1380] Muhammet Nuri Tunç ve Mehmet Taş, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Donanmasında Kürekçiler" *Social Science Studies Journal*, 5/36, 2019, s. 2780.
[1381] Lütfi Paşa, *Asafnâme*, s. 27; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, (Kanunî Devri Kanunnâmeleri),* 4/1, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 275.
[1382] M. Yavuz Erler ve Levent Payzın, "Osmanlı Lojistik Birliği: Sürmene'de Kürekçilerde Bedelli Yükümlülük (1565)", *Yönetim ve Çalışma Dergisi*, 2019 3 (2), s.133-151.

mevcuttur. Osmanlılara esir düşen Pedro, Osmanlı donanmasında sadece yazın kürek çekildiği, İspanyol donanmasında ise bütün yıl kürek çekildiği ve Türk filolarında kürekçilere yeterli miktarda peksimet verildiği gerekçesiyle Türk filosunda 4 yıl kürek çekmeyi İspanyol filosunda 1 yıl kürek çekmeye tercih etmekteydi.[1383]

Kürekçi temin edilirken hâne sayısı sabit olmadığı gibi kürekçilere tayin olunan günlüklerde değişmekteydi. Örneğin; Satılmış Kazası (Samsun)'ndan Subaşı Şükrullah Bey ve Kapıkulu Emini Sinan Bekir Bey tarafından günlükleri dörder akçe olmak üzere 74 kürekçi temin edilmişti. Bu işlem Kanunî'nin emriyle 4 aylık maaşlarının peşin ödenmesi kaydıyla yapılmıştı.[1384]

8 Mart 1551 tarihli bir kürekçi defterinde; Câmi'-i Şerîf Mahallesi'nden 10 hâne, Osman Fakih Mahallesi'nden 4 hâne, Sofular Mahallesi'nden 4 hâne ve Hâcı Bayezid Mahallesi'nden 3 hâne olmak üzere Hasköy Kazâsı'ndan her 23 hâneden 1 kürekçi (Abdullah oğlu Yusuf) alınmıştı. Yusuf'a Zâviye Mahallesi'nden 10 hâne, Kethüdâ Bali Mahallesi'nden 6 hâne, Harâccı Mahallesi'nden 3 hâne ve Sülüklü Karyesi'nden 4 hâne olmak üzere toplam 23 hâne halkı kefil olmuştu. Hasköy Kazası'nın köy ve mahallelerinden alınan kürekçiler ve kürekçilere kefil olan hanelere dair bilgiler mevcut olmakla birlikte diğerlerine dair teferruatlı bilgiler de mevcuttur.[1385]

[1383] Pedro, *Zorunlu İstanbul Seyahati*, s. 36.
[1384] BOA, KK, def. nr. 2544, s. 1.
[1385] Hasköy'den kürekçi olarak alınan bir diğer kişi ise Mahmud oğlu Mustafa'dır. Kürekçi Mustafa'ya Boğacık Köyü'nden 4 hâne, Ortacaoba Köyü'nden 1 hâne, Hasobası Köyü'nden 4 hâne, Hisarlıobası Köyü'nden 2 hâne, Köprülü Köyü'nden 6 hâne ve Kartal Köyü'nden 6 hâne olmak üzere toplam 23 hâne halkı kefil olmuştu. Hasköy'den kürekçi olarak alınan bir diğer kişi ise Tor Hoca'dır. Kürekçi Tor Hoca'ya Kızılcakaftanlu Köyü'nden 5 hâne, Çukurören Köyü'nden 3 hâne, Kırcali Köyü'nden 3 hâne, Yağmalı Köyü'nden 8 hâne, Koçaşlı Köyü'nden 3 hâne, Bulduklu Köyü'nden 1 hâne olmak üzere toplam 23 hâne halkı kefil olmuştu. Hasköy'den kürekçi olarak alınan bir diğer kişi ise Mehmed oğlu Kılıç'tır. Kürekçi Kılıç'a Kömürcü Köyü'nden 9 hâne, Bosnalı Mehmed Bey vakfına bağlı olan Alibey Köyü'nden 6 hâne, Tonuzcu Köyü'nden 2 hâne, Mesudlu Köyü'nden 3 hâne, Çengili Köyü'nden 1 hâne, Gedikli Köyü'nden 2 hâne olmak üzere toplam 23 hâne halkı kefil olmuştu. Hasköy'den kürekçi olarak alınan bir diğer kişi ise Budak oğlu Ali'dir. Kürekçi Ali'ye Gökviran Köyü'nden 14 hâne, Kızak Köyü'nden 7 hâne, Papas Köyü'nden 2 hâne olmak üzere toplam 23 hâne halkı kefil olmuştu. Hasköy'den kürekçi olarak alınan bir diğer kişi ise Nazar oğlu İslâm'dır. Kürekçi İslâm'a kefil olan köylerin tamamı Malkoçoğlu mülkü olarak kayıtlara geçmiştir. Bunlardan; Kovanlık Köyü'nden 10 hâne, İlyasca Köyü'nden 6 hâne, Güvençli Köyü'nden 4 hâne ve Uruzlar Köyü'nden 3 hâne olmak üzere toplam 23 hâne halkı kürekçi İslâm'a kefil olmuştu. Hasköy'den kürekçi olarak alınan bir diğer kişi ise İbrahim oğlu Çalkal'dır. Kürekçi Çalkal'a kefil olan 5 köyün 4 tanesi Malkoçoğlu mülkü olarak kayıtlara geçmiştir. Bunlardan; Malkoçoğlu mülkü Eski Köy'den 6 hâne, Malkoçoğlu mülkü Öksüz İlyas Köyü'nden 5 hâne, Malkoçoğlu mülkü Aydoğmuşlar Köyü'nden 4 hâne, Malkoçoğlu mülkü Akçeviran Köyü'nden 2 hâne ve Akıncıviranı Köyü'nden 6 hâne olmak üzere toplam 23 hâne halkı kürekçi Çalkal'a kefil olmuştu. Hasköy'den kürekçi olarak alınan bir diğer kişi ise Murâd oğlu Emir'dir. Bunlardan; Kürekçi Emir'e Bıyıklıhüseyin Köyü'nden 4 hâne, İğdebükü Köyü'nden 4 hâne, Kuraşlı Köyü'nden 7 hâne ve Kayaöyük Köyü'nden 8 hâne ve

1551 yılında Aydın-Menteşe yöresine tabi Eskihisar'dan kürekçiler temin edilmişti. Eskihisar Kadısı tarafından tayin edilen bilirkişi (müvellâ) İbrahim nezaretinde bölgedeki Türkmen topluluklarından toplam 19 kürekçi alınmış ve her kürekçi için 23 kefil yazılmıştı. Ayrıca bir kefilin birden fazla kürekçiye kefil olduğu, aynı evden birden fazla kürekçi ve kefil yazıldığı da kayıtlardan anlaşılmaktadır. Diğer yandan kürekçilerin mevaciblerine dair herhangi bir kayıt yoktur. Bu topluluklardan yazılan kürekçi ve kefillerin isimleri yazılmış olup teferruatı hakkındaki bilgilere sahibiz.[1386]

---

olmak üzere toplam 23 hâne halkı kefil olmuştu. Hasköy'den kürekçi olarak alınan bir diğer kişi ise Murâd oğlu Mürsel'dir. Kürekçi Mürsel'e Yavaşlı (Yavaşlar) Köyü'nden 16 hâne, Hüsamlar Köyü'nden 1 hâne, Beyazkaya Köyü'nden 2 hâne, Öksüzler Köyü'nden 1 hâne, Aydınlar Köyü'nden 1 hâne, Karapazarlu Köyü'nden 1 hâne ve Kürecili (Küreci) Köyü'nden 1 hâne olmak üzere toplam 23 hâne halkı kefil olmuştu. Hasköy'den kürekçi olarak alınan bir diğer kişi ise Âşık oğlu Cihan'dır. Kazıklı Köyü'nden 9 hâne, Karasüle Köyü'nden 6 hâne, Pusatlı Köyü'nden 4 hâne, Eşcarlı Köyü'nden 3 hâne ve Karaağaç Köyü'nden 1 hâne olmak üzere toplam 23 hâne halkı kürekçi Cihan'a kefil olmuştu. Yazıbeyi Köyü'nden 8 hâne, İğdirli Köyü'nden 7 hâne, Çaltılı Köyü'nden 3 hâne, Yahyalı Köyü'nden 3 hâne, Keçiler Köyü'nden 1 hâne ve Hacımusa Köyü'nden 1 hâne olmak üzere toplam 23 hâne halkı kürekçi Yollu'ya kefil olmuştu. Hasköy'den kürekçi olarak alınan bir diğer kişi ise Bayramlı oğlu Yollu'dur. Hasköy'den kürekçi olarak alınan bir diğer kişi ise Ahmed oğlu Sadık'tır. Karaca Mahallesi'nden 2 hâne, Kabaağaç Köyü'nden 3 hâne, Eriklik Köyü'nden 2 hâne, Kirko Köyü'nden 3 hâne, Özbey Köyü'nden 2 hâne, Ilıca Köyü'nden 4 hâne, Diriko? Köyü'nden 2 hâne, Sinan Bey mülkü olan Karahalil Köyü'nden 4 hâne ve Dobriç Köyü'nden 1 hâne olmak üzere toplam 23 hâne halkı kürekçi Sadık'a kefil olmuştu. Hasköy'den kürekçi olarak alınan bir diğer kişi ise Mustafa oğlu Hasan'dır. Karapınar Köyü'nden 11 hâne, Evciler Köyü'nden 7 hâne, Seğidbeyli Köyü'nden 4 hâne ve Balcılı Köyü'nden 1 hâne olmak üzere toplam 23 hâne halkı kürekçi Hasan'a kefil olmuştu. Hurrire fî evâhiri Saferi'l-muzaffer sene 958/8 Mart 1551, BOA, AE. SSÜL. I, 3-203, s. 1-3.

[1386] Kızılcakeçilü Cemâ'ati'nden 3 kürekçi yazılmıştı. Başe oğlu Mehmed kürekçi olarak yazılmış ve Mahmud oğlu Durmuş ve Receb oğlu Seyyid Ali kefil olarak yazılmıştır. Aynı cemâ'atten Satılmış oğlu Süleyman kürekçi olarak yazılmış ve başta Mustafa oğlu Derviş, Yunus oğlu Musa Fakih ve Akbıyık Terbaş isimli kişiler kefil olarak yazılmıştır. Mehmed oğlu Bali kürekçi olarak yazılmış Horos Mehmed, Ali oğlu Nasuh ve Yunus oğlu Musa Fakih kefil olarak yazılmıştır. Diğer yandan cemâ'atin diğer mensupları da "bâkī-i cemâ'at" şeklinde kefil olarak yazılmıştı. Manastır Cemâ'ati'nden de 4 kürekçi yazılmıştı. Nasuh oğlu Turgud kürekçi olarak yazılmış ve İsa oğlu Ramazan ve İvaz oğlu Nasuh kefil olarak yazılmıştır. Aynı cemâ'atten İlyas oğlu Yunus kürekçi olarak yazılmış ve başta Yahya oğlu Ramazan ve İvaz oğlu Sefer isimli kişiler kefil olarak yazılmıştır. Yunus'un diğer oğlu Hasan da kürekçi olarak yazılmış, Yahya oğlu Ramazan ona da kefil olmuştu. Ayrıca Ramazan'ın kardeşi Mehmed de Hasan'a kefil olmuştu. Manastır Cemâ'ati'nden yazılmış olan diğer bir kürekçi ise Tıraz Oğlu Veli'dir. Veli'nin kefilleri ise Hasan'ın kefilleri ile aynıdır. Diğer yandan cemâ'atin diğer mensupları da "bâkī-i cemâ'at" şeklinde kefil olarak yazılmıştı. Pençik Cemâ'ati'nden ise 2 kürekçi yazılmıştı. Musa oğlu Hacı kürekçi olarak yazılmış olup İdris oğlu Turhan, Ali oğlu Hamza ve Ali oğlu Abdi kefil olarak yazılmıştır. Aynı cemâ'atten Mehmed oğlu Nasuh kürekçi olarak yazılmış olup Nasuh'un kefilleri ile Hacı'nın kefilleri aynıdır. Diğer yandan cemâ'atin diğer mensupları da "bâkī-i cemâ'at" şeklinde kefil olarak yazılmıştı. Dîvânlar Cemâ'ati'nden ise 1 kürekçi yazılmıştı. Receb oğlu Süleyman kürekçi olarak yazılmış olup Hâcı Receb, Musa oğlu Torbali, Muhiddin Halife ve kardeşi Mahmud onun kefilleri olarak yazılmıştı. Ayrıca cemâ'atin diğer mensupları da "bâkī-i cemâ'at" şeklinde kefil olarak yazılmıştı. Yaylacık Cemâ'ati'nden ise Ramazan oğlu Hüseyin kürekçi olarak yazılmıştı. Hasan Terbaşı, Memi oğlu Sofu Ali, Halil oğlu Hızır, Mehmed oğlu Tor Ali ve Billur oğlu Hüseyin Hüseyin'in kefilleri olarak yazılmıştı. Ayrıca cemâ'atin diğer mensupları da "bâkī-i cemâ'at" şeklinde kefil olarak yazılmıştı. Kayı Cemâ'ati'nden ise Hasan oğlu Bahşayiş kürekçi olarak yazılmıştı. Abdullah oğlu Yunus, Yusuf oğlu Halil ve Evhad oğlu Memi Bahşayiş'in kefilleri olarak yazılmıştı. Ayrıca cemâ'atin diğer

1551 yılına ait diğer bir defter ise Aydos yöresine ait olup yöreden yazılan kürekçilerin aylık mevacibleri de kayıtlara geçmiştir. Tuzcu, Câmi‘-i Şerîf ve Musa Subaşı Mahalleleri'nden Onbaşı İlyas (Seydiali oğlu), Kaya ve Kâtib Ali Mahalleleri ile Büyük Köy'den Sebbâğ Ahmed oğlu İbrahim aylık 106 akçe maaşla kürekçi olarak yazılmıştı. Abdullah Köyü, Varakakadı Mahallesi, Purna Köyü ve Hacıselman Köyü'nden Abdullah oğlu Hacı Ahmed 106 akçe, Dimitri Todor ise aylık seksener akçe maaşla kürekçi olarak yazılmıştı. Rasova (Silistre) ve Eflakanlu Köyleri ve Yörüklerin Müslim Fakih Cemâ‘ati vakfı olan yerlerden toplam 2 kürekçi yazılmıştı. Bunlardan ilki Rayco oğlu İstoyan ikincisi ise Tito oğlu Karaman olup aylık maaşları 80 akçedir. Grastik (Garmastik) Köyü'nden Drağan oğlu Boyo, Yovan Russo ve Tito Frisko isimlerinde ise 3 kürekçi yazılmış olup her birinin aylık maaşı aylık 80 akçe olarak belirlenmişti. Ilıca Arnavudu, Hoca Ömer ve Şiken Köyleri'nden Derviş Ali oğlu Hâcı Cafer, Kızılcık Arnavudu, Köpeklü ve Cimhalil (Cemhalil) Köyleri'nden, Kostantin oğlu Todor, Küçükçenge Köyü'nden Abdullah oğulları Pervane ve Yusuf, Büyük Köy'den (Karye-i Büzürg) Terani oğlu Petre, Petre oğlu Petre ve Hoşkadem oğlu Divane Memi, Büberine ve Bergoz Köyleri'nden Küt oğlu İknatan, Ağa oğlu Yani ve Todor İstirayi aylık seksener akçe maaşla kürekçi olarak yazılmıştı. Aynı defterde kürekçi yazılan diğer bir kaza ise Misivri (Silistre)'dir. Mezkûr kayıtlarda kürekçi yazılan Misivri Kazası'nın II. Mehmed'in annesi Hüma Hatun'un vakfı olduğu yazılmıştır. Papa Kostantin ve Papa Kaliyora Mahalleleri'nden Terenoz oğlu Yorgi, Papa Seryan ve Papa İksasan Mahalleleri'nden Nikola oğlu Kostantin, Papa Terona, Papa Ganof ve Papa Yebato Mahalleleri'nden Trabzonlu Todor, Papa Çıkrıkçı, Papa Olika ve Papa Vasil Mahalleleri'nden Kosyanoz oğlu Yani, Papa İstefan ve Papa Melaharso Mahalleleri'nden Kosyo oğlu Lamberto, Papano Mahallesi, Roza ve Ayana Köyleri'nden Papa oğlu Dimitri, Papa Todor, Papa İksato

---

mensupları da "bâkī-i cemâ‘at" şeklinde kefil olarak yazılmıştı. Mirihezari? Cemâ‘ati'nden ise 5 kürekçi yazılmıştı. Bunlardan ilki Mahmud oğlu Bostan'dı. Süleyman Fakih, İbrahim oğlu Sinan, Seyyid Ali Fakih ve Bekdaş oğlu Turgud ise Bostan'a kefil olmuşlardı. Diğer bir kürekçi ise Ali oğlu Hasan'dı. Süleyman Fakih, İbrahim oğlu Mustafa, Ali oğlu Aydın ve Yunus oğlu Hamza ise kürekçi Hasan'a kefil olmuşlardı. Diğer bir kürekçi ise Lütfü oğlu Yusuf'tu. Bahşayiş oğlu Osman ve Baylık oğlu Turhan kürekçi Yusuf'a kefil olmuşlardı. Diğer bir kürekçi ise Ali oğlu Bahşi'dir. Ehad oğlu İbrahim, Veli oğlu Ahmed ve Alişan oğlu Kara Mahmud kürekçi Bahşi'ye kefil olmuşlardı. Diğer bir kürekçi ise Ahmed oğlu Mahmud'dur. Evhad oğlu Ramazan, Ömer oğlu İvaz ve Mustafa oğlu Süleyman kürekçi Mahmud'a kefil olmuşlardı. Ayrıca cemâ‘atin diğer mensupları da "bâkī-i cemâ‘at" şeklinde bütün kürekçilere kefil olarak yazılmıştı. Eskihisar Cemâ‘ati'nden ise Hüseyin oğlu Hasan ve Hâcı Hamza oğlu Mehmed kürekçi olarak yazılmıştı. Hâcı Hasan oğlu Kıblî, Hâcı oğlu Satılmış ve Hamza oğlu Hızır Hasan'a kefil olmuşlardı. Hamza oğlu İlyas, Hâcı oğlu Satılmış ve Hâcı Hasan oğlu Kıblî Hâcı Hamza oğlu Mehmed'e kefil olmuşlardı. Ayrıca cemâ‘atin diğer mensupları da "bâkī-i cemâ‘at" şeklinde kefil olarak yazılmıştı. BOA, AE. SSÜL. I, 4-239, s. 1-2, Gurre-i Rebiülevvel 958/9 Mart 1551.

ve Papa Peraso Mahalleleri'nden Yorgi oğlu Todor, Papa İlyo, Papa Mankuryurt ve Papa Aleksi Mahalleleri'nden Arnavud Danyel, Karapınar, Yenice, Ayavelaş ve Çerte Köyleri'nden Yorgi oğlu İstepan, Gözeğe (Gözeği) ve Çerte Köyleri'nden Papa oğlu Nikola, Yörük Cemâ'ati vakfı olan Müslim Fakih Cemâ'ati'nden ise Argariç oğlu Yorgi kürekçi olarak yazılmıştı. Toplam 11 kişi olan bu kürekçilerin tamamı aylık seksener akçe maaş ile yazılmıştı.[1387]

1551 yılı baharında kürekçi temin edilen bir başka kent ise Vidin'dir. Vidin'den de her 23 haneden 1 kürekçi yazılmıştı. Protov Pop Mahallesi'nden 8 hâneden İneköse Mahallesi'nden ise 15 hâneden Todor Lazar, yine Protov Pop Mahallesi'nden 13 hâneden Pop Nikola hâne ve Pop Niko Mahalleleri'nden İstoyan Radloy, Pop Niko Mahallesi'nden 3 hâneden, Pop Stevsin Mahallesi'nden 6 hâneden ve Pop Pene Doska Mahallesi'nden 14 hâneden Yani Panicar?, Pop Yovan Kostantin Mahallesi'nden 1 hâneden, Pop Pene Doska Mahallesi'nden 4 hâneden, Pop İlene Stevin Mahallesi'nden 5 hâneden, Pop Yovan İstokil Mahallesi'nden 10 hâneden ve Pop Ağnad Mahallesi'nden 3 hâneden Dimitri Perniçe, Pop Sorka Mahallesi'nden 3 hâneden, Pop Pene Prestiçe Köyü'nden 1 hâneden, Pop Isladin Mahallesi'nden 5 hâneden, Pop Yonma Mahallesi'nden 9 hâneden, Pop Ostoya Mahallesi'nden 3 hâneden ve Pop Pranko Mahallesi'nden 2 hâneden Radan Nedelko, Süleymaniye Köyü'nden 6 hâneden, Kotika Köyü'nden 5 hâneden, İsenbar Köyü'nden 5 hâneden ve Dayanofça Köyü'nden 7 hâneden 1 kürekçi yazılmıştı. Ayrıca kürekçi veren her yerleşim biriminde ikâmet eden halk verdikleri kürekçiye kefil olmuştu.[1388]

Kefil olunan kişi hastalık ve sakatlık gibi geçerli mazeret dışında görevden kaçtığı durumlarda kefillerin 1 kürekçinin masrafını karşılamak suretiyle kefâlet görevlerini ifa ettikleri anlaşılmakta ise de kefil olunan kürekçinin yerine işe yarar bir kürekçiyi temin etmekle mükellef oldukları anlaşılmaktadır.

Deniz seferleri için çeşitli yerlerden on binlerce kürekçi ve azap temin edilmekteydi. Örneğin; Rodos Seferi hazırlıklarında donanma için 40.000 kürekçi 20.000 azap alınması emredilmişti.[1389] Kanunî, Fransa'nın yardım çağrısı üzerine

---

[1387] BOA, AE, SSÜL. I, 4-240, s. 2, Evâsıt-ı Rebî'ı'l-evvel 958/7 Nisan 1551.
[1388] BOA, AE. SSÜL. I, 4-252, s. 1, Rebî'ı'l-evvel 958/ Nisan 1551.
[1389] Celalzâde, *Rodos Fetihnâmesi,* s. 75; Karaçelebizâde Abdülaziz, *Kitâb-ı Süleymannâme*, tsh. Sait Efendi, Bulak Matbaası, 1248, s. 49.

1553 yılında Piyale Paşa'ya gönderdiği hükümde; donanma için her gemiye 20 halatçı ile Galata azaplarından 30 azap almasını emretmişti.[1390]

Kanunî Devri'nde donanmanın bazı işleri için yapılan harcamalara dair bilgiler mevcuttur. Örneğin; İzmit (İznikmid) Kadısı ve ebnâ-i sipahiyândan Davud ve Yusuf kardeşlere gemiler için kestirilen tahtaların masrafı olarak 50.000 akçe teslim edilmişti. Kemer'deki gemi yapım atölyeleri için 100.000 akçelik sarfiyat yapılmıştı. Ayrıca Akdeniz'e sefere çıkacak olan donanmaya temin edilen peksimet için 69.750 akçe tahsis edilmişti.[1391]

Kanunî Devri'nde tersanelerin üretim faaliyetlerinde bulunduklarına dair gözlemler bulunmaktadır. Kanunî Devri'nin ilk yıllarında İstanbul'da bulunan Venedikli elçi Marco Minio, Galata Tersanesi'nde 114 gözlük gemi yapım atölyesi olduğunu ve Gelibolu Tersaneleri'nin ise yeni kurulan 8 gözlük atölyeler ile faaliyetlerine [devam ettiğini] ifade etmiştir.[1392] Canaye, 1573 yılında Galata'da 200 ayrı atölye olduğunu ve bunların her birinde diğerlerinden bağımsız bir kadırga yapılabildiğini ifade etmişti.[1393]

Tersanelere kereste ve katran gibi malzeme temin edilen yerlere dair kayıtlar da bulunmaktadır. Belon, Çanakkale Boğazı'nı geçince kızılçam ormanlarıyla kaplı tepelerin görüldüğünü, Türklerin bu çamların kerestesinden yararlandığını ve bu ağaçlardan katran ve reçine elde edildiğini nakletmiştir. Ayrıca koyun ve keçi derilerinden yapılan tulumlara konulan ziftin bir tulumunun yarım dukadan az ücret karşılığında satıldığını da eklemişti.[1394] Mehmet Ali Ünal, XVI-XVIII. yüzyıllarda Sinop Tersanesi'ne Samsun (Canik) Sancağı'ndan ip ve halat, Kastamonu'dan ise katran temin edildiğini ifade etmiştir.[1395]

3.2. Gemi Türleri

Osmanlı donanmasında gerek nakliye gerekse savaş aracı olarak birçok gemi bulunmaktaydı. Kürek ve yelkenle hareket eden gemilere çekdiri/r veya çekdirme, yelken ile hareket eden gemilere ise yelkenli veya kalyon sınıfı gemiler denilmekteydi. Kanunî döneminde mavna, kadırga, baştarda ve kalyata gibi vasıtalar

---

[1390] Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr*, s. 92.
[1391] BOA, TS.MA, D. 2143, s. 5.
[1392] Afyoncu, *Kanunî ve Pârgalı İbrahim Paşa,* s. 8.
[1393] Canaye, *Seyahatnâme*, s. 74.
[1394] Belon, *İstanbul ve Anadolu Gözlemleri*, s. 72.
[1395] Mehmet Ali Ünal, "XVI-XVIII. Yüzyıllarda Sinop Tersanesi", *XIV. Türk Tarih Kongresi,* C. II, Ankara 2002, s 914.

genellikle deniz muharebelerinde harp gemisi olarak kullanılmış olup top gemisi ve at gemisi gibi vasıtalar ise genellikle harp malzemelerinin nakliyesinde kullanılmıştır. Osmanlı denizcilik tarihinin ilk safhası kuruluştan XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar süren çektiri ve kadırga türündeki kürekli gemilerin kullanıldığı dönemi ihtiva etmektedir.[1396]

Gemiler, bazı dönemlerde olduğu gibi gerek diplomatik misyonla, gerekse dostluk ve minnet duygularıyla olsun önemli hediyelerden birini teşkil etmekteydi. 1534 yılında İstanbul'a gelen Fransız diplomatik heyetinin temsilcisi De la Foret, Kuzey Afrika'ya giderek Barbaros Hayreddin Paşa ile görüşmüş ve ona 50 gemi hediye etmişti.[1397]

Kanunî Devri'nde gemiler deniz muharebelerinin asli unsurları olduğu gibi kara muhaberelerinde de çeşitli vesilelerle yardımcı unsurlar olarak önem arz etmekteydiler. Ordunun doğuya yapacağı seferlerde zahire ve silâhlar gemilerle Trabzon Limanı'na, batıya yapacağı seferlerde ise Belgrad ve Semendire gibi limanlara gönderilerek karaya çıkarılırdı. Böylelikle ordunun enerjisinden ve zamanından tasarruf edilirdi. Bostan Çelebi, Kanunî'nin iktidara gelir gelmez 40-50 civarındaki kayık ve kalyeteye 300'den fazla top arabası, top, tüfek, zemberek ve sair silâhlar yükleterek, bu gemileri Karadeniz'den Tuna'ya sevk ettirip bu yolla Semendire'ye gönderdiğini nakletmiştir.[1398] Karaçelebizâde Abdülaziz ise bu bilgiyi 50 kadırga ve 400 at gemisi şeklinde ifade etmiştir.[1399] At gemilerinin miktarı abartılı olmakla birlikte nakliyede kullanılmaları akla yatkındır. Anlaşılacağı üzere Kanunî iktidara gelir gelmez Tuna üzerinde lojistik destek merkezlerini güçlendirmeye başlamıştı. Zaten kısa bir süre sonra Belgrad fethedilip Semendire, Belgrad Sancağı'nın merkezi olacak ve bundan sonraki seferlerin en önemli lojistik merkezlerinden biri haline gelecektir. Esasında bu Kanunî'ye nasip olan Tuna çevresindeki fetihler daha kuruluş devrinde Osmanlı Sultanları tarafından arzulanmaktaydı. II. Murad'ın Belgrad'ı kuşattığı esnada Tuna'da bir Osmanlı donanmasının kurulmuş olup olmadığına dair bir bilgi mevcut olmamakla birlikte 1456 yılında Belgrad'ı ağır toplarla donatılmış 200 gemiyle kuşatan II. Mehmed'in

---

[1396] Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s. 115.
[1397] Boom, *Büyük Türk*, s. 220.
[1398] Kanunî bu emri verdikten sonra Ebu Eyyub el-Ensarî ve ataları Sultan Mehmed (Fatih), II. Bayezid, I. Selim (Yavuz)'in mezarlarını ziyaret ederek dua ettiğini de eklemişti. Bostan, *Süleymannâme*, s. 15.
[1399] Karaçelebizâde Abdülaziz, *Kitâb-ı Süleymannâme*, s. 23.

filosundaki gemilerin en az yarısının Tuna donanmasına ait olduğu anlaşılmaktadır.[1400]

Kanunî Devri'nde ve öncesinde deniz vasıtaları savaş ve ulaşım maksadıyla kullanıldıkları gibi Avrupa seferlerinde Tuna, Sava ve Drava gibi nehirler üzerinde suni köprü yapımında sıklıkla kullanılmaktaydılar. II. Mehmed Devri'ne bakacak olursak; Fatih Devri'nin sonlarında gerçekleştirilen Otronta Seferi esnasında da Adriyatik Denizi üzerinde Mora üzerinden devasa bir köprünün deniz vasıtalarının birbirlerine eklemlenmesiyle inşa edilmesi olayı tipik bir örnek teşkil etmektedir. Kanunî Devri'nin seferlerinde de bu tür sunî köprülere rastlanmaktadır. Örneğin; 1543 yılında Valpova Kalesi kuşatmasına yönelen ordunun geçişi için Semendire sancakbeyi Tekeoğlu Mehmed Bey Sava Nehri üzerinde gemileri birbirine zincirlerle bağlayarak yüzlerce metre uzunluğunda sunî bir köprü inşa ettirmişti. Ayrıca gemilerin ordu geçerken sarsılmaması ve akıntıya karşı dirençli olması için gemilere sağlam zincirlerle tutturulmuş içi taş dolu ağır sepetler suya indirilmişti.[1401]

Osmanlı donanmasında gönüllü leventlerin oluşturduğu gemiler de görev yapmaktaydı. Kanunî Devri'nin deniz muharebelerinde bu tür gemilere sıklıkla rastlamak mümkündür. Örneğin; Preveze Deniz Muharebesi'ne 20 adet gönüllü levent gemisi katılmış ve muharebede yararlılıklar göstermişlerdi.[1402]

1553 yılına ait Venedikli elçi Domenico Trevisano'ya ait bir raporda; Osmanlı filolarında görev yapan reis sayısı 250 olarak verilmiştir. Elçi, bunların 200'ünün İstanbul'da 50'sinin ise Gelibolu da istihdam edildiğini, günlüklerinin 8 ile 50 akçe arasında değiştiğini ve bunların içinden 10 tanesinin diğerleri üzerinde yetkili olarak önemli bir mevkiye sahip olduğunu da ifade etmiştir.[1403]

Gemilerin inşasında, bakım ve onarımında çeşitli zanaat erbabı istihdam edilmekteydi. Kürekçi (pârû-tırâşân), kalafatçı, bıçkıcı (erre-keşân), demirci (haddâd), marangoz (neccâr), makaracı, tamirci (meremmetçi) ve kumbaracı gibi zanaatkârlar tersanelerde istihdam edildiği gibi bazıları seferlerde de görev yapmaktaydı.

[1400] Nihat Engin, *Osmanlılarda İlk Denizcilik Hareketleri ve Tuna Donanmasının Kurulması*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1984, s. 78.
[1401] Sinan Çavuş, *Süleymannâme*, s. 263.
[1402] Seyyid Muradî, *Gazavât-ı Hayreddin Paşa*, s. 221.
[1403] Afyoncu, *Kanunî ve Şehzade Mustafa*, s. 146.

Parû-tıraşlar, tersanelerde istihdam edildiği gibi sefere giden gemilerde de istihdam edilmekteydi. Parû-tıraşlar, sefer esnasında tahrip olan ya da dengesi bozulan kürekleri onarmakla kalmaz kırılmaya yüz tutan küreklere de demir bilezik takar ve kullanılmayacak duruma gelmiş olanları da yenileriyle değiştirirdi. Gemilerin su almaması ve hızını kaybetmemesi işi ise kalafatçıların işiydi. Marangozlar ise geminin kırılan yerlerini onarır ve kıyıya inip ağaç ve kereste elde ederdi.[1404] Gemi yapımında kullanılan kerestelerin arasındaki boşluklarda çentikler açarak kenevir, keten ve bozuk halat parçalarından üretilen üstüpü ile doldurulmasına ve onun üzerinin de bitüm/petrol varsa zift, eğer yoksa onun yerine geçebilen reçine veya katran ile dolgulanmasına kalafatlanma denmekteydi. Kalafatlı gövdeyi sudan izole etmek ve geminin su üstünde kaymasını kolaylaştırma içinse yağlama işlemi yapılırdı.[1405] Yağlanan gemiler, tekrar denize açıldığında yağlardan dolayı kirlenen su yüzeyinde oldukça kötü bir görüntü oluştuğunu da ilave edelim.

Gelibolu Tersanesi, İstanbul'dan sonra Osmanlıların en önemli üretim, ikmâl ve lojistik destek merkeziydi. Kanunî Devri'nde oldukça faal olarak çalışmaktaydı. Kanunî Devri'nde gemilerin yapım ve bakımı için Gelibolu Tersanesi'ne önemli yatırımlar yapılmaktaydı. 1530 yılında Gelibolu Tersanesi'nde inşa edilen yeni bina için 40.782 akçe harcanmıştı. Aynı yıl Gelibolu'daki Çardak İskelesi için 1.494 akçe gemilerin gireceği yeni gözler (dükkân) için 717 akçe harcanmıştı. Gelibolu Tersanesi'nin 1530 yılına ait harcamalarına dair Kamil Kepeci tasniflerindeki 5636 nolu defterde aylık çalışan sayısı, çalışanların günlük ve aylık mevacib toplamları hakkında önemli bilgiler bulunmakta olup listesi aşağıdaki gibidir:[1406]

Tablo 3.1. Gelibolu Tersanesi'nin 1530 Yılındaki Çalışan Sayıları

	Çalışan Sayısı	**Günlük Yevmiye**	**Aylık Yevmiye**
Ocak	139	374	11.033
Şubat	131	363	10,708,5
Mart	129	361	10.649,5
Nisan	125	355	10.472,5
Mayıs	125	336	9.912
Haziran	125	355	10.472,5
Temmuz	124	355	10.472,5
Ağustos	124	355	10.472,5
Eylül	125	355	10.472,5
Ekim	125	356	10.502
Kasım	125	356	10.502
Aralık	120	345	10.177,5

[1404] Gürkan, *Sultanın Korsanları*, s. 199.
[1405] Gürkan, *Sultanın Korsanları,* s. 122.
[1406] BOA, KK, def. nr. 5636, s. 2.

Kaynak : BOA, KK, def. nr. 5636, s. 2.

Tabloda görüleceği üzere Gelibolu Tersanesi'nde 1530 yılının 12 ayında çalışmalar devam etmiş olup çalışan sayısı 120 ile 140 arasında değişmektedir. Çalışan sayısında bazı aylarda artış ya da azalışlara rastlanmaktadır. Diğer yandan çalışanların günlük yevmiye toplamları 345 ile 374 akçe arasında değişmektedir. Aylık yevmiye toplamları ise 9.912 ile 11.033 akçe arasında değişmektedir. Çalışanlara 1350 yılı toplamında 125.847 akçe ödenmiştir. Aynı yıl Gelibolu Tersanesi'nde 33 topçu çalışmaktaydı. Topçuların günlükleri 1 akçe ile 20 akçe arasında değişmekteydi. En yüksek maaş Topçubaşı'ya verilmekteydi. Ancak 20 akçe günlükle görev yapan Topçubaşı Piri, 1530 yılı Haziran ayında vefat etmişti. Topçubaşı vefat edince 12 akçe mevacible kethüdâ Hızır ve 9 akçe mevacible İbrahim oğlu Hızır Kanunî'nin emriyle onun yerine tayin edilmişti.

1530 yılında Gelibolu Tersanesi'nin cebehânesindeki masraflar Tersane'nin masraflarından ayrı kaydedilmişti. Tersane'nin cebehânesinde çalışan marangozların toplam 16.386 akçe mevacibleri vardı. Ayrıca kürekçiler toplam 7.972 akçe, kalafatçılar 31,874,5 akçe, topçu marangozları 1.705 akçe, diğer kürekçiler 7.292 akçe, bıçkıcılar toplam 2.856 akçe ve haddâdlar toplam 2.178 akçe mevacib almaktaydı. Diğer yandan kalafatçıların çocuklarının (572 nefer) 20'sine beşer akçeden 522'sine ise ikişer akçeden mevacib verilmişti. Marangoz ve makaracıların çoçuklarına (326 nefer) 270'i 2 akçeden 56'sı ise 1 akçeden olmak üzere toplam 596 akçe mevacib verilmişti.[1407] Demek ki zanaat erbabının çocukları da sanat öğrenmeleri ve çekirdekten kalifiye yetişmeleri için istihdam edilmekteydi. 1530 yılında Gelibolu Tersanesi'nde istihdam edilen zanaatkârların mevcuduna bakıldığında Tersane'nin oldukça büyük bir harp sanayi kompleksi olduğu anlaşılmaktadır. 24 Aralık 1528 ile 14 Aralık 1529 tarihleri arasında Galata Emini tarafından Tersane çalışanlarına verilen mevacibler ise şöyledir:[1408]

Tablo 3.2. Galata Tersanesi'nin 1528-1529 Yıllarındaki Çalışan Sayıları ve Ücretleri

Mesleği	**Nefer**	**Yevmiye**	**6 Aylık**	**Asgarî Ücret**	**Azamî Ücret**
Kalafatçı	10	31,5	5.574,5	2,5	6
Neccâr	10	74	13.098	2,5	23
Pârû Tırâş	14	42,5	7.522,5	1,5	6
Kumbaracı	4	8	1.416	1,5	4
Haddâd	5	17	3.009	2	5

[1407] BOA, KK, def. nr. 5636, s. 4-5.
[1408] BOA, İE, BH, def. nr. 1/2, s. 2-4.

Üstüpücü	3	9	1.593	1,5	5
Makaracı	5	16,5	2.920,5	1,5	5
Meremmetçi	3	23	4.071	3,5	11

Kaynak : BOA, KK, def. nr. 5636, s. 4-5.

1529-1530 yıllarında Galata Tersanesi'nde günlükleri 1 akçe ile 6 akçe arasında değişen 40 kalafatçı, günlükleri 2,5 akçe ile 23 akçe arasında değişen 11 neccar (mimarı 23 akçe, kethüda ise 1 akçe), günlükleri 1,5 akçe ile 5,5 akçe arasında değişen 6 makaracı, günlükleri 2 akçe ile 10,5 akçe arasında değişen 6 tamirci, günlükleri 1,5 akçe ile 5,5 akçe arasında değişen 3 üstübücü, günlükleri 1,5 akçe ile 5 akçe arasında değişen 5 haddad, günlükleri 1,5 akçe ile 2,5 akçe arasında değişen 4 kumbaracı ve günlükleri 1,5 akçe ile 6 akçe arasında değişen 14 parû tıraşan bulunmaktaydı.[1409] Aynı yıllarda Osmanlıların gemi sayılarına dair bilgiler de mevcuttur. Venedik elçisi Tommaso Mocenıgo, 1530 yılında Tersane Emini'nin yıllık masrafının 200.000 düka olduğunu, İstanbul Tersanelerinde 42'si büyük 132 adet kadırga, Gelibolu'da 72 adet gemi, Çanakkale Boğazı'nda 22 gemi, Karadeniz'de 35 gemi ve diğer denizlerde 15 gemi olmak üzere toplam 27[6] adet gemi olduğunu rapor etmişti.[1410]

1534 yılında İstanbul'da bulunan Venedik elçisi Daniello De Ludovisi Osmanlı gemiciliğine dair raporlar sunmuştu. Bu raporlarda; gemi yapımında gereken ağaçların Karadeniz kıyılarında ve muhtelif yerlerde bol olduğunu, katran ve demirin bol olduğunu, gerekli kenevirin satın alma yoluyla temin edildiğini, tersanedeki kalafatçı, marangoz ve diğer çalışanların sayısının 24 olduğunu, tersanede Reteppo, Gioan Bappa'nın erkek kardeşi ve Gioan Francesco Gisutuniano gibi önemli isimlerin çalıştığını, gemi yapımında çalışan ustaların çok iyi olmadığını ve ihtiyaç duyulan ustaların Sakız ve sair yerlerden getirildiğini yazmıştı.[1411] Devrin diğer kaynaklarıyla karşılaştırıldığında Ludovisi'nin verdiği bilgilerin kısmen hatalı olduğu görülmektedir. Çünkü 1530 yılında bile Tersane'de çalışanların sayısının 50'den fazla olduğu kayıtlarda mevcuttur. Diğer yandan 1530 yılına ait bir Gelibolu muhasebe defterinde Drama, Sofya ve Bosnalı kalafatçıların da çalıştığını tespit etmek mümkündür.[1412]

[1409] Salih Özbaran, "Galata Tersanesi'nde Gemi Yapımcıları" *Türk Tarih Kurumu Dördüncü Uluslararası Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Kongresi*, Ankara 1979, s. 99-101.
[1410] Afyoncu, *Kanunî ve Pârgalı İbrahim Paşa,* s. 83.
[1411] Afyoncu, *Kanunî ve Pârgalı İbrahim Paşa,* s. 101.
[1412] BOA, KK, def. nr. 5636, s. 3.

3.2.1. Baştarda

Kanunî Devri'nde kullanılan kürekli gemilerden birisi baştardadır. Baştardalar özellikle amiraller ve üst düzey gemi reisleri tarafından kullanılan bayrak/statü gemileridir. Sanayileşme öncesi çağda tarım toplumlarının itibar ve hiyerarşi anlayışlarından mütevellid kumandan ve hükümdârların şanına yakışır tarzda inşa edilen baştardaların tek özelliği azamet ve şatafat değil aynı zamanda aşırı hızlara ulaşabilme avantajları vardı.[1413] Baştardalar, hünkâr baştardası (baştarda-i hümâyun), paşa baştaradası ve orta baştarda olarak üçe ayrılırdı. Orta baştardalar 432,2 m uzunluğunda ve 26 oturaklıydı. Paşa baştardasının boyu önceleri 53 metre iken XVII. yüzyılda 54,5 metreye ulaşmıştı ve oturak sayısı da 36'ydı.[1414] Ancak oturak sayısının daha sonraları arttığı anlaşılmaktadır. Çünkü Hayreddin (Barbaros) Paşa, I. Selim devrinde kendisi için 27 oturaklı bir baştarda (paşa baştardası) yaptırmıştı. Ayrıca bu baştarda ve 9 gemiyle birlikte Tunus dolaylarında düşmanlarının gemilerini yakmış, Ceneviz Boğazı'nda ise 6 adet buğday yüklü barçaya el koymuş ve buğdayları Cerbe halkına dağıttırmıştı.[1415]

Hünkâr baştardası ise padişahlar tarafından yaptırılmakta olup gemilere nazaran kürek, yelken ve direk gibi aksamları daha süslü ve yelkenleri yeşile boyalıydı. Bayrak direğinin ucunda âlem bulunmakla birlikte üç fenerliydi ve arka kısmı karpuz şeklindeydi. İlk hünkâr baştardası, Kanunî tarafından Has Bahçe'de (yeşil baştarda) yaptırılmıştı. Bu baştarda beraberindeki kadırgalarla beraber Tuna'dan Zigetvar Seferi'ne götürülmüş ve Kanunî'nin bulunduğu Belgrad'a kadar giderek savaşa destek olmuştu.[1416] Bu baştardayla sonraki Rodos Seferi'ne iştirâk ettiğini de yukarıda nakletmiştik. Venedik elçisi Bernardo Navagero, 1550'li yılların başında Kanunî'nin kadırgasında [baştarda] acemioğlanlarının kürekçi olarak, bostancıbaşının ise dümenci olarak görev yaptıklarını nakletmişti.[1417]

Kanunî, Anadolu Yakası'na geçeceği zamanlarda da baştardası hazır edilmekteydi. Örneğin; 1548 yılındaki İran Seferi ve 1553 yılındaki Nahcivan Seferi için saraydan ayrıldığında Anadolu Yakası'na baştardasıyla geçmişti. Celalzâde, Kanunî'nin yelkenli olan Hünkâr baştardasına binmeden tüfekçileri selamladığını,

---

[1413] Gürkan, *Sultanın Korsanları,* s. 128.
[1414] İdris Bostan, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, Bilge Yayınları, İstanbul 2015, s. 175.
[1415] Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr*, s. 54.
[1416] Bostan, *Osmanlı Gemileri,* s. 176, 187.
[1417] Afyoncu, *Kanunî ve Şehzade Mustafa*, s. 19.

tüfekçilerin ise tüfek atışları ile Kanunî'yi selamladığını, baştardaya bindiği esnada Tophâne'den, Galata'dan ve gemilerden topçuların top atışları ile Kanunî'yi selamladığını gözlemlemişti. Celalzâde, bu baştardanın 30 oturaklı olduğuna dair gözlemini de eserine ilave etmiştir.[1418]

Celalzâde, Rodos Seferi hazırlıklarında Kurdoğlu Reis ve Mustafa Bey'in baştardalar ve yelken yüklü gemiler ile yola çıktığını yazmıştı.[1419] Rodos Muhasarası'na 35 tane baştardanın katıldığı bilinmektedir ve 1527 yılına ait Tersane Muhasebe Defteri'nde 8 adet baştardanın tamirât gördüğü kayıtlıdır. Paşa baştardasının her küreğini yedişer kişi çekiyordu ve ortalama mürettebatı 500 kişiden müteşekkil olup 216 savaşçı yanında topçu ve gemici personel ile birlikte toplam 800'e ulaşıyordu.[1420]

Osmanlı baştardaları Kızıldeniz'de de görev yapmaktaydı. Selman Reis tarafından sadrazam İbrahim Paşa'ya sunulmuş olduğu tahmin edilen 2 Haziran 1525 tarihli bir layihada Cidde'deki deniz gücünün; 6 baştarda, 8 kadırga, 3 kalyata ve 1 kayıktan müteşekkil olduğu yazılıdır.[1421]

Kanunî'nin donanma işleriyle bizzat ilgilendiğini nakletmiştik. 1530 yılında Kanunî'nin emriyle Gelibolu Kadısı'nın nezaretinde Gelibolu Tersanesi'ndeki 1 adet baştarda ve 9 adet kadırga için çeşitli malzemeler satın alınmıştı. 16.400 akçe değerinde varil, 1.338 akçe değerinde zeytinyağı, 2.500 akçe değerinde sütun için ağaç, 400 akçe değerinde iskele için çam ağacı, 225 akçe değerinde demir-çelik, 32 akçe değerinde levha, fırkateler için 10 akçe değerinde macun (çiriş), 555 akçe değerinde sabun (sabun-i rimm), kamaralarda yatılan yataklara serilmek üzere 256 akçe değerinde koyun derisi, 1.971 akçe değerinde kömür, 5.375 akçe değerinde pamuk yağı, 15 akçe değerinde bezir yağı, iplik yapılmak için 91 akçe değerinde bükülmüş kıl, 5 akçe değerinde kilit ve çeşitli ağaç ve levhalar için 5.555 akçe olmak üzere toplam 34.724 akçe değerinde malzeme satın alınmıştı. Aynı yıl 9 baştardanın ziftlenmesi için kalafatçılara 1.280 akçe ödenmişti.[1422]

Kanunî, baştarda ve kadırga başta olmak üzere gemilerin yeniden inşa edilmesi, bakımları ve onarımlarının yapılmasıyla da ilgilenmekteydi. 16 Kasım

---

[1418] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 274, 308.
[1419] Celalzâde, *Rodos Fetihnâmesi,* s. 75.
[1420] Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s. 116-119.
[1421] BOA, TS.MA, E. 6455/1-2; Özbaran, "Kızıldeniz'de Osmanlı Genişlemesi", *Türkiye Tarihi içinde,* s. 231-32; Orhonlu, "Kızıldeniz'de Osmanlılar", s. 11.
[1422] BOA, KK, def. nr. 5636, s. 10.

1529 ile 20 Aralık 1530 tarihileri arasında Galata Tersanesi'ndeki 8 adet eski (köhne) baştarda ve kadırganın onarılması emrini bizzat Kanunî vermişti.[1423] Bunların bakımında çalışan neccârlara 21.997 akçe, kalafatçılara 41.119 akçe ve bıçkıcılara 4.644 akçe ödenmişti. Toplam masraf ise 67.760 akçeye baliğ olmaktaydı.

3.2.2. Mavna

Mavna, baştardadan daha geniş ve daha yüksek, baştardadan daha kısa, 26 oturaklı çoğunlukla 2 bazen 3 direkli ve 2 katlı olarak yapılmış olan çektiri tarzında bir savaş gemisidir. Osmanlı donanmasında XV. asırdan itibaren kullanıldığını bildiğimiz mavnanın uzunluğu 49 m (65 zirâ), baş yüksekliği 3 m, kıç yüksekliği 5 m ve kuşak yüksekliği 2 m idi. Bir mavnanın inşasında iki kadırgaya yetecek miktarda kereste kullanılırdı.[1424]

Arifi, mavnaları zaman zaman kürekle de hareket ettirilen 3 yelkenli gemi olarak tavsif etmiş olup mavnalarla zırh, kılıç ve gürz taşındığını da ifade etmiştir.[1425] 1475 yılında Gedik Ahmed Paşa önderliğinde Kırım'a giden Osmanlı donanmasında kızıl bayraklarla donatılmış mavnalar olduğu gibi 1488 yılında Anadolu'nun güneydoğu sahillerine sefer yapan filoda da mavnalar bulunmaktaydı.[1426]

Osmanlı İmparatorluğu'nun gemi inşâsında Gelibolu ve İstanbul gibi şehirlerin oldukça gelişmiş oldukları bilinmekle birlikte Sinop, Hoşalay (Kastamonu) ve Ayandon (Sinop) gibi kent ve kasabalarda da mavna ve kadırga gibi gemilerin inşa faaliyetleri yürütülmekteydi. Vezîr-i a'zam Piri Mehmed Paşa, I. Selim'e sunduğu 1 Ocak 1519 tarihli arzında; Kırşehir sancakbeyi Ahmed Bey marifetiyle Sinop, Ayandon ve Hoşalay'da inşâ edilen 3 adet mavna, 25 adet kadırga ve 10 adet top gemisinin bütün alet ve edevâtıyla mükemmel bir şekilde tamam edilip donanmaya teslim edildiğini ifade etmişti.[1427] Bu kadırga ve mavnalar top, ok-yay ve tüfek gibi çeşitli silâh ve askerlerle teçhiz edilmiş bir vaziyette Kanunî'nin ilk seferi olan Rodos Seferi'ne ve birçok sefere muharip unsur olarak götürülmüştü. Celalzâde, miktarını belirtmemekle birlikte Rodos Seferi'ne mavnaların katıldığını

[1423] Be-cihet-i meremmet-kerden-i başterdehâ ve kadırgahâ-i köhne-i hâssa der-Tersâne-i Âmire ber-mûceb-i emr-i hümâyûn 8 bâb, 67.760 [akçe].BOA, KK, def. nr. 5637, s. 12.
[1424] Bostan, *Osmanlı Gemileri,* s. 221; İdris Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, Küre Yayınları, 4. baskı, İstanbul 2017, s. 134-135.
[1425] Arifi, *Süleymannâme*, s. 56.
[1426] Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 221.
[1427] BOA, TS.MA, E. 753/45, 29 Zilhicce 924/1 Ocak 1519.

belirtmiştir.[1428] Rodos'un fethinden sonra adayı korumakla görevlendirilen donanmada 8 adet mavnanın olması seyyar karakol görevi de ifâ eden mavnaların donanmadaki ehemmiyetini göstermektedir.[1429]

Kanunî Devri'nde mavna yapım ve onarımı için yapılan masraflara dair bazı kayıtlar günümüze ulaşmıştır. 1530 yılında Gelibolu Tersanesi'ndeki mavnalarda kullanılmak üzere alınan yazı levhalarına 444 akçe ödenmişti. Ayrıca yine mavnalarda kullanılacak çeşitli ağaçlar ya da keresteler için 378 akçe ödenmişti. Tanesi 10 akçe değerinde olan 8 adet değişik cins ağaçlar da mavnalarda kullanılmak üzere alınmış ve bunlara toplam 80 akçe ödenmişti.[1430] Aynı yıl Galata Tersanesi'nde de mavnalar ve sair gemiler için levhalar alınmış ve bunlara 941 akçe ödenmişti.[1431]

Kâtip Çelebi, mavnalarda on altışar okka ağırlığında 2 adet koğuş topu, dördü paladra üzerinde ikisi yanında olan 6 adet kolonborna topu, kıç tarafının dümen üzerinde ve kıç omuzluğunda olan ikişer adet top ve bazılarının kolonborna olabildiği altışar adet topun (yanlarındaki kürek aralarına konulan saçma topları) bulunduğunu nakletmişti.[1432]

3.2.3. Kadırga

Osmanlılar denizcilikle tanıştıklarında ilk olarak kadırgaları tanımışlar ve bunları hızlı bir şekilde benimseyerek filolarına katmışlardı. Osmanlı kaynaklarında kadırgaya dair ilk bilgilerin kayıtlı olduğu olay II. Murad'ın Anadolu'dan Rumeli'ye geçmek üzere Göksu Nehri kıyısına geldiğinde bir kadırgaya binerek karşı tarafa geçtiğinde kaydedilmişti. Ancak bu kadırganın ateşli silâhlarla teçhiz edildiğine dair bilgi olmadığı gibi topların henüz gemilere konulmadığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı bu kadırgayı düşman gemilerinden koruma görevi sahile yerleştirdiği toplarla ateş edecek olan Topçubaşı Saruca'ya verilmişti. Saruca, düşman gemilerinden birini sahilden attığı top güllesi ile batırmış ve diğeri kaçmıştı.[1433]

Kadırgalar II. Mehmed devrinden itibaren ise yoğun olarak kullanılmıştır. İstanbul'un fethi için hazırlanan gemi ve tekneler arasında hafif kadırgalar mevcuttu.

[1428] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 61.
[1429] Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 224.
[1430] BOA, KK, def nr. 5636, s. 7, 9.
[1431] BOA, İE, BH, nr. 1/2, s. 6.
[1432] Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr*, s. 188.
[1433] İnalcık ve Oğuz, *Gazavât-ı Sultan Murad,* s. 47-48.

Bu kadırgalar Galata sırtlarından taşınarak Haliç'e indirilmişti.[1434] İlerleyen yıllarda II. Mehmed'in kadırgalara verdiği önemin arttığı görülmektedir. 1475 senesine ait bir Gelibolu Tahrir Defteri'nden Gelibolu'daki en önemli donanma unsurunu kadırgaların teşkil ettiği anlaşılmaktadır.[1435] Kadırgalar oldukça uzun ve dar, su seviyesine oldukça yakın olması sebebiyle alçak olan limanlara giriş-çıkışta ve düşman gemilerine saldırırken kürekle hareket eden, denize açıldıktan sonra ve rüzgârlı havalarda yelkenle hareket eden gemilerdir.[1436] Dev bir kılıç balığını andıran kadırgaların alçak güverteli bir formda inşa edilmelerinin temel sebebi küreklerle denizin etki yüzeyi arasındaki eğimdir ve bu eğim sebebiyle küreğin suya inişiyle kazanılan kinetik ittirme enerjisinden maksimum derecede faydalanılmaktır. Ancak orta kısımlarının su yüzeyine çok yakın olmasından dolayı dalgalarla boğuşması ve açık denizlerde faaliyet göstermesi oldukça zordur.[1437]

Kadırganın her küreğini çeken 3 kişi bulunmaktaydı. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'da her sırada bir küreğin çekildiği "al scaloccia" adlı bir sisteme geçildi. Osmanlılar bu sisteme Kanunî Devri'nde 1560'larda geçtiler.[1438] Bu yıllarda İspanyol kadırgasında 24 oturak bulunmaktaydı ve her oturakta üçer neferden 144 kürekçi bulunmaktayken, Osmanlı kadırgasında 25 oturak ve 196 veya 245 kürekçi bulunuyordu.[1439]

> XVI. yüzyılda kadırgaların geçirdiği önemli değişikliklerden birisi kadırgalara tüfekçi ve top yüklemek için bir platform eklenmesiydi. Bu platformu, 1530'lu yıllarda pruvanın üzerine arrumbada (pruva kasarası) denen bir strüktür yerleştirerek ve kadırganın hızını feda ederek çözen İspanyollar olacaktı. Kıç kasarası gibi kadırganın yanlarından sarkan bu platformun üzerinde askerler bulunurken alt tarafındaki haznelere de toplar yerleştirilirdi. Diğer bir ifadeyle kıç kasaraları barınak olarak kullanılırken pruva kasaraları silâhların bulunduğu bir savaş platformu olarak kullanılırdı. Bu şekilde ekleme yapılarak ağırlaşan kadırgalar savaş gemisi olarak işe yarayacak olsa da hızlı ve atik korsanlar karşısında çaresiz kalacaklardı.[1440]

Kanunî Devri'nin ve öncesinin en çok kullanılan harp gemisi de kadırgalardı ve Osmanlı donanmasının en vurucu muharip gücünü teşkil etmişlerdi. Kanunî Devri'nin savaş filolarındaki bütün gemilerin yaklaşık yarısını veya yarıdan fazlasını

[1434] Uyar ve Ericson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 63.
[1435] Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 189.
[1436] Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s. 127.
[1437] Gürkan, *Sultanın Korsanları,* s. 110.
[1438] Imber, *Ufukların Sultanları Osmanlılar,* 345.
[1439] John F. Gulmartin, *Kalyonlar ve Kadırgalar*, çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 123.
[1440] Gürkan, *Sultanın Korsanları*, s. 120.

kadırgalar teşkil etmekteydi. Tursun Bey, "yüğrük" olarak nitelediği kadırgaların önüne ok atsan arkasına düşecek kadar hızlı olduklarını ifade etmiştir.[1441]

Bir kadırgada 25 oturak bulunduğu, her bir oturağın iki tarafında birer kürek ve en arkadaki bir kürek boşluğunun mutfak için ayrıldığı nazara alındığında her kadırgada 49 kürek bulunuyordu. Savaşa katılan kadırgada ise 75 kürek bulunurdu ve bunların 25 tanesi yedek olarak ambarda muhafaza edilirdi. Kadırgaların en sağlam yerleri, baş kısımlarında yer alan pruvalardır. Pruvanın mahmuz denilen iki yanındaki sivri çıkıntıları, kadırga hücuma geçtiğinde düşman gemisinin bordasını parçalamaya yarıyordu.[1442]

Kanunî Devri'nde kadırgalar için yapılan masraflara dair bilgilerden bazıları günümüze ulaşmıştır. 1530 yılında Gelibolu Tersanesi'nde kadırgaların onarımı için 3.382 akçe harcanmıştı. 30 kadırgaya toplam 3.382 akçe değerinde çam ağacı, çıra ve koyun derileri satın alınmıştı. Aynı yıl Tersanedeki kadırga ve baştardalarda kullanılan eğe ve testerelerin yapımında yakılacak ocaklarda kullanılmak üzere 714 akçe değerinde olan 41,5 yük kömür alınmıştı. Bu eğeleri yapan 178 çekiçciye (çekücciyân) ise tanesi 6 akçeden olmak üzere 1.068 akçe ödenmişti. Yine aynı zamanlarda kadırgalarda kullanılan keresteleri kesen 113 marangozun her birine 12 akçeden olmak üzere toplam 1.356 akçe ücret ödenmişti.[1443]

Aynı yıl Galata Tersanesi'nde 11 adet baştarda ve kadırganın yeni yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak kadırgalarla baştardaların ayrımı yapılmaksızın aynı masraf kaydında müşterek olarak kaydedilmişlerdir. Hasılı, 1530 yılında Galata Tersanesi'nde 11 adet baştarda ve kadırga yapılmış ve bunların yapımında çalışan zanaat erbabına toplam 96.419 akçe ödenmişti. Bu imalatı yapan marangozlara 69.281 akçe, burguculara 11.892 akçe ve bıçkıcılara 15.246 akçe ödenmişti.[1444] Yine 16 Kasım 1529 ile 20 Aralık 1530 tarihleri arasında Galata Tersanesi'nde 24 adet baştarda ve kadırga yapılmış ve bunların yapımında çalışan zanaat erbabına toplam 164.437 akçe ödenmişti. Bu imalatı yapan maragozlara 81.015 akçe, kalafatçı ve kürekçilere 66.719 akçe ve bıçkıcılara 16.702 akçe ödenmişti. Aynı tarihler arasında Galata Tersanesi'nde baştarda ve kadırgaların onarıldığına dair kayıtlar da mevcuttur. Bu tarihler arasında Galata Tersanesi'nde 8 adet kadırga ve baştarda tamir

[1441] Tursun Bey, *Târih-i Ebül'l-feth*, s. 210.
[1442] Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 199-202.
[1443] BOA, KK, def. nr. 5636, s. 1, 7, 9.
[1444] BOA, Eİ, BH, def. nr. 1/2, s. 6.

edilmiş ve tamiratı yapan zanaatkârlara 67.760 akçe verilmişti. Bu zanaatkârlardan marangozlara 21.997 akçe, kalafatçılara 41.119 akçe ve bıçkıcılara 4.644 akçe ödenmişti.[1445]

Kanunî'nin kendisinin seferlere gitmek üzere kadırgaya bindiği bilinmektedir. Esasında Osmanlı padişahları arasında ilk kez baştarda (hünkâr baştardası) yaptırıp onu kullanan Kanunî olduğu için baştardadan önce kadırga kullanmıştı. Celalzâde, Rodos Seferi'ne katılmak için Avrupa Yakası'ndan Üsküdar'a doğru hareket eden Kanunî'nin 25 oturaklı bir savaş gemisi olan kadırgaya bindiğini gözlemlemişti. Kanunî kadırgaya binince kadırga demir almış, kürekçiler kürek çekmeye başlamış ve kadırgadan selamlama amaçlı kutlama atışları yapılmıştı.[1446]

1520 yılında Kaptan-ı Derya Cafer Bey'in hazırlattığı 20 mavna, 42 kadırga, 9 kayık, 5 at gemisi ve 5 top gemisinden oluşan filoya Gelibolu Limanı'ndan 10 mavna, 8 kayık (4 tanesi yeni yapım) ve 6 at gemisi ilave edilmişti. Toplam 106 [105] parça gemiden oluşan filo; yiyecek, giyecek, top, tüfek ve her türlü mühimmatla ikmâl edilmişti. Filonun yiyecek, giyecek ve ayakkabı gibi ihtiyaçlarını Vulçıtrın Sancakbeyi karşılamıştı. Cafer Bey topların Hüsrev Bey tarafından büyük çalışma ve özveriyle çektirilip gemilere yüklendiğini de raporuna ilave etmişti.[1447]

1553 yılına ait Venedikli elçi Domenico Trevisano'ya ait bir raporda; kadırgalara arka kısmında 1 adet büyük top, yanına 2 adet büyük top ve pruva tarafına ise 4 adet küçük top olmak üzere toplam 7 adet top verildiği kayıtlıdır. Ayrıca 25 adet küçük tüfek, 2 sandık ok ve 25-30 civarında savaşçı yeniçeri verildiği de yazılıdır.[1448] Bu bilgiler gerçeğe oldukça yakındır. Örneğin; 1551 yılındaki Trablusgarp Seferi hazırlıklarında kadırgalara 2-3 sandık ok verilmişti. Diğer yandan Kanunî'nin gemilere yirmi beşer tüfekçi verilmesine dair emri de zikredilecektir. Ayrıca mezkûr raporda aynı yıl (1553) Osmanlı donanmasında 177 kadırga olduğu nakledilmektedir. Bu kadırgaların 30 tanesi eski, 13 tanesi yeni, 114 tanesi ise denize indirilip kullanılmış orta halliydi. Bunların 7 tanesinin Adrea Doria'nın donanmasından zapt edildiği ifade edilmiştir. Ancak 6 adet mavna ve 7 adet top gemisi de toplam [177] adet kadırga içinde sayılmıştı.

[1445] BOA, KK, def. nr. 5637, s. 11.
[1446] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 58.
[1447] BOA, TS.MA, E. 759/27.
[1448] Afyoncu, *Kanunî ve Şehzade Mustafa*, s. 149.

Kadırgalara verilen topların kalibresine dair Kâtip Çelebi önemli bilgiler vermiştir. Kâtip Çelebi, kadırgalara verilen baş topu ve yan toplarını "*Bunlardan baş toplarının 14-15 karış uzunluğunda olduğunu, baş topunun 40 kantardan fazla ağırlıkta olduğunu, 12 okka ağırlığında gülle attığını ve kadırgalara 1'den fazla baş topu konulabileceği*" şeklinde tasvir etmiştir. Ayrıca yan toplarının ise onar karış uzunluğunda olan kolonborna toplarının olduğunu nakletmiş ve 10 karıştan daha uzun kolonbornaların kadırgalarda daha etkili olacağını da eklemişti.[1449]

Kanunî Devri'nde kadırga reislerinin mevaciblerine dair bilgiler de bulunmaktadır. 2 Ocak 1531 ile 15 Temmuz 1531 tarihleri arasında kadırga reisi İskender'e günlük 10 akçe verilmekteydi. Receb, Şa'bân ve Ramazân aylarında ise 3 aylık toplam maaşı olarak 850 akçe ödenmişti.[1450]

3.2.4. Kalyete

İtalyanca "galiotta" kelimesinden türemiş olan kalyete kelimesinin muhtelif kaynaklarda kalyata, kalite, galiota ve galyot gibi kullanımları bulunmaktadır. Kalyata veya kalite olarak da adlandırılan bu gemiler, 19-24 oturaklı olan kadırgadan küçük çektiri türü bir savaş gemisi olup, XVI. yüzyılda 16-18 oturaklı çektirilere de kalyata denilmekteydi. Kalyetelerin Osmanlılar tarafından XV. yüzyıldan itibaren kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kemal Paşazade'ye göre İstanbul'un kuşatmasında kalyeteler de kullanılmıştı.[1451] I. Selim devrinde Hızır (Barbaros Hayreddin Paşa) Reis İstanbul'a geldiğinde I. Selim tersaneden istediği gemiyi alabileciğini söyleyince, Hayreddin Paşa daha önce Kurdoğlu Muslihiddin Reis'e verilmeyen mükemmel bir kalyeteyi beğenmiş ve almıştı.[1452]

Kalyete, kadırganın ince versiyonu olup Osmanlı donanmasıyla sefere çıkan korsanlar tarafından en çok tercih edilen gemilerdir. İspanyol arşivlerinde bulunan bir belgeye göre Malta Muhasarası'na katılan Cezayir Beylerbeyi Hasan Paşa'nın tasarrufundaki Cezayir filosundaki 34 geminin 27 tanesi kalyete, 7 tanesi (3 tanesi Malta şövalyelerinden yeni alınmış) ise kadırga idi.[1453]

Küçük kadırgalar olarak nitelendirilebilecek olan kalyetelerin kürekleri ikişer kişi tarafından çekilirdi. Kalyeteler borda hattında giderken burun buruna çarpışmada

---

[1449] Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr*, s. 188.
[1450] BOA, KK, def. nr. 5637, s. 25.
[1451] Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 224.
[1452] Seyyid Muradî, *Gazavât-ı Hayreddin Paşa*, s. 45.
[1453] Gürkan, *Sultanın Korsanları,* s. 18-129.

sıradan kadırgalara göre çok dezavantajlı olmakla birlikte onlara nazaran daha kullanışlı olup manevra yetenekleri daha yüksekti.[1454] 1530'lardan itibaren kadırgalarda yaygınlaşan pruva ve kıç kasarasının kalyetelerde de tercih edilmemesinin sebebi rampa yaparak düşman gemilerini ele geçirmeyi amaçlamasından dolayı uzaktan ok ya da arkebüz atılmasına ihtiyacın az olmasıydı. Bu sebeple bu gemilerde birden fazla top da bulunmazdı; çünkü hedef saldırılan gemiyi batırmak değil sağlam ele geçirmekti. Tek topla yetinilmesi sadece pruva kasarasından değil en az ikişer tonluk iki top ve kırkar ve ellişer kiloluk güllelerin yükünden tasarruf anlamına gelmekteydi.[1455] Savaşlarda kullanılan bir diğer muharip gemi ise kalyete türünden Karamürsel olup bunlar da çektiri türünün küçüklerindendir.

Kalyeteler, Kanunî Devri'nin savaş filolarında yer almışlardır. 1525 yılında Karadeniz'de bulunan Osmanlı donanması içinde 3 adet kalyete bulunmaktaydı. Ayrıca çeşitli tersanelerde kalyete üretilmekteydi. 1554 yılında ise Seydi Ali Reis'in Portekizlilerle yaptığı muharebede grap denilen 12 adet kalyete mevcuttu. 1557 yılında Trabzon'da 3 adet, 1571 yılında Basra Tersanesi'nde 5 adet, 1572 yılında İstanköy Adası'nda 2 adet ve 1577 yılında Süveyş Tersanesi'nde 4 adet kalyete inşa edilmişti.[1456]

2 Ocak 1531 ile 15 Temmuz 1531 tarihleri arasında ise Galata Tersanesi'nde 1 adet kalyete, 1 adet kayık ve 6 adet kadırga tamir edilmişti. Bu gemiler Mısır kaptanı Hacı Sinan'ın filosundan bakım ve onarıma verilmişti. Bu gemilerin tamirât işinde çalışan marangozlara 15.926 akçe, kalafatçılara ise 12.866 akçe ve bıçkıcılara 1.080 olmak üzere toplam 29.872 akçe ödenmişti. Aynı tarihlerde Satılmış Reis'in ve Ali Reis'in birer kalyetesi ile Umûr Reis ve Derviş Ali Reis'in birer kayıkları da tamir edilmişti. Bu 4 adet geminin (2 kayık ve 2 kalyete) onarımını yapan marangozlara 776 akçe, kalafatçılara 3.766 akçe olmak üzere toplam 4.542 akçe ödenmişti.[1457]

3.2.5. Sandal

Kanunî Devri savaş gemilerinde yardımcı unsurlar olarak sandallar da bulunmaktaydı. Sandallar, iaşe ve mühimmat ikmâlinde kullanıldığı gibi savaşlarda gemileri batan ya da gemilerden tasfiye edilen savaşçıları, gemi reislerini ve

[1454] Guilmartin, *Kalyonlar ve Kadırgalar*, s. 124.
[1455] Gürkan, *Sultanın Korsanları,* s. 130-131.
[1456] Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 228.
[1457] BOA, KK, def. nr. 5637, s. 24.

mürettebatları denizden toplamakta kullanılmaktaydılar. Örneğin 1556 yılında Seydî Ali Reis, Umman Körfezi'ndeki Maskat Limanı yakınlarında Portekizlerle yaptığı savaşta gemileri yanan ya da parçalanan asker ve mürettebatı sandallara denizden toplamıştı. Bunların arasında Kara Mustafa, Alemşah Reis, gönüllü serdârı Dürzi Mustafa Bey ve Kalafat Reis gibi kadırga reisleri bulunmaktaydı. Ayrıca Mısır askerleri ve kürekçiler de denizden sandallarla toplanmıştı. Portekiz filosu da aynı yöntemle askerlerini, reislerini ve mürettebatını toplamıştı.[1458]

Kanunî Devri'nde Galata Tersanesi'nde sandallar için yapılan masraflara dair kayıtlar bulunmaktadır. 1530 yılında sandal yapımında kullanılmak için Şile'den ağaçlar kesilmişti ve ağaçları kesen marangozlara toplam 482 akçe ödenmişti. Aynı yıl Üsküdar'da bulunan sandallar ve aidiyeti belirtilmeyen başka sandallarla birlikte bakım ve onarıma alınmıştı. Mezkûr sandalları onaran marangozlara ise 500 akçe ödenmişti.[1459]

3.2.6. Göke

Kanunî Devri'nde yelkenli ve kürekli olarak kullanılabilen savaş gemilerinden birisi de "göke"dir. Muhtelif kaynaklarda "barça"lardan göke olarak da bahsedilmiştir.[1460] Ancak Celalzâde, barça ve gökeleri ayrı tasnif etmiştir. Örneğin Rodos Seferi'ne katılmak için Kanunî'nin kadırgasının denize açılması üzerine Kanunî'nin kadırgasından atılan topların ardından donanmadaki göke, barça ve çektirilerin de toplar attığını nakletmişti.[1461]

Kâtip Çelebi, II. Bayezid'in yaptırdığı gökeleri şöyle tasvir etmişti: uzunlukları yetmişer zir'a, genişlikleri ise otuzar zir'adır. Gökenin çevresinde ok ve tüfekle savaşan 40 silâhlı savaşçı bulunmakta olup, gökelerin her birine 20.000 filori harcanmıştı. Ayrıca göke yapmayı Venedik'te öğrendiği söylenen Yani isminde bir ustanın onları yaptığı söylentisini de ilave etmişti. Ona göre; yirmi beşer kürekli olan bu gökelerin küreklerini dokuzar kürekçi çekmekte olup bunlar, 2.000 silâhlı adam almaktaydı. Bunlar, Kemal ve Burak Reis'lere tevdi edilmişti.[1462]

Gökelerin mezkûr dönemde nakliye işlerinde de kullanıldığı kanunnâmelerden anlaşılmaktadır. Örneğin; Kanunî Devrine ait Trabzon İskelesi

---

[1458] Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr*, s. 83.
[1459] BOA, İE, BH, def. nr. 1/2, s. 6.
[1460] Bostan, *Osmanlılar ve Deniz,* s. 155.
[1461] Celalzâde, *Tabakâtü'l Memâlik*, s. 58.
[1462] Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr*, s. 36.

kanunlarında; "*ağribar, göke ve gemilerden yüklü olanlar ister taşraya ister merkeze gitsin üzerlerinde dellâlı varsa alandan ve satandan ikişer akçe alınır*" yazılmıştı.[1463]

3.2.7. Barça

Barçalar kadırgalardan daha büyük ve güçlü gemilerdir. Kâtip Çelebi, "savaşta kadırgaların barçalara dayanamayacağını, barçaların kadırgaları çiğneyeceğini" ifade etmişti.[1464] Barçalar, diğer bütün gemiler gibi tersanelerde yapılmalarının yanında savaşlarda ganimet olarak da ele geçirilmekteydi. Örneğin; 1560 yılındaki Cerbe Muharebesi'nde Piyale Paşa, düşman barçalarının yanan ve batanları haricindekileri ele geçirmişti.

Barçalar mezkûr dönemde meydana gelen savaşların önemli vasıtalarındandı. Kâtip Çelebi, Preveze Deniz Muharebesi'nde Haçlı donanmasındaki barçalardan Osmanlı filosuna yağmur gibi top güllesi yağdığını ifade etmişti. Osmanlı ordusu ise onların akabinde topyekûn bir saldırı ve yoğun top atışıyla Haçlı barçalarını batırmıştı. Haçlı donanmasının ön hattında kalkan vazifesi gören barçalar dağılınca bu hattı yaran Osmanlı filosu Kaptan Andrea'nın bulunduğu kadırga hattına yüklenmiş ve onları da tarumar etmişti.[1465]

Kanunî Devri'nde barçaların Galata Tersanesi'nde bakım ve onarıma tabi tutulduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır. 1530 yılında Galata Tersanesi'nde 2 adet barça onarılmış ve onaran zanaat erbabına toplam 7.313 akçe ödenmişti. Bu ücretin 2.048 akçelik kısmı barçaları tamir eden marangozlara, 5.265 akçelik kısmı ise kalafatçılara verilmişti.[1466]

3.2.8. Firkate

Çektiri türü savaş gemilerinin en küçüğü fırkate olup XVI. yüzyıl fırkateleri 18-19 oturaklı olmakla birlikte uzunlukları standart değildi. Örneğin; Birecik Tersanesi'nde yapılmış olan uzun firkatelerin boyu 20,5 metre iken, küçüklerinin boyu 16 metre enleri ise 3,5 metreydi. Firkateler XVI. yüzyılda 25-30 metre boyunda olan 18-19 oturaklı olan "pergandi" ismindeki harp gemileriyle aynı kabul edilmekteydi.[1467]

[1463] Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmeleri*, 6/2, s. 330.
[1464] Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr*, s. 73.
[1465] Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr*, s. 74.
[1466] BOA, Eİ. BH, def. nr. 1/2, s. 6.
[1467] Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, s. 139; Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 28-229.

Kanunî Devri'nde Gelibolu Tersanesi'nde "şâkirdân-ı fırkateynciyân-ı hâssa" adı altında fırkate çırakları kaydedilmişti. 1530 yılına ait bu kayıtta; mevacibleri 1 ile 6 akçe arasında değişen 9 çırak kayıtlıydı.[1468] Firkate ve sandal gibi küçük çaplı harp ve nakliye vasıtaları, savaşlarda düşman gemilerine çıkarma yapmak için kullanılmaktaydı. Dolayısıyla üzerlerine okçu ve tüfekçi birlikleri konulmaktaydı.

Osmanlı sultanlarının saltanat kayıkları da meşhur olup genellikle boğazın iki yakasında ulaşım amaçlı kullanılmaktaydı. Bassano, Kanunî'nin çok güzel ve altınla işlenmiş dört fırkateyni ve iki adet direkli yelkenlisinin bulunduğunu ve bunlardan biriyle Asya'ya geçtiğini ifade etmişti.[1469] Bunlara yapılan masraflar da bu kanaati teyit etmektedir.

1530 yılında Galata Tersanesi'nde 2 adet saltanat kayığı (Kayık-ı Enderûnî) yapılmış ve bu kayıklarda kullanılmak üzere 20 deste altın varak alınmıştı. Bunlara, tanesine 15 akçe olmak üzere toplam 300 akçe ödenmişti. Saltanat kayıklarının eşyalarında da altın kullanılırdı. Aynı yıl zikredilen saltanat kayıklarının bazı aletlerinde kullanılmak üzere 28 sikke ağırlığındaki altınlar için 1.603 akçe harcanmıştı. Altın varakları işleyen nakkâşlara 619 akçe, bıçkıcılara 2.986 akçe, marangozlara ise 8.952 akçe ödenmişti. Bu 2 kayık haricinde bir de büyük saltanat kayığı yapılmıştı. Bunun yapımında çalışan 33 marangoza 300 akçe, 16 bıçkıcıya 144 akçe ödenmişti.[1470]

Kanunî'nin kendisinin deniz yolculuğunu sevdiği kaynaklarda zikredilmektedir. Venedik elçi yardımcısı Pietro Zen, Kanunî'nin İbrahim Paşa ile birlikte sıklıkla firkateye binerek Anadolu Yakası'na doğru yola çıktığını rapor etmişti.[1471] Diğer yandan Kanunî, kara savaşlarına bizzat ordunun başında iştirâk etmişse de Rodos'un fethinden sonra deniz muharebelerine katılmamıştır. Deniz muharebelerini Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa ya da Turgut Reis gibi amiraller idare etmekteydi.

1526 yılında yapılmış olan 10 adet kayık haricinde filika ve sair gemiler için toplam 48.216,5 akçe harcanmış olup bu kayıklar için satın alılan çeşitli malzemelerin ayrıntısı şöyledir: tanesi 40 akçeden olmak üzere 5.520 akçe değerinde

---

[1468] Abdullah oğlu Hamza 5 akçe, Murad oğlu Piri 3 akçe, Ali oğlu Hasan 1 akçe, Hasan oğlu Murad 1 akçe, Kesriyeli (Manastır'a bağlı) Hızır 1 akçe, Selanikli Mehmed 1 akçe, Kul oğlu Hasan 2 akçe, Kul oğlu Veli 1 akçe ve Davud oğlu Ahmed 6 akçe mevacib almaktaydı. BOA, KK, def. nr. 5636, s. 4.
[1469] Bassano, *Osmanlılarda Gündelik Hayat,* s. 67.
[1470] BOA, İE, BH, def. nr. 1/2, s. 4-5.
[1471] Afyoncu, *Kanunî ve Pârgalı İbrahim Paşa,* s. 43.

iskele yapılmak üzere 138 adet ağaç, 1.119 akçe değerinde 562 adet Özi ağacı (çûb-ı Özi), toplam 460 akçe değerinde 235 adet tahta çatal, toplam 36 akçe değerinde 24 adet döşemelik ağaç, toplam 8 akçe değerinde 4 adet doldurmalık ağaç, toplam 1.320 akçe değerinde 880 adet çam levha, toplam 10 akçe değerinde 5 adet tabanlık ağaç, Ahmed isimli birinden alınan 350 akçe değerindeki 20 adet dümen ahşabı/ağacı, Dimitri isimli birinden alınan 30 akçe değerindeki 1 adet pelit ağacı, toplam 60 akçe değerindeki geminin baş ve kıç kısmında kullanılacak 2 adet ağaç, toplam 124 akçe değerindeki 24 adet çıpalık ağaç, kadırgaların tamirinde kullanılmak üzere 46 akçe değerindeki 3 vukiyye çelik, 24 akçe değerindeki balmumu, 320 akçe değerindeki 15 adet seren, 1.050 akçe değerindeki 52 yük kömür, toplam 30 akçe değerindeki 10 adet demir zincir, toplam 28 akçe değerindeki 2.000 adet padavra çivisi, toplam 195 akçe değerindeki 3 vukiyyelik neft yağı, toplam 40 akçe değerindeki 20 adet kandil, toplam 120 akçe değerindeki 10 adet fanus, toplam 60 akçe değerindeki 12 adet demir kürek, içine malzeme koyup taşımak için toplam 160 akçe değerindeki 40 adet tahta kap (gerder), Penadino isimli birinden 420 akçe değerinde makaralar, gemi ve filikaları yağlamak için 2.109 akçe değerindeki 15 kantar 921 lodra pamuk yağı, 29 akçe değerindeki 11 adet koyun postu ve 251 akçe değerindeki 23 medre ölçüsünde bezir ve zeytinyağı.[1472]

3.2.9. Kalyon

Arifi, kalyonları kürekçilere ihtiyaç olmadan hareket eden yelkenli gemiler olarak niteleyip asker ve siviller için her levâzımâtın ve her türlü harp aletinin yüklendiği adeta büyük bir lojistik depo olarak görmektedir. Ayrıca binden fazla çalışanı olduğundan bahsetmektedir.[1473] Kalyonlar ilk kez tasarlandığında daha alçak ve daha dar olarak tasarlandı; eski karakaların bordalamadaki dezavantajlarına karşılık manevra kabiliyeti ve hızlı oluşu tırmanmayı önlemek ve topları rahatça ateşleyebilmek için kullanılabilirdi.[1474] Kalyonlar büyük tonajlı yelkenli gemiler olduğundan okyanus dalgalarına karşı dayanıklıydı. Okyanusa kıyısı olan İngiltere, Hollanda, İspanya, Portekiz ve Fransa gibi denizci devletler donanmalarında üç ve daha fazla direkten oluşan yelkenli kalyonlara geniş yer vermekteydi. Lakin Osmanlı daha çok iç denizlerde hemsahil olması hasebiyle bu türden ağır gemilere fazla yer vermemiştir. Kalyonların yerine iç denizlerde daha fazla haraket kabiliyetine sahip

[1472] BOA, KK, def. nr. 5638, s. 6.
[1473] Arifi, *Süleymannâme*, s. 56.
[1474] Chase, *Ateşli Silâhlar*, s. 89.

olan kadırgaları kullanmayı tercih eden Osmanlı donanması bu hafif ve daha hızlı manevra kabiliyetine sahip gemilerin avantajından Preveze Deniz Savaşı'nda faydalanmıştır. Osmanlılar, Kızıl Deniz ve Basra Körfezi üzerinden Hint okyanusu ile irtibatlı olduğundan bu bölgedeki donanma birliklerinde kalyonlara daha fazla yer vermişti.

3.2.10. Top Gemisi

Arifi, top gemilerini mavnadan oldukça hızlı, daha geniş, ağır topları ve bunların ağır güllelerini taşıyan gemiler olarak tasvir etmiştir.[1475] Top gemileri Kanunî Devri muharebelerinde kullanılmaktaydı. Preveze Deniz Muharebesi öncesinde Barbaros Hayreddin Paşa Limni (Limnos) Adası'ndaki 17 adet top yüklü bir top gemisini filosuna katmıştı.[1476]

Kanunî Devri'nde top gemileri genellikle nakliye amaçlı kullanılmış olup harp mühimmatı ve Tersane-i Âmire'de yapılacak olan gemilerin muhtelif malzemelerinin naklinde de tercih edilmekteydi. Kefe Beyi'ne yazılan 4 Temmuz 1565 tarihli bir hükümde; Tersane'de inşâ edilen gemiler için lazım olan kerestenin gönderilmesi için daha önce defalarca hüküm gönderildiği ve orada gemi bulunmadığı gerekçesiyle kerestenin gönderilmediği, bundan dolayı İstanbul'dan 2 adet top gemisi gönderildiği ve tahtaların bu gemilere yüklenmesi emredilmişti. Ayrıca ilgili yörede Mankub, Koroz, Elişte ve Suğdak isimli yerlerde bulunan kerestenin Koroz'daki limana sevk edilerek oradan yüklenmesi, nakliye için gönderilen 2 top gemisinin tüm keresteyi alamayacağı, kalan kerestelerin ise özel olarak nakliye yapan rençber gemilerine ücret mukabilinde yüklenip gönderilmesi emredilmişti.[1477]

11 Mart 1524 ile 1 Mart 1525 tarihleri arasında günümüzde Bulgaristan'ın Burgaz şehrinin yakınlarında yer alan Süzebolu'da yapılacak top gemileri için ebnâ-i sipahiyân cemâ'atine mensup olan Pîr Mehmed ve Silâhdar Cemâ'ati'nden Kâtip Hayreddin'e 239.000 akçe teslim edilmişti. Gelibolu hassâ harcı emini ve Gelibolu Kadısı'na gemilerin yelken bezleri için 100.000 akçe, gemi yapımında kullanılan yeni atölyelerin yapımına ise 650.000 akçe ödenek tahsis edilmişti.[1478]

[1475] Arifi, *Süleymannâme*, s. 56.
[1476] Seyyid Muradî, *Gazavât-ı Hayreddin Paşa*, s. 211.
[1477] BOA, MD 6, Hüküm nr. 1311, s. 596, 5 Zilhicce 972/4 Temmuz 1565.
[1478] BOA, TS.MA, D. 2143, s. 5.

16 Kasım 1529 ile 20 Aralık 1530 tarihileri arasında Galata Tersanesi'nde 11 adet top gemisi bakım ve onarıma tabi tutulmuş ve bunları tamir eden zanaatkârlara toplam 54.012 akçe ödenmişti. Bu ücretin 12.863 akçelik kısmı marangozlara, 4.095 akçelik kısmı kalafatçılara ve 54 akçelik kısmı bıçkıcılara verilmişti. 2 Ocak 1531 ile 15 Temmuz 1531 tarihleri arasında ise Galata Tersanesi'ndeki 10 adet top gemisi tamir edilmiş ve tamirât işinde çalışan marangozlara 19.549 akçe, kalafatçılara ise 37.934 akçe olmak üzere toplam 57.483 akçe ödenmişti.[1479]

3.2.11. At Gemisi

Kanunî Devri'nde kullanılan diğer bir nakliye gemisi ise ekseriyetle yelkenle hareket eden, kısmen kürekli olanları da bulunan at gemileridir. Üzerlerine yüklenen hayvanların düşmemesi için baş ve kıç kısımlarında çıtalı rampalar bulunan at gemileri, bilhassa Lapseki-Çardak-Gelibolu ile İstanbul-Üsküdar arasında her türlü teçhizatlarıyla orduların ve atların nakillerinde kullanılmıştır. Gelibolu Tersanesi'nde, Tersane-i Âmire'de ve Süveyş Tersanesi'nde at gemilerinin inşa edildiği bilinmekle birlikte aynı yerlerde bakım ve onarımları da yapılmaktaydı.[1480]

1530 yılında Gelibolu ve Bozcaada Tersaneleri'nde at gemilerinin onarımları için 5.853 akçe harcanmıştı. Aynı yıl Gelibolu Tersanesi'nde 7 adet at gemisi daha tamir edilmişti. Bunların onarımına çeşitli malzemeler sarfedilmiş olup listesi şöyledir:[1481] toplam 1.570 akçe değerinde 33 adet çam iskele tahtası, 105 akçe değerinde 5 adet dümen ahşabı, 92 akçe değerinde 5 adet kuyruk ağacı, 15 akçe değerinde 9 adet çam köprü ağacı, 95 akçe değerinde 5 adet omurluk ağaç, tanesi 30 akçe toplamı ise 300 akçe değerinde olan toplam 10 adet tabanlık. Ayrıca 282 akçe değerindeki 6 adet seren ağacı, toplam 84 akçe değerindeki 3 adet koyun derisi ve toplam 126 akçe değerindeki 7 adet boyunduruk bunlardan bazılarıdır.

Kanunî Devri'nde Galata Tersanesi'nde de at gemilerinin bakım ve onarımlarına dair kayıtlar bulunmaktadır. 1530 yılında Galata Tersanesi'nde 12 adet at gemisi onarılmıştı. Bu gemileri onaran neccârlara 19.682 akçe, kalafatçı ve kürekçilere 16.407 akçe, bıçkıcılara 472 akçe ve tekercilere? 60 akçe olmak üzere toplam 36.621 akçe ödenmişti.[1482]

[1479] BOA, KK, def. nr. 5637, s. 12, 24.
[1480] Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 260.
[1481] BOA, KK, def. nr. 5636, s. 7.
[1482] BOA, İE, BH, def nr. 1/2, s. 5.

At gemileri, at ve ordu mühimmatı dışında kereste ve sair malzemelerin nakliyesinde de kullanılmaktaydı. Örneğin, İzmit (İznikmid) Kadısı'na yazılan 20 Temmuz 1565 tarihli bir hükümde; İzmit'e kereste almak için gelen devlete ait at gemilerinin, kerestelerin özel sektördeki gemicilere verilmiş olması sebebiyle kereste bulamadıkları ve sıkıntı çektikleri ifade edilmişti. Bundan dolayı hassa gemileri dışındaki rençber gemilerine odun verilmemesi ve yasağa uymayan gemilerin yakalanıp, reislerinin İstanbul'a gönderilmesi emredilmişti.[1483]

3.2.12. Taş Gemisi

Taş gemileri, Tersane-i Âmire ve büyük inşaatlar için taş taşımak üzere XVI. ve XVII. yüzyıllarda inşa edilmiştir. Taş gemilerinde mirî esirler ve azaplar mürettebat olarak çalıştırılmaktaydı.[1484] Kanunî Devri'nde Galata Tersanesi'nde taş gemilerinin inşa edildiğine dair kayıtlar bulunmaktadır. 1530 yılında Galata Tersanesi'nde top gemileri inşa edilmiş ve top gemilerini yapan zanaatkârlara toplam 15.962 akçe ödenmişti. Marangozlara 6.280 akçe, kalafatçılara 8.697 akçe, bıçkıcılara 414 akçe, haddâdlara 571 akçe verilmişti. Bu gemilere kürek yapan parû tıraşlara 26.378 akçe, yine küreklerin kesim işini yapan bıçkıcılara 3.690 akçe, bu gemilerin dümenlerini onaran marangozlara 826 akçe, kızak yapan marangozlara ise 193 akçe ödenmiş ve sair masraflar yapılmıştı.[1485]

3.3. Donanma Silâhları

Kanunî Devri Osmanlı donanmasında, çeşitli topların yanı sıra tüfek ve havan gibi kara muharebelerinde kullanılan bütün ateşli silâhlar kullanılmaktaydı. Ayrıca kara muharebelerinde kullanılmayan ve sadece gemilere münhasır olan baş ve yan topları da kullanılmaktaydı. Diğer yandan ok ve yay filolarda kullanılan en önemli delici silâhlardandı. Delici silâhlar sınıfından mızrak türü silâhları da zikretmek yerinde olacaktır. Çünkü düşman gemilerinin ele geçirilmesi için yapılan operasyonlar ya da muhtemel bir işgali bertaraf etmek için yapılan savunmalarda yüz yüze çatışmalar kaçınılmaz olduğu için mızrak türü silâhlar kullanılmaktaydı. Yüz yüze çarpışmalarda kılıç ve hançer gibi kesici silâhlar da kullanılmaktaydı. Diğer yandan neft ve ateşli ok gibi yanıcı maddeler de deniz savaşlarındaki saldırıların vazgeçilmez unsurlarındandı.

[1483] BOA, MD 6, Hüküm nr. 1445, s. 657, 21 Zilhicce 972/20 Temmuz 1565.
[1484] Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 260.
[1485] BOA, İE, BH, def. nr. 1/2, s. 6.

3.3.1. Ateşli Silâhlar

3.3.1.1. Top

Deniz topçuluğu 1350'lerde Ming Hânedanı'nın kurucusu Chu Yuan-chang'ın filosunda seyir defterlerine kaydedilmiştir. XV. yüzyıl başlarında, imparatorluğa ait bütün savaş gemilerinin çeşitli türlerde 50 adet ateşli silâh ve 1.000 adet cephâne taşıması zorunluydu.[1486]

Osmanlı muharip gemileri ise XV. yüzyıldan itibaren ateşli silâhlarla donatılmaya başlanmıştı. Kanunî Devri'ne gelindiğinde Osmanlı muharip filolarının asli silâh unsurları ateşli silâhlar olmuştu. Osmanlılar devrinde kara muharebelerinde kullanılan birçok silâh deniz muharebelerinde de kullanılmaktaydı. Ancak deniz muharebesinin mahiyetine göre kılıç, hançer, mızrak, ok ve yay gibi geleneksel silâhlar da mühim bir role sahip olabilmekteydi. Kanunî Devri'nde meydana gelen deniz muharebelerinde en önemli sonuçlar belirli mesafelerden toplarla yapılan saldırılarla alınmaktaydı. Tabi bu tür taarruzları en iyi karşılama yöntemi de top atışlarıyla yapılan savunmalardı.

Hasım donanmayı etkisiz hale getirmek için topların her zaman kullanılmadığını da belirtmek gerekmektedir. Çünkü Kanunî Devri'nde özelikle Hayreddin Paşa'nın riyasetindeki Osmanlı filoları muharip unsurları yok etmekten ziyade teslim alarak kendi filolarına katmayı yeğlemekteydi.

> Osmanlılar top atışlarıyla düşman yelkenlerini hedef alırlar ya da teknik bir ifadeyle geminin armasını budarlar ve hareketsiz bıraktıkları gemiyi rampa yaparak ele geçirirlerdi. Hayreddin Paşa hisar topçularına "Sakınun barçaları gark etmek niyetiyle top atmayusuz hemân yukaru atasız zirâ içinde bulunan şeyler bize lâzımdır" şeklinde talimât vermişti. Her ne kadar hisar topçularına böyle talimât vermişse de bu yöntem özellikle yüksek güvertesinden dolayı hedefi tutturma konusunda problem çeken yelkenli gemilerde idealdir. Bu gemilerde "katil" de denen ve taş parçaları atan ufak ağızlı kısa menzilli eynek ya da saçma topları kullanılırdı. Böylece tek bir gülle yerine yelkenleri yırtabilecek yanıcı maddelerden ve çeşitli metallerden oluşan mikras, palankete, makas gülle (cross-bar) ve zincir (chain) atarak geminin arması budanırdı.[1487]

Osmanlı kadırgalarında ilk topun ne zaman kullanıldığı belli olmamakla birlikte bir Venedik oymasından 1499 yılındaki Mora Seferi'nde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kâtip Çelebi'nin XVII. yüzyılda belirttiği gibi yaklaşık 14 kg veya daha ağır gülleler atan top ve her iki yanında uzun namlulu tüfekler bulunan

---

[1486] Parker, *Askeri Devrim*, s. 167.

[1487] Mikras, ortası eklemli bir çubukla birbirine bağlı iki yarım gülle; palankete, birbirine zincirle bağlı iki gülledir. Gürkan, *Sultanın Korsanları,* s. 311-312.

kadırgalar ilk silâhlı gemi örneklerindendir.[1488] II. Bayezid devrinde gemilerde topun ilk kez kullanıldığı anlaşılmakla birlikte birden fazla ambara ve dört direğe sahip olan yelkenlilerden başka oldukça maliyetli olan toplar da yaygınlaşmamıştı. Zaten yelkenlilerin yanlarına top ve lombar kapakları yerleştirilmesine de çok zaman vardı.[1489]

Tersane-i Âmire'de gemi yapım faaliyetleri yürütüldüğü gibi gemilerin mühimmatları da depolanıyor ve Tersane lojistik bir depo vazifesi de görüyordu. 30 Mart 1500 tarihli bir belgede; Tersane-i Âmire envanterinde; çapı 2 karıştan büyük gülleleri atan 4 adet havan topu, çapı 3 karıştan küçük gülleleri atan 4 adet top, çapı 1,5 karış olan gülleleri atan 12 adet top, çapı 2 karış olan gülleleri atan 3 adet despot topları ve bunların haricinde 1,5 karıştan daha düşük çaplı gülle atan 70-80 civarında top kayıtlıdır. Ayrıca harap olmuş olan kalyetelere ait 80 adet lenger, bu topları çekmeye yarayan 8 adet urgan, şayka ve at gemilerinin ıhlamur iplerinden yapılmış 100 adet civarında urgan ve 8 adet büyük topa ait 650 adet gülle kayıtlara geçmiştir. Diğer yandan topların kundaklarının olmadığı da ifade edilmişti.[1490]

Kanunî Devri'nde ve öncesinde kara muharebelerinde kullanılan şayka, bacaluşka, darbzen, prangı ve havan topları deniz muharebelerinde de kullanılmaktaydı. Diğer yandan sadece deniz muharebelerine münhasır olan baştopu ve yantopu gibi toplar savaş gemilerinde bulunmaktaydı. XV. yüzyılda küçük baştopları gemilerin baş ve kıç kısımlarına yerleştirilmişti. XVI. yüzyılda ise büyük toplar alt güverteye oturtulup, atış yapıldığında kontrolden çıkmamaları için bir palanga ile tutturulur ve borda ateşi açmak üzere yerleştirilirdi.[1491]

Diğer yandan vasıf ve mahiyetleri aynı olsa bile donanmadaki toplar kara muharebelerinde kullanılanlara göre daha avantajlıydı. Çünkü deniz muharebelerine götürülen topların hiçbir nakliye sorunu yoktu. Dolayısıyla zaman, moral ve enerji kaybına da sebep olmuyordu. Gemi yapımcıları için tek sorun topun atış yapınca geri tepmesinin geminin kısıtlı alanı içinde nasıl emileceğiydi. Serbest kalırsa gemiye zarar verebilirdi. Bu sebepler ve geminin ince uzun olan orta kısmı kürekçilerle dolu olduğundan toplar geminin pruva ve kıç tarafına yerleştirilirdi. Top patladığında geri

---

[1488] Imber, *Ufukların Sultanları Osmanlılar*, s. 345.
[1489] Gürkan, *Sultanın Korsanları,* s. 108.
[1490] BOA, TS.MA, E. 431/13, 29 Şaban 905/30 Mart 1500.
[1491] Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, s. 438.

tepmenin bir kısmını geminin kendisi emiyordu; gemi seyir halindeyse bir an için duraklıyor hareketsiz ise belli belirsiz geri gidiyordu.[1492]

Kâtip Çelebi, kadırgalara verilen baş topu ve yan topu hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Ona göre; 40 kantardan fazla ağırlıkta olan baş topları 14-15 karış uzunluğundaydı ve 12 okka ağırlığında gülle atıyordu. Ayrıca kadırgalara 1'den fazla baş topu konulabileceğini de ifade etmiştir. Yan toplarının ise onar karış uzunluğunda olan kolonbornalardan oluştuğunu nakletmiş ve 10 karıştan daha uzun kolonbornaların kadırgalarda daha etkili olacağını da eklemişti.[1493]

Mezkûr dönemde Osmanlı deniz topçuluğunun Avrupalı denizci devletlerle boy ölçüşebilecek kadar ileri düzeyde olduğu bilinmektedir. Örneğin; Preveze Deniz Muharebesi'nde Haçlı Donanması'nın ön hattındaki barçalardan atılan topların gülleleri Osmanlı donanmasına yetişmemişti. Ancak Osmanlı toplarından atılan gülleler Haçlı barçalarına yetişmiş ve barçaları tarumar etmişti.[1494]

Donanma gemilerinde yüz dirhem, yarım okka ve bir okka ağırlığında gülle atan şâhî toplarda vardı. Yüz dirhemlik yuvarlaklar nehir gemilerinde kullanılırdı.[1495] Bu toplar surların gemi menzili dışında kalması halinde karaya çıkarılarak kullanılmaktaydı. Diğer yandan Kanunî Devri'nin kara muharebelerinde kullanılan topların ekseriyetle bakırdan imal edilmiş olduğu bilinmekle birlikte deniz muharebelerinde kullanılan topların da ekserisi bakırdan imal edilmekteydi. Tabi deniz ve karada aynı toplar da kullanılmaktaydı. Örnek vermek gerekirse Oruç ve Hızır Reis'ler I. Selim'le görüşmek üzere İstanbul'a geldiğinde I. Selim onlara yirmi yedişer oturaklı 2 kalyete hediye etmişti ve bu kalyeteler tunç toplar ve güllelerle donatılmıştı.[1496]

Kanunî Devri'nde ve öncesinde donanmada en çok kullanılan toplardan biri de darbzendi. 1520 yılında I. Selim zamanında Kaptan-ı Derya Cafer Bey tarafından hazırlanan bir gemilere yüklenen ikişer adet darbzen topunun her biri 21 vukiyye gülle atmaktaydı. Bu darbzenlerin I. Selim devrinde döküldüğü yazılmış ve daha

---

[1492] Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, s. 434-435.
[1493] Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr*, s. 188.
[1494] Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr*, s. 74.
[1495] Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları II,* s. 48.
[1496] Seyyid Muradî, *Gazavât-ı Hayreddin Paşa*, s. 59.

önce hiçbir gemiye bu derece büyük çaplı darbzenlerin yüklenmediği de kayıtlara geçmişti.[1497]

Darbzen topunun deniz muharebelerinde etkili bir şekilde kullanıldığına dair kayıtlar da mevcuttur. Mesela; 1537 yılında Girit Adası yakınlarında bir düşman barçası Hayreddin Paşa'nın donanmasından atılan darbzen topuyla vurulmuş, barçanın gövdesinde gedikler açılmış ve barça ele geçirilmişti.[1498]

Kanunî Devri'nde savaş gemilerindeki darbzenlerin karada kullanılmak üzere nakledildiğine dair kayıtlar da mevcuttur. Darbzen toplarının şehzâdelerin (Selim ve Bayezid) taht kavgasında kullanıldığını ifade etmiştik. Mezkûr olayda Şehzâde Selim, Bayezid tarafından döktürülen darbzen toplarına karşın İzmir'deki gemilerden bir miktar darbzen topunu işi bitince iade etmek üzere babasından istemişti.[1499]

Kara muharebelerinde ister meydan savaşı isterse kale kuşatması olsun toplar karaya çıkarılıp düşman unsurları hedef alacak mevkiye getirildiğinde topları ve topçuları koruyacak topraktan kazılmış tabyalara sokulmaktaydı. Bu tabyalara giren topların kundak kısımları tamamen tabya içerisinde kalmakla birlikte namlu kısımları dışarıda kalmaktaydı. Topları ve topçuları düşman ateşinden korumanın yegâne yolu metrisleri ve savunma hattını sağlıklı muhafaza etmekten geçmekteydi.

Kanunî Devri'nde meydana gelen deniz muharebelerinde ve denize yakın kalelerin kuşatmasında topların etkin bir şekilde kullanıldığı açık olmakla birlikte bazı muhareblerde toplardan atılan gülle sayısı on binlere ulaşmaktaydı. Örneğin; 1560 yılındaki Cerbe Deniz Muharebesi'nde Osmanlı donanmasından Cerbe Kalesi'ne yaklaşık olarak 12.000 gülle ve 40.000 ok atılmıştı.[1500] Ancak Cerbe Kalesi'ne sığınan ve topların menzili dışındaki dar bir alanda bulunan düşman kadırgalarını ele geçirmek için yapacağı hücum için sandal ve firkateler kullanmıştı. Sandal ve fırkatelere metrisler kurularak darbzen topları yerleştirilmiş ve düşmanlar ateş altına alınmıştı.[1501]

Deniz muharebelerinde tesirli olan toplardan bir diğeri ise bacaluşka topudur. Örneğin; 1556 yılında Seydî Ali Reis, Umman Körfezi'ndeki Maskat Limanı

[1497] BOA, TS.MA, E. 759/27.
[1498] Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr*, s. 70-71.
[1499] Turan, *Kanunî Dönemi Taht Kavgaları,* s. 76.
[1500] Ertuğrul Önalp, "1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesi'nin Fethi" *OTAM*, Sayı 7, 1967, s. 203.
[1501] BOA, TS.MA, E. 640/55; Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr,* s. 97.

yakınlarında Portekizli deniz güçleriyle yaptığı savaşta yoğun bacaluşka topu kullanmıştı. Kâtip Çelebi, her iki donanmanın savaşçılarının yoğun top ve tüfek gibi ateşli silâhlar yanında ok ve kılıçlarla birbirlerine girdiklerini Osmanlı kadırgalarından atılan bacaluşka güllelerinin Portekiz barçalarını ıskaladığını ancak şayka gemilerine büyük gedikler açtığını nakletmiştir. Ayrıca Portekizlilerin kovalarla kayalar attığını, bir Osmanlı kadırgasını ise humbara ile yaktıklarını ve bir barçanın da yanan kadırgadan alevlenerek yandığını ilave etmişti.[1502]

Selman Reis tarafından sadrazam İbrahim Paşa'ya sunulmuş olduğu tahmin edilen 2 Haziran 1525 tarihli bir layihada Cidde'deki deniz gücünün; 6 baştarda, 8 kadırga, 3 kalyata, 1 kayık ve kuşatmalarda kullanılan 7 adet bacaluşka topu, 13 yantopu, 29 şayka, 57 darbzen, 95 demir top, 97 prangı topu, yaklaşık 18 ton barut, 900 bakır prangı güllesi, 530 adet bacaluşka güllesi, yaklaşık 25 ton zift 9 ton üstübeç, 6.000 metre yelken bezi, 9 ton halat ipi, 20 çift babafingo sereni, 500 kürek, 9 ton bezir yağı, 500 kürek, 50 kalafatçı, 20 marangoz, 2 tezgâh, 2 demirci ustası, 20 topçu ve 1.000 denizciden müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır.[1503]

Osmanlı donanmasında daima ağır toplar da bulunmaktaydı. Bu toplar denizlerdeki düşman filolarından çok düşman kalelerinin kuşatmalarında surları dövmek için kullanılmaktaydı. Kanunî Devri'nde bütün kara çıkarmalarında yapılacak kale kuşatmalarında donanma güçleri tarafından ağır toplar kullanılmıştı. Örneğin; 22 Haziran 1538'de hareket eden donanma kale döğmek için büyük toplara da sahipti. Bu donanmada 20 vukiyye top atan 20 balyemez top ve 30 miyane ve 40 ziyade darbzen ve kolonborna topları bulunmaktaydı.[1504]

24 Mart 1544 tarihinde muhtemelen Basra Seferi'nde kullanılmak üzere muhtelif deniz vasıtalarına binlerce top yüklenmiştir. Bunların bir kısmı toplar kısmında nakledilmiş olup yan topları, baş topları ve sair mühimmatın da nakledilmesi için teferruatıyla nakletmek gereği hasıl olmuştur. Envantere kayıtlı hemen her türden top olup bunlar kadırga, kalyete, kayık, barça, baştarda, at gemisi ve top gemilerine yüklenmişti ve bunların listesi aşağıdaki gibidir:[1505]

[1502] Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr*, s. 83.
[1503] BOA, TS.MA, E. 6455/1-2; Özbaran, "Kızıldeniz'de Osmanlı Genişlemesi", s. 231-32; Orhonlu, "Kızıldeniz'de Osmanlılar", s. 11.
[1504] Orhonlu, *Kızıldeniz'de Osmanlılar,* s. 76.
[1505] BOA, TS.MA, D. 9138, s. 1-4.

Tablo 3.3. Basra Seferi'ne Götürülen Donanmaya Özgü Toplar ve Diğer Toplar

	Top Türü								
	Baştopu		**Yantopu**		**Prangı**		**Darbzen**		**Bacaluşka**
Gemi Türü	Bakır	Demir	Bakır	Demir	Bakır	Demir	Bakır	Demir	Bakır
Kalyete					15		9		
Kadırga	70				470		130		
Kayık								2	
Barça		33		45	77	2	13	12	
Baştarda							24		
At Gemisi					71				
Mavna	13		102		258		87		19
Top Gemisi	7 (metal cinsi belirtilmemiş)		58 (metal cinsi belirtilmemiş)		7 (metal cinsi belirtilmemiş)				

Kaynak : BOA, TS.MA, D. 9138, s. 1-4.

Basra Seferi'ne toplam 1.573 adet top götürülmüştür. Topların ekseriyetle bakırdan imal edildiği göze çarpmaktadır. Bu toplar arasında yukarıdaki tabloda bulunmayan havan ve şayka türü toplar da bulunmaktadır. Bunların 1'i demir 14'ü bakır olmak üzere 15 tanesi hisar dövecek büyük top, 1 tanesi bakır havan topu, 25 tanesi ise şayka topuydu. Hisar dövecek topların 7.300 tanesi büyük 3.700 tanesi ise küçük olmak üzere toplam 11.000 adet güllesi de at gemilerine yüklenmişti. Basra Seferi için gemilere yüklenen toplara bakıldığında bunların daha büyük bir filoya lojistik destek amaçlı yüklendiği anlaşılmaktadır. Örneğin; mavnaların Osmanlı filolarında az kullanıldığı bilinmekle birlikte yukarı da görüldüğü üzere mavnalara 479 top verilmesi mavnaların büyük mühimmat depoları olduğunu ve bunların ikmâl amaçlı yüklendiğini göstermektedir.

1551 yılı Trablusgarp Seferi'ne gönderilmek üzere muhtelif reislerin idaresindeki gemi, kadırga ve filikalara Tophâne-i Âmire'den ve Saray-ı Âmire'den muhtelif miktarlarda şayka, prangı, büyük top ve darbzen topları, baş topu, top gülleleri; Galata Mahzeni'nden ise muhtelif miktarlarda barut verilmiş olup listesi aşağıdaki gibidir.[1506]

Tablo 3.4. Trablusgarp Seferi'ne Götürülen Donanmaya Özgü Toplar ve Diğer Toplar

Kaptan	**TOPHÂNE-İ ÂMİRE**				**SARAY-I ÂMİRE**		
	Şayka	Büyük Top	Baş Topu	Yan topu	Prangı	Baş Topu	Yan topu
Ereğlili Yusuf	2	[1]	[1]		4	-	
Futacı Yusuf	[1]	[1]			4	-	
Seydi Bey	5	-			4	-	
İzmirli Mehmed	1	1			4	-	

[1506] BOA, TS.MA, D. 2771, s. 1-5.

Arap Ali	-	-	6		4		
Durak	-	-			4		
Halayıkçı oğlu Mehmed[1507]	-	-			15		
Bolayırlı Ali			1				
Hamdi (Kizir)	-	-			4		
Burak Reis	-	-			4		
Yeniçeri Musa	-	-	1		4		
Kiremitçi İlyas Ağa	-	-	1		4		
Hacı Ömer	-	-	1		4		
Sipâhi Yusuf	-	-			4		
Mustafa Reis	-	-			4		
Zerd Muhammed	-	-			4		
Pircan Reis	-	-			4		
Ahmed Reis	-	-	1		4		
Mustafa Reis	-	-			4		
Hacı Ahmed Reis	-	-	1		4		
İlyas Reis	-	-			4		
Trabzonlu Hamza	-	-	1		4		
Aydıncıklı Mustafa	-	-	1		4		
Kethûda Yakub	-	-			4		
Çarhî oğlu Yakub	-	-	1		4		
Cüllâh İsa Reis	-	-			4		
Arap Hamza Reis	-	-	1		6		
Kasap Yusuf Reis	-	-	1		4		
Danişmendli Ali Reis	-	-	1		4		
Derviş Ali Reis	-	-	1		4		
Halil Reis	-	-			4		
Zerd Mustafa			1		13		

Kaynak : BOA, TS.MA, D. 2771, s. 1-5.

Trablusgarp Seferi'ne giden filoya Tophâne-i Âmire'den toplam 21 baş topu yüklenmişti. Saray-ı Âmire'den ise toplam 12 baş topu yüklenmişti. Diğer yandan ilgili defterde "gemi" (sefine) olarak kayıtlara geçirilmiş olan türün barça olması muhtemeldir. Hemen her gemiye bir adet baş topu ve 4 adet prangı verilmiş olması ve bunların Kanunî Devri'nde rutin olarak her gemiye verildiği kanaatinin uyanması ise bir başka husustur.[1508]

Bazı gemilere baş topu verilmiş olup bazılarına sadece bu topların gülleleri verilmiştir. Bu durum yan topu ve diğer toplardan verilmeyen gemilerde daha önce yeterli miktarda top olduğunu göstermektedir. Örneğin; Ereğlili Yusuf'un gemisine yan topu verilmemesine rağmen Tophâne'den 100 adet yan topu güllesi verilmişti. Seydi Bey'in gemisine Galata Mahzeni'nden 10 adet yan topu güllesi ve Tophâne'den 25 adet baş topu güllesi verilmişti. Ayrıca Gelibolu Tersanesi'nin

[1507] Halayıkçı oğlu Mehmed'in gemisine ayrıca 50 adet tunç top, 13 adet darbzen topu, 8 adet tek parça top, 4 adet tek parça tunç darbzen topu, 2 adet büyük tunç darbzen topu, 7 adet demir darbzen topu ve 1 adet tek parça demir darbzen topu konulmuştu. Darbzen toplarının hususi olarak tek parça olarak beyan edilmesi diğer darbzenlerin vidalı/ birbirine geçmeli parçalı olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

[1508] BOA, TS.MA, D. 2771, s. 1-5.

lojistiğinden de yararlanılmıştı. Kizir Hamdi Reis'in gemisine ise Gelibolu Mahzenleri'nden 2.110 adet yan topu güllesi yüklenmişti.[1509] Bu durumda bazı savaş gemilerinin hem muharebe hem de nakliye amaçlı kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca her türlü mühimmatın her gemiye eşit şekilde verilmemesi gemilerin sıfırdan donatılmadığı sadece eksiklerin ikmâl edildiği kanaatini de desteklemektedir.

Donanmada kullanılan toplar sadece savaşlarda tahribat amaçlı kullanılmamaktaydı. Aynı zamanda bir tehlike sebebiyle uyarı, zafer kutlaması ve protokol maksadıyla kullanılmak gibi amaçlarla da kullanılmaktaydı. Örneğin; gemilerdeki savaşçıları bir tehlike durumunda uyarmak ya da savaşa hazır olmalarını telkin etmek için işaret amaçlı olarak toplar atılmaktaydı. Ayrıca önemli günlerin kutlanması ve Kaptan-ı Derya, Vezir-i Azam ve Padişahı selamlamak amacıyla da toplar atılmaktaydı.

3.3.1.2. Havan

Havan topları Osmanlı filolarında kullanılan silâhlardandır. Tıpkı kale muhasaralarında kullanıldığı gibi deniz muharebelerinde de benzer amaçla kullanımaktaydı. Kuşatmalarda surları aşarak görünmeyen hedeflere ulaşması amaçlanan humbaralar ve gülleler havanlarla atılmaktaydı. Deniz muharebelerinde ise düşman gemisinin genellikle bordası veya bordanın üstteki güverte kısımlarında yer alan asker ve silâh gibi unsurların top, tüfek, ok ve yay gibi silâhlarla kolayca hedef alınmasına rağmen geminin orta kısımlarını hedef almak zordu. Çünkü iki düşman gemisi birbirlerine hemen hemen aynı düzlemde atış yapmaktaydı. Parelel düzlemde yapılan atışların geminin iç kısımlarındaki asker ve lojistik malzemeyi vurması zor olduğu için dikey atış yapabilen havanlar adeta biçilmiş kaftandı. İstanbul'un kuşatmasında Bizans'ın sur içindeki gemilerinin bu yöntemle vurulduğuna değinmiştik. Havanlar Kanunî Devri'nde hem kara hem de deniz muharebelerine götürülmekteydi. Deniz muharebelerine götürülen havanlar hem karaya çıkarılarak kale muhasaralarında kullanılır hem de deniz muharebelerinde kullanılırdı. Basra Seferi'ne bir adet bakırdan imal edilmiş havan topu götürüldüğünü zikretmiştik. Trablusgarp Seferi'ne giden Osmanlı savaş filosundaki Seydi Reis'in gemisine Tophâne-i Âmire'den 2 adet havan topu verilmişti.[1510]

[1509] BOA, TS.MA, D. 2771, s. 1-5.
[1510] BOA, TS.MA, D. 2771, s. 1.

3.3.1.3. Tüfek

Tüfekler, deniz savaşlarında kullanılan ateşli silâhlardandır. Kanunî Devri'nde deniz muharebelerine götürülen mühimmatlar arasında tüfekler ve kurşunlar bulunmaktaydı. 1520 yılında Kaptan-ı Derya Cafer Bey'in hazırladığı 20 mavna, 40 kadırga, 10 kayık ve 2 kalyeteden oluşan 72 parçalık donanma Remle ve Gazze İskeleleri'ne gönderilmek üzere yiyecek, giyecek, ayakkabı, top, tüfek ve güherçile gibi mühimmatla donatılmıştı. Bu gemilere Anadolu ve Rumeli Eyaletleri'ndeki acemi oğlanlardan 2.000 yeniçeri ve Cebehâne-i Âmire'den 3.000 tüfek alınması emredilmişti. Ayrıca askerlerin tüfek ve sair silâhlarla tâlim yaptırılması da emredilmişti.[1511] Deniz muharebelerine götürülen kurşunlara dair bazı kayıtlar da günümüze ulaşmıtır. Örneğin; Basra Seferi'nde kullanılmak üzere hazırlanan 24 Mart 1544 tarihli silâh envanterinde 41.000 adet tüfek kurşunu bulunmaktaydı.[1512]

1560 yılındaki Cerbe Deniz Muharebesi'nde Osmanlı donanması Cerbe Kalesi'ni kuşattığında sandal ve firkatelere oklu, yaylı, tüfekli ve harbeli askerler yerleştirilmişti. Onlara karadan yardımcı olmak için atlı ve piyade askerler de ileri sürülmüştü.[1513] Salvago'ya göre Osmanlı arkebüzcüleri güverte üzerinde iki sıra düzeninde yerleştirilirken, Osmanlı subayları ise bunların geri çekilmelerini önlemek için kılıçla arkalarında dururdu. Arkebüzcülerin ne siperlikleri ne de kol ve göğüs kısımlarını kapatan zırhları vardı.[1514] Arkebüzcülerin korunmasız oluşu kanaatinin gerçeğe uygun olduğunu tahmin ediyoruz. Çünkü Trablusgarp savaşı için hazırlanan gemiler dolusu mühimmat arasında kürekçilere ve savaşçılara özel giyeceklerin (kaba-i savaşçı/kürekçi) götürüldüğü bilinmekle birlikte her gemiye ortalama kürekçiler için 130-170 civarında savaşçılar için ise 15-30 civarında özel elbise götürülmesi mürettebata gösterilen ehemmiyeti göstermektedir. Mezkûr elbiseler muhtemelen metalden imal edilmiş zırh olmamakla birlikte yünlü bir kumaş türü olan "aba" türü malzemelerdir. Kanunî, her gemiye 20 ya da 25 tüfekçi verilmesini emretmekteydi ki mezkûr mühimmat arasında yirmişer adet tüfek bulunmaktaydı. Aynı filoya Galata ve Gelibolu Mahzenleri'nden toplam 4.166 adet kalkan yüklenmiş olduğunu zikretmiştik. Dolayısıyla zırhlarla donanmış olup olmadığından kesin

---

[1511] BOA, TS.MA, E. 759/27.
[1512] BOA, TS.MA, D. 9138, s. 4.
[1513] BOA, TS.MA, E. 640/55; Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr*, s. 97.
[1514] Gürkan, *Sultanın Korsanları,* s. 313-314.

olarak emin olmadığımız deniz kuvvetlerinin de külliyetli miktarlarda savunma silâhlarıyla donatılmış olduğunu da nazara almak gerekmektedir.

Kanunî, 1564 yılında Hint ticaretini baltalayan Portekizlilere karşı oluşturduğu küçük bir filoya gemi başına 20 tüfekçi verilmesini emretmişti. Mısır Beylerbeyi'ne yazılan 20 Ekim 1564 tarihli bir hükümde; Portekizli gemilerin Hint Okyanusu tarafından gelen tüccar gemilerine zarar verdiklerinden dolayı bunların engellenmesi için Aden tarafına 10 parçalık kadırga ve kalyete gönderildiği, bunlar için ihtiyaç duyulan silâh gibi her türlü malzemenin hazır edilmesi emredilmişti. Ayrıca idam mahkûmu haricindeki suçluların kürekçi olarak bu gemilere verilmesini, bunların başta peksimet olmak üzere yiyeceklerinin temin edilmesini, her gemiye savaşacak kabiliyette 25 tüfekçi ve 25 okçu verilmesini de emretmişti.[1515]

Bazı filolarda görev yapan gemi sayısı nazara alındığında toplam tüfek sayısını da tahmin etmek mümkün olabilmektedir. Örneğin; Hint Okyanusu'nda Osmanlı varlığını ciddi bir tehdit olarak gören Portekiz Kralı, Hindistan Genel Valisi D. Garcia de Noronha komutasında 70 fusta (kürekli gemi), 8 kadırga, 2 nao, 1 karavel ve 3 kalyeteden oluşan 2.300 askeri ihtiva eden donanması ile Kızıldeniz'e girince aynı zaman diliminde 900 tüfekçi ve 10 topçudan oluşan bir Osmanlı gücü Portekiz kaynaklarına göre Kızıldeniz'de etkin bir rol oynamıştı.[1516] Her gemide 25 tüfekçi olduğu düşünülürse 900 tüfekçinin 36 parçalık Osmanlı filosunda görev yaptığı tahmin edilebilir.

Tüfekçi birliklerinin deniz muharebelerinde ciddi kayıplar verdiklerine dair kayıtlar mevcuttur. Seydi Ali Reis 1553 yılında Basra Körfezi'nde bir kale muhasarasında filosundaki 100 tüfekçi askerini kaybettiğini ifade etmişti.[1517] Bu durumun tüfekçilerin okçulara nazaran zaman kayıplarının fazla olmasından kaynaklanmış olması muhtemeldir. Tüfeklerin menzilinin oklara nazaran daha düşük olması da başka bir dezavantajdır. Ancak okların rüzgâra karşı oldukça hassas olması nedeniyle ters esen rüzgârlı havalarda kullanımını zora sokmaktaydı. Tüfeklerin menzilleri kısa olmakla beraber zırh delme özellikleri ve her türlü olumsuz hava koşulunda öldürücü etki bırakan silâhlar olması hasebiyle Osmanlı donanmasının da vazgeçilmezleri arasında yer almıştır. Ayrıca devrin donanma savaşlarında top

[1515] BOA, MD 6, Hüküm nr. 256, s. 122, 14 Rebiülevvel 972/20 Ekim 1564.
[1516] Özbaran, "Kızıldeniz'de Osmanlı Genişlemesi", s. 235-236.
[1517] Seydi Ali Reis, *Mir'atü'l Memâlik*, haz, Necdet Akyıldız, Kervan Kitapçılık, Konya, s. 36.

salvoları sonrasında birbirine borda yapan savaş gemileri tüfekçiler için yeterli etkili mesafeyi fazlası ile sunmaktaydı. Yelken direkleri, gözetleme kulesi ve dahi güverte küpeştelerinde siper alan tüfekçiler kendilerine borda yapmak amacıyla yaklaşan düşman gemisine öldürücü mermiler atmasında oldukça etkili rol oynamıştır.

Osmanlı filolarındaki tüfekçiler düşman unsurlar üzerinde psikolojik tesirler bırakarak düşmanı yıldırmak, korkutmak ve buhrana sevk etmek suretiyle taciz etmekteydiler. Kroniklerde sıklıkla rastlanılan çeşitli askerlerin "gülbank" yapması silâh kullanırken düşmanı psikolojik olarak bloke etmek için atılan ürkütücü çığlıkları kastetmekteydi. Bu çığlıklar, bütün muharip güçlerin organize olarak hep bir ağızdan dua veya tekbir getirmesi şeklinde de tezahür etmekteydi. Diğer yandan psikolojik harp unsurlarının en önemlisi savaş davulları ve köslerdir. Kanunî Devri'nde bütün savaşlarda askerleri şevke getiren ve düşman unsurlar üzerinde ciddi psikolojik baskı oluşturan kösler kullanılmaktaydı. Harbiye Müzesi'nde bulunan Kanunî Devrine ait bir kösün yüksekliği yaklaşık bir adam boyunda olup çapı da bir metreden fazladır. Bir yük hayvanının taşımasının kolay olmadığı kösü birden fazla kişinin çaldığı da bilinmektedir. Dolayısıyla köslerin çıkardığı seslerin de savaş meydanlarında derin bir tesir bıraktığı kaynaklarda zikredilmektedir. Kös ve davul seslerine karışan naralar Osmanlı askerlerinin şevk ve cesaretini artırdığı gibi düşman askerlerini dehşete düşürmekteydi. Kanunî Devri savaşlarına oldukça ciddi miktarlarda kös götürülmekteydi. Selanik Beyi'ne ve Kadısı'na yazılan 28 Ocak 1552 tarihli bir hükümde; Sefer-i Hümâyunda davul (tabl) taşımak için Selanik'ten 300 çift nakliye işine yarar su sığırı temin edilmesi emredilmişti. Ayrıca ilgililere su sığırlarının sahiplerine ücret verilmesi, kimseden para alınmaması ve 1 adet su sığırı olanlardan hayvanlarının alınmaması da sıkı sıkıya tenbih edilmişti.[1518]

3.3.1.4. Yanıcı Maddeler

Donanmada yanıcı silâh olarak kullanılan maddelerin en yaygını "neft"tir. Neft, petrolün damıtılmasından elde edilen gaz yağına yakın bir sıvıdır. Düşman donanmasını yakarak yok etmeye yarayan yanıcı silâhlardan olan neft, düşman gemilerine şişe ya da topraktan yapılmış kaplarla atılırdı. Akabinde ise "neftî" denilen ucuna bez sarılıp nefte batırılmış olan yanıcı oklarla (ateş oku) ateşlenirdi. Özellikle kadim dönemlerde donanmaları teşkil edilen gemilerin gövdeleri ve birçok

[1518] Yaşaroğlu, "888 Nolu Mühimme", s. 14.

aksamları ahşaptan imal edildiği için savaş filoları için en büyük tehditlerden biri yanıcı maddelerdi.

Kâtip Çelebi, II. Bayezid devrindeki İnebahtı Muharebesi sırasında Burak Reis'in düşman gökelerini neft yağı ile yaktığını ancak kendi gemisinin de yandığını ve Burak Reis, Kemal Reis, Kara Hasan ve 500 savaşçının da orada yanarak can verdiğini nakletmiştir.[1519] Kanunî Devri'nde de denizlerde düşman unsurlara karşı neft sıklıkla kullanıldığı gibi yangın çıkarmak için kullanılan pay-ı hınzır (domuz ayağı, firepikes), yağlı paçavra (carridges) ve güllelerin ateş almasını sağlamak için kullanılan harraka adlı sıvı donanmada kullanılan diğer yanıcı silâhlardandır.[1520] 1522 yılındaki Rodos Seferi'ne götürülen envanterde 26,5 kantar (1.495,8 kg) neft yağı bulunmaktaydı.[1521]

3.3.1.5. Barut

Barut, ateşli silâhların itici gücü mahiyetinde olduğu için Kanunî Devri'nin kara ve deniz muharebelerinin hepsine götürülmekteydi. Mezkûr dönemde deniz muharebelerine götürülen mühimmat arasında barut miktarlarına dair bilgiler mevcuttur. Örneğin; Rodos Seferi'ne götürülen mühimmatlar içinde toplar ve tüfeklerde kullanılmak üzere çok miktarda barut mevcut olup listesi aşağıdaki gibidir.[1522]

Tablo 3.5. Rodos Seferi'ne Götürülen Barut Miktarı

Barutun Verildiği Komutanlar ve Sair Askerler	**Verilen Barut Miktarı**	
	Varil	**Kese**
Piri Paşa (Toplar için)	162	3
Mustafa Paşa (Toplar için)	1187	426
Ahmed Paşa (Toplar için)	383	128
Ayas Paşa (Toplar için)	273	237
Kasım Paşa (Toplar için)	102	293
Yeniçeri Ağası (Toplar için)	20	70
Rumeli ve Anadolu Yeniçerileri Tüfekçileri ve Sipahileri için Karakol Kayıklarına Verilen Barut	68	96
Toplam	2195	1253

Kaynak : BOA, TS.MA, D. 9876.

Rodos Seferi'ne gönderilen toplar için paşaların ve askerlerin gemi ve kayıklarına 2.195 varil 1.253 kese barut yüklenmişti. Bunların haricinde ne için

[1519] Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr*, s. 37.
[1520] Gürkan, *Sultanın Korsanları,* s. 312.
[1521] BOA, TS.MA, D. 5643, s. 3.
[1522] BOA, TS.MA, D. 9876.

verildiği yazılmamış olan 2.905 varil 1.265 kese barut da sefere götürülmüştü. Ancak toplara atış yapmak üzere konulan barut kese içerisinde namluya sürüldüğü için barutun bir kısmının hazır olarak keselerle götürüldüğü anlaşılmaktadır. Kese içerindeki barut nemden muhafaza edildiği için tahrip gücünü kaybetmiyordu. Donanmada kullanılan top, tüfek ve özellikle de barutun iyi muhafaza edilip nemden korunması elzemdi. Zira barutun tükenmesi ya da nemlenmesi halinde ne kadar donanımlı olursa olsun büyük savaş filoları için bile felaket demekti. 1541 yılında İspanya Kralı Charles Quint, Hayreddin Paşa'nın Cezayir'den ayrılmasını fırsat bilerek Cezayir'e büyük bir donanma göndermişti. Ancak Hayreddin Paşa, yerine Hadım Hasan Ağa'yı 30 civarında kadırga ve kalyete ile Cezayir muhafazasına tayin etmişti. Habsburg saldırısı 100 barça ve kadırgayla yapılmış ise de şiddetli fırtınanın etkisiyle gemilerinin çoğu alabora olmuş, şiddetli yağan yağmur nedeniyle topları, tüfekleri ve barutları ıslandığı için ateşli silâhlar kullanılamamıştı. Osmanlı donanmasının şiddetli mukavemetinin de etkisiyle Habsburg donanması ağır bir yenilgi almıştı.[1523]

3.3.2. Kesici Silâhlar

3.3.2.1. Kılıç

Kılıç kara muharebelerindeki yüz yüze çarpışmalarda en çok kullanılan silâh olduğu gibi deniz muharebelerinde de yüz yüze çarpışmalarda en çok kullanılan silâhtır. Kanunî Devri'nde deniz kuvvetlerinde görev yapan savaşçıların hepsinin kılıç kullandığı bilinmektedir. Hatta gerektiğinde kürekçilerin bile savaşa iştirâk ettiği düşünüldüğünde onların da kılıç ve sair silâh kullandığı tahmin edilebilir. Kara ya da deniz muharebelerinde kullanılan kılıçların herhangi bir farkı yoktur. Diğer yandan Kanunî Devri'nde savaşa giden savaşçı filolarının envanterlerinde kılıçlar kayıtlı olmamakla birlikte kılıçları kullanan askerlerin bizzat kendilerine zimmet edildiği anlaşılmaktadır.

3.3.2.2. Hançer

Hançer, esasında savaşlara münhasır bir silâh olmayıp Osmanlı günlük hayatının da bir parçasıydı. Kara muharebelerindeki gibi deniz muharebeleri esnasında da genellikle yakın dövüşlerde son çare olarak başvurulan hançerler boğuşma esnasında hayat garantisi anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla bütün savaşçı

[1523] Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr*, s. 77.

unsurların hançer taşıdığı tahmin edilmektedir. Kanunî Devri'nde hançerlerin muharebelerde kullanıldığına dair bilgiler mevcuttur. Celalzâde, Rodos seferi hazırlıklarında donanmadaki hançer taşıyan askerleri "dilîrân-ı hançer-güzâr" olarak tasvir etmişti.[1524]

3.3.3. Delici Silâhlar

3.3.3.1. Ok ve Yay

Ok ve yay, Kanunî Devri'nde donanmada kullanılan silâhlardandır. Yukarıda izah edildiği üzere filolardaki neftli ateş okları düşman donanmasına ait unsurları yakmakta kullanılırdı. Bunlar Kanunî Devrine ait belgelerde "tîrhâ-i naftî" şeklinde kayıtlıdır. Mezkûr dönemdeki savaş envanterlerinde bunlara rastlanmaktadır. Deniz muharebelerinin tehlikeli silâhlarından olan bu oklardan Rodos Kuşatması'na 1.400 adet götürülmüştü.[1525] Savaş gemilerinin en önemli muharip unsurlarından biri de okçu birliklerdir. Okçulardan 40 tane şeçme cengâver kaptan paşanın gemisinde özel muhafız olarak istihdam edilirdi. Bunun haricinde okçular da istihdam edilirdi. Örneğin; 1538'de Hindistan'ın Diu[1526] seferine giden donanmasında 2.000 okçu vardı.[1527] Kanunî Devri'nde okçu birlikleri deniz muharebelerinde önemli görevler ifa etmekteydi ve tüfekçibirliklerden daha önemliydi. Arkebüzün menzili 100 metreden azken iyi bir okçu, gemiler rampa etmeden subayları ve tayfaları rahatlıkla avlayabiliyordu.[1528]

Kanunî Devri'nde Osmanlı donanmasında en stratejik görevi topçular ifa etmesine rağmen en önemli savaşçılar okçulardan oluşmaktaydı. Çünkü kara birlikleriyle aynı eğitimi alıp aynı görevi ifâ eden bir bahriye okçusunun ölümü halinde yerine gelecek okçunun çocukluktan itibaren çalışmaya başlamış uzun yıllar boyunca tecrübe edinmiş olması gerekirdi. Dolayısıyla bir okçunun ölümü uzun yılların heba olması, yerine gelecek okçunun ise uzun yıllar beklenmesi demekti. Bahriye okçusu olarak görev yapan sipahilerin kaybını telâfi etmek için bir neslin geçmesini beklemek gerekliydi; çünkü bir okçu ancak böyle uzun bir zaman zarfında

---

[1524] Celalzâde, *Rodos Fetihnâmesi,* s. 78.
[1525] BOA, TS.MA, D. 5643; Vatin Rodos Şövalyeleri, s. 452.
[1526] Batı Hindistan'da Gücerat Devleti'nin kıyısının karşısında olup yaklaşık 11 km. uzunluğunda ve 3 km genişliğindedir. Bir köprüyle karaya bağlanmış küçük bir adadır. Ahmed Nizami, "Diû", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 375.
[1527] Özbaran, "Kızıldeniz'de Osmanlı Genişlemesi", *Türkiye Tarihi içinde*, s. 234; Koçu, *Türk Zaferleri*, s. 85.
[1528] Goodwin, *Yeniçeriler*, s. 111.

yetişebiliyordu.[1529] Örneğin 1571 İnebahtı yenilgisinden sonra Osmanlı donanmasının en acı kaybı kısa zamanda yaptıkları kadırgalar değil bileşik yay kullanan okçu zayiatının çokluğuydu.[1530] Zira kaybedilen donanmanın yerine bir yıl sonra daha iyisi konulacaktı; ancak kaybedilen okçuların kısa vadede telâfisi mümkün değildi.

Donanmada görev alan ve okçulukta mahareti olan birlikler genellikle azaplardan oluşmaktaydı. XV. yüzyılda Osmanlı toplumunu bizzat görmüş ve Osmanlılara dair oldukça canlı tasvirleri bulunan Chalcondyles (Halkondil), Türkler'in, diğer milletlere nazaran ok ve yayı daha iyi kullandığını ve azapların bir tür okçu birliği olduğunu nakletmişti. Hem kara hem deniz muharebelerinde istihdam edildiklerini de eklemişti.[1531] Azap birliklerinin bir kısmı donanmada görev aldığı gibi cephâne taşıyan deve katırlarının güvenliğini de üstlenirdi.[1532]

1551 yılı Trablusgarp Seferi'ne gönderilen muhtelif reislerin idaresindeki gemi, kadırga ve filikalara Galata Mahzeni'nden külliyetli miktarlarda ok ve yay verilmişti. Bendereğlili (Ereğli) Yusuf adlı reisin gemisine içlerinde 6.000 adet ok bulunan 2 adet sandık, Futacı Yusuf adlı reisin gemisine içlerinde 7.300 adet ok bulunan 3 adet sandık, Seydi Bey'in gemisine içlerinde 7.800 adet ok bulunan 3 adet sandık, Arap Ali adlı reisin gemisine içlerinde 6.800 adet ok bulunan 3 adet sandık, Durak adlı reisin gemisine içlerinde 6.500 adet ok bulunan 3 adet sandık, Bolayırlı Ali adlı reisin gemisine içlerinde 4.100 adet ok bulunan 2 adet sandık, Burak Reis'in kadırgasına içlerinde 5.200 adet ok bulunan 2 adet sandık, Yeniçeri Musa'nın kadırgasına içlerinde 6.100 adet ok bulunan 2 adet sandık, Kiremitçi İlyas Ağa'nın kadırgasına içlerinde 6.200 adet ok bulunan 3 adet sandık, Hacı Ömer'in kadırgasına içlerinde 4.200 adet ok bulunan 2 adet sandık, Sipahi Yusuf Reis'in kadırgasına içlerinde 6.400 adet ok bulunan 3 adet sandık, Mustafa Reis'in kadırgasına içlerinde 6.000 adet ok bulunan 3 adet sandık, Pircan Reîs'in kadırgasına içlerinde 6.300 adet ok bulunan 2 adet sandık, Ahmed Reis'in kadırgasına içlerinde 6.100 adet ok bulunan 3 adet sandık, Mustafa Reis'in kadırgasına içlerinde 6.000 adet ok bulunan 3 adet sandık, Hâcı Ahmed Reis'in kadırgasına içlerinde 7100 adet ok bulunan 3 adet sandık, İlyas Reis'in kadırgasına içlerinde 5.300 adet ok bulunan 2 adet sandık,

[1529]Streusand, *Osmanlılar Safevîler Babürlüler*, s. 103.
[1530] Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, s. 436-437.
[1531] Chalcondyles, *Kehanetler*, s. 103.
[1532] Goodwin, *Yeniçeriler*, s. 70.

Trabzonlu Hamza Reis'in kadırgasına içlerinde 4.300 adet ok bulunan 2 adet sandık verilmişti. Aydıncıklı Mustafa Reis'in kadırgasına içlerinde 6.200 adet ok bulunan 3 adet sandık, Kethûda Yakub Reis'in kadırgasına içlerinde 5.100 adet ok bulunan 2 adet sandık, Çarhî oğlu Yakub Reis'in kadırgasına içlerinde 5.100 adet ok bulunan 3 adet sandık, Cüllâh (dokumacı) İsa Reis'in kadırgasına içlerinde 5.100 adet ok bulunan 3 adet sandık, Arap Hamza Reis'in kadırgasına içlerinde 5.000 adet ok bulunan 2 adet sandık ve 50 adet yay (Cebehâne'den), Kasab Yusuf Reis'in kadırgasına içlerinde 6.100 adet ok bulunan 3 adet sandık, Danişmendli Ali Reis'in filikasına içlerinde 6.200 adet ok bulunan 2 adet sandık ve Derviş Ali Reis'in filikasına içlerinde 3.100 adet ok bulunan 1 adet sandık verilmişti.[1533] Gemi, kadırga ve filikalara içlerinde toplamda 149.600 adet ok bulunan 62 adet sandık yüklenmişti. Diğer yandan zikredilen gemi, kadırga ve filikalara Galata Mahzeni'nden kalkan, gönder, balta, küski, kazma, kürek, barut ve zift gibi silâh ve muhtelif eşyalar da yüklenmiştir. Ayrıca Cebehâne, Tophâne ve Saray-ı Âmire'den de muhtelif silâhlar ve eşyalar yüklenmişti. Bundan mütevellid Kanunî döneminde İstanbul'da birçok lojistik merkez olduğu anlaşılmaktadır.

3.3.3.2. Mızrak

Deniz seferlerine mızrak türünden gönder ve harbe gibi silâhlar da götürülmekteydi. Savaş gemilerinin birbirine yaklaşmak suretiyle tarafların diğer düşman gemilerine çıkarma yaptıkları esnada göğüs göğüse yapılan çatışmalarda kılıç, hançer ve harbe gibi silâhlar kullanılmaktaydı. Canaye, 1573 yılında Piyale Paşa'nın Pulya Seferi hazırlıkları yapılırken Paşa'nın kadırgasına oldukça düzenli bir şekilde değirmi (yuvarlak) kalkanlar, mızraklar, yaylar ve tüfeklerin istif edilmiş olduğunu gözlemlemişti.[1534]

3.4. Yardımcı Unsurlar

Deniz seferine çıkan filolarda çeşitli malzemeler bulunmakta olup bunlar çeşitli amaçlarla kullanılmaktaydı. Kara muharebelerinde kullanılan birçok top deniz muharebelerinde de kullanıldığı gibi gemilerin baş kısımlarında "baştopu", yan kısımlarında ise "yantopu" bulunmaktaydı. Donanma envanterlerinde ayrıca havan toplarının da kayıtlı olduğu görülmektedir. Topların haricinde barut, kazma, kürek, küskü, balta, tabanlık, yelken bezi, matara, meşale, zift, üstübü, üstübeç, halat ipi,

[1533] BOA, TS.MA, D. 2771, s. 1-16.
[1534] Canaye, *Seyahatnâme*, s. 86-87.

babafingo sereni, bezir yağı, çivi, kirpas, rişte, resen, varya, külünk, tahta, telis, kandil fitili (resen-i kaldilçe), çeşitli işler yapmak üzere tezgâhlar, demir, çelik, kükürt, güherçile, kalay, kurşun, balmumu, kömür, kazan, kepçe, sabun, muşamma, çam sakızı ve sair malzemeler donanma ile götürülmekteydi.

Mustafa Paşa'nın donanması tarafından Rodos'un fethi için götürülen envanterde çeşitli silâhların yanında deniz muharebe vasıtalarında kullanılan çeşitli malzemelerde bulunmaktaydı. 14 adet meşale, 10.000 adet taban çivisi, 139 kantar (7.846,4 kg) mertek çivisi, 3,5 kantar (197,5 kg) zeytinyağı, 28 kantar (1.580,5 kg) tahta çivisi, 7 kantar (395,1 kg) padavra, 10,5 kantar (592,7 kg) zift, 1000 adet demir çengel, 200 kangal demir tel, 900 adet çekiç, 50 adet bıçkı, 150 adet marangoz keseri, 200 adet testere, 1.000 adet burgu, 965 adet demir keski ve 20 kantar (1.128,9 kg) içyağı ilgili envanterde kayıtlı malzemelerdendir.[1535]

Kanunî Devri'nde deniz muharebelerine götürülen lojistik malzemelere savaş dışındaki olağan zamanlarda da ihtiyaç duyulmaktaydı. Diğer yandan doğu ve batıda yapılacak kara muharebelerinde ihtiyaç duyulan mühimmat ulaşım kolaylığı nedeniyle deniz yoluyla Trabzon gibi stratejik liman kentlerine gönderildiği için ulaşım için yola çıkan nakliye gemilerinde de bu tür malzemeler bulunmaktaydı.

Basra Seferi'nde kullanılmak üzere kadırga ve sair vasıtalara Tophâne-i Âmire'den metris, döşeme, merdiven, gibi muhtelif amaçlarda kullanılmak üzere külliyetli miktarlarda ağaç ve tahta yüklenmişti. Bunların bir kısmı İznik'ten bir kısmı ise Tophâne-i Âmire'den yüklenmişti. İznik'ten yüklenen malzemeler arasında; 5.929 adet sıradan tahta/ağaç, 4.051 adet ağaç, 526 adet merdiven (nerdban) ağacı, 30 adet kızak ağacı, 272 adet döşemelik ağaç, 759 adet çatma tahtası, 12 adet çatal ağacı, 5 adet küskü ağacı, 631 adet kapı çatması ağacı ve 55 adet keçe ağacı bulunmaktaydı.[1536]

Tophâne-i Âmire'den yüklenen malzemeler arasında; 2.381 adet sıradan tahta/ağaç, 42 adet metris ağacı, 1.268 adet çatma ağacı, 70 adet kadehna? ağacı, 135 adet derme ağaç, 14 adet küskü ağacı, 20 adet merdiven ağacı, 4 adet çatal ağacı ve 90 adet döşeme ağacı bulunmaktaydı. Ayrıca gemilerin bakım onarım işlerini yapmak üzere 500 dülger, 60 demirci ve 40 bıçkıcı da sefere götürülmüştü. Ayrıca Mısır'dan gelen 2 adet bacaluşka topu ve bu toplarla atılmak üzere 314 adet bakır

[1535] BOA, TS.MA, D. 5643.
[1536] BOA, TS.MA, D. 9138, s. 3-4.

gülle yüklenmişti. Yukarıda 14 parça bakır büyük top olarak zikredilen topların metrisleri de yüklenmişti. Zikrolunan gemilere yeterli miktarlarda kurşun gülle ile 41.000 adet kurşun (tüfek mermisi) yüklenmişti.[1537]

Yukarıdan anlaşılacağı üzere Tophâne-i Âmire sadece topların üretilip muhafaza edildiği yer olmayıp aynı zamanda harp için kullanılacak her türlü ağaç alet ve edevâtında depolandığı yerlerdendir. Ayrıca topların güllelerinin de Tophâne-i Âmire'de muhafaza edildiği anlaşılmaktadır.

Donanmada ve tersanede kullanılan muhtelif aletlere dair tersanelerin muhasebe defterlerinde birçok bilgi mevcuttur. Galata Tersanesi'ne ait 20 Mart 1528 tarihli bir masraf defterinde çivi, urgan, kazma, kürek, bıçkı, çengel ve sair birçok malzeme için yapılan masraflar kaydedilmiş olup bunların teferruatı şöyledir:[1538] Her kantarı 160 akçeden olmak üzere 210 kantâr 33 lodra ağırlığında toplam 33.652 akçe değerinde olan 90 adet demir çengel, her kantarı 200 akçeden olmak üzere 218 kantâr 19 lodra ağırlığında toplam 43.638 akçe değerinde olan 132 kangal ısparçına (halatların üzerine sarılan ince ip), her kantarı 155 akçeden olmak üzere 50 kantâr ağırlığında toplam 7.750 akçe değerinde olan hatıl ve mertek çivisi, her kantarı 82 akçeden olmak üzere 10 kantâr ağırlığında toplam 820 akçe değerinde olan demir çubuk, 2 kantâr ağırlığında toplam 352 akçe değerinde olan 12 adet demir varya, 2 kantâr 20 lodra ağırlığında toplam 377 akçe değerinde olan 12 adet demir küskü, tanesi 19 akçe olan toplam 950 akçe değerindeki 50 adet sapı üzerinde olan büyük teber, tanesi 7 akçe olan toplam 350 akçe değerindeki 50 adet sapı üzerinde olan demir kürek, yine tanesi 7 akçe olan toplam 350 akçe değerindeki 50 adet sapı üzerinde olan demir kazma, tanesi 10 akçe olan toplam 400 akçe değerindeki 10 adet burgu ve tanesi 150 akçe olan toplam 900 akçe değerindeki 6 adet bıçkı (küçük testere) ve tanesi 20 akçe olan toplam 4.000 akçe değerindeki 200 adet uzun ağaç dalı mevcuttu. Ayrıca Galata Tersanesi için Beyzâde isimli kişiden 6.000 zirâ' uzunluğunda ve toplam 30.000 akçe değerinde olan 5 adet Knopiç kirpası ve Kostan[t]in isimli kişiden her kantârı 1.000 akçe olan toplam 6.000 akçe değerindeki İstago ipliği satın alınmıştı.

1530 yılı ortalarında Süveyş'ten Cidde'ye giden gemilere 130.842 akçe değerinde 26.583 zirâ' uzunluğunda kanaviçe kirpas yüklenmişti. 1530 yılı

[1537] BOA, TS.MA, D. 9138, s. 3-4.
[1538] BOA, İE, AS, 1/17, s. 1-2.

ortalarında Süveyş'ten Cidde'ye giden gemilere her 1.000 tanesi 12 akçe olmak üzere toplam 8.400 akçe değerinde 700.000 adet top kalıplarında kullanılan padavra çivisi yüklenmişti.[1539]

Kanunî Devri'nde deniz muharebelerine götürülen malzemelere dair en teferruatlı envanter, Trablusgarp'ın fethi için 31 Aralık 1549 tarihinde yola çıkan malzemeleri ihtiva etmektedir. Dolayısıyla ilgili dönemde gemilere yüklenen mühimmat ve yardımcı malzemeler hakkında oldukça önemli bilgiler edindiğimiz Topkapı Sarayı tasniflerinde bulunan 2771 nolu dosyadaki top, tüfek, kalkan, barut ve gönder gibi malzemeler ilgili konuların başlıkları altında aktarılmış olup diğer malzemelerin ayrıntılı listesi aşağıdaki gibidir.[1540]

Tablo 3.6. Trablusgarp Seferi'ne Götürülen Yardımcı Lojisik Malzemeler

Kaptanın İsmi	Resen (kantar)	Matara(adet)	Meşale (adet)	Zift (lodra)	Üstübü (lodra)	Kırpas (zirâ)	Rişte (dirhem)	Halat (lodra)	Mertek çivisi (lodra)	Oturak çivisi (adet)	Kalafat çivisi (adet)	Zift kazanı (adet)
Ereğlili Yusuf	35	20		203	220	10	150	40	20	50	500	
Futacı Yusuf	59	20		122	250	10	150		22	500		
Seydi Bey	35	20		240	150	10,5	150	105	20	500	1000	
İzmirli Mehmed		25			200	10	150	70	20	500	1000	
Arap Ali		20			150	10	150			500	500	
Durak		20		108	150	10	150	350	200	500	1000	
Halayıkçı oğlu Mehmed						10	200					
Bolayırlı Ali		20		82	150	10	20	30	20	500	1000	
Hamdi (Kizir)		20		(...)	200	10	150	30	20	500	1000	
Burak Reis		20			150	22	300		40	1000	1000	
Yeniçeri Musa		20			100	22	150	40	20	500		
Kiremitçi İlyas Ağa		20			150	10	150	32	20	500	1000	
Hacı Ömer		15		100	150	10	150	40	20	500	1000	
Sipâhi Yusuf		20		250	150	11	150	35	20	500	1000	
Heriştecioğlu Mustafa		20		110	150	11	150	30	25	500	1000	
Zerd Muhammed		40		300	300	30	200		50	1500	2000	
Pircan Reis		20		165	150	11	150	35	20	500	1000	
Ahmed Reis				140	200	10	150	35	20	500	1000	
Mustafa Reis		20		178	150	10	150	40	20	500	1000	
Hacı Ahmed		30		131	150	82	150	30	30	500	1000	
İlyas		20		110	150	10	150	40	20	500	1000	
Trabzonlu		20		130	115	10	150	35	20	500	1000	

[1539] BOA, KK, def. nr. 5638, s. 2.
[1540] BOA, TS.MA, D. 2771, s. 1-8.

Hamza												
Aydıncıklı Mustafa		20				10	150	35	20	500	1000	
Kethûda Yakub		10		127	200	21	350	45	50	1000	1000	
Çarhî oğlu Yakub		20		115	150	10	150	30	20	500	1000	
Cüllâh İsa		20		100	200	10	150	30	20	500	1000	
Arap Hamza		20				10	200					
Kasap Yusuf		20		150	110	11	150	30	20	500	1000	
Danişmendli Ali		15		50	50	10	100	30	20	500	500	
Derviş Ali oğlu ..		10		78		10	200	20	20	500	500	
Halil		10			100	10	150	30	20	500	500	
Zerd Mustafa		20		300	150	10	150		20	500	1000	

Kaynak : BOA, TS.MA, D. 2771, s. 1-16.

Sefere götürülen silâhlar yukarıda konu başlıklarına göre listelenmiş olup bu tabloda yardımcı mühimmatlar aktarıldı. Gemilerin çeşitli ihtiyaçlarına göre her çeşit malzemenin temin edildiği bu listeye sadece bazı gemilere konulan istisnai malzemeleri ekleyemediğimiz için onları burada zikretme zarureti hasıl oldu. Burak Reis'in kadırgasına Galata Mahzeni'nden 10 kantar ağırlığında kurşun veya kalay külçesi (sürb-i külçe) verilmişti. Ser-nîze Mustafa Reis'in kadırgasına Tophâne-i Âmire'den 0,5 kantar balmumu, 5 adet bakraç, 10 adet büyük kepçe, 2 adet demir kepçe ve 2 adet demir top arabası yüklenmişti. Pircan Reis'in kadırgasına Tophâne-i Âmire'den 5 kantar Tahtakale çeliği verilmişti. Herişteci oğlu Mustafa Reis'in kadırgasına Tophâne-i Âmire'den 3 kantar ham güherçile, 3 kantar ham kükürt ve 0,5 kantar söğüt kömürü verilmişti. Arap Hacı Ahmed Reis'in kadırgasına Tophâne-i Âmire'den 3 kantar kandil (çırak) yağı verilmişti. Galata Mahzenleri'nden 72 zirâ uzunluğunda fitillik kirpas verilmişti. Çarhî oğlu Yakub Reis'in kadırgasına Tophâne-i Âmire'den 2 kantar çam sakızı ve Saray-ı Âmire'den 4 adet tabanlık verilmişti. Bazı gemilere ise zift kepçesi ve maşrapalar verilmişti.

Gemilere verilen malzemeler faklı kurumların depolarında muhafaza edilirdi. Tophâne-i Âmire'den havan topu, boyunduruk tahtası, demir maşrapa, top halatı ve yan topu güllesi gibi malzemeler verilmişti. Cebehâne-i Âmire'den kürekçi elbisesi ve savaşçı elbisesi verilmişti. Galata Mahzenleri'nden matara, tabanlık, üstübü, kürek, küskü, kazma, balta, yan topu güllesi, meşale, mertek çivisi, oturak çivisi, kalafat çivisi, kirpas, rişte, halat, zift kazanı, zift kepçesi, tahta, halat, kandil fitili,

telis ve zift gibi malzemeler verilmişti. Bu münasebetle Kanunî Devri'nde askerî lojistiğin depo edildiği kurumlara vakıf olduk.

Kanunî Devri'nde donanma ile sefere çıkan asker ve sivillerin yiyeceklerine de temas etmek gerekirse en önemli yiyeceklerinden birisi un, su ve tuz gibi malzemelerden yapılan uzun yolculuklara bozulmadan dayanabilen bir çeşit bisküvi ya da ekmek denilebilecek olan peksimettir. Katip Çelebi, her kürekçi ve gemiciye günde günlük yarım okka peksimet verildiğini, bunlar haricinde sadece paşa gemisindeki savaşçılara peksimet verildiğini ifade etmiştir.[1541] Kanunî Devri'nde Osmanlılara esir düşen Pedro Türk filolarında kürekçilere yeterli miktarda peksimet verildiği ancak İspanyol filolarında yeterli miktarda peksimet verilmediği gerekçesiyle Türk filosunda 4 yıl kürek çekmeyi İspanyol filosunda 1 yıl kürek çekmeye tercih etmekteydi.[1542] Diğer yandan un ve sair ihtiyaçları temin etmek için donanmaya zahire de temin edilmekteydi. Barbaros Hayreddin Paşa Preveze Muharebesi öncesinde 60 parça gemi ile Mısır'dan zahire getirmişti.[1543]

Kanunî Devri'nde tersane ambarlarında seferler için peksimet stokları yapılmakta ve depolanan peksimetler sefere çıkacak savaş filolarına tevzi edilmekle birlikte bunlar uzak liman ve denizlerdeki Osmanlı gemilerine de gönderilmekteydi. 1530 yılında Gelibolu ve Bozcaada'dan Kanunî'nin emri gereğince Şamlı oğlu Mustafa Reis ve diğer reislere Mısır kadırgalarına götürecekleri 150 kantar peksimet için 100 akçe nakliye ücreti ödenmişti.[1544]

Piyale Paşa'nın Akdeniz Seferi'ne götürülmek üzere İstanbul ve Galata Harcı Hassa eminleri ve kadılarının izin ve nezaretleri ile baştarda ve kadırgalara dağıtılan peksimet miktarlarına dair 6 Mayıs 1557 tarihli defterde filoya yüklenen toplam 4.217 kantâr 64 lodra ağırlığındaki peksimetin detayları aşağıdaki şöyledir: Durmuş Reis'in idaresindeki Piyale Paşa'nın baştardasına 100 kantar, Gedik Ali Reis'in idaresindeki baştardaya 100 kantar, Kurdzâde Hızır Çelebi Reis'in idaresindeki baştardaya 100 kantar 61 lodra, köle Murâd Reis'in idaresindeki baştardaya 101 kantar 10 lodra, Ali Ulus Reis'in idaresindeki baştardaya 150 kantar, Pir Ali Reis'in idaresindeki baştardaya 80 kantar 40 lodra, Mustafa (Siyah Mustafa oğlu) Reis'in idaresindeki baştardaya 100 kantar 79 lodra, zikredilen Gedik Ali Reis'e tabi olan

[1541] Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr,* s. 188.
[1542] Pedro*, Zorunlu İstanbul Seyahati,* s. 36.
[1543] Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibâr*, s. 66-67.
[1544] BOA, KK, def. nr. 5636, s. 9.

Sinan Reis'in idaresindeki baştardaya 70 kantar, Dîvâne Süleyman Reis'in idaresindeki kadırgaya 100 kantar, Zerd İbrahim Reis'in idaresindeki kadırgaya 179 kantar 98 lodra, Ermeni Murâd Reis'in idaresindeki kadırgaya 100 kantar, Musli Siyah Reis'in idaresindeki kadırgaya 100 kantar, Danişmend Reis'in idaresindeki kadırgaya 100 kantar, Tor Ali (Durali) Reis'in idaresindeki kadırgaya 100 kantar 85 lodra, Siyah Ali Reis'in idaresindeki kadırgaya 100 kantar 58 lodra, Hüseyin (kettânî) Reis'in idaresindeki kadırgaya 100 kantar 70 lodra, Memi Çavuş'un idaresindeki kadırgaya 75 kantar, Haydar (nakkâş) Reis'in idaresindeki kadırgaya 46 kantar 46 lodra, Kubûrî Mustafa Reis'in idaresindeki kadırgaya 80 kantar, Oruç Reis'in idaresindeki kadırgaya 80 kantar, Muslihiddin Reis'in idaresindeki kadırgaya 101 kantar, Veli (Ali-i Şîrî oğlu) Reis'in idaresindeki kadırgaya 101 kantar, Memi-i Domdom Reis'in idaresindeki kadırgaya 75 kantar, Dîvâniye Reis'in idaresindeki kadırgaya 8 kantar 7 lodra, Siyah Ali Reis (Arab)'in idaresindeki kadırgaya 101 kantar, Murâd Reis (tâbi'-i Keçeci)'in idaresindeki kadırgaya 90 kantar, Dümenî Mehmed Reis'in idaresindeki kadırgaya 100 kantar, Rus? Memi Reis'in idaresindeki kadırgaya 100 kantar, Dîvâne Cafer Reis'in idaresindeki kadırgaya 70 kantar, Hâcı Hızır Reis'in idaresindeki kadırgaya 70 kantar, Serdü[men] Ali Reis'in idaresindeki kadırgaya 69 kantar 85 lodra, Hâcı Hasan (Arab) Reis'in idaresindeki kadırgaya 100 kantar 95 lodra, Ahmed Zarif Reis'in idaresindeki kadırgaya 90 kantar 30 lodra, Bekir Çavuş idaresindeki kadırgaya 100 kantar olmak üzere toplam 3.206 kantâr, 64 lodra peksimet yüklenmişti. Gelibolu kaptanı Cafer Reîs'in idaresindeki baştardaya 100 kantar 61 lodra, Hüseyin Bâki Reîs'in idaresindeki baştardaya 200 kantar, Hüsrev Reîs'in idaresindeki baştardaya 51 kantar, Şaban Reîs'in kardeşi Hüsam Reîs'in idaresindeki baştardaya 150 kantar, Emir Ömer Reis'in idaresindeki kadırgaya 150 kantar, Tikveş'in kardeşi olan Hasan Reis'in idaresindeki kadırgaya 150 kantar, Ahmed Turna Reis'in idaresindeki kadırgaya 150 kantar, Muslu Reîs'in idaresindeki baştardaya 50 kantar, [Kaptan] Paşa'ya tabi olan Hamza Reîs'in idaresindeki kadırgaya 150 kantar, Mahmud Çavuş'a tabi olan Murâd Reîs'in idaresindeki kadırgaya 150 kantar, Hasan Reîs'in idaresindeki kadırgaya 150 kantar, Hasan Reîs (vardiyân)'in idaresindeki kadırgaya 150 kantar, Hüdaverdi Reîs'in idaresindeki kadırgaya 150 kantar, Mustafa Reis (Çopar)'in idaresindeki kadırgaya 150 kantar, Arap Serrâc Reîs'in idaresindeki kadırgaya 150 kantar, Arnavud Mustafa Reîs'in idaresindeki kadırgaya 150 kantar, Çavuş Siyah Mustafa'nın idaresindeki kadırgaya 150 kantar, İdris Reîs'in idaresindeki kadırgaya 136 kantar, Divâne

İskender Reîs'in idaresindeki kadırgaya 150 kantar, Divâne Yahya Reîs'in idaresindeki kadırgaya 150 kantar, Sefer Reîs'in idaresindeki baştardaya 160 kantar, Haydar Reîs'in idaresindeki kadırgaya 150 kantar, Bodur Hüsam Reîs'in idaresindeki kadırgaya 150 kantar, Mısrî Reîs'in idaresindeki kadırgaya 132 kantar, Arap Ahmed Reîs'in idaresindeki kadırgaya 50 kantar, Rus Danişmend Reîs'in idaresindeki kadırgaya 102 kantar, Salih Paşa'ya tabi Pir Ali Reîs'in idaresindeki kadırgaya 127 kantar, Kasım Reîs (Ağa'ya tabi)'in idaresindeki kadırgaya 100 kantar, Haydar Reîs (Kethüdâ'ya tabi)'in idaresindeki kadırgaya 53 kantar, Sücâ' Çavuş'un idaresindeki kadırgaya 150 kantar peksimet yüklenmişti.[1545]

Donanma mürettebatına siyâh üzüm (engür-i siyâh), iri, uzun taneli üzüm (razaki), kuru vişne (vişne-i hûşk), kızılcık, pestil, elma turşusu, sarımsak (sîr) ve kuru erik (âlû-yi hûşk) gibi yiyecekler de dağıtılmaktaydı. 1567 yılında Mustafa Paşa'nın emriyle Kapı Ağası Yakub Ağa'nın marifetiyle donanmada görev yapan mürettebata Ahmed Reîs ile mezkûr yiyeceklerden gönderilmişti. Gönderilen yiyecekler bütün gemilere eşit şekilde tevzî edilmişti. Dağıtım yapılan gemilerin arasında Mustafa Paşa, Piyale Paşa ve Galata Emîni gibi önemli isimlerin idarelerindeki gemiler olup toplamda 140 gemiye eşit miktarlarda 5 kantar peksimet, 13 kıyye siyâh üzüm, 1,5 kıyye iri, uzun taneli üzüm, 2 kıyye kuru vişne, 2,5 kıyye kızılcık, 3 kıyye pestil, 1 kıyye elma turşusu, 75 adet sarımsak ve 1 kıyye kuru erik verilmişti. Bütün gemilere verilen yiyecek toplamı ise; 700 kantar peksimet, 1820 kıyye siyâh üzüm, 210 kıyye iri, uzun taneli üzüm, 280 kıyye kuru vişne, 350 kıyye kızılcık, 420 kıyye pestil, 140 kıyye elma turşusu, 10.500 adet sarımsak ve 140 kıyye kuru erikten oluşmaktaydı.[1546] Bunlar haricinde tereyağı ve peynir gibi sür ürünleri yanına soğan, incir zeytin, sebze ve yeşillik, mercimek, bakliyat ve sirke gibi yiyecek-içecekler de tercih edilmekteydi. İncir ve kuru üzüm tarzı yiyecekler şeker ihtiyacını karşılamak için tercih edilmekteydi.[1547]

Deniz seferine çıkan filolarda çeşitli zanaat erbabı da götürülmekteydi. Gemilerdeki kaplama ve döşeme tahtalarını ziftle sıkıştıran kalafatçılar, gemilerin ahşap olan her türlü aksamının bakım ve onarımını yapan marangozlar ve demir aksamların bakım ve onarımını yapan demirci ustaları bütün deniz seferlerine götürülmekteydi.

[1545] BOA, D. BŞM. D. 51-2, s. 1-2, 7 Receb 964/6 Mayıs 1557.
[1546] BOA, TS.MA, D. 4988, s. 1-6, 29 Zilhicce 974/7 Temmuz 1567.
[1547] Gürkan, *Sultanın Korsanları,* s. 221.

4. SONUÇ

Arşiv belgeleri başta olmak üzere devrin kaynakları ve modern çağda ortaya konulan çalışmalar ışığında Kanunî Devri'nde Osmanlı silâh üretim faaliyetleri ve silâh üretim tesislerine ham ve işlenmiş madde sağlayan teşkilâtların yanında savaşlara götürülen silâhlarla bu silâhların savaşlarda ne şekilde kullanıldığını ortaya koymaya çalıştığımız bu tezde Osmanlı silâh teknolojisinin seviyesi ve gelişimi ele alınmaya çalışılmıştır.

Kanunî Devri'nde silâhların üretiminde ana rolleri üstlenen Tophâne, Tersane, Cebehâne gibi kurumların üretim faaliyetleri, üretim kapasiteleri, buralarda çalıştırılan personellerin yanında Osmanlı'nın muhtelif kentlerinde yerel imkânlarla üretilip Osmanlı harp sanayisine kazandırılan silâhlara da değinmeye çalıştık. Bu çalışmalar neticesinde elde ettiğimiz en önemli sonuçlardan birisi Kanunî Devri'nde sürekli olarak çalışan harp imalat tesislerine malzeme yetiştirmek için çalışan yan imalat atölyelerinin ve aynı kurumlara malzeme satan yerel işletmelerin kesintisiz çalışması ve bir harp ekonomisinin sürekli devrede olmasıdır. Ayrıca donanma için toplanan azap ve kürekçiler, devlete silâhlı asker donatan tımarlı sipahiler, harp için sürsat ve nüzül sağlayan halk, mezkûr kurumlara kereste temin eden sahil kent ve kasabaları, silâh imalatında kullanılan ham ve mamül maddeleri taşıyan nakliyeciler, iaşe, ikmâl ve sefer organizasyonunda çalışanlar, orducu esnafı ve sair birçok kesimin sıklıkla teyakkuzda olması imparatorluğun birçok kesminin harp ekonomisi için çalıştığını göstermektedir. Osmanlı silâh üretim tesislerinde dolaylı ve doğrudan çalışanlar için buranın ekmek kapısı olması bir avantaj olduğu gibi, silâh üretimi sektörü dışındaki üretim faaliyetlerinin düşmesi ve yüksek harcamalar dolayısıyla hazinede darlıkların baş göstermesi ise dezavantajdır. Kazanılan savaşlardan elde edilen ganimetler, yeni topraklardan gelen vergiler ve haraçlar kazanım olduğu gibi ganimetsiz savaşlar dezavantajdır.

Kanunî Devri'nde silâhların üretiminde ana rolleri üstlenen Tersane ve Cebehâne gibi kurumların üretim faaliyetleri belirli bölgelerde yoğunlaşmıştı. Tersanelerin Marmara ve Karadeniz kıyılarında yoğunlaşmasının altında şüphesiz İstanbul'un başkent olması, Ege ve Akdeniz'e coğrafî yakınlık ve ağaç ihtiyacının çoğunlukla Karadeniz'in sahil kasabalarından karşılanması yatmaktadır. Kanunî Devri'nde İstanbul'da faaliyet gösteren Cebehâne ise bir montaj merkezi görünümünde olup başta İstanbul olmak üzere Yanbolu, Şam, Halep, Bursa ve Bolu

gibi kentlerden ham ve mamül madde temin etmekteydi. Tophane ise bu kurumlara göre dağınık bir görüntü arz etmekteydi. Top üretim merkezleri genellikle maden ocaklarının bulunduğu yerlerde olmakla birlikte İstanbul'daki merkezi Tophâne çeşitli yerlerden temin edilen ham madenlerle üretim faaliyetlerini sürdürmekteydi. Diğer yandan top döküm faaliyetleri kalelerde ve savaş meydanlarında bile yapılabilmekteydi. Kanunî Devri'nde Osmanlı silâh üretim tesisleri hemen hemen bütün silâhlarını kendi imkânlarıyla üretebilmekteydi. Kılıç, kama, yatağan, meç, pala, gaddare, hançer, balta, teber, gönder, harbe, mızrak, cirit, ok, yay, zemberek, havan, humbara, top, tabanca, tüfek, topuz, gürz, süvari koşumları vs birçok silâh yerel imkânlarla üretilip kullanılmaktaydı. Bu çalışmada kaynaklarıyla ortaya konan bu kanaati destekleyen önemli veriler ortaya konmuştur. Bunların yanında çalışmamız neticesinde tarafımızdan modern literatüre ilk kez kazandırılan mühim bilgiler mevcuttur.

Osmanlılar Dönemi'nde Cebehâne'de üretilen silâhların üzerinde kayı mührü olmakla birlikte farklı mühürler de bulunmaktaydı. Böylece, damgalanan silâhların kaybolmaması, aidiyeti cihetinin belli olması, hırsız ve eşkıyanın eline geçmesine mani olunması amaçlanırken silâhlara tarihi bir hüviyet kazandırılmaktaydı. Esasında silâhlar güçlü bir kültür taşıyısıydı. Bu sebeple kadim Türk kültüründeki bazı değerler silâhlar vasıtasıyla Kanunî Devri'nde yaşatılmaktaydı ve bu müşterek değerler geçmişe atıf yapılarak çalışmamızda vurgulanmaya çalışıldı.

Kanunî Devri'nde kullanılan silâhlar imparatorluğun ihtişamını teşhir eder mahiyette tezyin edilmiş olmakla birlikte üst düzey devlet adamlarının silâhları zengin cevherler, değerli kumaşlar ile süslenirken orta ve alt kesimde de bu tür silâhlara rastlamak mümkündü. Dolayısıyla devrin göze çarpan özelliklerinden birisi silâhlardaki süs ve zerafetin toplumun bütün katmanlarında revaç bulduğudur.

Kanunî Devri'nde en önemli yay üretim merkezleri ise Bolu'nun Çağa Kasabası ile Hızırbeyli Kazası'dır. Bazı kaynaklarda geçen "*Osmanlı yaylarının Gerede'de üretildiği*"ne dair yanlış bilgi böylelikle tarafımızdan tashih edildi. Çağa'da yapılmış olan binlerce yay Cebehâne'ye getirilir ve savaş zamanlarında muharebeye götürülürdü. Kanunî Devri'nde kullanılan oklar ise İstanbul'daki okçular çarşısının yanı sıra Bolu, Bursa ve Gelibolu'da imal edilip Cebehâne'ye gönderilirdi.

Kanunî Devri'nde dünyanın en iyi kılıçlarından birisi ise Osmanlı kenti olan Şam'da ve Şam çeliği alınarak bazı Osmanlı kentlerinde üretilmekteydi. Şam'da üretilen zırh, hançer, kılıç vs silâhlar da dımışki denilen üstün kaliteli çelikten imal edilmekteydi. Osmanlı kılıçlarının ve kılıç türevinden kesici silâhlarının üretim aşamalarına dair kaynaklarda ayrıntılı bilgi olmamakla birlikte çalışmamızda bu silâhların üretim aşamalarına dair ayrıntılı bilgi verildi.

Şam çeliğinden üretilen kılıcın ve Bolu'nun Çağa Kasabası'nda üretilen birleşik yayların dünyada eşsiz olduğuna dair bilgilere yer verildi. Bu silâhların Osmanlıların muharebelerde başarılı olmasında önemli faktörlerden olduğu çalışmamızda açıkça ortaya konuldu. Silâhların zaferlerde payının olmasının yanında silâhları kullanan askerlerin bireysel ve örgütsel meziyetlerinin de payı büyüktür. Özellikle Osmanlı topçularının oldukça mahir olduğu bilinmektedir. Ayrıca yağız süvarilerin ve okçuların oldukça mahir olduğunu da eklemek gerekmektedir. Diğer yandan Osmanlı ordusunun en profesyonel özel birlikleri olan yeniçerilerin çeşitli silâhları kullanmaktaki maharetleri de dillere destandı. Bunlar da açıklığa kavuşturulan önemli hususlardandır.

Kanunî Devri'nin silâh üretim merkezlerinin temel maddelerinden olan madenlerin temin edilişine dair önemli bilgiler de ulaştığımız verilerdendir. Kanunî Devri'nin muharebelerinin neticesinde tayin edici rolü olan ateşli silâhların üretiminde ihtiyaç duyulan kalay haricindeki madenler Osmanlı topraklarında bulunmaktaydı. Diğer yandan Kanunî Devri Osmanlı sanayisi ateşli silâhların yakıtı mahiyetinde olan barut üretiminde de hammadde anlamında büyük oranda kendine yetmekteydi. Barut terkibinde kullanılan güherçile, kömür, kükürt ve şeker gibi endüstriyel malzemeler de Osmanlı topraklarında bulunmaktaydı. Özellikle barut yapımındaki yaklaşık 3/4 oranıyla en çok kullanılan bileşen olan güherçile Osmanlı topraklarında boldu. Ancak Kanunî Devri'nin sonlarında güherçile toprağı için yeni etütler yapılması darlıklar görüldüğünü göstermektedir. Tabi bu ciddi darlıkların asıl sebebi kaynakların kuruması değil birçok cephede savaş yürütülmesi ya da savaşa hazırlık yapılmasıydı. Ayrıca kükürt konusunda darlıklar görülmekteydi. Çalışmamızda Osmanlı silâh üretim tesislerinde kullanılan en önemli hammaddeleri teşkil eden madenler konusunda da önemli bilgiler verildi.

Silâhların metal kısımlarının yanında ahşap kısımlarına dair bilgiler de ulaşılan veriler arasındadır. Balta ve teber tarzı silâhlarda abanos, kızılcık, çam ve pelit gibi

ağaçlar sap olarak kullanılmaktaydı. Kanunî Devri'nde Bartın'ın Onikidivan Kasabası'ndan Cebehâne'ye kızılcık ağacından yapılmış saplar getirilmekteydi. İzmit (İznikmid) Kazası'ndan ise kürek sapları getirilmekteydi. Abanos ağacı ise kayıtlara siyah ağaç olarak geçmiş olup genellikle Afrika'dan getirilmekteydi. Miğferlerin kılıfları Selanik "aba"sından yapılmakta olup Selanik'ten aba getirilmekteydi. Ayrıca Halep ve Şam gibi bölgelerde her türlü silâhın imal edildiği ve Osmanlı seçkinleri ve ordusu tarafından kullanıldığı da kısmen bilinmekte olup çalışmamızda iyice aydınlatıldı. Kanunî Devri'nde kalkanların ana gövdeleri Yanbolu'da imal edilip Cebehâne'ye getirilmekteydi. Bunlar tarafımızca keşfedilmiş olmakla birlikte Evliya Çelebi'nin ifadelerine göre Diyarbakır, Antep, Halep, Mısır ve Dağıstan'da da kalkan imal edildiğini naklettik.

Kanunî Devri'nde Osmanlılar yabancı menşeili silâhları da kullanmaktaydı. Örneğin; Osmanlı güçlerinin Hint ve Şam yapımı nacakları kullandığını devrin kaynaklarından naklettik. Eflak ve Erdel'den at, öküz, balık, bal, şarap, tuz ve bıçak ithâl edildiği, Osmanlıların Eflak bıçağı dedikleri Orta Avrupa menşeili bıçakların kuzeyden gelen en önemli mamûl ithal mallarının olduğu modern kaynaklara göre tespit edilip metinde bu bilgiler menşei ile aktarıldı.

Arşiv kaynaklarına göre imparatorluğun muhtelif kentlerinden gelen bazı kumaşlar silâhlarda astar, kılıf vb maksatlarla kullanılırken donanmada yelken bezi olarak kullanılan malzemelerin nerden geldiğine dair kayıtlar da çalışmamızda tespit edilen önemli hususlardandır. Kanunî Devri'nde Tokat ve Bursa'dan çeşitli kumaşlar getirilmekte ve silâhların çeşitli kısımlarında kullanılmaktaydı. 1500'lü yılların başında Tire'de iplik (rişte-i tire), Bergama ve Gelibolu'da yelken bezi, Konya, Tokat, Hamid-eli ve Karaman "bogasi" denilen iyi kalite pamuklu ve Çine Kasabası (Aydın)'nda ince ve kaliteli dülbendler üretilmekteydi. Ayrıca Bursa'nın kadifesi, müzehheb beneği, çatması ve ipeklisi Selanik'in çukası, Karahisar'ın keçesi silâhlarda kullanılan malzemelerdendi.

Çalışmamızda dikkat çekici bir diğer husus ise Kanunî Devri'nde çeşitli kesimlerin silâhlı sporlara ve avcılığa düşkünlüğüdür. Osmanlı halkının ekseriyeti harp oyunlarına ilgi göstermekteydi. At yarışları ve okçuluk müsabakaları da hem katılımcı hem de izleyici anlamında oldukça rağbet görmekteydi. Dolayısıyla silâhlar Kanunî Devri'nin sosyal hayatının ayrılmaz parçalarıydı. Ok, yay, kılıç ve hançer gibi silâhlar en çok rağbet gören silâhlar olmakla birlikte silâhların gerek yurt içinde

gerekse yurt dışında rağbet görmesi silâh kaçakçılığının önünü açmaktaydı. Tabi mezkûr dönemdeki silâhların oldukça kaliteli olmasının da bu durumda rolü vardır. Bunlar da ilgili başlıklar altında incelenip delilleriyle ortaya konulan hususlardandır.

Yeniçerilerin silâhlarına değinecek olursak bunlar, devlet olanaklarıyla taşrada ve Cebehâne'de belirli ölçü ve standartlara göre üretilmekteydi. Gerçi Cebehâne'de her tür silâhın kendi içinde farklı türleri üretilmekteydi. Standardizasyon problemi özellikle ateşli silâhlarda sorun olmaktaydı. Kanunî Devri'nde ve öncesinde tüfekler ve topların muhtelif çeşitleri olup bunların kalibreleri de değişmekteydi. Seferlere gidilirken top gülleleri ve tüfek mermileri çaplarına göre tasnif edilip götürülürdü. Bu da her kurşun ve güllenin her namludan atılamaması anlamına gelmekteydi ve zaman kaybına da sebep olmaktaydı. Bunlara dair niteliksel ve niceliksel verileri de çalımamızda ortaya koyduk.

Aydınlığa kavuşturulan bir diğer husus ise Kanunî Devri'nde çeşitli ülkelerde Osmanlıların teknolojik nüfuzudur. Osmanlılar, Kanunî Devri'nden çok önce silâh üretim tesislerini teknoloji ve teknik personel transferine açmışlardı. Dolayısıyla imparatorluk etnisitesine de uygun olarak silâh üretiminde etnik kimliğine bakılmaksızın mahareti olan yabancı usta ve teknisyenler de istihdam edilmekteydi. Diğer yandan Osmanlı usta ve teknisyenleri İmparatorluğun politik çıkarlarına ve imparatorluk stratejilerine göre muhtelif yerlerde eğitim ve üretim faaliyetlerinde bulunmaktaydılar. Uzak Doğu'da, Hindistan'da ve Çin'de Osmanlı-Portekiz müttefikleri iki ülkenin silâhlarıyla mücadele etmekteydi. Hollanda silâhları da bu dönemde Uzak Doğu'ya ulaşmaktaydı. Dolayısıyla iki büyük deniz gücü Asya'nın güneyini ihata eden ve Afrika'ya ulaşan bir kuşağı teknolojik nüfuzu altında tutmaktaydı. Bu kuşak üzerindeki ülkeler ve hanlıklar ateşli silâhlarla emperyal mücadele esnasında tanışmıştı. Örneğin Çin'de tüfeğin ilk kez kullanılışı Kanunî Devri'nde olmuştur. Osmanlı tüfeği Çin'e Osmanlı diplomatik heyetiyle, Portekiz tüfeği ise ticaret yoluyla ulaşmış ve Çinliler tarafından kısa sürede benimsenmişti. Hindistan'daki Babürşahlar, Safevîler ve Özbekler arasında ya savaşçı ya da harp ve silâh danışmanı olarak Osmanlı topçularına ve ustalarına sıklıkla rastlanmaktaydı.

Osmanlı silâhlarının revaçta olduğu ülkelerin başında Safevîler gelmekteydi. Safevîler tüccarlar vasıtasıyla savaş aletlerini Anadolu'dan almaktaydılar. I. Selim, Safevîlere ambargo uygulayıp harp aletleri satılmasını yasaklamıştı. Bu ambargolar bazı olağan dönemlerde istisnai olarak kaldırılmaktaydı. Ancak kaynaklarıyla ortaya

koyduğumuz üzere Safevîlerin Osmanlılara harp malzemeleri ve madenler konusunda bağımlılıkları söz konusuydu. Bu durumu ise genellikle kaçakçılık yoluyla çözmeye çalışmaktaydılar. Kanunî ise bu duruma engel olmaya çalışmaktaydı. Bu hususlar başta mühimme kayıtları olmak üzere çeşitli kaynaklar ışığında aydınlığa kavuşturuldu.

Kanunî Devri'nde Osmanlı silâhları, kaçakçılar ve casuslar vasıtasıyla Avrupa'ya da kaçırılmaktaydı. 5 Numaralı Mühimme Defteri'nde kayıtlı olan 198 nolu hükümde; Kıbrıs'tan ticaret için Halep'e gelen Fransis adlı birinin piyasadaki cebe, cevşen, zırh, giyecek gibi harp âletlerinin ve atların tamamını satın alarak bunları kâfir memleketlerine gönderdiği ifade edilerek silâh kaçakçısının ve ona yardım ve yataklık edenlerin yakalanıp hapsedilerek isimlerinin kaydedilmesi ve kürek cezasına çarptırılmak üzere İstanbul'a gönderilmesi, harp âletlerinin memleket dışına çıkmasına engel olunması emredildiği hususunu metinde zikretmiştik. Bu olay, Avrupalı güçlerin mühimmat darlığını gidermek amacıyla bazı tüccarlara kaçakçılık yaptırmış olduklarını akla getirmektedir. Ayrıca Halep ve Şam'da özel atölyelerde çeşitli silâhlar üretildiğini ve piyasaya arz edildiğini gösterir mahiyettedir. Bu durum Osmanlı resmî silâh üretim tesisleri dışında devletin ihtiyaç halinde silâh temin ettiği özel silâh imalatı yapan yerel silâh üreticilerinin varlığına kanıt teşkil eder. Ayrıca Kanunî Devri'nde yerel silâh üreticisine yönelik bir kota ya da kısıtlama olup olmadığını kesin olarak söylemek mümkün olmasa da İmparatorluğun muhtelif yerlerindeki toplar gibi ağır silâhlar haricindeki silâhların üretiminin devletin tekelinde olmadığını söylemek mümkündür. Tüfek gibi ateşli silâhların üretimine ise güvenlik kaygısı nedeniyle çoğunlukla engel olunmaya çalışılmaktaydı.

Kanunî Devri'nde soğuk silâhlar ve ateşli silâhlar savaşın muhasara ya da meydan muharebesi olmasına göre hayati değerdeydi. Mezkûr dönemde ateşli silâhların ateşli olmayan silâhlara üstünlüğünden bahsetmek mümkündür; ancak ateşli silâhların soğuk silâhları tamamen gölgede bırakması Kanunî Devri'nden çok sonra olacaktır. Kanunî Devri'nde ateşli ve ateşli olmayan silâhlar muharebe meydanlarında adeta birbirinin tamamlayıcısı olmuşlardır. Diğer yandan miğfer ve kılıç gibi bazı Osmanlı silâhlarının Avrupa silâh formlarını ciddi derecede etkilediğini de zikredelim. Osmanlılarda ateşli silâhların kullanılmasında Avrupa'nın rölü büyükken Avrupa'daki soğuk silâhların form değişimine uğramasında ciddi bir

Osmanlı etkisi görülmektedir. Osmanlı silâh formlarının değişimindeki Safevî ve Memlük etkisini de ilave edelim.

Kanunî, yaşadığı döneme kadar donanmaya en çok önem veren Osmanlı Padişahı olmuştu ve kendi döneminde Osmanlı İmparatorluğu tam anlamıyla bir küresel güç haline gelmişti. Kanunî Devri'nde Osmanlıların kıta sahanlıkları genişlediği gibi Akdeniz ve Hint Okyanusu'nda Osmanlıların nüfuz sahaları da genişlemişti. Dünya üzerindeki ticarî, askerî ve siyasî anlamdaki en güçlü nüfuz sahaları olan Hürmüz Boğazı, Babülmendep Boğazı, Basra Körfezi, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda Osmanlılar kısmen egemenlik kurmuştu. Akdeniz ve Karadeniz'de ise mutlak egemenlik kurmuştu. Osmanlı tehdidi Avrupalı en büyük deniz ve kara imparatorluklarının filolarını genişletmesinde de etkili olmuştur. Osmanlılar kaleleri lojistik ve karakol amaçlı yapıp tahkim ederken Habsburglar savunma amaçlı inşâ ve tahkim etmekteydiler. Yani Avrupa savunma sisteminde devrim niteliğinde olan 'top kaleleri' inşasında en büyük muharrik güç bariz bir Osmanlı askerî gücüdür.

Çalışmamızda bazı konuların aydınlatılması hususunda çektiğimiz zorlukları da zikretmek gerekmektedir. Bunların başında Osmanlı taşrasında silâh ve bazı silâhları üreten yerel esnafa dair kaynaklarda neredeyse hiç bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bazı seyyahların bazı kentlerin pazar ve dükkânlarında satılan silâhlara dair verdikleri bilgi ve tespitlerine istinaden konuya dair tezimiz içeriğinde bazı yorumlar yapmakla yetindik. Kanunî devrinde savaşlara götürülen mühimmatlar genellikle yeniçerilere ait olup taşradan seferlere katılan tımarlı sipahilerin yanlarında getirdikleri ve sefer sonrası geri götürdükleri silâhlar muhtemelen bulundukları kent merkezlerinde yerli imkânlarla üretilen silâhlardı. Diğer yandan Osmanlı kentlerinin hemen hepsinde XX. yüzyılın başlarına kadar kılıç ve bıçak türevinden silâhların üretilip meraklısına arz edildiği nazara alındığında silâh imalatına dair bazı genel bilgilerle iktifâ etmekte beis olmayacağı da açıktır. Yine de silâh yapımında kullandıkları hammaddeleri ne şekilde ve ne kadara temin edip ürettiklerine, ne kadara sattıklarına dair bazı belge ve bilgiler günümüze ulaşmış olsaydı Kanunî devri taşrasına dair biraz daha zengin bilgiler ortaya konulabilirdi.

Kanunî Devri'nin harp sanayisine dair belge ve bilgi anlamındaki mühim eksikliklerden biri de İstanbul'da bulunan Cebehâne'nin personeline dair kayıtların olmayışıdır. Cebehâne'nin lojistik bir depo ve silâh bakım onarım merkezi olan

özelliklerinin bir üretim tesisi olma özelliğine nazaran ağır bastığının çalışmamızda açıkça ortaya koyulmuş olmasının yanında Cebehâne ile ilgili defterlerde kurumun çalışanları ile ilgili bilgi olmaması ise çalışmamızın eksiklerini gidermede mühim bir dezavantaj teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

Ali Emiri

Selim I (AE. SSLM.)

def. nr. 1/10.

Süleyman I (AE. SSÜL. I)

nr. 1/29, 3-203, 4/239, 4/240, 4/252, 5/287.

Selim III, (AE. SSLM. III),

nr. 400/23060.

Bab-ı Asafi, Ruus Kalemi Defterleri (A.RSK,)

def. nr. 1452, 1456, 1457.

Bâb-ı Defteri, Baş Muhasebe Cebehâne Defterleri, (D. BŞM. CBH.)

def. nr. 18581.

Baş Muhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM, DEF)

nr. 51/2.

Muhallefât Halifeliği, (D. Bşm. Mhf)

nr. 12349.

Hatt-ı Hümayun (Hat)

nr. 204/10629, 209/11191.

İbnülemin

Askeriye (İE. AS.)

nr. 1/17, 1/35.

Bahriye (İE BHR)

nr. 1/2.

İrâde - Meclis-i Mahsus, (İ.MMS)

nr. 56.

Kamil Kepeci (KK)

def. nr. 2544, 4726, 5636, 5637, 5638.

Maliyeden Müdevver Defterler (Mad)

def. nr. 12, 7668, 23321.

Tophane-i Amire Muhasebe Defterleri

def. nr. 9, 7531.

Topkapı Sarayı Malzeme Arşivi (TS.MA)

Dosya (D), nr. 1, 5, 2037/1, 2143, 2613, 2771, 2774, 2787, 4104, 4912, 4988, 5138, 5639, 5643, 6503, 6685, 6983, 7190, 7434, 7843, 8244/1, 8244/2, 8247, 8714, 8826, 9138, 9499/1, 9602, 9604, 9605, 9612, 9613, 9615, 9633, 9706, 9709, 9876, 9983, 10000, 10019, 10021, 10026, 10059, 10163, 10581, 10582, 10583, 10584, 10585/1, 10585/2.

Evrak (E), nr. 292/14, 431/13, 484/25, 511/35, 513/9, 640/55, 698/53, 747/14, 750/22, 752/18, 753/45, 757/62, 757/70, 757/127, 759/127, 885/68, 895/25, 968/15, 6455/2.

Mühimme Defterleri (MD)

def. nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 12, 14, 21, 53.

Araştırma İnceleme Eserler, Kronikler, Seyahatnâmeler, Tezler

Adji, Murat, Avrupa *Türkler ve Büyük Bozkır (Kıpçaklar),* çev. Zeynep Bağlan Özer, Doğu Kitabevi Yayınları, İstanbul 2016.

Afyoncu, Erhan, (Ed.), *Kanunî ve Pârgalı İbrahim Paşa (Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre)*, çev. Pınar Gökpar ve Elettra Ercolino, YeditepeYayınları, İstanbul 2018.

------- (Ed.), *Kanunî ve Şehzade Mustafa (Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre),* çev. Pınar Gökpar ve Elettra Ercolino, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.

Agoston, Gabor, *Barut, Top ve Tüfek,* çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

------- *Guns for the Sultan*, Cambridge Press, Cambridge 2005.

------- *Osmanlı'da Ateşli Silâhlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, çev. Kahraman Şakul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

------- "Tüfek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, ss. 459-461.

Akay, Tolga ve Tekir, Süleyman (Ed.), *Tarihe Yön Veren Silâh Kılıç*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019.

Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri (Kanunî Devri Kanunnâmeleri)*, 4/1, 6/2, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

Aksulu, Melek, *Mohaç Esiri Bartolomaeus Georgievic (1505-1566) ve Türklerle İlgili Yazıları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Arslan, Hacer, *Van Müzesinde Bulunan Osmanlı Dönemi Silâhları (XVIII–XIX. Yüzyıllar)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yükseklisans Tezi, Van 2008.

Arslan, Hüseyin, *16. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Yönetim Nüfus Göç ve Sürgün,* Kaknüs Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2012.

Artuk, İbrahim, *Kanunî Sultan Süleyman Adına Basılan Sikkeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara 2000.

Âşık Paşa, *Garibnâme*, haz. Kemal Yavuz, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 2000.

Atıl, Esin, *Süleymannâme (The Illustrated History of Süleyman the Magnificient)*, National" Gallery of Art, New York 1986.

Aydın, Dündar, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı (Kuruluş ve Genişleme Devri 1535-1566),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Aydın, Hilmi, *Sultanların Silâhları,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2. baskı, Ankara 2012.

Aydüz, Salim, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknonolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Ayhan, Ahmet, *Topkapı Sarayı Müzesi Silâh Koleksiyonu,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2012.

Bahtiyarzâde, Hacı Hasan, *Telhîs-i Resâilât-ı Rumât, Okçuluk Risalesi*, haz. İbrahim Aydın Yüksel, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2017.

Barkan, Ömer Lütfi, "Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Türk Tarih Kurumu Belgeleri Dergisi*, 3/5-6. 1966, ss. 1-487.

Bassano, Luigi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, çev. Selma Cangi, Yeditepe Yayınları, 3. baskı, İstanbul 2015.

Bayrakal, Sedat, *İstanbul Okmeydanı Menzil Taşları*, Okçular Vakfı Yayınları, İstanbul 2018.

Beckman, Johann, v.d., *A History of Inventions, Discoveries and Origins*, Volume II, Printed by. Red Lion Court, London 1846.

Belon, Pierre, *İstanbul ve Anadolu Gözlemleri (1543-1546)*, çev. Hazal Yalın, Kitap Yayınevi, İstanbul 2020.

Berkli, Yunus, "Mezartaşlarında Görülen Kılıç, Hançer, Ok-Yay ve Bayrak Motiflerinin Sembolik Anlamları", *Ekev Akademi Dergisi*, 11/31, 2011, ss. 67-80.

Bertrandon De La Broquiêre, *Seyahatnâme*, çev. İlhan Arda, Eren Yayınları, İstanbul 2000.

Beyzâde, Hasan, *Hasan Beyzâde Târîhi,* C. 2, haz. Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

Bilgili, Nuray, *Türklerde 5 Element (Türk Kozmoloji Düşüncesinde)*, Kripto Yayınları, Ankara 2019.

Bishop, M. C. ve Coulston, J. C. N., *Roma Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, çev. Samet Özgüler, Selenge Yayınları, İstanbul 2020.

Bitlisî, İdris-i, *Heşt Behişt*, VII. Ketîbe, haz. Muhammed İ. Yıldırım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara 2019.

Black, Jeremy (Ed.), *Top, Tüfek ve Süngü,* çev. Yavuz Alagon, Kitap Yayınları, İstanbul 2003.

Braudel, Fernand, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, C. 3, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2018.

Brummett, Palmira, *Osmanlı Denizgücü 'Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi'*, çev. H. Nazlı Pişkin, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

Breüning, Bouchenbach Hans Jakob, *Seyahatnâme*, çev. Selma Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2020.

Bostan, *Süleymannâme (Gazavât-ı Sultan Süleyman),* Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Kitaplığı, nr. 3317.

Bostan, İdris, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği,* Kitap Yayınevi, 2. baskı, İstanbul 2006.

------- "Korfu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, ss. 201-202.

------- *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, Bilge Yayınları, İstanbul 2015.

------- *Osmanlılar ve Deniz*, Küre Yayınları, 4. baskı, İstanbul 2017.

------- "Preveze Deniz Muharebesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 343-345.

Boom, Henk, *Büyük Türk (Muhteşem Süleyman'ın İzinden 1494-1566)*, çev. Lon Mutlu Briet ve Gül Özden, Kitap Yayınları, İstanbul 2012.

Bozkurt, Nebi, "Kılıç", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, ss.405-408.

Bulunur, Kerim İlker, "II. Mehmed tarafından Galatalılara Verilen 1453 Ahidnâmesi ve Buna Yapılan Eklemeler Hakkında Yeni Bilgiler", *Tarih Dergisi,* 2/50, 2009, ss. 59-85.

Busbecq, Ogier Ghiselin, *Türk Mektupları 'Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*', çev. Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 6. baskı, İstanbul 2019.

Canaye, *Seyahatnâme*, çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.

Câhız, *Türklerin Faziletleri*, haz. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017.

Celalzâde, Salih, *Tarîh-i Sefer-i Zafer Rehber- Alaman (Kanunî Devri'nde Alaman Seferi 1532),* haz. Fatma Kaytaz, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016.

Celalzâde Mustafa, *Tabakâtü'l Memâlik ve Derecâtü'l Mesâlik (Kanunî Sultan Süleyman),* haz. Ayhan Yılmaz, Kariyer Yayınları, İstanbul 2011.

------- *Rodos Fetihnâmesi*, haz. Murat Yıldız, Libra Kitabevi, İstanbul 2013.

------- *Selimnâme,* haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Cezar, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Chalcondyles, Leonicus, *Kehanetler*, haz, Aytunç Altındal, Destek Yayınları, 6. baskı, İstanbul 2018.

Chase, Kenneth, *Ateşli Silâhlar Tarihi*, çev. Füsun Tayanç ve Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

Chesneau, Jean, *D'Aramon Seyahatnamesi,* (*Kanunî Devri'nde İstanbul-Anadolu Mezopotamya)*, çev. Işıl Erverdi, Dergâh Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2014.

Clot, André, *Kanunî Sultan Süleyman*, çev. Turhan Ilgaz, Epilson Yayınları, 4. baskı, İstanbul 2011.

Crosby, Alfred W., *Ateş Etmek, (Tarihte Fırlatma Teknolojileri)*, çev. Aybek Görey, Kitap Yayınları, İstanbul 2003.

Çelebi, Evliya, *Seyahatnâme,* C. I-VI, haz. Yücel Dağlı ve Seyit Ali Karaman, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2008.

Çelik, Ahmet Faruk, *Şahnâme-i Ali Osman (Arifi'nin Süleymannâmesi)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.

Çelik, Kürşat, "Mısır Beylerbeyi Hayır Beyin Muhallefâtı (1517-1522)", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* 33/55, 2014, ss.163-182.

Çoruhlu, Tülin, "Miğfer" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, ss. 21-23.

------- "Hançer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, ss. 548-550.

------- "Mızrak" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, ss. 5-6.

------- "Gürz" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, ss. 327- 328.

------- "Kalkan" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 260- 261.

------- *Osmanlı Koruyucu Silâhlarında Süslemeler ve Teknikler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995.

------- *Osmanlı Tüfek, Tabanca Techizatları (Askerî Müzeden Örneklerle)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

------- "Zırh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, ss. 394-395.

David, Geza, "İstolni Belgrad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss. 405-407.

Davıs, Robert C., *Shipbuilders of the Venetion Arsenal (Workers and Workplace in the Preindustrial City), The Johns Hopkins Üniversity Press*, Baltimore 2007.

Duman, İbrahim, *Büyük Selçuklu Ordusunda Kullanılan Savaş Aletleri*, Selenge Yayınları, İstanbul 2020.

Eberhard, Wolfram, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. baskı, Ankara 2019.

Emecen, Feridun M., "Canbirdi Gazâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, ss. 141-143.

------- *Osmanlı Klasik Çağında Savaş,* Timaş Yayınları, 4. baskı, İstanbul 2015.

------- "Süleyman I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, ss. 62-74.

------- "II, Selim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, ss. 414-418.

Engin, Nihat, *Osmanlılarda İlk Denizcilik Hareketleri ve Tuna Donanmasının Kurulması*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1984.

Eralp, Nejat, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

Erdoğru, M. Akif, "Kanunî Sultan Süleyman'ın 1538 Tarihli Karaboğdan Seferi Rûznâmesi" *Tarih İncelemeleri Dergisi,* 29/2, 2014, ss. 515-524.

Erkmen, Serkan Emir, *Klasik Dönem Osmanlı Kara Kuvvetleri (Silâhları ve Techizatları)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2019.

Erler, M. Yavuz ve Payzın, Levent, "Osmanlı Lojistik Birliği: Sürmene'de Kürekçilerde Bedelli Yükümlülük (1565)", *Yönetim ve Çalışma Dergisi*, 3/2, 2019, ss.133-151.

Erler, M. Yavuz ve Koloğlu, Orhan, "Trabzon'da Sürgün Trablusgarplı Bir Şeyh: Guma (1843-1857)", *CIEPO, (International Committee of Pre Ottoman and Ottoman Studies)*, 2006, ss. 951-961.

Ertuğ, Zeynep Tarım, "Sorguç" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, ss. 378-380.

Esin, Emel, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978.

------- *Türk Sanatında İkonografik Motifler,* Kabalcı Yayınları, İstanbul 2004.

Faroqhi, Suraiya ve Kate Fleet (Ed.), *Türkiye Tarihi (1453-1603),* çev. Bülent Üçpınar, Kitap Yayınları, İstanbul 2016.

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Kent Mekânında Ticaret Zanaat ve Gıda Üretimi (1550-1650),* çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. baskı, İstanbul 2000.

------- *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı,* çev. Sonnur Özcan, Doğu Batı Yayınları, 3. baskı, Ankara 2018.

Fazlullah, Reşîdü'd-din, *Cami'ü't Tevârih*, çev. Erkan Göksu ve Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010.

Fidan, Giray, *Kanunî Devri'nde Çin'de Osmanlı Tüfeği ve Osmanlılar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

Fodor, Pal, *İmparatorluk Olmanın Dayanılmaz Ağırlığı,* Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016.

Frolov, B. E., *Holodnoe Orujie Kubanskih Kazakov*, Krasnodar, Diapazon-v, 2009.

Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi,* Ötüken Yayınları, 14. baskı, İstanbul 2017.

Goodwin, Godfrey, *Yeniçeriler*, çev. Derin Türkömer, Doğan Kitap, 5. baskı, İstanbul 2011.

Golden, Peter B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Ötüken Yayınları, 7. baskı, İstanbul 2017.

Göger, Veysel, *16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (Strateji, Taktik, Kuşatma, Aşamaları ve Teknolojisi),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.

Gökbilgin, M. Tayyib, *Kanunî Sultan Süleyman*, Kronik Yayınları, İstanbul 2019.

------- "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyatında Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri" *Belleten*, 1/2, 1964, ss. 119-220.

Göksu, Erkan, *Türk Kültüründe Silah,* Ötüken Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2015.

------- "Çift Başlı Kartal ve Selçuklular", Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Konya 1/5, s. 117-141.

Gökyay, Orhan Şaik, *Dedem Korkut'un Kitabı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, İstanbul 1973.

Grousset, Rene, *Bozkır İmparatorluğu (Atilla, Cengiz Han, Timur)*, çev. Reşat Uzmen, Ötüken Yayınları, 7. baskı, İstanbul 2017.

Guilmartin, John F., *Kalyonlar ve Kadırgalar*, çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

Gündüz, Ahmet, "Şehrizor", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, ss. 473-475.

Gündüz, Tufan (ed.), *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar,* Yeditepe Yayınları, 3. baskı, İstanbul 2017.

Güneşli, Sultan, *Dıyarbakır Arkeoloji Müzesi'nde Yer Alan Osmanlı Dönemi Silâhları,* Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yükseklisans Tezi, Van 2008.

Gürkan, Emrah Sefa, *Sultanın Korsanları (Osmanlı Akdeniz'inde Gaza, Yağma ve Esaret),* Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

Halıcı, Feyzi, "Cirit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, ss. 26-27.

Hammer, Loseph von, *Büyük Osmanlı Tarihi,* C. V, MMP baskı, İstanbul 2010.

Heredotos, *Tarih*, çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 15. baskı, İstanbul 2019.

Hazerfen Hüseyin, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âli Osman*, haz. Sevim İlgürel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Halaçoğlu, Ahmet, "Humbaracı" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 349- 350.

Hoca Sadettin, *Tacü't Tevarih*, C. 3-4, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Imber, Colin, *Ufukların Sultanları Osmanlılar,* Elips Yayınları, Ankara 2016.

------- "The Navy of Süleyman the Magnıfıcent", *Archivum Ottomanicum*, Leuven Peeters, Leuven 1980, s. 211-282.

İlgürel, Mücteba, "Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silâhların Yayılışı", *Tarih Dergisi, 0/*32, 2011, ss. 301-318.

İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I, Klasik Dönem (1302-1606*), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 30. baskı, İstanbul 2009.

------- "Military and Fiscal Transformation", *Archivum Ottomanicum*, Leuven Peeters, Leuven 1980, ss. 283-337.

------- "Murad I" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s.156- 164.

------- *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, çev. Halil Berktay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

------- *Osmanlı Hâkimiyetinde Ortadoğu ve Balkanlar*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

------- "Review of David Ayalon, Gunpowder and Fire-arms in the Memluk Kingdom (London 1956)" *Belleten*, 21/ 83, 1957, ss. 501-512.

------ "The Socio-Politcal of the Diffusion of Fire-arms in the Middle East", *War, Technology and Society in the Middle East*, Oxford Universıty Press, New York 1975, ss. 195-217.

İnalcık, Halil ve Oğuz, Mevlüd, *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehmed Han*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara 1989.

İnan, Kenan, "Fatih'in Tarihçisi Tursun Bey ve *Târih-i Ebül'l-feth Üzerine Bazı Notlar*" *Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi,* 16, 2003, ss. 5-16.

------ "Trabzon Kadı Sicillerinde Girit Seferi Hakkında Kayıtlar (1648-1669)", *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İzmir 1999, ss. 295-310.

İnce, Yunus, "Karhâneden Baruthâneye Karamanda Güherçile Üretimi (18.-19. Yüzyıl)" *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 13/1, 2011, s. 11-30.

İpşirli, Mehmet, "Cellat" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s.270-271.

Kafesoğlu, İbrahim, "Alparslan" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, ss. 526-530.

------ "At" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, ss. 26-28.

Karaçelebizâde Abdülaziz, *Kitâb-ı Süleymannâme*, tsh. Sait Efendi, Bulak Matbaası, 1248.

Karademir, Zafer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Şeker Üretim ve Tüketimi (1500-1700)", *OTAM/37*, 2015, ss. 181-218.

Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügati't-Türk*, haz. Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985.

Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.

Keegan, John, *Savaş Sanatı Tarihi*, çev. Selma Koçak, Say Yayınları, İstanbul 2019.

Kıel, Machıel, "Rodos", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, ss. 155-158.

------ "Yanbolu" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, ss. 312-315.

Kılıçarslan, Yasemin,"Cebeci", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, ss. 182-183.

Kırzıoğlu, Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1541-1590),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara 1998.

Koçi Bey, *Risaleler*, haz. Zuhuri Çakmakoğlu, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2008.

Koçu, Reşad Ekrem, *Türk Zaferleri,* Doğan Kitap, İstanbul 2017.

Koşik, Halil Sercan, "Divan Şiirinde Farklı Türleriyle Yer Alan Bir Savaş Aleti: Kılıç", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 8/ 20, 2021, ss. 11-38.

Kritovulos, Mikhael, *Tarih (1451-1467),* çev. Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2018.

Kumrular, Özlem, *Türk Korkusu,* Doğan Yayınları, 10. baskı, İstanbul 2016.

Kurt, Yılmaz ve Ceyhan, Muhammed, *Osmanlı Paleografyası ve Osmanlı Diplomatikası*, Akçağ Yayınları, 3. baskı, Ankara 2015.

Kuzucu, Kemalettin, "Kanunî'nin Dört Kılıcının Osmanlı'nın Son Döneminde Payitahta Dönüşünün Hikâyesi" *Kanunî Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa* içinde, (Burcu Kurt, ed.), Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2019, ss. 274-293.

Kuzucu, Serhat, *Osmanlı Ordusu ve Sefer Lojistiği (1453-1789),* Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017.

Kütükoğlu, Mübahat S., "Baruthâne-i Âmire", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, ss. 96-98.

_____*Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

Lütfi Paşa, *Tevârih-i Al-i Osman*, haz. Kayhan Atik, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

------ *Asafnâme*, haz. Ahmet Uğur, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.

Matrakçı Nasuh, *Tuhfetü'l-Guzât,* haz. Ümran Karadeniz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Merahî, *Fetihnâme-i Sigetvar,* haz. Ahmet Arslantürk ve Mücahit Kaçar, Metamorfoz Yayınları, İstanbul 2012.

Miroğlu, İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara 2014.

Murphey, Rhoads, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, çev. M. Tanju Akad, Homer Yayınları, İstanbul 2007.

Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbâr*, haz. Ali Çavuşoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Mustafa, *Fenn-i Humbara, "Humbara ve Ateşli Silâhlar"*, haz. Salim Aydüz ve Şamil Çam, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015.

Mustafa Efendi, *Kavsnâme*, haz. Hanifi Vural ve Metin Aksoy, Taşhan Kitap Yayınları, Tokat 2010.

Mustafa Kânî, *Telhîs-i Resâilât-ı Rumat (Okçuluk Kitabı),* haz. Kemal Yavuz ve Mehmet Canatar, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2010.

Neşri, Mehmed, *Kitâb-ı Cihan-nümâ I-II*, haz. Faik Reşit Unat ve Mehmed Altan Köymen, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara 2014.

Nicolay, Nicolas de, *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğu'nda,* çev. Menekşe Tokyay, Kitap Yayınları, İstanbul 2014.

Nicolle, David, *Osmanlı Orduları (1300-1768),* çev. Özgür Kolçak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2011.

Nidâî, *Fetihnâme-i Kala-i Cerbe*, haz. Ümran Ay, Kocav Yayınları, İstanbul 2015.

Nizamî, Ahmed, "Diû", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, ss. 375-376.

Nuri, Mustafa, *Netayicü'l Vukua't "Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV"*, haz. Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, 2. baskı, Ankara 2014.

Oman, C. W. C., *Ok, Balta ve Mancınık "Ortaçağda Savaş Sanatı (378-1515)*, çev. İsmail Yavuz Alagon, Kitap Yayınevi, 4. baskı, İstanbul 2013.

Orhonlu, Cengiz, "16.Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* 12/16, 1961. ss. 1-24.

------- *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, Eren Yayınları, İstanbul 1990.

------- *Habeş Eyaleti,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

Orkun, Hüseyin Namık, *Türk Sözünün Aslı,* Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara 2011.

Oruç Bey, *Tevarih-i Al-i Osman, (Osmanlı Târihi 1288-1502*), haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009.

Oakeshott, R. Ewart, *The Archaeology of Weapons*, The Boydell Press, 2. press, Woodbridge 1994.

Ögel, Bahaaddin, *Türk Mitolojisi,* Cilt I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. baskı, Ankara 2014.

------- *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Yayınları, 3. baskı, Ankara 2016.

Önalp, Ertuğrul, "1560 Cerbe Deniz Zaferi ve Cerbe Kalesi'nin Fethi" *OTAM*/7, 1967, ss. 173-218.

Öndeş, Osman, *Malta Kuşatması,* Timaş Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2011.

Öz, Mustafa, "Zülfikar" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, ss. 553-554.

Öz, Tahsin, *Topkapı Sarayı'nda[ki] Fatih Sultan Mehmet[d] II. ye [e] Ait Eserler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. baskı, Ankara 1993.

Özcan, Abdülkadir, "Istabl-ı Âmire", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, ss. 203-206.

------- "Kılıç Alayı" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, ss. 408-410.

Öztoprak, Nihat, "Divan Şiirinde Osmanlı Geleneğinin İzleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* 3, 2000, ss. 155-168.

Özbaran, Salih, "Galata Tersanesi'nde Gemi Yapımcıları" *Türk Tarih Kurumu Dördüncü Uluslararası Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Kongresi*, Ankara 1979, ss. 97-102.

Partington, J.R., *A History of Greek Fire and Gunpowder*, The Johns and Hopkins University Press, London 1999.

Parker, Geoffrey, *Cambridge Savaş Tarihi,* çev. Füsun Tayanç ve Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. baskı, İstanbul 2017.

------- *Askeri Devrim (Batının Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500-1800)*, çev. Tuncay Zorlu Küre Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2018.

Parry, Vernon J., "İslamda Harp Sanatı*", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* çev. Erdoğan Merçil ve Salih Özbaran, 28-29, 1972, ss. 193-218.

Paşazâde, Kemal, *Tevârih-i Al-i Osman VII.-X. Defter*, haz. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

Peçevi, İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi I,* haz. Bekir S. Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

Pedro, de Urdemalas*, Zorunlu İstanbul Seyahati,* çev. Fuat Carım, Güncel Yayınları, İstanbul 2002.

Perjés, Géza, *Mohaç Meydan Muharebesi*, haz. Şerif Baştav, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

Petrovic, Djurdica "Fire-Arms in the Balkans on the Eve of and After the Ottoman Conquests of the Fourteenth and Fifteenth Centuries", *War, Technology and Society in the Middle East* (ed. V. J. Parry and M. E. Yap), Oxford Universıty Press, New York 1975, ss. 164-194.

Refik, Ahmed, *Osmanlılar Döneminde Türkiye Madenleri (967-1200),* Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.

Roux, Jean Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini,* çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul 1994.

------ *Orta Asya (Tarih ve Uygarlık),* çev. Lale A. Özcan, Kabalcı Yayıncılık, 2. baskı, İstanbul 2014.

Rûmî, Firdevsî-i, *Müsellahnâme*, haz. Bekir Biçer, Çizgi Yayınları, Konya 2011.

Rumlu, Hasan, *Ahsenü't Tevarih (Şah İsmail Tarihi*), çev. Cevat Çapan, Ardıç Yayınları, Ankara 2004.

Sahillioğlu, Halil, "1524-1525 Osmanlı Bütçesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmûası,* 41/1-4, 1985, ss. 415-452.

Sakin, Orhan, *Yeniçeri Ocağı Tarihi ve Yasaları,* Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2019.

Sarıoğu, Halide ve Özdemir, Melda, "Savunma Silâhlarından Deri Kalkanlar (Harbiye Askeri Müze Koleksiyonu)", *Sanat Dergisi,* 2012, ss. 85-98.

Schweigger, Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581),* çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2014.

Selânikî, Mustafa, *Tarih-i Selânikî (973-1003/1563-1595),* haz. Mehmet İpşirli, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Serin, Muhittin,"Şeyh Hamdullah Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. XV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, ss. 449-452.

Seydi Ali Reis, *Mir'atü'l Memâlik*, haz. Necdet Akyıldız, Kervan Kitapçılık, Konya.

Seyhan, Tanju Oral,"Memlûk Kıpçakçasıyla Yazılmış Du'â'ü's-seyfî" *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* 4/9, 2003, ss. 141-174.

Sezgin, İbrahim, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Dumansız Barut Üretme Çabaları", *Eski Çağdan Modern Çağa Ordular*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, ss. 329-340.

Sinan Çavuş, *Süleymannâme (Tarih-i Fethi Şikloş, Estergon ve İstol-Belgrad)*, haz. Burak Eke, Kıvanç Akkaya ve Mehmet Çifteoğlu, TTT Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

Solakzâde, *Tarih*, C. II, haz. Vahit Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

Soyluer, Serdal, "Tüfekhâne-i Âmire'yi Mamur Kılmak", *Osmanlı Araştırmaları The Journal of Ottoman Studies*, 52, 2018, ss. 267-309.

Streusand, Douglas E. *Osmanlılar Safevîler Babürlüler*, çev. Bahar Fırat, Ufuk Yayınları, İstanbul 2013.

Seyyid Lokman, *Hünernâme*, C. 1-2, TSMK, Revan Kitaplığı, nr. 1524.

Seyyid Muradî, *Barbaros Hayreddin Paşa, Kaptan Paşa'nın Seyir Defteri*, haz. Ahmet Şimşirgil, Babıâli Kültür Yayıncılığı, 8. baskı, İstanbul 2018.

Şîrî, *Târîh-i Feth-i Mısır (Şîrî'nin Şâhânenâmesi)*, haz. Alaattin Aköz ve Orhan Yavuz, Palet Yayınları, Konya 2019.

Şükrullah, "Behcetü't-Tevârîh" *Üç Osmanlı Tarihi içinde*, haz. Hüseyin Nihal Atsız, Ötüken Yayınları, 7. baskı, İstanbul 2020.

Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. 1, çev. Ömer Faruk Gürtunca, Sağlam Yayınevi, İstanbul 2007.

Tanrıbuyurdu, Gülçin, "Klâsik Türk Şiirinde Kılıç Duası", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 9, 2012, ss. 139-150.

Taşağıl, Ahmet, *Gök Tengri'nin Çocukları,* Bilge Kültür Sanat Yayınları, 14. baskı, İstanbul 2018.

Taşkın, Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yükseklisans Tezi, Elazığ 2005.

Terzi, Mustafa Zeki, "Mızrak" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, ss. 3-4.

Thévenot, Jean, *Seyahatnâme*, düz. Stefenos Yerasimos, çev. Ali Berktay, Kitap Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2014, s. 53.

Tızlak, Fahrettin, *Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Togan, A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

Tunç, Muhammet Nuri ve TAŞ, Mehmet, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Donanmasında Kürekçiler" *Social Science Studies Journal*, 5/36, 2019, ss. 2775-2786.

Turan, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi,* Ötüken Yayınları, 19. baskı, Ankara 2003.

------ *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti,* Ötüken Yayınları, 10. baskı, Ankara 2008.

------ "Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması", *Belleten*, 9/35, 1945, ss. 305-318.

Turan, Şerafettin, *Kanunî Sultan Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Bilgi Yayınları, Ankara 1997.

------- "Venedik'te Türk Ticaret Merkezi", *Belleten*, 32/ 126, 1968, ss. 247-284.

------- "Barbaros Hayreddin Paşa" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansklopedisi*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, ss. 65-67.

------- "Kemal Paşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002, ss. 238-240.

------- "Şehzâde Bayezid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, ss. 230-231.

Turhal, Abdullah, *Deliler*, Doğan Kitap, 3. baskı, İstanbul 2018.

Turnbull, Stephen, *Katana: The Samurai Sword,* Osprey Publising, Oxford 2010.

Tursun Bey, *Târih-i Ebül'l-feth*, haz. Mertol Tulum, Küre Yayınları, İstanbul 2017.

Usta, Aydın, "Zırh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, ss. 391-394.

Uzun, Ahmet, *İktisadî ve Malî Yönleriyle Istabl-ı Âmire (1500-1900)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

Uyar, Mesut ve J. Ericson, Edvard, *Osmanlı Askerî Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2017.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I-II*, Türk TarihKurumu Yayınları, 3. baskı, Ankara 1988.

------ *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. baskı, Ankara 2014.

------ "Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref Defterleri", *Belleten*, 11/15, 1981, ss. 23-76.

------ "XV. Yüzyılın İlk Yarısı İle XVI. Yüzyılın Başlarında Memlûk Sultanları Yanına İltica Etmiş Olan Osmanlı Hanedanına Mensup Şehzâdeler " *Belleten*, 17/68, 1953, ss. 19-35.

Üçüncüoğlu, Adnan Güngör ve Kömürlü, Eren, "Osmanlı Dönemi Gümüşhane İli Madencilik Tarihine Genel Bir Bakış", *Yer Altı Kaynakları Dergisi*, 9, 2016, ss. 97-104.

Ünal, Mehmet Ali, "XVI-XVIII. Yüzyıllarda Sinop Tersanesi", *XIV. Türk Tarih Kongresi*, C. 2, Ankara 2002, ss. 911-958.

------ "Evliya Çelebi'ye Göre Tırhala'da Osman Şah'a Ait Eserler", *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi,* Saraybosna 2015, ss. 29-39.

Vardan, *Türk Fütühatı Tarihi,* çev. Hrant D. Andreasyan, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1937.

Vatin, Nicolas, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar*, çev. Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.

Weir, William, *Dünyayı Değiştiren 50 Silâh*, çev. Beyza Köseoğlu ve Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2010.

Yaşaroğlu, Abid, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Koğuşlar 888 Numaralı Mühimme Defteri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yükseklisans Tezi, İstanbul 1995.

Yılmaz, Coşkun (ed.), *Balat Mahkemesi 2 nolu sicil (H.970-971/M.1563*), İsam Yayınları, İstanbul 2011.

------- *Eyüp Mahkemesi 3 nolu sicil (H.993-995/M.1585-1587)*, İsam Yayınları, İstanbul 2011.

------- *İstanbul Mahkemesi 2 nolu sicil (H.966-968/M.1558-1561)*, İsam Yayınları, İstanbul 2011.

------- *Üsküdar Mahkemesi 1 nolu sicil (H.919-927/1513-1521)*, İsam Yayınları, İstanbul 2008.

------- *Üsküdar Mahkemesi 2 nolu sicil (H.924-927/M.1518-1521)*, İsam Yayınları, İstanbul 2010.

------- *Üsküdar Mahkemesi 3 nolu sicil (H.930-936/M.1524-1530*), İsam Yayınları, İstanbul 2010.

------- *Üsküdar Mahkemesi 9 nolu sicil (H.940-942/M.1534-1536),* İsam Yayınları, İstanbul 2010.

------- *Üsküdar Mahkemesi 17 nolu sicil (H.956-963/M.1549-1556),* İsam Yayınları, İstanbul 2010.

------- *Tophâne Mahkemesi 3 nolu sicil, (H.966-967/M.1558-1559),* İsam Yayınları, İstanbul 2019.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi, "Matrakçı Nasuh" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, ss. 143-145.

Yücel, Ünsal, *Türk Okçuluğu*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2. baskı, Ankara 2015.

Zeyrek, Yunus, *Sultan Murad'ın Revan ve Tebriz Seferi Rûznâmesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

EKLER

Ek 1: BOA. MAD.d, 23321 Nolu Defter Transkripti

[**MAD.d-23321-1**] [**s. 2**]

Muhâsebe-i ihrâcât-ı cebehâne-i âmire an-tahvîl-i Piri Çelebi emîn-i cebehâne an 14 Receb sene 930 ilâ 14 Receb sene 931
Asl-ı mâl
Fî sene
296.072

An-bakiyye-i muhâsebe-i mâziyye an-tahvîl-i mezkûr an 14 Receb sene 928 ilâ 14 Receb sene 930
38.605

Ani'n-nükūd 13.276	An-harîr 204 lodra ve 21 dirhem Fî 104, beher 90 21.237	Bâfte-i rengîn be-zirâ‘-ı Bursa 186 zirâ‘ Fî 22 4.092

An-hızâne-i âmire bi'd-defa‘ât

200.000

Def‘a Fî 16 Muharrem sene 930 50.000 Sene 931	Def‘a Fî 5 Rebî‘u'l-evvel sene-i minh. 50.000 Sene 931	Def‘a Fî 26 Rebî‘u'l-âhir sene-i minh. 50.000 Sene 931	Def‘a Fî 7 Receb sene-i minh. 50.000 Sene 931
An-mahsûl-i beytü'l-mâl-ı cemâ‘at-i cebeciyân-ı dergâh-ı âlî 2.192			

An-tahvîl-i mevlânâ kādî-i Bursa ber-mûceb-i hükm-i hümâyûn ve mektûb-ı kâdî-i hod be-cihet-i mühimmât-ı âhenhâ-i cedîd bi'd-defa‘ât
55.275
Def‘a

Fî 27 Şevvâl sene 930
26.830

Bahâ-i bâfte-i rengîn be-zirâ‘-ı Bursa 226 zirâ‘ fî 21, fî 3 4.824	Bahâ-i harîr-i rengîn 190 lodra ve 90 dirhem 18.350 Be-cihet-i 50 lodra, fî 100 Be-cihet-i 140 lodra ve 90 dirhem, fî 95	Bahâ-i boğası-i rengîn 56 kıt‘a 2.972 Be-cihet-i 36 kıt‘a, fî 52 Be-cihet-i 20 kıt‘a, fî 55

Bahâ-i rismân-ı1548 reng-âmîz 150 tobra, fî 3 Beher 13 463	Be-cihet-i harc-ı levâzım-ı mezkûr 221	

Def‘a
An-tahvîl-i mezkûr ber-mûceb-i mektûb-i hod fî 29 Safer sene 931
28.445

Bâfte-i rengîn be-zirâ‘-ı Bursa 74 zirâ‘, fî 22 1.628	Harîr-i rengîn 259 lodra ve 10 dirhem Fî 94, beher 52 24.517	Boğası-i rengîn-i mütenevvi‘a 44 kıt‘a 2.054 Be-cihet-i 4 kıt‘a, fî 48 Be-cihet-i 40 kıt‘a, fî 47
Be-cihet-i harc-ı levâzım 246		

[**s. 3**]

Tetimme-i muhâsebe-i ihrâcât-ı cebehâne-i âmire an 14 Receb sene 930
Vuzi‘a min zâlik
277.890

Be-cihet-i ihrâcât-ı ayinehâ-i cedîd-i polad ki nev-sâhte-kerde bâ-bıtâne bazı bâfte ve bazı boğası ve bâ-çeleng-i harîr be-cihet-i 1.450 ....
147.924

Be-cihet-i âhen-i tenüke ve âhen-i hâm berây-i âyenhâ-i mezkûr 270 kantar ve 30 vakiyye		Bahâ-i bâfte-i rengîn be-cihet-i 438 sevb Beher sevb fî 3 çâr-yek 328,5 zirâ‘ Be-cihet-i 260 zirâ‘, fî 22 Be-cihet-i 68,5 zirâ‘ fî 21 .. 3 7.184
Be-cihet-i âhen-i tenüke Beher sevb fî 3 vakiyye 99 kantar ve 38 vakiyye	Be-cihet-i âhen-i cedîd-i hâm Beher sevb fî 4 vakiyye 131 kantar ve 36 vakiyye	

Be-cihet-i dest müzd-i çeleng-i harîr-i rengîn 50.750 dirhem		
An-cebehâne-i âmire be-cihet-i dest-müzd-i ... 7.292 dirhem	Be-cihet-i bâ-dest-müzd 43.458 dirhem 20.351	
	Be-cihet-i 29.699 dirhem Beher 100 dirhem fî 50	Be-cihet-i 13.759 dirhem Beher 100 dirhem fî 40

Be-cihet-i bendhâ-i harîr beher sevb fî 10 dirhem 14.500 dirhem 12.245 El-mübâya‘ât 5.300 dirhem 7.645		
Be-cihet-i 4.080 dirhem Fî 1,5	Be-cihet-i 1.220 dirhem Beher 2 [dirhem] fî 1	Be-cihet-i dest-müzd-i kazzâz 9.200 dirhem Beher 2 dirhem fî 1 4.600

Bahâ-i mismâr-ı batya-i büzürg beher sevb fî 40 aded 58.000 aded Beher 1.000 aded fî 40 2.320	Baha-i mismâr-ı batya-i küçük beher sevb fî 400 aded 580.000 aded Beher 1.000 aded fî 28 16.240	Bahâ-i mismâr-ı katıl (hatıl) beher sevb fî 50 72.500 aded Beher 1.000 aded fî 20 1.450
Be-cihet-i bahâ-i engişt ve meremmât-ı örs ve çeküç ve çakı ve eğe ve dörpü ve gayruhû Beher ... fî 10 14.500 Cebehâne nevbetcilerine ber-vech-i tahmîn harc-ı lazımeleri için her zevcine onar akçe verildi.	Bahâ-i toka-i Şamî beher sevb fî 6 8.700 aded Beher 100 aded fî 2 3.480	Bahâ-i bâfte-i toka beher sevb fî 6 8.700 aded Beher 6 aded fî 1 1.450
Bahâ-i bend-köşe beher sevb fî 4 aded 5.800 aded Beher 100 aded fî 60 3.480		

[**MAD.d-23321-2**] [**s. 4**]

Tetimme-i harc-ı âyenhâ-i cedîd an-muhasebe-i ihrâcât-ı cebehâne-i âmire an 14 Receb sene 930

Bahâ-i rişte-i rengîn berây-ı dûhten-i âhenhâ-i cedid 3 tobra 825 Be-cihet-i 150 tobra, fî 3 450 Beher 13 Be-cihet-i 150 tobra, fî 2,5 375	Be-cihet-i eğehâ-i cedîd-i âheneş an-cebehâne dâde end 29 aded fî 8 232	Be-cihet-i ücret-i deşmek-i ? eğehâ-i cedîd 42 aded Fî 5 210
Ücret-i sâhten-i rende ve meşale-i âheneş-i cebehâne 43 aded, fî 7	Bahâ-i saphâ-i eğe ve burgu ve gayruhû 110 aded	Bahâ-i penbe berây-ı bitâne-i âyenhâ Beher sevb fî 8 dirhem

301	133	29 vakiyye fî 7 203

Be-cihet-i harc-ı müteferrika berây-ı mühimmât-ı cebehâne-i âmire
125.112

Bahâ-i revgan-ı zeyt berây-ı mühimmât-ı cebehâne 406 medre Be-cihet-i 117 medre1549 fî 18,5; Be-cihet-i 180 medre fî 19; Be-cihet-i 109 medre fî 18 7.546	Bahâ-i kirpas-ı keten berây-ı harc-kerden-i boğçahâ-i cebehâne ve gayruhû 541 zirâ‘ Fî 3 1.623	Bahâ-i mismâr-ı batya-i büzürg 115.500 aded Beher 1.000 aded Fî 40 4.618
Bahâ-i mismâr-ı batya-i küçük 422.250 aded Fî 28 11.823	Bahâ-i mismâr-ı katıl (hatıl) berây-ı bıtâne 74.900 aded Beher 1.000, fî 20 1.498	Be-cihet-i bend-i teberhâ-i Eflak 1.300 kabza Fî 2,25 2.925
Bahâ-i veznehâ-i tüfenk-i harcî 1.210 aded, fî 12 14.520	Baha-i veznehâ-i fitil-i küçük an-fırın 4.820 aded, fî 3,5 16.870	

[**s. 5**]

Tetimme-i muhâsebe-i ihrâcât-ı cebehâne-i âmire an 14 receb sene 930

Bahâ-i kundağ-ı tüfenk-i harcî-i küçük 1.494 kabza, fî 12 17.928	Bahâ-i sürb berây-ı rîhten-i kundakhâ-i tüfenk berây-i enderûn be-ma‘rifet-i ser-hâzin-i enderûn 1,5 kantar, fî 82 123	Ücret-i rencîden-i kundakhâ-i mezkûr 2.000 aded, fî 6 12
Be-cihet-i tılâ-kerden-i mesâmîr-i mütenevvi‘a berây-ı harc-ı kodak-ı hâs ve cebehâ-i hâs 12.000 aded Beher 1.000 fî 59 708	Baha-i kalıb-ı kundakhâ-i tüfenk-i cebehâne 102 kıt‘a Be-cihet-i 35 kıt‘a fî 9 hâne Be-cihet-i 33 kıt‘a fî 5 hane Be-cihet-i 34 kıt‘a fî 3 hane, beher 3 kıt‘a fî 400 13.600	Be-cihet-i harc-ı harîr ve bâfte ve ücret-i navlun-ı keştî ve gayruhû ber-mûceb-i mektûb-ı mevlânâ kādî-i Bursa 467
Ücret-i hammâlân berây-ı âverd-i tenüke-i âhen an-cebehâne-i köhne ilâ cebehâne-i âmire 103 hıml, fî 1 103	Bahâ-i miyân-bend-i dest be-zirâ‘-ı Bursa 2.796 zirâ‘, fî 2,5 6.990	Ücret-i acele berây-ı âverden-i âhen-i hâm ve keçe-i tozluk ve garâr 11 acele 162 kantar ve 75 lodra Beher kantar fî 12, beher 20 1.973

		An-Edirne ilâ İstanbul
Ücret-i hammâlân-ı müteferrika berây-ı mühimmât-ı cebehâne vâki‘ şüde est 307	Bahâ-i ... berây-ı hıfz-kerden-i derimhâ-i cebehâne 139 keylçe, fî 3 417	Bahâ-i ... berây-ı pâk-kerden-i derimhâ 6 hıml, fî 6 36
Bahâ-i tel-i pirinç berây-ı kundağ-ı tüfenk-i cebehâne 4 vakiyye ve 300 dirhem Fî 18 79	Bahâ-i tel-i âhen berây-ı kundağ-ı tüfenk-i cebehâne 3 vakiyye ve 300 dirhem 54	Bahâ-i sap-ı kürek-i âhen berây-ı mühimmât-ı cebehâne-i âmire 220 aded 235

[**MAD.d-23321-3**] [**s. 6**]

Bahâ-i keyl-i veznehâ-i tüfenk-i harcî 25 aded, fî 1 25	Bahâ-i kantar-ı dest-i küçük berây-ı vezn-kerden-i esbâbhâ-i cebehâne 1 kıt‘a 40	Be-cihet-i harc-ı kârhâne-i haddâdân ve sandık 239
Ücret-i sabbâğ berây-ı reng-kerden-i bendhâ-i rişte-i sefîd-i cebehâne bi-zirâ‘-ı Bursa 711 zirâ‘ 56	Bahâ-i saphâ-i kızılcık an-kaza-i Onikidivan âmed ber-mûceb-i hükm-i hümayun 19.100 aded 1.000	Be-cihet-i navlun-ı keştî berây-ı âverden-i saphâ-i mezkûr 1.500
Ücret-i hammâlân berây-ı âverden-i saphâ-i mezkûr an-iskele ilâ cebehâne 118 hıml, fî 1,5 176	Be-cihet-i destere-i hızâr berây-ı sâhten-i çeleng-i harîr be-cihet-i meremmet-kerden-i geçimhâ ve gayruhû 5.641 dirhem 1.906 Be-cihet-i 4.841 dirhem, beher 100 dirhem fî 40 Be-cihet-i 1.500 dirhem 250 Tezgâh-ı kazzâz-ı cebehâne	Bahâ-i şem‘-i asel-i hâm berây-ı sâhten-i şem‘-i bal ve bazı mühimmât-ı cebehâne an-kaza-i Tırnova ve Yanbolu ber-mûceb-i hükm-i hümayun 14 kantar, 6.900 Be-cihet-i 12 kantar, fî 490 Be-cihet-i 2 kantar, fî 510
Ücret-i acele berây-ı âverden-i şem‘-i mezkûr ber-mûceb-i mektûb-ı kādî-i mezbur 300	Baha-i sap-ı kürek-i ahen ki an-kaza-i İznikmid âmed ber-mûceb-i hükm-i hümayun ve mektûb-ı kādî-i hod 10.000 aded Beher 1.000 aded fî 450 4.500	Ücret-i navlun-ı keştî berây-ı âverden-i saphâ-i mezkûr 400
Be-cihet-i harc-ı hurda-i mezkûr 20	Ücret-i hammâliyye berây-ı âverden-i saphâ-i kürek-i mezkûr an-Bab-ı Âhûr ilâ cebehâne 80 hıml, fî 1 80	Baha-i derâhim berây-ı cebehâne 35

[**s. 7**]

Tetimme-i muhâsebe-i ihrâcât-ı cebehâne-i âmire an-tahvîl-i Piri Çelebi emîn-i cebehâne an 14 Receb sene 930 ilâ 14 Receb sene 931

Bahâ-i kufl-i büzürg berây-ı bâb-ı cebehâne 1 kıt‘a 23	Bahâ-i sepet-i küfe berây-ı mühimmât-ı cebehâne 100 aded, fî 2 200	Bahâ-i yumuşaklık berây-ı tolgahâ-i cebehâne 120 aded, fî 7 840
Bahâ-i nimten-i sefîd berây-ı mühimmât-ı cebehâne 50 kıt‘a, fî 23 1.300	Bahâ-i keçehâ-i harcî berây-ı mühimmât-ı cebehâne 30 kıt‘a, fî 4 120	Bahâ-i zağ berây-ı mesâlih-i saykalcıyân 2 vakiyye, fî 4,5 9
Be-cihet-i harc-ı âdet-i kemân-ı zenberekhâ-i polad an-yed-i Ali b. Arab zenberekî beherine fî 5 kabza fî 8 40	Be-cihet-i harc-ı hurda-i tahta-i kundağ-ı mîrî 122	Bahâ-i tokahâ-i Şamî berây-ı mühimmât-ı yarakhâ-i cebehâne 2.047 aded Beher 5 aded, fî 2 818
Bahâ-i … berây-ı pâk-kerden-i derimhâ-i hâs an-enderûn 8		

Be-cihet-i el-meremmât
4.854

Bahâ-i bâfte-i rengîn berây-ı meremmet-kerden-i yarakhâ-i cebehâne 26 zirâ‘, fî 18 468	Ücret-i erre-keşân berây-ı kenden-i tahta-i yazı be-cihet-i meremmet-kerden-i sanâdîk-ı cebehâne 2 nefer, fî yevm: 12 Fî 43 eyyâm 516	[s. 8] Bahâ-i fülüs-i Galata li-vaz‘ı flori berây-ı meremmet-kerden-i zeyilhâ-i cebehâne 1.000 aded 50
Bahâ-i çengel ve bâfte berây-ı meremmet-kerden-i zeyilhâ-i mezkûr 20 deste, fî 9 180	Bahâ-i tenüke-i âhen-i kal‘î berây-ı mühimmât-ı cebehâne 150 aded 550 Be-cihet-i 50 aded, fî 3 Be-cihet-i 100 aded, fî 4	Bahâ-i gâvsâle berây-ı meremmet-kerden-i zeyilhâ 10 aded 392 Be-cihet-i 3 aded, fî 35 Be-cihet-i 7 aded, fî 41
Bahâ-i engişt berây-ı meremmet-kerden-i esbâbhâ-i cebehâne 34,5 küfe, fî 8 276	Bahâ-i bendhâ-i rişte berây-ı meremmet-kerden-i yarakhâ be-zirâ‘-i Bursa 1.331 zirâ‘, fî 1,5 1.995	Bahâ-i bileği berây-ı mesâlih-i saykalcıyân 3 aded, fî 26 78
Ücret-i meremmet-i rende ve meş‘ale berây-ı saykalcıyân 3 aded Fî 5 15	Bahâ-i rîşte-i sefîd berây-ı dûhten-i zeyilhâ 14	Bahâ-i şem‘-i asel berây-ı meremmet-kerden-i esbâbhâ 9 vakiyye, fî 16 144
Bahâ-i rîşte-i rengîn berây-ı duhten-i yarakhâ 35 tobra, fî 3	Bahâ-i eğehâ-i cedîd berây-ı mesâlih-i cebeciyân 9 kıt‘a, fî 8	

105	72	

El-bâkī
18.182

Mahsûb ber-mûceb-i muhâsebe-i âtiyye

Ani'n-nükūd 8.894	Harîr 54 lodra ve 71 dirhem Fî 94,5 5.170	Bâfte-i rengîn 157 zirâ‘ Fî 21, fî 3 3.366	Boğası 16 kıt‘a Fî 47 752

El-fakīr

Mehmed

[**MAD.d-23321-6**] [**s. 14**]

Muhâsebe-i ihrâcât-ı cebehâne-i âmire ma‘a harc-ı mühimmât-ı sefer-i Budim an-tahvîl-i Piri Çelebi emîn-i cebehâne an 14 Receb sene 931 ilâ 14 Receb sene 932

Asl-ı mâl
Fî sene
594.153

An-bakiyye-i muhâsebe-i mâziyye an-tahvîl-i hod an 14 Receb sene 930 ilâ 14 Receb sene 931
18.182

Ani'n-nükūd 8.894	Harîr 54 lodra ve 71 dirhem Fi 94,5 5.170	Bâfte-i rengîn be-zirâ‘-i Bursa 157 zirâ‘, fî 21 Fî 3 3.366	Boğası-i rengîn 16 kıt‘a Fî 47 752

An-hızâne-i âmire bi'd-defa‘ât
560.000

Fî gurre-i Rebî‘u'l-evvel Def‘a Fî 11 Safer sene 932 50.000	Fî 8 Rebî‘u'l-âhir Def‘a Fî 7 Rebî‘u'l-âhir sene-i minh. 50.000	Def‘a Fî 13 Rebî‘u'l-âhir sene-i minh. 50.000	Def‘a Fî 8 Cemâziye'l-evvel sene-i minh. 50.000
Fî 28 Cemâziye'l-evvel Def‘a Fî 4 Cemâziye'l-âhir sene-i minh 50.000	Def‘a Fî 17 Cemâziye'l-âhir sene-i minh. 30.000	Def‘a Fî 26 Cemâziye'l-âhir sene-i minh. 50.000	Def‘a Fî 5 Receb sene-i minh. 100.000
Def‘a Fi 9 Receb sene-i minh. 100.000	Def‘a Fî selh-i Receb sene-i minh. 35.000	An-mahsûl-i beytü'l-mâl-i cemâ‘at-i cebeciyân-ı Dergâh-ı âlî	An-tahvîl-i mevlânâ kādî-i Bursa ber-mûceb-i hükm-i hümâyûn ve mektûb-

		3.691	i hod fî 4 Receb sene 932
Kilim-i zemîn berây-ı pûşîş-i cebehâne an-bahâ-i muhtelife 122 kıt‘a 7.280			

Vuzi‘a min zâlik
529.284
Be-cihet-i ihrâcât-ı sanâdîk-i mütenevvi‘a
38.558

Harc-ı sanâdîk-ı âyenhâ-i cedîd ma‘a siperhâ-i dolabî ve harbe ve veznehâ ve gayruhû
237 zevc
25.408

Bahâ-i tahta-i yazı beher zevc fî 6 aded 1.422 aded Be-cihet-i 518 aded, fî 5 Be-cihet-i 904 aded, fî 6 8.014	Bahâ-i dıraht-ı tenüke berây-ı pâ-yı sanâdîk-i mezkûr beher zevc fî 2 aded 474 aded, fî 3,5 1.659

[**s. 15**]

Tetimme-i muhâsebe-i ihrâcât-ı cebehâne-i âmire

Bahâ-i meşîn-i rengîn Beher zevc fî 2 aded 474 aded Be-cihet-i 348 aded, fî 4 Be-cihet-i 126 aded, fî 4 2.070	Bahâ-i keçe-i harcî beher zevc fî 2 474 aded Fî 4 1.896	Be-cihet-i âlât-ı âhen-i sanâdîk beher 20 sandık fî 1 deste 24 deste beher deste, fî 77 1.848
Bahâ-i dem-i gavtana ve esb berây-ı sanâdîk-i cebehâne 237 zevc 9.608		
Be-cihet-i gavtana beher sandık fî 3 kıt‘a 423 aded Be-cihet-i 163 aded, fî 14 Be-cihet-i 260 aded, fî 16	Be-cihet-i dem-i esb beher sandık fî 4 aded 384 aded Be-cihet-i 116 aded, fî 6,5 Be-cihet-i 268 aded, fî 9	Ücret-i hammâliyye berây-ı âverden-i derim ve meşîn ve tahta-i yazı ve gayruhû 209 hıml, fî 1,5 313

Harc-ı sanâdîk-i tüfenk
60 zevc
4.792

Bahâ-i tahta-i yazı Beher zevc fî 5 aded 300 aded, fî 6 1.800	Bahâ-i dıraht-ı tenüke berây-ı pâ-yı sanâdîk beher zevc fî 2 aded 120 aded Be-cihet-i 14 aded, fî 3,5	Bahâ-i meşîn-i rengîn Beher zevc fî 2,5 aded 150 aded Be-cihet-i 54 aded, fî 4, fî 6 Be-cihet-i 31, fî 4, fî 2

	Be-cihet-i 106 aded, fî 4 473	728
Bahâ-i derim-i âhen Beher zevc fî 4 aded 240 aded, fî 6,5 1.560	Be-cihet-i âlât-ı âhen-i sanâdîk 3 deste fî 77 231	

Harc-ı sanâdîk-ı findukhâ-i tüfenk
170 zevc
8.358

Bahâ-i tahta-i yazı 260 aded, fî 18 3.708	Ücret-i neccârân-ı şehir ma‘a şâkirdân 4.650	
	Bi-cihet-i üstâdân 14 neferen, fî 10 27 eyyâm 3.780	Be-cihet-i şâkirdân 6 neferen, fî 5 19 eyyâm 870

[**MAD.d-23321-7**] [**s. 16**]

Be-cihet-i harc-ı çûbhâ-i nîze-i şâpta
57.932

Bahâ-i çûb-i nîze-i şabita-i dırâz-i sefîd ve rengîn 307 aded Be-cihet-i 598 aded, fî 9 Be-cihet-i rengîn 9 aded, fî 12 5.490 Def‘a berây-ı enderûn; 43 aded, fî 9: 387 Yekûn 5.877	Be-cihet-i ücret-i serrâcîn-i şehr berây-ı kaplama-i sifri çûbhâ-i şabita 588 kıt‘a 41.060 Be-cihet-i 578 kıt‘a, fî 70 Be-cihet-i 10 kıt‘a, fî 60
Bahâ-i top ve diplik-i? nühâs bâ-kalay berây-ı çûb-ı şabita 607 aded, fî 17 10.319	Bahâ-i nemedhâ-i kepenk-i sefid berây-ı gılaf-kerden-i şabita-i mezkûr 7 kıt‘a 640 Be-cihet-i 6 kıt‘a, 85 Be-cihet-i 1 kıt‘a, 130
Bahâ-i rîşte-i sefîd berây-ı dûhten-i gılâfhâ 36	

Be-cihet-i harc-ı müteferrika berây-ı mühimmât-ı cebehâne-i âmire
416.765

Bahâ-i kemânhâ-i çağa berây-ı mühimmât-ı sefer ve gayruhû 5.996 (5.196) kabza 104.516 Be-cihet-i 596 kabza, fî 21 Be-cihet-i 4.600 kabza, fî 20	Bahâ-i zıh-ı kemânhâ-i çağa-yı mezkûr 2.291 deste Fî 5,5 12.601	Bahâ-i zıh-ı kemânhâ-i tahta 18 aded Fî 15 270
Bahâ-i hârir-i çile berây-ı	Bahâ-i kundağ-ı tüfenk-i hâs	Bahâ-i kundağ-ı mütenevvi‘a

zıh-ı kemânhâ-i çağa ve hâs 100 dirhem 115	1.31 kabza Fî 20 20.620	berây-ı tüfenkhâ-i küçük-i harcî 2.520 kabza 31.000 Be-cihet-i 2.140 kabaz fî 12 Be-cihet-i 380 kabza, fî 14
Bahâ-i veznehâ-i tüfenk-i hâs 1.032 aded, fî 23 23.736	Be-cihet-i senderus-kerden-i kundağ-i tüfenk-i hâs be-cihet-i karhâne-i reviş-sâhtend? 124 kabza, fî 8 992	[s. 17] Bahâ-i veznehâ-i tüfenk-i harcî 4.679 aded, fî 12 56.148
Bahâ-i veznehâ-i fitil berây-ı tüfenk-i hâs an-fırın 1.387 aded, fî 5,5 7.628	Bahâ-i veznehâ-i fitil berây-i tüfenk-i harcî 86 aded, fî 3,5 300	Bahâ-i veznehâ-i büzürg an-fırın berây-ı tüfenk-i hâs 34 aded, fî 15 510
Bahâ-i revgan-ı zeyt berây-i mühimmât-ı cebehâne 122 medre 2.654 Be-cihet-i 102 medre, fî 22 Be-cihet-i 20 medre, fî 20,5	Bahâ-i yumuşaklık berây-ı tolgahâ 2.734 kıt‘a Fî 7 19.138	Bahâ-i kufl-i hâs berây-ı hıfz-kerden-i yarakhâ-i hâs 295 aded Fî 8 2.360
Bahâ-i kufl-i harcî berây-ı sanâdîk-ı cebehâne 3.260 aded Fî 3 9.780	Bahâ-i kilimhâ-i zıhı[1550] berây-ı pûşîş-i sanâdîk-ı cebehâne berây-ı sefer 283 kıt‘a 13.502	
	An-tahvîl-i mevlânâ kādî-i Bursa ki der-bâlâ-yı mezkur est an-bahâ-i muhtelife 122 aded 7.280	Ani'l-mübâya‘ât 161 kıt‘a Be-cihet-i 66 kıt‘a, fî 40 Be-cihet-i 2 kıt‘a, fî 32 Be-cihet-i 2 kıt‘a fî 39 Be-cihet-i 55 kıt‘a fî 38 Be-cihet-i 6 kıt‘a fî 36 Be-cihet-i 6 kıt‘a fî 39 Be-cihet-i 2 kıt‘a fî 50 Be-cihet-i 2 kıt‘a fî 52 Be-cihet-i 20 kıt‘a fî 35 6.222
Be-cihet-i navlun-ı keştî berây-ı âverden-i kilimhâ-i zıhı an-Bursa ilâ İstanbul 50	Bahâ-i kîsehâ-i zırh berây-ı mühimmât-ı sefer 1.650 aded Fî 7 11.550	Bahâ-i nemedhâ-i[1551] sefîd berây-ı reng-kenden-i sürh 45 aded Be-cihet-i 7 aded, fî 75 Be-cihet-i 10 aded, fî 24 Be-cihet-i 4 aded, fî 55 Bec-ihet-i 24 aded, fî 80 2.905
[s. 18] Ücret-i sabbâğ berây-ı renk-kerden-i sürh-i nemedhâ-i sefîd be-cihet-i pûşîden-i	Bahâ-i boğası-i rengîn berây-ı mühimmât-ı cebehâne 41 kıt‘a Be-cihet-i 3 kıt‘a, fî 30	Bahâ-i nimten-i sefîd berây-ı mühimmât-ı cebehâne 30 kıt‘a Fî 25

[1551] Keçeler

sanâdîk-ı cebehâne 115 kıt‘a 2.545 Be-cihet-i 15 kıt‘a, fî 23 Bec-ihet-i 100 kıt‘a, fî 22	Be-cihet-i 13 kıt‘a, fî 25 Be-cihet-i 5 kıt‘a, fî 23 Be-cihet-i 10 kıt‘a, fî 26 Be-cihet-i 10 kıt‘a, fî 24 1.030	750
Bahâ-i rîşte-i rengîn berây-ı dûhten-i esbâbhâ-i cebehâne 166 tobra 445 Be-cihet-i 61 tobra, fî 3 Be-cihet-i 105 tobra, fî 7,5	Bahâ-i bulgarı1552 berây-ı bend-kerden-i teberhâ-i Eflak 52 kıt‘a 2.585 Be-cihet-i 1 kıt‘a, [fî] 35 Be-cihet-i 51 kıt‘a, fî 50	Bahâ-i gâvsâle berây-i bend-kerden-i teberhâ-i mezkûr 10 kıt‘a Fî 36 360
Bahâ-i kayış berây-ı bend-kerden-i teberhâ-i mezkûr 6 kıt‘a, fî 44 264	Bahâ-i zâğ berây-ı saykalcıyân 3 kıyye, fî 5 15	Be-cihet-i meremmet-i anbâr-ı tüfenk-ı harcî 133
Be-cihet-i meremmet-i anbâr-ı tüfenk-i hâs 265		

Be-cihet-i harc-ı kodakhâ-i hâs ma‘a girîbân-ı zırh berây-ı enderûn
849

Bahâ-i harîr-i rengîn berây-ı dûhten-i bıtâne-i kodak 65	Bahâ-i zırh-pâre berây-ı kodak ve yaldızcık ve dirçik?-i hâs 40	Be-cihet-i … kerden-i bıtâne-i mezkûrîn ve gayruhû 23	Be-cihet-i sâhten-i mıh-ı nukra 200
Be-cihet-i kûfte-kerden-i kolçak-ı hâs 300	Ücret-i zerger berây-ı rîhten-i mıh-ı mukra-i kodak ve dirçik … 27dirhem fî 1 27	Ücret-i sâhten-i mıh-ı nukra 20	Bahâ-i pâre-i atlas-ı sürh-i frengi berây-ı bıtâne 18
Bahâ-i mıh-ı Meis-i mutallâ berây-ı kolçakhâ-i/kodakhâ mezkûr 20 aded 15	Bahâ-i bend-i harîr bâ-kullabdân 235	Be-cihet-i tılâ-kerden-i mismâr-i Dinarî berây-ı kodak-ı hâs 3 kırat 10	Be-cihet-i dest-müzd-i bend-i kolçak ve mıh-ı nukra 32 aded 17 dirhem ,fî 1 17
Be-cihet-i girîbân-ı zırh-ı hâs 94			

[**s. 19**]

Tetimme-i harc-ı müteferrika

Be-cihet-i harc-ı kârhâne-i	Be-cihet-i ücret-i harrât1553	Bahâ-i saphâ-i külünk-i

[1552] Sahtiyan

haddâdân ve sorguç berây-ı kâr-kerden-i levâzım-ı cebehâne 184	berây-ı perdâht-kerden-i saphâ-i âlât-ı âhen-i cebehâne 9.657 aded 2.328 Be-cihet-i 5.427 aded, beher 100 aded fî 25 Be-cihet-i 4.200 aded, beher 100 aded, fî 23	süvari-i harcî 435 aded Fî 0,75 326
Be-cihet-i bahâ-i kodak-ı Dımışkī-i hâs berây-ı enderûn an-yed-i Pir Mehmet-i Acem cebehâne ma‘a harc-ı kodak-ı mezkûr be-ma‘rifet-i Ahmed Ağa ser-cebeciyân-ı sâbık 1.346		
Berây-ı bahâ-i kodak 1.000	Berây-ı bahâ-i efrenciye be-cihet-i tılâ-kerden-i mıh-ı nukra 174	Ücret-i zerger berây-ı bürîden ve tılâ-kerden-i mıh-ı nukra 172 dirhem, fî 1 172

Be-cihet-i ücret-i zerger berây-ı rîhten-i çapras-ı nukra-i zırh-ı hüsrevânî-i hâs be-cihet-i enderun âmed Çapras-ı büzürg 1 zevc Nukra 14 dirhem fî 1, 14	Be-cihet-i bahâ-i teberhâ-i a‘lâ-i hüsrevânî ... enderun an-yed-i Üstâd Hüseyin ser-dûz-ı cebehâne bâ-yed-i paşayân-ı izâm 1 kabza 2.000	Be-cihet-i harc-ı ..hâ-i kolçak-ı cebehâne berây-ı örtü-i penbe 211
Bahâ-i gılâf-ı şemşîrhâ-i cebehâne 3 kabza, fî 50 150	Ücret-i kiracıyân berây-ı âverden-i kemânhâ-i çağa an-havâlî-i Üsküdar ber-mûceb-i hükm-i hümâyûn ve mektûb-ı kādî-i hod 20 hıml, fî 220 4.400	Be-cihet-i tılâ-kerden-i mesâmîr-i mütenevvi‘a berây-ı mühimmât-ı cebehâne 530
Be-cihet-i harc-ı teberhâ-i hâs an-enderun âmed be-ma‘rifet-i ser-hâzin 374	Bahâ-i keçehâ-i harcî berây-ı mühimmât-ı cebehâne ve sefer-i hümâyûn 500 aded Be-cihet-i 200 aded, fî 4 Be-cihet-i 100 aded fî 4,5 Be-cihet-i 200 aded, fî 4,75 2.100	Bahâ-i meşîn-i rengîn berây-ı gılâf-ı tolgahâ ... ve gayruhû 126 aded Fî 5 630

[**s. 20**]

Bahâ-i rîşte-i penbe-i fitil berây-i tüfenkhâ-i cebehâne der-sefer-i Budim 42 kantar, 80 lodra Beher kantar fî 680 28.104	Bahâ-i ahen-i çubuk-ı hâm berây-ı sefer 95,5 kantar Fî 85 8.117	Bahâ-i sürb berây-ı levâzım-ı cebehâne 51 kantar, 80 lodra Fî 80 4.144

Baha-i zift berây-ı mühimmât-ı sefer 3,5 kantar Fî 50 175	Bahâ-i kefçe-i sürb berây-ı rîhten-i fındukhâ-i tüfenk 100 aded Fî 5 500	Bahâ-i kâğıd-ı İstanbul berây-ı mühimmât-ı sefer 200 deste Fî 5 1.000
Bahâ-i mismâr-ı tahta berây-ı mühimmât-ı sefer 175.000 aded Beher 1.000, fî 37 6.470	Bahâ-i bıçkı-i büzürg berây-ı mühimmât-ı sefer 30 kıt‘a [Fî] 130 3.900	Bahâ-i dest-erre berây-ı mühimmât-ı sefer 70 aded Fî 27 1.890
Bahâ-i mısrî-i bennâyân berây-ı sefer 60 aded Fî 7 420	Bahâ-i keser-ı poladi berây-ı sefer 29 aded Fî 15 435	Baha-i keser-i dest-i küçük 127 aded Fî 10,5 1.333
Bahâ-i çeküç-i bennâyân 65 aded Fî 6 390	Bahâ-i âhen-i erre berây-ı sefer 31 aded Fî 5 155	Bahâ-i burgu-i şülfe 200 aded Beher 100 aded, fî 120 240
Bahâ-i burgu-i pedavra 20 aded Fî 1 20	[s. 21] Bahâ-i terâzû-yi bennâyân 50 aded Fî 5 250	Bahâ-i burgu-i denklik/dengelik 26 aded Fî 12 312
Bahâ-i burgu-i fitil 100 aded Fî 5 500	Bahâ-i burgu-i mertek 37 aded 130	Bahâ-i resen-i sicim berây-ı bennâyân ve gayruhû 500 aded Beher 5, fî 2 220
Bahâ-i kanca-i âhen 300 aded Fî 6,5 1.950	Bahâ-i zırnıh-ı yaprak berây-ı sefer 12,5 kıyye 350	Bahâ-i çuvalduz berây-ı sefer 100 aded 55
Bahâ-i kespara berây-ı sefer 6 vakiyye 100 dirhem 75	Bahâ-i kav çakmak berây-ı sefer 2,5 kıyye 55	Bahâ-i sepet küfe berây-ı mühimmât-ı cebehâne 60 aded, fî 2 120
Bahâ-i terâzû-yi akçe 1 kıt‘a 130	Bahâ-i sanduk-ı terâzû 1 kıt‘a 25	Bahâ-i ... büzürg berây-ı hıfz-kerden-i revgan-ı neft ve zeyt 2 kıt‘a, fî 200 400
Bahâ-i bâfte ve harîr berây-ı dûhten-i yarak-ı ser-cebeciyan 84	Bahâ-i bendhâ-i şimşir-i cebehâne gayr ez-diblik 100 kabza, fî 16 Be-cihet-i 431 kabza, fî 10 5.910	[s. 22] Bahâ-i ... berây-ı nihâden-i zerhâ-i cebehâne 190 keylçe, fî 3 570
Bahâ-i ... dıraht berây-ı pâk-kerden-i zırhhâ 6 hıml, fî 6 36	Bahâ-i çengel berây-ı şimşirhâ 500 aded, beher 100 117 85	Bahâ-i bağ-ı şimşîrhâ-i cebehâne 310 aded 1.390 Be-cihet-i 300 aded, fî 4,5

		Be-cihet-i 10 aded, fî 4
Bahâ-i çeküç-i hadîd berây-ı cebeciyân 3 aded, fî 12 36	Bahâ-i hâk-i Galata berây-ı damga-yı yarakhâ-i cebehâne 5	Ücret-i hammâlân berây-ı âverden-i fitil otu an-Tophane ilâ cebehâne der-vakt-i sefer 74 hıml 173
Be-cihet-i harc-ı kürek-i haddâdân-ı cebehâne 669 Kürek/körük: 200 Çeşme-i körük: 19 Örs-i büzürg kıt‘a: 400	Bahâ-i engişt berây-ı mühimmât-ı cebehâne 83,5 küfe Fî 8 668	

Be-cihet-i el-meremmât

16.019

Bahâ-i mismâr-ı Demürtaşî bâ-kalay berây-ı meremmet-i yarakhâ-i mütenevvi‘a 34.904 aded Beher 1.000 fî 45 1.570	Bahâ-i mismâr-ı dinarî berây-ı geçimhâ-i esb 1.530 aded Fî 110 173	Bahâ-i mismâr-ı sultanî berây-ı daire-i geçimhâ 2.000 aded, fî 70 140
Bahâ-i mismâr-ı batonya?-i büzürg berây-ı yarakhâ-i mütenevvi‘a 12.500 aded, fî 40 500	Bahâ-i mismâr-ı batonya-i küçük berây-ı yarakhâ-i cebehâne 25.150 aded Fî 28 704	Bahâ-i çûb-ı sırık berây-ı nerdübân-ı cebehâne 4 aded 1.000
[**s. 23**] Be-cihet-i kalay-kerden-i mesâmîr-i mütenevvi‘a 28.600 aded Beher 1.000, fî 5 143	Be-cihet-i harc-ı yumuşaklık-ı hâs berây-ı enderun âmed 128	Ücret-i hammâlân-ı hurda berây-ı levâzım-ı cebehâne 187
Bahâ-i rîşte-i papuş berây-ı dûhten-i yarakhâ 19	Bahâ-i mitin-i Alaca berây-ı meremmet-kerden-i yarakhâ 3,5 zirâ‘, 3 rub‘ 81	Bahâ-i bend-köşe-i meremmet-i âyenhâ/âyinehâ ve gayruhû 300 aded Beher 100 aded fî 60 180
Be-cihet-i harc-ı meremmet-kerden-i siperhâ hâs berây-ı bıtâne ve nimte ve halka ve mesâmîr-i mütenevvi‘a ve tılâ-kerden-i mesâmîr ve harîr/demir ve gayruhû 1.238	Be-cihet-i meremmet-kerden-i çeküç-i cebehâne 16 aded Fî 4 64	Bahâ-i bendhâ-i rîşte berây-ı meremmet-i yarakhâ-i cebehâne 741 zirâ‘ Fî 1,5 1.112
Bahâ-i tokahâ-i Şamî berây-ı meremmet-kerden-i yarakhâ	Bahâ-i tokahâ-i büzürg berây-ı meremmet-kerden-i	Bahâ-i zubân-ı tokahâ-i Şamî 3.000 aded

3.750 aded Beher 5, fî 2 1.500	..hâ-i geçim-i cebehâne 179 aded Beher 2, fî 1 99	Beher 1.000, fî 40 120
Bahâ-i rîşte berây-ı meremmet-kerden-i ...hâ-i geçim 7 kıt‘a 22	Bahâ-i bâfte-i rengîn berây-ı meremmet-kerden-i cebehâ e nemed 162 zirâ Be-cihet-i 26 zirâ‘, fî 20 Be-cihet-i 36 zirâ‘, fî 21 1.276	Bahâ-i tahta-i yazı berây-ı meremmet-kerden-i sanâdîk 279 aded, fî 6 1.674
Bahâ-i meşîn-i rengîn berây-ı meremmet-kerden-i yarakhâ-i mütenevvi‘a 211 aded Be-cihet-i 146 aded, fî 4,05 Be-cihet-i 75 aded, fî 3,5 856	[s. 24] Be-cihet-i âlât-ı âhen-i sanâdîk berây-ı meremmet-kerden 18 deste 1.318 Be-cihet-i 14 deste, fî 77 Be-cihet-i 4 deste, fî 60	Bahâ-i keçe-i harcî berây-ı meremmet-i sanâdîk 177 aded Fî 4 708
Bahâ-i hürrem astın berây-ı meremmet-kerden-i sanâdîk 135 aded, fî 7 945	Be-cihet-i harc-ı hurdavât-i mütenevvi‘a 521	

Be-cihet-i harc-ı geçimhâ-i esb berây-ı meremmât
710

Bahâ-i kadîfe-i göynek-i sürh 1 tâk 267	Bahâ-i kayış berây-ı bendhâ 1 kıt‘a 36	Bahâ-i rîşte-i papuş berây-ı dûhten 9	Bahâ-i çeleng-i harîr 168 dirhem Fî 1,5 252	Berây-ı harc-ı hurda an-yed-i ser-hayyâtîn-i cebehâne 146

El-bâkī
64.869
Mahsûb ber-mûceb-i muhâsebe-i âtiyye

Ani'n-nükūd 55.581	Harîr 54 lodra ve 91 dirhem Fî 94,5 5.107	Bâfte-i rengîn be-zirâ‘-ı Bursa 157,5 zirâ‘ Fî 21 3 [tâ]k 3.366	Boğası-i rengîn 16 kıt‘a Fî 47 752

El-fakīr

Mehmed

Ek 2 : BOA. MAD. 23321 Nolu Defter Aslı

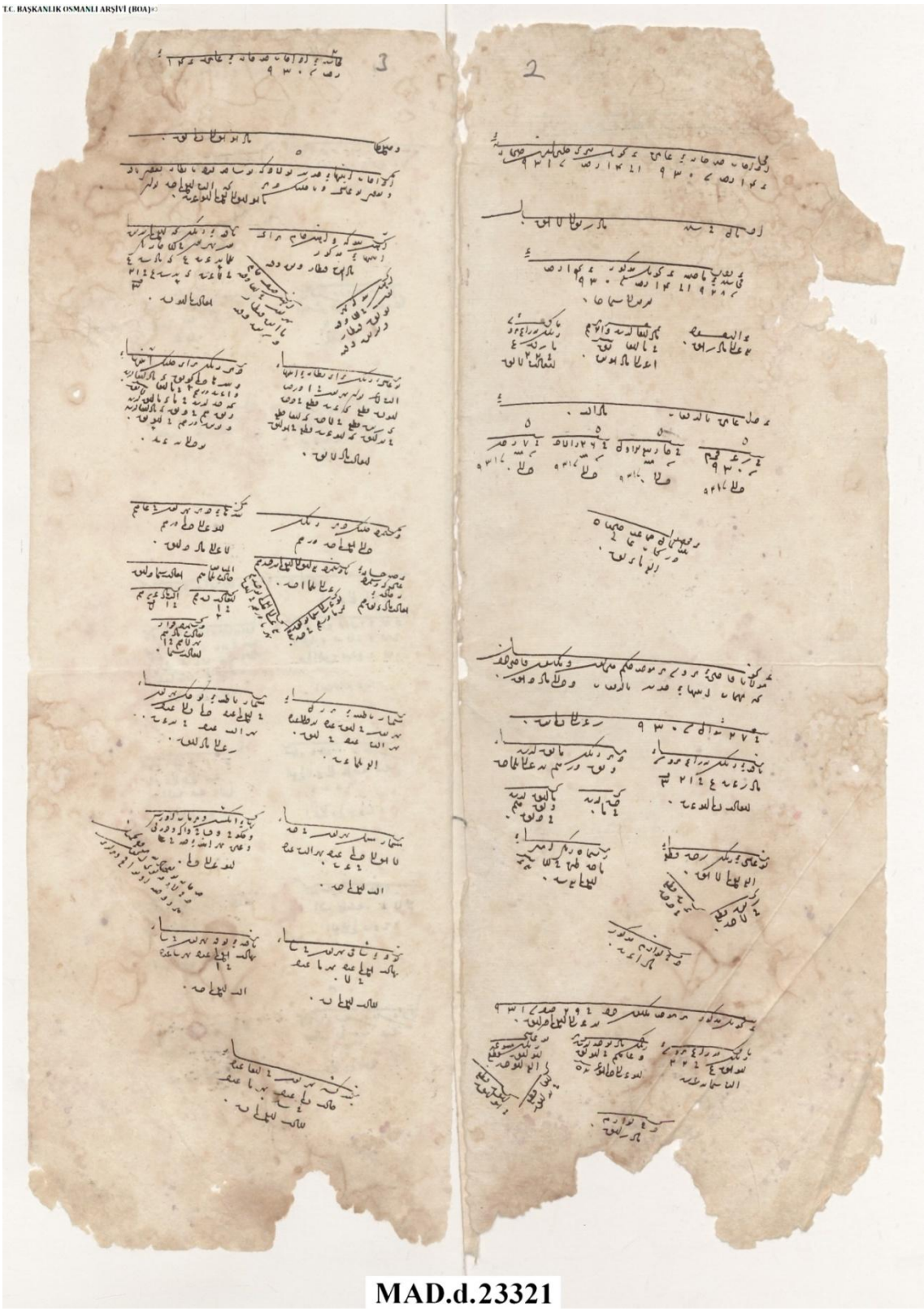

T.C. BAŞKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

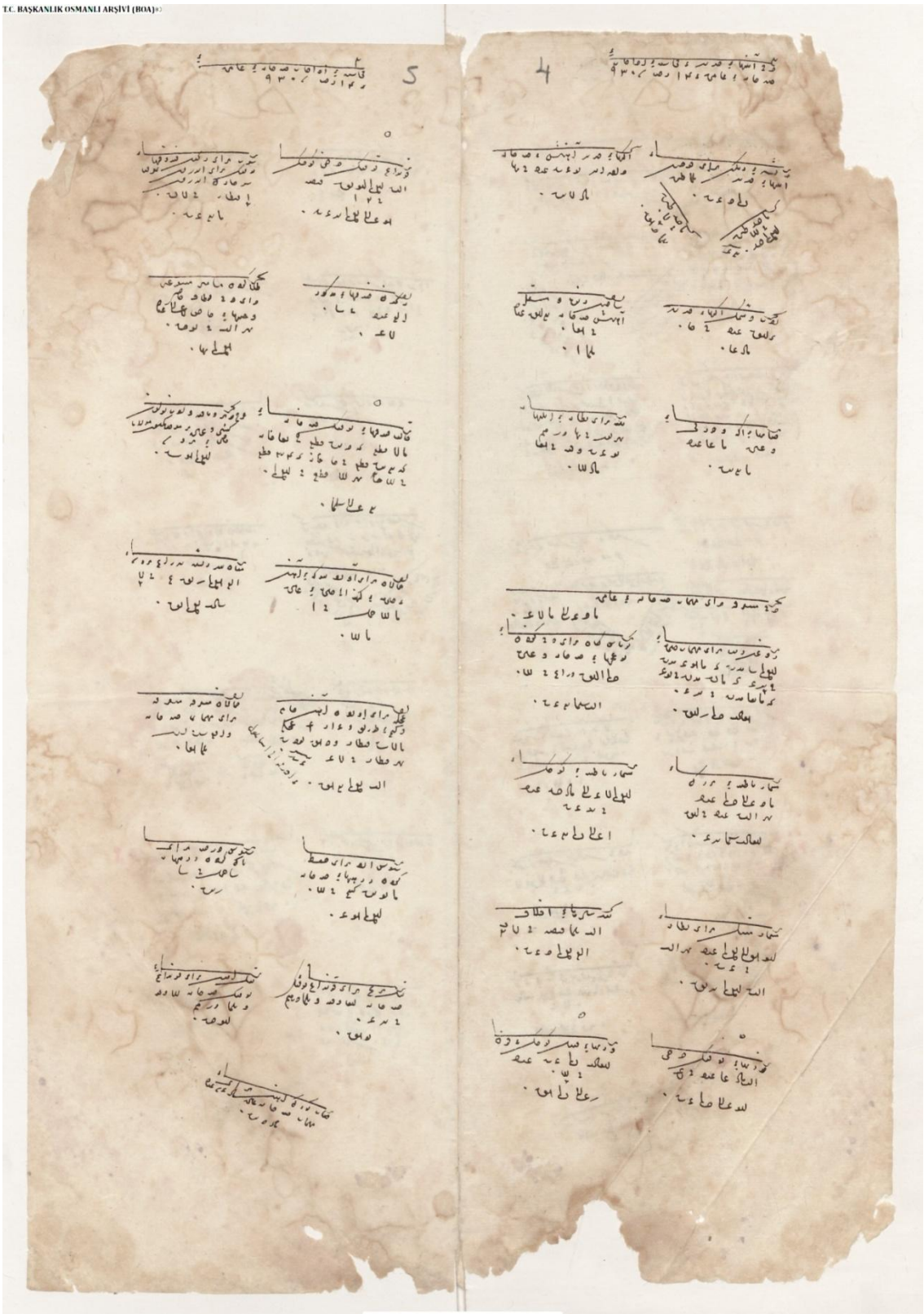

MAD.d.23321

T.C. BAŞKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

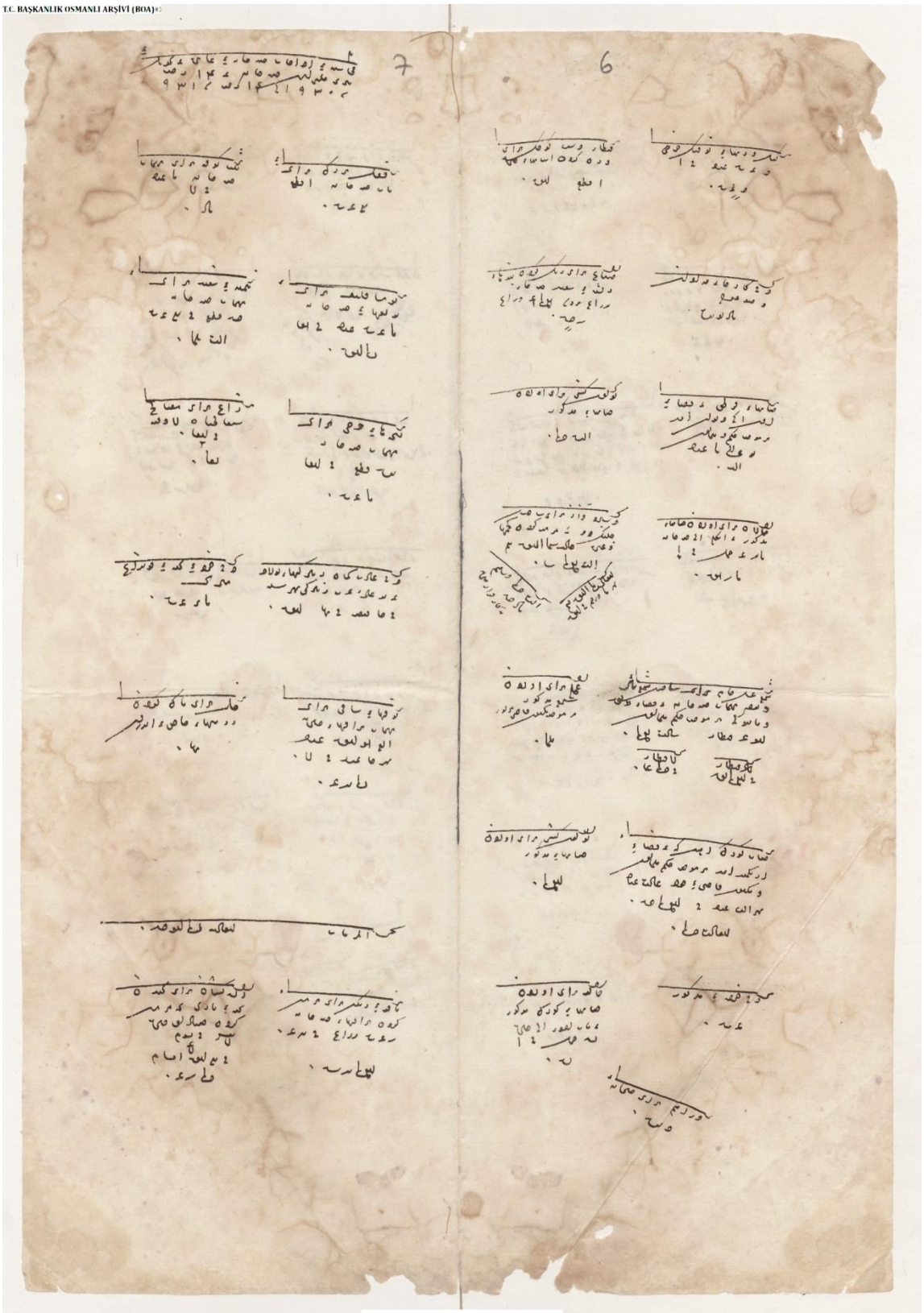

MAD.d.23321

T.C. BAŞKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

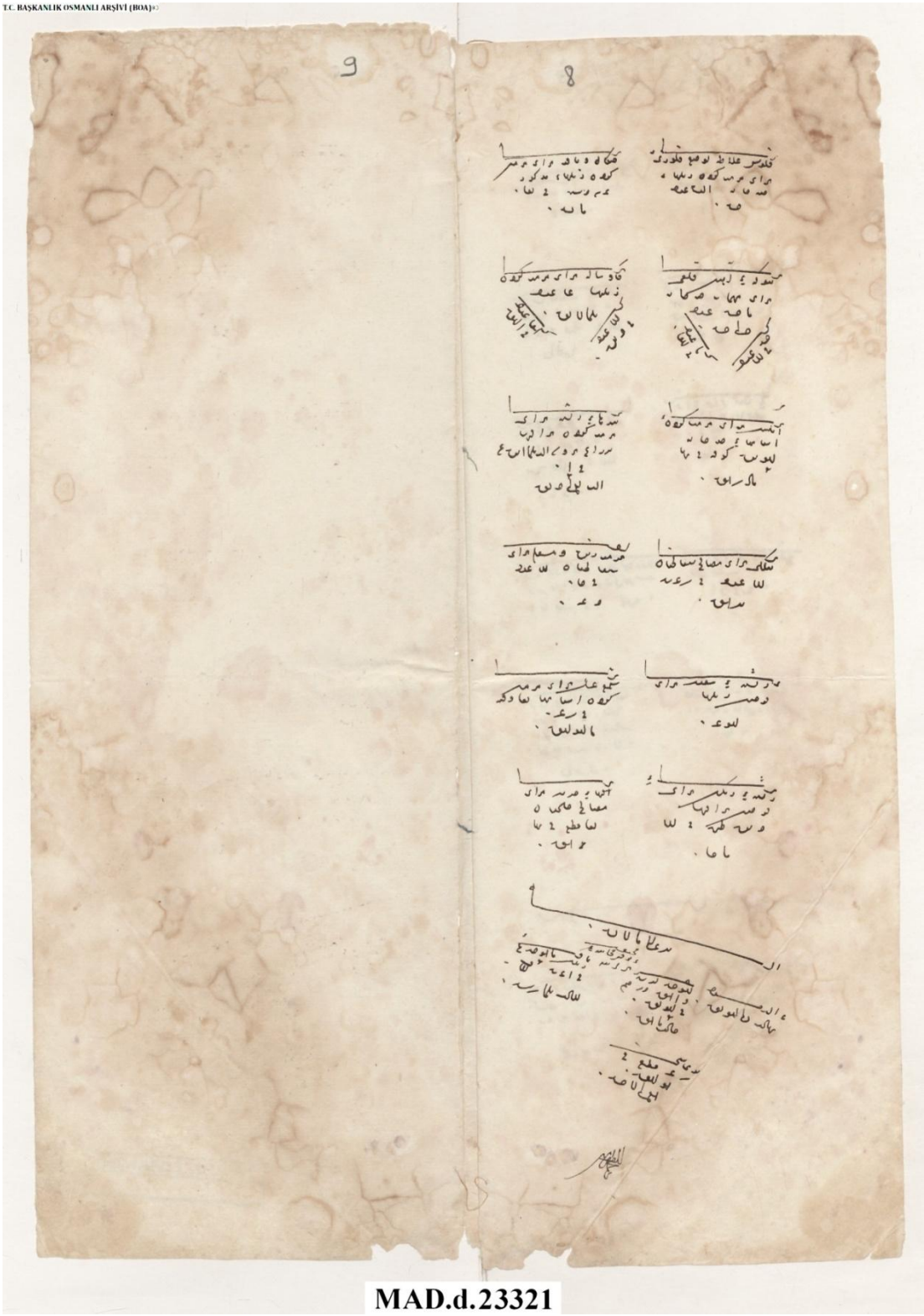

MAD.d.23321

T.C. BAŞKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)©

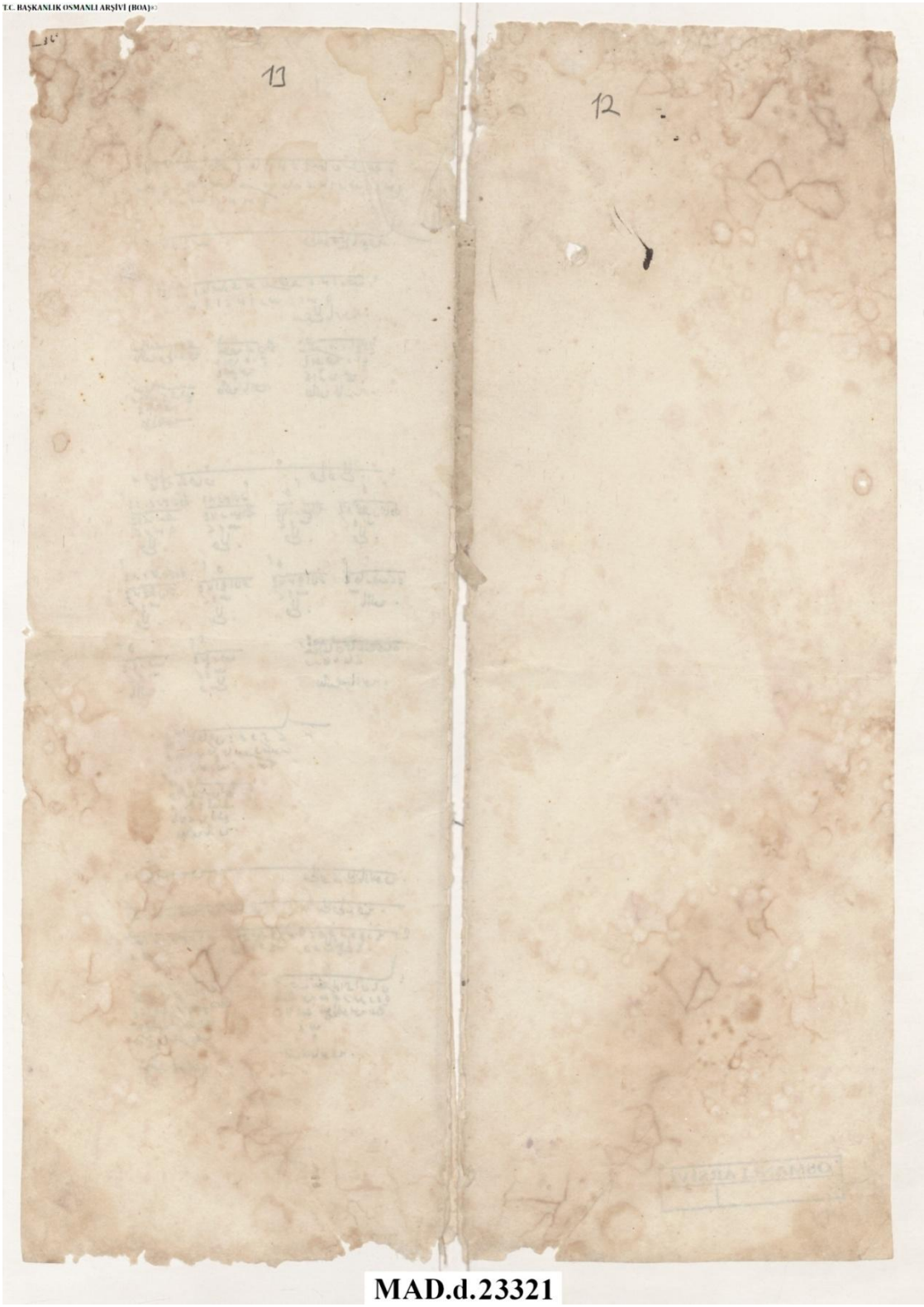

MAD.d.23321

T.C. BAŞKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

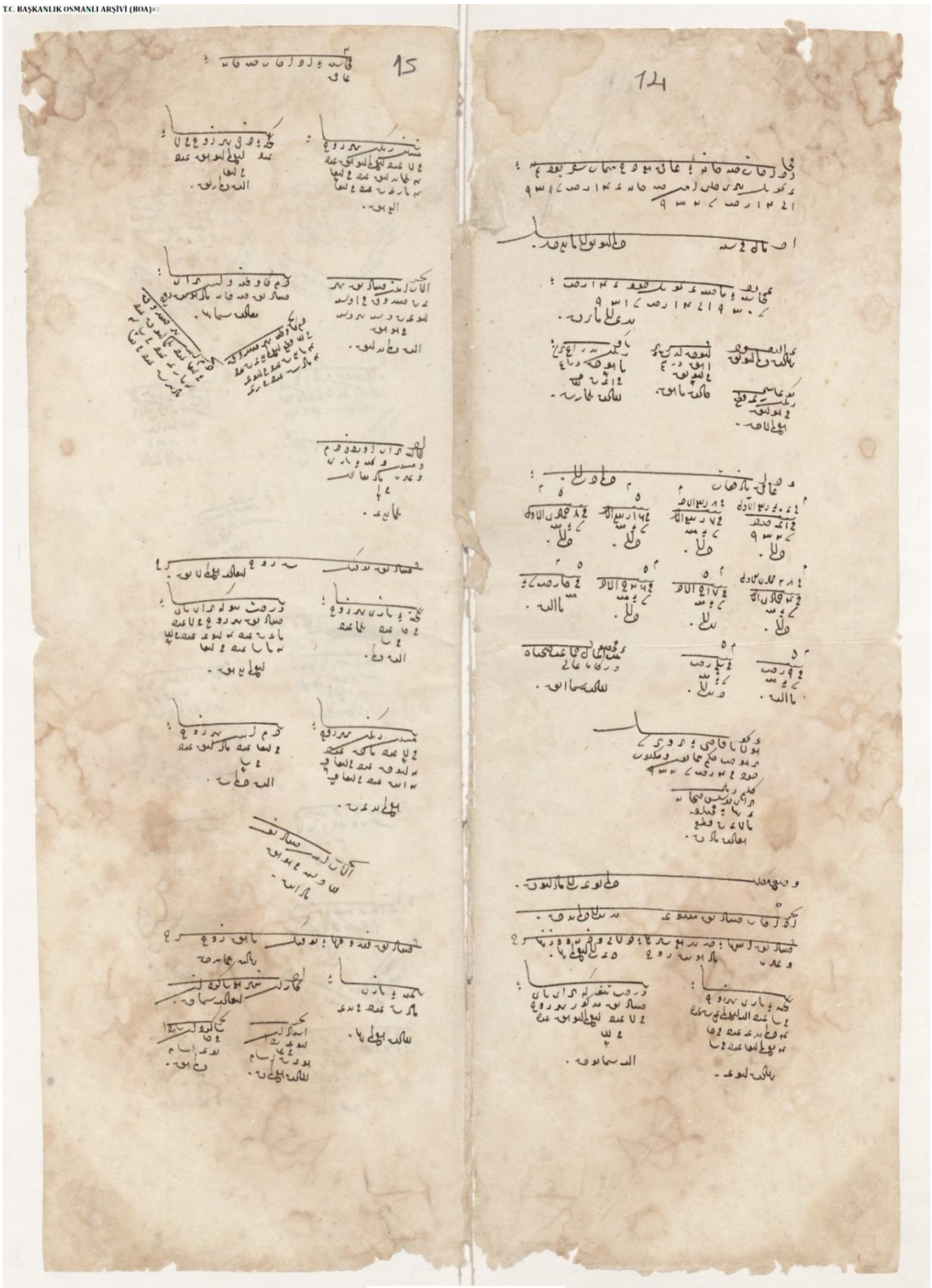

MAD.d.23321

T.C. BAŞKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

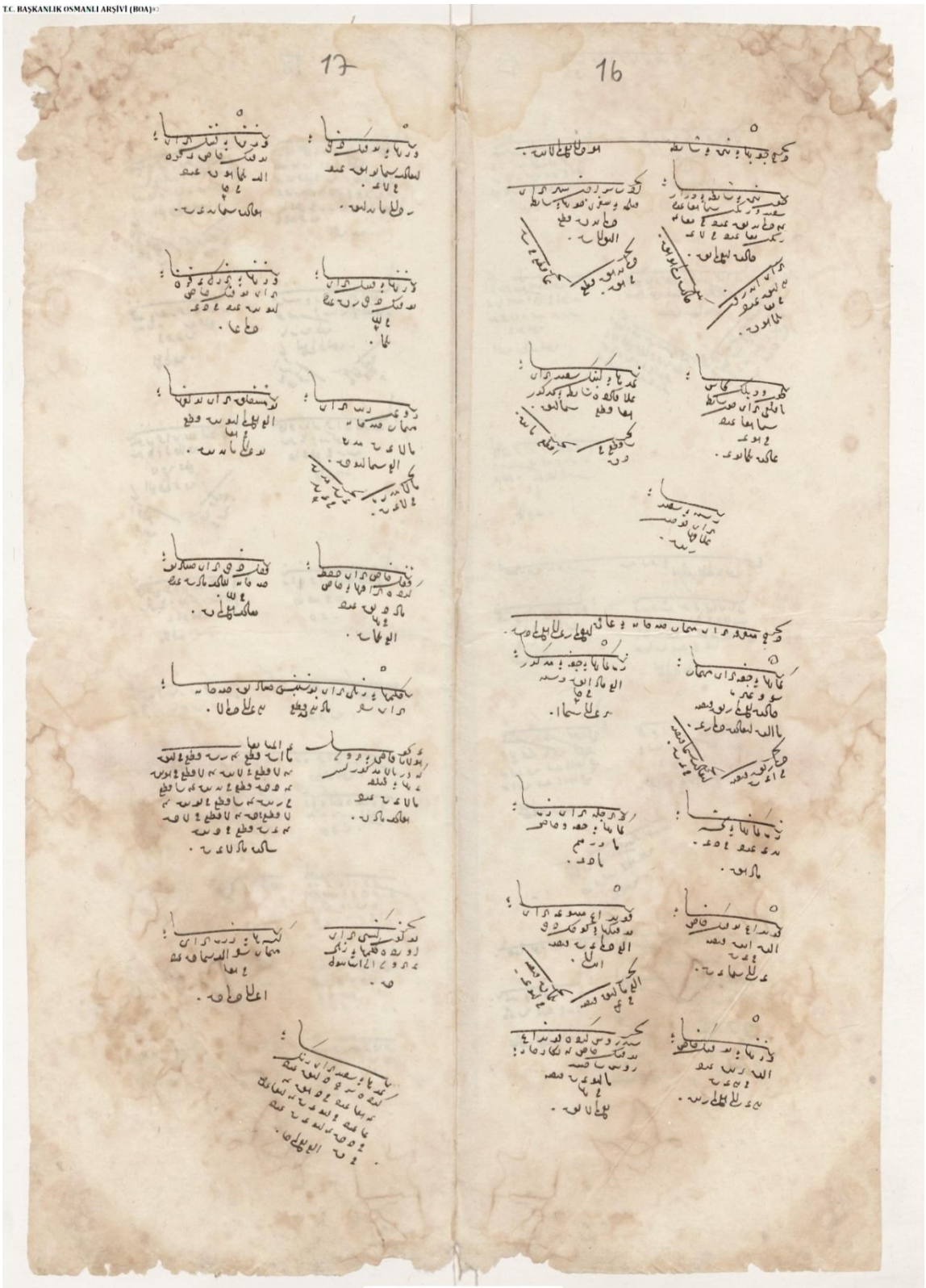

MAD.d.23321

T.C. BAŞKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

MAD.d.23321

T.C. BAŞKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

MAD.d.23321

T.C. BAŞKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

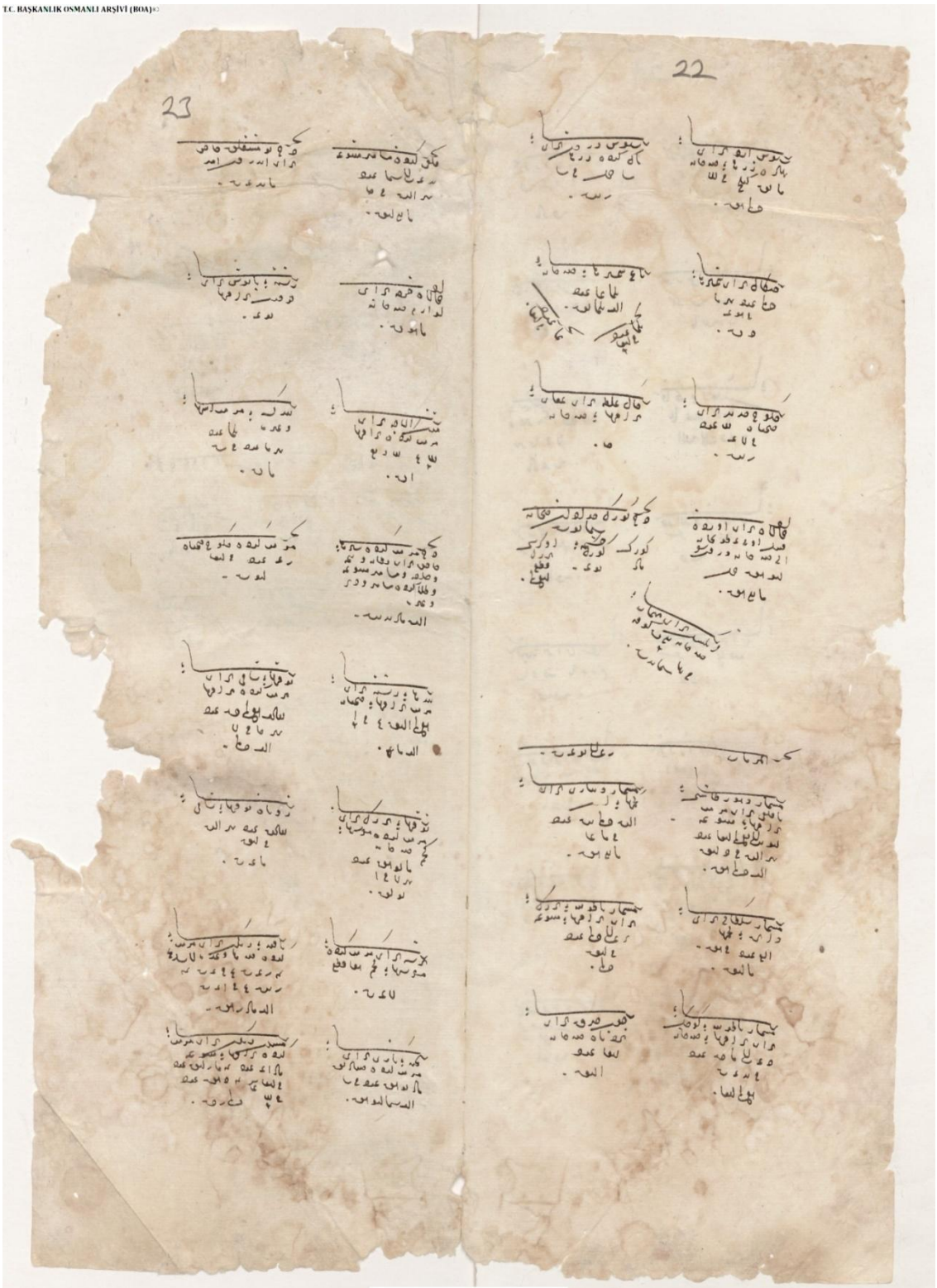

MAD.d.23321

T.C. BAŞKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

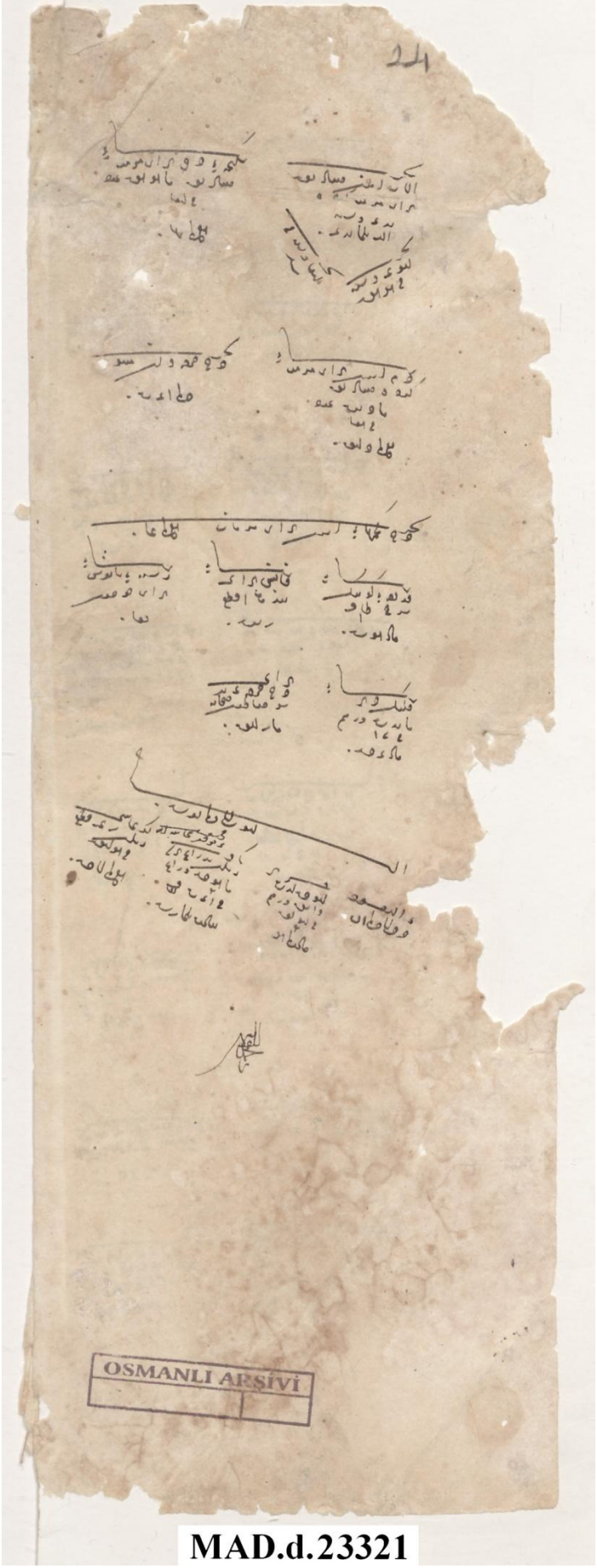

OSMANLI ARŞİVİ

MAD.d.23321

Şekil 1.1. Sokullu Mehmed Paşa'ya Ait Miğfer

Yer : Harbiye Askeri Müzesi

Şekil 1.2. Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa'ya Ait Olan Zırh Gömlek

Yer : Harbiye Askeri Müzesi

Şekil 1.3. Kanunî Sultan Süleyman Adına Yapılmış Tunç Top

Yer : Harbiye Askeri Müzesi

Şekil 1.4. Kanunî Sultan Süleyman Adına Yapılmış Tunç Top

Yer : Harbiye Askeri Müzesi

Şekil 1.5. Osmanlı İmparatorluğu'nda XV. Yüzyıla Ait Bir Göğüslük Plakası Zırhı

Yer : Harbiye Askeri Müzesi

Şekil 1.6. XVI. Yüzyıla Ait Bir Osmanlı Demir Kalkanı

Yer : Harbiye Askeri Müzesi

Şekil 1.7. XVI. Yüzyıl Sonu, XVII. Yüzyıl Başına Ait Çakmaklı Bir Osmanlı Tüfeği

Yer : Harbiye Askeri Müzesi

Şekil 1.8. XVI. Yüzyıla ait bir Osmanlı tombak miğferi

Yer : Harbiye Askeri Müzesi

Şekil 1.9. Kanunî Sultan Süleyman'a Ait Bir Kılıç

Yer : Harbiye Askeri Müzesi

Şekil 1.10. Kanunî Sultan Süleyman'a Ait Bir Kılıç

Yer : Harbiye Askeri Müzesi

Şekil 1.11. Kanunî Sultan Süleyman'a Ait Yatağan

Yer : Metropolitan Müzesi

Şekil 1.12. Tarihi Belirsiz Bir Siperlikli Osmanlı Miğferi

Yer : Metropolitan Müzesi

Şekil 1.13. Bir Osmanlı Gürzü

Yer : Tülin Çoruhlu'nun "Gürz" İsimli Çalışması

Şekil 1.14. XVI. Yüzyıla Ait Bir Osmanlı Kolçağı

Yer : Hisart Canlı Tarih Müzesi

ÖZ GEÇMİŞ

Erdem SAKA, Bayburt Lisesini bitirdikten sonra Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat fakültesinden 2012 yılında mezun oldu. 2016 yılında Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yüksek Lisans programını bitirdi. 10.09.2018 tarihinden itibaren Bayburt Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak görev yapan Erdem SAKA orta derecede İngilizce bilmektedir. Temel ilgi alanları Edebiyat, Siyasî Bilimler ve Tarih'tir. 15/11/2021

İletişim Bilgileri

Öğrenci no : 17230134

ORCID ID: 0000-0002-2753-8631

Yayınlar :

1. "Kanunî Devri'nde Bir Serhad Şehri Olarak Bayburt", *Akademik Tarih ve Düsünce Dergisi*, 6/3, 2019, ss. 1599-1619.

2. "Osmanlı İmparatorlugu'nda Bakır Madenleri", *Journal of History Universal Studies*, 2/2, 2019, ss. 223-238.

3. "IV. Murad'ın Revan Seferi'nde Bir Lojistik Destek Merkezi: Bayburt", *Akademik Tarih ve Düsünce Dergisi,* 6/4, 2019, ss. 2407-2424.

4. "Nova Berde Gümüs Madenleri (1453-1600)", *Akademik Tarih ve Düsünce Dergisi*, 6/4, 2019,ss. 2337-2359.

5. "Anadolu ve Rumeli Gümüs Madenleri", *Akademik Tarih ve Düsünce Dergisi*, 6/2, 2019, ss. 1060-1084.

6. "52 Nolu Sivas Seriye Siciline Göre Sivas'ta Giyim Kusam", *Study of The Ottoman Domain*, 8/15, 2018, ss. 236-252.